DOKTORSKI STUDIJ

POVIJEST

Mirko Ćosić

DISIDENTSKA DJELATNOST FRANJE TUĐMANA (1960. - 1990.)

Doktorski rad

Zagreb, ožujak 2026.

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS STUDIORUM CATHOLICA CROATICA
ZAGRABIA

DOKTORSKI STUDIJ
POVIJEST

Mirko Ćosić

DISIDENTSKA DJELATNOST FRANJE TUĐMANA (1960. - 1990.)

Doktorski rad

Mentor: prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, ožujak 2026.

Doktorski studij:

Povijest

Mirko Ćosić

(Ime i prezime)

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE ZAGREB UNIVERSITAS STUDIORUM CATHOLICA CROATICA ZAGRABIA

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je moj doktorski rad:

Disidentska djelatnost Franje Tuđmana (1960. - 1990.)
The Dissident Activities of Franjo Tuđman (1960–1990)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

prof. dr. sc. Miroslava Akmadže

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:

(napisati datum i mjesto obrane doktorskog rada)

isključivo rezultat mog vlastitog i samostalnog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i objavljenoj literaturi, a dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te niti jedan dio doktorskog rada ne narušava ičija autorska prava.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi u Republici Hrvatskoj i inozemstvu.

U Zagrebu, _____

(vlastoručni potpis)

Doktorski studij:

Povijest

Mirko Ćosić

(Ime i prezime)

HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE ZAGREB
UNIVERSITAS STUDIORUM CATHOLICA CROATICA ZAGRABIA

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI SADRŽAJA DOKTORSKOG RADA

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je sadržaj mojeg doktorskog rada:

Disidentska djelatnost Franje Tuđmana (1960. - 1990.)
The Dissident Activities of Franjo Tuđman (1960–1990)

(naslov doktorskog rada na hrvatskom i engleskom jeziku)

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

prof. dr. sc. Miroslava Akmadže

(navesti imena mentora/komentora)

i obranjen:

(napisati datum i mjesto obrane doktorskog rada)

koji dostavljam u elektroničkoj verziji u PDF/A inačici na CD-u/DVD-u, istovjetan tiskanoj verziji mog doktorskog rada (koji dostavljam u dva (2) tiskana primjerka, tvrdi uvez).

U Zagrebu, _____

(vlastoručni potpis)

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Naslov doktorskog rada	Disidentska djelatnost Franje Tuđmana (1960. - 1990.)
Autor	Mirko Ćosić
Mentor Komentor/komentor 2	prof. dr. sc. Miroslav Akmadža
Ključne riječi	Franjo Tuđman, disident, Jugoslavija, komunizam, Služba državne sigurnosti
Povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada	1. dr. sc. Domagoj Knežević, predsjednik 2. prof. dr. sc. Tomislav Anić, član 3. nasl. izv. prof. dr. sc. Josip Mihaljević, vanjski član
Povjerenstvo za obranu doktorskog rada	1._____, predsjednik 2. _____, član 3. _____, član 4. _____, član 5. _____, član
Ustanova koja je dodijelila akademski stupanj doktora znanosti	HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Doktorski studij	Povijest
Mjesto	Zagreb
Država obrane	Republika Hrvatska
Znanstveno područje	Humanističke znanosti
Znanstveno polje	Povijest
Znanstvena grana (*ako ima*)	Suvremena povijest
Vrsta studija	Sveučilišni
Razina studija	Poslijediplomska
Akademski stupanj	Doktor znanosti
Kratica akademskog stupnja	dr. sc.
Vrsta rada	Doktorski rad
Jezik pisanja doktorskog rada	Hrvatski jezik
Jezik na kojem je doktorski rad obranjen	Hrvatski jezik
Datum obrane doktorskog rada	

BASIC DOKUMENTATION CARD

Thesis Title	The Dissident Activities of Franjo Tuđman (1960–1990)
Author	Mirko Ćosić
Mentor Co-mentor/Co-mentor 2	Professor Miroslav Akmadža, PhD
Key words	Franjo Tuđman, Disident, Yugoslavia, Communism, State Security Service
Thesis Evaluation Committee	1. Doctor of Science Domagoj Knežević, PhD, president 2. Full Professor Tomislav Anić, PhD, member 3. Adjunct Associate Professor Josip Mihaljević, PhD, external member
Thesis Defense Committee	1._____, president 2. _____, member 3. _____, member 4. _____, member 5. _____, member
The Institution Awarding the Academic Degree	CATHOLIC UNIVERSITY OF CROATIA
Doctoral Study	History
Location	Zagreb
Country of Defense	Republic of Croatia
Scientific Area	Humanities
Scientific Field	History
Scientific Branch (*if any*)	Contemporary History
Type of Study	University
Level of Study	Postgraduate
Academic Degree	PhD Degree
Abbreviated Academic Degree Title	PhD
Type of Thesis	Postgraduate Thesis
Language of Thesis (written)	Croatian
Language of Thesis (defenced)	Croatian
Date of Thesis Defense	

Sažetak

U razdoblju od izlaska Tuđmanove knjige *Rat protiv rata* 1957. godine pa sve do objave *Bespuća povijesne zbiljnosti* 1989., nisu prestajale rasprave i različiti pritisci na Tuđmana izazvani ponajprije njegovim znanstvenim radovima, člancima u raznim publikacijama i knjigama. Cilj ovoga rada je pokazati Tuđmanovu disidentsku djelatnost kroz politički, medijski i na koncu sudski progon u vremenu od 1960. do 1990. godine te koliko je ispravna teza da je on kroz dugi niz godina bio, prema riječima suca tijekom njegova suđenja 1972. „jedna od najprominentnijih ličnosti nacionalističko-separatističkog pokreta". Nedovoljno bi bilo samo taksativno ili kronološki navesti najznačajnije crtice iz Tuđmanova života bez šireg društvenog, političkog i povijesnog konteksta. Naime, tek kad uzmemo u obzir politička, ekonomska i kulturna zbivanja u Hrvatskoj, Jugoslaviji i svijetu, počinjemo razumijevati i artikulirati tolike zamršene procese tadašnje jugoslavenske zbilje.

U radu se na temelju različitih povijesnih izvora – osobito opsežne dokumentacije koju je o Franji Tuđmanu prikupila Služba državne sigurnosti (SDS) – analiziraju njegovi javni nastupi, historiografski radovi i političke interpretacije, s ciljem utvrđivanja na koji je način tumačio političke i ideološke procese unutar jugoslavenskog društva te kako je u njima interpretirao ulogu srpskih političkih, vojnih i intelektualnih krugova. Za jugoslavenski komunistički totalitarni sustav koji nije bio monolitan, nego su se iza javno izgovaranih floskula sakrivala nebrojena nagomilana pitanja, antagonizmi i krize, od kojih se najopasniji i najorganiziraniji pokazao beogradski krug velikosrpskih ideologa, Tuđman je bio posebno nezgodan protivnik iz više razloga. Kako je i sam sudjelovalo u stvaranju Jugoslavije pridruživši se partizanskom pokretu s 19 godina, te je kao nositelj partizanske spomenice dočekao konac rata u činu majora, uključivši se od samih početka u formiranje tadašnjeg saveznog Ministarstva obrane i Generalštaba u Beogradu, imao je mnoštvo prijatelja i poznanika iz toga miljea. Za razliku od studentskih vođa, intelektualaca i kulturnih radnika, Tuđman je došao u Zagreb s reputacijom jednog od mlađih generala Jugoslavenske narodne armije (JNA), ali i s pogrdnom etiketom „tuđmanovštine" koja je za velikosrpski krug predstavljala čovjeka koji promiče antisrpske stavove, povijesni revizionizam i nacionalizam. Svojim stavovima izrečenim na javnim tribinama, ili kroz članke i druge publikacije – napose kroz njegovu doktorsku disertaciju *Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.*, davao je suptilna ali znakovita upozorenja tadašnjim političkim akterima da je monarhistička Jugoslavija propala upravo zbog tiranije velikosrpske politike i neriješenog nacionalnog pitanja. Takvim svojim stavovima Tuđman neminovno upada u sukob s

tadašnjim partijskim rukovodstvom SR Hrvatske kojem je na čelu bio Vladimir Bakarić. Kroz tisuće dokumenta SDS-a u kojima se na suptilan način nazire buduća optužnica i njegovo micanje iz javnosti pratimo Tuđmanove aktivnosti gotovo na dnevnoj bazi.

Epilog ove nesnošljivosti našao je svoj izričaj kroz dva poglavlja rada u kojima se prate okolnosti dvaju sudskih procesa na kojima je osuđen Tuđman. U završnom djelu posebna pozornost se usmjerava na Tuđmanov pokušaj izlaska iz nametnute sudske zabrane svakog javnog i publicističkog djelovanja kroz njegovo zalaganje da mu se vrati putovnica, kroz objavljivanje njegove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti* i na koncu kroz njegovo sudjelovanje u procesima uvođenja višestranačja u vidu osnivanja političke stranke HDZ-a.

Temelj ovoga rada je Fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske u razdoblju 1960. - 1990. koji je pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu (HDA). Radi se o golemoj građi koju sam detaljno proučio i pregledao u više tisuća dokumenta. Iz istog arhiva rabio samosobne dosjee petnaestak osoba iz Tuđmanovog okruženja, među kojima je i Tuđmanov osobni dosje. Također sam pregledao arhivsku građu – neku dosada neobjavljenu, sačuvanu u osobnim fondovima Vladimira Bakarića, Bogdana Radice i Marije Peakić-Mikuljan. Također dio građe je iz golemog fonda Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) i stenografskih zapisa sjednica Izvršnog komiteta (IK) CK SKH u navedenom razdoblju. Dragocjen je također stenografski zapisnik sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu maratonske sjednice na 327 stranica u autorovom osobnom posjedu te *Zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH 1964. – 1965.* Vrijedi spomenuti i *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943*. (Zagreb, 1964.) u kojem se nalaze važni tragovi Tuđmanova djelovanja u partizanskom pokretu. Vrijedne arhivske izvore imamo u knjizi autora Mate Artukovića i Ljubomira Antića, čija knjiga sadrži veći broj originalnih dokumenta sa sudskog procesa Marku Veselici, Tuđmanu i drugima te knjiga Milana Vukovića *Dr. Franjo Tuđman u sudskim dosjeima (11. siječnja 1972. – 10. lipnja 1990.),* (Koprivnica, 2004.). Dodatan izvor za rad našao sam u tadašnjim tiskovinama koje su objavljivale tekstove o Tuđmanu ili njegove polemike (*Vjesnik*, *Telegram*) te poglavito onim beogradskim (*NIN*, *Borba*). Uz golemi broj publicističkih izdanja i zbornika koji su se bavili Tuđmanovom ostavštinom ili disidentskim temama, posebno treba istaknuti Tuđmanove dnevničke zapise. Pisani od dana njegova uhićenja pa sve do 1989., oni su postali bitni dio ovoga rada. U njima čitamo zapise o Tuđmanovoj osobnoj sudbini, ali kroz njegove svakodnevne opservacije iščitavamo kroniku političkih, društvenih i povijesnih događanja u

tadašnjoj Jugoslaviji i svijetu. Ova Tuđmanovom rukom ispisana autobiografija zapisana je u dramatičnim okolnostima njegova života, ali i povijesnim promjenama u Europi i svijetu, što od nje čini relevantan povijesni dokument vrijedan istraživanja.

U radu sam se držao komparativne analize primarnih arhivskih izvora i relevantne znanstvene i publicističke literature kao i kritičko-povijesne analize komunističkog sustava. Budući da u radu pratimo Tuđmanov disidentski put i široki krug intelektualaca vezanih za njega u navedenom razdoblju u smislu njihove angažiranosti, požrtvovnosti, izdaje i šutnje, može se reći kako sam time zašao u prostor zasebnog subdisciplinarnog područja intelektualne povijesti. S druge pak strane fokus i metodologija rada u sklopu intelektualne povijesti kao jedne od mnogih historiografskih subdisciplina usmjeren je na kompleksnu osobnost Franje Tuđmana, što implicira analizu njegovih disidentskih ideja u konkretnom povijesnom i društvenom kontekstu. Ipak, treba istaknuti kako cilj ovoga rada nije sveden na pisanje Tuđmanove političke ili intelektualne biografije, bez obzira što se radilo o jednoj od najznačajnijih osoba 20. stoljeća, uglavnom iz hrvatske perspektive. Cilj je bio prikazati ideje koje su utjecale na oblikovanje Tuđmanova habitusa te koliko su promijenjene životne okolnosti i povijesni preokreti djelovali na njega, tako da se od perspektivnog sljedbenika partijskih ideja, visokog časnika i javnog djelatnika preobrazio u jednoga od vodećih hrvatskih disidenata. Ovakvim pristupom nastojao sam doći do krucijalnog cilja rada kojim sam kroz prizmu života jednoga hrvatskoga disidenta nastojao ući u žižu tadašnjih političkih događanja u svijetu u smislu tektonskih promjena u Europi i umirućoj Jugoslaviji.

Sadržaj

Uvod 1
Ciljevi, hipoteze i znanstveni doprinos 1
Tema, izvori, publicistika i historiografija o Tuđmanu 10
Postoje li hrvatski disidenti? 24
1. Tuđmanova djelatnost na čelu Instituta za historiju radničkog pokreta (1961. - 1967.) 32
1.1. Od generala do znanstvenika 32
1.2. Osnivanje Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu 36
1.3. Unitaristički (velikosrpski) udar generala JNA na Tuđmanove povijesne prosudbe 39
2. Tuđman kao disident 45
2.1. Primjedbe na Pregled povijesti SKJ - sukob s Bakarićem 45
2.2. Centralni komitet SKH o Tuđmanu 52
2.3. Pokušaj discipliniranja Tuđmana 56
2.4. Polemika s Ljubom Bobanom 60
3. Politička likvidacija Tuđmana 62
3.1. Hrvatski intelektualci u događanjima prije i poslije Deklaracije 62
3.2. Tajna policija između Krleže i Tuđmana 65
3.3. Referat o zastranjenjima 70
3.4. Tuđmanova politička likvidacija: „Riječ ima drug Tudjman“ 82
4. Istraga protiv disidenta u rukama SDS-a 90
4.1. Kako čitati dokumente SDS-a prikupljene o Tuđmanu? 90
4.2. Operativna obrada nad Tuđmanom 97
4.2.1. Skupna obrada „Zagreb“, nova saznanja 113
4.3. Tuđman u okruženju 116
4.4. Aktivnosti osoba iz grupne obrade „Zagreb“ nakon Desete sjednice CK SKH 122
4.4.1. SDS i konstrukcija optužnog okvira 133
5. Montirani sudski politički proces 1972. godine 136
5.1. Partija rabi sudske procese u obračunu s oporbom 136
5.2. Tuđman kao preteča Hrvatskog proljeća - krivična prijava 139
5.2.1. Bakarićevo tumačenje „nacionalizma“ 142
5.3. Fizički, psihički i emotivni slom 144
5.4. Uništavanje zatvorenika 155
5.5. Završni čin 168

5.6. Obrana odvjetnika Glowatzkog 182
6. Tuđman između dviju kazni 189
6.1. Manipulacija švedske televizije 189
6.2. Pozadina sporne emisije Švedske televizije 198
6.3. Grupna obrada „Most“ 203
6.4. Tuđmanov prijedlog za rješenje krize u Jugoslaviji 211
7. Drugi sudski progon 217
7.1. Konačni obračun s Tuđmanom 217
7.2. Medijska priprema optužnice 226
7.3. Prvi veliki politički proces poslije Tita 230
7.3.1. Početak dvogodišnjeg suđenja 231
7.3.2. Tuđmanov odgovor na optužbu 233
7.4. Optuženi Tuđman je kriv! 237
7.5. Obrazloženje sudske presude 243
7.6. Žalbeni postupak i Tuđmanovi zdravstveni problemi 248
8. Kaznionica Lepoglava 252
8.1. Tuđman na prevaru interniran 252
8.2. Tuđman u KPD Lepoglava 254
8.3. Apel saveznom i republičkom ministru 257
8.4. Izlazak iz zatvora 261
8.5. Produžetak prekida izdržavanja kazne za daljnja četiri mjeseca 266
8.6. Tuđman na informativnom razgovoru 272
9. Tuđman i hrvatska emigracija 278
9.1. Preko Špiljka i sudskih zabrana do dijaspore 278
9.2. U zatvorskoj bolnici 281
9.3. Psihička tortura: Novi izlazak iz zatvora 286
9.4. Sudske intrige 288
9.5. Nova 1986. godina i stara pitanja 290
9.5.1. Kršenje odredbi presude 293
9.6. Usudbene povjestice 1987. godine 298
9.7. Prvo putovanje u Kanadu 301
9.8. Nova inozemna turneja 306
10. Izlazak iz ilegale i politički angažman 313
10.1. Između vojnog udara i demokracije 313
10.2. Tuđmanov drugi razgovor sa SDS-om 318

10.3. Bespuća povijesne zbiljnosti 322
10.4. Iskorak iz dugogodišnje zabrane 330
10.5. Udar na *Bespuća* 336
10.6. Početak demokracije u Hrvatskoj 341
10.7. Sudski progon još nije završen 358
10.8. Hrvatska demokratska zajednica 361
10.9. Od I. općeg Sabora HDZ-a do prvih demokratskih izbora 380
Zaključak 387
Summary 399
Izvori 405
Literatura 406

Uvod

Ciljevi, hipoteze i znanstveni doprinos

Glavni cilj ove disertacije je istražiti i analitički obraditi disidentsku djelatnost Franje Tuđmana u razdoblju od 1960. do 1990. godine, kroz prizmu institucionalnog odgovora tadašnjeg jugoslavenskog režima, prvenstveno represivnog, u smislu njegova progona, uhićenja, montiranog sudskog procesa i utamničenja. Kroz analizu arhivskoga gradiva, novinskih članaka, javnog i privatnog pisanja Franje Tuđmana te reakcija državnih i drugih institucija, nastoji se procijeniti u kojoj mjeri njegovo djelovanje odgovara suvremenim definicijama disidentstva.

Da bi se o navedenom moglo egzaktno raspravljati, potrebno je operacionalizirati pojam „disident", odnosno „disidentstvo" u svjetlu postojećih teorijskih i znanstvenih spoznaja vezanih za navedene teme. S obzirom da postoje brojne rasprave i definicije toga pojma, ovdje ću se koncentrirati na jednu od recentnijih i znanstveno zanimljivijih koja je definirana u knjizi Kacpera Szuleckog *Dissidents in Communist Central Europe: Human Rights and the Emergence of New Transnational Actors*.[1] Kao jedna od rijetkih knjiga koja se usredotočuje na takve teme, djelo raščlanjuje pojam i evoluciju fenomena „disidenti" u kontekstu srednjoeuropskih komunističkih režima u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Istočnoj Njemačkoj i Poljskoj tijekom „hladnog rata", definirajući ga kao javno i svjesno političko neslaganje usmjereno na opće dobro. Kao svojevrsni orijentir autor predlaže „disidentski trokut" koji uključuje javno, legalno i nenasilno djelovanje, podršku Zapada i priznanje u vlastitoj domovini. Presudni moment kako bi pojedinac bio općeprihvaćen kao disident bio je trenutak kada su ti pojedinci bili priznati od Zapada te su zahvaljujući tome postajali relevantni politički akteri u vlastitoj domovini čije značenje su uvažavali i tadašnji partijski vlastodršci. Szulecki navodi primjer iz Praškog proljeća kada su dotada anonimni pojedinci postali javne osobe poznate široj javnosti. To je totalitarni režim pokušao neutralizirati proglasivši ih „javnim neprijateljima" (*public enemy*) pa su tako etiketirani poznati pojedinci poput Václava Havela, jednog od aktivnih sudionika pokreta Praško proljeće, iza kojih je navodno stajao vanjski neprijatelj, što je bio alibi za represiju i djelovanje tajne policije. Autor identificira pet dimenzija disidenata (plus dvije varijacije): od bivših komunista do nekonformističkih intelektualaca, uz temeljni uvjet nenasilnog otpora praćenog represijom kako bi se razlikovali od običnog

[1] Szulecki 2019.

buntovništva. Knjiga pruža dobar teorijski i povijesni okvir o disidentizmu, ispunjavajući prazninu u recentnim istraživanjima ove tematike.

Glavna istraživačka hipoteza i ključni dio rada odnosi se na djelatno razdoblje Franje Tuđmana od vremena dolaska u Zagrabe 1960. godine pa sve do početaka uvođenje višestranačja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i priprema za izbore 1990. godine. Tijekom tog vremenskog razdoblja pratimo operacionaliziranje njegovih ideja kroz politički, publicistički i znanstveni angažman kao izričaj disidentskog djelovanja koje je moguće prepoznati kroz ključne obrasce njegovog političkog neslaganja te društvene izolacije i represivnog odgovora jugoslavenskog režima, čime se može usporediti s pojavom disidenata u drugim istočnoeuropskim komunističkim sustavima.

U svrhu testiranja navedene glavne hipoteze, postavljene su i sljedeće operacionalne (pomoćne) hipoteze:

Reakcije jugoslavenskog represivnog aparata (ponajprije Službe državne sigurnosti) na Tuđmanovo djelovanje sadržavaju ključne elemente državnog terora i institucionalne represije nad disidentima: nadzor, zabranu javnog djelovanja, profesionalno i društveno izopćenje, montirane sudske procese te druge oblike zlostavljanja i ograničenja.

Tuđmanova znanstvena i publicistička produkcija, povijesne interpretacije i javni istupi sadrže elemente strukturiranog intelektualnog otpora prema dominantnoj ideološkoj matrici jugoslavenskog komunističkog sustava.

Franji Tuđmanu oduzeta su najosnovnija građanska prava i slobode u smislu sustavnog izopćenja iz javnog, znanstvenog i institucionalnog života kroz političko etiketiranje, zabranu objavljivanja, uskraćivanje putovnice i negativnu medijsku kampanju, što je u skladu s obrascima delegitimacije disidenata u jednopartijskim režimima.

U navedenom razdoblju Tuđman nije stekao širi međunarodni disidentski status, za razliku od nekih istaknutijih jugoslavenskih disidenata (npr. Milovan Đilas, Mihajlo Mihajlov), što se može tumačiti specifičnim odnosom Zapada prema nacionalnim pokretima unutar Jugoslavije u smislu očuvanja njezina integriteta, kao i složenim hladnoratovskim okolnostima.

Rezultat istraživanja, a ujedno i znanstveni doprinos ove disertacije sagledava se u sustavnom korištenju komparativne analize primarnih arhivskih izvora, posebice dosjea SDS-a, dokumenata partijske provenijencije, Tuđmanovih dnevničkih zapisa i prepisaka, novinskih

članaka kao i objavljenih tekstova te odgovarajuće znanstvene literature kako bi se objektivno razmotrilo može li se njegov status disidenta znanstveno potkrijepiti i usporediti s drugim relevantnim slučajevima disidentstva u socijalističkim državama srednje i istočne Europe. Koristeći se kritičko-povijesnom analizom komunističkog sustava, također se pokušalo ukazati na specifičnosti jugoslavenskog jednopartijskog društvenog uređenja kroz agitiranje pojedinih vodećih ljudi iz Partije te njihova odnosa prema tadašnjim demokratskim stremljenjima i pojedincima koji su istupili iz zadanih partijskih dogmi.

U tadašnjoj Jugoslaviji pritiješnjenoj jednopartijskim totalitarnim sustavom, golemim vojnim, policijskim i birokratskim aparatom, odvijali su se tinjajući krizni procesi i antagonizmi zbog neriješenog nacionalnog pitanja, ekonomskih kriza, retrogradne partijske arbitraže u politici, ekonomiji, kulturi i svim drugim segmentima života, što su bili neki od glavnih poticaja Tuđmanovom djelovanju koje će na koncu dovesti do njegova disidentskog statusa.

Uzroci događaja koji su prethodili Hrvatskom proljeću bili su rezultat dugogodišnjeg nezadovoljstva zbog neriješenog hrvatskog pitanja u okvirima tadašnje Jugoslavije. Dodajmo tomu i sve češće zamjerke upućene prema Beogradu da je hrvatsko gospodarstvo iskorištavano, da su Srbi u Hrvatskoj zauzeli ključne političke pozicije i vodeći kadar u vojsci, policiji, gospodarstvu, dok se u isto vrijeme povećavala hrvatska emigracija, ekonomsko zaostajanje i broj političkih zatvorenika kao izravna posljedica unitarističkog i pritajenog velikosrpskog koncepta savezne vlasti.[2] Pojedinci i organizirane skupine stajale su pred partijskim monopolom i nagomilanim antagonizmima vezanim za neriješeno hrvatsko pitanje i beogradski unitarizam. Svatko od njih djelovao je iz svog diskursa i ciljeva koji su bili različiti, ali im je svima bila zajedničko što su izašli iz zadanih okvira partijske diktature. U organizirane skupine koje su pružale otpor komunističkom sustavu ubrajamo i vjerske zajednice, prvenstvo Katoličku Crkvu koja je zbog svoje autonomne organizacijske strukture došla na udar jugoslavenskog represivnog aparata. Od pojedinaca koji su se zalagali za rješavanja hrvatskog pitanja posebno treba izdvojiti one koji su zadobili disidentski status, a radilo se o izopćenicima iz Partije. Kad kažemo „disidentski status" onda sam pojam „disident" i njegovu djelatnost razumijevamo u kontekstu kako ga je definirao već spomenuti autor Szulecki kao

[2] O položaju Hrvatske u Jugoslaviji postoji obimna literatura, ali za ovaj rad posebno su značajna Tuđmanova promišljanja o neriješenom hrvatskom pitanju i historijatu napada na njega koji je o tome javno govorio, o čemu je on pisao na više mjesta. Primjerice: Tuđman 1969; 1990 1981; 2003, Nacrt uvodne obrane, prijedlog za dokazni postupak, nacrt završne riječi na suđenju, 714-753. Drugi autori: Radelić 2006; Petranović i Zečević 1987; Lydall 1984; Žil 2010.

„javno i namjerno očitovanje političkog neslaganja“ koje je usmjereno na opće dobro.[3] Značajna je i njegova raščlamba pojma „disidentizma“ pod kojim autor razumijeva interaktivan odnos između aktivnosti disidenata i zapadnog svijeta. Prateći njegove smjernice u detektiranju takvih pojedinaca definiranih „disidentskim trokutom“ pokušat ćemo analizirati kakve grupe disidenta smo imali u Hrvatskoj.

S jedne strane imamo smijenjeno liberalno partijsko vodstvo na čelu sa Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom koji nisu kazneno gonjeni te intelektualni krug članova Partije koji su se javno zalagali za pravično rješavanje hrvatskog pitanja i popuštanje partijske stege među kojima su najznačajniji bili Vlado Gotovac, Marko Veselica, Franjo Tuđman i dr.[4] U skupinu pojedinaca koji su pružali aktivan otpor vladajućem režimu možemo ubrojiti i odvjetnike koji su se usudili braniti političke zatvorenike poput Ive Politea i Ive Glowatzkog, ili beogradskih odvjetnika koji su branili i hrvatske disidente poput Jovana Barovića i Srđe Popovića. Na koncu imamo osuđene i uhićene studente Ivana Zvonimira Čička, Dražena Budišu i dr. „Opozicijska su stajališta dijelom prisutna u društvima književnika (…) Njihova glavna optužba prema komunističkim vlastima bila je da te vlasti nedovoljno zastupaju nacionalne interese“.[5] Spomenimo i krug lijevo orijentiranih intelektualaca okupljenih oko zagrebačkog časopisa *Praxis* i pristalica Rezolucije Informbiroa 1948.

U procesu dobivanja međunarodne reputacije i disidentskog statusa najvažniju ulogu imalo je njihovo priznanje od Zapada. Vidimo da u jugoslavenskoj historiografiji egzistiraju samo dvojica disidenata Milovan Đilas i Mihajlo Mihajlov koji su taj ugled zadobili prvenstveno na Zapadu, a to je očito na neki način odgovaralo i tadašnjem jugoslavenskom režimu jer su oni ipak bili za jedinstvenu Jugoslaviju. Tako nam postaje jasnije zašto hrvatskih disidenta nema u recentnoj literaturi jer su ostali na marginama zbog specifičnosti Jugoslavije u međunarodnoj hladnoratovskoj konstelaciji. Gotovo potpuno prešućeni od Zapada i marginalizirani od jugoslavenskog partijskog režima bili su ostavljeni sami pred jugoslavenskim represivnim režimom.

Analiziranje Tuđmanovog disidentskog puta važno je jer se navedene povijesne okolnosti, poglavito negativne konotacije koje se odnose na hrvatski narod zrcale kroz sudbinu Franje Tuđmana. On se usudio u tako negativnim i nepovoljnim političkim i društvenim okolnostima suprotstaviti rastućim procesima koji su pod krinkom komunističke

[3] Szulecki 2019, 30.
[4] Spehnjak i Cipek 2007, 258.
[5] Spehnjak i Cipek 2007, 267.

interanacionale i jugoslavenskog zajedništva, poglavito nakon smrti prvog i doživotnog predsjednika Jugoslavije Josipa Broza Tita, težili za ostvarenjem jedne nove Jugoslavije. U svojoj knjizi *Velike ideje i mali narodi*, Tuđman je još davne 1969. godine napisao, govoreći o ideologiji jugoslavenstva, kako je ono postalo krinka pomoću koje su Srbi držali apsolutnu vlast u Jugoslaviji s jasno naznačenim strateškim ciljem u smislu ostvarenja planova o stvaranju Velike Srbije. Zato je završio kao optuženik na političkom suđenju u prvom velikom procesu nakon Titove smrti 1981. godine s unaprijed napisanom presudom u „laboratoriju" SDS-a kojom ga se željelo trajno ušutkati. Očito je postojala jasna svijest u korpusu hrvatskih intelektualca koji su prepoznali razloge zbog čega se sudilo Tuđmanu, što je znakovito i potvrđeno tiskanjem knjige *Na suđenju dr. Tuđmanu sudilo se Hrvatskoj*.[6]

Ovaj rad trebao bi nam dati odgovor na pitanje možemo li Tuđmana smatrati istinskim disidentom, štoviše staviti ga u red vodećih hrvatskih i jugoslavenskih disidenata te ponuditi obrazloženja čime je on taj status zaslužio. Također je jedan od ciljeva ove disertacije usporediti golemu količinu informacija koju su o Tuđmanu producirali sigurnosno-obavještajni aparat i državna tijela i ustanove, poglavito ona od sudbene vlasti s dokumentima i tekstovima koje je pisao sam Tuđman. Naime, kroz razgovore i antagonizme koje je Tuđman imao s tadašnjim političkim vodstvom SR Hrvatske te informacijama koje je o njemu prikupio SDS, možemo sagledati suptilni proces ušutkivanja, izvrtanja teza, fabriciranja dokaza, brisanja i pasiviziranja utjecaja koji je Tuđman realno imao koristeći prokušane metode putem javnih optužbi, sudskih progona i sl. Takav odnos tadašnje komunističke vlasti stavlja Tuđmana u mučnu situaciju propitivanja svojih načela i svjesnog izlaganja ili vlastitog žrtvovanja u vidu odabira statusa disidenta s nikakvim izgledima za uspjeh. Također se u osnovnoj istraživačkoj hipotezi tvrdi da je Tuđman temeljem svoga golemog iskustva kroz ratne strahote u partizanskom pokretu, časnički, publicistički i znanstveni rad, među prvima uočio povijesne mnijenje i nakane – pokazat će vrijeme – prikrivenih velikosrpskih stratega, pronicanjem u dubine povijesnih antagonizama rabeći u svom radu filozofiju povijesti i analogijske slike iz ranijih hrvatskih stradanja kroz sudbinu hrvatskog naroda u monarhističkoj Jugoslaviji i tragičnu sudbinu hrvatskih rodoljuba sublimiranu u liku predsjednika Hrvatske seljačke stranke (HSS) Stjepana Radića. Daleko prije početka Antibirokratske revolucije koncem osamdesetih godina kojom se u Srbiji ustalo protiv ustava SFRJ iz 1974. i objave Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) iz 1986. kojim se iznova rehabilitirao projekt stvaranja Velike Srbije, Tuđman je još sredinom 1960-ih godina pokazao

[6] Tuđman 1981.

pozadinu i nakane inicijativa koje su dolazile iz Beograda, često podržavane od hrvatskih intelektualca i političara.

Sagledavajući situaciju u svijetu nakon završetka Drugog svjetskog rata kada započinje proces naglog zahlađenja odnosa dotadašnjih saveznika i globalnih svjetskih lidera SSSR-a i SAD-a čije će rivalstvo obilježiti drugu polovicu 20. stoljeća u smislu vojnopolitičke blokovske podjele svijeta na Sjevernoatlantski savez (NATO) i Varšavski ugovor, analiziramo posebnost Jugoslavije koja se našla u ovom procjepu. Termini „hladni rat", „željezna zavjesa" ili „containment" postat će, uz „disidenti" najčešće rabljeni izrazi tadašnje političke i diplomatske retorike kojom se na Zapadu željelo naglasiti važnost zajedništva demokratskog svijeta u smislu slabljenja i obuzdavanja prijeteće sovjetske ekspanzije i trajne histerične utrke u naoružanju te prijetnje nuklearnog rata. U svjetlu tih zbivanja treba promatrati i podršku koju je tadašnji demokratski svijet predvođen SAD-om davao u promidžbi demokracije u zemljama sovjetskog lagera i pojedincima koji su se našli na udaru tadašnjeg komunističkog svijeta predvođena Sovjetskim Savezom. Primjerice ruski disidenti Aleksandar Solženjicin i Andrej Saharov bili su dobitnici Nobelove nagrade početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, dok su raniji događaji vezani za Mađarsku revoluciju i Praško proljeće na Zapadu punili stranice svih vodećih svjetskih medija. Slično se odnosilo i na događaje vezane za sukob Tito–Staljin[7] iz 1948. kada su se dogodile prve pukotine u dotadašnjem monolitnom komunističkom svijetu. Za razliku od potonjih događaja, Hrvatsko proljeće je ostalo gotovo nezamijećen događaj na tadašnjoj globalnoj sceni, a hrvatski disidenti poput Franje Tuđmana, Marka Veselice, Vlade Gotovca i dr., ostali su prilično nepoznati bez nekog značajnijeg međunarodnog odjeka.[8]

Tuđmanov sukob s partijskim vrhom započinje sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća i trajat će do raspada Jugoslavije početkom devedesetih. Nakon prilično neargumentiranog napada tadašnjeg partijskog vodstva Anke Berus i Vladimira Bakarića na Tuđmanove kritike knjige *Historija SKJ*. (Beograd, 1963.), intervencije potpredsjednika SFRJ-a Aleksandra Rankovića da se Tuđmanu onemogući primanje u tadašnju Jugoslavensku

[7] Staljin punim imenom Josif Visarionovič Džugašvili, sovjetski političar i državnik (1878. ili 1879. – 1953.) od dolaska na vlast do smrti bio je sinonim komunističke totalitarne diktature poznate kao staljinizam koju je provodio u Sovjetskom Savezu (SSSR) od 1924. do svoje smrti 1953. godine.

[8] Upravo o tome govori nedavno objavljeni zbornik *Krik hrvatskih disidenta i disonanca Zapada* u kojem su između ostalih sakupljeni povijesni izvori o stradanju hrvatskih disidenata (Veselica, Gotovac, Tuđman, Šegedin i dr.). Ono što je posebno istaknuto, a korespondira s našim tezama, kako su hrvatski disidenti bili ignorirani, u odnosu na neke druge države koje su bile pod komunističkim režimima Istočne Europe. Bušić (ur.) 2024.

akademiju znanosti i umjetnosti (JAZU) i sprječavanja tiskanja njegove doktorske disertacije o monarhističkoj Jugoslaviji, započinje njegova trajna izolacija. Sve kulminira sukobom s Rankovićem i inicijativom da se i službeno etablira jasenovački mit o 700 – 800 tisuća ubijenih logoraša, te dolazimo do 1967. godine i Tuđmanova prisilnog umirovljenja. Kada su Tuđmanovi suradnici s Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH) objavili do tada strogo skrivene podatke o Jasenovcu, Tuđman je pod optužbom da je rigidni nacionalist izbačen iz SKH-a i umirovljen dobivši tako i službeno disidentski status. Nakon toga je tijekom dvaju suđenja 1972. i 1981. u više navrata istaknuo kako se ne sudi samo njemu, nego njegovim znanstvenim ekspertizama, a time i cijelom hrvatskom narodu, jer se prvi suprotstavio suptilnoj ali upornoj velikosrpskoj agendi kojom se željela postići inverzija u smislu već spomenutih kleveta kako je hrvatski narod tijekom rata s oduševljenjem prihvatio ustaški režim uz tek sporadičan odaziv u antifašistički pokret. Uz neprestano bujanje promidžbe o jasenovačkom mitu i velikoj količini tekstova o „ustaškoj terorističkoj emigraciji", rasla je tendencija koja je Hrvate isticala kao genocidan narod odgovoran za ustaške zločine. Međutim, vrijeme je pokazalo kako se ono na što je Tuđman još ranije upozoravao i do detalja razotkrio, u stvarnosti počelo ostvarivati. Došlo se dotle da su ranih 1980-ih beogradski krugovi svaki znak servilnosti hrvatskog rukovodstva shvaćali kao poticaj za nove optužbe, pa Tuđman zaključuje kako hrvatska politika sa takvim svojim pasivnim i servilnim stavom samo daje krila onima koji svaki hrvatski stav okarakteriziraju kao ustaštvo i šovinizam. Čak su na taj način prozvani tadašnji vodeći hrvatski političari poput Mike Špiljka i Josipa Vrhovca, a tu neće prestati jer će i ostali doći na udar, primjerice Stipe Šuvar, za koje se slobodno može reći kako su spadali u red tipičnih projugoslavenskih partijskih aparatčika. Međutim, čak i oni takvi bili su trn u oku rastućoj velikosrpskoj ideologiji.

Nakon što je prisilno izbačen iz svih društvenih zbivanja u smislu micanja s Instituta i Fakulteta političkih znanosti, Tuđman završava sa svojih 45 godina u nametnutoj mirovini. Uskoro počinju njegovi sudski procesi koji će u različitim intenzitetima potrajati do početka devedesetih. Kada je vladajući režim nekoga želio zauvijek eliminirati te time također uplašiti cjelokupni narod, korišten je izvorni komunistički termin „kontrarevolucija". On se rabio u svim komunističkim zemljama kada se željelo iz političkih razloga obračunati s pojedinim skupinama u društvu, za koje se znalo da nemaju nikakav objektivni krimen te samim tim nije postojao nikakav zakonski okvir po kojim bi ih osudili. Međutim, optužnica za kontrarevolucionarni rad sve bi stubokom promijenila. Optuženi kontrarevolucionar bio je u rangu oboljelih od kuge ili gube koje su morali odstraniti iz društva i za koje se nitko od političara, kolega ili obitelji nije smio zauzeti. Time više dolazi do izražaja mučna situacija

nakon svojevrsnog državnog udara u Karađorđevu 1971. godine. Kada je Tito u Karađorđevu prelomio i kretanja u tadašnjoj Hrvatskoj proglasio kontrarevolucijom, znalo se da je to konačni čin političke likvidacije tadašnjeg političkog rukovodstva.

Sve navedene poznate momente iz Tuđmanova života bilo je nužno predočiti kako bi se moglo vidjeti na koji su se način tadašnja državna tijela i institucije, poglavito SDS odnosile prema Tuđmanu. Od toga su svakako najzanimljiviji i u fokusu ovoga rada rabljeni službeni dokumenti koje je stvarala i temeljem njih djelovala tadašnja policija, poglavito tajna policija kolokvijalno poznata kao Udba (Uprave državne bezbednosti). Nakon što su pojedini dijelovi goleme arhivske građe Udbe, koja je 1967. preimenovana u SDS,[9] postali javno dostupni nakon stupanja na snagu Zakona o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018., postalo nam je moguće komparirati Tuđmanovo djelovanje gledano iz njegova kuta, percepciju istog od stane njegovih suradnika, članova obitelji, odvjetnika i prijatelja, te kuta gledanja vodstva SDS-a čiji će dokumenti i informacije postati Tuđmanova osobna karta kroz koju će ga legitimirati tadašnji politički vrh i sudstvo. Na koncu je završio u planiranom i režiranom političkom procesu uz medijsku harangu režimskih medija čime se trajno željelo eliminirati Tuđmana i dodatno zastrašiti svaku oporbu. Iako je sudski postupak pokazao da tu nema udružene oporbe i nikakvog tzv. Komiteta pedesetorice, nema poziva na nasilje ili terorizam, nema izražavanja bio kakve nacionalne mržnje ili netrpeljivosti, od tužbe se nije odstupilo. Makar su tijekom procesa odvjetnici u više navrata isticali apsurdnost pojedinih inkriminacija, to nije utjecalo na presudu. Dapače, tijekom zasjedanja Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta na kojem je odlučeno da se Tuđmana izbaci iz Saveza komunista kada su sa svih strana prštale optužbe protiv Tuđmana, u njegovu obranu je stalo više djelatnika srpske nacionalnosti.

Kao što su prigodom njegova prvog suđenja zaplijenjene goleme količine pisana građe i publicistike (radilo se uglavnom o knjigama i tiskovinama iz emigracije), te o stotinama stranica prikupljenih podataka tajnim praćenjem, snimkama razgovora i pismima, tako su u drugom sudskom procesu zaplijenjene snimke Tuđmanovih razgovora s više inozemnih novinara koje će postati „krunski" dokazi Tuđmanova protudržavnog djelovanja. Većina te građe govorila je o Tuđmanovim susretima, korespondenciji i razgovorima koje je vodio s pripadnicima „ekstremne emigracije" poput Bogdana Radice, Mate Meštrovića, Stephena Vuglena, Ante Kadića i dr., te o nekim njegovim izjavama koje su u kritičkom tonu odnosile

[9] Spehnjak 1999, 1 (fusnota 1).

na tadašnju jugoslavensku zbilju u smislu nepovoljnog i ponižavajućeg položaja u kojem se nalazila Hrvatska. Iz ovih vizura treba sagledati tri razine događaja u smislu Tuđmanova odnosa s beogradskom elitom, odnosa s hrvatskim političarima nakon povratka u Zagreb te zaključaka koje je ozloglašena Udba iz toga producirala, a koji se sagledavaju kroz mnoštvo obrađenih dokumenta njihove provenijencije kao pripreme za podizanje optužnice.

Upravo će dva Tuđmanova sudska procesa i slojeviti događaji vezani uz njih također biti predmeti razmatranja ovoga rada iz kojih se najbolje vidi i krajnje nepovoljan položaj u kojem se našao Tuđman koji je, ostavši sam pred jednim uhodanim totalitarnim strojem koji je nepovratno uništio stotine onih koji su na bilo koji način smatrani oponentima komunističkoj diktaturi bez najosnovnijih ljudskih prava, iskoristio optuženičku klupu za obranu Hrvatske. Vidjet ćemo kako je Tuđman u više navrata u svojim obrambenim govorima napomenuo kako je veliki broj znanstvenika i publicista odustao od bavljenja kontroverznim povijesnim temama, upravo iz razloga jer su vidjeli kako je on sam završio.

Također će se kroz tridesetogodišnju političku, znanstvenu i publicističku aktivnost koju je kroz to razdoblje vodio Tuđman, moći utvrditi u kojoj se mjeri on mijenjao, ili je zapravo od svojih najranijih dana još od vremena odlaska u partizane pa sve do osnivanja Hrvatske Demokratske Zajednice (HDZ) ustvari zadržao svoju doktrinu integralnog hrvatstva (u smislu da svi Hrvati nadiđu tragične povijesne podjele i pristupe izgradnji i očuvanju jedne zajedničke Domovine). Na koncu, kroz dokumentaciju SDS-a, režimske novinske članke i sudsku dokumentaciju pokušat će se razumjeti složeni ustroj tadašnjeg totalitarnog mehanizma očuvanja jugoslavenskog režima, pri čemu je teško proniknuti tko upravlja zakulisnim igrama i čiji utjecaj je bio presudan u danom trenutku. Upravo su to pitanja koja su mučila Tuđmana, njegovu obitelj i uski krug njegovih prijatelja koji su se usudili održavati s njime daljnje kontakte, kako bi mogli pokrenuti mehanizme i osobe koje bi zaustavile i na neki način preusmjerile neupitno crni scenarij koji je bio određen za Tuđmana. U tom kontekstu pokušat će se produbiti spoznaja o svim ključnim događajima od Tuđmanova dolaska u Zagreb 1961. pa sve do prvih višestranačkih izbora početkom 1990. godine sagledane kroz manje poznate službene dokumente koje je o njemu kroz dugi niz godina prikupio SDS i ostala državna tijela i ustanove tadašnje jugoslavenske države, poglavito ona od sudbene vlasti.

Tema, izvori, publicistika i historiografija o Tuđmanu

Sadržaj ovog rada nastao je na temelju izvora iz fondova Hrvatskoga državnog arhiva, osobito informacija koje je SDS Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (RSUP) Socijalističke Republike Hrvatske prikupila o Franji Tuđmanu kojeg je ta služba kroz dugi niz godina nadzirala. Međutim, uvidom u Tuđmanov dosje kojeg je SDS prikupio o njemu u razdoblju od 1967. do 1990. možemo vidjeti gomilu nebitnih stvari koje se u njemu nalaze, a informacije o ključnim događajima i osobama koje su presudno utjecale na Tuđmanov habitus iznenađujuće nedostaju. Toga su bili svjesni i priređivači tiskanja Tuđmanova dosjea, koji je u potpunosti ukoričen u knjizi *Dr. Franjo Tuđman, dosje 229562,* koji u uvodnom dijelu napominju kako se tu radi o brojnim primjerima uništavanja, izuzimanja i otuđenja arhivske građe u cilju umanjivanja uloge koju je Tuđman imao u procesima stvaranja neovisne Hrvatske.[10] O sustavnom i planskom uništavanju arhivske građe još prije prvih višestranačkih izbora i njezina dopremanja u HDA, upozorio je u svojoj knjizi Josip Mihaljević, citirajući više izvora, između ostalih i Zapisnik komisije za uništavanje materijala SDA-a RSUP-a SRH.[11] S druge pak strane nakon pomnog odabira „udbinih čistača", dosjei nakon prvih višestranačkih izbora u tadašnjoj SR Hrvatskoj postaju dostupni tadašnjim političkim i obavještajnim strukturama koje su također mogle na različite način zamračiti pojedine dijelove ili kompletne dosjee. O tome svjedoči novinar Igor Alborghetti koji se s ovim suočio pišući svoju knjigu *Mračni dosjei iz sefa UDBE: Od Torcide i BBB-a do ekipe iz vrha HDZ-a*. (Zagreb, 2019.). Govoreći detaljnije o procesu nastanka knjige Alborghetti iznosi mišljenje „da je sve ono kontraverzno, opasno i zanimljivo temeljito očišćeno. I sklonjeno. Provučeno kroz veš mašinu povijesti."[12]

Zato je bilo potrebno proći kroz tisuće dokumenata SDS-a nastalih u razdoblju našega interesa, dakle od 1960., preko desetak osobnih dosjea osoba bliskih Tuđmanu, pa sve do početka 1990. i prvih višestranačkih izbora. Naime, prateći sadržaj tih dokumenata koje je Služba prikupila o Tuđmanu, a koji se nisu našli u njegovom dosjeu, biva jasno kako se radi o jednom od najznačajnijih jugoslavenskih disidenata, koji je utjecao na niz krucijalnih procesa koji su pokrenuti u tadašnjoj Jugoslaviji. Pratila se Tuđmanova uloga koju je imao u formiranju i provođenju teorije o naoružanom narodu i formiranju teritorijalne obrane u smislu razbijanja armijskog monopola i jačanju uloga pojedinih republika, preko svjesno preuzetog rizika

[10] Maletić 2019, Riječ priređivača.
[11] Mihaljević 2022, 9 (fusnota19).
[12] Krmpotić 2020, 36.

suprotstavljanja „crnom jasenovačkom mitu“[13] pa sve do ključne uloge koju je imao u početcima višestranačja u Hrvatskoj. Naravno, u prikupljenim informacijama o Tuđmanu o tome gotovo nema ni spomena, osim u transkriptima razgovora koji su ono najdragocjenije što nam je ostalo od tih operacija jugoslavenske tajne policije. Ono što trebamo znati i neprestano imati na umu je činjenica da je Udba dugo vremena nakon završetka rata u svojim rukama imala istragu „protiv političkih osumnjičenika…“.[14] To je u praksi značilo da su informacije o pojedincima koji su se našli pod obradom SDS-a pisane u vidu optužnica koje je tadašnje tužiteljstvo preuzimalo kao svršenu stvar u smislu unaprijed dokazane krivice. Zato u njima nema pozitivnih stvari, objektivnih procjena ili olakotnih okolnosti.

Kada čitamo primjerice dosje Radice, kao mantra se ponavlja njegova bliskost s ustaškom emigracijom i „terorističkim skupinama“ s kojima razvija planove u razbijanju Jugoslavije ili ga se optužuje za neistinito prikazivanje „društveno-političkih prilika u zemlji“ što je prema jugoslavenskom pravosuđu tretirano kao kazneno djelo. Potom je taj isti Radica označen kao državni neprijatelj, i sada je SDS-u samo trebalo povezati njega i Tuđmana i optužnica je bila gotova: Radičin krimen je Tuđmanov krimen, Radičine navodne veze s američkom obavještajnom službom automatski su i Tuđmanove veze. Iako je u stvarnosti bilo jasno da je Radica od svoje mladosti bio pristalica jugoslavenskog pokreta, a u svojim člancima se istaknuo kao kritičar ustaškog pokreta i bilo kakvog nasilja koje po njemu samo daje legitimitet jugoslavenskom totalitarizmu, što za čuvare Jugoslavije nije imalo nikakvu ulogu. Scenarij (optužnica) je bio unaprijed određen i sve drugo se moralo tomu prilagoditi.

Prvotna intencija je bila pokušati napraviti disertaciju temeljenu prvenstveno na arhivskim izvorima. Nakon višegodišnjeg istraživanja i prikupljanja arhivske građe za ovaj rad i njezina stavljanja u znanstveni diskurs, vidjelo se da sadržaj umnogome prelazi sve zadane okvire glede normiranog dijapazona jednog doktorskog rada. U takvim okolnostima trebalo je napraviti značajne rezove i preraditi prikupljene materijale na prihvatljive gabarite. Stavljanjem naizgled marginalnih događaja, dijaloga i dijelova snimljenih razgovora koje je održavao Tuđman tijekom navedenog vremenskog razdoblja, željelo se pustiti izvore da sami govore bez subjektivnih opaski i invektiva. Te tisuće stranica minuciozno ispisanih

[13] Tuđman je bio među prvima koji se odlučno suprotstavio zlouporabama broja stradalih u Jasenovcu, zbog čega je došao na udar javnosti i medija, a nakon toga bio politički i sudski sankcioniran. O tome će kasnije biti detaljno pisano, a on je o tome sustavno pisao u svojoj knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* gdje razotkriva „mitske podloge različitih teorija o genocidnosti Hrvata“ i genezu postanka „iracionalnog osvetničkog mita“. Tuđman 1989, 24.
[14] Jonjić 2011, 339.

dokumenta, ti pažljivo zabilježeni detalji iz njegove svakidašnjice sakupljeni tijekom višegodišnjeg praćenja i nadzora koji je SDS kroz dugi niz godina prikupljao o Tuđmanu, ti nerijetko prozaični, rutinerski i na momente jednolični detalji, ta enormna količina svakodnevnih informacija, postala je s jednim vremenskim odmakom, prava i autentična slika hrvatske stvarnosti kroz koju je prošao Franjo Tuđman. Sublimirajući te događaje, osobe i utjecaje u jedan kronološki konstruirani tekst, pratimo okolnosti i početke formiranja prvih demokratskih i nacionalnih ideala u tadašnjem totalitarnom društvu, iz kojih su iznikle ideje slobodne Hrvatske kojima je Tuđman posvetio svoj život. Detaljnom objavom informacija koje je SDS danomice skupljao o Tuđmanu, sada možemo plastično vidjeti kako se od početnih informacija iz 1967. godine kada počinje obrada nad Tuđmanom, počela formirati zlonamjerna optužnica. Od grupe osoba koje su se spontano okupljale kod Tuđmana i raspravljale o različitim aktualnim temama, nakon dvije godine praćenja, prikupljene informacije se počinju valorizirati na sasvim drugi način. Odjednom ta skupina ljudi postaje organizirana grupa dobro ustrojene nacionalističke oporbe koja pod krinkom znanstvenog istraživanja, teoretiziranja i propitkivanja stanja i pokazivanja zabrinutosti za aktualne političke događaje, zapravo djeluje „na liniji hrvatskog nacionalizma i šovinizma“.[15] Još kad su se počele prikupljati sve Tuđmanove aktivnosti i doticaji s „neprijateljskom emigracijom“ bila je to završna faza u izradi optužnice na temelju koje će biti osuđeni Tuđman i skupina iz Matice hrvatske na suđenju 1972. godine.

U jednom životu prepunom stradanja – rani gubitak majke Justine, smrt maloljetnog brata Stjepana koji je poginuo u partizanima 1943. te smrt njegova oca Stjepana i pomajke Olge – isprepletenim emocijama, zlopaćenjem i empatijom za sudbinu svoga naroda, pokazalo se nezgodnim hladnu znanstvenu akribiju pretočiti u znanstveni tekst, kao i obuhvatiti toliku količinu emocija bez kojih bi bilo teško objasniti pozadinu brojnih Tuđmanovih odluka i rasvijetliti njegov psihološki profil. Zato smo često na mjestima gdje se prekida Tuđmanova svakodnevnica praćena kroz izvješća SDS-a, (što ne znači da je prestao nadzor nad njima) tu prazninu ispunjavali Tuđmanovim intimnim dnevničkim zapisima, poglavito u vrijeme njegova boravka u istražnom zatvoru u zagrebačkoj Petrinjskoj tijekom suđenja 1972. i tijekom cikličnih odsluženja zatvorske kazne u Kazneno-popravnom domu (KPD) Lepoglava 1982. godine čije izdržavanje je nekoliko puta prekidano zbog ozbiljno narušena zdravlja. Također

[15] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537. Predmet: „Lasta“ i dr. – nova saznanja i ocjene djelatnosti.

će neki događaji iz Tuđmanova života kojima on pridaje osobitu pažnju, u više navrata biti spomenuti, ali svaki put sagledani iz drugačijeg konteksta.

Kako je već navedeno, nad Tuđmanom je provođen stalni nadzor SDS-a koji je nad njim vršio operativnu obradu (OO). Taj akronim je podrazumijevao da je dotična osoba državni neprijatelj, pa se, kako je već rečeno, nadziralo Tuđmana putem stalnog fizičkog praćenja, snimanja telefonskih razgovora, ozvučenjem njegova stana, nadzorom pošte, pošiljaka i osoba s kojima je bio u doticaju. Upravo te osobe, zapravo njihovi dosjei koji su pronađeni u arhivu također su postali važan izvor informacija i materijala za ovaj rad. Na taj način ušli smo u zamršeni svijet obavještajne mreže kojom je bio pokriven Tuđman, neposrednim uvidom u veći broj dosjea, od kojih su neki dosada bili neobjavljeni. Tako pratimo Tuđmanov život kroz njegova stalna druženja s književnikom Petrom Šegedinom uvidom u njegov dosje, koji će godinama kasnije na osnivačkoj skupštini HDZ-a u lipnju 1989. biti imenovan počasnim predsjednikom HDZ-a. Šegedin je bio u stalnoj vezi i s književnikom Miroslavom Krležom, kao i književnik Ivo Frangeš čiji dosje nam daje uvide o neslućenoj kontroli svih kulturnih, književnih i intelektualnih krugova u kojima su se oni kretali, ali i jasne dokaze da se Krležu moguće nije direktno pratilo, ali krug ljudi oko njega, u koji su spadali Tuđman (i Tito) i ova dvojica poznatih književnika svakako je. Također uvidom u dosjee Tuđmanovih odvjetnika iz prvog sudskog procesa iz 1972. Mate Tafre i Ive Glowatzkog možemo prepoznati specifični *modus operandi* tadašnjih sudskih farsi koje su tužbom za kontrarevolucionarne namjere vezale ruke svakoj obrani.

Glowatzky je inače od ranije bio pod obradom SDS-a još iz vremena dok je sredinom šezdesetih godina branio jednog od najpoznatijih jugoslavenskih disidenata Mihajla Mihajlova, koji se kasnije, nakon zatvorske kazne i odlaska u SAD, povezao s Bogdanom Radicom i Tuđmanom. Upravo je Radica osoba koja je najviše spominjana tijekom Tuđmanova prvog procesa u kontekstu njegove suradnje s „ustaškom emigracijom". Tako je jedan od ključnih dokaza Tuđmanova nacionalizma i povezanosti s emigrantskim krugovima bilo izvješće suradnika SDS-a kodnog imena „Rade" (pravim imenom Franjo Gaži)[16] koji se u Americi tijekom svoje turneje koja je trajala do konca 1971. u više navrata u New Yorku susreo s Radicom.[17] Ovaj mu je detaljno ispričao o svojem susretu s Tuđmanom u Italiji gdje je Radica u blizini Firence imao kuću u kojoj ga je posjetio Tuđman. Uz golemu građu Gažijevog dosjea,

[16] U dosjeu SDS-a se navodi da je Franjo Gaži upoznat sa svojim kodnim imenom „Rade" što također pokazuje da se ne radi o jednom od suradnika, nego je imao viši stupanj povjerenja od običnih suradnika. U: HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 309688 Franjo Gaži.
[17] HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, Dosje Bogdana Radice, 26-27.

imamo dosje o Radici nad kojim je prekinuta obrada tek nakon prvih višestranačkih izbora 1990. godine. Uz Radičin dosje, velika količina informacija pronađena je u osobnom fondu Bogdana Radice koji je pohranjen i dijelom uređen u HDA-u. U toj golemoj građi, pronađena je veća količina dosada neobjavljene građe, između ostalog i korespondencija Tuđmana i Radice koja je posebno bila intenzivna u razdoblju kad se krenulo s objavom Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* (*Nationalism in contemporary Europe,* New York, 1981.), o čemu sam napisao članak „Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi".[18] U jednoj lepezi pisama koje je tijekom više desetaka godina Radica uputio na bezbroj adresa, u njegovoj ostavštini su posebno značajna pisma koja je uputio Krleži, Bakariću, Ivanu i Mati Meštroviću, američkom predsjedniku Geraldu Fordu te poznatim američkim profesorima i političarima poput Zbigniewa Brzezinskog i Henrya Kissingera, u kojima se uporno zauzimao za hrvatsko pitanje i sudbinu tolikog mnoštva političkih zatvorenika.

Mozaik Tuđmanovih tadašnjih aktivnosti popunio sam i fragmentima iz dosjea drugih njegovih suvremenika koji su svaki na svoj način bili u doticaju s njime. Tako imamo informacije iz dosjea generala Vlade Mutaka koji je također završio u zatvoru nakon sloma hrvatskog proljeća, potom iz dosjea od Tuđmanova prijatelja i suradnika iz IHRPH Šerifa Šehovića, tadašnjeg časnika JNA i uznika Đure Srneca, potom supruge gospodarskog povjesničara Rudolfa Bićanića koja je njegovu arhivsku građu odlučila ustupiti Tuđmanu, a radi se o bivšoj časnici engleske vojske Sonie Wild Bićanić. Također su značajne informacije koje nam daju cjelovitiju sliku tadašnje jugoslavenske političke stvarnosti koja se zrcali u aktivnostima Siegfrieda Opitza, atašea za tisak u Generalnom konzulu SR Njemačke u Zagrebu koji je u svojim izvješćima spominjao i Tuđmana, te britanskog povjesničara i suradnika britanske obavještajne službe, kako SDS navodi u dosjeu Seatona Watsona, Georgea Hugha. Informacije iz prve ruke u smislu bilješki i sačuvane korespondencije o dosada neobjavljenoj građi o tijeku tiskanja Tuđmanove najpoznatije knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti,* nalaze se u Osobnom fondu Marije Peakić-Mikuljan. Ona je kao direktorica Nakladnog zavoda Matice hrvatske (NZMH), u kojem je tiskana navedena Tuđmanova knjiga, bila neposredni svjedok svih zakulisnih igara i pritisaka koji su joj prethodili. Na žalost, tolika golema količina materijala bila je drastično reducirana pa su informacije iz pojedinih dosjea morale biti tek marginalno rabljene, primjerice emigranta Ante Smith Pavelića ili *Vjesnikova* novinara s kojim se Tuđman susretao Krešimira Fijačka.

[18] Opširnije u: Ćosić 2020.

U radu je posebno detaljno opisan tijek sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista (OOSK) IHRPH-a održanog 10. i 11. travnja 1967. godine te događaji koji mu prethode.[19] Razlog tomu je da se željelo pokazati do detalja kako je djelovala ta totalitarna mašinerija u smislu „lomljenja" i „mljevenja" osoba koje se nisu pokoravale partijskim stegama. Tu ćemo vidjeti na stotinama ispisanih stranica stenografskih zapisa, kako je protiv Tuđmana organizirana hajka u partijskoj, sveučilišnoj i akademskoj zajednici, ali i protiv osoba koje su se usudile stati u njegovu obranu. Tuđman je nakon 26 godina pripadnosti izbačen iz Partije, nasilno umirovljen u 45. godini života, započevši svoj disidentski život koji je trajao sve do 1990. godine. Također, građa iz opsežnih fondova CK SKH, te poglavito mnogobrojni transkripti sjednica IK CK SKH poslužili su kao izvrstan pokazatelj kako se postupalo s osobama iz vlastitih redova koje su na neki način skrenule s dopuštenog smjera. U prvom redu detaljno možemo pratiti kako su se bivši drugovi obračunali s neupitno jednim od najkarizmatičnijih hrvatskih komunista Većeslavom Holjevcem, a kasnije na sličan način i s Tuđmanom. Uz Holjevca i Krležu koji su bili svojevrsni Tuđmanovi mentori i prijatelji, čije je znanje i životno iskustvo umnogome utjecalo na Tuđmana, treba istaknuti i Vladimira Bakarića koji je svojom perfidnom političkom djelatnosti postao ključni partijski poslušnik, od micanja Andrije Hebranga, preko Holjevca, Mike Tripala i Savke Dapčević-Kučar pa sve do Tuđmana. Radi se o jednoj od ključnih figura poslijeratne hrvatske zbilje koja je utjecala na mnoge negativne procese u svojstvu prvog čovjeka Komunističke partije Hrvatske (KPH). Iako je u radu najviše rabljena građa iz Osobnog fonda Vladimira Bakarića nastala u vremenu od 1960. - 1970., također su navedene neke sekvence iz Bakarićeva života iz ratnog vremena dok je on obnašao dužnost političkog komesara Glavnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV i PO). Kroz stenografske zapisnike sjednica u kojima se raspravljalo o nacionalizmu dovodeći ga u kontekst s Tuđmanom, preko transkripata razgovora koje je Bakarić vodio s novinarima, poglavito *Vjesnika*, stotinama stranica intervjua ili izjava ispravljenih prije autorizacije, možemo vidjeti model jednog tipičnog partijskog poslušnika. U njegovom fondu mogu se naći najraznovrsniji materijali: od originalnih dokumenata iz vremena rata, preko isječaka iz novina golemog broja intervjua i izjava koje je on kroz dugi niz godina reproducirao, preko isječaka iz emigrantskih novina ili anonimnih pisama koja su mu upućivali građani. U nekorigiranim stenografskim zapisima magnetofonskih snimaka razgovora Bakarića s primjerice Gordanom Vlajčić s Fakulteta političkih znanosti, Ivanom

[19] Stenografski zapisnik sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista IHRPH-a u Zagrebu (u daljnjem tekstu Stenografski zapisnik OO SK). Preslika stenografskog zapisnika maratonske sjednice na 327 stranice u autorovom osobnom posjedu.

Jelićem s IHRPH-a ili povjesničarom Ljubom Bobanom, vidi se sva makijavelistička bijeda tadašnje službene politike.

Pisana ostavština Miroslava Krleža sadrži toliko značajne arhivske građe – uglavnom neobjavljene, koja je izuzetno važna u sagledavanju Tuđmanove disidentske djelatnosti i njegova intelektualnog razvoja na koji je Krleža imao poseban utjecaj. Između ostalog tu se nalazi Krležina korespondencija s krugom ljudi okupljenih oko njega u razdoblju koje je relevantno za ovaj rad. Tako tu pronalazimo njegovu korespondenciju s Bakarićem (12 pisama i razglednica), među kojima je i pismo od 18. travnja 1967. u kojem on moli Bakarića da ovaj bude ispred CK SKH tumač Krležine molbe da ga razriješe članstva u CK nakon političkog „odstrijela" koji je krenuo poslije objave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Potom Šegedinu 18 pisama, jedno pismo Mati Meštroviću od 10. svibnja 1968. kojem odgovara na njegovo pismo samo iz razloga jer je sin Ivana Meštrovića koji je prema Krležinim riječima njegova trajna „nesretna ljubav". Potom vrijedi spomenuti pismo Holjevcu od 31. listopada 1961. Krleža je također sačuvao četiri pisma od Radice usprkos kritikama Krležine servilnosti koje je u emigrantskom tisku ovaj širio o njemu. Na koncu imamo 10 pisama i razglednica vezanih za Tuđmana iz kojih se mogu iščitati različite zanimljivosti i detalji. Uz nabrojana pisma, također je zanimljivo spomenuti, kako je u toj Krležinoj ostavštini više građe koja se odnosi na Tuđmana, između ostalog fascikl u kojem se nalazila preslika dokumentacije sudskog procesa vođena protiv Dragutina Šćukanca, Franje Tuđmana i Brune Bušića iz 1972. godine.[20]

Također je već objavljena arhivska građa upotpunila sliku koja razobličuje mehanizme djelovanja tadašnjeg totalitarnog sustava kroz rad savezne vlade u Beogradu u odnosu na tadašnju SR Hrvatsku: aspiracije unitarističkih (velikosrpskih) krugova koji su tih godina prevladavali vršeći konstantan pritisak na samog Tita, imali su svoju produženu ruku u vidu pojedinih rukovoditelja hrvatskih komunista. Tu prvenstveno mislimo na objavljeno arhivsko gradivo u vidu dviju knjiga *Zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH 1959. – 1963*[21] i *Zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH 1964. – 1965.*[22] Vrijedi spomenuti i *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog*

[20] Tu se još nalazi Tuđmanova Autobiobibliografija, 1963., 5 str.; Iskaz sa suda 1972., 6 str.; Izvadak s predavanja Franje Tuđmana održanog u Splitu, 15 str.; Tuđmanovo pismo Izvršnom komitetu CK SKH, 1965., 23 str.; O uzrocima sloma monarhističke Jugoslavije i bitnim obilježjima razvitka NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj. Predavanje održano u Splitu 9. X 1964., 53 str.; te spomenuti spis: Tuđman Franjo, Bruno Bušić i Dragutin Šćukanec. Sudski proces vođen u Zagrebu 1972. godine i dokumentacija, Zagreb, 1972., 142 str., i dr.

[21] Šarić i Jukić 2018.

[22] Šarić i Jukić 2019.

oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943.[23] u kojem se nalaze važni tragovi Tuđmanova djelovanja u partizanskom pokretu u smislu otvorenog zastupanja hrvatskih interesa neuobičajeno apodiktičnih za jednog dvadesetogodišnjaka. Vrijedne arhivske izvore imamo u knjizi autora Mate Artukovića i Ljubomira Antića, čija knjiga sadrži veći broj originalnih dokumenta sa sudskog procesa Marku Veselici, Tuđmanu i drugima.[24]

Praznina u hrvatskoj historiografiji vezana za teme o disidentstvu u tadašnjoj Hrvatskoj tijekom vladavine komunističkog terora u Jugoslaviji donekle je ispunjena tiskanjem zbornika *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*[25] u kojem su objavljeni radovi s međunarodnog znanstvenog skupa održano 19. studenog 2010. u Zagrebu. Teme variraju ovisno o predavačima, ali je sukus zbornika kako je teme o disidentima nedovoljno istražena, a radovi koji se dotiču disidentstva su u koliziji i antagonizmu s obzirom na definiciju, teme, sistematizaciju i osobe koje bi spadale u tu kategoriju. Poglavito je razočaravajuće što se kod hrvatskih autora gotovo ne spominju toliki hrvatski disidenti u smislu da se ciljano govorilo o disidentstvu Tuđmana, Gotovca, Veselice i dr., ili ih se spominje samo sporadično. Dapače, Tuđman je primjerice spomenut tek nekoliko puta, a kod autora Krste Cvijića čak u negativnom svijetlu.[26] Sudionik iz Srbije Srđan Cvetković u svojoj podjeli disidenata elaborira podjelu na federaliste, centraliste i na koncu nacionaliste u koju je smjestio Tuđmana i Dobricu Ćosića.[27]

Važnu građu o Tuđmanovom političkom djelovanju i disidentskom životu pronalazimo u tadašnjim jugoslavenskim tiskovinama. Iako je veći dio svoga javnog djelovanja u navedenom razdoblju od 1960. do prvih višestranačkih izbora 1990. Tuđman proveo ignoriran od javnosti i sudskim zabranama javnog djelovanja, ipak su sporadični novinski članci o njemu vjerodostojni svjedoci tadašnjeg vremena i korisni izvori u smislu zloporabe medija u obračunu s neistomišljenicima. Nakon negativnih recenzija koje su pokrenute nakon izlaska Tuđmanove prve knjige *Rat protiv rata* (Zagreb, 1957.) iza kojih je stajao beogradski generalski krug predvođen generalima Velimirom Terzićem i Perom Moračom, Tuđman izlazi iz vojske i napušta Beograd. Dolaskom u Zagreb, nastavlja se taj javni progon koji će Tuđmana pratiti do konca njegova života. Od značajnijih polemika treba navesti već ranije spomenutu vođenu između Tuđmana i povjesničara Ljube Bobana koja se

[23] Sirotković 1964.
[24] Artuković i Antić 2013.
[25] Kisić Kolanović, Radelić i Spehnjak 2010.
[26] Cviić 2010.
[27] Cvetković 2010.

par mjeseci odvijala na stranicama časopisa *Telegram*, zatim u *Vjesniku* također serija polemika s generalom Gojkom Nikolišem. *Vjesnik* također donosi u više nastavaka sažetke emisije Švedske televizije u kojoj je sudjelovao Tuđman koja je izazvala golemi revolt u režimskim medijima kao najavu onoga što slijedi. I kao što je potonji feljton bio uvod u novo Tuđmanovo suđenje iz 1982., isto tako je prva optužnica protiv Tuđmana bila napisana u božićnom broju *NIN-a* iz 1971. godine. Tim redom mogli bi se dalje nabrajati članci iz *Vjesnika*, *NIN-a*, *Borbe*, *VUS-a*, *Reportera*, *Slobodne Dalmacije, Nedjeljne Dalmacije* i dr., koji su u negativnom kontekstu pratili Tuđmana, tijekom navedenog razdoblja o čemu će u samom radu biti više rečeno.

Nedovoljno istražena tema o Tuđmanu, njegovim povijesnim radovima i utjecaju koji je imao na historiografiju prvenstveno hrvatske povijesti, donekle je upotpunjen znanstvenim skupom održanim 2009. tijekom kojeg su eminentni znanstvenici i poznavatelji Tuđmanova pisane ostavštine govorili o širokom krugu povijesnih tema kojima je se bavio Tuđman u svojim radovima.[28] U publicistici od važnijih radova još možemo istaknuti Sadkovichevu prvu političku biografiju o Tuđmanu u kojoj je autor prikazao njegov politički, znanstveni i intelektualni razvoj te čimbenike koji su ga odredili i utjecali na njega u vremenu do 1990. godine.[29] Tuđmanov suvremenik i suradnik Nedjeljko Mihanović poslije neviđene medijske hajke koje je nastala nakon Tuđmanova odlaska s povijesne scene pokušao je razobličiti gomile krivotvorenih kleveta, podmetanja i novinarskih kolumni uspoređujući ih s autentičnom povijesnom građom u vidu predočenja psihograma protagonista tih Tuđmanovih ocrnitelja. Hudelistova knjiga[30] spada u jednu od takvih krivotvorina iako je daleko medijski najeksponiranija, što zbog sustavne promidžbe na tragu tzv. detuđmanizacije, što zbog političkog obračuna s Tuđmanovom ostavštinom, ali i zbog šutnje većine Tuđmanovih suradnika i gotovo cjelokupne akademske zajednice, koja je započela još za Tuđmanova života, a kulminirala je nakon njegove smrti. Ne može se kazati da nije bilo reakcija i kritika ovog golemog političkog pamfleta, od kojih treba izdvojiti prilično argumentiranu apologetiku Ive Bekavca.[31] Temeljno u Hudelistovom uratku je svjesno i nekorektno kompromitiranje Tuđmana u svim aspektima njegovog djelovanja: nastranost unutar obitelji, patologija u njegovom promišljanju povijesnih zbivanja i bolesne ambicije kao rezultat „patološke narcisoidnosti". Tako Hudelist lakonski optužuje Tuđmana da je inspiraciju za hrvatsku pomirbu uzeo od ustaša (Vjekoslava Maxa Luburića), a njezina srž nije zajedno za

[28] Herman Kaurić (ur.) 2011.
[29] Sadkovich 2010.
[30] Hudelist 2004.
[31] Bekavac 2007.

hrvatsku, nego rat protiv Srba te teritorijalne pretenzije na BiH. Također Tuđmanov znanstveni rad i povijesna promišljanja Hudelist drži pripremama za njegove zločinačke namjere te je analizom *Bespuća* autora doživio kao „čovjeka monstruma".[32]

S druge pak strane u knjizi Milana Vukovića nalazimo podatke o Tuđmanovu suđenju, preslike presuda te pozadinu politički motiviranih sudskih progona i psihičkih tortura kojima je Tuđman bio izložen od 1972. do 1990. godine.[33] Posebno je zanimljivo čitati poglede na događaje vezane za razdoblje Hrvatskog proljeća od izravnih aktera tih događaja poput Marka Veselice, Dražana Budiše, Mike Tripala, Franje Tuđmana i dr., sakupljene u pomalo zaboravljenoj knjizi *Prekinuta šutnja*.[34] Iz razgovora s Tuđmanom, kakvih je zapravo bilo vrlo malo s obzirom na teme kojih se doticao, u knjizi možemo doznati cijeli niz zanimljivih podataka. Od pojedinosti iz njegova angažmana u partizankom pokretu, preko intrigantnih informacija o naravi njegova odnosa s Holjevcem i Krležom, neuobičajeno afirmativnih stavova o kardinalu Alojziju Stepincu s obzirom na tadašnje jugoslavensko ozračje (radi se o intervjuu iz 1989. godine), pa sve do manje poznatih detalja o njegovom suđenju i disidentskom životu te na koncu o političkom programu HDZ-a. Također, u zborniku radova tiskanom prigodom 50. obljetnice Hrvatskog proljeća[35] nalazimo na niz radova u kojima se spominje i uloga Franje Tuđmana u događajima vezanim za Hrvatsko proljeće, uglavnom njegova publicistička djelatnost i uloga u Matici hrvatskoj. Posebnu pažnju treba obratiti na uradak Josipa Mihaljevića u kojem on navodi spoznaje iz novijih publicističkih radova u kojima se donose do sada manje poznati ili posve novi dokumenti vezani za te događaje. S obzirom na te nove momente navodi se: „Franjo Tuđman bit će i sredinom 1971. označen kao jedan od najeksponiranijih hrvatskih nacionalista".[36]

Kako Tuđman na više mjesta izričito navodi Krležu kao čovjeka koji je imao presudan utjecaj da se priključio revoluciji zbog socijalističkih ideala, ali i zbog konačnog rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, trebalo je prikazati i narav tih odnosa. Između mnogih spona koje su vezale Krležu i Tuđmana, jedna je manje poznata činjenica da je Tuđmanov najodaniji prijatelj bio povjesničar Vaso Bogdanov koji je u isto vrijeme dijelio višegodišnje prijateljstvo s Krležom. Njegova knjiga[37] tiskana pred sam početak rata baca sasvim drugačije svjetlo na Krležu koje je nakon rata svjesno ignorirano. Iz tog konteksta Krleža je izuzetno bitan u

[32] Hudelist 2004, 675.
[33] Vuković 2004.
[34] Baletić (ur.) 1990.
[35] Oraić Tolić, Holjevac i Lukić (ur.) 2023.
[36] Mihaljević 2023, 480.
[37] Bogdanov 1940.

razumijevanju Franje Tuđmana i naklonosti koje je ovaj neosporno gajio prema njemu. U tom kontekstu posebno ćemo se osvrnuti na Krležinu dramu iz 1959. godine *Aretej ili legenda o svetoj Ancili rajskoj ptici* i Krležine dnevničke zapise koje nam svaka na svoj način upotpunjuju sliku o njihovom međusobnom odnosu i razumijevanju složenih odnosa koji su ih uvjetovali.

Naravno, posebno treba istaknuti Tuđmanove dnevničke zapise. Radi se o četiri knjige od kojih je prva tiskana pod naslovom *Petrinjska 18: zatvorski dnevnik iz 1972*. (Zagreb, 2003), a potom trotomno izdanje *Osobni dnevnik* iz 2011. godine. Iako su pisani pod izvanrednim okolnostima u smislu da je veći dio napisan tijekom izdržavanja zatvorskih kazni iz 1972. i 1981. pa je zbog opreza i zaštite osoba o kojima piše rabio ezopovski stil pisanja, s mnoštvom skraćenica, nadimaka i nedovršenih misli, ipak oni predstavljaju izuzetno vrijedan materijal. Posebna vrijednost tih dnevnika je njihova dokumentarnost jer nam daju mogućnost provjerljiva uvida u ono o čemu je Tuđman kroz dugi niz godina govorio, a to se u daljnjoj budućnosti ispunilo. I ono važnije, na bezbroj mjesta zabilježeni su datumi, sati i osobe s kojima se Tuđman susretao, koji koincidiraju s informacijama SDS-a, što omogućuje dodatnu valorizaciju Tuđmanove pisane ostavštine. Naravno, u nekim segmentima se razlikuje sadržaji razgovora koje je Tuđman obavio s pojedinim osobama i kasnije zapisao u dnevnik, od onog koji su zabilježili operativci SDS-a. No kako su to razgovori koji su često vođeni i po više sati, čime ova dva naoko različita izvora usporedbom postaju komplementarna. Naravno da takve usporedbe nisu bile predmetom ovoga rada, ali je dobro imati na umu kako su ti Tuđmanovi zapisi i ovim putem prošli jednu signifikantnu verifikaciju. Treba istaknuti kako se u sva četiri dnevnika u cikličnim krugovima aktualnih i minulih događaja Tuđman neprestano vraća na trojicu ključnih osoba koje su imale utjecaj na njegov život. Radi se o Titu, Krleži i Bakariću. Iako je za Tita i Krležu uvijek navodio njihov ambivalentan stav prema hrvatskom pitanju, za Bakarića je držao da je do smrti bio poslušnik partijskih moćnika koji su hrvatski narod optužbama za nacionalizam držali u pokornosti i strahu. Tuđman navodi kako je Titu Jugoslavija bila životni projekt koji je održavao na životu preko hrvatskih leđa. Dajući hvale Krležinoj književnoj intuiciji, zamjera mu kukavičluk i defetizam glede mogućnosti hrvatske samostalnosti i neizostavnu zabludu da bi se to neizdrživo stanje u kojem se nalazila Hrvatska moglo olakšati nametnutim jugoslavenstvom. Kao ilustraciju Krležine bojažljivosti Tuđman navodi primjer kada je njegov gotov tekst za enciklopediju o Jugoslaviji, koji se trebao tiskati u Leksikografskom zavodu u zadnji je tren odbačen na inzistiranje Krležinog pomoćnika Borka Vrancianija, za kojeg Tuđman navodi da je udbaški kadar. Taj događaj iz 1967. Tuđman

opisuje kao početak njegova razlaza s Krležom.[38] To ipak nije bio kraj njihovom prijateljstvu jer je Krleža bio ključna figura u obrani Tuđmana na suđenju 1972. godine.

Međutim, za Bakarića Tuđman nema pozitivnih riječi, držeći ga za najnegativniju pojavu u hrvatskoj politici nakon rata. Tuđman mu zamjera što se uvijek ziheraški priklanjao dominantnoj politici, u ovom slučaju beogradskom unitarizmu. Tako Tuđman navodi mnoštvo primjera u kojima je Bakarić obračunavao s bilo kakvim pokušajima izlaska hrvatske politike iz sluganskog i ponižavajućeg položaja. Tuđman čak tvrdi kako je i Tito u više navrata kritizirao Bakarića što se u kadrovskim pitanjima konzultira samo s Rankovićem.[39] A kada je Ranković 1965. zatražio od CK SKH da se Tuđman smijeni nakon kritika na njegova predavanja održanih u Karlovcu i Splitu, Bakariću je tadašnji predsjednik Savezne skupštine Edvard Kardelj rekao da ostave Tuđmana.[40]

Iako se u radu na više mjesta citiraju ili spominju Tuđmanove knjige, nije se išlo na dubinsku analizu njihovog sadržaja. Treba napomenuti kako je pozadina svake Tuđmanove knjige prilično kompleksna, a sadržaj promišljen i s konkretnim intencijama.

Prigodom obilježavanja obljetnica vezanih za ostavštinu Franje Tuđmana u više su navrata organizirani skupovi na kojima su znanstvenici te kulturni i javni djelatnici govorili iz različitih aspekata o životu i postignućima Franje Tuđmana, rabeći znanstvenu akribiju. Ta izlaganja su ukoričena u knjige te imamo više naslova: *Dr. Franjo Tuđman – vizije i postignuća*[41], *Dr. Franjo Tuđman – neoproštena pobjeda*[42], *Dr. Franjo Tuđman – naslijeđe za budućnost*[43] i dr. Također treba spomenuti tri važne cjeline koje su nužne za sagledavanje uloge koju je Tuđman imao u vremenu koje je predmet našeg interesa. Radi se o već spomenutom Tuđmanovu odnosu s Miroslavom Krležom, Vladimirom Bakarićem i događajima vezanim za osnivanje Hrvatske demokratske zajednice, čiji je on utemeljitelj. O Krleži je već ranije nešto rečeno, te dubinsko ulaženje u povijest njihovih međusobnih odnosa umnogome nadilazi okvire ovog doktorskog rada. Uglavnom su rabljeni Krležini dnevnički zapisi u kojima se on u više navrata vraćao na svoj odnos s Tuđmanom.[44] Vezano za Bakarića, uz već spomenutu građu iz njegova Osobnog fonda (OF), osobito se ističe prva koherentna politička biografija Vladimira Bakarića

[38] Tuđman 2003, 345.
[39] Tuđman 2003, 20.
[40] Tuđman 2011, 113.
[41] Bekavac (ur.) 2002.
[42] M. Tuđman (ur.) 2003.
[43] M. Tuđman (ur.) 2009.
[44] Šentija 2011.

autora Dine Mujadževića.[45] Kao prvi povjesničar koji je sustavno istražio i objavio dotada neobjavljenu arhivsku građu iz OF Vladimira Bakarića, dotaknuo se u više navrata i Bakarićeva sukoba s Tuđmanom. Opisujući pojedine aspekte njihova antagonizma, Mujadžević citira dijelove već navedene Hudolistove knjige, uključujući i njegove negativne opservacije u smislu Bakarićeve pragmatične uravnoteženosti u odnosu na ekstremnog (nacionalista) Tuđmana. Slična se problematika nazire i u članku „Sukob Vladimira Bakarića i Franje Tuđmana 1961. - 1967." istog autora.[46] Primjerice, govoreći o Bakariću kao glavnom borcu za veću republičku neovisnost ili čovjeku koji je praktički doveo Tuđmana na Institut, stvara se krivi dojam u suštinskim stvarima. Nije Bakarić pedesetih godina bio pobornik popuštanja centralizma, nego je kao provjereni poslušnik provodio započetu inicijativu Kardelja o decentralizaciji Jugoslavije, iza koje je stajao Tito. Ali kad je Kardelj 1962. „slučajno" ranjen u lovu od strane Jovana Veselinova, sekretara CK SK Srbije, uz kuloarske priče o sukobu Rankovića i Kardelja dalo se naslutiti kakva se drama odvijala daleko od očiju javnosti. Kako je Ranković bio predstavnik unitarističkog uređenja tadašnje Jugoslavije, a Kardelj kao prvi ideolog i Titov najprisniji suradnik zagovornik federalističkog uređenja, njihov sukob je kulminirao par godina kasnije micanjem Rankovića. Nakon ovoga incidenta, Kardelj se bez Titova znanja sklonio u London, da bi se vratio u Jugoslaviju tek uz arbitriranje samog Bakarića.[47] Dakle, suština Bakarićeva opusa je partijska poslušnost i priklanjanje jačoj struji u partijskim frakcijama i antagonizmima, a ultimativni cilj bio je opstanak Jugoslavije. O početcima sukoba Tuđmana i Bakarića autor Mujadžević navodi kako je Tuđmanov odnos prema nacionalnom pitanju izrečenom u kritici *Pregleda istorije SKJ* (Beograd, 1963.). Bakarić okarakterizirao kao „dobri i žestoki korak natrag" i „nacionalističko skretanje".[48] Dakle, umjesto da se razotkrije Bakarić, koji je ovim napadom na Tuđmana iznova spriječio da se u javni prostor iznesu utemeljeni argumenti o povijesnim lažima plasiranim iz Beograda (sudjelovanje hrvatskog naroda u Narodnooslobodilačkom ratu (NOR), ulozi HSS-a i sl.), ispada da je Bakarić bio u pravu što je optužio Tuđmana za nacionalističko skretanje. Kad se tomu doda isto tako nekritičko iščitavanje dviju sudskih presuda protiv Tuđmana, kod današnjih čitatelja koji nemaju precizno znanje o naravi tadašnjeg jednopartijskog sustava i sudskih farsi, Tuđman ispada krajnje problematičan i ekstreman lik u odnosu na legalista Bakarića, a naznake bilo kakve hrvatske neovisnosti time zadobivaju opasan i zločinački prizvuk. Tako smo došli čak do toga da jedna od najeksponiranijih i najpoznatijih Tuđmanovih

[45] Mujadžević 2011.
[46] Mujadžević 2011.a.
[47] Radelić 2006, 360.
[48] Mujadžević 2011.a, 365.

nazovi biografija, ona od Hudelista, u svome sadržaju doslovno ponavlja sve optužbe koje su kroz dugi niz godina reproducirali pristrani srbijanski historičari.[49]

Značajne i uravnotežene informacije o Tuđmanu napisao je Zdenko Radelić u svojoj sintezi poslijeratne hrvatske povijesti od 1945. do 1991.[50] Osim što je, između ostalog, posebice opisao događaje vezane za Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, autor posebno prati epilog Tuđmanova sukoba s Partijom, ali ono što je važnije, u više navrata citira Tuđmanove knjige koje su uglavnom na marginama suvremene hrvatske povijesti, primjerice *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, *Usudbene povjestice* (Zagreb, 1995.) i dr. Na koncu, imamo izuzetno minuciozan pregled događaja vezanih uz osnivanje Hrvatske demokratske zajednice, sukoba tadašnjih oporbenih čelnika oko programskog usmjerenja, pa sve do pobjede koju je Tuđman kao utemeljitelj i predsjednik HDZ-a ostvario na prvim višestranačkim izborima. U knjizi Domagoja Kneževića *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*[51] autor se pozabavio postankom, programom, okolnostima nastanka i ulogom koju je imao HDZ predvođen Franjom Tuđmanom u turbulentnim vremenima početaka višestranačja u umirućoj Jugoslaviji.

Također treba spomenuti veliki broj znanstvenih članaka koji su konzultirani tijekom izrade rada. Od obrade disidentskog statusa i tajne policije u tadašnjoj Jugoslaviji, o čemu je pisala Katarina Spehnjak u člancima „Brionski plenum" – odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti 1945. – 1990., „Većeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine" te „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija" u suautorstvu s Tihomirom Cipekom. O Tuđmanu kao disidentu također je pisao Josip Mihaljević u članku[52] koji ističe točnost Tuđmanovih povijesnih analiza i predviđanja sagledanih kroz prizmu njegovih dvaju značajnih knjiga *Velike ideje i mali narodi* i *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Isti autor je u suradnji s Domagojem Kneževićem objavio članak o sudskim postupcima koji su se vodili protiv Tuđmana, pokazavši pozadinu instrumentaliziranog sudstva u tadašnjoj Jugoslaviji.[53] Spominjemo i članak Jakova Žižića

[49] Usporedimo li temeljne optužbe usmjerene protiv Tuđmana iz djela 88 autora suvremene srpske historiografije, s optužbama koje je iznio Hudelist u već spomenutoj knjizi, možemo vidjeti da se precizno podudaraju. Od Tuđmana kao šovinista i srbomrzitelja, sljedbenika ustaša i provoditelja politike genocida i etničkog čišćenja, pa sve do zločinačke velikohrvatske politike na račun BiH. Analiza 88 djela autora iz korpusa suvremene srpske historiografije o Tuđmanu iznesena je na znanstvenom skupu 2009. godine. Raguž 2011, 425-448.
[50] Radelić 2006.
[51] Knežević 2020.
[52] Mihaljević 2022, 153-166.
[53] Knežević i Mihaljević 2018, 353-381.

„Karizmatska obilježja Franje Tuđmana – analiza dnevničkih zapisa (1982. - 1984.)“[54] te dva dijametralno suprotstavljena članka u smislu Tuđmanove povijesne uloge: Davora Marijana „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom“[55] i Mile Orlić „Od postkomunizma do postjugoslavenstva. Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu“.[56] Sažetak događaja oko Instituta sagledan iz kuta Tuđmanovih oponenata objavio je Zlatko Čepo u članku „Dva decenija Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske“ prigodom 20. obljetnice IHRPH-a,[57] ocrtavši Tuđmanovo razdoblje od osnutka do njegova micanja krajnje negativnim, posebno se osvrnuvši na genezu sukoba Tuđman–Bakarić. Također valja napomenuti kako kod mlađih generacija postoji interes za Tuđmanovom ostavštinom, primjerice u diplomskom radu Nore Kulić „Franjo Tuđman kao povjesničar“, u kojem su kronološki i sažeto obrađene i Tuđmanove ključne knjige, uključujući i dnevnike.[58]

Postoje li hrvatski disidenti?

U svome članku „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.–1990.“ autori Katarina Spehnjak i Tihomir Cipek ističu kako je tema disidentstva i opozicije u Hrvatskoj i Jugoslaviji tijekom komunističke diktature prilično oskudna i spominje se tek fragmentirano. Zato su se u svojoj analizi simbolike i tipologije opozicije, disidenata i snaga otpora koristili opservacijama njemačkog politologa i povjesničara Erharta Neuberta.[59] Primjenjujući Neubertovu kategorizaciju na situaciju u tadašnjoj Jugoslaviji, poglavito u Hrvatskoj u razdoblju od konca šezdesetih do početka osamdesetih godina prošlog stoljeća, izdvojene su tri skupine koje su činile realnu oporbu tadašnjoj komunističkoj diktaturi:

1. Političke stranke iz vremena Kraljevine Jugoslavije, od kojih je dominantna bila Hrvatska seljačka stranka (HSS).
2. Od svih vjerskih zajednica na tlu tadašnje Jugoslavije Katolička je crkva bila obilježena kao državni neprijatelj protiv kojeg su rabljena sva totalitarna i policijska sredstva tijekom cijelog razdoblja vladavine komunizma.

[54] Žižić 2019, 47-58.
[55] Marijan 2019, 385-420.
[56] Orlić 2011, 98–112.
[57] Čepo 1981, 7-58.
[58] Kulić 2020.
[59] Erhart 1997.

3. Različite skupine marksističke ili liberalne provenijencije koje su promicale ideje „socijalističkog pluralizma“, demokracije ili „tržišnog gospodarstva“ i sl.[60]

Na koncu ove sistematizacije navodi se i ekstremna oporba koja je u borbi protiv komunističke diktature posezala za ilegalnim sredstvima u smislu terorizma i nasilja, u koje se ubrajaju radikalni lijevi ekstremisti i desni nacionalisti, što je sinonim za pristalice ustaškog pokreta.

Govoreći o disidentima u kontekstu tadašnje hrvatske zbilje navodi se da su to uglavnom otpadnici od Partije koji su, došavši u sukob s neupitnim partijskim autoritetom, s demokratskih ili nacionalnih stajališta, bili isključeni iz Komunističke partije. „To uključuje, s jedne strane, prijašnje komuniste koji su se kasnije posvetili ideji o slobodi nacije, tj. ideji nezavisne hrvatske države (Marko Veselica, Franjo Tuđman)“.[61]

Kada se tadašnje partijsko rukovodstvo iz redova SKH, predvođeno Savkom Dabčević-Kučar, Mikom Tripalom, Perom Pirkerom i dr., stavilo na čelo nacionalnog pokreta sastavljenog od studentskih pokreta i kulturnih društava poput Matice hrvatske i Društva književnika Hrvatske, dolazi do sukoba sa saveznim vodstvom u Beogradu s poznatim epilogom. Zabranjen je rad Matice hrvatske i njezinih tiskovnih izdanja, a njezino rukovodstvo bilo je sudski gonjeno i procesuirano (Vlado Gotovac, Marko Veselica, Tuđman)[62]. Također je ukinuta studentska organizacija, a vodeći akteri studentskih pokreta također su bili sudski sankcionirani (Budiša, Čičak, Ante Paradžik). Najbolje je prošlo tadašnje reformističko vodstvo SKH, koje je smijenjeno bez sudskog epiloga i zamijenjeno partijskim poslušnicima. Nakon provedenih masovnih čistki na svim društvenim razinama, u tadašnjoj Hrvatskoj započinje razdoblje „hrvatske šutnje“, koje će potrajati do iza Titove smrti. U tom razdoblju u jugoslavenskoj javnosti javljaju se poticaji da bi se konačno trebalo do kraja obračunati s kontrarevolucionarnim ostacima s kojima se nije završilo tijekom hrvatskog proljeća. Tako 1981., zbog intervjua danih inozemnim novinarima, počinju ponovni progoni Tuđmana, Veselice, Gotovca i dr., koji će i ovoga puta završiti sudskim epilogom uz osjetno rigoroznije zatvorske kazne.

Pokušamo li se detaljnije pozabaviti naslovima vezanima uz disidentsku tematiku u razdoblju nakon uspostavljanja komunističkog totalitarizma u bivšoj Jugoslaviji nastaloj

[60] Spehnjak i Cipek 2007, 258.
[61] Spehnjak i Cipek 2007., 258.
[62] Zato su pripadnici nacionalnog pokreta iz Hrvatske kažnjavani neusporedivo više od onih iz Srbije jer su tražili „veću samostalnost za Hrvatsku u Jugoslaviji. Podržavajući ove zahtjeve, u to je vrijeme u Matici hrvatskoj bio djelatan i Franjo Tuđman, već tada poznat kao disident“. Spehnjak i Cipek 2007, 280.

nakon završetka rata, vidimo kako smo u hrvatskoj historiografiji na samim počecima. To je donekle nadomješteno tiskanjem zbornika *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, u koji su ušli materijali s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 2009. u Zagrebu. Prvi članak u Zborniku, autorice Katarine Spehnjak, daje nam neke smjernice u pokušaju odgovora na sam pojam disidentstva i sistematizaciju istoga u svjetlu teorijskih i znanstvenih spoznaja na tu temu, koje su u velikom broju zastupljene u stranoj literaturi. Autorica navodi nekoliko inozemnih uradaka, citirajući njihove pokušaje definiranja samog pojma, te na koncu: „Sumirajući razmatranja o pojmu disidentstva zagovaram radnu definiciju kojom se pokriva 'svaka aktivnost koja je željela konstituirati autonomnu sferu javnosti izvan službenih institucija partijske države i koja je time javno osporavala zahtjev režima za potpunom kontrolom javne sfere'."[63] Konstatirajući kako je disidentska tematika slabo zastupljena u hrvatskoj historiografiji, Spehnjak iznosi mišljenje da ovdašnji disidenti nisu postali izopćenici svojim izborom, nego ih je Partija na neki način prisilila na to, odbacila i obilježila.

Slično kao i u svom članku, i ovdje je autorica nabrojila nekoliko skupina i pokreta koji su na neki način bili pod partijskim pritiskom. Kulturno disidentstvo (književnost i publicistika) autorica prozaično opisuje kao rijetko sudski procesuirano, a cenzura i sudski procesi sa zatvorskim epilogom primjenjivani su samo kada su bili izravno napadnuti sami temelji komunističkog poretka, ne imenujući nikoga iz hrvatskog korpusa. Međutim, opisujući drugu skupinu, „Pokret za ljudska prava u Hrvatskoj", autorica kao predstavnika navodi književnika Predraga Matvejevića, koji je javno kritizirao kršenja ljudskih prava, a kao političkog zatvorenika poznatog na Zapadu navodi tadašnjeg studenta Dobroslava Paragu.[64] Kao disidentsko suprotstavljanje komunističkom poretku navode se događaji iz Hrvatskog proljeća, kada je jedan dio monolitnog partijskog tijela, predvođen reformističkim vodstvom SKH, počeo zagovarati privrednu reformu. Kasnije im se pridružuju studentski pokreti i kulturne organizacije poput Matice hrvatske, koje ističu zahtjeve o nužnosti nacionalne države. Taj masovni nacionalni pokret nasilno je ugušen, a sudionici su završili u zatvorima ili su pobjegli u inozemstvo.

Uglavnom, govoreći o političkom kontekstu u kojem je nastao sam pojam, možemo reći da se pod disidentstvom „podrazumeva jedna osobna politička i kulturna pojava u zemljama realnog socijalizma iz razdoblja između Staljinove smrti (1953.) i pada Berlinskog zida (1989)

[63] Citirana definicija je iz knjige autora Detler Pollacka i Jana Wielgohsa „Introduction", Disident and Opposition in Communist Estern Europe. Prema: Spehnjak 2010, 17.
[64] Spehnjak 2010, 18.

…".[65] Tako su u matičnim državama disidenti iza željezne zavjese proglašavani državnim neprijateljima, izdajnicima i špijunima, a s druge pak strane, na Zapadu je tim osobama davana posebna pozornost, medijski hvalospjevi i različite nagrade (velik broj njih dobio je Nobelovu nagradu) kao jedan od načina slabljenja monolitnog komunističkog bloka. Kako se Jugoslavija našla u tom ideološkom procijepu, tako je i odnos prema njezinim disidentima bio ambivalentan. Postavlja se pitanje zašto je to tako. Kako je u Jugoslaviji vladala shizofrena situacija u kojoj je partijska vlast željela zadržati pozitivan imidž koji je Tito imao na Zapadu, ničim ne izazvati realnu sovjetsku prijetnju od vojne intervencije i istodobno bezobzirno održati stalni imperativ da se ni na koji način ne dopusti ugroza partijskog monopola, nužna je mala digresija.

Na progon disidenata u Jugoslaviji gledalo se s priličnom blagonaklonošću, poglavito nakon Titova sukoba sa Staljinom 1948. godine, koji se na Zapadu promatrao s neskrivenim simpatijama. Držalo se kako je u Jugoslaviji sustav manje represivan od onoga iza „željezne zavjese", a nacionalni pokreti u istočnoj Europi, koji su od Zapada bili podržavani, u Jugoslaviji su tretirani s priličnom suzdržanošću. Naime, ti nacionalni pokreti bili su protusovjetski nastrojeni – gledano iz perspektive tadašnjih hladnoratovskih antagonizama – a hrvatski nacionalizam bio je usmjeren na rušenje Jugoslavije, koja je do samog konca bila miljenica Zapada. Znakovito je kako su u kolektivnoj svijesti u većini recentnih članaka i novinskih natpisa (tako i u potonjem Zborniku) ostala dva disidenta u bivšoj Jugoslaviji: Milovan Đilas i Mihajlo Mihajlov. Smijemo li reći kako to jamačno nije slučajno? Sam Tuđman bio je ogorčen činjenicom da se u Srbiji toleriraju toliki nacionalistički ispadi, javno izneseni stavovi i objavljeni radovi (npr. Velimir Terzić, Dobrica Ćosić), dok su hrvatski zatvori bili prepuni političkih zatvorenika, a Hrvatska nije smjela imati ni jednoga disidenta. U isto vrijeme u hrvatskoj dijaspori poduzimaju se napori da se, po ugledu na Đilasa koji je zadobio svjetsku pozornost i ugled, i iz hrvatskog korpusa etablira jedan disident koji bi bio intelektualac i partijski izopćenik, što je po mišljenju poznatog emigranta Bogdana Radice trebao biti Tuđman.[66] Ostaje Tuđmanova kritika kako hrvatski disidenti pune zatvore, dok u Srbiji oni nesmetano obavljaju svoje poslove i tiskaju svoje uratke. O tome govore i autori iz Srbije koji primjećuju da su srpski disidenti bili „na državnim jaslama, a neretko su primali nagrade i priznanja (…). Bili su neka vrsta kontrolisanih neprijatelja".[67] Takvi režimski kontrolirani disidenti imali su ekskluzivno pravo na kritičko mišljenje, čime su smišljeno

[65] Cvetković 2010, 105.
[66] Opširnije o tome: Ćosić 2020, 766.
[67] Cvetković 2010, 108.

zauzimali prostor istinskim kritičarima i disidentima. U tom kontekstu možemo gledati i spominjanje Matvejevića u Hrvatskoj ili Ćosića u Srbiji, a mnoge istinske protivnike režima, koji su prošli medijsku i sudsku torturu te tamnice, na suptilan je način prekrio zaborav.[68]

Vidimo kako je Đilas nakon osude i utamničenja ipak na koncu pušten van te počinje njegova javna djelatnost. Diljem Zapada organiziraju se prijemi, predavanja i tribine na kojima je on bio glavna atrakcija. Njegove knjige u inozemstvu se tiskaju u više izdanja, prestižni inozemni časopisi objavljuju njegove intervjue, a s istaknutih sveučilišta dobivao je stalne pozive u kojima mu se nudila suradnja i mjesto predavač. S druge pak strane možemo vidjeti tolike zapreke te napore i vrijeme koje je uložio Tuđman kako bi tiskao barem jednu knjigu na engleskom jeziku, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, kod inozemnih izdavača, a pokušaji imenovanja na mjesto predavača na nekom od inozemnih sveučilišta redovito su bili osujećeni. Već ranije navedeni pojam „kontroliranih neprijatelja" ovdje dobiva svoj racionalni izričaj. Radi se o tome kako je Đilas, nakon što je maknut sa svih pozicija i osuđivan više puta na zatvorske kazne, od kojih je dio proveo pod najgorim uvjetima u potpunoj izolaciji (samici), odjednom dobio slobodu normalnog života i putovanja na Zapad. Radica je jednom prigodom, nakon susreta s njim – primijetivši njegov strah – zaključio kako treba uzeti u obzir da je Đilasov malodobni sin ostao u Beogradu (aludirajući na moguću ucjenu). Sam Tuđman zapravo daje odgovor zašto su neki jugoslavenski disidenti dobrodošli, a drugi zapravo ne. U razgovoru s operativcem SDS-a, nakon njegova povratka iz Amerike, Tuđman je, između ostalog, upitan je li tamo imao susret s Mihajlovom i Đilasom. Odgovorivši potvrdno, Tuđman je rekao da je Mihajlovu usmeno naložio da ga se briše iz članstva u CADDY-u (Committee to Aid Democratic Dissidents in Yugoslavia) o kojem ćemo malo kasnije nešto opširnije reći. „Upitan da usporedi Đilasa i Mihajlova, Tuđman je rekao da oni zastupaju dijametralno suprotna stajališta glede rješavanja jugoslavenske krize, u smislu da se Đilas zalaže za konfederaciju, dok je Mihajlov „izraziti unitarista'."[69] Iz potonjeg postaje jasno zašto od tolikog broja hrvatskih uznika i intelektualaca koji su prošli jugoslavenske kazamate nitko nije zadobio jugoslavensku, a kamoli globalnu reputaciju, zahvaljujući i „brisačima" stvarnosti. Na mjesto istinskih kritičara i disidenata jugoslavenski je totalitarni režim očito instalirao

[68] Nakon što je proveo tri mjeseca u istražnom zatvoru, 27. travnja 1972. Tuđmana posjećuje Predrag Matvejević koji je ispred Društva književnika Hrvatske došao vidjeti zatvorske uvjete i Tuđmanovo stanje. Dok mu je Matvejević govorio kako se pisci iz inozemstva interesiraju za stanje zatočenih kolega, Tuđman u zatvorskom dnevniku bilježi kako je to „Igranje demokratskog postupka". Tuđman 2003, 349.

[69] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – rezultati informativnog razgovora, 7.

kontrolirane disidente koji su kritizirali jugoslavensko društvo, ali nisu dovodili u pitanje njezino jedinstvo i opstanak. Tako je zapadno javno mnijenje imalo potvrdu kako jugoslavenski režim tolerira i svoje kritičare, a oni su u svojem disidentskom radu imali zadane granice kojih su se bili prisiljeni držati.[70]

Iz potonje opservacije postaje jasno zašto se do danas vode diskusije o tome koga se može smatrati istinskim disidentom i na koji se način taj status može opravdati. Kad ovome pridodamo zločin mišljenja (verbalni delikt) ili inkriminacije za neprijateljsku propagandu i kontrarevoluciju, koje su pružale neslućene mogućnosti proizvoljnih osuda, na koje je bio osuđen velik broj osoba, onda ne čude nesporazumi i nedoumice o tome koga se sve u bivšoj državi moglo smatrati istinskim disidentom. Također se postavljaju pitanja jesu li disidenti samo oni koji se bave pitanjima demokracije i ljudskih prava ili se njima mogu smatrati i pripadnici nacionalnih pokreta. S druge pak strane, jedan od poznatijih jugoslavenskih disidenata, Mihajlo Mihajlov, iznosi mišljenje kako on nije disident, jer je po njemu istinski disident netko tko je vjerovao u određenu ideju, pripadao nekom pokretu „pa je od toga otpao, izmenio svoje mišljenje".[71]

Ako pogledamo sukus ranije navedenih pokušaja definiranja disidenta, možemo reći „da su disidenti svi oni koji su se izdvojili u mišljenju od vladajuće većine, uključujući antikomuniste i nacionaliste, svi koji su mogli da doprinesu podrivanju i rušenju komunizma…".[72] Zato nas ne iznenađuju polemike koje su vođene oko definiranja samog pojma i imenovanja stvarnih disidenta na području bivše Jugoslavije koje su pokušale obuhvatiti široki društveni kontekst, fenomenologiju i kriterije vezane za disidentski pokret.

Uglavnom, uzevši u obzir sve te polemike i zaključke, možemo vidjeti kako je Franjo Tuđman, kao predmet našega interesa, neupitno pripadao tome pokretu. Bez obzira na to što je tadašnji partijski vrh, vidjevši da ga ne mogu „urazumiti" verbalnim prijetnjama, protiv njega pokrenuo uhodanu totalitarnu mašineriju pasiviziranja, brisanja i uklanjanja te na sve načine nastojao umanjiti njegov značaj i utjecaj koji je realno imao. Radi se o tome, kako ćemo

[70] Julienne Bušić uredila je jednu od rijetkih knjiga koje se bave sudbinom hrvatskih disidenta i odnosom demokratskog svijeta prema njima. Poglavito je znakovit selektivni pristup američke politike prema disidentima Istočne Europe i onima iz Jugoslavije. Takva nedosljednost također je prakticirana unutar same Jugoslavije u kojoj su dvojica najpoznatijih disidenta Milovan Đilas i Mihajlo Mihajlov objeručke primljeni u SAD-u, dok se za hrvatske disidente gotovo nije čulo. Ultimativni stav tadašnje američke vanjske politike koja je bezuvjetno podržavala cjelovitu Jugoslaviju primjenjivao se i na njihov odnos prema disidentima. Bušić 2024.
[71] Radojević 1981, 277.
[72] Radić 2010, 183.

vidjeti kroz prikupljenu arhivsku građu, da je tadašnje hrvatsko partijsko rukovodstvo, predvođeno predsjednikom CK SKH Vladimirom Bakarićem, nakon što su Tuđmanove javne istupe i publicirane radove ocijenili „nacionalističkim zastranjenjem“, pokrenulo golemu partijsku mašineriju: novinsku harangu, partijske komisije, micanje iz Partije te prisilno umirovljenje i totalnu pasivizaciju. Kad su uvidjeli da ta tortura ipak nije pokolebala Tuđmana u njegovu protivljenju partijskim direktivama, na koncu je u dva navrata završio na sudu i u zatvoru, čime je bila ugrožena i njegova egzistencija.

Iako su u svakom pogledu Tuđman, Gotovac, Veselica i dr. pripadali disidentskom pokretu, njihova imena nisu punila inozemni tisak, a njihove knjige nisu se prevodile na druge jezike kako bi time stekli međunarodnu pozornost. Kao što smo već naveli, Jugoslavija je imala posebno mjesto u percepciji Zapada u kontekstu njezina protivljenja sjedištu globalnog komunizma, Sovjetskom Savezu, pa svako slabljenje jugoslavenske pozicije nije bilo poželjno.[73] Tako je desetljećima trajala jedna perfidna kazališna predstava u kojoj je, s jedne strane, trajalo uljepšavanje jugoslavenske zbilje u smislu prividnih sloboda koje su konzumirali jugoslavenski građani. Uz to je jugoslavenska diplomacija vodila nesmiljenu propagandu, potpisivani su međudržavni i međunarodni ugovori i konvencije vezane uz ljudska prava i demokraciju, a u isto je vrijeme zatvori bili prenapučeni političkim osuđenicima. Oni i članovi njihovih obitelji prolazili su neviđenu represiju i poniženja, uz kreirane igrokaze nakon njihova uhićenja. Mislimo na režirane predstave u sudnicama, gdje su tužitelji, svjedoci i suci bili samo puke marionete u rukama partijskog vrha i Udbe, koji su na taj način demonstrirali totalitarnu silu i javno ismijavali golemi trud njihovih odvjetnika, samih političkih zatvorenika i javnog mnijenja. Nakon toga režimski novinari, koji su nazočili tim predstavama, pružali su konačni pravorijek u smislu davanja lažne transparentnosti i privida korektnog suđenja te što goreg ocrnjivanja političkih osuđenika, poslavši time javnu poruku svim eventualnim kritičarima partijske klike, s jasno izrečenom prijetnjom što mogu očekivati ako se ne „urazume“. I ono najgore, politički zatvorenici odsluživali su zatvorske kazne u ozloglašenim kazamatima Lepoglavi i Staroj Gradiški. To su, uz Goli otok, bila dva najzloglasnija i najgora zatvora u Jugoslaviji, ako uzmemo u obzir svjedočanstva tolikih uznika koji su osjetili tu torturu. Radilo se o derutnim prostorima, bez adekvatnog smještaja, s prenapučenim ćelijama prepunima vlage, smrada i crvotočine. Ali to nije bilo ono najnečovječnije što je dočekalo političke zatvorenike. Najgore je bilo to što su politički

[73] Opširnije o razlozima zbog kojih hrvatski disdenti u Jugoslaviji nisu dobili traženu političku potporu od Zapada u: Begonja i Knez 2024, 73-174.

zatvorenici, neki posve mladi, u studentskoj dobi poput Dražena Budiše ili Zvonimira Čička, završili u kaznionicama u kojima su robijali zločinci najgore vrste. Radilo se o zločinačkom profilu „najgorih kriminalaca, višestrukih ubojica, teških psihopata, seksualnih manijaka, alkoholičara, mentalno nerazvijenih ili retardiranih osoba i gotovo posve razorenih sifiličara“.[74] Ovim se činom do kraja htjelo slomiti i poniziti političke zatvorenike te ih opteretiti još težim kaznama. Dodamo li tomu brutalnost zatvorske uprave, koja je bila posebno restriktivna prema političkim zatvorenicima, postajemo svjesni o kakvom se surovom režimu radilo. U radu se na više mjesta citiraju dokumenti SDS-a iz kojih čitamo burne reakcije nemoći, očaja i bijesa političkih zatvorenika poput Šime Đodana, Gotovca, Veselice i Tuđmana, dovedenih na rub živčanog sloma. Učinak ovakve traume bio je strašan, a sami su uznici često svjedočili kako je to bio smišljeni plan u kojem bi im se nanijele trajne psihosomatske ozljede.

Nakon svega rečenog o Tuđmanu u smislu njegove disidentske djelatnosti možemo reći da je, uz već spomenuti njegov sukob s tadašnjim političkim vodstvom zbog suprotstavljanja partijskim direktivama i micanja iz javnosti, bio prepoznat i kao branitelj ljudskih prava te promicatelj demokratskih i humanih načela, u smislu da je imenovan potpredsjednikom (uz Mihajlova i Đilasa) već spomenutoga Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji (CADDY), koji je imao sjedište u New Yorku. Komitet je imao više uglednih članova s međunarodnom reputacijom te je redovito izdavao bilten na engleskom jeziku, koji je izvješćivao o disidentskom pokretu u Jugoslaviji i stekao međunarodnu reputaciju. O tome će biti više govora u samom radu. Tuđman je također 1985. proglašen zatvorenikom savjesti Amnesty Internationala, čiji su predstavnici nazočili njegovu suđenju, pisali peticije za njegovo oslobođenje iz zatvora i protestna pisma protiv montiranog sudskog postupka, o čemu će također u samom radu biti detaljnije pisano.

[74] Šutalo 2010, 323. Autor se na ovom mjestu poziva na svjedočanstva Gotovca, Mirka Vidovića, Vladimira Šeksa i Marka Veselice koji su publicirali svoja uznička iskustva.

1. Tuđmanova djelatnost na čelu Instituta za historiju radničkog pokreta (1961. - 1967.)

1.1. Od generala do znanstvenika

Bilo bi krajnje neznanstveno i neetično neke dijelove Tuđmanova životopisa – makar i u dobroj namjeri – zanemariti, prešutjeti ili barem marginalizirati. Međutim, upravo ti fragmenti koji se čine manje važnima ili čak neugodnima, gledani iz današnje perspektive, postaju izuzetno značajni, pa čak i povijesno relevantni. Ovo „povijesno" ne znači samo u odnosu na osobni život Franje Tuđmana, nego je također sudbinski značajno za cijeli hrvatski narod. S obzirom na „zgusnutu" povijest koja se odvijala od početka devedesetih godina prošlog stoljeća, kada Tuđman pobjeđuje na prvim višestranačkim izborima nakon Drugog svjetskog rata u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji pa sve do njegove smrti 1999. godine, to se razdoblje uglavnom nalazilo pod lupom javnosti. Također je to razdoblje značajno zbog događaja koji su bili prepuni povijesnih zbivanja u globalnim okvirima, u smislu pada komunizma, uvođenja demokracije u zemlje istočne Europe, raspada Jugoslavije i krvavog rata izazvanog velikosrpskom ekspanzionističkom politikom. U tom kontekstu Tuđmanov odlazak u partizane ili pak dolazak razvojačenog general-majora iz Beograda u Zagreb bio je gotovo nezamjetan povijesni slučaj, ali će se pokazati kao istinski povijesni događaji.[75]

Prije ulaska u meritum stvari, tj. razdoblje Tuđmanove političke djelatnosti od 1960. do 1990. godine, ukratko ćemo navesti nekoliko osnovnih crtica iz njegova života koje prethode tome razdoblju. U djetinjstvu, tijekom formativnog razdoblja njegova života sve do upisa Trgovačke akademije u Zagrebu, nekoliko je događaja neizbrisivo obilježilo njegov habitus i trajno ostavilo trag u njegovoj svijesti. Prije svega, rani gubitak majke Justine, koji je jamačno bitno utjecao na Tuđmana u smislu njegove introvertiranosti, osamostaljenja i brzog odrastanja. Postavši zarana svjestan da se najdraža i najvažnija osoba u jednom trenutku može izgubiti, rano je u sebi razvio svijest da se mora nastaviti dalje usprkos gubitcima i surovosti života. Ideje HSS-a, smrt Stjepana Radića i njegova ostavština uvelike su oblikovale u mladom Tuđmanu iskreno domoljublje koje mu je prenio otac, i sam jedan od vodećih ljudi HSS-a njihova kraja. Hrvatska ljevica, koja je temeljem parole slobodne i neovisne Hrvatske, nazvavši monarhističku Jugoslaviju „tamnicom naroda", uspjela pokrenuti hrvatski puk na antifašističku borbu pozivom u partizane, imala je presudan utjecaj na mladog Tuđmana. Sam Tuđman u više je navrata istaknuo kako je u njegovoj mladosti na njega sudbonosno utjecao Krleža i njegova pisana riječ, s kojim je kasnije više godina gajio iskreno prijateljstvo. To će

[75] Pavletić 2002, 29.

naročito doći do izražaja kada je najstariji sin Miroslav prozvan po Krleži te kada Krleža pristaje biti svjedokom na Tuđmanovu suđenju 1972., zauzevši se za njega izravno kod Tita.[76]

Nakon što su nacisti ušli u Zagreb, uspostavivši marionetsku Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), Tuđman napušta Trgovačku akademiju i vraća se u rodno Veliko Trgovišće. U dogovoru s ocem Stjepanom, koji je bio jedna od čelnih figura tamošnjeg HSS-a, valjalo je donijeti tešku odluku koja će odrediti sudbinu njihove obitelji, a pokazat će se i cijeloga naroda. Izrazivši uvjerenje da će se Nezavisna Država Hrvatska svojim priklanjanjem nacističkoj Njemačkoj svrstati na krivu, poraženu stranu, mogla se izabrati alternativa pasivnog otpora i čekanja da ih ugroze četnici u slučaju nekakvog opstanka monarhističke Jugoslavije, koji su već započeli svoje krvave pohode, ili se pokušati suprotstaviti svim tim prijetnjama odlaskom u šumu. Nakon što su ustaše zabranile rad HSS-a i njegova predsjednika Vlatka Mačeka sproveli u Jasenovac, Tuđmanov otac Stjepan, kao uvjereni pristalica HSS-ove političke platforme, skupa sa svoja tri sina odlazi u partizane. Sama činjenica da se njegova cijela obitelj odmah na početku rata 1941. pridružila partizanskom pokretu, kao i njegova buduća supruga Ankica i njezina obitelj, kod Tuđmana je posebno izazivala ogorčenje i bijes, jer su ga kasnije tijekom dvaju suđenja bezočno optuživali za ustašluk i nacionalizam.[77]

Osim općenitih informacija o njegovu ratnom putu i funkcijama koje je obnašao pridruživši se u ljeto 1941. partizanskom pokretu, posredovanjem jednoga od inicijatora ustanka u Hrvatskom zagorju, Marka Belinića, koji ga je učlanio u KPH i postavio za voditelja „Zagorske tehnike“, ilegalne partizanske tiskare, nemamo previše informacija o tom dijelu Tuđmanova života. Poznato je da je nakon toga imenovan na mjesto komesara Drugog zagorskog partizanskog odreda, da bi koncem siječnja 1945., na zahtjev Ministarstva narodne obrane, kao perspektivni mladi major bio upućen u Drugi organizacijski odjel personalne uprave u Beogradu, na samim počecima ustrojavanja i prelaska na mirnodopske uvjete. Kasnije ćemo vidjeti kako je Tuđman u svojim dnevnicima, ali i kroz niz dokumenata iz toga vremena, rano shvatio da se iza antifašističke borbe krije lice surove boljševizacije pred kojom je ostao zatečen. Tako on zapisuje da se u jednom trenutku bio toliko razočarao, upavši u takvu krizu da je pomišljao čak i na suicid.[78]

O njegovu ratnom putu nemamo mnogo detaljnih informacija, niti je on, ulaskom u žižu javnosti, stigao govoriti o tome dijelu svojega života. Prije nekoliko godina objavljena je

[76] Tuđman 2003, 697.
[77] Sadkovich 2010, 158-159; A. Tuđman 2006, 240.
[78] Tuđman 2003, 38.

politička i osobna biografija partizanskog generala Ivana Miškovića, nekadašnjeg načelnika Kontraobavještajne službe (KOS-a) i jedno vrijeme Titova osobnog savjetnika za sigurnost (1971. – 1973.), koji se tijekom i nakon rata nekoliko puta susreo s Tuđmanom te jedno vrijeme i surađivao s njime. Iako u svojim knjigama iznosi subjektivna stajališta i razmišljanja, njegove knjige (u razdoblju od 2019. do 2022. objavljene su tri) donose do sada neobjavljene dokumente u kojima se pruža analitička sinteza obavještajnih informacija i političkih procjena koje je Mišković redovito prezentirao Titu. Govoreći o jednom seminaru partijske škole koji se održavao koncem 1943. u Voćinu, Mišković opisuje svoj prvi susret s Tuđmanom, koji je također došao s grupom partizana iz Zagorja, a koje su u Slavoniji sa zanimanjem iščekivali, znajući da se oni u Zagorju nalaze u osjetno težim okolnostima od njihovih, pa su očekivali čuti informacije iz prve ruke. Od njih četvorice, Mišković je poznavao Zvonku Ivankovića Vontu, a svima je upao u oči mladi časnik koji se izdvajao od drugih zbog svojih naočala, diskretnog držanja i profinjenih manira. „Franjo se odmah interesirao tko smo, što smo, predstavili smo se“.[79] Njegovi pratitelji bili su obučeni slično kao i oni u Voćinu, u ne baš očuvane odore, što je bilo sasvim normalno s obzirom na ratne uvjete u kojima su se nalazili, dok je Tuđman bio upadljivo uredan i pedantan. Posebno je bilo neobično što je uza se imao novu olovku i bilježnicu te je uredno bilježio sadržaj nastave koju su imali, a umjesto da se spontano javlja za riječ ili nonšalantno prekida predavača, kao što su činili ostali, Tuđman bi pristojno dizao ruku i čekao da ga predavač prozove, čemu su se ostali čudili i zbijali šale da je očito tek nedavno izašao iz školskih klupa. Nekoliko godina kasnije, nakon završetka rata, ponovno se susreću, ovoga puta u Beogradu, jer je Tuđman u to vrijeme usko surađivao s načelnikom tadašnje Službe bezbjednosti, generalom Jefkom Šašićem, čiji je zamjenik bio Mišković, na osjetljivim poslovima strategije kadroviranja, s obzirom na to da je Tuđman tada radio u Personalnoj upravi. Mišković navodi da je Tuđman napredovao u službi i na više se područja afirmirao, obrazlažući to njegovom izuzetnom radnom energijom, profesionalnom pedantnošću i točnošću. S druge pak strane, Tuđman je postao predsjednik Fudbalskoga kluba (FK) Partizan, iza kojega je stajala JNA, u stalnom antagonizmu s Crvenom zvezdom, koja je bila srbijanski projekt iza kojega su stajali vodeći ljudi tadašnjeg srbijanskog političkog rukovodstva. Također se počeo baviti publiciranjem stručnih vojnih radova te je ubrzo objavio svoju prvu knjigu *Rat protiv rata*, pokazujući pritom i velik interes za umjetnost i slikarstvo, krećući se u tim krugovima. Mišković na koncu zaključuje kako su ove Tuđmanove aktivnosti bile povezane s njegovim ambicijama i time što je kod Tuđmana postojala „tiha patnja za

[79] Mišković i Bader 2019, 157.

visokim društvom…".[80] Bilo je ovo jedno u nizu subjektivnih i neargumentiranih tumačenja koja će Tuđmana pratiti do konca njegova života.

Kako je rasla iskrivljena i protuhrvatska propaganda u tadašnjim vojnim, političkim, publicističkim i povijesnim krugovima, Tuđman, osjetivši se osobno pogođenim time, započinje svoj dugi i uporni put obrane sebe, svoje obitelji, svoga rodnog kraja i hrvatskog naroda. Vidjet ćemo kako će se prvi sukobi s generalskom klikom u JNA, predvođenom generalima Perom Moračom i Velimirom Terzićem, pretvoriti u jedan sveobuhvatni Tuđmanov pristup koji su tadašnji velikosrpski krugovi etiketirali „tuđmanovštinom". U biti, tuđmanovština je u sebi sadržavala odgovore na glavne optužbe koje su potekle iz tih vojnih krugova, a koje su se kasnije proširile na cjelokupnu javnost. Prije svega, radilo se o kritikama da je hrvatski narod izravno kriv za raspad Jugoslavije u travanjskom ratu, da su s oduševljenjem dočekali komadanje Jugoslavije i ustaški pokret te da su sukrivci za genocid nad Srbima. Već početkom šezdesetih godina Tuđman razumije kako je intencija tih krugova bila svrstati cjelokupni hrvatski narod na gubitničku stranu optužbama da su većina Hrvata ustaše te namjernim manipuliranjem brojem stradalih, stvaranjem jasenovačkog mita, zauvijek uništiti svaku naznaku hrvatske samostalnosti pod agendom genocidnog naroda. Posebno su podmukle bile „istorijske teze" da je Komunistička partija Hrvatske zakazala u dizanju ustanka 1941., da se hrvatski narod samo marginalno pridružio partizanskom pokretu, da su HSS i Maček bili na strani nacista te da je u ustaškom logoru ubijeno 700 tisuća Srba. Došavši na udar Aleksandra Rankovića, a kasnije i Vladimira Bakarića, zbog svojih znanstvenih radova o povijesnim prijeporima vezanima uz Jasenovac i ulogu koju su Hrvati imali u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB-u), Tuđman u dva navrata završava na politički montiranim suđenjima, pokazujući time da je svoja uvjerenja spreman braniti po cijenu gubitka svega, pa i vlastitog života.[81]

Iako je emotivno i odvažno ulazio u polemike, braneći hrvatski narod od rastućih tendencija fabriciranja antihrvatskih tekstova i postavši time prvi i najistaknutiji pojedinac i historičar koji im se javno suprotstavio, Tuđman je u isto vrijeme djelovao mnogo mudrije i učinkovitije. U nastavku rada moći ćemo vidjeti koje je dalekosežne procese pokrenuo ili je implicitno na njih svojim nastojanjem utjecao. Od teze o naoružanom narodu, kojom se pokušalo razbiti unitarističku dominaciju JNA nad tadašnjim republikama, preko uloge koju je imao prije, tijekom i nakon događaja vezanih uz Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga

[80] Mišković i Bader 2019, 157.
[81] Opširnije u: Ćosić 2020, 773.

književnog jezika i Hrvatsko proljeće, pa sve do uloge prominentne figure u pomirenju inozemne i tuzemne Hrvatske tijekom uvođenja višestranačja.

Nužno je uočiti kako ni nakon njegova odlaska s povijesne pozornice nisu prestajale polemike i optužbe na njegov račun, tako da su pojedini kroničari napisali kako je Tuđman postao najoklevetanija osoba suvremene hrvatske povijesti.[82] U ovome radu pokušat će se pokazati i Tuđmanova konverzija iz časnika u znanstvenika te razlozi njegova nacionalnog djelovanja. Poglavito je do sada bila slabo obrađena i marginalizirana uloga koju je Tuđman imao tijekom hrvatskoga nacionalnog pokreta. Međutim, na znanstvenom skupu održanom prigodom 50. obljetnice Hrvatskog proljeća,[83] prvi put su se mogle čuti informacije da je Tuđman zapravo bio pokretač i jedna od vodećih figura toga pokreta. O toj temi, kao i o drugim aspektima i akterima tih događaja, prikupljeni su radovi u zborniku koji je nedavno izišao iz tiska, o čemu će također u samom radu biti više rečeno.

1.2. Osnivanje Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu

Institut za historiju radničkog pokreta osnovan je, za današnje prilike i mlađe naraštaje kojima je komunistička nomenklatura i retorika strana, prilično kompliciranom birokracijom, odlukom tadašnjega najvišeg rukovodećeg organa Komunističke partije – Saveza komunista – Izvršnog komiteta CK SKH i Izvršnog odbora Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (SSRNH).[84] Inače, SSRNH je slovio kao masovna politička organizacija i demokratski savez građana pod apsolutnom kontrolom vladajuće Komunističke partije, koji je sudjelovao u kreiranju društvenoga razvoja od mjesne zajednice do republike, odnosno

[82] Primjerice u knjigama: Davora Marijana *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države* (2017.);, Ivana Bekavca *Izmišljeni Tuđman: o lažima, krivotvorinama i namjerama Hudolistove „biografije" prvoga hrvatskog predsjednika* (2007.)

[83] Oraić Tolić, Holjevac i Lukić, (ur.) 2023.

[84] Temeljem odluke Izvršnog komiteta CK SKH od 30.5.1961. Komisije CKSKH za historiju radničkog pokreta i SKJ izvršena je priprema za osnivanje Instituta za historiju radničkog pokreta. U ovom dokumentu se navode osnovne zadaće koje se stavljaju pred novoosnovani Institut, između ostalog istraživanje historije radničkog pokreta, SKJ, Socijalističke revolucije i izgradnje socijalizma te druge teme iz novije nacionalne historije vezane za historiju radničkog pokreta i socijalističke Jugoslavije. Predviđeno je da savjet Instituta sačinjavaju: Anka Berus, Josip Cazi, general-pukovnik JNA Ivan Rukavina, predsjednik NO Grada Zagreba Veco Holjevac, general-potpukovnik JNA Jefto Šašić, Stjepan Iveković i dr. „Za direktora Instituta postavljen je Tuđman Franjo. Institut će započeti odmah s radom." Savez komunista Jugoslavije-Centralni komitet. Savez komunista Hrvatske. Komisija za historiju radničkog pokreta i SKJ. Broj: 014-10405/1-61. Zagreb, 12.10.1961. Dokument je potpisan od predsjednika komisije CK SKH za historiju radničkog pokreta i SKJ Anke Berus. HR-HDA-1220: Savez komunista Hrvatske. Centralni komitet, Komisija za historiju, Pregled i aktivnost ustanova koje se bave problematikom iz nadležnosti komisije – Instituti, kut. 10.

federacije, kako bi se nominalno stvorio privid sudjelovanja širokih narodnih masa u kreiranju jugoslavenske stvarnosti.[85] Njegov primarni cilj ipak je bio osmišljavanje i praćenje (nadziranje) kulturne politike u tadašnjoj Hrvatskoj. Novoosnovani Institut zapravo je preuzeo poslove historijskog odjeljenja Centralnog komiteta KPH, čija je prvotna djelatnost bila prikupljanje svih relevantnih dokumenata vezanih uz povijest KP Hrvatske. U domenu njegova rada bilo je uključeno praćenje i istraživanje suvremenog međunarodnog radničkog pokreta i jugoslavenske poslijeratne povijesti. Odluka o osnivanju donesena je 25. rujna 1961. godine, s osnovnom zadaćom praćenja i proučavanja suvremene povijesti izgradnje socijalističkog društva te tema koje se bave suvremenom historijom naroda socijalističke Jugoslavije. Istom Odlukom određena je struktura i unutarnji ustroj Instituta, kojim je trebao upravljati Savjet od 16 članova te Uprava, koja se sastojala od direktora (ravnatelja) i njegova pomoćnika. Istom Odlukom imenovano je 12 članova prvog Savjeta te direktor Instituta, Franjo Tuđman[86], umirovljeni general-major i budući prvi predsjednik samostalne Hrvatske. Institutu za historiju radničkog pokreta od 1965. je, na Tuđmanovo inzistiranje, u nazivu dodano „Hrvatske". Institut je na samom početku imao 20 stalno zaposlenih, da bi već za nekoliko godina taj broj porastao na više od sto osoba. Kasnije je odlučeno pokretanje vlastite knjižne publikacije i periodika. Taj projekt sadržavao je intenciju prevođenja stanovitog broja knjiga i pokretanja zbornika radova Instituta, koji je kasnije prerastao u časopis.[87]

Tako dolazimo do prve publikacije IHRP-a, *Putevi revolucije*, koja je od 1963. počela izlaziti periodično te je do 1967. godine objavljeno pet svezaka *Puteva revolucije*, u kojima su tiskani radovi uglavnom stalnih suradnika. Glavni i odgovorni urednik bio je Franjo Tuđman, a urednik Dragutin Šćukanec, s kojim će ga „sudbina" spojiti pet godina kasnije u politički montiranom sudskom procesu, dok su u uredničkom odboru bili uglavnom stalni suradnici Instituta.[88] Dolazimo do poznatih događanja u Hrvatskoj vezanih uz buđenje nacionalne

[85] U tu svrhu jugoslavenski komunistički sustav utemeljio je veliki broj političko-društvenih organizacija kako bi i na taj način pokušao pokazati masovnu podršku komunističkom režimu svih slojeva društva: Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, Savez sindikata, Narodna omladina, Savez boraca, Savez ratnih vojnih invalida, Savez ženskih društava, Savez stručnih društava agronoma, liječnika, ekonomista, historičara, arhivista, književnika, likovnih umjetnika i dr., Savez Narodnih sveučilišta i mnogih drugi.

[86] Na prijedlog Savjeta instituta, 30.10.1961. Izvršni komitet CK SKH i Izvršni odbor Glavnog odbora SSRNH donose Rješenje kojim se imenuje Franjo Tuđman na dužnost direktora Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. HR-HDA-1220: Savez komunista Hrvatske. Centralni komitet, Komisija za historiju, Pregled i aktivnost ustanova koje se bave problematikom iz nadležnosti komisije – Instituti, kut. 10.

[87] Radelić i Turkalj (ur.) 2011, 22-23.

[88] Prvi uredнички odbor koji je imao savjetodavnu ulogu bio je sastavljen od slijedećih osoba: Jakov Buljan, Nikola Kajić, Leopold Kobsa, Ivan Ramljak, Marijan Rastić, Hrvoje Šarinić, Šerif Šehović i Ivan

svijesti i sve glasnijih zahtjeva za preispitivanjem odnosa u jugoslavenskoj federaciji, u smislu nezadovoljstva hrvatske inteligencije glede neravnopravnog položaja Hrvata. U to se vrijeme u povijesnoj i stručnoj literaturi mogle naći samo činjenice koje je odobrila KPJ, koja je sve relevantne povijesne događaje promatrala kroz marksističku prizmu, koja je s vremenom klizila u velikosrpsku agendu, poglavito nakon Titove smrti. Svaka eventualna dopuna ili interpretacija smatrala se revizionizmom, koji je u biti značio nacionalizam i skretanje s dozvoljenog učenja. Iz toga je kuta ocijenjen i rad Instituta, koji je ubrzo nakon osnivanja započeo pokazivati političke pretenzije te „postao jedno od žarišta hrvatskog nacionalizma u historiografiji".[89] To je „zastranjene" predvodio direktor Instituta Franjo Tuđman i nekoliko rukovodećih ljudi Instituta, uz nekoliko vanjskih suradnika. Poglavito se ističe prvi predsjednik Znanstvenog vijeća i voditelj katedre za historiju naroda SFRJ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Vaso Bogdanov, inače intimni prijatelj obitelji Tuđman. Tih prvih godina temeljno „zastranjenje" vodstva Instituta Zlatko Čepo[90] vidi u razilaženju u tumačenju postanka i sloma stare Jugoslavije, kada je direktor Instituta Tuđman pokrenuo neka nova gledišta, iako je KPJ glede tih tema donio svoje „marksističke ocjene", što je na Šestoj sjednici CK SKH 1967. godine artikulirao Vladimir Bakarić.[91]

On je, inače, nakon političke, a kasnije i fizičke likvidacije vodećega hrvatskoga komunista Andrije Hebranga postao najutjecajniji komunistički rukovoditelj u Hrvatskoj i jedan od najodanijih Titovih ljudi. Tragom njegova antagonizma s Krležom, još od vremena prije Drugog svjetskog rata pa sve do žestokog Bakarićeva napada na potpisnike Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967., Bakarić je jamačno gledao i na Tuđmana, koji je tih godina održavao intenzivne prijateljske odnose s Belom i Miroslavom Krležom. Naravno, budući da je Krleža spadao u uski krug Titovih intimnih prijatelja, barem deklarativno[92], saga o Deklaraciji završena je bez uhićenja i progona aktera – osim izbacivanja

Škiljan. Kasnije su neki članovi otišli, a za broj 7-8 izabran je novi uredнички odbor u sastavu: Ivan Babić, Nikola Kajić, Zvonimir Lisinski, Vera Lukatela, Josip Mađar, Ružica Pongrac i Šerif Šehović

[89] Čepo 1981, 13.

[90] Zlatko Čepo, povjesničar (Bela Crkva, 9. IV. 1934 — Zagreb, 2. IV. 1988). Gimnaziju završio 1953. u Slavonskom Brodu, filozofiju i jugoslavenske književnosti diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1960. Doktorirao 1981. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu tezom Ideje samoupravnog socijalizma u Komunističkoj partiji Rusije (boljševika) 1917–1925. godine. God. 1957–61. novinar je u zagrebačkom Narodnom listu, potom u *Večernjem vjesniku* (poslije *Večernji list*) te istodobno surađivao kulturološkim člancima u Globusu, Telegramu, Književnoj tribini, *Vjesniku* i *Studentskom listu*. Od 1982. pa do smrti 1988. bio je glavni urednik i suradnik Časopisa za suvremenu povijest. Od 1963. zaposlen u Institutu za historiju radničkog pokreta, gdje je od 1969. vršitelj dužnosti direktora, a 1973–86. direktor. Autor je više udžbenika za marksističko obrazovanje. Radelić i Turkalj 2011,161-162.

[91] Čepo 1981, 13.

[92] Tito je cijeloga svoga života gradio imidž omiljenog i od masa prihvaćenog državnika, te nije štedio novce i vrijeme slikajući se i ugošćujući tadašnje holivudske mega zvijezde poput Richarda Burtona,

iz Partije, gubitka posla i socijalnih prava – pa se Bakarić i dalje lukavo i oportunistički odnosio i prema Krleži, čiji je odnos do Krležine smrti bio ambivalentan i sveden na kurtoaziju.[93]

1.3. Unitaristički (velikosrpski) udar generala JNA na Tuđmanove povijesne prosudbe

Kako bismo što bolje razumjeli pozadinu događaja vezanih uz Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika i Hrvatsko proljeće, nužno je istaknuti situaciju u kojoj se Tuđman nalazio prije toga, a koja je u izravnoj svezi s njegovim prvim suđenjem iz 1972. godine. U vrijeme izricanja presude, u prvom velikom procesu nakon Titove smrti 1981., čekajući odluku suda, Tuđman se opsežnim pismom obraća tadašnjem političkom vodstvu SFRJ i SR Hrvatske, prijateljima i suradnicima te smijenjenoj garnituri političara iz vremena Hrvatskog proljeća, ukupno 18 osoba.[94] U samom pismu koncizno je iznio povijest svoga slučaja, gdje se jasno naslućuje misao kako se u njemu zapravo zrcali povijest čitavog naroda. Obraćajući se prijateljima još iz ratnih dana, Nikoli Kajiću i Ivanu Rukavini, s kojima je dijelio zajednička iskustva dubokih nerazumijevanja iz hrvatske povijesti, referirajući se na hrvatski nacionalni i revolucionarni pokret te NOB u Hrvatskoj, usprkos iskrivljenim povijesnim predodžbama i tendencijama, započinje pismo vraćajući se na same početke. Tuđman se prisjeća kako su upravo njih trojica bila u uskom krugu vojnih eksperata koji su pripremali strategijsku koncepciju općenarodne obrane, usprkos mnogim drugim i suprotnim tendencijama. „Obojica znate o mojem prilogu o tome; posebno da je moja knjiga 'Rat protiv rata' (1957.), koja je bila među prvim povijesno-teoretskim uvodima u tu koncepciju, najprije bila napadnuta u najvišem službenom glasilu gotovo kao 'nemarksistička', da bi potom dobila

Sophije Loren, Orsona Wellesa i dr., koji su igrali u tadašnjim megalomanskim i skupim filmovima glumeći Broza i partizane u cilju međunarodne promidžbe Titova lika i djela kada se u više navrata pokušalo ishoditi njegovo imenovanje za Nobelovu nagradu. Ovom nizu filmskih zvijezda treba dodati i Titovo druženje sa slikarima, glazbenicima i književnicima među kojima je Krleža imao prividan primat, jer on zapravo nikada nije imao značajniju političku funkciju i utjecaj, a u književnim krugovima toga vremena se govorilo kako mu nikada nije oprošteno što nije za vrijeme rata otišao iz Zagreba u šumu te je poslije rata odbio prijeći iz Zagreba u Beograd, što je učinio jedan Meša Selimović, Ivo Andrić i toliki drugi sportaši, umjetnici i znanstvenici. Smijemo li reći kako je upravo to bilo presudno da je Ivo Andrić dobio sveopću podršku i partijsku potporu rezultat koje je dobivanje Nobelove nagrade za književnost 1961. Iako je Broz očito imao prijateljski stav prema Krleži samom činjenicom da ga je 1945. spasio od javnih prijetnji koje su izricane s najviših partijskih krugova, Krleža je služio za partijsku propagandu i izgradnju kulta ličnosti doživotnog predsjednika Jugoslavije Josipa Broza Tita.

[93] To se najbolje vidi iz rođendanskih čestitki koje je Bakarić slao Krleži za svaki njegov rođendan unatoč njihovoj netrepeljivosti. Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, R7970 Ba (11 pisama).

[94] HR-HDA-1220- CK SKH, Predsjednik CK SKH, Pravosuđe, kut. 58, bijela košuljica, 1981., pismo Franje Tuđmana. Također u: Tuđman 1995, 445-466.

prvu nagradu."[95] Tuđman misli na događaj kada je, u jednom od tada najuglednijih časopisa za društvena pitanja u Jugoslaviji, *Naša stvarnost*, član SKJ i Ideološke komisije Opunomoćstva CK SKJ za JNA, pukovnik Pero Morača, početkom 1958. objavio negativan članak o Tuđmanovoj knjizi *Rat protiv rata*. Potaknut činjenicom da je Morača u članku prekršio sve znanstvene i etičke norme, s intencijom namjernog iskrivljivanja činjenica „pa čak i svjesnom iznošenju neistina, odnosno otvorenom falsificiranju", tada pukovnik Tuđman obraća se pismom Otmaru Kreačiću s molbom da se na adekvatan način postavi pitanje odgovornosti članova SKJ u redakciji časopisa *Naša stvarnost*, koji su dopustili objavu ovako klevetničkog članka.[96] Tuđman u pismu minuciozno analizira Moračine objede, kojima se argumentirano suprotstavlja, držeći potpuno suvišnim braniti se od takvih insinuacija i kleveta, jer iza njega stoji njegova knjiga od 816 stranica i mnoštvo drugih tekstova koje je objavljivao, a poglavito čitav njegov život još od uhićenja 1940., kada je imao 18 godina, do tada. Tuđman spominje nekoliko pozitivnih kritika koje su do tada bile objavljene o njegovoj knjizi te iscrpno objašnjava promašenost Moračinih kritika, od kojih su dvije bile temeljne: tvrdnja da je knjiga puna plagijata i da je korištena nemarksistička metoda u obradi teme.[97] Usprkos svemu, njegova je knjiga *Rat protiv rata* 1959. dobila prvu nagradu Državnoga sekretarijata za poslove narodne obrane, što je bila jasna poruka da je tadašnji savezni ministar obrane Ivan Gošnjak i na taj način zaštitio Tuđmana i njegovu koncepciju naoružanog naroda.

Tuđman će se nekoliko godina kasnije još jednim pismom obratiti generalu Kreačiću, 22. ožujka 1961., koji je tada obnašao dužnost državnog podsekretara za poslove narodne obrane. Nakon razgovora koji je tada general-major Tuđman imao s njim, vezano uz inicijativu Vojno-istorijskog instituta (VII) u Beogradu, iz kojega je potekla inicijativa protiv prevođenja na engleski jezik i tiskanja druge Tuđmanove knjige *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, Tuđman se odlučio obratiti mu se iscrpnim pismom kako bi pojasnio neke jednostrane informacije glede toga.[98] Osvrćući se na reakcije koje je izazvala njegova prva knjiga *Rat protiv rata*, tiskana u travnju 1957., Tuđman ističe kako je ponovno doveden u sličnu situaciju te da mora reagirati, s obzirom na to da aktualna inicijativa VII nije usmjerena samo na dezavuiranje njegove knjige, nego se ide na sustavno moralno, znanstveno i političko diskvalificiranje njega osobno kao

[95] HR-HDA-1220- CK SKH, Predsjednik CK SKH, Pravosuđe, kut. 58, bijela košuljica, 1981. pismo Franje Tuđmana, 4.
[96] Tuđman 1995, 9-22.
[97] „Međutim iz tabora suprotnih shvaćanja pojavio se kritički osvrt, koji je išao za dezavuiranjem autora, optužujući me za nedovoljnu marksističnost, što je u ono doba bio najveći smrtni grijeh." Tuđman 1994, 35.
[98] Tuđman 1995, 23.

znanstvenika i čovjeka. Tuđman napominje kako je nekoliko argumenata koje je VII iznio u javnost — od kojih su neki isticanje velikog broja pogrešaka u samom tekstu knjige koje se odnose na broj i nazive jedinica sudjelovale u NOR-u, zatim tvrdnje da je autor bez odobrenja koristio tekstove VII, a da nije naveo izvore, te, osobito za Tuđmana bolne, zamjerke koje se odnose na optužbu da je svjesno nepravilno prikazao tijek NOB-a u pojedinim jugoslavenskim republikama, gdje se spominje i Tuđmanov šovinizam jer je „o Zagrebu pisano mnogo više nego o Beogradu".[99] VII je očito posebno zasmetala formulacija kako je „historijska činjenica da se NOR u Hrvatskoj i Sloveniji razvijao doduše sporije, ali bez većih kriza i oseka" (misleći pritom kako je u Srbiji, nakon početnog impulsa, partizanski pokret postupno splasnuo, op. a.), napominjući kakvu je percepciju knjiga izazvala u široj javnosti. Naime, nakon što je knjiga *Stvaranje socijalističke Jugoslavije* bila tiskana u lipnju 1960., Tuđman je bio pozvan u Sekretarijat za prosvjetu NRH, gdje je, u dogovoru s predstavnicima izdavačke kuće Školska knjiga, dobio prijedlog za dopunu i prilagodbu iste knjige kako bi mogla biti korištena kao priručnik za nastavnike u školama. Također je knjiga na Zagrebačkom sveučilištu uvrštena u obveznu literaturu u sklopu kolegija iz nacionalne historije. I ne manje bitno, izdavačko poduzeće Saveza boraca Slovenije odlučilo je prevesti i tiskati knjigu na slovenski jezik, kao i izdavačko poduzeće Prosvetno delo iz Skopja na makedonski. Na koncu, Tuđman detaljno opisuje okolnosti koje su dovele do sklapanja ugovora s izdavačkom kućom Mladost iz Beograda, koja je zatražila od Sekretarijata za informacije (Ministarstvo informiranja) mišljenje glede toga, na što im je iz Sekretarijata dana suglasnost i čak avans za određeni broj knjiga kada bude gotov prijevod i tiskanje. Tuđman napominje kako njegova knjiga bez daljnjega ima stanovitih pogrešaka i nedorečenosti, ali da se VII ipak dotaknuo suštinskih razlika i gledišta na povijesne interpretacije, kao što su razlozi sloma Kraljevine Jugoslavije, tretiranje NOR-a u pojedinim republikama itd., oko čega je Tuđman već imao nemalo prijepora pišući za Vojnu enciklopediju (VE).[100]

Tada su neslaganja Tuđmana i VII dosegla takvu razinu da je stvar razmatrana na Savjetu Vojne enciklopedije, a o spornom tekstu raspravljalo se i na sastanku čelnih ljudi CK SKJ s Vladimirom Bakarićem, pa je sporni Tuđmanov tekst došao do generala Gošnjaka i samog Tita „koji također nije imao primjedaba".[101] Zapravo su antagonizmi započeli kada je VII dostavio članak za VE o razvoju NOR-a u Hrvatskoj koji nije bio prihvaćen. Pisanje novog članka o

[99] Tuđman 1995, 28.
[100] Opširnije o tome u: Tuđman 1994, 40-47.
[101] Tuđman 1995, 29. Također u: Tuđman 1989, 46. Tuđman napominje kako original rukopis na kojem je Tito svojeručno napisao „nemam primjedaba. T.", čuva u svojoj privatnoj pismohrani.

istom, povjereno je tadašnjem pomoćniku glavnog urednika VE Tuđmanu, koji je dobio nalog od glavnog urednika generala Boška Šiljegovića.[102] Kako je u prvoj varijanti koju je izradio VII bila potpuno marginalizirana uloga NOP-a u Hrvatskoj, Tuđman je u svojem prilogu, temeljem osobnog iskustva i saznanja, egzaktno obradio antifašistički pokret u Hrvatskoj, posebno istaknuvši rad i odluke koje je donijelo Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) kao temelje hrvatske državnosti, što je na koncu tiskano u trećem svesku VE.[103]

Na koncu pisma, s obzirom na to da je mišljenje VII, dostavljeno Sekretarijatu za informacije Saveznoga izvršnoga vijeća (SIV), dovelo u pitanje tiskanje njegove knjige na engleski jezik, Tuđman predlaže imenovanje stručnog recenzenta ili oformljenje komisije koja bi sublimirala navedene prijepore. Međutim, nepunih mjesec dana nakon toga, *Vojnoistorijski glasnik* (VIG), u svom broju za travanj 1961., objavljuje opsežnu kritiku Tuđmanove knjige *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, koju je napisao pukovnik Fabijan Trgo. Tuđman u svom odgovoru ističe da se u potonjim kritikama, prema njegovim riječima, pokušalo na 36 stranica ostaviti dojam jedne stručne i ozbiljne kritičke analize od strane navodno stručne vojne osobe Trge. Međutim, kako naglašava Tuđman, autor se nije zadržao na argumentiranju eventualnih slabosti navedenih u knjizi, nego se upustio u proizvoljne konstrukcije temeljem kojih je došlo do potpuno pogrešnih prikaza i sinteza Tuđmanova teksta.[104] Kritizirajući Tuđmanovo nerazumijevanje oslobodilačkog rata i revolucije, Trgo nameće tezu kako „Tuđman nije shvatio suštinu pitanja da su NOR i revolucija bili jedinstven proces“, citirajući u tom kontekstu Tita, gdje on prepričava razvoj partizanskog pokreta u Srbiji.[105] Iako Tuđman izražava nedoumicu glede Trgina pozivanja na Titove riječi iz nekih „neobjašnjivih motiva“, on se ne upušta u nagađanje razloga za to. Samo isticanje Tita i motiva zbog kojih se koristi njegov citat izvan smisla i konteksta daje naslutiti kako je Tuđman anticipirao da je Trgo svjesno išao na fingiranu i simuliranu konfrontaciju Tita i Tuđmana, što je bila svojevrsna moralna ucjena i dovođenje Tuđmanova teksta na opasno područje. U nastavku odgovora

[102] Tuđman 1995, 29.
[103] U Vojnoj enciklopediji ispod Tuđmanova imena kao autora članaka o NOR-u u Hrvatskoj stoji kako su u redakciji sudjelovali: Vladimir Bakarić, Anka Berus, Jakov Blažević, Srećko Manola, Otmar Kreačić, Ivan Rukavina, Mika Špiljak i dr. (ukupno 14 imena). Vojna enciklopedija 3 1960, 641-650.
[104] Tuđman, 1995, 31. Tuđmanov osvrt na kritiku Fabijana Trge na njegovu knjigu *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, objavljen je u Vojnoistorijskom glasniku, 1961., br. 1-2.
[105] Tuđman 1995, 34-35.

Tuđman se referira na Trgove kritike glede niza povijesnih prijepora koji su već bili aktualni prigodom tiskanja i njegove prve knjige *Rat protiv rata*.[106]

Radilo se o Tuđmanovim tezama o neriješenom nacionalnom pitanju u Kraljevini Jugoslaviji i uzrocima njezina rasula, gdje se Trgo poglavito obara na Tuđmanovu tezu kako je: „Velikosrpska buržoazija s dinastijom Karađorđevića, oslanjajući se na podršku imperijalističkih sila, nametnula svoju hegemoniju svim ostalim narodima nove države…", što je očito previše ličilo na aktualno stanje u Jugoslaviji, a Trgo to interpretira na način da se nije radilo samo o hegemoniji velikosrpske buržoazije, nego o suradnji s hrvatskom i slovenačkom buržoazijom.[107] Tuđman replicira kako je ta teza netočna i povijesno neodrživa, jer su upravo buržoaske suprotnosti dovele do rasula stare Jugoslavije, a glavna i osnovna suprotnost i razlog njezina kraha bilo je neriješeno nacionalno pitanje. Uz okrivljivanje Hrvata za krah stare Jugoslavije zbog ustaškog pokreta, koji je navodno većina podržala, i zbog, po Trgu, velike Mačekove odgovornosti jer je podržao NDH, Trgo „razobličuje" i druge Tuđmanove postavke, prije svega onu o početku ustanka i partizanskom pokretu, optužujući Tuđmana da je svoju knjigu i to područje artikulirao s pozicija „nacionalne ograničenosti, pa čak i šovinizma".[108] Kako bi potkrijepio svoju kritiku o Tuđmanovim „hrvatskim pozicijama" glede početka ustanka (jer je po njemu u Hrvatskoj vidljivo kasnio u odnosu na druge republike), Trgo iznosi zamjerke o Tuđmanovim krivim proporcijama glede toga, jer osim što pretjeruje s nekim činjenicama o KP Hrvatske, u isto vrijeme zanemaruje isto u drugim pokrajinama, ističući kako je formalna stvar što ne postoji KP Srbije.[109]

Ne prihvaćajući Trgino kazuističko interpretiranje i nepotrebna citiranja (Tita), Tuđman se posebno osvrće na potonju tvrdnju, naglašavajući kako se nikako ne može prihvatiti Trgina tvrdnja o formalnosti nepostojanja KP Srbije. Naime, postojanje KP Hrvatske i KP Slovenije nikako nije formalna stvar, nego, naprotiv, suštinska stvar u svjetlu ispravljanja i nadilaženja slabosti i pogrešaka vezanih uz nacionalno pitanje u staroj Jugoslaviji, protiv kojih se borila KPJ.[110] Citirajući Edvarda Kardelja iz njegove knjige *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*

[106] Tuđman 1995, 35.
[107] Tuđman 1995, 37.
[108] Tuđman 1995, 46.
[109] Tuđman 1995, 49.
[110] U stotinama oduzetih knjiga, časopisa, novinskih isječaka i članka „KPJ i nacionalno pitanje" koji su tijekom Tuđmanova uhićenja 1972. izuzeti tijekom pretresa, nalazio se članak u kojem se Tuđman osvrnuo na nerazumijevanje i otpor KPJ na osnivanje KP Hrvatske i KP Slovenije koje su nakon višegodišnjih polemika osnovane 1937., jer samo tako su mogli biti prihvaćeni u Hrvatskoj. O tome postoji izvješće u članku objavljeno u Proleteru u ljeto 1935. gdje je navedeno stajalište CK SKJ u kojem stoji: „U odgovoru na prigovor zašto se ne stvara KP Srbije rečeno je: 'Prvi i glavni razlog nestvaramo je zato što radne mase u Srbiji ne traže (podcrtano u izvoru F.T.) stvaranje KPS [Komunističke partije

(1958.), u kojoj Kardelj obrazlaže značenje nacionalnog pitanja za KP Slovenije, kojim su jedino mogli aktivirati i pokrenuti mase na ustanak protiv velikosrpske hegemonije i slovenačkog buržoaskog nacionalizma, Tuđman pokazuje lucidnost pozivajući se na glavnog jugoslavenskog ideologa Kardelja kako bi i na taj način afirmirao svoje teze. Upravo je zato, nastavlja Tuđman svoje referiranje na Kardelja, neprestano bilo naglašavano kako jedino KP Slovenije može riješiti slovenačko nacionalno pitanje, koja je jedina zauzela poziciju valoriziranja individualnosti i ravnopravnosti jugoslavenskih naroda i njihova prava na samoopredjeljenje.[111] K Kako bi razobličio Trgine navode o zaostajanju NOR-a u Hrvatskoj, Tuđman shematski navodi povijesni prikaz ističući nepobitne historijske činjenice. Počevši od 1941., kada je u onim dijelovima Jugoslavije gdje su počeli masovni ustanci došlo do naglog kolapsa (misleći prvenstveno na Srbiju, gdje je tijekom 1941., uz suradnju partizana i četnika, stvoren slobodni teritorij kasnije nazvan Užička republika, ali je zbog sukoba partizana i četnika te intervencije njemačkih snaga došlo do gušenja ustanka i sloma partizanskog pokreta), u Hrvatskoj su partizanske snage neprestano rasle. Postavlja se pitanje zašto su ustanici u Srbiji završili u golemom postotku u četničkom pokretu, dok su u Hrvatskoj uglavnom otišli u partizane. Tuđman ističe krucijalni razlog koji leži u tome da je, nakon početne suzdržanosti poslije proglašenja NDH, hrvatski narod doživio razočaranje i ubrzo uvidio kuda to vodi, te je došlo do naglog zamaha partizanskog pokreta, na čijem čelu su uglavnom bili Hrvati, s kojima su se zajedno borili i Srbi. Tako su partizanske snage u Hrvatskoj krajem 1941. brojile oko 6.500 – 7.000 vojnika organiziranih u dvadesetak odreda i bataljuna. Taj je broj već sljedeće godine porastao na 18 brigada i 4 divizije, dakle gotovo polovicu od ukupno 37 brigada i 9 divizija u cijeloj Jugoslaviji. Taj broj do ljeta 1944., kad počinju završne operacije za oslobođenje zemlje, raste do 150.000 s 17 divizija i 5 korpusa od ukupno 41 divizije i 9 korpusa NOVJ-a.[112]

Posebno poglavlje u VIG-u, na šest stranica, Trgo je posvetio kritičnom razmatranju Tuđmanova stava o četnicima i domobranima. Tuđman ističe kako bi i ovo poglavlje, koje je pisano u istom duhu kao i cijeli članak i koristi već navedenu metodu izvrtanja činjenica, jedva zaslužilo poseban osvrt, ali to ipak čini jer se radi o osjetljivim pitanjima koja treba na

Srbije], jer srpski narod nije nacionalno ugnjeten'. Slovenski i hrvatski narod imaju pravo na samoopredjeljenje tj. ostati u sastavu ili se ocjepiti od Jugoslavije". Maletić 2019, 255.

[111] Tuđman 1995, 31. Tuđmanov osvrt na kritiku Fabijana Trge na njegovu knjigu *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, 49, bilješka 8.

[112] Tuđman se ovoj temi ponovo vraća koncem 80-ih, prisjećajući se kako je na njegov tekst o povijesnom prikazu NOR-a u Hrvatskoj recenzent Vojno-historijskog instituta napisao: „NOP u Hrvatskoj stvara se sa velikim zakašnjenjem – tek 1944. Lokalno ih je bilo, ali to nije tipično za svu H." Tuđman napominje kako originalni tekst s ovom recenzijom posjeduje u svom privatnom arhivu. Tuđman 1989, 45.

adekvatan način pojasniti. Trgo je, kroz niz Tuđmanovih promišljanja istrgnutih iz konteksta, zaključio kako je Tuđman četnike prikazao u pretjerano negativnom svjetlu, čak gorem od ustaša. S druge pak strane, Tuđman izlaže cjelovit prikaz domobranskog pokreta, replicirajući Trginu konstataciju kojom se izjednačavaju ustaše i domobrani. Tu Tuđman ističe kako su ustaše, uz pomoć Nijemaca, utemeljile ustašku vojnicu od emigracije i dobrovoljaca koji su se javljali uglavnom iz područja hrvatskog i muslimanskog življa u kojima su bili izraženi nacionalni antagonizmi sa srpskim pučanstvom. Međutim, domobrani su, budući da se ustaški režim nije uspio politički nametnuti u hrvatskom narodu, bili prisilno mobilizirani i nemotivirani za rat. Tuđman navodi i primjere kada su pojedinci i čitave postrojbe prelazile u partizane, obrazlažući to činjenicom da se domobranstvo velikom većinom nije željelo žrtvovati za ciljeve poglavnika Ante Pavelića.[113] Na koncu Trgo donosi zaključak kako je Tuđmanova knjiga *Stvaranje socijalističke Jugoslavije* u mnogim svojim dijelovima uglavnom kompilirana i prepisana uz malu prestilizaciju tekstova iz knjiga *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije* i *Izložba o postanku i razvitku delatnosti narodnih odbora*. Tuđman pak na koncu zaključuje kako je vjerojatna svrha ovakvog grubog napada na njegovu knjigu i očiglednih i zlonamjernih iskrivljivanja činjenica u tome da se utječe na javno mnijenje i na planirana nova izdanja knjige na slovenskom, makedonskom i engleskom jeziku.[114] Treba napomenuti kako je već u drugom izdanju VE iz 1970. Trgo bio član Savjeta VE, u činu general-majora.[115]

2. Tuđman kao disident

2.1. Primjedbe na Pregled povijesti SKJ - sukob s Bakarićem

Iako je Bakarić bio izuzetno obrazovan (doktor prava), u odnosu na većinu partijskog rukovodstva može se reći kako je ključna osobina tih kadrova bila politička podobnost, poltronstvo i šutljivost.[116] O koliko se različita dva svijeta radilo, uspoređujući Bakarića i Tuđmana, najbolje pokazuju predmeti njihova zanimanja u smislu tiskanja knjiga o temama koje su njih dvojicu tih godina okupirale. Tako Bakarić u to vrijeme izdaje knjige Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija, Društvene klase, nacije i socijalizam (Zagreb, 1974.) ili svoju posljednju knjigu Josip Broz Tito (Zagreb, 1983.). Od prvog retka Bakarić zanemaruje hrvatsko pitanje i fokus svojeg zanimanja usmjerava na marksističku doktrinu budućeg komunističkog besklasnog društva, promičući neodređeni kozmopolitizam koji nije

[113] Tuđman 1989, 62-63.
[114] Tuđman 1989, 72.
[115] Vidi: Vojna enciklopedija, 2 izd., sv.1, članovi Savjeta VE.
[116] Baletić 1990, 234. Dio intervjua Ivana Aralice iz 1989.

imao veze s tadašnjom stvarnošću. Kod povjesničara Tuđmana imamo sasvim drugi fokus. Od njegove doktorske disertacije o uzrocima krize monarhističke Jugoslavije, koju treba razumjeti kao osebujnu metaforu opomene komunističkoj Jugoslaviji kako će tragično završiti kao stara Jugoslavija zbog potpuno istih uzroka u smislu surove velikosrpske politike nad hrvatskim narodom i neriješenog nacionalnog pitanja, do ostalih njegovih radova. Tako njegove knjige iz toga razdoblja *Rat protiv rata*, *Okupacija i revolucija* i *Stvaranje socijalističke Jugoslavije* imaju jasno artikulirane teze vezane uz hrvatsko pitanje.[117]

Kao što je već spomenuto, u travnju 1963. objavljena je monografija *Pregled istorije SKJ*, čiji su svi primjerci rasprodani, a potražnja za njima navodno je i dalje postojala. Prije nego što se krenulo s tiskanjem drugog izdanja, Komisija za istoriju SKJ poslala je cirkularno pismo svim republičkim komisijama kako bi mogle dati kritičke primjedbe na prvo izdanje, koje bi se mogle uvrstiti u drugo izdanje.[118] Na proširenom sastanku Komisije za historiju CK SK Hrvatske, održanom 20. ožujka 1964., na kojem su nazočili članovi Komisije za historiju, njih sedmero, među kojima valja spomenuti Anku Berus i Franju Tuđmana; članovi Izvršnog komiteta CK SKH: Vladimir Bakarić, Marijan Cvetković, Savka Dabčević-Kučar i Stevo Krajačić; članovi CK SKH: Jakov Blažević, Većeslav Holjevac uz još četiri člana; članovi Savjeta IHRP-a[119]: Ivan Rukavina, Drago Šćukanec, Vlado Stopar, Hrvoje Šarinić i dr., uz vanjskog suradnika Vasu Bogdanova. Sastanku je također nazočio i član CK SK Jugoslavije Rodoljub Čolaković[120] koji je bio i predsjednik Komisije za historiju CK SKJ.[121] Jedina točka dnevnog reda bila je rasprava o „Pregledu historije SKJ", čije je prvo izdanje, tiskano u travnju 1963., bilo rasprodano, a kako je potražnja bila velika, planirano je tiskanje drugog izdanja, kako je

[117] Kulić 2020, 20, 27.
[118] HR-HDA- F1220-CKSKH, Komisija za historiju, kut. 5, CK SKJ, Komisija za istoriju SKJ, Beograd, 10. rujna 1963. Na koncu dopisa donose se imena članova komisije: Rodoljub Čolaković - predsjednik, Radovan Radović, Milka Minić, Josip Cazi, Boris Ziherl i Strahič Gigov.
[119] Izvršni komitet CK SKH i Izvršni odbor Glavnog odbora SSRN Hrvatske donijeli su Rješenje o imenovanju svojih predstavnika u Savjet IHRP-a u trajanju od dvije godine, 22. veljače 1964., i to: predsjednica Komisije za historiju CK SKH Anka Berus; general-pukovnik JNA Ivan Rukavina; član Izvršnog komiteta CK SKH Milan Mišković; predsjednik Ustavnog suda SRH Josip Hrnčević; tajnik Glavnog odbora SSRN Beška Frntić; član CK SKH Josip Cazi; republički sekretar za kulturu Duje Katić; predsjednik Ideološke komisije Gradskog komiteta Antun Žvan. HR-HDA-1220-CK SKH, Pregled i aktivnost ustanova koje se bave problematikom iz nadležnosti Komisije – Instituti, 1960.–1965., kut. 9, „Rješenje o imenovanju svojih predstavnika u Savjet Instituta za historiju radničkog pokreta", 22. veljače 1964.
[120] Rodoljub Čolaković, rođen 1900. u Bijeljini, BiH. Završio aspiranturu Lenjinske škole u Moskvi. Član KPJ od 1919. Uz to što je nositelj Partizanske spomenice 1941. i Ordena narodnog heroja, odlikovan je s velikim brojem jugoslavenskih i inozemnih odlikovanja. Umro u Beogradu 1983. *Ko je ko u Jugoslaviji*. Rajović 1970, 170, 171.
[121] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, Zapisnik sa proširenog sastanka Komisije za historiju CK SKH, 20. ožujka 1964.

to na samom početku u uvodnom dijelu istaknula Berus. Inače je i cilj ovoga sastanka, koji je okupio širi krug zainteresiranih, bio u tome da se razmotre prijedlozi, kritike i primjedbe na prvo izdanje kako bi se napravile eventualne ispravke u drugom. Namjera je bila da Komisija za historiju SKJ, republičkih centara komiteta, u suradnji s institutima za historiju radničkog pokreta, prikupi sve relevantne prijedloge i kritike od političkih foruma, historijskih društava, sveučilišnih katedri za povijest i kompetentnih pojedinaca. To gradivo bit će analizirano i prikupljeno, a o njemu će odlučiti Komisija za historiju SKJ na jednoj od svojih sjednica u razdoblju od šest mjeseci, kada je planirano tiskanje drugog izdanja.[122]

Prije početka same diskusije izneseni su neki podaci o prvom izdanju, tiraži i jezicima na kojima je tiskano, te o troškovniku. Tako se navodi kako je tiskano ukupno 182.593 knjige na „srpsko-hrvatskom jeziku", od toga 102.700 na latinici i 78.000 na ćirilici. Zatim je u kolovozu 1963. tiskano 6.000 primjeraka na makedonskom, u srpnju 1963. tiskano je 5.000 primjeraka „na šiptarskom jeziku", a u listopadu 1.000 na slovačkom. To znači da je ukupni zbroj svih ovih izdanja 194.593 knjige. U pripremi za tisak bilo je 10.000 primjeraka na slovenskom jeziku, 5.000 na mađarskom, 1.500 na bugarskom, 4.000 na talijanskom i 1.500 na rumunjskom. Navodeći svoj razgovor s ravnateljem IHRP-a Franjom Tuđmanom glede poslova u vezi s prikupljanjem primjedbi za drugo izdanje knjige, Berus navodi kako joj je rečeno da Institut priprema znanstveni skup glede istog, koji je održan od 12. do 14. prosinca u Zagrebu. Na tom simpoziju bila je obrađena i detaljno istražena cijela paleta otvorenih i nedovoljno proučenih pitanja. „Drug Cvetković i ja predložili smo drugu Tuđmanu da iz materijala simpozija izdvoji ona pitanja koja se mogu da koriste kao primjedbe na 'Pregled' u obliku u kojem ste ih i dobili". Berus ističe da su djelatnici Instituta izradili *Primjedbe na Pregled povijesti SKJ*, izrazivši svoje mišljenje da je u njima sadržan veliki broj krivih i politički štetnih ocjena i sličnih konotacija, pa zato predlaže da nazočni javno prodiskutiraju o elaboratu koji je izradio IHRP. [123]

Prozvan od predsjednice Komisije za historiju CK SKH Anke Berus, Tuđman je u uvodnom dijelu svojega izlaganja primijetio da je ranije bilo dogovoreno da će predstavnici IHRP-a prodiskutirati o spornim pitanjima koja su na spomenutom simpoziju djelatnici Instituta na neki način detektirali i valorizirali, s jasnim stavom da se ne radi ni o kakvim konačnim sudovima ni zaključcima. Ističući golemu važnost povijesnih činjenica koje se odnose na historijski sažetak SKJ-a, Tuđman je rezolutno ustvrdio da su ocjene koje je izrekla Berus o njihovu osvrtu na *Pregled historije SKJ* neprimjerene. Naime, ona je odmah u uvodnom dijelu

[122] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 3.
[123] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 5.

izjavila da se radi o „političkoj nepismenosti“ i „nemarksističkom pristupu“, ne argumentirajući takve osude. Tuđman drži da je riječ o historijskim pitanjima o kojima se do sada gotovo nigdje nije raspravljalo, a kako je stanoviti broj suradnika koji je radio na njima osobno sudjelovao u NOR-u, onda to samo po sebi zaslužuje ozbiljnu znanstvenu ekspertizu i diskusiju. Uvažavajući opasku da se radnički pokret i povijest KPJ i SFRJ trebaju obrađivati kao jedinstvena tema, Tuđman napominje da se u tom kontekstu morala uzeti cjelokupna povijesna stvarnost u smislu da se obradi i razdoblje prije stvaranja jedinstvene Partije. Povijesni tijek KPJ drugačiji je u Sloveniji i Hrvatskoj od onog u Jugoslaviji, a to se u *Pregledu historije KPJ* nigdje ne spominje, nego se

> „govori samo o Beogradskoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji, a da se ne spominje Ljubljanska konferencija mjesec i po prije toga, a upravo su se tu očitovale one razlike s kojima je radnički pokret, socijal-demokratske partije, u čijem krilu se informirao [jamačno je tipfeler i treba 'i formirao'] taj revolucionarni komunistički pokret, s kojima su ušli u zajednički jugoslavenski pokret“.[124]

Na koncu svojega izlaganja pred Historijskom komisijom, Tuđman je istaknuo da će povijesna znanost jednom morati „odgovoriti na pitanje zašto je formirana KP Hrvatske i KP Slovenije, a zašto u isto vrijeme nije formirana i KP Srbije, KP Makedonije itd.“.[125] Tuđman sugerira da se treba odgovoriti na pitanje o poistovjećivanju srpskog dijela s KPJ (zbog njihove unutarnje slabosti?), dok nacije koje su bile potlačene formiraju svoje nacionalne partije. Tu se Bakarić uključuje u diskusiju, konstatirajući kako Tuđmanovo izlaganje nije sporno osim samog zaključka. Tuđman nije reagirao na ovu opasku i u nastavku svojega izlaganja okrenuo se – prema njegovim riječima – krucijalnom problemu, a to je neriješeno nacionalno pitanje. Vraćajući se na neugodnu kritiku Anke Berus iz uvodnog dijela izlaganja, Tuđman je odgovorio kako oni u IHRP-u nisu „toliko politički nepismeni i marksistički nepismeni da smo napisali da je nacionalno pitanje bilo riješeno Banovinom Hrvatske i Sporazumom Cvetković–Maček, jer znamo da ga do kraja nismo riješili čak ni u toku narodnooslobodilačke borbe pa niti /Vlado Bakarić: to ste napisali i to sa riječju 'uglavnom'; jedina ograda je u 'uglavnom', ali to ste napisali, ali/“.[126] Nakon ponovne Bakarićeve upadice, Tuđman pojašnjava pozadinu takvih njihovih pogledam držeći da su imali namjeru negativne tvrdnje koje su u *Pregledu*

[124] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 54.
[125] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, Zapisnik sa proširenog sastanka Komisije za historiju CK SKH, 20. ožujka 1964., 55.
[126] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 56.

iznesene o sporazuma Cvetković-Maček, za koji su ustvrdili da je krajnje reakcionaran i antisocijalni. Ipak Tuđman ostaje pri zaključcima iz njihova *Pregleda* da je tim sporazumom

> „uglavnom bilo riješeno nacionalno pitanje jedne od ugnjetavanih nacija, prema tome nismo kazali svih, nego jedne od ugnjetavanih nacija /smijeh/ molim saslušajte objašnjenje. 'Jedne od ugnjetavanih i to najveće, hrvatske, a to je u ostalom i bio zahtjev KPJ i KPH".[127]

Pokušavajući objasniti kako se ne može poreći da je ovaj sporazum ipak bio korak naprijed u rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja, Tuđman je ponovno prekinut, ovoga puta od Rodoljuba Čolakovića, i dolazi do prepirke u kojoj Čolaković optužuje Tuđmana da podržava tezu da je buržoazija riješila hrvatsko nacionalno pitanje, čime bi navodno bila olakšana revolucionarna borba. U raspravu se ponovno uključio Bakarić, ustvrdivši da i oni tu Tuđmanovu misao drže pogrešnom, na što mu se u riječ ubacuje Čolaković, koji drži da je to pitanje koje treba daljnje razraditi – ponovno upada Bakarić, ističući da su to pitanja za koja su oni držali da su riješena. Nastavljajući govoriti o naravi „spornog" sporazuma, Tuđmana u jednom trenutku ponovno prekida:

> „dopustite druže Vlado da u vašoj argumentaciji ima izvjesnih nepoznavanja toka Sporazuma Cvetković-Maček/upada Vlado: Ja neznam o tome ništa, nego što je o tome Maček rekao i ono što se čini i potpuno me ništa ne interesuje/, ali činjenica je u ovom [nastavlja Tuđman op.a], vi ste kazali naime da je Maček pristao na sve uvjete/ Vlado: nisam to rekao, nego da je bio spreman da pristane/ da ali činjenica nije takova".[128]

U nastavku Tuđman pokušava obrazložiti svoje stavove, ustvrdivši kako nije relevantno što je netko govorio, nego do kojih su rezultata došli nakon desetogodišnjih istraživanja povijesne građe. Nakon nekoliko novih upadica i digresija od Bakarića – jamačno želeći i na taj način pokazati tko je glavni – Tuđman očito gubi strpljenje i prekida Bakarića primjedbom da ga najzad pusti da završi, nastavljajući izlaganje o povijesnim izvorima glede spornog sporazuma.[129]

---

[127]HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 57.

[128] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 59. Inače je sam pojam „buržoazija" u komunističkoj terminologiji predstavljao predstavnike građanskog društva i kapitalizma koji su bili najveći izrabljivači radničke klase i koji trebaju nestati s lica zemlje nasilnim putem.

[129] Treba napomenuti da je o ovoj polemici Tuđmana i Bakarića već pisano u našoj historiografiji. Primjerice u: Mujadžević, Dino. 2011. „Sukob Vladimira Bakarića i Franje Tuđmana 1961.-19967.", u:

Tuđman u nastavku govori – uz stalne Bakarićeve invektive – kako je došlo vrijeme da se konačno povijesno sagledaju svi aspekti kontrarevolucionarnih snaga u Hrvatskoj i u Jugoslaviji i da se da jedna objektivna i znanstvena ocjena. U tom kontekstu Tuđman predočuje knjigu Velimira Terzića, koja je upravo bila tiskana pod nazivom *Jugoslavija u aprilskom ratu* (Titograd, 1963.), u kojoj je iznesen cijeli niz neistinitih objeda o hrvatskom nacionalnom pokretu, HSS-u, a onda se to projicira na cijeli hrvatski narod. Bakarić iznova prekida Tuđmana, docirajući mu da upravo Tuđman takvom Terziću daje povoda za takve tvrdnje, zato se on tako i postavlja prema tom pitanju, te ističe kako svi znaju da je Terzić stari „jugoslavenski oficir". Tuđman na koncu uspijeva izreći da je jasno kako oni nemaju apsolutno pravo u svemu, ali su njihova istraživanja pokazala da je trenutna interpretacija u jugoslavenskoj historiografiji nepotpuna i dobrim dijelom pogrešna. Bakarić replicira Tuđmanu da nije istina da oni šute o tome, ali je Tuđmanov zadatak bio da o tome napiše elaborat, „ali se mi s ovim što ste napisali ne slažemo".[130]

Holjevac je također izrazio svoje neslaganje s pojedinim stavkama iz *Pregleda*, budući da on, kao izravni sudionik tih događaja, ima niz zamjerki. Prije svega, u *Pregledu* se nigdje ne spominju organizirane partijske organizacije koje su djelovale u gradovima diljem Hrvatske, što je jedna od specifičnosti ustanka u Hrvatskoj. Holjevac ističe kako su prve akcije, zapljene oružja i druge aktivnosti započele u Zagrebu, Karlovcu, Sisku i Splitu, a ne u šumi ili u nekim selima. Također su iz gradova krenuli prvi dragovoljci iz kojih su osnovane partizanske jedinice. Ono što je Holjevcu upalo u oko jest da se u *Pregledu* kao ustanička mjesta navode Kordun, Lika i Banija, pri čemu je naglašeno da se tu radi o srpskim seljačkim odredima, a nigdje se ne spominju navedeni gradovi ili, primjerice, Gorski kotar u kojem je partizanski pokret bio izuzetno raširen. Holjevac, kao svjedok tih događanja, citira neke dijelove iz *Preglednika* nazivajući ih „glupostima", jer se u njima kao mjesta masovnog ustanka navode područja u kojima se zapravo radilo o masovnom bježanju. Ključna stvar za masovno dizanje ustanka bila je onoga dana kada su ustaše izvršile prvi pokolj. Hrvatski narod je na to burno reagirao i suprotstavio se tomu osnivanjem partizanskih jedinica. O ovim i sličnim pogreškama dosta je toga napisano u *Primjedbama*, koje su, po Holjevčevu mišljenju, sročene stručno i dobronamjerno, u cilju dobivanja objektivne slike tih događanja. Na ove Holjevčeve opservacije Bakarić je reagirao rekavši kako on nema namjeru ušutkati bilo koga, ali da Tuđman, koji se poziva na neke znanstvene dokaze, nije predočio ništa novo, osim što je počeo

Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije, ur. Herman Kaurić, Violeta. 2011. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

[130] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 69.

stvari usmjeravati na historiju koju je Partija odavno prevladala, i on osobno misli da više nema vraćanja na takva tumačenja. Upravo iz tih razloga, kako bi se mogla ponuditi objektivna historija, Bakarić drži da je nužno odstraniti takva nacionalistička zastranjenja. Rodoljub Čolaković podržao je to Bakarićevo tumačenje, istaknuvši kako je ključan taj marksistički pristup kojeg se neki nisu držali.[131]

Rukavina ponovno ističe kako su to veoma ozbiljne stvari, jer se stvaraju negativni trendovi koji proizvode negativno raspoloženje prema jednom narodu. Zato on drži da je tiskanje *Pregleda* prava prigoda da se ukaže na krive interpretacije i omogući raščišćavanje spornih pitanja, kojih definitivno ima u prvom izdanju. Rukavina također zamjera što se kritizira *Preglednik* od strane IHRP-a, a ne uviđa se da je samim time što je potaknuo ovakvu raspravu već ostvarena njegova svrha. Tako Rukavina pohvaljuje krug ljudi (Tuđmana) koji su preuzeli odgovornost i napravili ovako hrabar iskorak u nekim tumačenjima, izražavajući mišljenje da je njihova namjera bila pozitivna, a nikako nekakvo „nacionalističko skretanje", jer su to povijesne ocjene koje se mogu ispraviti. Ovo istupanje jako je iznerviralo Bakarića, koji je rekao da ga je govor Rukavine podsjetio na njegovu tetku, koja je opsovala mater onima koji su je uvrijedili. A kad ju je on upitao zašto psuje, ona mu je rekla da se tako obranila od napada. Bakarić joj je odgovorio da nije zbog toga opsovala, nego zato što je prosta. Tim je primjerom usporedio Rukavinino opravdanje da nije bilo nacionalističkog skretanja, nego da su „drugovi bili hrabri da to iznesu".[132] Jakov Blažević primijetio je da njihova intencija nije bila nacionalistička i da bi, zbog toga, možda trebalo drugačije okarakterizirati njihovo skretanje. Bakarić je uzvratio da on to može bezbroj puta interpretirati, ali da će to uvijek biti „nacionalističko skretanje". Blažević ponavlja kako nije korektno optužiti nekoga na takav način i inkriminirati njegov rad, na što Bakarić rezolutno odgovara da u materijalima IHRP-a ima nacionalističkog skretanja i da takvim putem ne treba ići. „To ja tvrdim i na tome sam spreman da se pokoljem, jer je to šteta za nas, jer je to šteta za sve".[133]

Na koncu rasprave Berus i Bakarić predložili su da se Komisiji za historiju Saveza komunista Jugoslavije upute izvadci s potonje rasprave, uz napomenu da materijali *Primjedbe* Instituta nisu mogli poslužiti kao temelj za raspravu. Cazi je istaknuo da bi Komisiji u Beogradu trebalo naznačiti da se treba držati jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije, a ne izdvajati pojedina područja i krajeve, te da sve događaje također treba interpretirati s tog

[131] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 85-86.
[132] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 158.
[133] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 159.

jugoslavenskog stajališta, a nikako sa zasebnih stajališta svake od republika. Na koncu, nakon što je po treći put naglasio da očekuje *Pregled* tiskan na hrvatskom jeziku, Rukavina predlaže da se osnuje komisija u koju se on dragovoljno javlja, a koja bi u suradnji s Institutom, uzevši u obzir sve zamjerke s protekle rasprave, načinila ponovni pregled *Preglednika* Instituta. Bakarić se s tim složio, predloživši u komisiju, uz Rukavinu, još Berus i Mladena Ivekovića kao glavne osobe koje će koordinirati i kontrolirati taj novi prijedlog koji će izraditi Tuđmanov Institut.[134]

2.2. Centralni komitet SKH o Tuđmanu

Zanimljivo je vidjeti kako je, nakon ovog sastanka na kojem je Bakarić od više sudionika doživio prilično neugodne kritike, on održao opširni razgovor s Ljubom Bobanom, tadašnjim asistentom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U uvodnom dijelu razgovora Boban informira Bakarića da se nedavno vratio iz Beograda, gdje je proveo četiri godine na tamošnjem Institutu društvenih nauka, tijekom kojih je napisao doktorsku disertaciju s temom „Sporazum Cvetković–Maček". On je radnju prijavio u Zagrebu kod mentora Vase Bogdanova i profesora Marcela Delaka i Mirjane Gross kao članova komisije. Za Bogdanova je rekao da se bezuspješno protivio njegovu dolasku na fakultet jer je iza njega stala partijska organizacija, ali da sada korektno surađuju. Boban kazuje da je tražio razgovor s Bakarićem kako bi se lakše orijentirao u spornim pitanjima s kojima se susreće u izradi svoga doktorata te mu je potrebna Bakarićeva sugestija i stajalište, jer su pojedine teze do kojih je došao u koliziji s ranije prihvaćenim partijskim stavovima. Ključna teza koja nema znanstveno pokriće jest u tome da je Maček Hrvatsku izručio nacistima, što po Bobanu nikako nije točno. Zanimljivo je primijetiti da su na nekim mjestima transkripta stavljene samo tri točkice, poglavito kad Bakarić odgovara na cijeli niz pitanja u kojima je Boban praktički sažeo svoju disertaciju. Bakarić na početku govori kako se slaže s Bobanovom ocjenom da dio historiografije „ima jednu podliniju, koja je ustvari velikosrpska, nametnuta od javnog mišljenja, od čaršije koja je ustvari držala vladu, staru vladu stare Jugoslavije, i u cijeloj historiografiji je taj element dominantan".[135] Za sporazum Cvetković–Maček Bakarić sugerira Bobanu da iz njega ne izvlači

[134] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 182. Tako je završen ovaj sastanak nakon višesatne rasprave čiji stenografski zapisi sadrže 182 stranice gusto otipkanog teksta.
[135] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, Razgovor Bakarić – Ljuban (Ljubo) Boban. Sporazum 'Cvetković-Maček', 6. travnja 1964., 16.

krive zaključke jer taj sporazum „nije rješavanje nacionalnog pitanja nego rat“.[136] Opisujući međunarodne i unutarnje okolnosti koje su prethodile tome sporazumu, Boban govori kako oni njega optužuju da on brani Mačeka, a on se samo poziva na činjenice, na što mu Bakarić odgovara da nikako ne treba braniti Mačeka. Boban odgovara da on nema razloga braniti ga i da je njemu svejedno, ali se treba držati činjenica, citirajući navod iz Pregleda istorije SKJ u kojem se navodi da je Maček 28. ožujka 1941. vodio pregovore s Hitlerovim izaslanstvom dajući podršku u komadanju Jugoslavije. Međutim, prava je istina da je Maček jasno odbio Nijemce i svaki nagovor o velikoj Hrvatskoj, a njemački konzul u svom izvješću navodi da je pozadina toga Mačekova želja da se po svaku cijenu izbjegne rat i sačuva cjelovita Jugoslavija. Boban se žali da se ovakve njegove teze proglašavaju šovinizmom i nacionalizmom, na što Bakarić daje komentar da takva kriva shvaćanja treba razbijati činjenicama.[137] I kao što je učinio kada je bio suočen s velikim brojem krivih postavki i interpretacija koje su navedene u Tuđmanovu referatu o Pregledu, Bakarić je svjesno učinio inverziju pa je fokus prebacio na govor o nacionalističkom zastranjenju, a ne o opravdanosti tih kritika.

Sličan manevar Bakarić je učinio na proširenoj sjednici IK CK SKH od 8. prosinca 1965., kada je u još jednoj raspravi o nacionalističkim pojavama u društvu zaključio kako u Jugoslaviji nisu problem odnosi između Srbije i Hrvatske, „jer to nije centralno pitanje, to je periferija, to je privid…“[138] On drži da se time dovodi u opasnost da se KPH bavi perifernim stvarima s kojima se ništa ne može riješiti i da se zaboravi ono ključno i temeljno pitanje, a to je nastavak izgradnje socijalizma. Navodi kako su često izloženi pritiscima koji ih žele usmjeriti na krivi put i vraćanju na nebitne stvari, koje su došle iz područja historije, pa se to lagano proširilo na kulturu i onda na cijelo društvo. Onda ti krugovi traže da se KPH izjašnjava o ovom ili onom događaju i da se svrstava na nečije strane, suprotno marksističkoj koncepciji koje se mora držati KPH. Iako je to odavno definirano, Bakarić ponavlja kako je Savez komunista jedinstvena organizacija koja uzima u obzir i princip Vladimira Iljiča Lenjina o uvažavanju nacija. Ali ključna stvar jest u tome da KPH vodi politiku koja sve narode u SFRJ zbližava. Zato se Bakarić iznova vraća na problem tadašnje historiografije, dajući kao primjer sporazum Cvetković–Maček i tendencije da se on ocijeni negativnim ili pozitivnim događajem. Upozoravajući da ne postoji marksističko tumačenje ovih događaja, Bakarić je istaknuo da je

[136] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, 26.
[137] O tome njihovom sastanku ranije je pisano u hrvatskoj historiografiji. Vidi: Mihaljević 2017, 115-129.
[138] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 65, proširena sjednica Izvršnog komiteta CK SKH, 8. prosinca 1965., 4.

zadaća komunista da se potrude izgraditi jedan marksistički pristup historiografiji kako ne bi dolazilo do skretanja.[139]

Čitajući ove zapisnike možemo vidjeti kako je partijski vrh danomice raspravljao o aktualnoj situaciji u iscrpljujućim sjednicama, ponavljajući svoje totalitarne mantre koje nisu bile dovoljne za razrješenje toliko nagomilanih antagonizama i proturječnosti koje su danomice iscrpljivale tadašnju jugoslavensku stvarnost. Zanimljivo je vidjeti kako je na sastanku Izvršnog komiteta CK SKH održanom 9. ožujka 1966., koji je imao samo jednu točku vezanu za aktualne idejne probleme u tadašnjoj kulturi, Marijan Cvetković iznio situaciju vezanu za Franju Tuđmana i njegove istupe. On je istaknuo kako je vođen razgovor s Tuđmanom, koji se izjasnio da se slične stvari više neće ponavljati, te je napisao i pismo CK SKH, pokazavši volju za suradnjom s Komisijom za historiju CK SKH. „Što se tiče ulaska Tuđmanova u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti smatra se da to ne bi bilo dobro primljeno, niti bi u ovom času to bilo politički oportuno, te da je najbolje sugerirati mu da od tog sam odustane."[140] Cvetković dalje navodi kako je Bakarić izvijestio Izvršni komitet o razgovorima koje je vodio s Miroslavom Krležom glede Tuđmanova primanja u JAZU. Na koncu je zaključeno da se Tuđmana upozori kako nije vrijeme da sada ulazi u Akademiju, a to također treba reći i onima koji stoje iza njega. Te stavove Tuđmanu treba priopćiti Marijan Cvetković. Vezano za prijedlog da Tuđman postane član JAZU-a, dana je sugestija da to ne bi bilo dobro primljeno u javnosti te će mu se sugerirati da sam odustane od kandidature.

> „Drug Bakarić je informirao Izvršni komitet o razgovorima koje je Krleža vodio sa njim po pitanju prijema Tuđmana u Akademiju. On je dalje rekao, da je Centralni komitet dao ocjenu i javnu kritiku stavova Tuđmana koju je on formalno primio, a stvarno nije".[141]

Sam Tuđman navodi kako je inicijativa za njegovo primanje u Akademiju potekla od Krleže i osoba iz toga krležijanskog kruga, poput Vase Bogdanova, Petra Šegedina, Marijana Matkovića, Ive Frangeša, Krste Hegedušića, Ljube Babića, Augustina Augustinčića, Vanje Radauša i drugih. Uz tadašnjeg predsjednika Akademije Grge Novaka, Krleža je osobno sudjelovao u proceduralnim radnjama glede Tuđmanove kandidature za njegov izbor u JAZU,

---

[139] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 65, proširena sjednica Izvršnog komiteta CK SKH, 8. prosinca 1965., 10.
[140] HR-HDA-1220- CK SKH, kut. 16., Izvršni komitet CK SKH, Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, 9.3.1966., 7, 8. O tome je Tuđman opširno pisao na više mjesta, npr. Tuđman 1995, 126, 82; također u: Tuđman 1989, 56.
[141] HR-HDA-1220- CK SKH, kut. 16., Izvršni komitet CK SKH, Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, 9. ožujka 1966., 8.

držeći to nužnim s obzirom na Tuđmanov aktualni sukob s Bakarićem. U jednom razgovoru s Krležom Bakarić je rekao da se on neće protiviti izboru Tuđmana, jer su njihovi antagonizmi glede Tuđmanovih teza o partijskoj historiji odvojeni od njegova znanstvenog rada. Međutim, dan prije izbora Novaka je nazvao šef kabineta tadašnjeg potpredsjednika SFRJ Rankovića te mu u njegovo ime poručio da Tuđmana mora maknuti s popisa za Akademiju. Nastala je nemila situacija u kojoj je Novak pokušao objasniti da to nije moguće stopirati, ali je pod pritiskom i prijetnjama došao u takvo stanje da je dobio srčani napad, a Vaso Bogdanov je osobno otišao obavijestiti Krležu o tome, u povijesti JAZU-a nezapamćenom incidentu. Na koncu je predsjednik Sabora SR Hrvatske Ivan Stevo Krajačić Tuđmanu priopćio da je Rankovićevo stajalište da se Tuđman ne može primiti u Akademiju dok se ne završi istraga nad njim, pokrenuta od Komisije CK.[142] Time je Tuđman stavljan pred svršen čin, ili odustati od Akademije ili otići iz IHRPH-a, ali je to bila samo smišljena igra, jer je na koncu bio maknut iz javnog života i umirovljen.

Čitajući zapisnik sa sljedeće sjednice Izvršnog komiteta CK SKH održane 8. prosinca 1965., u kojoj je na dnevnom redu ponovo bila tema vezana za međunacionalne odnose u Jugoslaviji, mogu se vidjeti svi aspekti apsurdne situacije u kojoj se pod krinkom komunističke retorike odvijala predstava u kojoj se iznova optužuju intelektualci, ovoga puta povjesničari. Tijekom diskusije provlači se teza kako je zadaća historiografije da povijest interpretira i tumači na način kako je definiran i ocijenjen od Partije i nikako drukčije. Uključivši se u diskusiju, Bakarić ističe kako se moraju skoncentrirati na ono bitno, a to je daljnji put izgradnje socijalizma i stvaranje formi za njegovu daljnju afirmaciju. Međutim, nastavlja on, postoje drugi pritisci koji ih nastoje skrenuti na sasvim drugi put. Ti pritisci počeli su na „glasovitom" historijskom polju koje se proširilo na kulturu i na ostala područja.[143]

U mnoštvu korespondencije vezane za ovu hajku, u kojoj se vidi sav apsurd tadašnje birokracije u vidu osnivanja komisije, koordinacijskih tijela i dopisa između saveznih i republičkih institucija, izdvaja se pismo IHRPH-a potpisano od predsjednika savjeta Nikole Kajića i člana koordinacijskog odbora Šerifa Šehovića. U pismu, naslovljenom na Milku Minić, predsjednicu Koordinacijskog odbora zajednice institucija za historiju radničkog pokreta u Beogradu, ispred IHRPH-a iznesen je niz primjedbi i nepravdi koje ne pridonose rješavanju stvarnih problema i konstruktivnoj suradnji, jer nisu uzeti u obzir stavovi instituta Hrvatske,

[142] Tuđman 1995, 59.
[143] HR-HDA-1220- CK SKH, Izvršni komitet CK SKH, kut. 16. Zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, 8.12.1965., 24.

BiH i Makedonije. Radi se o tome da se samo beogradskom institutu iz Saveznog fonda financiraju svi troškovi prigodom izrade Historije radničkog pokreta. Također se navodi činjenica da su u Opću komisiju uvrštena četiri suradnika iz beogradskog instituta, a odbijen je zahtjev IHRPH-a da u Opću komisiju uđe Franjo Tuđman, te nisu uvršteni predstavnici skopskog, sarajevskog i ljubljanskog instituta.[144]

2.3. Pokušaj discipliniranja Tuđmana

Zbog odstupanja od partijske dogme pokrenuta je čitava partijska mašinerija kako bi se Tuđman disciplinirao ili uklonio, ovisno o njegovu stavu. Tako u partijskom arhivu imamo dokumentiranu cjelokupnu akciju vezanu za Tuđmana u kojoj se nalaze transkripti razgovora s Tuđmanom, izvješća Marijana Cvetkovića, Tuđmanovo pismeno očitovanje i dr.[145] U izvješću o razgovorima s Tuđmanom detaljno se opisuju razlozi za ovakav tretman prema Tuđmanu. Radi se o tome da je Bakarić dobio dva anonimna pisma iz Vinkovaca i Solina u kojima se ukazuje na Tuđmanova „zastranjenja" koja su se mogla čuti na predavanjima koja je održao 10. listopada 1964. u Splitu za srednjoškolske profesore povijesti. U Splitu je uz Tuđmana sudjelovao i Vaso Bogdanov, koji je prema navodima iz anonimnog pisma uz Tuđmana također ispoljavao šovinističke i nacionalističke netrpeljivosti. Poglavito je kolegama iz Like, Korduna i Banije zasmetala njegova teza da su srpski intelektualci uglavnom bili velikosrbi. Bogdanov je kao glavni argument svojim tvrdnjama naveo događaj kada se on 1958. godine susreo s predsjednikom SANU-a Aleksandrom Belićem, koji mu je nakon par čašica rekao da su svi Hrvati ustaše. Anonimni pošiljatelj drži da je ovakav način predavanja neprimjeren za ovakve skupove. „Slične primjedbe dao je i Općinski komitet SKH Labin u pismu upućenom Centralnom komitetu".[146] Analogna situacija dogodila se i nakon Tuđmanova predavanja održanog u Karlovcu 2. ožujka 1965., nakon kojeg je Kotarski komitet SKH Karlovac uputio pismo CK SKH. U nastavku se navode kritike koje su istaknute u tih nekoliko pisama, a koje optužuju Tuđmana da je tijekom predavanja rekao: ulaskom u Kraljevinu SHS Hrvatska je

[144] HR-HDA- F1220-CKSKH, Komisija za historiju, kut. 5, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 26. travnja 1966., 4.
[145] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18. U crvenoj fascikli nalazi se stotinjak stranica tih dokumenata: Izvještaj o razgovorima sa drugom Tuđmanom iz 1965. (nema datuma), Izvještaj komisije CKSKH u sastavu: Marijan Cvetković, Josip Hrnčević, Frane Boko i Bogdan Lasić; Pismo Izvršnom komitetu CK SKH, Tuđman Franjo, Zagreb, 22. 7. 1965.; Pismo sekretaru Izvršnog komiteta CK SKH, drugu Marijanu Cvetkoviću, Tuđman Franjo, Zagreb, 18. 10. 1965.; Izvadak iz predavanja Franje Tuđmana, održanog u Splitu 10. 10. 1964.
[146] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, Izvješće o razgovoru sa drugom Tuđmanom iz 1965.

došla u nepovoljniji položaj od onog koji je imala u Austro-Ugarskoj Monarhiji jer je izgubila sve atribute državnosti koje je ranije imala, poput Sabora i sl.; Vlada Cvetković–Maček nije pripremala pakt s Njemačkom, koji je ipak potpisan da bi se održala cjelovita Jugoslavija (komentirao je i ocjenu vlade Cvetković–Maček koju je dao Tito na 5. kongresu KPJ kao politički pragmatizam); Maček je bio prisiljen pregovarati s Nijemcima, ali je njegova zasluga što je pozvao hrvatski narod na pasivnost, što je omogućilo nastanak NOP-a; upitno tumačenje uloge HSS-a; uloga domobrana u ratu; o generalskom puču u Beogradu 27. ožujka 1941. u smislu da KP nije imala veze s njime i da se tek kasnije priključila.[147]

U izvješću se navodi kako su potonji Tuđmanovi stavovi izazvali različite negativne reakcije, poglavito u Karlovcu, gdje je pučanstvo puno opterećenije nacionalnim problemima u odnosu na ono u Splitu. Nakon što je Cvetković upozorio Tuđmana na negativne konotacije koje je izazvao svojim istupima, Tuđman se o tome očitovao pismom u kojem je naveo da su prigovori koji su upućeni na njegov račun tendenciozna i netočna interpretacija njegovih teza. Sama činjenica da su se javili toliki prijepori glede povijesnih interpretacija, po Tuđmanu, znak je

> „da u našoj historiografiji još uvijek nisu iščezle teze ili još bolje rečeno atmosfera, da je hrvatski narod kriv za propast Jugoslavije, da je njegova ogromna većina bila ustaško fašistička i da nije učestvovao u NOP-u razmjerno drugim narodima…".[148]

Razmatrajući novonastalu situaciju, Izvršni komitet je na sjednici od 22. svibnja 1965. zatražio od Marijana Cvetkovića da kao čelnik Komisije održi novi razgovor s Tuđmanom kako bi ga upozorili da se njegovi stavovi kose sa službenim stavovima koje je dao Centralni komitet. Još ranije Tuđman je bio upozoren kada je prigodom iznošenja ocjena o *Pregledu historije SKJ* ustvrdio kako je Banovina Hrvatska bila stanovito rješenje za hrvatsko nacionalno pitanje, a najžešće polemike izazvao je svojim ocjenama o ulozi koju su imali Maček i HSS. Drugi put Tuđman je upozoren kada je na predavanjima u Splitu i Karlovcu, uz gore navedene ocjene, također iznio svoja stajališta o počecima ustanka u Hrvatskoj i odazivu srpskog i hrvatskog naroda, potom već spomenuta stajališta o pozadini puča od 27. ožujka 1941., zanemarujući pri tome ulogu Partije. Sukus tih kritika jest da su ove Tuđmanove ocjene neznanstvene i politički veoma opasne.

[147] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, 2.
[148] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, 3.

> „On je ovim istupima pokazao, da kritike i razgovori koji su sa njim obavljeni u vezi sa primjedbama na 'Pregled historije SKJ', nisu na njega pozitivno utjecali i da on od toga ništa ili gotovo ništa nije prihvatio“.[149]

Nakon toga članovi Komisije za historiju obavili su razgovor s Tuđmanom, koji je ustrajao u obrani svojih stavova, idući dotle da je u jednom trenutku rekao da i pojedini članovi CK daju podršku tim njegovim povijesnim tumačenjima. U nastavku izvješća navodi se citat s Tuđmanova predavanja u Splitu, gdje je, govoreći o ulasku u versajsku Jugoslaviju, Hrvatska zapala u izuzetno nepovoljan položaj. Kao razlog tomu Tuđman navodi kako je jedino hrvatski narod od svih drugih naroda (poljski, češki, slovački, ukrajinski, rumunjski) u okviru Austro-Ugarske Monarhije imao stanovitu nacionalnu autonomiju koja je 1918. ukinuta. U nastavku razgovora s Tuđmanom on je ponovio svoj raniji stav o vojnom puču od 27. ožujka 1941. te je ponovno ustvrdio kako je na samom početku Partija povoljno ocijenila sporazum Cvetković–Maček kao pozitivan napor u rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja. Pri tome se vidi, nastavlja se u izvješću, kako Tuđman ignorira činjenice da je taj sporazum Partija ocijenila krajnje negativno, jer isti narodima nije donio nikakvu slobodu, nego povećanje poreza, logore i zabrane. U nastavku se donosi produžetak minuciozne analize Tuđmanova splitskog predavanja, pri čemu se stranica po stranica izvlače njegove ocjene koje se kose s partijskim tumačenjem. Tako se nabrajaju već spomenuta njegova „zastranjenja“ u vezi izjave Mačeka, koji se usprotivio Nijemcima i ustašama, o pristašama HSS-a i domobranima koji nisu prešli na ustašku stranu, pa su ustaše prema Tuđmanu ostale izolirana minorna politička skupina. Ove svoje stavove Tuđman brani i izjavama kako su u više navrata njegove teze bile podržane od Bakarića i tadašnjeg saveznog ministra obrane Ivana Gošnjaka, pa čak i od samog Tita, nakon čega su tiskane u trećem tomu *Vojne enciklopedije*. Komisija u nastavku analize Tuđmanova predavanja u Splitu citira Tuđmana koji je ustvrdio da se hrvatski narod masovno pridružio partijskom pozivu na otpor tek kad su ga uspjeli uvjeriti „da se KP bori za ravnopravnost Hrvatske, za oslobodjenje Hrvatske, za oslobodjenje od okupatora, i ustaša, ali i za ravnopravnost Hrvata u okviru nove Jugoslavije, istom tada je KP mogla privući hrvatski narod u tu borbu…“.[150] Tuđman je također izrazio uvjerenje kako u KPH na početku ustanka nije bilo nikakvog kolebanja, a kad su mu članovi komisije citirali izvadak iz Titova govora s 5. kongresa KPJ, na kojem je između ostalog rekao da je različitih oblika oportunizma bilo u Hrvatskoj, Tuđman je rekao da se došlo do novih spoznaja i da se one ranije jednostrane

[149] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, 4.
[150] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, 11.

trebaju odbaciti. Inače su članovi Komisije detaljnim pregledom Tuđmanova predavanja u Splitu zamijetili kako se on nigdje ne poziva na neke od partijskih konferencija na kojima se raspravljalo o tim pitanjima, niti se pozvao na mnogobrojne partijske ocjene u tumačenju tih događaja. Na sve ove kritike i sugestije koje je Komisija predočila, Tuđman i dalje nije pokazao nimalo razumijevanja i uvažavanja. Naprotiv, izjavio je kako je njegovo predavanje bilo koncipirano kao odgovor na sve učestalije povijesne polemike koje su kulminirale u javnosti, u kojima se iznosi niz zlonamjernih i neznanstvenih ocjena. Tako Tuđman iznova navodi kako se sve češće ponavljaju optužbe na račun hrvatskog naroda: da je kriv za slom monarhističke Jugoslavije, da je NOB u Hrvatskoj vođen od srpskog naroda, da je KPH totalno zakazala, uz nedavne napise generala Terzića da je 95% hrvatskog naroda pripadalo ustaškom pokretu. Uzimajući sve ovo u obzir – tekst predavanja, ocjene o *Pregledu historije SKJ* i Tuđmanove odgovore pred Komisijom – donesen je zaključak da je u svim Tuđmanovim ocjenama prenaglašen nacionalni moment (on cijelo vrijeme ide dotle da čak govori o „hrvatskim komunistima"), a da su službena stajališta Partije kod njega potpuno zanemarena. Kako bi potvrdila svoja stajališta, Komisija je na razgovor pozvala dvojicu historičara, članova SK s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji su iznijeli iste ocjene kao i Komisija, a u nekim pitanjima i negativnije, ustvrdivši da su stajališta Tuđmana i Bogdanova potpuno iskrivljena. Ova dva historičara (ne navode im se imena, mada iz ranijih natpisa možemo pretpostaviti da se radi o Ljubi Bobanu i Mirjani Gross), koja su dobro upućena u Tuđmanov rad, iznose niz negativnih činjenica.[151] Prije svega istaknuta je Tuđmanova sklonost da prisvaja materijale drugih znanstvenika, navodeći kao primjer Tuđmanovu knjigu *Okupacija i revolucija* (Zagreb, 1963.), koju je navodno prepisao iz materijala Bogdana Krizmana. Dotičući se situacije na Institutu, izneseno je mišljenje kako je stanje krajnje negativno, jer je Institut postao osobni Tuđmanov servis, a nitko mu se nije smio suprotstaviti. Također je zlonamjerno rečeno kako na Institutu postoji Znanstveni savjet koji se nikad nije sastao, jer su o svemu odlučivali Tuđman i Bogdanov.[152]

[151] Kako se u ovom izvješću u više navrata spominje dvojicu profesora s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a od devetorice imenovanih osoba koje su se bavile problematikom rada IHRP-a samo Boban i Gross su bili s te institucije. HR-HDA-1220- CK SKH, Komisija za historiju 1957.-1964., kut. 7. Popis članova grupa pri komisiji za historiju SKJ pri CK SKH.
[152] HR-HDA- F1220-CKSKH, Pov. D-18, 18.

2.4. Polemika s Ljubom Bobanom

Upravo u takvim okolnostima, koncem 1966. godine, u javnost je pušten članak tada mladog povjesničara Ljube Bobana, znakovita naslova „Neka zapažanja uz jednu doktorsku disertaciju“, kojim je Franjo Tuđman optužen da je veći dio njegove doktorske disertacije „Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.“ zapravo plagijat. Kako bi potvrdio ove svoje optužbe o Tuđmanovim usporedbama sadašnjih hegemonističkih tenzija kao „novom aleksandrizmu“ u poslijeratnoj Jugoslaviji, koji je na momente bio gori od onog iz Kraljevine Jugoslavije, već spominjani Čepo prigodom obračuna s Tuđmanom citira njegov članak iz tadašnjih jugoslavenskih novina za društvena i kulturna pitanja *Telegrama* od 17. veljače 1967. „O motivima Bobanovog 'znanstvenog' pohoda u sadašnjem povijesnom trenutku“[153] napisan kao odgovor na Bobanove optužbe na račun Tuđmanove znanstvene vjerodostojnosti, iznesene 16. prosinca 1965. također u *Telegramu* u već navedenom članku „Neka zapažanja uz jednu doktorsku disertaciju“. U članku Boban optužuje Tuđmana da je tri četvrtine svoje doktorske disertacije „Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.“ ranije objavljivao u tadašnjem mjesečniku JAZU-a *Forumu*. Inače, pokretači lista *Forum* bili su Petar Šegedin, Marijan Matković i Miroslav Krleža, dok se sam Tuđman redovito javljao suradničkim prilozima, a u razdoblju 1964.–1967. bio je i član uredničkog odbora. Boban također navodi kako se preostali stotinjak stranica Tuđmanove disertacije poklapaju s dijelovima njegove disertacije „Sporazum Cvetković–Maček“, navodeći informacije iz *Sveučilišnog vjesnika* od 15. veljače 1966., u kojem se navodi da je F. Tuđman: tekst disertacije predao Filozofskom fakultetu u Zadru 20. studenoga 1965.; potom da je 26. studenoga izabrana komisija za ocjenu rada u sastavu: prof. dr. Vaso Bogdanov, povjesničar i prijatelj Franje Tuđmana, koji je također pripadao užem krugu oko M. Krleže; prof. dr. Kosta Milutinović, profesor na Filozofskom fakultetu u Zadru (1960. – 1968.), i prof. dr. Dinko Foretić, povjesničar i arhivist; te je ocjena komisije prihvaćena na sjednici Fakultetskog vijeća 18. prosinca, a obrana je bila 28. prosinca 1965. godine. Svoju tezu o Tuđmanovu plagijatu Ljubo Boban potkrepljuje činjenicom da je on svoju disertaciju obranio potkraj travnja 1964.

[153] „Usporedo s oživljavanjem unitarističko-hegemonističkih tendencija i sa širenjem rankovićevske klime na sve šira područja društvenog života, u takvim razmjerima da je to već poprimalo prijeteće oblike besperspektivnih vizija aleksandrovske stvarnosti — počele su i na području historiografije analogne tendencije. One su šta više imale i ulogu prethodnice, pa se nisu zaustavljale samo na oživljavanju vukovsko-garašaninsko-šestojanuarskih teza i koncepcija. Novu aleksandrovsku epohu etatističkog centralizma i hegemonizma trebalo je opravdati ne samo novim teorijama o višem, socijalističkom integralizmu, nego i o adekvatnim ocjenama najnovije povijesti jugoslavenskih naroda“ („O motivima Bobanovog 'znanstvenog' pohoda u sadašnjem povijesnom trenutku“, Telegram od 17. veljače 1967, str. 2)“. Čepo 1981, 23, fusnota 33.

godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pred komisijom koju su sačinjavali prof. dr. Vaso Bogdanov, prof. dr. Jaroslav Šidak, profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, i prof. dr. Mirjana Gross, također profesorica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Tekst disertacije objavljen je oko sredine 1965. u izdanju Instituta za društvene nauke u Beogradu. Kompararirajući ove činjenice, Boban je stavio u neugodnu situaciju svoga i Tuđmanova mentora Vasu Bogdanova, implicite ga optužujući da je Tuđmanu omogućio uvid u njegov rad. Zato je Bogdanov u *Telegramu* od 6. siječnja 1967. objavio članak i na taj se način umiješao u ovu javnu polemiku, osvrćući se na tvrdnje koje je Boban iznio, a koje su se ticale njega kao predsjednika Bobanove, ali i Tuđmanove komisije za ocjenu doktorskih disertacija, ocjenjujući Bobanove tvrdnje čistim izmišljotinama. Osvrćući se na klevetu glede „sličnosti" Tuđmanove disertacije s interpretacijom nekih detalja Bobanove disertacije glede sporazuma Cvetković–Maček, Bogdanov je skrenuo pozornost na svoj članak još iz 1940., koji su jamačno obojica koristila tijekom izrade svojih radova.[154] Međutim, Boban tu nije završio sa svojim obračunom s Tuđmanom te je u članku „Još jedna zapažanja na jednu disertaciju" u *Telegramu* od 13. siječnja 1967. odbacio sve primjedbe koje je Bogdanov naveo te je, uz napomenu kako je Tuđman plagirao njegovu disertaciju, tu optužnicu proširio i na druge Tuđmanove radove, istaknuvši Tuđmanovu knjigu *Okupacija i revolucija*, tvrdeći kako je jedan cijeli članak od Bogdana Krizmana objavljen u toj knjizi, uz minimalne redaktorske korekcije. Već u sljedećem broju *Telegrama* od 17. travnja 1967. u članku naslova „O motivima Bobanovog 'znanstvenog' pohoda u sadašnjem povijesnom trenutku" Tuđman ističe kako su upravo on i Bogdanov dvojica povjesničara koji su se u suvremenoj jugoslavenskoj historiografiji najodlučnije suprotstavili unitarističko-hegemonističkim interpretacijama i tenzijama. Ovoj temi Tuđman se opširnije osvrnuo i u svom članku „U čemu je bit?" objavljenom u *Telegramu*, 3. ožujka 1967.[155] pa Čepo konstatira kako je time „Tuđman prenio polemiku iz sfere znanosti u sferu politike, i sve svoje kritičare, a ne samo Bobana, naprosto proglasio rankovićevcima".[156]

[154] Čepo 1981, 24-25.

[155] „Sticajem okolnosti svojim radom i javnom djelatnošću, svojim publicističkim, teoretskim i znanstvenim radovima, nalazio sam se na liniji svog marksističkog uvjerenja, koje nužno uključuje i stav prema nacionalnim pitanjima među onim snagama što su se od samog početka, kad se još nisu ni mogle nazrijeti konture rankovićevske 'zavjereničke akcije', suprotstavljale unitarističko-hegemonističkim koncepcijama. Zbog takvih svojih stavova bio sam Izložen neprestanim Infamnim napadima nosilaca i uvjerenih pristalica unitarizma i hegemonizma i kritikama onih dobronamjernih i zabrinutih ljudi, koji nisu mogli ni pomisliti da bi se stvari u nas mogle tako razvijati da bi bio potreban onakav Osmi kongres ili, sačuvaj bože, Brionski plenum. Osim pismenih napada na moje radove i pokušaja sprečavanja njihova štampanja, širena je i kuloarska fama, a kad nisu uspjeli pokušaji urazumljivanja i odvlačenja od aktuelnih pitanja i zastarjelih utjecaja prošlosti, onda se išlo i na političku difamaciju i na izoliranje, ali i na onemogućavanje znanstvene afirmacije i u zemlji i u Inozemstvu." Čepo 1981 25, iz Tuđmanova članka „U čemu je bit?".

[156] Čepo 1981, 25.

Tijekom ovih polemika u *Telegramu* od 17. ožujka 1967., kada je izašao spomenuti Tuđmanov članak „O motivima Bobanovog 'znanstvenog' pohoda u sadašnjem povijesnom trenutku“, uredništvo je na naslovnici objavilo Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. U Deklaraciji, koju je potpisalo 18 kulturnih i znanstvenih ustanova u Hrvatskoj, izneseni su negativni stavovi o Novosadskom dogovoru koji su 1954. sastavili lingvisti i književnici, dovodeći u krajnje negativan položaj hrvatski književni jezik u tadašnjoj Jugoslaviji. Budući Tuđmanov nasljednik na mjestu ravnatelja IHRPH-a, Zlatko Čepo, navodi kako je „Deklaracija postavila neke probleme koje je svakako trebalo riješiti, način na koji je to učinila i nasilno razdvajanje jednog jezika — hrvatsko-srpskog — imali su negativne političke implikacije“.[157] Tako je od 19. do 20. travnja 1967. održana i posebna sjednica CK SKH koja se bavila isključivo događajima vezanim za Deklaraciju. Zaključeno je kako su glavni nositelji nacionalizma u SR Hrvatskoj Matica hrvatska, Matica iseljenika, Društvo književnika Hrvatske predvođeno Petrom Šegedinom i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, „iako ta institucija nije sudjelovala u potpisivanju Deklaracije“.[158]

3. Politička likvidacija Tuđmana

3.1. Hrvatski intelektualci u događanjima prije i poslije Deklaracije

Tijekom 1964. vođene su mnoge žučne polemike oko pitanja glede krivnje za slom stare Jugoslavije, oko broja stradalih u Jasenovcu i neznanstvenih tumačenja srbijanskih povjesničara u vezi doprinosa Hrvatske u NOB-u. Takve povijesne prepirke nastavljane su i tijekom 1965., a jedina osoba koja je sustavno, argumentirano i odvažno stala pred ovu galopirajuću i agresivnu povijesnu inverziju bio je tadašnji ravnatelj Instituta za historiju radničkog pokreta Franjo Tuđman, čiju je smjenu od CK SKH zatražio osobno Ranković, ali „E. Kardelj je, u prisutnosti J. Broza Tita, rekao vodstvu SR Hrvatske da puste Tuđmana na miru“, obrazlažući to mišljenjem kako je Tuđman zapravo sam na području historiografije koji se suprotstavlja „unitarističko-hegemonističkim tendencijama“ koje su tih godina duboko potresale jugoslavensko društvo.[159]

[157] Čepo 1981, 26.
[158] Radelić 2006, 406.
[159] Radelić, 361.

Na sjednici IK CK SKH održanoj 27. listopada 1964., govoreći o aktualnim nacionalističkim ispadima, član IK CK Antun Biber ističe kako se stječe dojam da se svjesno zapostavlja pitanje vezano za nacionalne odnose i šovinizam, napominjući kako nacionalizam nije svojstven samo inteligenciji. On drži da su glavni nositelji ovih pojava preostali ostaci nekih prijašnjih stranaka i ustaša, za što se može izdvojiti niz primjera, pa Biber ističe jedan posebno simptomatičan, kad „Tuđman na jednom sastanku postavlja pitanja nacionalnog sastava oficirskog kadra i dokazuje kako je Hrvatska tu zapostavljena".[160] S druge pak strane Božidar Novak osvrnuo se na intervju koji je Bakarić dao za *NIN*, u kojem je spomenuo kako je tijekom nedavnog posjeta SAD-u primijetio da se u svim našim (jugoslavenskim) diplomatskim predstavništvima prima isključivo beogradski tisak *Borba* i *Politika*, što bez potrebe daje materijal za ustašku emigraciju, koja i u tome vidi dokaz hrvatske inferiornosti. Na istoj sjednici IK CK SKH-a, na čijem je dnevnom redu glavni predmet bila rasprava o nekim pojavama nacionalizma, za riječ se javio tajnik Gradskog komiteta Saveza komunista Hrvatske Miko Tripalo, koji je ustvrdio da se o pitanju nacionalizma nedovoljno govori i raspravlja. Tako Tripalo navodi kako su ti problemi i ranije uočeni, navodeći kao primjer da su njemu u Gradski komitet dolazili ljudi po nacionalnosti Srbi, koji su mu se žalili da više ne žele nazočiti sjednicama Upravnog odbora Matice iseljenika zato što su izloženi maltretiranjima, jer ih se prije prijema u ovu ustanovu u razgovoru pita osjećaju li se Hrvatima i sl., a razgovore su vodili Većeslav Holjevac ili Zvonko Komarica. Na ove Tripalove opservacije nadovezao se Mika Špiljak, osvrnuvši se na glasine koje se plasiraju u javnosti kako CK Hrvatske o tim pitanjima nema jedinstveno stajalište. „Jedno od pitanja na toj liniji postavio je Tuđman vežući ga za onaj sastanak komisije za historiju govoreći, kako je drug Vlado [Bakarić] ostao sam, jer da drugi nisu reagirali".[161] Špiljak ovo tumači kao pokušaj da određeni pojedinci na ovaj način pokušavaju zadobiti podršku nekih od njih, a takvim težnjama išlo je u prilog to što se do sada o ovim pitanjima nije raspravljalo na najvišoj razini. Za njega je najopasnija pojava koja se događa u Hrvatskoj poticanje rasprava na temu kolika je zastupljenost Srba, a kolika Hrvata na pojedinim pozicijama. To je uporno radio Holjevac dok ga se nije pozvalo na odgovornost. Zato se na takve pojave mora rezolutno reagirati, navodeći kao primjere Maticu iseljenika, Institut za historiju radničkog pokreta i dr. U tom kontekstu Špiljak navodi Zvonimira Komaricu, tadašnjeg predsjednika Komisije za iseljenička pitanja, te književnika Petra Šegedina, koji se

[160] Šarić i Jukić 2019, 384.
[161] Šarić i Jukić 2019, 382.

na jednom prijemu javno obratio nazočnima prijeteći da će zbog toga odgovarati jer ne prate bilo svoga naroda, misleći „na položaj Hrvatske u Jugoslaviji".[162]

Kako je Savka Dabčević-Kučar pripomenula da je ovdje ponovo bilo govora kako je „drug Vlado" (Bakarić) istupao sam protiv tih nacionalističkih pojava i da drugi članovi nisu istupali, Bakarić je uzeo riječ. On ocjenjuje kako je očito da nekim osobama, čijim se stavovima bio suprotstavio, odgovara širenje glasina kako u samom partijskom vrhu nema jedinstva glede ovih pitanja, jer misle da će na taj način učiniti prihvatljivim neke svoje stavove. Bakarić također drži da su nositelji takvih radnji oni partijski kadrovi koji su ostali bez utjecaja i pozicija te da se, u nastojanju da očuvaju nekakav utjecaj, kače za nacionalizam, misleći i na taj način ostvariti svoje naume. Budući da se radi o osobama koje obnašaju važne funkcije, CK treba javno kritizirati te osobe kako se više ne bi mogle sakrivati pod njegov autoritet. Odbacujući možebitne premise da se kritiziraju samo hrvatski izgrednici, u nastavku se Bakarić osvrnuo na pojave srpskog šovinizma u organizacijama SK na području Korduna. Do njega su dolazile informacije da pojedini lokalni čelnici pitaju pristigle delegacije jesu li Srbi ili Hrvati te odbijaju razgovarati s ovima potonjima. Iz tih i sličnih razloga Bakarić predlaže da se povede jedna sveobuhvatna rasprava o međunacionalnim odnosima koju je započeo Tito upravo u Hrvatskoj. Zato on sugerira da se o spomenutim osobama koje su već zastranile, a koje se nalaze na čelu spomenutih ustanova poput Instituta za historiju radničkog pokreta, Matice iseljenika, Matice hrvatske i još nekih drugih, trebaju provjeriti i utvrditi stvarne činjenice. „Tuđmana sada svi napadaju i opravdano i neopravdano i oni koji imaju i oni koji nemaju pravo".[163] Iako je Tuđman napadan sa svih strana, Bakarić drži da bi se moralo razlučiti što je od toga istina, a što ne, jer pojedine kritike dolaze i od njegovih kolega koji napad na Tuđmana smatraju svojom pobjedom. Još ranije su Tuđmanu i njegovim suradnicima u Institutu bili preneseni zaključci Centralnog komiteta, koji su mu priopćeni posredstvom Komisije za historiju, te mu je dano na znanje da, ako želi nastaviti svoj rad na Institutu, mora poštivati njihovo priopćenje i naputke. Vezano za Holjevca i Komaricu, Bakarić predlaže da se preko Izvršnog vijeća obavi razgovor s njima i utvrdi politička odgovornost. Na koncu je predložio da s apostrofiranim književnicima Mika Tripalo obavi potrebne razgovore, a Marijan Cvetković je već imao razgovor s Holjevcem, pa bi on to mogao i dovršiti.[164]

[162] Šarić i Jukić 2019, 383.
[163] Šarić i Jukić 2019, 393.
[164] Šarić i Jukić 2019, 393.

3.2. Tajna policija između Krleže i Tuđmana

U hrvatskoj javnosti i publicistici Krleža je bio i ostao najvažniji pisac hrvatske ljevice, partijski ideolog, prijatelj Tita i miljenik tadašnje državne klike. Nitko se ozbiljnije nije pozabavio njegovim prijeratnim tekstovima o predsjedniku Hrvatske stranke prava Anti Starčeviću, nemoći da od likvidacije spasi neurologa Đuru Vranešića koji mu je tijekom rata spasio život, ili poslijeratnim druženjem s hrvatskim generalima Ivanom Rukavinom, Nikolom Kajićem, Srećkom Manolom i Ivanom Šiblom, a marginalno se spominje njegov odnos s Tuđmanom i Holjevcem. Međutim, u srpskoj publicistici imamo potpuno suprotan narativ. Tako etablirani srpski književnici i publicisti optužuju Krležu, u ovom slučaju književnik i političar Dobrica Ćosić, da je svojim opusom i radom Leksikografskog zavoda nanio nemjerljivu štetu srpskoj kulturi te promicanju i oživljenju Nezavisne Države Hrvatske, koja je najveća ugroza srpstva: „Da li će opet klati Srbe, pitanje je samo međunarodne konstelacije, snage i političke zrelosti Srbije. Krleža je patron i duhovi otac suvremenog velikohrvatstva".[165] U svojoj knjizi *Krleža i Srbi*, ugledni srpski historičar književnosti Radovan Popović minuciozno je prikupio Krležine veze sa srpskom kulturom i osobama, poglavito iz Srbije, s kojima se družio. Između ostalog, on na više mjesta spominje i Krležin odnos s Tuđmanom. Tako citira dnevničke zapise narodnog heroja Rodoljuba Čolakovića iz 1964. u kojima ovaj navodi da je Krleža kritizirao napise iz *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije* uz napomenu da mu je to jamačno Tuđman servirao. Čolaković štoviše tvrdi – iako se Krleža pretvara pred njim da Tuđmana slabo poznaje - da se oni aktivno druže i zajednički diskutiraju o raznim temama. „Marko Ristić čak misli da Tuđman vrši izvestan uticaj na Krležu".[166] Čolaković također navodi da mu je osoba iz najužeg vodstva CK SK Hrvatske Anka Berus, „rekla za Krležu da se 'on u Beogradu pravi jagnje, u stvari, on je oslonac Tuđmanu [Franji] i drugim nacionalistima'."[167] Sve to potvrđuje transkript razgovora kojeg je SDS snimio u Tuđmanovom stanu gdje on u dužem razgovoru s književnikom Petrom Šegedinom pojašnjava pozadinu svoga druženja s Krležom i kako je „iskoristio" Krležu i preko njego poslao Titu dokumentaciju o Jasenovcu.[168]

[165] Ćosić 2000, 247.
[166] Popović 2012, 143.
[167] Popović 2012, 152.
[168] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. svibnja 1983. Informacija br. 659. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Šegedin Petar (OO), komentari, 2.

Uz sve pogrdne epitete koje je Krleži upućivala prvenstveno hrvatska intelektualna dijaspora u smislu partijskog poslušnika, perfidnog beskičmenjaka i Titova intimusa, Krleža je bio čovjek koji je sačuvao „par zrna hrvatstva". Tu mislim na suradnike koje je okupio oko Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, jedne od rijetkih jugoslavenskih institucija čije je središte bilo u Zagrebu, gdje je i započelo osobno poznanstvo Krleže i Tuđmana kao suradnika enciklopedije. Njihovo prijateljstvo prividno se prekida 1967. godine; smijemo li reći da to koincidira sa službenim početkom operativne obrade SDS-a nad Tuđmanom? Kažem prividno, jer su te veze itekako ostale, poglavito kad se uzme u obzir činjenica da se Krleža odazvao kao svjedok na Tuđmanovu suđenju 1972., izazvavši konsternaciju i čuđenje čak i kod Tuđmanovih odvjetnika. Ne treba posebno isticati ni činjenicu da je Krleža otišao u Beograd kako bi osobno Titu izložio Tuđmanov slučaj. Taj prijateljski odnos s Tuđmanom može se prepoznati i u Krležinim dnevničkim zapisima iz 1960-ih godina, u kojima se Tuđman spominje najčešće pod pseudonimom Ksaverije ili pak inicijalima F. T. Njihovo prijateljstvo na više mjesta također spominje narodni heroj i političar Ivan Šibl, koji krug ljudi oko Krleže, misleći pri tome na Holjevca i Tuđmana, opisuje kao „opoziciju u Partiji".[169]

Udaljavanje Krleže od Tuđmana započelo je 1967., nakon događaja s Deklaracijom. Međutim, treba istaknuti kako je baš te 1967. godine također započela operativna obrada (OO) nad Tuđmanom, za koju je Krleža mogao posredno doznati.[170] Pišući o događajima oko Deklaracije i ulozi Krleže u njima narodni heroj i političar Ivan Šibl navodi kako je

> „Krleža, s obzirom na činjenicu da je bio vrlo istaknuta ličnost, ne samo književno nego i politički, postao zapravo najteži slučaj u cijeloj toj aferi. Napadalo ga je ozbiljno novinarstvo, i nekakvi quasi humoristički režimski listovi. Donosili su njegove karikature, i to gnjusne i odvratne, kako bljuje, visi na vješalima, i sve u tom smislu. Činilo se bit će smrvljen. Znam da ga je tad prozvao i predsjednik Tito. Valjalo je naći rješenje. Bio je član CKSK Hrvatske. Potpis povući nije htio. Po dogovoru morao je dati ostavku i zahvaliti se na članstvu u CK. (…) Nastradali su još Većeslav Holjevac, isključen je iz Partije i iz CK, i Franjo Tuđman, isto tako isključen iz SK i smijenjen s položaja direktora Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske."[171]

[169] Šibl 1986, 154.
[170] Krleža u Dnevniku 1958-69., zadnji put spominje Ksaverija (Tuđmana) 4. 11. 1967., „…poslije toga šah-maćik sa Ksaverijem do ponoći." Krleža 1977, 204.
[171] Šibl 1986, 154.

U jednom razgovoru Ivo Frangeš izražava mišljenje kako se Tuđman, kod odstupanja s mjesta ravnatelja Instituta, „zaletio“, a iza svih tih događaja stoji „Bakarićeva lukavost“.[172] U razgovoru sa suradnikom „Foruma“ (Dalibor Brozović), u vrijeme najžešće hajke na Maticu hrvatsku i krug intelektualaca oko nje, Frangeš smatra da je Bakarićeva uloga, blago rečeno, prilično neozbiljna, a sveopćoj hajci na Maticu hrvatsku i stanje oko nje možda bi trebalo suprotstaviti jednom rezolutnom izjavom Miroslava Krleže „koja bi svojim autoritetom mogla psihološki, bar donekle, zaustaviti kola nizbrdo. Ta izjava trebala bi sadržavati jednu kompleksnu sliku o ukupnosti današnjeg trenutka“.[173] Frangeš ipak drži kako će to biti veoma teško ostvariti jer je Krleža prilično svojeglav i nepredvidiv. S druge pak strane Frangeš ističe kako je Krleža u prilično poodmakloj dobi i može se dogoditi da ubrzo umre, a skupina unitarista koja je nakon Krležine podrške Deklaraciji javno tražila da se Krležu treba objesiti na Trgu Republike [danas Trg bana Josipa Jelačića u Zagrebu] sada je utihnula, ali ako bi Krleža ubrzo preminuo, „napravili bi ga istrgnutim citatima iz njegovih djela velikim Jugoslavenom i pokopali uz najveće počasti. Naprosto se ne smije dopustiti da Krleža umre prije nego li što sistematski i zaokruženo ne ostavi politički testament.“[174]

Sam Šibl, kao neposredni sudionik tih događaja, plastično opisuje pogromašku situaciju nakon političkih i medijskih obračuna s potpisnicima Deklaracije, u kojoj se Krleža „od Tuđmana, pa i njegove obitelji, distancirao. A i ja neko vrijeme.“[175] SDS je po već uhodanom načinu rada pokrenuo grupnu akciju kodnog imena „Klek“, kojom se pod operativnu obradu namjeravalo obuhvatiti osobe koje su na bilo koji način involvirane u događaje vezane za Deklaraciju. Međutim, prateći prikupljene informacije, izvješća suradnika i samu analizu dobivenih podataka, ponavlja se već uhodani arhetip po kojem se ne želi identificirati stvarna neprijateljska djelatnost protiv Jugoslavije, nego se na suptilan način obrađuju najeminentnije osobe hrvatske kulture, književnosti i publicistike, pa se njih stavlja u neizravnu vezu s ustaškom emigracijom i upadom Sovjeta u Čehoslovačku 1968., što sve dobiva sasvim iskrivljeni, zlonamjerni i krajnje negativni kontekst: „Povodom događaja izazvanih okupacijom Čehoslovačke po članicama Varšavskog pakta ovaj Centar poduzet će

[172] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, Dosje 209348 Ivo Frangeš, 63.
[173] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25.8.1971. Informacija br. 246. Predmet: Neka lica iz obrade „Zagreb“ o svojoj aktivnosti u okviru „Matice hrvatske, 6 (sastavio suradnik „Forum“).
[174] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25.8.1971. Informacija br. 246., 7. U dopisu je posebno podcrtano „politički dokument“ što znači da se radi o nečemu od izuzetne važnosti.
[175] Šibl 1986, 155.

odgovarajuće operativne mjere radi prikupljanja informacija o ilegalnom neprijateljskom djelovanju pojedinaca i grupa u zemlji i inozemstvu".[176]

U daljnjem SDS-ovom izvješću moći će se vidjeti geneza one optužnice iz 1972., kada su inkriminirani studentski lideri, djelatnici Matice hrvatske i rukovodeći političari, da su željeli kontrarevolucionarnim aktivnostima, u sprezi s ekstremnom emigracijom, srušiti jugoslavenski politički poredak i nasilnim putem izdvojiti Hrvatsku iz SFRJ. Tako se u nastavku detaljno opisuje da će obrada „Klek" obuhvatiti sve osobe koje su se bavile promicanjem i podrškom Deklaraciji, među kojima su istaknuti Tuđman, Komarica, Zlatko Tomičić, Vice Vukojević i dr., ali i pripadnici ekstremne emigracije, među kojima je poglavito izdvojena „Bečka skupina". Kada se ovako postavi provedbeni plan i prioriteti, onda još samo preostaje pokazati kako je krug ljudi oko Deklaracije u Hrvatskoj zapravo ispružena ruka ustaške terorističke skupine „Bečka grupa", i nema toga političara, novinara ili odvjetnika koji bi se tomu usudio suprotstaviti, jer bi automatski bio optužen da brani teroriste i ustaše. Primarni cilj grupnih obrada, pa tako i „Kleka", bio je prikupljanje podataka, nadzor i razbijanje označenih skupina, tako da nije slučajno što se nakon tih obrada raspao krug ljudi koji se kretao oko Krleže, a koji su zamijenjeni odabranim pojedincima kojima je do smrti danomice bio okružen Krleža.[177]

Zato ne čudi činjenica da su, nakon masovnih uhićenja i orkestrirane medijske harange, okrivljeni hrvatski intelektualci ostali prepušteni samima sebi. Tako se potkraj 1968. godine donosi sažetak operativnih akcija koje su provedene tijekom grupne obrade „Klek", pa se navodi kako su došli do saznanja o planovima izvršenja diverzantsko-terorističkih operacija, nabavkama oružja i eksploziva, te se vrši intenzivno prikupljanje podataka „o važnijim objektima u zemlji i inozemstvu, na kojima planiraju vršiti diverzantske akcije. Posebno su u tome aktivni pripadnici 'bečke grupe', medju kojima su najistaknutiji Arapović Rudolf, Knezović Jure, Abičić Dragutin, Bagarić fra Ivo i dr.".[178] U nastavku se donose pikantni detalji iz njihovih biografija, dogovorima i putovanjima u SAD i diljem Europe, kojima je cilj mobilizirati nove teroriste i nabaviti što veću količinu eksploziva, streljiva i oružja kako bi započeli realizaciju svojih terorističkih planova. Nije nevažna činjenica kako uz svakoga od nabrojanih osoba postoji barem jedan suradnik Službe koji je zadužen za njih, pa je SDS na dnevnoj bazi dobivao precizne informacije o svakom od njih. Sada se postavlja logično pitanje

[176] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2. rujna 1968. Informacija br. 611. Predmet: Program rada.
[177] Tuđman 2003, 345-346.
[178] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20.prosinca 1968. Informacija br. 1019. Predmet: Neprijateljska djelatnost lica obrade „Klek" u 1968. – prikaz, 2.

kakve veze imaju ovi „ustaški teroristi“ iz emigrantskih krugova s Tuđmanom, Vlatkom Pavletićem, Petrom Šegedinom, Antunom Šoljanom i ostalim intelektualcima, kada su ih svrstali u istu skupnu obradu „Klek“? Međutim, nisu samo etablirani „nacionalisti“ svrstani u istu skupinu s teroristima. U skupnoj akciji „Klek“ našli su se, temeljem informacija dobivenih od sekretara partijske organizacije Filozofskog fakulteta u Zagrebu i nekoliko mladih asistenata fakulteta, među kojima je i Josip Pupačić, koji je prema njihovim informacijama rođen 19. rujna 1928. u mjestu Slime, a nastanjen u Zagrebu, Čakovečka 3. Prema tim informacijama kojima je raspolagala služba, Pupačić je bio aktivan još u časopisu *Krugovi* te je pripadao krugu nacionalistički deklariranih književnika kojima pripadaju Šoljan, Ivan Kušan, Miroslav Vaupotić, Ivan Slaming i dr.[179]

Godinama kasnije, u siječnju 1977., razgovarajući o ljudima za koje se zalagao kod Tita, Krleža se osvrnuo na Tuđmana „koji bi htio biti trubač sveukupnog hrvatstva“. Krleža drži kako Tuđman nije bio dovoljno svjestan kakve su se krvave igre u prošlosti vodile i koje bi se u budućnosti mogle voditi s nesagledivim posljedicama i neizvjesnim epilogom. „Ne mogu reći da ga nisam simpatizirao, i to mnogo, dolazio je k meni iz Beograda i kad se vratio iz Beograda, primio sam ga kao vanjskog suradnika u Zavodu, kao referenta za problematiku NOB-a, i on je to marljivo radio. Uostalom, tražili smo da dođe ovdje, u Zagreb, netko takav, u onaj institut za NOB, i da se konačno pokaže što je bila Hrvatska u antifašističkoj koaliciji. On je to počeo dobro raditi, moram reći da je uspješno počeo pobijati generala Terzića[180] i cijelu onu kompaniju, koja je Hrvatsku dosljedno smatrala ili fašističkom ili krpom, ali u svakom slučaju takvom da je treba poniziti i na nju svaliti sve odgovornosti za slom Kraljevine Jugoslavije i za kroničnu krizu ove države.[181] Gotovo sa sjetom Krleža se prisjeća tih svojih prvih doticaja s Tuđmanom i njegova rada u IHRPH-u, u kojem je Tuđman započeo nešto čime se dotad nitko nije bavio: sustavno i argumentirano počeo je braniti ugled Hrvatske i kredibilitet NOB-a u Hrvatskoj.[182] Ističući kako Tuđman nije netalentiran, ipak je upao u

[179] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20.prosinca 1968. Informacija br. 1019. Predmet: Neprijateljska djelatnost lica obrade „Klek“ u 1968. – prikaz, 2.

[180] „Takva gledišta dostigla su kulminaciju u knjizi Velimira Terzića 'Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.' (Titograd, 1963.), koja po svom sadržaju i duhu predstavlja antihrvatski pamflet (od 800 stranica) jednak onome 'Do istrage naše ili vaše' iz 1902. godine! Zbog svoje neobjektivnosti i potpuno iskrivljenog prikazivanja historijske stvarnosti, Terzićeva knjiga ne bi iziskivala pažnju da ona nije simptom jednog zabrinjavajućeg stanja i da se nije već pripremalo njezino drugo izdanje, a javnosti je (do kritike iz Zagreba) prezentirana kao najsvestraniji i najdokumentiraniji rad o uzrocima sloma Kraljevine Jugoslavije i još k tome iz pera visokog rukovodioca NOB-a i dugogodišnjeg direktora Vojnoistrijskog instituta.“ Tuđman 1995, 120.

[181] Šentija 2011, 199.

[182] Tuđman je reagirao na sve agresivnije i neznanstvene tendencije u tadašnjoj jugoslavenskoj historiografiji, od kojih su najčešći bili kako je NOB u hrvatskoj zapravo bio ustanak srpskog naroda ili

subjektivizam vezano za neke povijesne teme, poglavito Sporazum Cvetković–Maček i Banovinu Hrvatsku. Očito ne želeći više razgovarati o Tuđmanu[183], Krleža razgovor prebacuje na Ivana Rukavinu kao jedinog od svih hrvatskih generala „koji su sada pali anđeli" i koji točno procjenjuje odnose snaga u „magnetskom polju politike".[184] Krleža napominje kako je više puta predlagao generalu Rukavini da, na temelju njihovih razgovora, Krleža osobno napiše njegovu biografiju, ali je to ovaj uvijek izbjegavao.[185]

3.3. Referat o zastranjenjima

Svi višegodišnji antagonizmi, optužbe i kritike koje su bile usmjerene na Tuđmana i njegov povijesni rad na neki su način sublimirane u Referatu koji je prezentiran na sastanku Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, održanom od 11. do 12. travnja 1967. u Zagrebu.[186] Sastanku, kojem je predsjedao Zlatko Čepo u svojstvu sekretara Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta, predložen je dnevni red sa samo jednom temom vezanom za zastranjenja u radu Instituta i negativne političke učinke njegova rada. Sastanku je, uz navedenog Čepu, nazočio član Izvršnog komiteta CK SKH Duje Katić, predsjednik Gradskog komiteta SKH Pero Pirker, sekretar Općinskog komiteta „Centar" Jože Gobac, te mnogobrojni djelatnici Instituta, predstavnici tiska i drugi. Nakon usvajanja dnevnog reda, Čepo je nazočne upoznao da je u pripremi za ovaj sastanak Sekretarijat Osnovne organizacije SK izradio referat „O nekim odstupanjima od osnovne uloge i zadataka Instituta i njihove štetne političke posljedice", izrađen od ad hoc imenovanih članova komisije koja je od Sekretarijata dobila zadaću ispitati zastranjenja u Institutu, sastavljene od Zlatka Čepe, Ivana Jelića i Josipa Mađara, koji nije sudjelovao u izradi referata, ali se na koncu načelno suglasio s njegovim sadržajem. Čepo je također napomenuo kako su u Sekretarijatu prije ovog sastanka

---

Terzićev zaključak kako je ogromna većina hrvatskog naroda, 95 posto, bila za ustašku NDH, na način da je je 1964. na IHRP-u tiskao prilog „O nekim negativnim tendencijama u jednom dijelu jugoslavenske historiografije". Tuđman 1995, 120.

[183] Pišući bilješke u zatvorskom dnevniku u KPD Lepoglava, Tuđman iznova lamentira o Krleži: „U 'Zastavama' cijeli Krleža u nacionalnom smislu; sa svim svojim (mladalačkim) jugo (pijemontsko-srpskim) i lenjinističkim iluzijama ali i sa sveukupnošću svog prokletstva hrvatstva…". Tuđman 2011.b, 302.

[184] Šentija 2011, 199.

[185] Šentija 2011, 199.

[186] Stenografski zapisnik sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (iako je na Tuđmanovu inicijativu Institutu dodan Hrvatski, u službenim izvješćima se nije rabio), koji se održao u Opatičkoj ulici 10., 11. i 12. travnja 1967. u prostorijama Instituta. Presliku stenografskog zapisnika maratonske sjednice na 327 stranica u autorovom osobnom posjedu dobio od Anđelka Mijatovića. U daljnjem tekstu Stenografski zapisnik OO SK.

razmatrali sadržaj istoga, koji je podržan od svih članova osim Šerifa Šehovića, koji je iznio izdvojeno mišljenje da je referat tendenciozan i subjektivan, o čemu će se on detaljnije izjasniti u predstojećoj diskusiji. U referatu koji je pročitao Čepo detaljno se navodi koja je bila intencija i svrha Instituta, koje su trebale biti njegove zadaće, a koje je Tuđman zanemario, te se prelazi na negativne aspekte koji su se pokazali prigodom održavanja Simpozija o „Pregledu istorije Saveza komunista Jugoslavije", održanog u prosincu 1963. godine. Rezultati Simpozija sakupljeni su u „Primjedbama na Pregled historije SKJ", o kojima se vodila rasprava na proširenoj sjednici Komisije za historiju CK SKH, o čemu je šira javnost upoznata člankom pod naslovom „Buržoasko-nacionalistička skretanja u pristupu nacionalnom pitanju", koji je zapravo citat dijela Bakarićeva izlaganja, objavljenom u *Komunistu* od 26. ožujka 1964. godine. Osnovna organizacija SK samog Instituta, potaknuta potonjim člankom iz *Komunista*, nadnevka 3. travnja 1964., održala je sjednicu na kojoj su detaljno izvješće podnijeli tadašnji sekretar Osnovne organizacije Leo Kobas i Dragutin Šćukanec, koji će nekoliko godina kasnije biti jedan od optuženih od strane Javnog tužiteljstva SRH na suđenju Franji Tuđmanu 1972. godine. Na sjednici je sadržaj članka prihvaćen sa širom podrškom, osim Šerifa Šehovića, koji je ustvrdio da je u članku iznijeto subjektivno mišljenje autora članka Marinka Grujića, koji je pristrano podržao *Pregled istorije SKJ*, a negativno se osvrnuo na *Primjedbe na Pregled istorije SKJ* od Instituta. Iako se vodstvo Instituta nonšalantno postavilo prema ovim kritikama, Čepo ističe činjenicu da Bakarić nikada nije demantirao svoje citate koji su navedeni u tome članku. Također je 3. travnja 1967., na zajedničkoj sjednici Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKH, osvrnuvši se na Tuđmanov slučaj, Bakarić istaknuo:

> „O Tuđmanovim shvaćanjima ranije smo počeli diskusiju. Najprije smo ustvrdili gdje su neslaganja i dali kritiku njegovih stavova i istupa, dali smo mu mogućnost da sam izvuče potrebne konsekvence ('Vjesnik' 5. IV 1967.)".[187]

Nakon toga Čepo je iznio niz zamjerki u unutarnjem ustroju Instituta, nedovoljnoj informiranosti zaposlenika od strane vodstva te niz sličnih primjedbi kojima je pokazao da je Institut neprestano stagnirao, nabrajajući administrativne propuste i nereagiranje na aktualne događaje i kritike koje su dolazile iz vrha SKH. Kako su se navedene negativne pojave godinama prakticirale, Čepo je zaključio da su glavni krivci za to direktor Instituta Tuđman i uži krug njegovih dugogodišnjih suradnika Bogdanova, Šćukanca i drugih, koji su rad Instituta podredili svojim uskim interesima. Čepo kao najveći propust ističe činjenicu da je vodstvo Instituta ignoriralo ocjene Osmog kongresa SKJ i Petog kongresa SKH, na kojima je

[187] Stenografski zapisnik OO SK, 14.

upućena kritična nota na nacionalistička interpretiranja povijesnih događaja prigodom kojih se ističe primat jednog naroda nad drugim u sudjelovanju u NOB-u. Nakon ovoga Čepo je naveo pojedina „iskrivljena" tumačenja povijesnih događaja, istaknuvši kako je očito da se tu ne radi o historijskim činjenicama nego o čistim političkim ocjenama. Iako je vodstvo Instituta sustavno gušilo svaku raspravu, događanja tijekom 1965. potaknula su Osnovnu organizaciju na jači angažman, poglavito zbog otvorenih neprijateljskih aktivnosti pojedinih djelatnika Instituta. Radi se o sudjelovanju djelatnika Brune Bušića u širenju neprijateljskog letka naslova „Velikosrpska komunistička infiltracija", čija uloga još nije do kraja raščišćena. Nakon poznatih događanja oko Bušića trebalo je sagledati odgovornost zbog inicijative u Institutu, gdje su prikupljani potpisi za Bušićevu rehabilitaciju. Također su dva djelatnika Instituta, koji nisu bili članovi Partije, Danijel Ivin i Nikola Čolak, sudjelovala u izradi deklaracije koju je pokrenuo Mihajlo Mihajlov, a nakon osuda šire javnosti Čolak je emigrirao. Čepo na ovom mjestu citira izjave zaposlenica Instituta Vere Lukatela i Borojević, koje su izjavile da je svima njima odavno bilo jasno da se tu radilo o skupini klerikalaca i bivših ustaša, posebno ističući Čolaka koji je primljen na Tuđmanovo inzistiranje.[188]

Čepo u nastavku detaljno opisuje pokušaje Osnovne organizacije da promijeni stanje i utječe na negativne trendove u Institutu. Tako on opisuje sastanak održan 8. prosinca 1966., na kojem je diskutiran sadržaj referata u kojem su iznijete kritike na rad Instituta. Međutim, Čepo navodi kako je diskusija otišla u neželjenom smjeru kada je član Sekretarijata Šerif Šehović ustvrdio da se ovim referatom iznova potencira hajka na Institut u kojoj sudjeluju i sami djelatnici Instituta, prozivajući pritom kolege Fikretu Butić i Ivana Jelića, koji su čak odbili otputovati u Beograd kako bi sudjelovali na završnoj raspravi o *Pregledu istorije SKJ*, čime su se, prema Šehovićevim riječima, direktno svrstali na stranu onih koji povijest tumače na „integralistički" način. Nakon toga Šehović je iznio niz hvalospjeva na račun Franje Tuđmana i Instituta, nabrajajući stanovite uspjehe i plodonosne inicijative. Čepo primjećuje da su Tuđman i njegovi suradnici koristili suptilnu metodu, iznova optužujući svoje kritičare na način da su ih politički etiketirali. To se, prema Čepi, poglavito očitovalo u izlaganju koje je na istom tom sastanku imao Tuđman, tijekom kojeg je u više navrata etiketirao pojedine kolege s Instituta koji rade protiv njihovih interesa. Tuđman je tada također govorio o tome kako je Institut godinama sudjelovao u nastojanjima da se suprotstavi negativnom utjecaju kruga ljudi vezanih za Rankovića. U tom kontekstu Tuđman je načinio podjelu svojih suradnika, svrstavajući ih u tri skupine. U prvu je smjestio suradnike koji su se aktivno uključili u tu

[188] Stenografski zapisnik OO SK, 22.

borbu, u drugu one koji nisu razumjeli o čemu se tu radi, a u treću skupinu one koji su aktivno podržavali Rankovića. Ta se praksa, prema Čepi, nastavila i dalje na Institutu, u smislu da je Tuđman svaku kritiku usmjerenu na njega ili Institut tretirao na taj način. Na tim sjednicama „Tudjman je kao uvod u obračun sa rankovićevštinom govorio na osnovu novinskih materijala o istraživanju neprijateljske djelatnosti Rankovićeva kabineta, a zatim isticao svoju ulogu u tome prikazujući se kao čovjek kojeg je Ranković nastojao vrbovati a kad mu to nije uspjelo onda je upotrijebio sve sile da ga ukloni".[189] Tragom toga Tuđman sagledava pošiljke dvaju anonimnih pisama, kao i evidentno miješanje Rankovićeva kabineta, temeljem kojih je tražena njegova politička odgovornost zbog teza koje je izrekao tijekom dvaju predavanja koja je održao 10. listopada 1964. u Splitu te 2. ožujka 1965. u Karlovcu za nastavnike povijesti SRH.[190]

Na koncu se u Referatu ponovo citiraju pojedini fragmenti iz Tuđmanova ranije spomenutog članka iz *Telegrama*, u kojem on ističe kako nije slučajno da se, u tijeku najžešće medijske kampanje protiv njega i klevetničkih angažmana pojedinih djelatnika samog Instituta, pojavljuje Bobanov članak. Tako Tuđman javno tvrdi da je koordinirana akcija njegova uklanjanja s čela Instituta proistekla iz „Opšte komisije", osnovane zbog rada na Historiji radničkog pokreta i SKJ, koja je u svom službenom priopćenju prikazala Tuđmana kao „izrazito opterećenim nacionalističkim skretanjima u istoriografiji".[191] Tuđman drži kako je osobito znakovito da je dva tjedna prije obračuna s Rankovićem na Brijunskom plenumu, na sastanku Komisije za historiju CK SKH 18. lipnja 1966., odbijen zahtjev da se, umjesto Tuđmana, postavi Boban kao predstavnik Hrvatske u navedenoj komisiji. U isto to vrijeme, nastavlja Tuđman, pokrenuta je akcija da se, umjesto Tuđmana, postavi docent Boban na mjestu predavača na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, na kojem je Tuđman već 1963. habilitirao i bio angažiran u svojstvu izvanrednog profesora.

> „A nije li možda – pita se na kraju Tudjman – Bobanova klevetnički napad na mene i u nekoj vezi s istovremenim pokušajem dovodjenja u pitanje štampanje mog rukopisa što ga Boban napada?".[192]

Nakon ovih iscrpnih Tuđmanovih opservacija, na koncu Referata zaključuje se kako u cijelom ovom sporu nije bitan Boban, nego je sama ta polemika pokazala Tuđmanov politički habitus,

[189] Stenografski zapisnik OO SK, 28-29.
[190] Stenografski zapisnik OO SK, 32.
[191] Stenografski zapisnik OO SK, 33.
[192] Stenografski zapisnik OO SK, 33-34. Radi se o Tuđmanovom doktoratu „Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941." koji je obranjen 1965., ali je nakon niz zapreka i zabrana tiskan tek 1993. godine.

u kojem je Bakarićev istup, koji je prenesen u *Komunistu*, Historijsku komisiju, djelatnike Fakulteta političkih znanosti, pa i samog Bobana, Tuđman detektirao kao „odraz rankovićevštine".

Dovršivši čitanje Referata, Čepo je zaključio kako se iz potonjeg može vidjeti u kakvo je stanje doveden Institut, za čiju je krivicu optužio Tuđmana i njegove najbliže suradnike. Oni su se bavili političkim angažmanom umjesto da se bave znanstvenim radom, kako je to bilo predviđeno. Citirajući Bakarića u već spomenutom govoru koji je prenio *Komunist*, Čepo se na koncu osvrnuo na Tuđmana i rad Instituta, s ciljem da se inspiratori zastranjenja „odlučno pozovu na političku i disciplinsku odgovornost i da se to što prije provede, i da se za takve mjere ne čeka plenum".[193] Zato je Čepo predložio da se, nakon pročitanog Referata i njegova tumačenja, taj Bakarićev prijedlog nakon pauze i najavljene diskusije odmah provede. Diskusiju je otvorio djelatnik Instituta Ivan Jelić, koji je bio u širem krugu osoba koje su sudjelovale u izradi Referata. Na samom početku Jelić je sve nazočne potaknuo da se zapitaju koliko je u svome znanstvenom radu Institut pridonio izgradnji „socijalizma u Jugoslaviji". U nastavku Jelić iznova prepričava pojedina poglavlja ranije pročitanog Referata. Jelić poglavito ističe značenje i korist koju su imali od strane Vladimira Bakarića, čije su riječi djelovale otrežnjavajuće za mnoge od njih. U prvom redu tu se mislilo na rad i djelovanje Tuđmana i njegovih suradnika Šćukanca i Šehovića, čija je djelatnost, kako je već naglašeno, okarakterizirana kao „nacionalističko skretanje". Kako je Jelić često imao prigodu razgovarati s Tuđmanom, prisjetio se da ga je u više navrata upozorio da su zacrtani planovi Instituta nerealni i neostvarljivi te da mu je Tuđman, nakon rušenja Rankovića, rekao da je upravo negativni utjecaj rankovićevštine kriv za to. O kritikama rada Instituta koje su izašle u *Komunistu*, a koje je uputio Bakarić, u Institutu su se, prema Jelićevim riječima, dočekale s ignoriranjem. Tuđman je, dapače, na neka kriva tumačenja odgovorio u istom tonu te je nepotrebno dodatno zatrovao domaću historiografiju, što je negativno utjecalo i na međunacionalne odnose. Koliko su Tuđmanove polemike bile štetne i nekvalificirane, Jelić ilustrira primjerom iz *Književnih novina*, u kojima se Tuđmanova koncepcija tumačenja historijskih događaja uspoređuje s onom ustaškog ideologa Mladena Lorkovića. Iz tih razloga Jelić drži da Tuđman mora otići i da će s njime otići i koncepcija koju je on provodio, „zato što doista odlazi jedna koncepcija koja je bila kočnica i politički štetna".[194]

[193] Stenografski zapisnik OO SK, 35.
[194] Stenografski zapisnik OO SK, 44.

Nakon toga Čepo je dao riječ Šerifu Šehoviću, koji je na početku napomenuo kako je u uvodnom dijelu već bilo rečeno da se on nije složio s Referatom koji su izradili Čepo i Jelić. Šehović izražava negodovanje što je Referat iznenađujuće brzo izrađen i dovršen tek jučer, a već ujutro je dostavljen u Sekretarijat, da bi odmah čim je pročitan bio proslijeđen u Komitet, a članovima Sekretarijata, među kojima je i Šehović, nije ostavljen niti jedan primjerak da bi ga mogli trezveno analizirati. Šehović ističe kako je, slušajući Referat, zapazio mnoštvo apsurdnih i zlonamjernih činjenica, među kojima ga je poglavito začudilo tumačenje da je Tuđman Bakarićeve riječi tretirao kao „rankovićevštinu".[195] Da bi apsurd bio veći, nastavlja Šehović, Čepo i Jelić su u Referatu isto to imputirali Šćukancu i njemu, pretvarajući Referat u osobni obračun i nisko ostvarenje osobnih ambicija. Nakon toga Šehović se osvrće na ključnu optužbu protiv Tuđmana, o njegovoj navodnoj izjavi da je implicite rekao kako je Bakarić bio dio Rankovićeve konspiracije protiv Tuđmana. Šehović pojašnjava da je Bakarić spomenuo Tuđmana i Institut u samo šest kratkih rečenica tijekom zajedničke sjednice Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKH, koja je održana 4. travnja 1967., dakle neposredno prije ovog njihova sastanka. Bakarić je iznio neka svoja promišljanja glede neslaganja s nekim tezama koje je bio iznio Tuđman, uz uvjerenje da će iz iznijetih kritika Tuđman izvući nužne pouke. „Nadalje, drug Bakarić kaže, da se desilo da se iz Instituta nekoliko ljudi pojavilo u raznim neprijateljskim akcijama, a da o tome Institut šuti".[196] Šehović napominje kako je u Institutu, ali i u samoj Osnovnoj organizaciji, ta izjava izazvala zbunjenost te je zatraženo dodatno pojašnjenje od CK SKH glede ovih Bakarićevih tvrdnji. U prvi mah mislilo se da se radi o neprijateljskoj djelatnosti Bušića, Čolaka i Ivina, ali je njihovu djelatnost Institut odmah javno osudio. Glede kritika upućenih na Tuđmanov rad, većini djelatnika u Institutu to je bilo veliko iznenađenje, jer je godinama izgledalo da Tuđman ima potpuno povjerenje CK SKH. Šehović je ustvrdio da do toga događaja (misli na Bakarićeve kritike) oni u Institutu nisu imali nikakvih naznaka da djeluju krivo ili da je politički vrh nezadovoljan njihovim radom. Šehović u tom kontekstu navodi više argumenata koji su njima u Institutu sugerirali da Tuđman ima neupitnu političku podršku, spominjući, između ostalog, kako je Tuđman, nakon povratka s tromjesečnog studijskog boravka u SAD-u, na znanstvenom skupu u Bihaću u listopadu 1966. godine, u ime Vladimira Bakarića pročitao uvodni referat. Također, Šehović podsjeća na Tuđmanov članak u *Telegramu*, koji je ranije u diskusiji spomenuo Čepo, u kojem je iznio informacije o pokušaju njegove smjene, o čemu se raspravljalo na sastancima Opće komisije za rukovođenje radom na historiji radničkog pokreta i SKJ u Beogradu te na sastancima

[195] Stenografski zapisnik OO SK, 49.
[196] Stenografski zapisnik OO SK, 50.

Historijske komisije CK SKH, pri čemu je taj prijedlog bio odbačen. Šehović se prisjeća da je ranije bilo nekoliko događaja nakon što su protiv Tuđmana bila napisana anonimna pisma zbog navodnih nacionalističkih tumačenja nekih povijesnih događaja, ali za Šehovića, kao sudionika tih predavanja, to nema stvarnih uporišta, jer on drži da su to bila jedna od boljih predavanja o tome povijesnom razdoblju koja je on čuo. Iako je za Šehovića neupitno koliko je Tuđmanov rad zaslužio pohvala i ima velike zasluge na polju historijske znanosti, on je dragovoljno odstupio s čelnog mjesta Instituta kada je od političkog vrha bio prozvan i u duhu demokratskih pravila predao ostavku. Gledajući odluke glede velikog broja sudionika vezanih za Deklaraciju, Tuđman je među rijetkima koji je odstupio s čelne pozicije, pa je to, prema Šehoviću, sasvim dovoljan razlog da ga se na ovom sastanku partijski ne kažnjava, s obzirom na to da ni on ni Institut nisu potpisnici Deklaracije. Predmnijevajući da je Tuđman spreman preuzeti odgovornost za svaku eventualnu pogrešku koja se dokaže istinitom, Šehović je i sam također spreman na isto. Ipak, napravivši osvrt na rad Instituta, Šehović primjećuje kako je težak put i velike bitke za povijesnu istinu obilježile isti. Dok su sve političke, sveučilišne i javne ustanove uglavnom šutjele, Institut je prvi ustao protiv drskih i zlonamjernih tumačenja i interpretacija povijesti. Spomenuvši u tom kontekstu knjigu Velimira Terzića o „aprilskom ratu“, o čemu je hvalospjeve objavio najtiražniji jugoslavenski dnevni list beogradska *Politika*, kao i *Jugoslavenski historijski časopis*, a vrhunac zamračenja je preporuka koju je donio i „organ Saveza komunista Jugoslavije 'Socijalizam'.“[197] Vidjevši kuda stvari idu, Tuđman je pokrenuo inicijativu pa su suradnici Instituta prvi u javnosti prokazali tu malicioznu knjigu, a slično je, prema Šehovićevu mišljenju, bilo i kod organiziranja simpozija o *Pregledu istorije SKJ*. Osvrnuvši se na više puta citirani članak iz *Komunista*, Šehović je pojasnio kako se radi o klasičnom etiketiranju bez ikakvih dokaza i argumenata, osim što se u javnosti neprestano ponavljala krilatica o „buržoaskom-nacionalističkom skretanju“. Iz potonjih primjera Šehović izvodi zaključak da je javna difamacija, koja je opsežno vođena od 1964. godine protiv vodstva Instituta, poglavito Tuđmana, pokrenuta iz jednog jedinog razloga – kako bi se Institutu onemogućilo argumentirano i znanstveno promicanje historijske istine, čime su bili pogođeni svi oni koji godinama rade na friziranju prošlosti, misleći na hegemonističke snage. Raditi, i to, prema Šehovićevu mišljenju, veoma uspješno na nizu znanstvenih i teoretskih područja, te podnijeti sve te klevetničke kampanje, bilo je moguće izdržati zaslugom Franje Tuđmana, koji je davao samog sebe u borbi za očuvanje historijske istine.[198]

[197] Stenografski zapisnik OO SK, 56.
[198] Stenografski zapisnik OO SK, 57.

Nakon završetka Šehovićeva izlaganja, za riječ su se javili i drugi sudionici, ali je Čepo – pošto je njega Šehović direktno prozvao karijeristom – ušao u diskusiju tražeći da se citiraju neki raniji Šehovićevi istupi iz 1964. godine. Kada ga je Šehović upitao na što konkretno misli, Čepo je rekao da se iz toga vidi kakva je osoba Šehović. Nakon što je upoznat o čemu se radi, Šehović je izjavio da on kod sebe ima presliku stenografskih zapisa te se ni onda niti sada ne odriče tih svojih izjava. Nakon toga Čepo je pročitao Šehovićevu izjavu na sastanku Osnovne organizacije SK Instituta održanom 3. travnja 1964., uz nazočnost 46 članova SK i 43 nečlana djelatnika Instituta. Citirajući opsežno Šehovićevo izlaganje o članku u već više puta spomenutom *Komunistu*, Čepo je, između ostalog, istaknuo onaj dio u kojem je Šehović kritizirao autora članka Marinka Grujića, optužujući ga za pristranost i neobjektivnost, naročito u onom dijelu u kojem je citirao Bakarića, imputirajući mu riječi koje nije bio rekao. Nakon toga Čepo je prešao na dio Šehovićeva govora u kojem je navodio članke Vase Bogdanova koji su objavljivani tijekom 1961., u kojima je, analizirajući stanje u jugoslavenskoj historiografiji, naveo da su trendovi toliko negativni da je samo jedan korak od

> „zlonamjernog klevetničkog šovinističkog reakcionarnog generaliziranja da su svi Hrvati ustaše".[199]

Govoreći u nastavku o *Primjedbama na Pregled*, Šehović je rekao kako je krucijalni problem u tome što se u tom uratku širi kriva slika o doprinosu pojedinih naroda Jugoslavije u Narodnooslobodilačkom ratu, jer pravilno artikuliranje tih pitanja umnogome će odrediti tijek međusobnih odnosa svih naroda u Jugoslaviji. Nakon što je dovršio čitanje ranijeg Šehovićeva izlaganja, Čepo je dao riječ Danici Gregorić, koja je optužila Šehovića da je tjedan dana prije potpisa Deklaracije on znao za nju, imputirajući mu na taj način umiješanost u tu inicijativu. Šehović je to demantirao, prisjetivši se da je njegova kolegica Gregorić na dan objave Deklaracije u više navrata izjavljivala da bi ih sve trebalo uhititi. Nakon toga govorio je Branko Ožbolt, koji je izrazio čuđenje otkud *Vjesniku* informacije koje je objavio, između ostalog i ono o čemu će oni danas raspravljati, sarkastično se pitajući kako su oni mogli unaprijed znati kako će teći rasprava. Komentirajući ozbiljna etiketiranja o šovinizmu i nacionalizmu, Ožbolt se zapitao temeljem čega su donesene ovako teške optužbe, s obzirom na lakoću kojom su izgovorene. Poglavito su ga iznenadile optužnice za nacionalizam uperene protiv Tuđmana, s obzirom na to da njemu nisu poznata takva njegova očitovanja. Zato on inzistira da se takve teške političke osude moraju znanstveno argumentirati, s obzirom na to da se radi o povjesničaru i znanstvenom djelatniku, za što političari nisu kompetentni. Na to

[199] Stenografski zapisnik OO SK, 65.

je promptno reagirao Čepo, apodiktički ustvrdivši kako se ovdje na sastanku Osnovne organizacije SK ne govori o Tuđmanovim znanstvenim ocjenama, nego o političkim, za što su oni zacijelo kompetentni. Tako se redaju govornici koji spominju Bušića, Čolaka i Ivina u kontekstu Tuđmanove odgovornosti te njegovih suradnika Šehovića i Šćukanca. Očito ponukan tim prozivkama, za riječ se javio Šćukanec, koji se posebno osjetio prozvanim navodima iz Referata u kojem ga je Čepo u više navrata spomenuo. Obrazlažući već spomenuta sporna pitanja, Šćukanec je navodio subjektivne i objektivne čimbenike koji su utjecali na rezultate njihova rada. Nakon toga Šćukanec javno izjavljuje da mu nije ni na kraj pameti da okrene leđa Tuđmanu sada kad su ga uzeli na zub ili da se na njegov račun on opravdava. Kako je u više navrata rabljena sintagma „Tuđmanovi suradnici" Ščukanec pojašnjava kako je jedini razlog zbog kojeg je on uistinu bio jedan od njih

> „što sam ja u drugu Tudjmanu vidio čovjeka koji je prvi i jedini uočio u našoj poslijeratnoj historiografiji probleme koji su otvoreni, koji imaju svoje političke posljedice, koji služe odredjenim političkim koncepcijama i koji se s njima uhvatio u koštac".[200]

Tumačeći Bakarićeve izjave uperene protiv Tuđmana, Šćukanec se očitovao da on, sa svojim iskustvom, znanjem i savješću, nikako nije mogao, temeljem tako izrečenih nedokazanih optužbi, zauzeti negativan stav protiv Tuđmana, bez dodatnih pojašnjenja i argumenata. Zato Šćukanec potiče nazočne kolege koji su Tuđmana prozvali šovinistom i nacionalistom da mu ukažu na barem jednu izjavu, jedan njegov članak ili spis u kojem je iskazao netrpeljivost ili umanjivao ulogu Srba u NOB-u, a koji bi imao karakter potonjih optužbi. Tumačeći svoja zapažanja na jednom od sastanaka Instituta, na kojem je govorio o potlačenosti hrvatskog naroda, Šćukanec drži da ga je Čepo tumačio u krivom kontekstu, što može posvjedočiti nekoliko nazočnih kolega koji su bili tamo. Vezano za optužbe na Tuđmanov račun da je sve kritike koje su bile uperene protiv njega prokazao dijelom Rankovićevih snaga, Šćukanec je dao prilično smiono tumačenje. On je iskazao uvjerenje da se u jugoslavenskoj političkoj stvarnosti pojavila jedna pogubna politika koja je, unatoč svim deklariranim slobodama, ravnopravnosti i ustavnim mehanizmima, „ide za tim da osigura hegemoniju jednog naroda i da u takvoj historiografiji traži svoju naučnu podlogu".[201] Zato Šćukanec iskazuje podršku Tuđmanu, izrazivši zadovoljstvo što je i sam mogao sudjelovati u suprotstavljanju takvim tendencijama. Na koncu svoga izlaganja Šćukanec napominje kako je spreman snositi punu

[200] Stenografski zapisnik OO SK, 76.
[201] Stenografski zapisnik OO SK, 81.

odgovornost za svoja uvjerenja, vjerujući kako promišljene Bakarićeve kritike upućene na račun Instituta i Tuđmana imaju svoju ozbiljnu pozadinu, s kojom bi se on volio pobliže upoznati. Nakon Šćukančeva izlaganja, Čepo je predložio pauzu, vjerojatno i zbog toga kako bi od svojih nalogodavaca dobio upute s obzirom na tijek diskusije.[202]

Nakon toga za riječ se javila Fikreta Butić, koja je željela posvjedočiti o događajima u kojima je ona osobno sudjelovala, a koji su poljuljali njezino povjerenje u Tuđmana. Ona svjedoči kako je već ranije bila stavljena na listu osoba koje rade protiv Tuđmana te je etiketirana kao osoba s „integralističkim stavovima". Butić se također prisjetila sastanaka s Tuđmanom još prije 1964., koji su se odvijali na način da je, nakon višesatnog razgovora kojem su uz njih dvoje nazočili i voditelji pojedinih odjela, ona redovito bila stavljana pred svršen čin da se treba u potpunosti složiti s Tuđmanom. Ona to ističe kako bi pokazala u kakvim uvjetima je vođen taj neravnopravni dijalog, koji je prema njezinim riječima bio daleko od svake znanstvene ekspertize ili usuglašavanja stavova. U takvom ozračju za riječ se javila umirovljena djelatnica Instituta Anka Uzelac, koja je od samog osnivanja pa sve do umirovljenja bila voditeljica personalne službe u Institutu. Izražavajući svoje razočaranje zbog okolnosti zbog kojih je pozvana na ovaj sastanak, u smislu optužbi za šovinizam i nacionalističke ispade, Uzelac je istaknula da to njoj, kao sudionici NOB-a i uvjerenom komunistu, pada još teže.. „Ja ću pokušati da o tome nešto kažem ne da branim Tudjmana, ne da napadam organe upravljanja ali da budem do kraja iskrena i do kraja komunista".[203] Slušajući neke optužbe glede personalne politike i prozivanja pojedinih problematičnih bivših suradnika Instituta, Uzelac je zaključila kako većina govornika očito nije upoznata s načinom i procedurom primanja u Institut, jer ispada da je Institut bio ustanova u koju se skupila nekakva „bagra ustaško-četnička". Ogradivši se da će govoriti o vremenu od osnivanja Instituta, kada se krenulo izuzetno ambiciozno i kada je primljeno 125 osoba, od kojih je 70% bilo u Partiji. Uz to, njih 12 bilo je nositeljima partizanske spomenice, što je bio svojevrstan kuriozitet za područje cijele Jugoslavije. Sama procedura da bi netko bio primljen u Institut bila je zahtjevna i zakonski regulirana. Nakon što je zaprimljena zamolba za prijem, ista je proslijeđena u personalnu (kadrovsku) službu, a sve provjere vezane za životopis i potrebne uvjete provjeravala je voditeljica odjela Uzelac. Uz potrebne suglasnosti nadležnih službi da se radi o lojalnoj osobi koja može raditi u Institutu, Uzelac je osobno provjeravala sve navode iz životopisa kandidata i dostavljala ih direktoru Tuđmanu.

[202] Stenografski zapisnik OO SK, 81.
[203] Stenografski zapisnik OO SK, 102.

> „Istine radi moram reći, bez obzira na mišljenje o šovinističkom djelovanju druga Tuđmana ili nacionalističkom, da je u kadrovskoj politici to nisam osjetila. Nikad nisam pitana da li je je netko Hrvat, Makedonac, Rus, Bjelorus ili bilo koji".[204]

Uzelac je istaknula kako ovim svojim primjerom također želi potaknuti i druge kolege iz Instituta da potvrde ove njezine navode, jer su svi koji su radili s njom bili toga svjedoci. U nastavku je Uzelac objasnila kako je dalje tekao proces odabira kandidata, nakon što su se ona i Tuđman usuglasili oko najkvalitetnijih. Naime, svi odabrani kandidati morali su biti potvrđeni od „Kadrovske komisije", koja je bila sastavljena od pet članova, od kojih je svaki slobodno mogao navesti neku primjedbu ili iznijeti neku nepravilnost. Vrativši se na prethodne kritike koje su izdvojile Brunu Bušića, Nikolu Čolaka, Vladimira Musu, Daniela Ivina i Ivanu Wist, Uzelac je istaknula da su svi oni prošli provjeru i bili primljeni za vrijeme njezina vođenja personalnog odjela, osim Vladimira Muse. U nastavku Uzelac navodi značajnije crtice iz njihovih životopisa, od Ivina, koji se s 13 godina pridružio partizanima i za kojega su dali preporuku profesori Jaroslav Šidak i Bogdanov. Spomenuvši Bogdanova, koji je nazočio sastanku, on je prekinuo njezino izlaganje ustvrdivši da on za Ivina nije dao nikakvu preporuku, za što ima više osoba koje to mogu posvjedočiti. Vezano za Bušića, Uzelac je u nastavku rekla da je on dijete palog borca, koji je od pet profesora s Ekonomskog fakulteta dobio pismene preporuke, jer se radilo o izuzetno dobrom studentu kakvih nije bilo u prijašnjih par generacija. Slične karakteristike Uzelac je navodila i za ostale kandidate, predočavajući njihove biografske stavke te procese odabira, za koji nikako nije mogla odgovarati samo jedna osoba, u ovom slučaju Tuđman. Govoreći o podršci koju je Tuđman imao u Institutu, Uzelac je ispričala kako je u više navrata Institut zapao u teške financijske krize, jer su se mnogi maćehinski odnosili prema njihovu radu, a one su bivale riješene tek kad bi se Tuđman osobno oko toga angažirao, što je sve pridonosilo porastu njegova ugleda i davalo dojam da uživa podršku političkog rukovodstva. Zato Uzelac izražava čuđenje kako se moglo dogoditi to da se Tuđmana optuži za nacionalističko skretanje, pa se nakon toga ništa ne događa, pa se onda takva praksa ponavlja više puta, što nije korektno niti komunistički. Zato je za nju, kao jednog od osnivača Instituta i revnog komunista, bolna činjenica da jedna ustanova koju je osnovao Centralni komitet tako selektivno pristupa tim problemima, pa se došlo čak dotle da se ti problemi sada rješavaju na tako netipičan način, uz angažman čak i predsjednika Gradskog komiteta, članova Izvršnog komiteta CK te izvjestitelja novinskih kuća *Vjesnika* i *Borbe*, sugerirajući da se to trebalo još ranije riješiti bez toliko publiciteta i medijske

[204] Stenografski zapisnik OO SK, 104.

pompe. Podsjećajući na činjenicu da su Tuđmanovi povijesni radovi tiskani prije više godina, Uzelac se zapitala što se s tim čekalo ako je bilo zastranjenja te što je s odgovornošću recenzenata i ostalih koji su odobrili ili tiskali te radove. Kako je Uzelac svoje izlaganje završila nakon 22 sata, Čepo je predložio da se diskusija, zbog kasnih sati, nastavi sutra ujutro, što je uz nekoliko iznimaka na koncu bilo prihvaćeno.[205]

Idućeg jutra, 12. travnja 1967., nastavljena je prekinuta diskusija priopćenjem sekretara Osnovne organizacije SK Instituta, Čepe, kako očekuje koncizne i manje subjektivne istupe kako bi tijekom dana mogli sjednicu privesti kraju. Diskusiju je otvorila Hilda Godnić, koja je na mjestu voditeljice personalnih poslova naslijedila Anku Uzelac, čijom je diskusijom bio završen prvi dan zasjedanja. Nadovezavši se na izlaganje kolegice Uzelac glede njezina iskustva u radu s Tuđmanom na poslovima personalne problematike, Godnić je izjavila da i ona ima isto iskustvo kao i njezina prethodnica, u smislu da Tuđman nikad nije postavljao pitanja ili imao negativne ili različite stavove vezano za nečiju nacionalnu pripadnost. To je bilo toliko sporedno da oni u personalnoj evidenciji često nisu ni unosili podatke o nacionalnoj pripadnosti. Nakon toga Godnić se detaljno osvrnula na optužbe u vezi personalne politike Instituta, potanko iznoseći pojedinosti problema vezanih za Bušića i inicijative koju je Tuđman pokrenuo u prikupljanju potpisa da se u žalbenom postupku pomiluje. Tu peticiju potpisao je veliki broj djelatnika, među kojima je bila i Godnić, koja je izjavila da se Tuđman jedini založio za Bušića nakon što je ovaj ostao bez ikakve podrške. Iako je upozorena na sekretarijatu da je o tome nezgodno sada govoriti, Godnić se svejedno zapitala, ako su istinite priče da su iz CK i Historijske komisije u više navrata upozoravali Tuđmana na njegove nacionalističke istupe, zašto o tome oni u Institutu i u Osnovnoj organizaciji SK nisu obaviješteni. Po samoj logici stvari takvi se problemi rješavaju na razini partijske organizacije, a ne ovako javno i uz novinare: „Neka oproste drugovi novinari, oni su vrlo simpatični kao pojedinci, ali kao čopor nije baš zgodno da sjedimo s više vanjskih članova koje ne poznam niti znam od kuda su i što su a kojih je bilo više nego nas“.[206] Prema mišljenju Godnić, korektno bi bilo da je CK obavijestio njihovu partijsku organizaciju i da se na toj razini ovaj slučaj riješi – osim ako se ne radi o tome da oni s vrha nisu imali u njih povjerenja. Ponavljajući iznova da od strane Tuđmana nikada nije doživjela nikakav nacionalistički ispad ili pritisak, Godnić je potaknula mlađe suradnike da se izjasne ako su oni imali neka druga iskustva, apelirajući na koncu na

[205] Stenografski zapisnik OO SK, 117.
[206] Stenografski zapisnik OO SK, 125.

Tuđmana da se on sam o svemu očituje, jer se stječe dojam da je sve ovo organizirano jer nekoga treba osuditi.[207]

3.4. Tuđmanova politička likvidacija: „Riječ ima drug Tudjman"

Nakon toga predsjedavajući Čepo kratko je rekao: „Riječ ima drug Tudjman".[208] U uvodnom dijelu svog obraćanja Tuđman je rekao da se nije ranije javljao – iako je u više navrata nekoliko govornika to izričito tražilo – jer nije želio ni na koji način utjecati na tijek diskusije. Pojasnio je da mu je izuzetno neprijatno slušati ove diskusije jer je u njima prepoznao odjeke prijašnjih debata, koje su odavno započele još u vrijeme dok je boravio i radio u Generalštabu i Ministarstvu (Sekretarijatu) obrane u Beogradu. S obzirom na sadržaj Referata kojeg je pročitao Čepo te na disonantne tonove pojedinih izlaganja, Tuđman je zatražio od nazočnih malo strpljenja i razumijevanja, jer je nužno bilo uzeti u obzir širi kontekst i pozadinu ovih optužbi kako bi se mogao shvatiti meritum stvari. Odgovarajući na pitanja o motivima njegove ostavke s mjesta voditelja Instituta, Tuđman je kratko rekao da on nikako nije mogao prihvatiti optužbe da iza njegova revolucionarnog, publicističkog i znanstvenog rada stoje nacionalistički motivi. Tuđman u nastavku napominje kako je već ranije bio blizu odlaska s Instituta, ali je na nagovor kolega i političkih djelatnika ipak odustajao od toga. Prvi put bilo je to kad je izašao onaj toliko komentirani članak iz *Komunista*, drugi put nakon razgovora koji je s njim obavila Historijska komisija, o čemu posjeduje pisanu dokumentaciju, i na koncu njegova konačna ostavka. Tuđman pojašnjava kako se odlučio na taj korak prvenstveno iz razloga što je ocijenio da u trenutnoj konstelaciji CK i Instituta, u kojoj se tražila politička odgovornost zbog Tuđmanovih istupa i zastranjenja, to predstavlja najmudriji potez kojim je skinuo s Instituta optužbe koje su gotovo paralizirale njegov rad, a s političkog vodstva Hrvatske teret zbog evidentnih pritisaka i nezdrave klime koja se zbog toga stvorila.

> „To su motivi moje ostavke, a ponavljam ne zato što bih smatrao da u mojem javnom radu i kao političkog i znanstvenog radnika i direktora ovog Instituta ima bilo kakve svjesne nacionalističke inklinacije".[209]

Izražavajući uvjerenje da su u evoluciji i razvoju partijskog razumijevanja prešli fazu da svi moraju imati jednako mišljenje o različitim pitanjima, Tuđman se osvrnuo na razvoj Instituta

[207] Stenografski zapisnik OO SK, 126.
[208] Stenografski zapisnik OO SK, 131.
[209] Stenografski zapisnik OO SK, 133.

od utemeljenja 1961. do trenutka njegove ostavke. Ustvrdivši kako nitko dobronamjeran ne može zanijekati enormni napredak koji je u tako relativno kratkom vremenu ostvaren, posebno ističući uspostavljanje veza i suradnju s institutima u zemlji i s preko sedamdeset sličnih ustanova diljem svijeta, Tuđman zaključuje kako iza toga stoji nečiji predani rad i zalaganje svih djelatnika Instituta, pa tako i njega osobno. Pojašnjavajući iskorak koji je načinjen utemeljenjem Instituta, Tuđman napominje kako te 1961. u Zagrebu nije postojala nikakva institucija ili inicijativa koja bi se sustavno bavila novijom historijom, za razliku od, primjerice, Beograda, gdje je egzistiralo šest republičkih i saveznih institucija koje su se bavile sličnim temama. Tako u godinama nakon završetka rata nitko iz Zagreba nije obrađivao teme vezane za historiju radničkog pokreta i NOB-a, prepuštajući te teme na mnogobrojnim kongresima u zemlji i inozemstvu, što je rezultiralo tiskanjem *Pregleda istorije SKJ*. Osnivanjem Instituta željelo se u što kraćem roku nadoknaditi to zaostajanje i uključiti se u sve aktualne historijske tokove u zemlji. Kako je na čelo Instituta u Zagrebu došao upravo Tuđman, koji je od ranije bio u sukobu s pojedinim unitarističko-hegemonističkim krugovima (Tuđman pod tim misli na velikosrpske), bilo je jasno da će se te tenzije i dalje nastaviti. U tome kontekstu Tuđman tumači negativne političke etikete usmjerene na njegov rad, vezane za nacionalističko skretanje ili neke njegove tobožnje svjesne personalne propuste u smislu zaštite proustaških djelatnosti. Kako većina nazočnih njegovih suradnika i djelatnika Instituta s kojima je godinama radio nisu imali uvida s kojim je bremenom na leđima Tuđman došao iz Beograda u Zagreb, on im je u sažetom osvrtu iznio nekoliko detalja. Počevši od nemogućnosti da tijekom 1955.–1956. u Beogradu tiska svoju prvu knjigu *Rat protiv rata*, koja je dočekana na nož u vojno-znanstvenim krugovima, a koja je na koncu ipak bila tiskana u Zagrebu. Kada je ista 1959. od najvišeg vojnog rukovodstva bila proglašena najboljom knjigom, a ranije je spomenuto kako određeni vojni krugovi nisu željeli istu tiskati, onda stvar postaje jasnija u smislu kakvi su se antagonizmi i različite koncepcije lomile preko tog slučaja. U istom duhu Tuđman opisuje svoje napore u suprotstavljanju tadašnjim prevladavajućim povijesnim tumačenjima, u kojima su se iznosile krive interpretacije događaja o razvoju NOB-a u Hrvatskoj, i zlonamjernih tekstova koji su trebali biti objavljeni u *Vojnoj enciklopediji*. Međutim, nakon što je od redakcijskog vijeća Enciklopedije dobio nalog da on napiše tekst o razvoju NOB-a, na njegov gotovi tekst burno su reagirali visoki časnici JNA, te je stvar otišla do samog Tita. Govoreći o tome, Tuđman je demonstrativno podigao primjerak tog teksta koji je završio kod Tita, na kojem je pokazao Titovom rukom napisanu opasku da nema primjedbi na sporni tekst. To je bilo totalno suprotno od prvotnog teksta koji je bio napisan u Vojnoistorijskom institutu i potpisan od autora Dušana Plenča. „Na kog se pozivaju Jelić i Čepo, taj Plenča piše

ovo: 'NOP u Hrvatskoj stvara se s velikim zakašnjenjem tek 1944. Lokalno ih je bilo, ali to nije tipično za Hrvatsku."[210] Navevši još par sličnih primjera, Tuđman je ustvrdio da nakon toga nije bilo teško pogoditi da će se na njega sručiti kanonada teških optužbi i kritika koje su kulminirale ocjenom o njegovom nacionalističkom skretanju. Pozivajući se na Titove izjave kako je s pojavama „rankovićeve linije" sukob započeo još 1962. godine, Tuđman je ustvrdio da se to prelijevalo na sve društvene odnose, pa tako i na njegov dolazak i rad u Institutu. Naime, Tuđman je u Zagreb stigao sa već stečenom reputacijom „hrvatskog nacionalista", a kada je nakon objavljivanja statističkih podataka o jasenovačkim žrtvama jedan od njegovih tadašnjih oponenata, Jefko Šašić, napisao da je pod Tuđmanovim mentorstvom „Bruno Bušić 1969. godine 'otvorio eru tuđmanovištine'...", Tuđmana javno etiketiraju kao tvrdokornog šovinistu i promicatelja antisrpstva.[211] U međuvremenu, Tuđman se detaljno osvrnuo na prijepore u vezi *Pregleda istorije SKJ*, iznenadnog obrata i sastanka – na kojem je Anka Berus iznebuha iznijela negativne ocjene – koji se pretvorio u javnu debatu na kojoj su nazočili novinari, od kojih je jedan napisao već više puta apostrofirani članak iz *Komunista*.

> „Na tom sastanku došle su do izražaja i odredjene kritičke primjedbe ne samo drugarice Berus, nego i druga Vlade Bakarića u odnosu na naš materijal, ali su se kritičke primjedbe odnosile na 20-30 posto toga materijala".[212]

Želeći reći kako je sve ono što je bilo dobro u *Pregledniku* potisnuto u stranu, ostale su samo kritike koje se, po Tuđmanovom sudu, još uvijek nisu odmakle od toga. Navodeći različite vrste pritisaka kojima su oni u Institutu bili izloženi, Tuđman spominje i njihovu inicijativu da se u drugom izdanju *Pregleda*, uz sve druge jezike svih naroda i narodnosti Jugoslavije, uvrsti izdanje i na hrvatskom jeziku, iako je prevladavalo mišljenje da će 260.000 primjeraka koji su tiskani na srpsko-hrvatskom jeziku tu potrebu zadovoljiti. „Mišljenje je bilo takvo da su neki članovi Centralnog komiteta kazali: 'Nemojte to postaviti jer ionako ćete biti proglašeni za nacionalizam…".[213]

Nakon toga Tuđman prelazi na drugu temu vezanu za optužbe glede već spominjanih njegovih predavanja u Splitu i Karlovcu, pojašnjavajući pozadinu istih u smislu slanja anonimnih pisama uperenih protiv njega te mnogobrojnih razgovora i ispitivanja koje je

[210] Stenografski zapisnik OO SK, 140.
[211] Tuđman 1995, 31. O 'eri tuđmanovštine' ili otkada i o čemu je spor. Naime, Tuđman je u listopadu 1965. poslao elaborat Komisiji za historiju CK SKH koji je uradio zajedno sa suradnikom Nikolom Kajićem, koji je došao i „do generala Ivana Gošnjaka i Josipa Broza Tita, i upozorio na nevjerojatnu brojku od 600 000 do 800 000 ubijenih". Radelić i Turkalj 2011, 34.
[212] Stenografski zapisnik OO SK, 147.
[213] Stenografski zapisnik OO SK, 150.

pokrenula Historijska komisija i CK SKH-a. Tuđman još navodi kako su mediji pratili te događaje, pišući o njemu na taj način da su ga optuživali da djeluje na liniji ustaškog ministra Mladena Lorkovića. Također se u nastavku izlaganja Tuđman osvrnuo na događaje vezane uz planiranu proslavu 25. obljetnice revolucije koja se trebala održati u Jasenovcu, citirajući isječke iz pojedinih novinskih naslova iz toga vremena u kojima se navodi da će na proslavu doći Ranković kako bi otkrio spomen-ploču u Jasenovcu na mjestu gdje je „pobijeno 800.000, odnosno u najblažem slučaju 600.000 Srba".[214] Tuđman je podsjetio kako je Ranković s jedne druge spomen-ploče – one na otoku Visu – na kojoj je trebao stajati navod iz Titova govora koji je izrekao obraćajući se pripadnicima II. dalmatinske proleterske brigade, samoinicijativno iz spomenutog citata izbrisao riječ „četnika", te je ostalo da se ploča postavlja u spomen na pripadnike partizanske jedinica koje su se borile protiv ustaša (i četnika). Potpuno shvaćajući manipulativni karakter planirane proslave i dalekosežne posljedice koje bi isticanjem takve monstruozne brojke imalo na sami tijek povijesti hrvatskog naroda, Tuđman se javno tomu suprotstavio, obrazlažući to potrebom da se revolucija slavi spomenom na pobjede, a ne na mjestima zločina.[215]

Kako je Tuđman godinama prije toga proveo opširna istraživanja i bio upoznat sa stvarnim brojkama ubijenih u Jasenovcu, tim više je osjećao obvezu suprotstaviti se tim manipulacijama. Ističući činjenicu da su ustaški zločini bez ikakve sumnje bili strašni i grozni, u kojima su stradali i članovi njegove uže obitelji, Tuđman napominje kako se svi moraju zapitati komu je trebalo to monstruozno uvećavanje brojki ako se zna da je u logoru ubijeno oko 50 tisuća ljudi. Ako se te brojke od 800 tisuća uzmu kao istinite, onda ispada da je hrvatski narod najokrutniji u Europi i cijelom svijetu. Prema Tuđmanovom mišljenju već samo letimičan pregled žrtava u mnogoljudnim državama, primjerice u Velikoj Britaniji od 320.000 ili u Francuskoj od 600.000 stradalih tijekom Drugog svjetskog rata, govori da tu nešto duboko ne štima. Iz potonjeg je, prema Tuđmanovim riječima, vidljivo kako se njegov cjelokupni angažman kao ravnatelja Instituta temeljio na suprotstavljanju navedenim negativnim tendencijama koje su pogubno djelovale na interese hrvatskog naroda, ali poglavito na srpsko-hrvatske odnose i cijelu Jugoslaviju.

> „Prema tome to je trebalo imati svoju historijsku i medjunarodnu težinu i trebalo je da bude korak dalje u učvršćivanju unitarističkih teza – 'Oslobodili smo vas

[214] Stenografski zapisnik OO SK, II/9. (druga magnetofonska vrpca, stranica deveta).
[215] Stenografski zapisnik OO SK, II/10.

1918. godine, krivi ste za poraz Jugoslavije, niste se tukli u Revoluciji, nego ste samo ubijali'."[216]

Dotaknuvši se optužbi zbog odabira suradnika u Institutu, Tuđman je rekao kako iz same činjenice, koju su svi sada mogli čuti, da je Srpkinja Anka Uzelac godinama vodila personalnu službu, rječito govori kako nikad nije imao predrasuda glede nečijeg porijekla ili imena. Tragom toga on detaljno opisuje pozadinu prozvanih zaposlenika Instituta: Vladimira Muse, Danijela Ivina, Nikole Čolaka i Brune Bušića, koji su bili optuženi za nacionalizam, a neki čak i za ustaštvo, te okolnosti Bobanovih javnih napada na njega u tisku. Na koncu Tuđman pred auditorijem koji je sazvan da bi se ispitala njegova odgovornost zbog „nacionalističkih skretanja" postavlja retoričko pitanje u smislu ima li se on pravo nadati da će prosudba njegova rada, nakon 28 godina otkad je pristupio revoluciji, nakon 15 godina bavljenja publicističkim i znanstvenim radom te nakon pet i pol godina njegova rada u Institutu, objektivno sagledati cjelokupni njegov rad. Nakon završetka Tuđmanova govora predsjedatelj je zatražio stanku od 20 minuta.[217]

Nakon pauze, Čepo se ispričao nazočnim novinarima jer su pojedini govornici prozvali novinare koje navodno nije trebalo pozvati, budući da se radi o nepotrebnom spektaklu, dok on drži da javnost mora biti upoznata s njihovim radom jer je riječ o ozbiljnim i značajnim temama. Nakon toga riječ je uzeo djelatnik Instituta Tvrtko Šercar koji je istaknuo da je pročitani referat trebao biti ozbiljan uradak, ali iz sadržaja se moglo vidjeti da se veći dio njegova narativa sastojao od sjećanja pojedinaca, a iz samog izlaganja nije jasno radi li se o konačnoj ocjeni ili je to materijal ponuđen za diskusiju. Poglavito ga je zasmetala u više navrata ponavljana poštapalica da navedene zaključke „ne treba posebno dokazivati i tome slično".[218] Takvi kvaziksiomi donose se na temelju nečijeg prepričavanja i subjektivnog mišljenja, ustvrdio je Šercar u nastavku, umjesto da se iznesu rezultati objektivne znanstvene analize Tuđmanovih radova, što bi predstavljalo meritorno mišljenje nužno za ovako značajne ekspertize. U nastavku je Šercar govorio i o neprimjerenim optužbama da nije bila zadaća Instituta baviti se pitanjima iz Pregleda ili da mladi znanstvenici nisu imali prigodu za znanstveni napredak i slično. Nakon toga riječ je uzela Tuđmanova suradnica Fedora Bikar, koja je istaknula da je četiri godine svakodnevno surađivala s Tuđmanom i da ona, kao Srpkinja, nikada od njega nije čula niti osjetila ikakvu nacionalističku, a pogotovo ne

[216] Stenografski zapisnik OO SK, II/10.
[217] Stenografski zapisnik OO SK, II/25.
[218] Stenografski zapisnik OO SK, III/2 (treća vrpca).

šovinističku sugestiju. Opisujući njegov rad i savjete koje je slušala, navela je da su uglavnom bili usmjereni na izgradnju bratstva i jedinstva, izjavivši

> „da se u potpunosti slažem s izlaganjem drugarice Anke Uzelac, a tkodjer i sa drugaricom Godnić, da drug Tudjman kao direktor ovog Instituta nikad nije pravio razlike medju svojim suradnicima po tome da li su Srbi, Hrvati ili Slovenci".[219]

Iza toga je po drugi put govorio Josip Mađar, koji je ispričao kako je Tuđman bio protivnik socijalističkog samoupravljanja, ilustrirajući to Tuđmanovom inicijativom kojom je navodno želio na Institutu likvidirati rad Upravnog odbora i podčiniti svom utjecaju rad Znanstvenog vijeća. Nakon još nekoliko izlaganja uposlenika Instituta (Elza Tomac, Fedora Bikar, Cvetka Knapič), koji su se uglavnom bavili nekim interpersonalnim problemima i intrigama, Vera Lukatela izravno je optužila Šerifa Šehovića, nabrajajući niz pogrešaka i nedosljednosti u njegovu neznanstvenom i partijskom djelovanju. Nakon toga riječ je uzeo član Izvršnog komiteta CK SKH Duje Katić, koji je iznio detaljan prikaz dugogodišnje interakcije koju je partijska vlast imala s Tuđmanom. Na samom početku Katić je iznio niz kritika na račun nevjerojatnih oscilacija u diskusijama sudionika koje je proteklog dana pomno slušao, izražavajući čuđenje njihovim dijametralno suprotnim stajalištima s kojima se u svojoj dugogodišnjoj praksi nikada ranije nije susreo. Kao primjer neprihvatljive komunikacije Katić je naveo izlaganje Šćukanca, koji je izjavio da je spreman prihvatiti stavove od Bakarića, ali da on „ne zna što drug Bakarić misli".[220] Također je spomenuo izjave Hrvoja Šercara i Branka Ožbolta, koji su zatražili nekakvu znanstvenu ekspertizu Tuđmanovih radova, a nisu zapazili da se ovdje ne govori o Tuđmanovoj znanstvenoj, nego prvenstveno o političkoj odgovornosti. Zato je Katić pojasnio da je njegova zadaća javno pred svima iznijeti kronologiju odnosa između Tuđmana i Centralnog komiteta, prema njegovim riječima ne tako opsežnu kakvu je Tuđman iznio, ali pokazalo se sasvim suprotno. Složivši se s Tuđmanovom tezom o agresivnom unitarističkom konceptu kojemu se on suprotstavio, Katić je pojasnio da je u Izvršnom komitetu CK SKH postojao sličan pristup tomu problemu, ali su se također iskristalizirala i jasna razilaženja.[221]

[219] Stenografski zapisnik OO SK, III/10. Znakovito, Srbi u ovoj prigodi otvoreno brane Tuđmana od optužbi za nacionalističko skretanje, dok su Hrvati uglavnom obavljali partijske zadaće ili šutjeli.
[220] Stenografski zapisnik OO SK, III/21.
[221] Stenografski zapisnik OO SK, III/22.

O tome je izvijestio *Komunist* u spomenutom članku, koji je vjerno interpretirao Bakarićeve teze, a koje je Izvršni komitet još ranije bio prihvatio. Kako je ondje bio nazočan Tuđman, Katić je naglasio da on može potvrditi o kojim se prijeporima radilo. Tako Katić navodi razmimoilaženja vezana uz sljedeće nesuglasice: proces osnivanja Kraljevine SHS, uloga HSS-a, sporazum Cvetković–Maček, ocjene glede domobrana i još neke teme. SKH je zauzeo nepodijeljeno stajalište da su Tuđmanove reakcije na unitarističke teze, poput Terzićeve knjige, sadržavale nacionalističke natruhe bez znanstvene argumentacije, što je moglo izazvati negativne političke konotacije. Katić predmnijeva da će se neki sada zapitati zašto Izvršni komitet nije odmah raščistio taj spor s Tuđmanom i presjekao tu priču. Opisujući tadašnje prilike u kojima se našao Tuđman, u smislu udara unitarističkih skupina, držalo se da je Tuđman donekle u pravu što je pružio otpor takvoj retorici (misli se na kritike glede *Pregleda historije SKJ*), uz očekivanje da će s vremenom i sam korigirati neka svoja stajališta. Međutim, kada su nakon godinu i pol pridošla pisma kritike na račun Tuđmanovih predavanja u Splitu i Karlovcu, napisana od Općinskog komiteta Labin i Kotorskog komiteta Karlovac (Tuđman je u pravu da je bilo i anonimnih pisama), Izvršni komitet je formirao komisiju na čelu s Josipom Hrnčevićem, a njezine su članove činile brojne ugledne osobe, primjerice jedan od sekretara CK Marijan Cvetković te drugi. Nakon nekoliko razgovora koje su članovi komisije obavili s Tuđmanom i nekoliko pisama koja je on uputio Izvršnom komitetu (IK), došlo se do zaključka da prijepor koji su imali s Tuđmanom oko *Pregleda* nije bio slučajan nesporazum. O tome piše i sam Tuđman, predlažući da se te nesuglasice riješe inkognito, bez izlaženja s polemikama u javnosti, a i u IK su zaključili da bi javna kritika samo osnažila pobornike unitarnog koncepta. Nešto prije Brijunskog plenuma, na zahtjev Komisije za historiju CK SKJ, u kojem se tražio Tuđmanov opoziv, IK CKH odbio je taj prijedlog držeći ga vidom pritiska na Tuđmana. Postavlja se pitanje koji je stav u vezi s tom polemikom imao Bakarić. Katić podsjeća na Tuđmanovu polemiku s Bobanom, koju je vodio na stranicama *Telegrama*, napominjući da IK nisu zanimale Bobanove optužbe da je Tuđmanov rad plagijat, nego da je trebalo obratiti pozornost na navode koje je Tuđman iznio u svome odgovoru u članku „O motivima Bobanova 'znanstvenog' pohoda u sadašnjem povijesnom trenutku". Kritike koje su bile upućene na njegov znanstveni rad Tuđman je okarakterizirao kao „rankovićevštinu", što je za Katića krajnje nepristojno. U tom kontekstu treba promatrati i ranije spomenuti članak u *Telegramu*, u kojem se Tuđman također osvrnuo na često citirani članak iz *Komunista*, koji je, kao što je već rečeno, vjerno interpretirao stavove Bakarića. U kontekstu provođenja difamacije koja se, prema Tuđmanovu tumačenju, odvijala protiv njega u režiji Rankovićeva kabineta, on promatra rad IK CK SKH prigodom osnivanja komisije koja

je trebala ispitati kritike vezane uz njegova predavanja, izrečene u anonimnim pismima. Katić je također pojasnio da su se u Zagrebu, kao reakcija na agresivnu unitarističku kampanju, pojavila „nacionalistička žarišta". Na tako kreiranu negativnu atmosferu Izvršni komitet donio je odluku da je „sastavni dio borbe protiv unitarističkog koncepta borba protiv vlastitog nacionalističkog skretanja".[222] Govoreći o vremenu nakon uklanjanja Rankovića, Bakarić je upozoravao da se u Hrvatskoj može očekivati provala nacionalističke reakcije kao odgovor na agresivni unitarizam. To se i ostvarilo u vidu Deklaracije i stvaranja atmosfere koja je, prema procjenama Izvršnog komiteta, polazila s pogrešnih pozicija. To znači da se nacionalno pitanje nije moglo rješavati s pozicija hrvatske buržoazije, nego isključivo s pozicija interesa radničke klase i koncepta samoupravljanja. Katić posebno ističe da je Izvršni komitet još prije Deklaracije ocijenio da Tuđmanovi tekstovi u *Telegramu* pridonose stvaranju nacionalističke klime u Hrvatskoj, dakle ta ocjena nije proizišla iz napete atmosfere ili pod dojmom Deklaracije, nego nakon trezvene analize Tuđmanovih tekstova.[223]

Iz svega izrečenog Katić na koncu priopćuje da Izvršni komitet prihvaća Tuđmanovu ostavku s mjesta ravnatelja Instituta zbog političkog neslaganja i razilaženja u nekim vrlo osjetljivim pitanjima. Ovo Katićevo izlaganje izazvalo je više reagiranja i negodovanja Branka Ožbolta, Dragutina Šćukanca i Nikole Kajića, a nakon njih javilo se i više osoba koje su ponovno započele međusobne optužbe i prepirke o tome tko je što radio ili tko je bio u Tuđmanovu taboru, a tko protiv njega. Te je polemike prekinuo Katić, izrazivši razočaranje stanjem ove partijske organizacije i predloživši da se među članovima Organizacije SK Instituta oformi tijelo od nekoliko članova koje bi uzelo u obzir sve rečeno i ono što bi se još imalo reći, kako bi se u miru i bez pritisaka donio trezven zaključak ove dugotrajne diskusije. Čepo je podržao taj prijedlog i dao ga na glasanje, te je zaključeno da ga je velika većina prihvatila. Nakon što su se, uz velike poteškoće i polemike, uspjeli dogovoriti koje će osobe biti izabrane, sastanak je konačno završen.[224]

[222] Stenografski zapisnik OO SK, III/28.
[223] Stenografski zapisnik OO SK, III/31.
[224] Stenografski zapisnik OO SK, III/.52. Osim članova Sekretarijata za izradu Zaključka iz Instituta su izabrani: Zlatko Mađar, Vlado Oštrić, Nikola Kajić, Ivan Jelić i Vera Lukatela.

4. Istraga protiv disidenta u rukama SDS-a

4.1. Kako čitati dokumente SDS-a prikupljene o Tuđmanu?

U narednih nekoliko poglavlja detaljno pratimo izvješća SDS-a koja se sastoje od stotina stranica minucioznih bilješki o Tuđmanu, rađenih na dnevnoj bazi, iz kojih su za ovu temu uzeti najrelevantniji dijelovi. U suvremenoj hrvatskoj historiografiji riječ je o novom pristupu istraživanju arhivske građe SDS-a koja se odnosi na Tuđmana. Postavlja se pitanje zašto su te „sitnice" iz Tuđmanova života toliko značajne da su uvrštene i tretirane kao jedan od ključnih dijelova ovoga rada. Radi se o tome da kroz te događaje pratimo Tuđmana koji je u tom ključnom razdoblju prije početka nacionalnog pokreta, koji će završiti brutalnim slomom Hrvatskog proljeća, bio okupiran brojnim obvezama, događajima i inicijativama koje su veoma važne i znakovite. Nastojali smo slijediti kroz dnevna izvješća SDS-a krug ljudi okupljenih oko Krleže i Holjevca, gdje ključnu ulogu operativca zapravo ima Tuđman. Kad tomu pridodamo Ivana Rukavinu, Nikolu Kajića, Vladu Mutaka, Petra Šegedina, Ivana Šibla i druge, postaje jasno da se taj krug morao naći pod udarom partijske klike i tajne policije. Upravo je 1967. godina na neki način bila prelomna za Tuđmana, u smislu njegova isključenja iz Partije, uklanjanja s Instituta i Fakulteta, umirovljenja te stavljanja pod nadzor tajne policije. Njegova uloga u tom intelektualnom krugu, njihov angažman, razgovori, urgentnost i djelatnosti — usprkos prijetnjama kojih su itekako bili svjesni — nisu mogli ostati neuočeni SDS-u, koji je nastojao imati pod nadzorom sva područja društvenog i privatnog života. Postaje razvidno da se radilo o odgovornim i informiranim osobama koje su bile svjesne tadašnjeg neodrživog stanja u SFRJ, a ono je bilo toliko loše za Hrvatsku da su oni, usprkos rizicima, nastojali promijeniti nametnute trendove i anticipirane negativne scenarije. Slušajući njihove razgovore, sa sviješću da koincidiraju s poznatim događajima toga vremena, nadolazećom ekonomskom krizom, riskantnim Titovim obračunom s Rankovićem, Deklaracijom o jeziku i Hrvatskim proljećem, postaje evidentno kakva se drama odvijala u tadašnjoj SFRJ te kakvu je istaknutu ulogu već tada imao Tuđman. Kulminacija tih događaja bio je masovni nacionalni pokret u kojem je, prema jednima, Tuđman imao minornu ulogu, dok sve više potvrda upućuje na to da je on zapravo bio *spiritus movens* toga pokreta.

O ovoj temi je nedavno izašao Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Zagrebu 16. i 17. lipnja 2021., gdje se na više mjesta govorilo o Tuđmanovoj ulozi tijekom ovih događaja. Posebno je vrijedno istaknuti analizu izvještaja specijalnog Titova savjetnika za pitanja sigurnosti, general pukovnika Ivana Miškovića, u kojima se navodi da je Tuđman

sredinom 1971. slovio za jednoga od vodećih hrvatskih nacionalista.[225] U samom dokumentu se zlonamjerno navodi da se nacionalistička skupina (Franjo Tuđman, Marko Veselica, Šime Đodan, Vlado Gotovac i Petar Šegedin), pozivajući se na desetu sjednicu SKH, zalaže za veliku Hrvatsku preko paralelnog političkog sustava u Matici hrvatskoj. Također je znakovito drugo takvo izvješće u kojem se, nakon opsežne analize, navodi da se ishodište nacionalnog pokreta u Hrvatskoj veže za početke šezdesetih godina uz krug ljudi oko Holjevca i Tuđmana.[226] Jamačno je već tada Titu bilo jasno da se u ovim izvješćima ciljano pretjeruje i zloupotrebljuju podaci, ali se također pokazuju mehanizmi kojima je on na neki način bio determiniran i prisiljen ponašati se sukladno navedenim analizama, u ovom slučaju u obračunu s Hrvatskim proljećem. Tito je, jamačno, od Krleže i drugih izvora bio informiran da se tu radi o ciljanim optužbama, ali pitanje je što je uistinu mogao učiniti nakon što je na ovaj način bio stjeran u kut. Možemo pretpostaviti da su preko friziranih izvješća pojedini unitaristički krugovi na posredan način željeli instruirati i kontrolirati samog Tita, usprkos medijskoj slici koja je podgrijavala teze o njegovoj svemoći, kako bi se zapravo sakrila njegova nemoć. O toj Titovoj „nemoći" i smišljenim ucjenama Tuđman je govorio na više mjesta, što je zabilježio u svojim dnevnicima, ali i u SDS-ovim transkriptima kada je govorio kako Tito „zbog očuvanja ravnoteže mora praviti stalne kompromise".[227]

Dio ozračja tih pritisaka na Tita prenio je tadašnji predsjednik Skupštine SR Srbije, Dragoslav Marković, u svojim dnevničkim zapisima. On detaljno opisuje zbivanja oko rastućeg „hrvatskog nacionalizma", sagledana iz srpskog kuta.[228] Marković je zbog toga zatražio sastanak predstavnika SK Srbije s Titom.[229] U neugodnom razgovoru koji je potrajao više od četiri sata, predstavnici SK Srbije ukazali su Titu na nepovoljan položaj koji Srbija trenutačno ima u odnosu na druge republike. Bitna tema koju je srbijansko rukovodstvo potenciralo vodila se oko nacionalizma, ne spominjući uvijek izravno CK SK Hrvatske. S druge strane, Tito se često u razgovoru vraćao na sumnje o spletkama, uhićenjima i uroti umirovljenih generala (jamačno je mislio na Rankovićeve pristaše), na što mu je odgovoreno da nema smisla govoriti o tome uopćeno i da se te teze stalno provlače u javnim govorima i

[225] Mihaljević 2023, 480.
[226] Mihaljević 2023, 485, prema: Mišković i Bader 2021, 202-289.
[227] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343. Predmet: „Lasta" – saznanja o djelatnosti za razdoblje od 16.4. do 15.5.1969. godine. Obrada „Zagreb",3.
[228] U razgovoru s Ankicom Tuđman, Tuđmanov prijatelj Šerif Šehović, govoreći o situaciji u SR Srbiji drži kako je „tamo glavni velikosrpski hegemonist Draža Marković". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. svibnja 1982. Informacija br. 530. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Šeri Šehović i Tuđman Ankica – komentari, 5.
[229] Marković 1987, 282.

skupovima jer to unosi nemir u srpski korpus (implicitna prijetnja). Tito je ponovno govorio da pojedincima nedostaje dovoljno samokritičnosti, te je razgovor u pojedinim trenutcima postajao „…oštar, neprijatan. Nekoliko puta Tito je rekao: 'Pa vi ste došli da mene napadate."[230]

Široki krug poznanstava i poduzete interakcije na publicističkom, kulturnom, znanstvenom i političkom polju dovode Tuđmana u prve redove obrane od rastućeg rashrvaćenja i negativnog povijesnog revizionizma. U prepunom spektru događaja koji su se odvijali na dnevnoj bazi zatičemo Tuđmana na mjestima gdje se vodila, za javnost gotovo nevidljiva, ali presudna i sudbonosna bitka za očuvanje identiteta, slobode, opstanka i dostojanstva hrvatskog naroda.

Imajući u vidu potonje tumačenje, u nastavku nastojimo pokazati na koji način treba motriti dugi slijed navedenih događaja bilježenih od SDS-a. Trebamo imati na umu da iza tih nekoliko sažetih informacija koje je o Tuđmanu prikupila Služba stoji konkretan događaj, inicijativa ili cijela jedna kompleksna priča, što se često ne može razabrati bez detaljnog poznavanja konteksta. Naime, sva ta građa trebala bi biti sintetizirana, rastumačena i elaborirana, ali to uvelike nadilazi okvire ovoga rada. S jedne strane imamo izvješća SDS-a koja su kompilacija transkripata snimljenih razgovora, koji su najvažniji dio tih dokumenata, zatim prikupljenih informacija iz suradničke mreže, te analiza njihovih operativaca koje su često pristrane i konstruirane kao materijali budućih optužnica. Kako bismo što plastičnije predočili važnost citiranih informacija i zaleđa svake od njih, navest ćemo ukratko nekoliko primjera.

1. Nadnevka 10. svibnja 1967. prvi se put u službenim dokumentima SDS-a spominje Miroslav Krleža, koji je putem telefona obavijestio Tuđmana („Lastu") o svom povratku u Zagreb. Nakon toga Tuđman je otišao svojim automobilom po Vasu Bogdanova, pa su se zajedno uputili po Krležu. „Sastanak je održan na periferiji grada (mjesto nepoznato)".[231] Iz izvješća SDS-a, uključujući i ovo potonje, vidimo da su u to vrijeme provodili grupnu akciju kodnog imena „Klek", kojom se pod operativnu obradu namjeravalo obuhvatiti osobe koje su na bilo koji način bile involvirane u događaje vezane uz Deklaraciju. To znači da je Krleža na ovaj način bio praćen indirektno, a jamačno i izravno, kao jedan od glavnih sudionika tih događaja. Sama činjenica da je Krleža predložio da Tuđman automobilom dođe po njega i da odu

[230] Marković 1987, 284.
[231] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22.5.1967. Informacija br. 329. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelovanju na liniji akcije „Klek".

negdje u periferiju daje nam indicije da se radilo o povjerljivim razgovorima, uz svijest da su im telefoni i stanovi ozvučeni.[232]

2. Nadnevka 8. kolovoza 1967. prvi se put navodi razgovor između Tuđmana i supruge Ankice, što znači da je bio ozvučen i njihov stan. U tom je razgovoru uočeno, očito ne slučajno, da se kod Tuđmana u stanu nalaze Holjevac i Krleža, ali kao i u većini drugih dokumenata, zabilježene su samo činjenice, dok se sadržaj razgovora ne donosi ili je naknadno uklonjen.[233] Očito je da se tadašnji Tuđmanov angažman odvijao u pozadini dvojice najeminentnijih osoba tadašnje hrvatske zbilje, Holjevca, za kojeg se navodi da se s Tuđmanom čuje i po nekoliko puta dnevno, i Krleže. Micanjem njih dvojice uskoro će započeti progon i samoga Tuđmana.
3. U informacijama o Bruni Bušiću navodi se da je SDS od 20. studenoga 1969. postavila stalnu pratnju nad Bušićem kako bi se utvrdile njegove veze. Na prvom mjestu njegovih kontakata spominje se Tuđman.[234] Nadalje se navodi da se Bušić žalio policiji da dobiva prijetnje smrću. To se dogodilo nakon što je objavio članak „Sudbina Mimarine donacije"[235] koji tereti Aleksandra Rankovića za tešku pljačku privatne imovine.[236] Pozadina ove kratke informacije sadrži mnoštvo detalja i konstrukcija koje će tek kasnije dobiti svoj epilog. Poznato je da je ranije Ante Topić Mimara u izvješću SDS-a bio optužen za suradnju s američkom obavještajnom službom. Kad uzmemo u obzir potonje činjenice, a znamo da je Tuđman kasnije optužen i zato što je na Institut zaposlio Bušića, postaje jasno zašto je na suđenju Tuđmanu 1972. taj sudski proces pridružen procesu koji se ranije vodio protiv Bušića i zašto je jedna od točaka optužnice bila ona za špijunažu.
4. Odnos Tuđmana s Bakarićem prilično je zastupljen u prikupljenoj arhivskoj građi za ovaj rad. Od anonimnih pisama upućenih protiv Tuđmana zbog njegovih navodno kontroverznih povijesnih interpretacija, preko komisije CK SKH koja se bavila Tuđmanovim zastranjenjima, Bakarićeve uloge u sprječavanju Tuđmanova ulaska u Akademiju, pa sve do Tuđmanova izbacivanja iz Partije, kada je Tuđman optužen preko partijskog izvršitelja Zlatka Čepe da je sve one koji su ga u Partiji i Institutu

[232] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17.5.1967. Informacija br. 287. Predmet: Bušić Bruno, saznanja o emigrantu i povratku iz Austrije
[233] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28.8.1967. Informacija br. 752. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelovanju na liniji akcije „Klek" od 28.6. do 21.8.1967. godine.
[234] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. studenog 1969. Informacija br. 607. Predmet: „Lasta" i drugi – djelatnost i kontakti.
[235] Članak je objavljen u *Hrvatskom književnom listu* br. 18, 1969. godine.
[236] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2. prosinca 1969. Informacija br. 624. Predmet: Bušić Bruno, podnio prijavu SJS Zagreb.

napadali nazvao jednim od oblika rankovićevštine, odnosno da su te osobe, uključujući i Bakarića, produžena Rankovićeva ruka.[237] Čepo je istaknuo da je Tuđman u više navrata javno navodio „neprijateljske djelatnosti Rankovićeva kabineta", a zatim isticao svoju ulogu u tome, prikazujući se kao čovjek kojeg je Ranković nastojao vrbovati, a kada mu to nije uspjelo, onda je, prema Tuđmanovim riječima, upotrijebio sve sile da ga ukloni".[238]

5. U tom je smislu znakovita akcija da se umjesto Tuđmana postavi docent Boban na mjesto predavača na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, na kojem je Tuđman već 1963. habilitirao i bio angažiran u svojstvu izvanrednog profesora. „A nije li možda", pita se na kraju Tuđman, „Bobanov klevetnički napad na mene i u nekoj vezi s istovremenim pokušajem dovođenja u pitanje štampanja mojega rukopisa, što ga Boban napada?" [239] Ako ovome dodamo da ćemo u nastavku rada pratiti stenografske zapise sastanka Bakarića i Bobana[240] te dekanice Fakulteta političkih znanosti, profesorice Gordane Vlajčić[241] i povjesničara Ivana Jelića, u kojima se govori o „slučaju Tuđman", postaje jasnije tko je upravljao ovim inicijativama.
6. Kao tvrdokorni komunist, Bakarić prikuplja podatke, radi smicalice i priprema konspiracije, u ovom slučaju protiv Tuđmana. Epilog potonjih razgovora s Bobanom, Jelićem s IHRPH-a i profesoricom Vlajčić imao je konkretne reperkusije: Tuđman je dobio otkaz kao predavač na Fakultetu političkih znanosti, Jelić i njegova supruga Fikreta Jelić-Butić svrstali su se protiv Tuđmana tijekom rasprava o njegovu micanju s Instituta, a povjesničar Ljubo Boban također je 1964. imao opširan razgovor s Bakarićem. Poznat je Bobanov kritički članak o Tuđmanovu doktoratu, koji se pojavio u *Telegramu* u jeku napada na Tuđmana, nakon čega je bio prisiljen dati ostavku i službeno postati izopćenik, odnosno disident, čiji će disidentski status potrajati do 1990. godine.
7. Tuđman se u svojim dnevničkim zapisima na više mjesta referira na liniju Ranković, Bakarić, Boban…, spominjući 1965. godinu kada je Ranković zabranio njegov izbor za

[237] Stenografski zapisnik sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu koji se održao u Opatičkoj ulici 10., 11. i 12. travnja 1967., Stenografski zapisnik OO SK 28.
[238] Stenografski zapisnik OO SK, 28-29.
[239] Stenografski zapisnik OO SK, 33-34.
[240] HR-HDA-1002- Bakarić Vladimir, kut. 64, Razgovor Bakarić – Ljuban (Ljubo) Boban. Sporazum 'Cvetković-Maček', 6. travnja 1964., 16.
[241] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 67, 10. siječnja 1967., Razgovor dr. V. Bakarića sa Gordanom Vlajčić s Fakulteta političkih nauka, O značenju Osme konferencije KPJ, 30.

člana JAZU-a, a Boban je, „po direktivi, za obećani dvosobni stan…“, u tisku napao Tuđmanovu disertaciju.[242]

8. Slijedom navedenog imamo Bakarićev stav o povjesničaru Vasi Bogdanovu, iznesen javno na sjednici Izvršnog komiteta SK održanoj 27. listopada 1964., gdje je rekao da „je stara stvar da je on najveći srbožder u Hrvatskoj – Vaso Bogdanov, to je predratno. To svi znamo“.[243] Kroz cijeli rad na više ćemo mjesta vidjeti prisne odnose koje je Bogdanov imao s Krležom, a posebno s Tuđmanom, kojemu je bio mentor prigodom obrane doktorata, branio ga je u polemici s Bobanom i bio njegov bliski kućni prijatelj. Ako sada uzmemo u obzir rigidni Bakarićev stav u kojem on za Bogdanova, koji je bio Srbin, javno govori da je „najveći srbožder“, onda nije teško zaključiti kakav je stav imao prema Krleži, a poglavito prema Tuđmanu.

9. U razdoblju od Deklaracije do Hrvatskog proljeća krug osoba oko Krleže i Tuđmana bio je pod nadzorom SDS-a. U jednom razgovoru književnik Ivo Frangeš izražava mišljenje da se Tuđman prilikom odstupanja s mjesta ravnatelja Instituta „zaletio“, a iza svih tih događaja stoji „Bakarićeva lukavost“.[244] U razgovoru sa suradnikom „Foruma“, Daliborom Brozovićem, u vrijeme najžešće hajke na Maticu hrvatsku i na krug intelektualaca oko nje, Frangeš smatra da je Bakarićeva uloga bila prijeporna, a sveopćoj hajci na Maticu hrvatsku i stanju oko nje možda bi trebalo suprotstaviti jednu rezolutnu izjavu Miroslava Krleže „koja bi svojim autoritetom mogla psihološki, bar donekle, zaustaviti kola nizbrdo. Ta izjava trebala bi sadržavati jednu kompleksnu sliku o ukupnosti današnjeg trenutka“.[245]

10. O netom spomenutoj „Bakarićevoj lukavosti“ moglo bi se napisati mnogo toga. Ako uzmemo u obzir izvanredno velik broj Tuđmanovih osvrta na njegov odnos s Bakarićem, zapisanih u njegovim knjigama, ponajprije u *Bespućima* i dnevnicima, uspoređenih s informacijama koje je tijekom dugog niza godina prikupio SDS, iskristalizira se jedan egzaktni slijed: Bakarić surađuje s Rankovićem glede personalnih pitanja u SR Hrvatskoj (*Petrinjska 18*, 20), Ranković minira pokušaj Tuđmanova preuzimanja Titova osobnog arhiva te njegovo primanje u Akademiju, pri čemu je u samoj proceduri sudjelovao osobno Krleža, „smatrajući to potrebnim s obzirom i na

[242] Tuđman 2003, 284.
[243] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 65, V/8. Nekorigirani magnetofonski snimak sjednice Izvršnog komiteta SK, 27. listopada 1964.
[244] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, Dosje 209348 Ivo Frangeš, 63.
[245] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25.8.1971. Informacija br. 246. Predmet: Neka lica iz obrade „Zagreb“ o svojoj aktivnosti u okviru „Matice hrvatske, 6 (sastavio suradnik „Forum“).

moj 'sukob s Bakarićem'…" (*Bespuća*, 57), opstruira se tiskanje njegova doktorata, a kroz transkripte sjednice Instituta na kojoj se raspravljalo o izbacivanju Tuđmana iz Partije, Zlatko Čepo u svojstvu sekretara SK Instituta daje obrazloženje odluke o isključenju Tuđmana iz SK. Radilo se o tome da se Tuđman u svojim publicističkim i znanstvenim radovima suprotstavio službenim stavovima SK u vezi s više povijesnih tumačenja te se namjerno oglušio na sva upozorenja partijskih foruma. Sve navedene kritike i opomene Tuđman je „sveo na isti izvor – rankovićevštinu".[246] To je napisao u svom članku objavljenom u *Telegramu* 17. veljače 1967., protumačivši ih kao zlonamjerne napade na njega, čime se javno suprotstavio partijskim direktivama.

11. Prateći izvješća suradničke mreže koju je SDS instalirao možemo vidjeti sasvim drugačiji govor i izričaje koji se odnose na Tuđmana. Ovdje nije ključno jesu li suradnici bili iskreni i profesionalni ili su svjesno dodavali određene stvari kako bi sebi dali na ekskluzivnosti i značaju, nego je ključno to što se i na ovaj način potvrđuje da je Udba bila zadužena za vođenje istraga protiv političkih zatvorenika. Suradnik „Rade" navodi da se Tuđman izjasnio „kao Hrvat komunist, a takvi da su također i Rukavina, V. Holjevac i još neki".[247] „Rade" nastavlja da ova skupina ima stajalište da Hrvatska mora imati svoju hrvatsku komunističku stranku. Također navodi Tuđmanove riječi da Bakarić „nikad nije bio Hrvat", a da je Tito zbog očuvanja ravnoteže morao praviti stalne kompromise. Iz ovoga se već naslućuje buduća optužnica o Tuđmanovu nacionalizmu, njegova pripadnost grupaciji koja je izvan KPJ, a pritom je plastično prezentirana Tuđmanova netrpeljivost prema Bakariću i negativni komentar na Tita – savršeno upakirana „eksplozivna" informacija od „Rade". Naravno, sam Bakarić vjerojatno je čitao ovako servirane dokumente, pa možemo nagađati koliko je tko zapravo raspoznavao kakve se igre vode iza kulisa, u smislu da je trebalo potencirati antagonizme između Tuđmana i Bakarića, tragom krilatice „zavadi pa vladaj".

12. Nakon što je u protudeklaracijskoj hajci jedini ostao bez posla i bio umirovljen, Tuđman se nije želio pomiriti s tim uhodanim scenarijem marginalizacije. Pokušavajući se vratiti na fakultet, u kontaktima s tadašnjim rektorom Sveučilišta u Zagrebu (1966.–1968.) Jakovom Sirotkovićem, Tuđman doznaje da on neće ništa poduzeti u vezi s tim jer ga ucjenjuju profesori na Pravnom fakultetu, Ferdo Čulinović kao član JAZU-a i još neki krug ljudi koji prijete „da će mu napisati negativno mišljenje za profesuru".[248] Ova

[246] Maletić 2019, 279.
[247] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 3.
[248] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16.1.1968. Informacija br. 51. Predmet: „Lasta" – (PR) naša saznanja o djelatnosti za razdoblje od 23.11.1967. do 8.1.1968. godine, 6.

informacija rječito govori koliko je tadašnji sustav bio kapilarno premrežen „podobnim“ licima na svim razinama i zvanjima, koja su morala služiti i slušati direktive koje su dolazile od partijskog vrha i tajne policije. Na sjednici Izvršnog komiteta CK SKH održanoj 1. ožujka 1968., Tripalo je informirao nazočne da je Tuđman jučer bio i kod njega na razgovoru, rekavši mu kako se postupa s bivšim članovima Partije i kako ih se baca na ulicu, te je zatražio njihovu podršku da ga se primi kao predavača na fakultetu. Uz napomenu da mu oni ne mogu dati podršku, Tripalo je spomenuo da postoji neko mjesto pri Akademiji, ali da on sam ne zna što bi s njim.[249] Naravno, i ovaj Tuđmanov pokušaj izlaska iz izolacije propao je, a kada su vidjeli da se ni nakon toga nije „urazumio“, protiv njega je pokrenut montirani sudski proces.

Iz ovih nekoliko primjera možemo vidjeti kako se iza nekoliko natuknica preuzetih iz informacija koje je SDS prikupljao na dnevnoj bazi zapravo krije zgusnut i slojevit sadržaj. S takvom sviješću trebalo bi pristupiti i čitanju nadolazećih stranica, imajući na umu da su kratke, taksativno nabrojene informacije zapravo odjeci tadašnje hrvatske stvarnosti.

4.2. Operativna obrada nad Tuđmanom

Svakodnevnim višegodišnjim praćenjem Tuđmana kroz mnogobrojne telefonske razgovore, posjete i susrete, koje je SDS minuciozno bilježio, uz sintezu njegovih pisama, knjiga, dnevničkih zapisa i dr., možemo pratiti silnice kojima je bio izložen te plastično sagledati kako se formirao njegov duhovni habitus. U daljnjoj obradi Tuđmana primjećuje se njegova sve veća angažiranost sa sve širim krugom ljudi koji su svi bili na tragu Deklaracije. Tako se nabrajaju imena ljudi koji mu dolaze u stan, koje susreće u gradu ili ga zovu na telefon. Među njima su, osim već ranije spomenutih osoba poput Holjevca, Vanje Radauša i Ede Murtića, i profesor Rudolf Bićanić,[250] koji je pozvao Tuđmana da ga posjeti u njegovu stanu jer već dulje vrijeme želi da se susretnu. U već spomenutim informacijama SDS-a vezanim uz Tuđmana, nadnevka 10. svibnja 1967., prvi se put spominje Miroslav Krleža, koji je putem telefona obavijestio Tuđmana o svom povratku u Zagreb, raspitujući se za novosti. Krleža je predložio da se idućega dana negdje susretnu. Idućeg dana, 11. svibnja, Tuđman je nazvao

[249] HR-HDA-1220-CK SKH, Izvršni komitet CK SKH, kut. 19, Neredigirani magnetofonski snimak sjednice Izvršnog komiteta CK SKH, 1. ožujka 1968., II/2.
[250] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22.5.1967. Informacija br. 329. Predmet: „Lasta“ – naša saznanja o djelovanju na liniji akcije „Klek“.

Krležu, potvrdio dogovor za sastanak i predložio da mu nazoči i Vaso Bogdanov, na što je Krleža blagonaklono reagirao. Nakon toga Tuđman je otišao svojim automobilom po Bogdanova, pa su se zajedno uputili po Krležu. „Sastanak je održan na periferiji grada, mjesto nepoznato).“[251] Kako je cijeli krug ljudi oko Tuđmana i Krleže bio pod operativnom obradom, u dosjeu Ive Frangeša, koji se vodio pod kodnim imenom A-2, vidimo da je 28. svibnja nazvao Krležu i zamolio da ga primi na pet minuta. Međutim, Krleža mu je odgovorio da trenutačno nikako ne može jer mora odvesti suprugu do nekih prijatelja, „a on će poslije toga navratiti do TUDJMANA. A-2 je rekao da će možda i on tamo doći.“[252]

Od trenutka kada je SDS započeo svoju obradu nad Tuđmanom sredinom 1967., pa sve do njegova uhićenja i suđenja 1972., možemo pročitati enorman broj informacija koje je Služba svakodnevno prikupljala o njemu. Teško je bilo izdvojiti iz više stotina stranica informacija prikupljenih u tome razdoblju o Tuđmanu one koje bismo mogli posebno izdvojiti i istaknuti, jer su pojedina druženja, razgovori, inicijative i prepiske trajali mjesecima, a svako vađenje iz konteksta njegovih interakcija s pojedinim osobama i događajima značilo bi izgubiti uvid u cjelovitu priču, što nosi stanovite opasnosti u smislu nedorečenosti i krivog tumačenja. Međutim, također je razvidno da je on od prvoga dana znao da je praćen, te je iz mnoštva snimljenih razgovora, bilo preko telefona ili u izravnim susretima, vidljivo da su Tuđman i njegovi sugovornici toga bili svjesni, pa su ti razgovori često nedovršeni i zaogrnuti ezopovskim jezikom prepunim nejasnih fabuliranja i alegorija. Iz navedenih informacija moći će se vidjeti široki krug osoba iz svih područja hrvatskoga miljea, među kojima su najzanimljiviji i najznačajniji njegovi učestali razgovori s tadašnjom hrvatskom intelektualnom, političkom i književnom elitom, iz kojih se očitava povijesni trenutak i poteškoće kroz koje je prolazila Socijalistička Republika Hrvatska. Poglavito je začuđujuće da je golema većina osoba koje su imale bilo kakve interakcije s Tuđmanom bila pod obradom Službe, pa tako na svjetlo dana izlaze frapantni podaci o tome koliko je Služba duboko ulazila u živote velikog broja pojedinaca. Na taj način moći ćemo vidjeti djeliće informacija (jer se radi o tisućama stranica) vezanih uz aktivnosti Miroslava Krleže, trojice generala Ive Rukavine, Vlade Mutaka i Nikole Kajića, te Rudolfa Bićanića, Savke Dabčević-Kučar, Mike Tripala, Šime Đodana, Marka Veselice, Vlade Gotovca, Dražena Budiše, Ivana Zvonimira Čička, Petra Šegedina, Ive Frangeša, Tuđmanovih odvjetnika Ive Glowatzkog i Mate Tafre, Zvonimira

[251] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22.5.1967. Informacija br. 329.
[252] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, Dosje 209348 Ivo Frangeš, 31.5.1967. Predmet: A-2 rezultati nadzora telefonskih razgovora od 20.5. do 28.5. 1967. Dosje Ive Frangeša sastoji se od 360 stranica, a kako je se tih godina često viđao s Krležom, Holjevcem i Tuđmanom očito je i zbog toga bio interesantan za SDS.

Ivankovića Vonte, Zvonimira Komarice, Ljudevita Jonkea, Fredija Kramera i mnogih drugih. Također su tu i dosjei te izvješća o hrvatskoj emigraciji, poput onih o Bogdanu Radici, Anti Smithu Paveliću, Mati Meštroviću, Branku Salaju i mnogim drugima, iz kojih vidimo koliko je razgranata i utjecajna bila doušnička mreža u inozemstvu. Ono što je zajedničko svim osobama koje su bile u nekoj interakciji s njim pokazat će se u tome da je riječ o vodećim intelektualcima tadašnje Hrvatske, i što je još važnije, da nitko od njih, niti u tragovima, nije planirao, pripadao ili poticao bilo kakve nasilne ili ilegalne organizacije ili akcije kojima bi ugrozio bilo koga u tadašnjoj Jugoslaviji. Njihov jedini krimen bio je to što se svatko na svom području nije slagao s nametnutim partijskim istinama.[253]

Sve navedeno rabit ću u procesu obrade, sintetiziranja i artikuliranja golemog broja informacija kako bismo što bolje sagledali Tuđmanov lik, prateći razdoblje njegova života promatrano kroz prizmu prikupljenih informacija SDS-a. Iz dostupnih dokumenata vidljivo je da je SDS, u cilju što preglednijeg i ažurnijeg praćenja, izrađivao mjesečna izvješća o Tuđmanovim aktivnostima pa ću se prilagoditi tim ciklusima. Uglavnom, bilježila se sva pošta, svaki telefonski poziv ili posjet. Tu možemo vidjeti enorman broj tih događaja na dnevnoj bazi i iznenađujuće razgranatu aktivnost koju je Tuđman danomice prakticirao. Upada u oči informacija od 1. srpnja 1967., u kojoj se navodi da sastanak Tuđmana i Ante Kadića „nije registriran, jer operativa nije bila obaviještena o dolasku Kadića iz Beograda".[254]

Nikola Kajić je u razgovoru s Tuđmanom pokazao zanimanje za Ivu Rukavinu, raspitujući se je li Tuđman kontaktirao s njim. Tuđman ga je informirao da je Rukavina boravio kod njega i upoznao ga s novostima vezanima uz Plenum CK SKJ i sjednice Savjeta Federacije, te da je Rukavina napustio dužnost i da je na njegovo mjesto imenovan Đoko Jovanić, ali da nije umirovljen, nego je ostao član studijske grupe i član Savjeta Federacije. Na te riječi Kajić je revoltirano reagirao, smatrajući da ispada kako se Rukavina uzalud borio[255] (bio je dragovoljac Španjolskog građanskog rata i od 1941. sudionik NOP-a). Nadnevka 8. kolovoza 1967. prvi se

[253] Opširnije o „krimenima" političkih zatvorenika vidi Danilović 2010.; Vuković 2004.; Artuković i Antić 2013.

[254] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28.8.1967. Informacija br. 752. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelovanju na liniji akcije „Klek" od 28.6. do 21.8.1967. godine, 3.

[255] Nekadašnji načelnik Generalštaba JNA (1979.–1982.) i sekretar narodne obrane SFRJ (1982.–1988.) admiral Branko Mamula drži krajnje negativnom „dogmu naoružanog naroda", koju po njemu JNA zapravo nikada nije istinski prihvatila jer je bila „i ostala nebulozna". Taj proces naziva prodorom liberalizma u JNA, koji su, prema njegovu mišljenju, provodili „generali Rukavina i Oreščanin". Mamula tvrdi da je general Bogdan Oreščanin iskorišten i zaveden od Rukavine, koji je bio „hrvatski nacionalista". Rukavina je, prema Mamuli, bio u dosluhu s drugim generalima (jamačno cilja na Tuđmana) koji će „svoja prava lica otkriti 1971. godine za vrijeme hrvatskog nacionalizma i bit će uklonjeni iz Armije". Mamula 2000, 29.

put navodi razgovor između Tuđmana i supruge Ankice, što znači da je bio ozvučen i njihov stan. U tom je razgovoru uočeno da se kod Tuđmana u stanu nalaze Holjevac i Krleža, ali kao i u drugim dokumentima, zabilježene su samo činjenice, dok se sadržaj razgovora ne donosi ili je naknadno uklonjen.[256]

Nadnevka 21. kolovoza 1968. pet zemalja Varšavskog pakta upalo je u Čehoslovačku i tenkovima ugušilo Praško proljeće. Jugoslavija je u to vrijeme davala podršku ekonomskim i političkim reformama koje je u Čehoslovačkoj predvodio Alexander Dubček, te je nakon nemilih scena iz Praga, okruženog sovjetskim tenkovima, u partijskom vrhu SFRJ zavladala prava panika. Na sastanku političkog i vojnog vrha tadašnje Jugoslavije iznesen je podatak da je većina vojnih postrojbi skoncentrirana na zapadu zemlje, a zalihe artiljerijskog naoružanja bile bi dostatne za tri dana rata protiv SSSR-a. Koča Popović, koji je na mjesto potpredsjednika SFRJ došao nakon što je 1966. maknut Ranković i ondje ostao do 1967., kada je ta funkcija službeno ukinuta, optužio je generala Ivana Gošnjaka, koji je od 1948. do 1953. bio zamjenik sekretara obrane u razdoblju dok je Tito obnašao i funkciju sekretara (ministra) obrane, a početkom 1953. preuzeo mjesto sekretara narodne obrane i obnašao ga do 1967. Antagonizam koji je Gošnjak godinama imao s Rankovićem nastavio se i s Kočom Popovićem, koji je inzistirao na njegovoj smjeni, i to mu je naposljetku pošlo za rukom.[257] Na ovom su sastanku izišle na vidjelo sve slabosti jugoslavenskog političkog sustava, a dodatnu paniku izazvao je Bakarić koji je konstatirao da bi, u slučaju napada Sovjeta na Jugoslaviju, njihova vojska u roku od 48 sati bila u Rijeci. [258] U tim dramatičnim okolnostima SDS Centar Zagreb pokreće posebne operativne mjere prikupljanja podataka o neprijateljskom djelovanju grupa i pojedinaca u zemlji i inozemstvu „povodom događaja izazvanih okupacijom Čehoslovačke po članovima Varšavskog pakta".[259] U tim se informacijama detaljno navode pojedinci i skupine koje su već bile pod obradom Službe, ali će se u novonastalim okolnostima na njih obratiti posebna pozornost. Tako se navode sljedeće skupne obrade SDS-a: „Meteor", u koju su uključeni organizatori studentskih nereda; obrada „Klek", koja obuhvaća osobe involvirane oko Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, uz redakciju *Hrvatskog književnog*

[256] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28.8.1967. Informacija br. 752. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelovanju na liniji akcije „Klek" od 28.6. do 21.8.1967. godine, 3.
[257] Tuđman na više mjesta u svojim dnevničkim bilješkama opisuje sudbinu hrvatskih revolucionara koji su prošli put od španjolskih dragovoljaca do partizanskih generala, da bi ih na koncu velikosrbi, pod plaštem zaštite Jugoslavije, eliminirali iz javnog života. Ondje navodi Srećka Manolu, Ivu Rukavinu, Maksa Baću, Vladu Lončara i Iliju Hariša, koji su planski i naprasno uklonjeni zbog navodnog nacionalizma. „A i šesti – Ivo Gošnjak, također je potisnut iz nama nepoznatih razloga i nigdje se ne pojavljuje". Tuđman 2011.b, bilješka od 1. ožujka 1979., 21.
[258] Opširnije o dramatičnom sastanku jugoslavenskog političkog i vojnog vrha u: Tripalo 1990, 97-99.
[259] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2.9.1968. Informacija br. 611. Predmet: Program rada.

lista i njihove veze s političkom emigracijom u Austriji (navode se kodna imena osoba pod obradom poput „Lasta" – Tuđman, „Selektor" – Zvonimir Komarica, „Bečka grupa" i drugi); obrada „X", koja pokriva aktivnosti određenih osoba u Zagrebu; obrada „Astra", koja obuhvaća ilegalnu djelatnost skupine osoba u sprezi s emigracijom; obrada „Terezije", koja pokriva neke osobe u Zagrebu i njihove veze s neprijateljskom emigracijom, osobito vodećim teroristima poput Dane Šarca; potom obrada bivših IB-ovaca[260] i druge obrade.[261]

Nadnevka 4. prosinca 1967. kod Tuđmana je ujutro boravio Holjevac, a nakon njegova odlaska Tuđman je nazvao Krležu s kojim se dogovorio da se toga istog dana u 15 sati nađu kod Tuđmana u stanu. Nakon toga dogovoreno je da Krležinim autom odu do Rukavine i Šibla, „pa da zajedno izadju izvan Zagreba".[262] Iz kasnijih razgovora koje su vodile Ankica Tuđman i Bela Krleža u više je navrata bio spominjan njihov izlet u Čateške toplice, nakon čega su se svi vratili u Tuđmanov stan. Šime Đodan nazvao je Tuđmana 22. prosinca kako bi mu priopćio sadržaj razgovora koji je vodio s Jakovom Sirotkovićem, tadašnjim rektorom Sveučilišta u Zagrebu (1966.–1968.). Kao što je već spomenuto, Sirotković mu je rekao da on neće ništa poduzeti u vezi s Tuđmanom jer ga ucjenjuju profesori na Pravnom fakultetu, Ferdo Čulinović kao član JAZU-a i još neki krug ljudi koji prijete „da će mu napisati negativno mišljenje za profesuru".[263] Đodan napominje da neće odustati od apeliranja Sirotkoviću da izvrši svoje obećanje, a za istu stvar potražit će pomoć kod Rudolfa Bićanića i Eugena Pusića, koji se, prema Đodanovu mišljenju, trenutačno nalazi u nekakvoj stisci. Tuđman predlaže da Đodan cijelu stvar stavi na papir i da što više njih na fakultetu to potpiše, kako bi i na taj način zatvorili usta Čulinoviću, koji je to postavljenje Tuđmanu obećao još prije četiri godine (vjerojatno se radi o Tuđmanovu angažmanu na fakultetu). U daljnjem razgovoru obojica su koristila pejorativne riječi protiv Čulinovića, nazivajući ga „Ljotićevcem, lažljivcem i drugim pogrdnim imenima". Đodan je postavio pitanje što je to hrvatski narod skrivio Čulinoviću, na što mu je Tuđman odgovorio: „Što mu je kriv? Kriv je zato što nije izvršio Ljotićev zahtjev."[264]. Iz ovoga razdoblja navodi se i drugo pismo koje je Tuđmanu poslao emigrant Ante Smith

[260] Podrška Rezoluciji Informbiroa koju je izradila međunarodna udruga komunističkih partija osnovana 1947. kojom je pod Staljiinovom direktivom osuđen Tito i KPJ, tretirala se kao kontrarevolucionarna radnja i čin veleizdaje. Takve osobe prozvali su po toj rezoluciji „ibeovci" koji su završili u političkom logoru Goli otok. Više u: Banac 1990.
[261] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2.9.1968. Informacija br. 611. Predmet: Program rada.
[262] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8.12.1967. Informacija br. 1102. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelatnosti za razdoblje 30.10. – 1.12. 1967. godine, 3. Ovako je se kao po pravilo odvijalo njihovo druženje odlaskom na nepoznata mjesta kako bi i na taj način izbjegli obradi Službe.
[263] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16.1.1968. Informacija br. 51. Predmet: „Lasta" – (PR) naša saznanja o djelatnosti za razdoblje od 23.11.1967. do 8.1.1968. godine, 6.
[264] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16.1.1968. Informacija br. 51.

Pavelić iz Pariza. Iz sadržaja pisma vidljivo je da su prijatelji i da se dobro poznaju. Uz nekoliko svojih povijesnih članaka koje prilaže u pismu, Smith Pavelić piše da u rukopisu ima „Kairsku aferu" i „Jugoslavenska politika u emigraciji" koje priprema za tiskanje. Na koncu moli Tuđmana da mu jednom karticom potvrdi prijem pisma i njegovih članaka, kako bi u protivnom mogao reagirati, ciljajući na moguću zapljenu od SDS-a.[265]

Od 14. do 20. veljače 1968. Tuđman je boravio u Bratislavi zbog nekih predavanja i tiskanja svoje knjige. Istog dana nakon povratka Tuđman je nazvao tajnicu Mike Tripala i zatražio da ga Tripalo primi na razgovor. Tajnica je odgovorila da je Tripalo zauzet, ali je Tuđman inzistirao da što žurnije bude primljen te je preko tajnice poručio Tripalu da se upravo vratio s puta i da bi želio što prije porazgovarati o nekim stvarima (u izvješću se ne navodi je li do susreta došlo). Nekoliko dana nakon povratka Tuđman se svakodnevno sastajao s Holjevcem, uz cijeli niz telefonskih razgovora koje je vodio s različitim osobama. Holjevac je ponovno 1. ožujka 1968. nazvao Tuđmana i prepričao mu tijek sjednice Matice iseljenika održane 29. veljače. Opisao mu je situaciju tijekom sjednice kada je došlo do tolikog usijanja da su se gotovo međusobno potukli. Jednu od grupacija Holjevac naziva „ovi" koji su sa svojim glupostima na jednoj strani, podsjećajući Tuđmana da su pričali o Zvonku. Tuđman je nastavio razgovor u istom tonu kao i Holjevac, koristeći nedovršene misli i neodređene pojmove, očito svjesni da ih slušaju. Na koncu ovoga razgovora, koji je zabilježen na gotovo dvije stranice, stoji opaska da je razgovor između Holjevca i Tuđmana bio „dosta nejasan."[266]

U razdoblju od 7. ožujka do 17. travnja 1968. godine Tuđman je nastavio kontakte s već spominjanim osobama, uz nekoliko novih susreta. U razgovoru s Nikolom Kajićem Tuđman je dogovorio da njegovim autom zajedno otputuju u Varaždin Breg 8. ožujka u 9.30 sati. Toga istog dana Holjevac je nazvao Tuđmana, raspitujući se kako je riješen njegov zahtjev na Fakultetu političkih znanosti. Tuđman je kazao da se stvar odigrala mimo njegovih očekivanja, predlažući Holjevcu da navrati do njega kako bi mu sve ispričao. Osim toga napomenuo mu je da kod sebe ima neke stvari koje je dobio, a koje su za Holjevca.[267] Zanimljivo je kako se ovako zakamuflirani i nejasni razgovori donose detaljno, dok se razgovori s Krležom, Tripalom i slično samo evidentiraju kao vođeni, bez ikakvog sadržaja. Ističe se da je Holjevac

[265] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15.3.1968. Informacija br. 233. Predmet: „Lasta" (PR) pismeni kontakti sa emigracijom u SAD i vezama u zemlji u vremenu od 13.1. – 13.3. ove godine, 2.
[266] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15.3.1968. Informacija br. 233. Predmet: „Lasta" (PR) pismeni kontakti sa emigracijom u SAD i vezama u zemlji u vremenu od 13.1. – 13.3. ove godine, 13-14.
[267] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23.4.1968. Informacija br. 318. Predmet: „Lasta" (PR) – kontakti sa vezama u zemlji i inozemstvu u vremenu od 7.3 do 17.4.1968. godine, u sklopu akcije „Klek", 2.

u stalnoj vezi s Tuđmanom, često i više puta dnevno, uz njihove neizostavne ezopovske aluzije i nedovršene misli. Tako 2. travnja Holjevac obavještava Tuđmana da „ovaj zbog žestokog pritiska mora popustiti i otići".[268] Holjevca zanima Tuđmanovo mišljenje o tome koga bi mogao predložiti umjesto „ovoga", obećavši da će o svemu detaljno razgovarati kada navrati kod njega. Nakon toga Tuđmana je nazvala tajnica Jurice Draušnika, koji je bio sudionik NOP-a i član ZAVNOH-a i AVNOJ-a, poznat po tome što je na izvanrednoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a 14. travnja 1945. u Splitu, kada je izabrana Narodna vlada Hrvatske, ušao u istu iz redova HSS-a. Tajnica je prenijela poruku u kojoj moli Tuđmana da zajedno s Holjevcem dođu do njega 5. travnja u 16.00 sati, u njegov vinograd u Vrapče, gdje će se susresti sa starim društvom.[269]

Slavko Goldstein je nakon povratka iz Engleske 17. travnja nazvao Tuđmana i informirao ga o svom posjetu bratu Danku, koji je poslao poruku za Tuđmana vezanu uz njegova sina Miroslava, glede njegova studiranja u Londonu. Dogovorili su se da će se čuti narednih dana i dogovoriti sastanak. Na koncu ovoga izvješća o Tuđmanovim aktivnostima u ovom razdoblju traži se mišljenje o njihovu prijedlogu o primjeni tehničkih mjera u Vinogradu kod Jurice Draušnika, gdje se često sastaju Tuđman i Holjevac.[270]

Kao i u prethodnom razdoblju, Holjevac je s Tuđmanom u vezi na dnevnoj bazi i SDS je tomu poklanjao najveću pozornost. Nakon nekoliko poziva koje je imao od Holjevca, Tuđmana je 28. rujna 1968. nazvao nepoznati muškarac koji mu je prenio poruku od Holjevca, poručivši mu da odmah dođe u Rubetićevu ulicu 22, jer ga ondje očekuju. Tuđman je odgovorio da će odmah doći.[271] U mnoštvu posjeta i telefonskih razgovora Ivana Čizmića, Zvonimira Lisinskog, Danila Pejovića, Nikole Kajića, Vanje Radauša, Ive Rukavine i drugih, zabilježen je duži razgovor Holjevca i Tuđmana 4. listopada, u kojem Holjevac govori o aktualnoj zabrani *Hrvatskog književnog lista* (HKL). Obojica smatraju da je notorna glupost zabraniti jedan časopis, ali u vezi napisa u HKL-u Tuđman drži da je to na jedan primitivan način pisano te je evidentno da ondje postoje problemi, koji se, međutim, nikako ne mogu

[268] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23.4.1968. Informacija br. 318, 10.
[269] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23.4.1968. Informacija br. 318, 10.
[270] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23.4.1968. Informacija br. 318, 15. Ovo izvješće je sastavio u sklopu akcije „Klek" Pero Trkulja, a informacije u sakupljene putem kontrole pošte i telefona. Izvješće je potpisao tadašnji načelnik drugog odjela Josip Drpić, a dostavljeno je SDS – RSUP SRH – I. i VIII. Sektoru te načelniku u Centru Zagreb.
[271] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13.11.1968. Informacija br. 936. Predmet: „Lasta" (PR) – kontakti sa licima u inozemstvu i zemlji – naša saznanja, u sklopu akcije „Klek".

rješavati zabranama. „Holjevac je odgovorio: 'To je njihov način reagiranja'." Na koncu razgovora dogovorili su se naći u uredu, gdje će ih čekati Vlatko (vjerojatno Pavletić).[272]

Tuđman je u međuvremenu bio u Beču, raspitujući se o mogućnosti tiskanja svoje knjige na njemačkom jeziku *Velike ideje i mali narodi*. Vrativši se iz Beča 26. listopada 1968., Tuđmana je nazvao Drago (bez prezimena, vjerojatno Šćukanec) upitavši ga kada se vratio i je li mu donio one stvari iz Austrije, na što je Tuđman odgovorio da se jučer uvečer vratio i da nije donio ništa, ne objašnjavajući o čemu je riječ. Istog dana Tuđmanu je pismo uputio Mato Meštrović iz SAD-a. Treba napomenuti da je prije ovoga pisma Meštrović posjetio Đilasa u Beogradu od 26. do 30. lipnja 1968., nakon čega napušta Beograd i sa svojim osobnim automobilom, u pratnji obitelji, odlazi za Niš. Tijekom boravka u Beogradu uglavnom je bio u društvu s Milovanom Đilasom i njegovom suprugom Šteficom. U Beogradu se sastao s više osoba iz Đilasova kruga.[273] U navedenom pismu Meštrović se osvrće na Tuđmanovo pismo i izražava žaljenje što je Tuđman ostao bez profesorskog angažmana na Zagrebačkom sveučilištu, uvjeravajući ga da se on angažirao kako bi mu pronašao neko privremeno uposlenje u SAD-u, na sveučilištu barem na godinu dana, u svojstvu gosta predavača. Meštrović navodi da mu trebaju doći na ručak profesori Philipe E. Mosely i Zbigniew Brzezinski s Columbia University, uz obećanje da će s njima govoriti o Tuđmanovu angažmanu na sveučilištu. Radica, koji je također nazočio ovom sastanku kod Meštrovića u stanu 27. listopada i koji je imao običaj krajnje akribičnog zapisivanja dnevnih događaja, pisao je u više pisama i u svojim knjigama o ovom susretu, na kojem su uz američke profesore nazočili i Đilas. Radica u tim svojim iscrpnim izvješćima nigdje ne spominje Meštrovićev angažman glede obećanja koje je naveo Tuđmanu.[274] U nastavku pisma Meštrović informira Tuđmana da je Vlado Jovanovich, predsjednik izdavačke kuće Hercourt Brace World, zajedno s Kannanom, uspio pronaći angažman za Đilasa od šest tjedana, koliko će on proboraviti u SAD-u, na Princeton University. Na koncu pisma Meštrović šalje kopije dvaju članaka Đilasa koje je objavio londonski *Times* 10. i 11. listopada 1968. „Budući da se često vidjate s Holjevcem, recite mu da su onaj srpsko-četnički letak o ugroženosti Srba u Hrvatskoj štampali i da sad stiže na razne adrese ovdje u Ameriku iz Zagreba i drugih gradova Jugoslavije."[275] Meštrović se osvrće i na zapljenu šestog broja *Hrvatskog književnog lista*, zbog čega je poslao Bakariću protestno pismo u kojem mu je savjetovao da se bavi problemima pronevjere novca Ivana

[272] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13.11.1968. Informacija br. 936., 5.
[273] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24.7 1968., Informacija broj 508.
[274] Opširnije u: Ćosić 2022, 494-496.
[275] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13.11.1968. Informacija br. 936., 11.

Steve Krajačića i ostalih čelnih ljudi u SUP-u, a ne da se kompromitiraju zabranama, o čemu je obavijestio i konzula u New Yorku. Osvrnuo se i na intervju koji je u glasilu Hrvatske bratske zajednice *Zajedničar* dao njezin predsjednik John Badovinac, koji je u to vrijeme boravio u Zagrebu, gdje je imao susret s Jakovom Blaževićem, kojega je pitao zašto u jugoslavenskoj diplomaciji ima tako malo Hrvata, a oni koji rade imaju antihrvatske stavove. Meštrović u pismu opširno komentira stavove američke administracije, hvaleći njihovu javnu podršku jugoslavenskoj suverenosti, koja je došla u trenucima velike opasnosti koja se nadvila nad Jugoslaviju u svjetlu aktualnih događaja glede upada sovjetskih trupa u Čehoslovačku. Na koncu pisma Meštrović preporučuje Tuđmanu da se pokuša obratiti profesoru na Harvardu Henryju Kissingeru za angažman na Harvard University i s pomalo omalovažavajućim tonom savjetuje mu da napomene Kissingeru kako je njegova specijalnost „razvitak radničkog pokreta u Jugoslaviji".[276]

Tuđmanu se iz Rima javio Mirko Lamer[277], koji mu piše da je na engleskom jeziku prepisao Tuđmanovu biografiju i popis svih njegovih članaka, koje će poslati u SAD profesoru Sidneyu Hooku. Također upućuje Tuđmana da se, kada bude dolazio u Njemačku na predavanja, javi profesoru Hermanu Grossu u kontekstu mogućega angažmana na sveučilištu. Par dana kasnije Tuđmanu se javlja profesor Gross, potvrdivši mu da je primio Tuđmanovu molbu za studije i precizirajući da bi se to moglo realizirati u zimskom semestru 1969./1970.[278]

Nadnevka 20. ožujka 1968. Tuđmana je nazvao Tomašić, kojemu se javila Ankica. Ovaj je prenio poruku za Tuđmana da je stigao iz SAD-a i da se sa suprugom smjestio u hotel Esplanade, u sobi 414. Odmah nakon ove obavijesti SDS je pokrenuo akciju identifikacije i praćenja. Utvrđeno je da se radi o Dinku Tomašiću, iseljeniku koji stalno živi u Pitsburgu u SAD-u. Provjerom je utvrđeno da od ranije postoje registrirane njegove veze s Tuđmanom. Odmah je postavljena pratnja ispred hotela Esplanade kako bi se pratile aktivnosti kontrolirane osobe. Nakon što je Tomašić napustio hotelsku sobu i hotel oko 12.00 sati, izveden je tajni pretres njegove sobe i osobnih stvari. Tom je prilikom pronađen i fotografiran njegov

[276] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13.11.1968. Informacija br. 936., 13.
[277] Mirko Lamer je rođen u Krapini 1907. godine. Studirao je ekonomiju u Zagrebu, Heidelbergu i Leipzigu gdje je i doktorirao. Tijekom 1935-36. boravio je u SAD-u kao stipendist Rockefellerove zaklade, radio kao izvanredni profesor na Ekonomskom-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu. Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske tajnik je u Ministarstvu za obrt, veleobrt i trgovinu. Ne slažući se s politikom Nezavisne Države Hrvatske, 1942. odlazi u Švicarsku, a nakon završetka rata 1945. u SAD, gdje je predavač na Howardovu sveučilištu. Ponovo se vraća u Europu kao voditelj odjela Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (FAO) u Rimu, gdje radi do umirovljenja 1972. godine. Opširnije u: Kuliš i Tkalčević, „Lamer, Mirko".
[278] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14.4.1969. Informacija br. 235. Predmet: „Lasta" – naša saznanja o djelatnosti za period od 11.12. 1968. do 30.3.1969., 11.

osobni rokovnik u kojem je, među ostalim, pronađena posjetnica Većeslava Holjevca na čijoj se poleđini nalazio rukom ispisani tekst: „Srdačno, dobro došli – Darinka i Veco“.[279] U rokovniku je također bio zapisan Holjevčev telefon, kao i Tuđmanova adresa i broj telefona. Ujedno su fotografirani i ostali kontakti i adrese. Iako je Tomašić želio susresti se s Tuđmanom, do susreta nije došlo jer je Tuđman u to vrijeme boravio u Njemačkoj. Međutim, Tuđman je iz Münchena nazvao svoj stan u Zagrebu te je u razgovoru sa sinom Stjepanom zatražio da se Tomašiću prenese poruka da ga čeka u Zagrebu ili da se nađu u Beču 26. ožujka, jer će Tuđman toga dana biti u Beču zbog nekog sastanka.

U pismu koje je za Tuđmana stiglo iz SAD-a 28. ožujka 1969. od profesora filozofije Sidneya Hooka, ovaj mu predlaže da svoja znanstvena istraživanja fokusira na interakciju moći i slobode (*Power and Freedom*), do čega je došao na temelju razgovora koje je imao s profesorom Radicom.[280]

Početkom travnja 1969. Tuđman je imao sastanak s konzulom SR Njemačke u Zagrebu Kurtom Laqueurom (konzul 1969. – 1973.), koji mu je obećao pružiti potporu glede Tuđmanove molbe da mu se dodijeli stipendija za studijski boravak u Njemačkoj krajem 1969. U razgovoru se konzul interesirao čime bi se Tuđman konkretno bavio tijekom svojega boravka u Njemačkoj, na što mu je Tuđman odgovorio da planira napisati knjigu o aktualnim političkim problemima Europe te ujedno raditi na usavršavanju njemačkog jezika. Tuđman je informirao konzula da je nedavno imao predavanje u Njemačkoj o Jugoslaviji, a ponovo će imati slično predavanje u lipnju u Münchenu. Nakon toga Tuđman je ukratko upoznao konzula sa svojim prijašnjim poslovima u Institutu i na Fakultetu političkih znanosti, te da trenutačno nigdje ne radi. Također je rekao da planira svoju knjigu *Rat protiv rata* prevesti na njemački jezik jer za to postoji interes. Na koncu se poveo razgovor o trenutačnoj situaciji, pri čemu je Tuđman iznio svoje viđenje budućeg razvoja u kojem se Jugoslavija nalazi između Istoka i Zapada „te da je tome, po njegovom mišljenju i sreća i nesreća za Jugoslaviju“.[281]

I u razdoblju od 16. travnja – 15. svibnja 1969. godine nastavljena je intenzivna obrada i praćenje Tuđmana, uključujući i druge osobe iz grupne obrade „Zagreb“, koje su se odvijale

[279] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14.4.1969. Informacija br. 235, 14.
[280] U pismu koje je uputio Sidneyu Hooku, Tuđman navodi kako bi mu bila čast ako dobije mogućnost surađivati s jednim takvim uvaženim znanstvenikom, iznoseći svoju želju da bi mu u znanstvenom radu veoma pomogao boravak u New Yorku na nekom od tamošnjih sveučilišta. U prilogu mu šalje svoj životopis i popis znanstvenih radova. Pismo Tuđmana od 7. ožujka 1969. Sidneyu Hooku. HR-HDA-1769-Radica Bogdan, kut. 58, bijela košuljica 624.
[281] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. travnja 1969. Informacija br. 258. Predmet: „Lasta“ – posjeta gen. konzulu SR Njemačke. Obrada „Zagreb“.

u već utvrđenim „aktivnostima na liniji hrvatskog nacionalizma“.[282] U tom kontekstu spominje se Mirko Lamer, s kojim Tuđman u posljednje vrijeme ima veoma intenzivne kontakte, o čemu je u više informacija dano detaljno izvješće. Iznova se posebno ističe Tuđmanov stalni kontakt s Holjevcem, koji je i u tom razdoblju bio vrlo intenzivan i održavao se redovito putem telefonskih razgovora i međusobnih susreta, koji su se uvijek odvijali na sličan način, čemu je SDS pridavao izuzetno značenje te su o tome rađena izvješća gotovo na dnevnoj bazi. Primjerice, 16. travnja Tuđman je putem telefona dogovorio susret s Holjevcem u pivnici te ga informirao da će sastanku nazočiti više osoba, spomenuvši Šegedina i Kajića. Odatle bi se svi zajedno trebali odvesti u Vrapče, kod Jurice Draužnika, gdje će ih čekati Tvrtko Šercar i Šime Đodan. U razgovoru su se dotaknuli i Vlatka Pavletića, ali su se obojica suglasila „da je bolje da ga ne pozivaju, jer da ima nekakvo čudno držanje“.[283]

Kako je veza Tuđmana s Mirkom Lamerom bila pod stalnim nadzorom SDS-a, ovdje se donosi Lamerovo pismo iz Rima od 17. travnja 1969., u kojem ga obavještava da mu je poslao više isječaka iz inozemnih novina i nešto o novom izdanju neimenovane knjige, za koju piše da sadrži obimnu povijesnu građu o NDH i o kardinalu Stepincu. Narednih nekoliko dana Tuđman je vodio više razgovora s već registriranim vezama. Telefonski je dogovorio sastanak u svome stanu sa Šćukancem, koji bi trebao doći na dogovoreni sastanak njihove grupe 24. travnja u 11.00 sati. Danijel Ivin javlja Tuđmanu da mu je došao ujak iz Izraela, kojeg nije vidio deset godina. Prihvatio je Tuđmanov poziv za posjet, gdje će upoznati još neke ljude. Par tjedana kasnije Tuđmanu je stiglo pismo od Memorijalne fundacije za židovsku kulturu iz New Yorka, u kojem ga mole za mišljenje glede zamolbe Danijela Ivina. U slučaju da je Tuđman suglasan s istom, preporučuju mu da obrazloži svoju preporuku. Tuđmana ponovno zove Jurica Draušnik, koji mu spominje jednu vezu koja kotira u najvišim krugovima i s kojom će ga on spojiti, uputivši poziv Tuđmanu da ga s Holjevcem što prije posjete.[284]

Nadnevka 25. travnja Tuđman je putem preporuke Mirka Lamera došao u kontakt sa suradnikom „Radom“, kojemu je ispričao da ga trenutačno zanimaju znanstveni krugovi u inozemstvu, prvenstveno francuski i engleski. Predložio je „Radi“, ako bude u mogućnosti, da

[282] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343. Predmet: „Lasta“ – saznanja o djelatnosti za razdoblje od 16. 4. – 15. 5. 1969. godine. Obrada „Zagreb“. Ovo je prvi put da se ovako eksplicitno Tuđman proziva (optužuje) za nacionalizam, što će kasnije biti potvrđeno u njegovoj optužnici. Očito nije slučajno što je Tuđman u ovom razdoblju intenzivno tražio mogućnost privremenog odlaska iz zemlje u vidu studijskih putovanja, jamačno držeći da bi to bilo najbolje kako bi se raščistila situacija i smanjio pritisak tajnih službi, čijeg je djelovanja očito bio svjestan.
[283] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 2.
[284] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343. Predmet: „Lasta“ – saznanja o djelatnosti za period od 16.4. do 15.5. 1969. godine. Obrada „Zagreb“, 2.

mu uredi odlazak u te zemlje radi sudjelovanja na stručnim skupovima. Također je zatražio pomoć u prikupljanju literature iz novije povijesti, dio koje će mu poslati emigrant Ante Smith Pavelić iz Pariza. Taj materijal Tuđman misli uporabiti prigodom pisanja svoje buduće knjige *Slom monarhističke Jugoslavije*, koju nije uspio tiskati 1966., „a vjeruje da će to sada moći učiniti".[285] Vezano uz HSS, Tuđman drži da bi svi članovi trebali sakupiti svoju arhivsku građu i napisati jedan povijesni ogled koji bi mogao dati stvarnu sliku hrvatske povijesti, napominjući da to i Srbi prakticiraju, pa su se njihovi najstariji povjesničari potrudili napisati svoje memoarske zapise. On također smatra da bi hrvatska emigracija trebala sudjelovati u tim naporima u smislu financiranja i tiskanja takvih izdanja koja se ne mogu tiskati u zemlji. Govoreći o arhivskoj građi iz vremena NDH, Tuđman je spomenuo kako je cjelokupni arhiv koji je bio u Hrvatskoj odnesen u Beograd i da bi ga trebalo vratiti, što je on pokušao dok je bio direktor IHRPH-a. „Rade" navodi da se pred njim Tuđman izjasnio „kao Hrvat-komunist, a takvi da su takodjer i Rukavina, V. Holjevac i još neki".[286] „Rade" nastavlja da ova skupina ima stajalište da Hrvatska mora imati svoju hrvatsku komunističku stranku. Također navodi Tuđmanove riječi da Bakarić „nikad nije bio Hrvat", a da je Tito zbog očuvanja ravnoteže mora praviti stalne kompromise. Na koncu je, prema „Radinom" izvješću, Tuđman zaključio da od svih historičara koji se bave hrvatskom poviješću jedino Vaso Bogdanov, premda je Srbin, korektno obrađuje hrvatsku povijest, pri čemu je pozitivno ocijenio ulogu braće Radić i HSS-a. S druge pak strane, treba napomenuti da od ranije, kao što je već spomenuto, imamo Bakarićev stav o Bogdanovu, iznesen javno na sjednici Izvršnog komiteta SK održanoj 27. listopada 1964., tijekom koje je u raspravama o nacionalističkim skretanjima govorio kako u Hrvatskoj ima šovinističkih pojava kod Srba koji djeluju s hrvatskih šovinističkih pozicija, pri čemu su apostrofirani književnik Kuzmanović (više s antikomunističkih pozicija) i Vaso Bogdanov. Nadovezavši se na ovu temu, Bakarić je tada ustvrdio da „je stara stvar da je on najveći srbožder u Hrvatskoj – Vaso Bogdanov, to je predratno. To svi znamo".[287]

Suradnik „Rade" ponovno je 8. svibnja posjetio Tuđmana, donijevši mu članak od Smith Pavelića. Ponovno pokazujući interes za inozemnim angažmanom, Tuđman ističe da je važno u ovo vrijeme poticati razvoj hrvatske nacionalne svijesti i raditi na očuvanju hrvatskog nacionalnog bića, navodeći kao primjer djelovanje Matice hrvatske. Ustvrdivši da su ekonomski problemi trenutačno nerješivi, Tuđman drži da se treba okrenuti potonjim

[285] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 3.
[286] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 3.
[287] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 65, V/8. Nekorigirani magnetofonski snimak sjednice Izvršnog komiteta SK, 27. listopada 1964.

aktivnostima. „Beograd da čvrsto drži sve u svojim rukama, a Tito je zaboravio da je Hrvat i ide do krajnjih granica u popuštanju prema Beogradu."[288] Kako bi se u ovakvim prilikama nekako održao hrvatski duh, Tuđman drži da bi trebalo artikulirati suvremenu hrvatsku povijest, te je u tom smislu od „Rade" tražio da mu uredi susret s Jurajem Šutejem i Ivom Smoljanom, s kojima bi razgovarao i o predratnim planovima HSS-a prema BiH. Govoreći o Komunističkoj partiji, Tuđman je mišljenja da sve više komunista uviđa kako ne postoji SKJ, nego nacionalne komunističke partije poput slovenske, srpske i makedonske, osim hrvatske koja zapravo nije hrvatska. Predmnijevajući novo ustrojavanje jugoslavenske države, u svjetlu Đilasovih pogleda na nužnost konfederativnog uređenja, Tuđman smatra da je najvažnije da Hrvati u tim procesima sačuvaju zajedništvo. Na koncu je Tuđman izrazio žaljenje što je na mjesto Savke Dapčević na funkciji predsjednika Izvršnog vijeća SR Hrvatske došao Dragutin Haramija, koji po svoj prilici neće biti rezolutan poput nje.[289]

Nadnevka 13. svibnja 1969. Mate Meštrović ponovno je pisao Tuđmanu, komentirajući najnovije događaje u zemlji i emigraciji. Navodi da ga je obavijestio Ivo Prepolec, koji je tijekom boravka u Zagrebu posjećivao Tuđmana, da je kod njega u Detroit stigla delegacija od osam ljudi iz Beograda, koja je došla ispregovarati da se predložena tvornica ne gradi u okolici Zagreba, nudeći Amerikancima bolju lokaciju u Srbiji kod Kragujevca. U nastavku pisma Meštrović navodi da će u srpnju obići London i Pariz, a zatim iz Italije doći u Zagreb. Ovoga puta izbjeći će odlazak u Njemačku jer se tamo događaju neprestana ubijanja, misleći na „udbine likvidacije". Istog dana Meštrović je poslao pismo i Holjevcu, u kojem mu izražava čestitke prigodom izbora „za narodnog zastupnika", opširnije mu pišući o istoj temi dolaska srbijanske delegacije u Detroit, o čemu je pisao i Tuđmanu, uz dodatak da će ponovo biti oštećena hrvatska privreda.[290]

Nadnevka 15. svibnja 1969. Tuđman je obaviješten da je uvršten u delegaciju Matice hrvatske koja putuje u Slovačku, u društvu s Hrvojem Ivekovićem, Miroslavom Brandtom, Zvonimirom Komaricom i drugima. Istoga dana Tuđman je zatražio da ga prime Savka Dapčević, ali je ona bila službeno odsutna, te Pero Pirker, s kojim je ugovorio sastanak za 21. svibnja u 10.00 sati.[291]

---

[288] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 6.
[289] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 6-7.
[290] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 9.
[291] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. svibnja 1969. Informacija br. 343, 9. Uz navedene mjere i izvore ovih informacija navode se kontrola pošte, telefona i suradnik „Rade". Dokument je potpisan od Josipa Drpića.

U vremenskom razdoblju od 15. svibnja – 25. srpnja 1969. godine praćen je rad i aktivnosti više osoba iz grupne obrade „Zagreb“, pri čemu je posebna pozornost usmjerena na Tuđmana, koji i dalje održava intenzivne kontakte s velikim brojem osoba u zemlji i inozemstvu, uz proširenje novih kontakata, među kojima se ističe bivši ministar u vladi Demokratske Federativne Jugoslavije Juraj Šutej. Aktivno prateći Tuđmana, „može se analizom podataka uočiti da je na planu hrvatskog nacionalizma i političke platforme sa koje djeluje 'Lasta' pokazao veliku aktivnost i upornost“.[292] U ovom razdoblju Tuđman je imao više susreta i razgovora s Holjevcem, ponovno u istom obrascu uopćenog govora i prekinutih misli. Uglavnom su se susretali u zgradi Matice. U isto vrijeme suradnik „Rade“ dogovorio je kontakt između Tuđmana i bivšeg ministra Šuteja, koji je inicirao Tuđman. Rudolf Španer iz Praga nazvao je Tuđmana kako bi ga obavijestio da će do konca 1970. iz tiska izaći njegova knjiga *Jugoslavija od centralističke monarhije do socijalističke federacije*.[293]

Također su detaljno dokumentirani Tuđmanovi susreti s više osoba iz hrvatske emigracije, što će kasnije, tijekom Tuđmanova suđenja, biti jedna od ključnih inkriminacija. Tako je tajnim pretresom stvari 27. svibnja 1969. kod Stephena Vuglena, državljana SAD-a, pronađena, između ostalog, adresa Tuđmana s kojim je bio u intenzivnom kontaktu.[294] Vuglen je prema raspoloživim podacima bio profesor iz SAD-a na sveučilištu u Princetonu i aktivni sudionik tadašnjih emigrantskih krugova. Prigodom svojeg dolaska u Zagreb nazvao je Tuđmana 24. lipnja i u duljem razgovoru otvorio više tema. Napomenuvši da su mu neki ljudi u Americi sugerirali da baš u ovo vrijeme posjeti Jugoslaviju, jer trenutačna situacija postaje takva da izaziva interese pojedinih američkih krugova, ispričao se Tuđmanu za razgovor koji su imali prigodom njegova prošlogodišnjeg dolaska u Jugoslaviju, ističući da je tada postupio naivno. Sada bi se, međutim, trebali ponovno susresti jer bi želio podijeliti s njim neka svoja razmišljanja. U tom kontekstu informirao je Tuđmana da su pojedine osobe u SAD-u koje prate što se događa i objavljuje u Jugoslaviji posebno apostrofirale Tuđmana. Zato Vuglen ponovno moli Tuđmana da se susretnu, sugerirajući da se „ne radi o njemu osobno, nego da to ima puno širu dimenziju“. Iako je ovaj „spontani“ poziv izazvao stanovitu nelagodu, Tuđman je na koncu prihvatio prijedlog da se sastanu 26. lipnja u 13.00 sati u Gradskoj kavani u Zagrebu.

---

[292] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436. Predmet: „Lasta“ – naša saznanja o djelatnosti za razdoblje od 15. svibnja do 25. srpnja 1969. godine. Obrada „Zagreb“.
[293] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436, 4-5.
[294] SDS je posebnu pozornost obratio na Vuglena, detaljno motreći njegov boravak u Jugoslaviji, primjenjujući operativno tehničke mjere tajnog pretresa i izuzeća pojedinih pisanih materijala, „te ozvučenja kuće broj 297 – vlasnika Vuglen Stephena (…) za koga postoje podaci da radi za američku ob. Službu“. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 437. Predmet: Vuglen Stephen, profesor Coledga u Princetonu, drž. USA, saznanje o aktivnosti i daljnje mjere.

Ovdje se navodi mala digresija da pratnja SDS-a nije potvrdila da je ovaj sastanak održan. Kasnije su Vuglen i Tuđman dogovorili susret u Rubelićevoj ulici 10: „Ukoliko dođe od ovog susreta razgovor će biti snimljen."[295] Ujedno je zabilježeno da su Vuglen i njegova supruga Mary Božica bili u posjeti kod Miše Broza (Titova sina) u Novakovoj ulici 15 u 18.00 sati, kako bi im on organizirao i dogovorio intervju s predsjednikom republike Titom.[296]

Nakon što se vratio s puta, Tuđmanov prijatelj i agronom Ivica Gaži nazvao je Tuđmana 6. lipnja, a ovaj je zatim otišao do Mirka Lamera i s njim dogovorio sastanak za idući dan. Istog dana Tuđman je imao sastanak s Petrom Šegedinom u kavani Korzo. Holjevac je 10. lipnja u telefonskom razgovoru pozvao Tuđmana da nazoči jednom objedu u lokalu na putu prema Karlovcu. Informirao je Tuđmana da su na ručak još pozvani Holjevac, Kajić, Draušnik, „Vodenjak" (pseudonim suradnika SDS-a) i dva „južnjaka", uz napomenu da je Draušnik odbio poziv jer „nije u dobrim odnosima s 'Vodenjakom' i 'Južnjacima'."[297]

Suradnik „Rade" posjetio je Tuđmana 19. lipnja 1969. kako bi se dogovorili glede planiranog posjeta Šuteju. Suradnik ističe da je Tuđman okupiran pisanjem knjige, prikupljanjem materijala i planovima odlaska u inozemstvo u vidu znanstvenog predavača. Također navodi da je Tuđman iznio mišljenje kako svi komunisti trebaju prvo biti Hrvati pa tek onda komunisti, te u tome vidi temelj svih sukoba koji se dogodio između „službenih partijaca" i onih koji su bili za Deklaraciju, a koji se okupljaju oko Matice hrvatske i Društva književnika. Tuđman je govorio da je pritisak komunista na opoziciju sve veći, ističući posljednji sastanak zagrebačkog Gradskog komiteta, nakon kojeg su se mnogi zbog straha povukli. On drži da će, usprkos svemu, Jugoslavija morati krenuti putem konfederacije „jer ujedinjenje Evrope postaje sve više stvarnost, a Jugoslavija se mora odlučiti hoće li s Istočnim zemljama i onda doživjeti njihovu sudbinu, ili s postepeno prikloniti Zapadu i prihvatiti njihovo političko i društveno uređenje".[298]

Nakon ovog susreta, 21. lipnja Tuđman i suradnik „Rade" navratili su kod Juraja Šuteja u njegov stan. Tuđman je tom prigodom govorio da potječe iz obitelji koja je gajila HSS-ove

[295] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. srpnja 1969. Informacija br. 393. Predmet: Vuglen Stephen, profesor Coledga u Princetonu, drž. USA, dalja saznanja o kontaktima i aktivnostima u Zagrebu.,2.
[296] Na koncu ovih informacija navodi se da će Vuglen sudjelovati u radu Korčulanske ljetne škole o čemu su upoznati Centri SDS-a u Rijeci i Splitu. Također se navodi preporuka da se Mišo Broz „na pogodan način" upozna o pozadini Vuglena kojeg se smatra suradnikom američke obavještajne službe. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. srpnja 1969. Informacija br. 393, 3.
[297] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436, 7.
[298] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436, 10.

ideje, te da je kao mladić otišao u partizane jer mu drugo ništa nije preostalo, kada je vodstvo HSS-a 1941. odbilo preuzeti vlast i odgovornost. Time, po njegovu mišljenju, HSS snosi najveću odgovornost što su ustaše došle na vlast i „upropastile hrvatski narod". Tuđman navodi datum 27. ožujka 1941. kao ključni trenutak kada je Maček „umjesto odlaska u Beograd trebao proglasi slobodnu Hrvatsku državu i preuzeti svu vlast, pa tada ne bi bilo ni partizana ni poslijeratne Jugoslavije."[299] U nastavku razgovora Tuđman je predložio Šuteju da zapiše svoja sjećanja na sve te događaje, jer je to obveza koju bi trebalo ispuniti prema hrvatskom narodu kako bi se kroz tu prizmu mogli korigirati mnoga pogrešna shvaćanja nedavne povijesti. Kada se razgovor poveo o Bosni i Hercegovini, Šutej je rekao da je on bio za njezinu podjelu putem plebiscita, što je Tuđman također podržao. Na Tuđmanovu inicijativu Šutej se složio da ga, prigodom iznošenja povijesnih opservacija, Tuđman snima na magnetofonsku traku, u čemu će pomoći i Šutejeva supruga. Na koncu izvješća „Rade" donosi koncizni sažetak u kojem navodi da Tuđman nije pretjerano iznosio svoje političke stavove, osim što je naglašavao kako je on prije svega Hrvat, a tek onda komunist, te se tijekom razgovora izjasnio za nužnost višepartijskog sustava u zemlji i okrenutost prema Zapadu.[300]

Dana 15. srpnja 1969. Mirko Lamer nazvao je Tuđmana iz Rima, prenijevši mu želju Bogdana Radice da ga posjeti u Firenci kako bi mogli razgovarati. Tuđman se preliminarno složio s time, obećavši Lameru da će ga obavijestiti o svom dolasku u Italiju. Također će se čuti i s Radicom, koji je preko Lamera poručio Tuđmanu da želi barem nekoliko dana proboraviti kod njega u gostima. „Rade" je ponovno posjetio Tuđmana, koji je prema njegovim riječima i dalje bio zaokupljen skupljanjem materijala za svoje knjige, a posebno ga je zanimao slučaj puča Vokić – Lorković.[301] Rekao je i da je pri kraju s knjigom *Nezavisna država Hrvatska*, za koju mu treba još dodatnih materijala. Govoreći o svojoj situaciji, Tuđman je u više navrata naglašavao da su pojedini rukovoditelji SR Hrvatske za njegovu rehabilitaciju, ali povratak u SK ne želi, osim da mu se omogući angažman u javnosti. Trenutačna mu je preokupacija pronalaženje mogućnosti odlaska u inozemstvo. Govoreći o svojim vezama, Tuđman navodi

[299] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436, 10.
[300] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436, 10-11.
[301] Radi se o događaju iz 1944. kada su dvojica ministara iz vlade NDH Mladen Lorković, ministar vanjskih poslova NDH i Ante Vokić, ministar domobranstva pokušali izvesti puč kako bi srušili poglavnika Pavelića s ciljem da se NDH pridruži Saveznicima. Najiscrpnija literatura o tome je knjiga Nade Kisić Kolanović: *Ministar urotnik: Mladen Lorković* (Zagreb,1998.), temeljena na Lorkovićevim dnevničkim zapisima.

da je u stalnom kontaktu s Vlatkom Pavletićem i Holjevcem, „a što se njega tiče da on uvijek ostaje na pozicijama 'Slobodne Hrvatske'.“[302]

4.2.1. Skupna obrada „Zagreb“, nova saznanja

Osobe iz skupne obrade „Zagreb“ prikazane su ovim informacijama u svjetlu novih saznanja vezanih za njihove aktivnosti i međusobne odnose. U ovom prikazu SDS-a obuhvaćeno je razdoblje od više od mjesec dana, kroz koje se može utvrditi daljnje produbljivanje međusobne povezanosti ove skupine te porast intenziteta negativnih stavova u odnosu na jugoslavensko društveno uređenje, koji postaju sve izravniji i otvoreniji. Već iz samog ovog uvoda može se vidjeti intencija SDS-a da se ranije prikupljene informacije sada na novi način valoriziraju, kako bi se pokazalo da je riječ o organiziranoj, nacionalistički obojenoj skupini koja ima sve atribute ilegalne oporbe. Kasnije ćemo vidjeti da su se uhićenja, koja su započela početkom 1972., i podignute optužnice odvijale upravo prema tom obrascu.[303]

Uz osobe koje su dosad bile uključene u ovu obradu, kao što su Tuđman, Zvonimir Komarica, Danilo Pejović, Ljudevit Jonke, Petar Šegedin, Ivan Čizmić i Šime Đodan, svaki se put taksativno nabrajaju novi momenti i osobe koje su na bilo koji način bile povezane s njima. Također se pojavljuje i određeni broj njihovih veza u zemlji i inozemstvu, od kojih pojedine imaju osobit interes za SDS. Tako se iz Tuđmanovih kontakata s inozemstvom ponovno posebno ističu Mate Meštrović, John Prepolec, Bogdan Radica, Mirko Lamer i drugi. Od osoba posebnog interesa za SDS u zemlji, a s kojima Tuđman ima intenzivne kontakte, navode se Većeslav Holjevac, Jurica Draušnik, Nerkez Smailagić i drugi.[304] Navedeni krug osoba redovito međusobno komunicira te, pod krinkom znanstvenog istraživanja, teoretiziranja i propitkivanja stanja i pokazivanja zabrinutosti za aktualne političke događaje, zapravo djeluje „na liniji hrvatskog nacionalizma i šovinizma“. U nastavku informacije donosi se pojedinačni pregled najnovijih saznanja za svaku osobu iz skupne obrade „Zagreb“.

[302]HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. srpnja 1969. Informacija br. 436., 12. Na koncu se navode imena drugih osoba s kojima je Tuđman u ovom razdoblju kontaktirao, između ostalih Šerifom Šehovićem, Smailagić Nerkezom, Đurom Srnecom i dr.
[303] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537. Predmet: „Lasta“ i dr. – nova saznanja i ocjene djelatnosti.
[304] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537. Predmet: „Lasta“ i dr. – nova saznanja i ocjene djelatnosti, 2.

Kao što je već rečeno, „Lasta“ je pseudonim pod kojim se vodio Franjo Tuđman u skupnim obradama „Zagreb“, „Krka“ i „Astra“. Uzevši u obzir sve prikupljene informacije vezane uz njegovo djelovanje, SDS iznosi procjenu glede njegovih intencija i aktivnosti, okarakteriziravši ga kao izuzetno aktivna i uporna u artikuliranju svojih nacionalističkih uvjerenja. Pojašnjava se da on ustrajno potencira ideju o nužnosti rješavanja hrvatskog pitanja, potkrepljujući je „svim mogućim historijskim, biološkim i filozofskim stanovištima, koje nekritički, netačno i jednostrano koristi“.[305] Treba istaknuti da je naročito velik interes u svim nacionalističkim krugovima u zemlji i inozemstvu potaknula njegova nova knjiga *Velike ideje i mali narodi*, čiji su pojedini dijelovi objavljeni u *Hrvatskom književnom listu*. U inozemstvu je o knjizi također pisao politički emigrant Bogdan Radica u iseljeničkom glasilu *Hrvatski glas* u rujanskom broju, izazvavši velik publicitet u hrvatskoj dijaspori. Matica hrvatska također je na stanoviti način sudjelovala u promociji knjige, darujući je kao prigodni poklon pojedinim posjetiteljima, primjerice Mati Meštroviću koji je boravio u zemlji. Tuđman i dalje prikuplja povijesne materijale vezane uz mjesto Hrvatske u bivšoj Jugoslaviji, pokušavajući anketirati što veći broj članova HSS-a, o čemu je u više navrata izvješćivao suradnik „Rade“ (Franjo Gaži). U daljnjoj analizi navode se Tuđmanovi kontakti s Brankom Salajem iz Švedske, Johnom Prepolecom iz SAD-a i Jurajem Šutejem, koji će mu dati arhivsku građu.[306]

Dana 27. kolovoza 1969. sa Tuđmanom je ponovno razgovarao suradnik „Rade“, kojemu je Tuđman ispričao da je nekoliko dana boravio u Italiji kod hrvatskog emigranta Bogdana Radice, kod kojeg je bio i Mirko Lamer. Suradnik „Rade“ stekao je dojam da je Tuđmanu prilično stalo da na neko vrijeme boravi na nekom od američkih sveučilišta u svojstvu predavača. O tome je razgovarao s Radicom, a suradniku je također sugerirao da mu pokuša srediti jedan takav angažman u Londonu. Razgovarajući o aktualnoj situaciji u Jugoslaviji, Tuđman drži „da je moguće očekivati politiku 'jake ruke', jer da se Tito nalazi pod utjecajem unitarista. Na Brionskom sastanku da se Tito prijetio Slovencima s Armijom, te da mu je najveću podršku dao drug Kardelj.“[307]

Suradnik „Rade“ ponovno je razgovarao s Tuđmanom 12. rujna 1969., prigodom čega mu je Tuđman ponovno iznio svoju strepnju da će se stanje u zemlji ozbiljno pogoršati, upozorivši ga da bude oprezan, osobito prigodom telefonskih razgovora. „Rade“ zaključuje da je Tuđman u intenzivnom kontaktu s Holjevcem i Rukavinom, ali ovoga puta nije mogao s

[305] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537.
[306] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 6.
[307] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 4.

njim dulje razgovarati jer je kod Tuđmana u gostima bio Bruno Bušić. Tako je polovicom rujna u 17. broju HKL-a tiskan Bušićev osvrt na Tuđmanovu knjigu *Velike ideje i mali narodi*. SDS ističe da je članak pisan „izrazito tendenciozno", što se vidi iz samog uvoda članka, u kojem stoji kako je sukus knjige „spoznaja povijesne istine koja otkriva uzročnost sadanje zbilje i uvjetovanost budućih kretanja (…) i potrebu da svaki narod suvremeno raspolaže, kako svojom današnjicom, tako i svojom sutrašnjicom…".[308] Bušić je u članku također istaknuo da je autor knjige prikazao mukotrpni povijesni put Hrvatske u Kraljevini SHS, kao i u staroj Jugoslaviji.[309]

Također je na Tuđmanovu adresu stigla pošiljka iz SAD-a u kojoj se nalazio primjerak emigrantskog tjednika *Hrvatski glas*, na čijoj je naslovnici bio članak Bogdana Radice posvećen knjizi *Velike ideje i mali narodi*. U članku Radica ističe značenje ove knjige, kojom je razgolićena svaka romantičarska ideja i zabluda panslavizma, jugoslavenstva i socijalističkog integralizma, kao i neoimperijalističkog univerzalizma. Radica članak završava pohvalom ovoj povijesno potkovanoj knjizi i preporukom da bi je trebala pročitati sva hrvatska inteligencija kojoj je na srcu hrvatski narod. Poglavito je značaj knjige, prema Radičinu mišljenju, što se u njoj apostrofira „važnost današnje krize u Jugoslaviji, gdje centralistički hegemonizam davi sve njene narode koji teže za punom samostalnošću ili barem za konfederacijom, protiv današnjeg vještačkog federalnog centralizma".[310] Na koncu članka Radica je objavio Tuđmanovu adresu u Zagrebu na koju dijaspora može naručiti njegovu knjigu, uz napomenu da uz Tuđmana u domovini postoje i druge osobe hrvatskog preporoda poput Šime Đodana, Petra Šegedina i Zlatka Tomičića. U tom je razdoblju Tuđmana nazvao Krsto Cviić, novinar i publicist iz Londona, koji je predložio sastanak jer bi trebali porazgovarati o raznim stvarima, dajući do znanja da je pročitao Tuđmanovu novu knjigu. Tuđman ga je pozvao da ga posjeti kod njega u stanu.[311]

---

[308] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 7.

[309] U informacijama o Bušiću navodi se da je SDS od 20. studenog 1969. postavila stalnu pratnju nad Bušićem kako bi se utvrdile njegove veze u redakciji Telegrama, kao i reakcije nakon što je tiskara u Ljubljani odbila tiskati 19. broj HKL-a te reakcije na članak Miloša Žanka iz Borbe. Pratnja je utvrdila da je Bušić u kontaktu s Tuđmanom, Šegedinom, Ivanom Gabelicom i drugima. Dana 22. studenog Bušić je uputio prijavu Sekretarijatu javne sigurnosti (SJS) Zagreb, u kojoj navodi da je on kao urednik HKL-a u br. 18. „iznio niz dokaza koji nedvojbeno terete Aleksandra Rankovića za tešku pljačku privatne imovine". Nakon objave toga članka „Sudbina Mimarine donacije", Bušić izjavljuje da je izvrgnut stalnim prijetnjama. Također je naveo registracijsku oznaku automobila koji ga stalno prati — ZG 844-84. Naknadnom provjerom utvrđeno je da je riječ o automobilu SUP-a. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2. prosinca 1969. Informacija br. 624. Predmet: Bušić Bruno, podnio prijavu SJS Zagreb.

[310] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 8.

[311] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 8.

Tijekom listopada 1969. Tuđman je primio dva pisma od Lamera iz Rima u kojima mu donosi informacije vezane uz Tuđmanovu knjigu te ga obavještava da bi ubrzo mogao doći u Zagreb. Također je Tuđman primio pismo iz SAD-a od profesora Timothya L. Smitha, koji ga obavještava da je s njihovim zajedničkim prijateljem Radicom dogovarao strategiju Tuđmanova dolaska na jedno od sveučilišta u SAD-u, ali da i Tuđman sam mora aplicirati na više njih. Holjevac je u više navrata razgovarao s Tuđmanom, ponovno na isti način kao i ranije, ezopovski i općenito, bez konkretnih imena ili objašnjenja. Tako je 17. listopada Holjevac pozvao Tuđmana na krstarenje Savom uz napomenu da će im društvo praviti Šegedin, Đodan, Lisinski i još nekoliko drugih.[312] Nakon nekoliko dana Holjevac obavještava Tuđmana da je Šime Balen pretrpio moždani udar i da je primljen u bolnicu. Holjevac smatra da je uzrok tome prevelik pritisak kojem je bio izložen tijekom događaja vezanih uz Maticu hrvatsku. Kao završetak Tuđmanovih aktivnosti tijekom listopada donosi se popis osoba iz dijaspore koje su naručile knjige na Tuđmanovu adresu. Taksativno je nabrojeno 17 osoba, uglavnom iz Kanade i SAD-a (što se tumači utjecajem propagandnog članka koji je Radica napisao o knjizi u emigrantskom listu Hrvatski glas), od kojih su neki tražili čak 50 knjiga, poput Ivana Džebe iz Clevelanda. Također je Mate Meštrović poslao tri istovjetna pisma Tuđmanu, Holjevcu i Đodanu, u kojima im šalje presliku svojeg članka objavljenog u londonskom Economistu pod naslovom „Pro-moskovski generali napadaju Tita".[313]

4.3. Tuđman u okruženju

Osoba koja je prema procjenama SDS-a bila stavljena pod njihovu obradu bila je od tog trenutka potpuno nadzirana, a krajnji cilj te obrade u većini slučajeva sastojao se u tome da joj se onemogući bilo kakvo javno i političko djelovanje. Redovitim metodama i radnjama, kao što su angažman suradnika, tajna kontrola poštanskih i svih drugih pošiljaka, ozvučavanje prostorija, tajno i danonoćno praćenje te tajne pretrage, nastojalo se osobu dovesti do potpune pasivizacije u smislu da joj se utjera strah u kosti, demoralizira i izgubi perspektiva. Ako to kojim slučajem nije dovodilo do zadovoljavajućih rezultata, prelazilo se na druge, agresivnije metode poznate kao specijalne metode ili specijalne akcije. „Cilj specijalnih akcija je uvijek bio potpuno prekidanje političkog djelovanja nadziranog, čak i ako bi trebalo upotrijebiti

[312] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. studenog 1969. Informacija br. 607. Predmet: „Lasta" i drugi – djelatnost i kontakti, 4.
[313] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. studenog 1969. Informacija br. 607, 13.

ekstremno sredstvo - likvidaciju."[314] SDS, koja je gledano iz perspektive demokratskoga svijeta provodila kriminalne i terorističke djelatnosti, imala je zadaću očuvanja SFRJ, i u ostvarenju toga cilja sva su sredstva bila dopuštena te prikrivena tadašnjim pozitivnim zakonima. U praksi je to značilo uhićenja i zatvor, podizanje sudskih procesa temeljenih na optužbama koje su bile kompilacija dokumenata i dokaza prikupljenih od Službe. U svrhu slamanja i difamiranja obilježene osobe korišten je velik arsenal u praksi prokušanih specijalnih metoda rada, poput pripremljenih lažnih svjedoka, fabriciranih dokaza, zastrašivanja putem tiska, pisama i telefonskih poziva, izravnih prijetnji i ucjena, psihičkih i fizičkih tortura kojima su iznuđivana priznanja ili suradnja. Unutar granica Jugoslavije uglavnom se više nije pribjegavalo fizičkim likvidacijama, ali se jugoslavenski režim izvan granica koristio i tim metodama. U službenom dokumentu SDS-a vezanom uz emigraciju preporučuje se i potiče, u tim nacionalno heterogenim grupacijama i među pojedincima, težnja k „zaoštravanju sukoba do krajnjih granica treba da je stalna orijentacija SDB. Sukobi su često takve prirode da dovode do međusobnih fizičkih obračuna i ubistava."[315] Svojim postupcima SDS je procjenjivala koje su mjere i koliki intenzitet nasilja potrebni kako bi se ciljana osoba pasivizirala u svom javnom i političkom djelovanju, a rezultati su bili da se taj pojedinac potpuno onesposobi, prestane se opirati i pomiri se sa svojom nemoći pred jednom takvom nemilosrdnom i organiziranom silom u smislu državnog terora, „uglavnom, radi se o stanju koje ima za cilj kreativno mrtvilo određene osobe".[316] Pri tome se naglašava da je od presudne važnosti da djelovanje SDS-a bude sinkronizirano s političkim djelovanjem drugih državnih službi, pri čemu se za primjer takvoj timskoj i usklađenoj aktivnosti navodi formiranje staleških svećeničkih udruženja[317] nakon rata, koje je imalo za cilj odvajanje nižeg svećenstva od biskupa, čemu je SDS bitno doprinijela svojim mjerama „kako bi došlo do diferenciranja".[318]

Međutim, SDS nije bila samo tajnovita i zastrašujuća organizacija koja je čuvala temelje Partije i same SFRJ, ona je s vremenom preuzela sve karike društva, provodeći nesmiljeni državni teror, često fabricirajući neprijatelje i fingirane prijetnje, te provodeći prava kriminalna djela u smislu pribavljanja materijalnih dobara, zlouporabljujući svoju gotovo neograničenu moć i koristeći metode kakve nasilne kriminalne organizacije.[319]

[314] Leljak 2014, 147.
[315] Leljak 2016, 676.
[316] Leljak 2014, 147.
[317] O navedenoj problematici vidi: Akmadža 2018.
[318] Leljak 2016, 677.
[319] Akrap 2012. U knjizi je sažeto prikazana povijest SDS-a, ustroj i zloporabe ovlasti putem represije.

Tuđmanovo uhićenje i sudski progon nije započeo zbog događaja vezanih za Hrvatsko proljeće, nego je počeo prije svih tih događaja. Nekadašnji dužnosnik Udbe, a kasnije jedan od najbližih Tuđmanovih suradnika, Josip Manolić u svojim memoarima navodi kako je operativna obrada Tuđmana od SDS-a započela 1967., dakle puno prije početka 'maspoka'. Osoba koja je na neki način posebno etiketirala Tuđmana i uprla prstom u njega bila je Milka Planinc koja je na jednoj od redovitih i mnogobrojnih sjednica IK CK SKH, osvrćući se na aktualna nacionalna stremljenja i njihove nositelje, izjavila kako je pogrešan „zaključak da su najopasniji nosioci hrvatskog nacionalizma braća Veselice, Šime Đodan i Vlado Gotovac, prava je opasnost dr. Franjo Tuđman".[320] Kasnije je CK SKH naložio da se Tuđman kazneno goni, a SDS je izradila optužnicu kompilacijom goleme građe koju je tijekom više godina prikupila o Tuđmanu.

Tako je SDS, prema dostupnim podacima, započela praćenje Tuđmana 1967. što se vidi iz dokumenta datiranog 12. svibnja u kojem se kao predmet navodi „Franjo Tuđman – 'Lasta' zavedena početna informacija, naše mjere i naša saznanja".[321] U samom dokumentu navodi se kako je nadnevka 26. travnja 1967. zavedena obrada Franje Tuđmana, gdje se ukratko donose njegovi osobni podaci s naglaskom da je izbačen iz Partije. Tu se navode glavni razlozi njegova micanja: nesuglasice s CK SKH i CK SKJ, „saučešće u izdavanju Deklaracije, veze s inicijatorima Deklaracije o položaju i pravu hrvatskog književnog jezika, odnosa sa emigrantima intelektualcima i intelektualnim krugovima u zemlji i inozemstvu na liniji Deklaracije".[322] Nakon što se konstatiralo kako se pod obradu SDS-a stavlja kontrola Tuđmanove pošte, telefona i telegrama, u nastavku se navode imena osoba s kojima Tuđman „svakodnevno kontaktira". Dokument završava napomenom kako će se u cilju praćenja Tuđmana i njegovih daljnjih namjera pojačati daljnja obrada.[323] To je u praksi značilo da se potonji „Tuđmanov krug" po svaku cijenu mora razbiti.

U dokumentu SDS-a od 17. svibnja 1967. navodi se kako je direktor IHRPH Tuđman pokrenuo inicijativu prikupljanja potpisa svih zaposlenika u Institutu koji su svojim izjavama zatražili od nadležnih institucija ublažavanje kazne za njihova djelatnika Bušića. Bušić je bio

[320] Manolić 2016, 110.
[321] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12.5.1967. Informacija broj 274. Predmet: Tuđman Franjo – „Lasta", zavedena početna informacija, naše mjere i naša saznanja. Kao što su suradnici Službe imali svoje kodno ime, tako su često i osobe nad kojima je vršene obrada dobivale svoje kodno ime, u ovom slučaju Tuđman je dobio ime „Lasta". Ovoga dokumenta nema u Tuđmanovu službenom dosjeu.
[322] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12.5.1967. Informacija broj 274.
[323] „… poduzet će se sljedeće mjere: putem suradničke mjere, suradnika „Sokrat" praćenje aktivnosti „Laste" i veza; primjena pratnje; izučiti mogućnost primjene operativno-tehničkih mjera kod „Lastinih" veza čija se aktivnost najviše osjeća." HR-HDA-1561-RSUP-SDS, Centar Zagreb, 12.5.1967.

uhićen i osuđen 1966. na deset mjeseci zatvora zbog navodnog sudjelovanja u radu kontrarevolucionarne organizacije HOP (Hrvatski oslobodilački pokret). Polovicu kazne proveo je u istražnom zatvoru, ali ostatak kazne izbjegao je bijegom u Austriju negdje početkom rujna 1966. Nakon toga je uputio pismo u IHRPH izražavajući žaljenje što je pobjegao iz zemlje koja mu je u srcu. „Prema mišljenju veze 'Madjar' u Austriju je po nalogu direktora Tudjman Franje pošao Ramljak Ivo, službenik Instituta i preko naše Ambasade u Beču pasavanom [propusnicom] vratio Bušića u zemlju."[324] Drugi izvor SDS-a kodnog imena „Proleter" navodi kako je direktor Instituta Tuđman prenio službenicima informaciju da je Bušićeva optužnica iskonstruirana „i da je od njega batinama iznudjeno priznanje od 'rankovićevaca."[325] Nakon što je Tuđman intervenirao za Bušića, Vrhovni sud mu je u neuobičajeno kratkoj proceduri odgodio izdržavanje kazne, čime je kazna praktički preinačena u uvjetnu, a sam Bušić vraćen na svoje ranije radno mjesto u Institutu.[326]

U izvješću SDS-a za studeni 1969. navodi se kako je kod osoba koje su obuhvaćene grupnom obradom „Zagreb" primijećena povišena uznemirenost i duboka bojazan poradi događaja vezanih uz Maticu hrvatsku i Hrvatski književni list. Ovu je pomutnju dodatno intenziviralo pisanje Miloša Žanka koje je u nastavcima objavljivano u Borbi pod naslovom „U toj (nacionalističkoj) ludosti - ima sistema".[327] Praćenjem ove situacije SDS je naknadno došla do saznanja da su Tuđman, Holjevac, Fredi Kramer, Ivan Rukavina, Franjo Velfi (Wölfl) i Štrkalj imali dogovoren sastanak u sjedištu NK Dinamo. O tome je Tuđmana obavijestio Kramer, koji je potvrdio da će se sastanak održati 15. studenog, uz napomenu kako bi se trebali paziti o čemu će biti govora jer će sastanku nazočiti Štrkalj. Tuđman se složio s ovom opaskom, napomenuvši „da će Štrkalja morati eliminirati ili ga se barem donekle osloboditi".[328] Kramer

[324] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17.5.1967. Informacija br. 287. Predmet: Bušić Bruno, saznanja o emigrantu i povratku iz Austrije.
[325] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17.5.1967. Informacija br. 287.
[326] Tuđman u svom govoru prigodom njegova isključenja iz SK, nakon što je optužen za pomoć „dokazanom nacionalistu" Bušiću, detaljno govori o tome. Vidi: Stenografski zapisnik OO SK, II/17-19.
[327] Žanko se u svome članku žestoko obrušio na hrvatsku inteligenciju, poglavito na djelatnost u Matici hrvatskoj i njezinim časopisima Kolu, Kritici i Dubrovniku. Pozivajući se na Tita i partijske zaključke, on javno priziva medijski i stvarni pogrom, držeći da je vodstvo KPH-a to sve dopustilo: „Kao komunista i član SKJ smatram da 'socijalističke snage našeg društva ne smiju podcijeniti akcije nacionalista i šovinista, jer bi to imalo ozbiljne negativne posljedice za razvitak naše zajednice, za bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti' (IX kongres SKJ). Mislim da je radi odgovornijeg i efikasnijeg obračunavanja s nacionalizmom i šovinizmom u današnjoj fazi našeg političkog života nužno i u ovoj oblasti političkog života prijeći 's riječi na djela', preuzeti i snositi odgovornost i za ostvarivanje i ovih zaključaka IX kongresa i riječi druga Tita koji je žigosao nacionalizam kao najgoreg neprijatelja socijalizma." Žanko 1969, 13.
[328] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. studenog 1969. Informacija br. 614. Predmet: „Lasta" i drugi – dogovori povodom političke aktivnosti SK u vezi nacionalističkih pojava u Zagrebu.

u nastavku informira Tuđmana da će se odmah nakon završetka sastanka iz Uprave kluba uputiti u Hrvatsko narodno kazalište s ljudima iz kazališta, napomenuvši kako mu je Rukavina priopćio da on neće ići s njima. Prema tadašnjim informacijama kojima je raspolagala Služba, ovi sastanci i intenzivna komunikacija među navedenim osobama usmjereni su na zauzimanje jedinstvenih stavova i reakcija na navedeni članak od Žanka, koji je izazvao veliki interes kao i ogorčenje u njihovim redovima. Tako Šegedin 17. studenog zove Tuđmana najavljujući da će do njega doći kako bi se dogovorili o strategiji odgovora na medijsku hajku koja se provodi. Također, tijekom razgovora između Holjevca i Tuđmana u više je navrata izraženo ogorčenje na Žankov članak, ali i na redakciju Borbe koja je objavila takav pamflet, čime se dalo naslutiti da iza Žanka stoji širi plan izrađen u Beogradu kako bi se situacija u Jugoslaviji vratila na onu iz predbrijunskog razdoblja. Tuđman u osvrtu na članak govori o „milošijadi" u kojoj je bitno citirati (misli na Tita i zaključke s kongresa), a kakva je stvarnost to Žanka ne zanima. „Holjevac na ovo odgovara; 'Bitno je da se citira'."[329] Na koncu Holjevac govori kako će se raspitati kako je prošao sinoćnji sastanak (ne precizirajući koji) pa će javiti Tuđmanu kako bi dogovorili daljnje korake. O istoj temi s Tuđmanom je razgovarao i Đodan, koji ga je informirao da su se on i Šegedin složili kako bi bilo najbolje iskoristiti novonastale okolnosti gdje bi se poduzela akcija, ali to mora biti izvedeno na razborit način. U vezi s tim dogovorili su da se 20. studenog sastanu Tuđman, Đodan, Holjevac i Šegedin u Matici hrvatskoj kako bi mogli odlučiti o svemu.[330]

U isto vrijeme Holjevac je u razgovoru s Tuđmanom izjavio, s obzirom na novonastalu situaciju glede objave Žankova članka, kako je upravo sada najbolje vrijeme za objavu materijala koji je od ranije pripremljen.[331] Tuđman također misli kako je ovo dobra prigoda koja se ne bi trebala propustiti. U nastavku razgovora Tuđman je rekao da se jednom njihovom čovjeku prijeti „(kasnije je provjerom utvrdjeno da je to Bušić Bruno)", za što Tuđman drži da je posljedica Žankova članka. O istoj temi Tuđman je razgovarao sa Šćukancem koji misli da je to veoma loša stvar. Tuđman se nadovezao upitavši se komu zapravo služi Žanko i koliku će to izazvati štetu. Šćukanec također navodi kako se Marijan Matković sprema napisati odgovor Žanku, koji će objaviti Forum. Tuđman drži da je većina ljudi ogorčena i neće dopustiti da se na ovakav način prozivaju „i da ih se jednostavno izjednačava sa ustašama. Članici da imaju i svoju drugu stranu tj. da imaju određenu mobilizirajuću snagu za četnike i

[329] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. studenog 1969. Informacija br. 614, 2.
[330] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. studenog 1969. Informacija br. 614, 2.
[331] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639. Predmet: „Lasta" i drugi – dogovori povodom političke aktivnosti Miloša Žanka u vezi nacionalističkih pojava u Zagrebu.

ustaše".[332] Na koncu razgovora Šćukanec informira Tuđmana kako je njihov prijatelj Bušić našao dopisnicu u sandučiću za poštu s brutalnom prijetnjom radi čega je zatražio zaštitu, na što je Tuđman nadodao da je to također inspirirano Žankovim člancima.[333]

Dana 26. studenog 1969. u razgovoru između Holjevca i Tuđmana spominje se objavljeni članak u *Vjesniku* u kojem se citira general JNA Gojko Nikoliš, koji je prigodom održavanja proslave u spomen partizanske ratne bolnice na Petrovoj gori „dao negativnu ocjenu nekim tvrdnjama u 'Lastinoj' knjizi 'Velike ideje i mali narodi."[334] Holjevac drži da se general Nikoliš ovom izjavom izjasnio kao unitarist kojem smeta jezik kojim je knjiga napisana kao i sama Deklaracija. U nastavku su razmijenili stavove vezano za partizanski ustanak u Lici, Kordunu i Baniji, tvrdeći da KP nije sudjelovala u tim događajima, iako je na ovim područjima imala partijske organizacije, već se narod spontano odupro. Sljedećeg dana i Šime Đodan je nazvao Tuđmana u vezi članka od Gojka Nikoliša, nazvavši ga prostačkim jer u cijelosti negira hrvatsku državnost, i iznova Hrvati moraju u svojoj zemlji šutjeti, „a dokazano je da je jedino hrvatski narod izašao iz rata sa manjim brojem ljudi, nego što je ušao …".[335] Tuđman se nadovezao na to ustvrdivši kako je upravo hrvatski narod dao najveći doprinos u pobjedi revolucije, bez čega ne bi bilo niti Jugoslavije, čime je hrvatski narod konstituirao svoju državnost. Tuđman nastavlja kako je upravo u ovome temeljni sukob s unitaristima koji traje već 15 godina, s tezama o krivnji hrvatskog naroda za kapitulaciju stare Jugoslavije, uspostavu NDH, „i sada nemate svoje državnosti tj. ima da plaćate". [336] Također, Danilo Pejović u razgovoru s Ivom Frangešom 2. prosinca govori kako postoje dva odgovora na članak od Žanka koji su pripremili Grga Gamulin i Šegedin. Frangeš nastavlja kako bi možda bilo dobro da pojedinačno pošalju članke, jer nepotpisani članci su bili 1933. kada su se javni djelatnici zauzeli za Frica (Krležu). Obojica su se suglasila da bi najbolje bilo otići do Krleže i s njime o tome porazgovarati.[337] Šegedin je nakon par dana otišao u redakciju *Vjesnika* u srijedu (VUS), ali su mu ovi odbili objaviti članak. Tu informaciju prenio je Tvrtko Šercar nazvavši Tuđmana, pridodavši da su Šegedina uputili da se obrati uredništvu u Borbi gdje je bio objavljen Žankov članak. Istog tog dana Tomisla Ladan iz ureda u Matici hrvatskoj nazvao je Tuđmana i izručio

[332] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 2.
[333] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 2.
[334] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 2.
[335] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 3.
[336] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 4.
[337] Pejović će to pokušati učiniti 5. prosinca kada je zvao Krležu tražeći da ga ovaj prima kod sebe u stan. Krleža ga nije odbio, ali mu je rekao da će ga nastojati primiti narednih dana. *Isto,* 5. Krleža ga je na koncu primio i pročitao pripremljeni tekst kao odgovor na Žankov, na što je Krleža rekao da bi i on to potpisao, ali je tekst trebao biti oštrije intonirano, te da će on napisati nešto u tom smislu. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 7.

mu pohvale za odgovor Gojku Nikolišu, koji je nazvao izvrsnim, izrazivši mu čestitke na tomu. Također je o istom govorio Šerif Šehović informiravši Tuđmana kako se u cijelom gradu osjeća neka radost i veselje zato što je Tuđman odgovorio Nikolišu svojim člankom.[338] Služba je također registrirala i novu osobu koja je stupila u vezi s Tuđmanom vezano za polemike koje je izazvao Žanko svojim člankom u Borbi. Radi se o dva zabilježena poziva koje je Tuđman vodio sa Zvonkom Ivanković–Vontom. On je u razgovoru podržao Tuđmana u njegovim stavovima, spomenuvši i Šegedina, držeći kako Žanka treba žestoko napasti putem tiska, ali se ne zadržati samo na njemu nego i na ostalim negativnostima vezanim za unitarizam, pri čemu se treba isticati nužnost jasnijeg određivanja statusa Hrvatske unutar SFRJ. T Tako 5. prosinca Vonta izražava svoju podršku Tuđmanu čestitajući mu na „hrabrosti i pameti", misleći na odgovor koji je uputio Tuđman u polemici s Gojkom Nikolišem koja je bila objavljena u *Vjesniku*. Vonta nadalje govori kako je i on napisao svoj odgovor generalu Nikolišu koji bi htio pokazati Tuđmanu. Vonta drži da je ovo doista prešlo sve razumne granice, povjeravajući Tuđmanu da je nakon nedavne izdaje Marijana Cvetkovića prigodom ljetošnjeg glasovanja u Vijeću naroda[339] „istupio iz Partije točno na svoju 30-godišnjicu".[340] Premda govori da se svojih komunističkih osjećaja nije odrekao, Vonta napominje da je problem u poštenju i antidržavnim frakcijama jer je Partija postala unitaristička organizacija, a „meni je jasno da ćemo mi prvi u zatvor, jer oni otvoreno idu na vojnu diktaturu u Jugoslaviji, onog istog tipa, to je isto. Ovo je samo otprema poslova…".[341]

4.4. Aktivnosti osoba iz grupne obrade „Zagreb" nakon Desete sjednice CK SKH

U ovim informacijama navodi se kako su osobe iz grupne obrade „Zagreb" nastavile svoje neprijateljske aktivnosti, poglavito u svojim istupima tijekom „slučaja Žanko". Iz prijašnjih izvješća vidljivo je kako sve ove osobe, „a posebno 'Lasta' i njegove veze uz osudu Žanka i

[338] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. prosinca 1969. Informacija br. 639, 5. Polemika Gojka Nikoliša i Franje Tuđmana iz *Vjesnika* 1969., protegla se u više nastavaka tijekom studenog i prosinca navedene godine. Tako u jednom od svojih odgovora Tuđman objavljuje polemični članak „'Stravična vizija' dra Gojka Nikoliša" u *Vjesniku*, 5. prosinca 1969., da bi polemika završila 16. prosinca kada se u raspru uključuje i Miloš Žanko svojim člankom istog tog naslova „'Stravična vizija' dra Gojka Nikoliša".
[339] Iz konteksta ovog izvješća može se pretpostaviti da Vonta drži da je hrvatski predstavnik u Vijeću naroda u Beogradu zanemario hrvatske interese.
[340] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. prosinca 1969. Informacija br. 653. Predmet: „Lasta" i drugi – dogovori povodom političke aktivnosti Miloša Žanka u vezi nacionalističkih pojava u Zagrebu.
[341] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. prosinca 1969. Informacija br. 653, 2.

unitarizma smatraju zaključke CK SKH u stanovitom smislu kao rezultat svojih uspjeha…"[342] Navedeni događaji potaknuli su Tuđmana i njegove kontakte na još aktivnije djelovanje inspirirano nacionalističko–separatističkim težnjama. Tako se ponavljaju razgovori između Zvonke Ivanković Vonte i Tuđmana u kojima su se suglasili kako je osuda Žanka distanciranje od frakcionaštva i obrana od napada na partijsko vodstvo SR Hrvatske. Vonta nastavlja kako u partijskim strukturama u Dalmaciji egzistiraju oni koji sebe zovu „autonomaši", koji su u Saboru tražili svoj posebni odbor i koji su se priklonili Žanku. Govoreći o ponašanju Tita, obojica su se složila da je osobno Tito stajao iza Žanka. U nastavku se razgovor poveo o ugroženosti hrvatskog jezika, koji je nakon rata ostao bez ikakve zaštite, držeći da bi trebalo onemogućiti tiskanje *Borbe* u Zagrebu. S druge strane podržavaju časopis *Komunist*, a Vonta je dodao da je on izučavajući Ustav došao do saznanja da je formuliran u velikosrpskom duhu, a u delegaciji naroda postavljaju se osobe koje uopće ne pripadaju tome narodu. Na koncu Vonta drži kako je sadašnja situacija „za nas smrdljiva i mislim da Žanku još uvijek cvatu ruže".[343] U ovom razdoblju više je osoba preko telefona tražilo Tuđmana, dajući mu podršku glede njegovih polemika s generalom Nikolišem. Tako ga je nazvao Slavko Krlaj iz Zaboka, koji je tražio dva primjerka Tuđmanove knjige, izrazivši nadu da će Tuđman uspjeti izdržati aktualne prijepore, posebno ovaj posljednji s Nikolišem, na što je Tuđman odgovorio kako će i on i ovaj narod to sve prebroditi. Tuđman i dalje održava kontakte sa Šutejem, te su se ponovo dogovarali o eventualnom susretu pri kojem će mu Šutej predati obećane arhivske materijale.[344]

U ovom razdoblju Tuđman je iz Švedske primio pismo od Branka Salaja u kojem se ovaj opširno osvrće na objavljeni Žankov članak u *Borbi*. Salaj drži kako je intencija ovoga teksta u tome da se pokaže tobožnja konspirativna veza Matice hrvatske i hrvatske emigracije. Koncem prosinca Tuđman je uputio pismo za Njemačku adresirano na Karla Hnilicka u kojem je iznio svoju trenutnu situaciju, od trenutka kad je bio prisiljen napustiti Institut, te da je sada član Matice hrvatske i suradnik JAZU. U sljedećoj 1970. godini Tuđman vjeruje da će početi raditi na Sveučilištu, te također da ima više planova za angažiranje na više inozemnih sveučilišta. Na koncu navodi kako mu je u pripremi drugo izdanje njegove knjige *Rat protiv rata*, te se nada da će Hnilick utjecati na pozitivno rješenje za njegovu stipendiju. Početkom 1970. godine Tuđman je pisao Alfonsu Dalmi u Beč kako mu je u austrijskom časopisu *Ostkurier* objavljeno

[342] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113. Predmet: „Lasta" i dr. – nova saznanja o aktivnostima.
[343] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113, 2.
[344] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113, 2.

njegovo predavanje, te ga u tom kontekstu pita za mogućnosti prijevoda i tiskanja njegove knjige *Velike ideje i mali narodi* u Austriji. U svome izvješću od 12. siječnja 1970. suradnik „Rade" donosi informaciju kako se formirala skupina ljudi koji spremaju osnivanje Hrvatske gospodarske banke u Hrvatskoj. „Od lica obuhvaćenih obradom 'Zagreb' za ovu akciju su angažirani 'Lasta' i Šime Djodan, a osim njih V. Holjevac, Zvonimir Pavišić, Marko Veselica, i dr. Navodno, da su u ovu akciju uključeni i neki privredni i politički faktori."[345] To implicira uključivanje Mirka Lamera iz Rima, a katolički intelektualac Lav Znidarčić izjavio je kako će hrvatski svećenici u inozemnoj pastvi kod naših radnika također lobirati za banku. Sam Tuđman je prema istom izvješću izjavio kako on osobno na tome projektu ustrajno radi i da se ta inicijativa odvija prilično dobro.[346]

Sredinom siječnja Tuđman je dobio dva pisma iz Meksika i Kanade. U prvom pismu Radica piše da se rado prisjeća Tuđmana, izražavajući mu čestitke na izvanrednoj polemici u tisku. Drugo pismo je obavijest od Laurentian University iz Ontarija kojom je Tuđmanu priopćeno da trenutno nemaju slobodnih mjesta na njihovom odjelu političkih znanosti, ali ga informiraju kako se iduće godine otvara mogućnost, pa bi tada moglo doći do realizacije. Također je iz Londona 18. siječnja 1970. Tuđmanu stiglo pismo od B. Ožbolta u kojem izriče komplimente za njegovu knjigu *Velike ideje i mali narodi*, te da prati njegovu polemiku s Nikolišem. Govoreći o knjizi, Ožbolt drži kako je Tuđmanova filozofija povijesti pokazala koje su istinske silnice koje sudjeluju u povijesnim procesima. On potiče Tuđmana da nastavi svoju pisanu djelatnost u smislu da detaljnije analizira prijepore između dvaju različitih političko–ekonomskih sustava unutar Jugoslavije, ističući kako su Tuđmanovi povijesni uradci veoma doprinijeli razvoju historiografije u Jugoslaviji u smislu micanja nametnutih političkih zapreka. Dana 27. siječnja Holjevac i Tuđman izrazili su svoje negodovanje izostankom poziva na posljednji sastanak u Matici hrvatskoj, pa je Holjevac predložio da se oni okupe u Matici te pozovu još Đodana i Šegedina.[347]

U nadolazećim informacijama koje je Služba prikupljala o Tuđmanu, obrada se postupno fokusira na Tuđmana u smislu njegove liderske pozicije. Upravo je Tuđman u ovim izvješćima okarakteriziran kao „lice koje je inicijator okupljanja ili lice kojem se obraća za konzultacije ili ga se informira o odredjenim zbivanjima".[348] Također najnovije obavještajne informacije

[345] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113. Predmet: „Lasta" i dr. – nova saznanja o aktivnostima, 4.
[346] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113, 4.
[347] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. veljače 1970. Informacija br. 113, 6.
[348] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376. Predmet: „Lasta" i dr. – daljnja saznanja o aktivnosti.

govore kako su osobe iz grupne obrade „Zagreb“ pojačale intenzitet komunikacije, sastajanja i konzultiranja. Zapaža se također izuzetno aktivan odnos s više osoba u emigraciji s kojima se izmjenjuju mišljenja i planiraju razne inicijative, kroz razmjenu članaka iz emigrantskih listova, njihovim analizama i osvrtima. U svim ovim inicijativama vidno su izraženi nacionalistički i šovinistički elementi, što se na koncu reflektira kao organizirana neprijateljska djelatnost. U vremenu od početka 1970. godine upravo je Tuđman bio označen kao inicijator takvih zajedničkih okupljanja. Primijećeno je kako se u njihovoj međusobnoj komunikaciji izbjegavaju konkretne stvari, pa se sastanci dogovaraju pozivima na ručak ili večeru, ali samo za striktno određeni krug osoba od povjerenja, kojima ta skupina pridaje izuzetno značenje. Sve ovo upućuje na stanovitu konspirativnost, u razgovorima se ne navodi mjesto i vrijeme tih „ručkova“. Ta nepovjerljivost očitovala se u više slučajeva, primjerice kada je supruga Šime Đodana pokazala interes za vrijeme i mjesto susreta, Tuđman i ostali su na poseban način istaknuli tu njezinu pretjeranu zainteresiranost. U ovim informacijama također se navodi kako im zasad nisu poznati stvarni razlozi ovih redovnih okupljanja, ali temeljem osoba o kojima se radi pouzdano se zna da su svi istomišljenici i vrlo su bliski s Tuđmanom, koji u međusobnim dogovorima određuju koga treba na neki način primiti u taj krug istomišljenika, a od koga se distancirati. Za ilustraciju potonjih tvrdnji navode se sljedeći sastanci:

- Dana 4. ožujka 1970. u Tuđmanovu stanu bili su nazočni Holjevac, Šegedin, Đodan i Stjepan Šćetarić, a trebao im se pridružiti i Danijel Ivin.
- Dana 1. travnja, pod izlikom odlaska u Ljubljanu na nogometnu utakmicu između Olimpije i Dinama, iz Zagreba su zajedno otputovali Tuđman, Holjevac, Nikola Kajić i Tvrtko Šercer. U Ljubljani su imali ranije dogovoren sastanak s Otom Krkvarićem i još nekolicinom osoba.
- Dana 10. travnja u gostionici Kod Pere na Šalati[349] u 17 sati održan je skup čiji su organizatori bili Tuđman i Kajić, uz nazočnost Holjevca, Šegedina, Krešimira Hajdića, neidentificiranog Slavka i još nekoliko osoba.
- Dana 15. travnja kod Lučkog u restauraciji Peharček moj sastanak kojem su nazočili: Tuđman, Holjevac, Kajić, Šegedin, Đodan, Jože Štimac, Krešimir Hajdić, Drago Šćukanac, Šerif Šehović, Stjepan Šćetarič, Tvrtko Šercer, Zvonko Lisinski i još uvijek neidentificirani Slavko.

[349] Godinu dana kasnije u razgovoru s Šimom Balenom vezano za uhićenje Mutaka, Ivan Šibl je rekao „da se Vlado Mutak nalazi u zatvoru 'zbog svojih pričanja', te da na Šalati postoji jedna restauracija koju drži neki Pero u kojoj su bili ugradjeni aparati za prisluškivanje…“. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. travnja 1972. Informacija br. 53. Predmet: Zapažanja o ranijim aktivnostima važnijih pojedinaca iz „masovnog pokreta“, noviji podaci, komentari i kontakti, 7.

- Dana 13. svibnja ponovno je održano okupljanje ovoga kruga u klijeti kod Ivice Gažija. Prije pozivanja sudionika, Ivica Gaži i Tuđman u više su navrata razgovarali o svakoj novoj osobi koju im je netko predložio da pozovu. Prema informacijama SDS-a, u već spomenuti krug prvi put je bio uključen Marko Veselica, kojeg je preporučio Đodan, te Vice Vukov, kojeg je pozvao Tuđman. Gaži je također predlagao Paju Kanižaja, ali nema podataka da je on nazočio sastanku. Prije sastanka Gaži je rekao Tuđmanu da je nužno postići slaganje oko određenih ideja, misleći na događaje i inicijative vezane uz Maticu hrvatsku te na neke materijale koje bi trebalo tiskati. U pripremi sastanka Holjevac je nazvao Tuđmana rekavši mu da je ponovno imao neugodnosti sa suprugom Šime Đodana, Sonjom, koja se obrušila na njega jer sa „sobom odvlači Šimu Đodana".[350] Sastanku je od novih osoba nazočio Vlado Mutak.[351]
- Dana 23. svibnja Ivica Gaži ponovno je bio domaćin okupljanja, ovoga puta u Hlebinama. Planiranje i dogovori između Tuđmana i Gažija potvrđuju njihovu konspirativnu narav. Prema prikupljenim informacijama u Hlebine su otputovali Gaži, Holjevac, Vlado Mutak, Vice Vukov i još nekoliko osoba. Prije sastanka Gaži je nekoliko puta zvao Tuđmana, nagovarajući ga da dođe jer je, kako je rekao, on „preskup kadar", no Tuđman je svoj izostanak opravdao proslavom godišnjice braka. Gaži je također obavijestio Tuđmana da je uoči odlaska u Hlebine do kasno u noć razgovarao s Tuđmanovim prijateljem, generalom Mutakom. Tuđman se zanimao jesu li uspjeli što dogovoriti, na što je Gaži odgovorio da su već stvoreni temelji buduće Hrvatske lige. Nakon toga je Tuđman, čuvši tu informaciju, za Mutaka rekao: „postao je revolucionaran, trebao je dobiti kamen u glavu i da ga proglase ustašom pa da se onda osjeti da je zagrebački proleter".[352]
- Dana 10. lipnja Gaži je ponovno organizirao sličan skup u svojoj klijeti. Ovaj put nazočni su bili Tuđman, Vukov i još nekoliko neidentificiranih sudionika.
- Dana 4. srpnja organiziran je izlet u Čazmu od strane Vlade Gotovca i Ede Murtića. Tuđmana je na ovaj izlet pozvao Vlado Mutak, priopćivši mu ujedno da ga je prigodom posljednjeg susreta napao Ivo Kaleb „koji ga je optužio za 'putovanje s društvom u Hlebine' radi 'osnivanja Seljačke stranke i Gospodarske banke', te ga upozorio da pazi u kakvom se društvu kreće".[353] Mutak je dodao da je na to Kalebu odgovorio kako ga ne zanimaju stavovi

[350] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376. Predmet: „Lasta" i dr. – daljnja saznanja o aktivnosti, 4-5.
[351] Sudionika rata i vijećnik ZAVNOH-a, general JNA koji je sudjelovao u uspostavi teritorijalne obrane u Hrvatskoj. Nakon Karađorđeva u prosincu 1971. uhićen i osuđen na četiri godine zatvora u kojem je prošao torturu, te umire 1974. godine. Bio je pod obradom SDS-a.
[352] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376. Predmet: „Lasta" i dr. – daljnja saznanja o aktivnosti, 5.
[353] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376, 6.

unitarista, jer će raditi kako on želi. Tuđman je zatim napomenuo da Holjevac zbog bolesti neće nazočiti, na što se Mutak nadovezao konstatacijom da bi ipak trebali otići, jer je to krug budućih članova Centralnog komiteta.[354] U razdoblju od lipnja do prosinca 1970. godine nastavljena je intenzivna obrada nad navedenom skupinom „nacionalista". Na početku ovih informacija navodi se da je i u tom razdoblju obrade, među osobama iz skupne akcije „Zagreb", Tuđman zauzimao vodeću ulogu u organiziranju i koordiniranju ove skupine u zemlji. Što se tiče kontakata s inozemstvom, i dalje je bila nastavljena korespondencija s više osoba, s kojima su se razmjenjivala mišljenja, članci, časopisi i ostala literatura. U svim ovim materijalima naglasak je stavljen na sadržaje u kojima se analizira stanje u Jugoslaviji u svjetlu neravnopravnosti i ugroženosti Hrvata. I u ovom razdoblju pojavljuju se već spomenuti kontakti, koji se intenziviraju ovisno o društvenim događanjima.[355]

Suradnik „Rade" dostavio je početkom srpnja 1970. informaciju da Tuđman danonoćno radi na nekom rukopisu za svoju knjigu u kontekstu hrvatskog pitanja, istaknuvši kako „nije optimista u pogledu ishoda sukoba izmedju Zagreba i Beograda".[356] Dana 13. srpnja Mirko Lamer nazvao je Tuđmana i obavijestio ga da je stigao u Zagreb te su se dogovorili da se sastanu 15. srpnja kod Tuđmana. U ovom dopisu uz Lamerovo ime napisan je akronim PR, što upućuje na to da je i on postao zanimljiv Službi te da je nad njim započeta obrada „preventivni rad".[357]

Tijekom kolovoza 1970. Tuđman je imao intenzivne kontakte s Danilom Pejovićem, Đodanom, Đurom Srnecom, Marijanom Matkovićem, Ljudevitom Jonkom, Ivicom Gažijem, Vjekoslavom Bajsićem, Željkom Sabolom i drugima. Razgovaralo se o tome hoće li se okupiti staro društvo i nastaviti sa započetim nakon Holjevčeve smrti, pri čemu je Tuđman preuzeo na sebe zadatak obaviti razgovore s ostalima iz grupe i utvrditi njihove stavove. Tuđman je također zamolio Tvrtka Šercera da prikupi sve što je tiskano o Holjevcu, jer će to jednom trebati. Pukovnik Đuro Srnec nazvao je Tuđmana 20. kolovoza i obavijestio ga da nije uspio sina Miroslava maknuti s liste za odlazak u vojnu školu u Bileću, a glede njegova ratnog rasporeda pokušat će dogovoriti da dođe u postrojbu „u kojoj 'mi komandujemo." Srnec je također potvrdio da će Tuđmanu dostaviti sve materijale u vezi nepravilnosti vezanih uz

[354] Ankica Tuđman u svojoj knjizi *Moj život s Francekom* opisuje njihovo druženje s većinom gore spomenutih osoba, osobito u poglavljima „Prijatelji i 'prijatelji'„ i „Druženje s političarima", u kojima je prikazala istinske prijatelje i one lažne, koji su se nakon Tuđmanova suđenja 1972. udaljili od njih.
[355] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376, 7.
[356] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. prosinca 1970. Informacija br. 553. Predmet: „Lasta" /PR/ i drugi, nova saznanja o aktivnosti, 2.
[357] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. srpnja 1970. Informacija br. 376, 20.

podčinjene, a Tuđman se obvezao da će putem generala Ive Rukavine i Srećka Manole istražiti njegov slučaj.[358]

U isto vrijeme, u svojim redovitim izvješćima, suradnik „Rade“ piše o događajima vezanim uz izbore u Matici hrvatskoj, apostrofirajući Tuđmana koji je izjavio kako „bi bilo bolje da Šegedin postane predsjednik 'Matice', nego Jonke Ljudevit“.[359] Suradnik „Rade“ nadalje navodi da je Tuđman na skupštini inzistirao da uđe u Upravni odbor, a posebno da bude izabran na mjesto potpredsjednika. Suradniku je sve ovo ispričao Šime Balen, koji Tuđmana smatra pripadnikom frakcije ekstremnih desnih hrvatskih komunista „koji sada licitira za 'Nezavisnu Hrvatsku'.“[360] Na skupštini Matice hrvatske održanoj 22. studenoga 1970. prvi je put u javnosti dana pozitivna ocjena Deklaracije, što je iznio Hrvoje Iveković, istaknuvši njezin veliki značaj i pozitivne učinke koji su se odrazili na sve slojeve društva. Suradnik „Branko“ donosi zapažanje da je tijekom govora Igora Zidića predstavnik Bogoslovnog fakulteta Tomislav Šagi-Bunić javno komentirao: „Zašto ti ljudi mrze Srbe, kultura i religija ne poznaju granice, mi smo tako bijedni da se znademo samo svadjati“.[361] U izvješću se posebno ističe drski Đodanov govor na skupštini, koji je izazvao frenetičan pljesak i odobravanje kada je spominjao ekonomsku pljačku koju provodi Beograd, te kada je na koncu izlaganja, „govoreći o 'orjunašima', spomenuo Ivu Andrića i Viktora Novaka i još neke“.[362] Ivo Frangeš nazvao je 24. studenoga Pejovića i rekao mu da je Đodanov govor izazvao pravi kaos o čemu pišu svi domaći, ali i inozemni časopisi, čudeći se Đodanovoj naivnosti, jer su prema Frangešovim riječima oponenti već mjesecima vrebali prigodu da zaskoče Maticu, i ovaj im je sada došao kao naručen.[363] Nakon toga Pejović je obavijestio Tuđmana da je Sveučilišni partijski komitet zatražio stenogram s matičine skupštine, a Vlado Mutak nazvao je Tuđmana zbog iste stvari. Ivica Gaži i još nekoliko osoba iz skupine također su telefonski razgovarali s Tuđmanom želeći čuti njegovo mišljenje o „nepotrebnom“ Đodanovu istupu.

[358] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. prosinca 1970. Informacija br. 553, 4.
[359] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. studenog 1970. Informacija br. 516. Predmet: „Lasta“ (PPR) i dr., aktivnosti oko godišnje skupštine „Matice hrvatske“, 4.
[360] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. studenog 1970. Informacija br. 516.
[361] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561. Predmet: Aktivnost lica u obradi „Zagreb“ u vezi događaja oko godišnje skupštine „Matice hrvatske“, 3.
[362] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561, 3
[363] Frangeš također govori Jonkeu da je razgovarao sa Savkom koja mu jer rekla da je Rodoljub Čolaković digao hajku glede Matičine skupštine, i da se pripremaju protestni skupovi u Srbiji i BiH. Veli da mu je Savka rekla da je sada Matica u „krvavoj situaciji“. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561, 5.

Dana 8. prosinca Đodan je nazvao Tuđmana, samozadovoljno govoreći o reakcijama na svoj istup i citirajući pojedine tiskovine i njihove komentare.[364]

Suradnik „Rade" ponovno je imao susret s Tuđmanom te je u svojem izvješću od 24. kolovoza naveo da je Tuđman, unatoč svemu, izrazio optimizam glede jugoslavenske krize, promatrajući je iz hrvatskog kuta. On zastupa inicijativu podunavske konfederacije i nužnost razbijanja Jugoslavije kako bi se došlo do konačnog oslobođenja i samostalne Hrvatske. Govoreći o podjelama na književnom i kulturnom polju, Tuđman također ističe gospodarsko stanje u kojem Srbi sve ekonomske čimbenike drže u svojim rukama i ne namjeravaju ih prepustiti.[365] Marko Veselica nazvao je Tuđmana i izrazio želju za ponovnim susretom s Mirkom Lamerom, s kojim je nekoliko dana ranije bio u Tuđmanovu stanu. Veselica je želio o nekim stvarima detaljnije razgovarati, izražavajući određenu dozu opreza jer se brat Mirka Lamera, Stjepan, nalazio u Beogradu te je odigrao prilično negativnu ulogu u lobiranju prigodom planova za izgradnju autoputa Zagreb – Split. Navodno se založio za sasvim oprečnu ideju od predložene, jer je dao prednost izgradnji autoputa Zagreb – Beograd. Veselica je tijekom dana svratio k Tuđmanu te je kod njega obavio razgovor s predstavništvom Astre u Londonu, prigodom kojeg je obavijestio Musu Gentoma da je uspio dogovoriti njegov sastanak s Perom Pirkerom. Istoga dana Danilo Pejović govorio je Tuđmanu o incidentu koji se dogodio tijekom proslave obljetnice Kalničkog odreda u Ludbregu, jer je tijekom službenog programa bila intonirana glazba *Marš na Drinu*.[366]

Obrazlažući svoje odbijanje putovanja s delegacijom Matice hrvatske u Dubrovnik na proslavu obljetnice Frane Supila, Tuđman je izjavio da ne želi prisustvovati zato što Mirjana Gross drži glavni referat.[367] Pejović je također upozorio Tuđmana da u Matici cirkulira pismo koje je uputio Grga Gamulin, a koje je izravno upereno protiv Tuđmana i njegovih pristalica. Pejović smatra da ovo pismo neće spriječiti Tuđmanov izbor za člana Upravnog odbora Matice. Suradnik „Rade" ponovno je u izvješću od 14. listopada dostavio informaciju o svojem susretu s Tuđmanom. Tom prigodom kod Tuđmana je bio Mirko Lamer, s kojim je Tuđman komentirao aktualnu situaciju. Govoreći o službenoj politici CK SKH, Tuđman je smatrao da

[364] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561, 9.
[365] Čitajući Tuđmanove dnevničke zapise koji su tiskani u četirima knjigama, u svim razgovorima ili navodima iz pročitane literature ili publikacija uvijek je brižno pratio i ekonomske pokazatelje. Tako u tijeku drugog suđenja, 17. prosinca 1980. Tuđman nalazi vremena raspitati se i doznati da „od 102 milijarde vojnog budžeta više od 90 se troši na teritoriju Srbije, od preostalih desetak samo dvije milijarde u Hrvatskoj". Tuđman 2011.b, 83.
[366] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561, 6.
[367] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1970. Informacija br. 561, 7.

se oni ne usuđuju do kraja provoditi hrvatsku politiku te da pritom pribjegavaju različitim manevrima. Tuđman je ponovno otvoreno zagovarao nužnost hrvatskog izlaska iz Jugoslavije i stvaranje neovisne Hrvatske. Na koncu suradnik navodi da je trenutno u tisku Tuđmanova studija o Stjepanu Radiću u *Kritici* i Zborniku MH.[368]

U razdoblju od prosinca 1970. do siječnja 1971. zabilježena je kontinuirana suradnja većeg broja osoba iz grupne obrade „Zagreb", pri čemu je fokus bio usmjeren na događaje vezane uz Maticu hrvatsku. Uočljiv je stalan napor da se u NK Zagreb, NK Dinamo i još neka druga sportska društva na čelne pozicije dovedu istomišljenici iz ove skupine, s namjerom njihova istupanja iz jugo-udruženja. Tako Mutak Vlado ovaj oblik aktivnosti naziva legalnim radom te u razgovorima s Tuđmanom sugerira da bi on trebao preuzeti vođenje Stolnoteniskog saveza, kako bi time „na mala vrata" ušao u politiku, što bi bio početak misije koju trebaju izvršiti. Uglavnom, i u ovom razdoblju informacije se navode kronološki, onako kako ih je Služba zaprimala.[369]

Dana 11. siječnja 1971. Mutak je, kao i prethodnih dana, ponovno nazvao Tuđmana u vezi s predstojećom sjednicom Stolnoteniskog saveza Jugoslavije, raspitujući se je li sastavio popis osoblja i izražavajući nadu da će Tuđman biti izabran za predsjednika Saveza. S obzirom na stanovito Tuđmanovo protivljenje tomu, Mutak smatra da im preostaje jedino ovo sportsko područje. Držeći da su blokirani na svim drugim poljima, zaključuje da se sada moraju okrenuti drugim aktivnostima, ponovno sugerirajući Tuđmanu da im je još samo područje sporta ostalo. Mutak dalje navodi da je Tuđmanovo ime poznato uskom krugu osoba, ponajprije onima koji se bave znanstvenim radom, te da bi mu imenovanje za predsjednika jednog sportskog saveza omogućilo izlazak iz anonimnosti, ponavljajući mu krilaticu „ako želiš vršiti određenu misiju, moraš ulaziti na mala vrata unutra".[370] Tijekom 1970. Mutak je u više navrata isticao tezu da je došlo vrijeme da se nešto konkretno učini u vezi s hrvatskim nacionalnim pitanjem. Sredinom 1970. Vlado Mutak susreo se s Tuđmanom, prebacivši mu u razgovoru zamjerku zbog nedolaženja na sjednice Teniskog saveza. Bio je odlučio pokrenuti pitanje odcjepljenja Teniskog saveza Hrvatske od jugoslavenskog, pa je već ranije u vezi s tim tražio Tuđmanovo mišljenje. Mutak je, naime, bio ogorčen i zbog toga što je Teniski savez Jugoslavije spriječio da se Davis Cup igra u Zagrebu. S obzirom na to da je tražio Tuđmanovo

[368] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. prosinca 1970. Informacija br. 553, 2.
[369] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21. siječnja 1971. Informacija br. 25. Predmet: „Lasta" (PR) i drugi, nova saznanja o aktivnosti.
[370] HR-HDA-1561-RSUP SDS SRH, Centar Zagreb, 21. siječnja 1971. Informacija br. 25. Predmet: „Lasta" (PR) i drugi, nova saznanja o aktivnosti, 6.

mišljenje, ovaj mu je rekao da se takve stvari ubuduće moraju sprječavati. Osvrćući se na njihovo djelovanje u NK Zagreb, Tuđman mu je predložio da se kroz rad u tom klubu potaknu pitanja zašto Zagreb nema odgovarajuću sportsku dvoranu, dok se „za naše pare" grade dvorane u svim zemljama svijeta (u smislu da je Tito u više navrata financirao gradnju u siromašnim zemljama Afrike i Azije koje su pripadale Pokretu nesvrstanih). [371]

Radi bolje preglednosti, u razdoblju od siječnja do studenoga 1971. u izvješćima se poimence navode kontakti osoba iz obrade „Zagreb" s osobama u inozemstvu. Tako je Tuđmanu 11. siječnja 1971. iz SAD-a stigla pošiljka od političkog emigranta Karla Mirtha, u kojoj mu je poslao članak Milovana Đilasa objavljen u *The New York Timesu*. Iz SAD-a mu je također poslao pismo Mato Meštrović, u kojem ga obavještava da mu je poslao tražene knjige te da je prije nekoliko dana primio pismo iz Sarajeva od svećenika Krunoslava Draganovića[372] koji mu je poslao svoju novu knjigu *Sa Kupreške visoravni*, objavljenu u zemlji pod pseudonimom Miroslav Džaja.[373] Na koncu pisma Meštrović upoznaje Tuđmana s aktualnim novostima u emigraciji, navodeći kako je bliski suradnik i prijatelj Draganovića, djelatnik više obavještajnih službi Miroslav Varoš, nestao iz Italije, gdje je živio, zajedno sa ženom i kćeri.

Kao i u prethodnom razdoblju, kod Tuđmana se ponovno okupilo više osoba iz obrade „Zagreb", među njima Ivo Frangeš, Danilo Pejović, Petar Šegedin i drugi, u društvu sa suprugama. Suradnik „Rade" dostavio je 19. ožujka informaciju u kojoj iznosi Tuđmanov stav o aktualnoj situaciji u zemlji. Tuđman je izrazio skepsu prema izjavama aktualnog rukovodstva u Hrvatskoj i njihovim pogledima na tijek političkih zbivanja. Uvjeren je da dolazi do pogoršanja cjelokupne situacije u smislu novih represija te upozorava da se u svakodnevnoj komunikaciji treba biti oprezan. Također je izrazio nezadovoljstvo govorom Savke Dabčević-Kučar zbog pogrešnih proporcija u smislu zalaganja za rješavanje ekonomskih

[371] HR-HDA-1561-RSUP SDS SRH, mikrofiš 303 448 – Vlado Mutak, 2.
[372] Krunoslav Draganović (1903.–1983.) bio je svećenik, povjesničar i politički djelatnik. Komunistička vlast smatrala ga je jednom od najopasnijih osoba hrvatske emigracije, a do danas slovi kao kontroverzna figura u suvremenoj hrvatskoj crkvenoj i političkoj povijesti. Spekulacije vezane uz njegov povratak u Jugoslaviju u rujnu 1967. desetljećima su bile praćene različitim prijeporima. U knjizi *Krunoslav Draganović – iskazi komunističkim istražiteljima* (Zagreb, 2010.) autor Miroslav Akmadža, na temelju više izjava i neobjavljene arhivske građe, rasvjetljuje dvojbe vezane uz njegov slučaj i dramatičan povratak u Jugoslaviju.
[373] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. travnja 1971. Informacija br. 124. Predmet: Tuđman Franjo (PR) i dr., nova saznanja o aktivnosti, 4. Od ovog dopisa Tuđman se više ne vodi pod kodnim imenom „Lasta".

nesuglasica, uz istodobno potpuno zanemarivanje političkih konstelacija i ustavnih amandmana.[374]

Krajem travnja i početkom svibnja 1971. u Zagrebu je boravio John Prepolec, državljanin SAD-a i veza američke obavještajne službe. Kako bi se utvrdile njegove veze u Zagrebu, stavljen je pod nadzor SDS-a.[375] Ovim mjerama utvrđen je kontakt s Franjom Tuđmanom, s kojim je u više navrata bio na zajedničkim objedima, a u prvom telefonskom razgovoru s Tuđmanom prenio mu je „pozdrave Mate Meštrovića (emigranta u USA, veza američke ob. službe – OPIN)".[376] Prigodom susreta s generalnim američkim konzulom Ormeom Willsonom preporučio je da na prijem koji se trebao održati u konzulovu stanu svakako bude pozvan i Tuđman. Ukratko je informirao konzula o Tuđmanovoj biografiji, navodeći da je bio general i direktor Instituta, da je zbog podrške Deklaraciji bio izbačen iz SKJ, da je veliki prijatelj Amerike i da bi s njim bilo veoma korisno razmijeniti mišljenja. Nakon toga Prepolec je nazvao Tuđmana i prepričao mu razgovor s konzulom, preporučivši mu da svakako nazoči tom prijemu na kojem će biti niz zanimljivih osoba. Dana 10. svibnja Prepolec je u telefonskom razgovoru s Thomasom Dunlopom, generalnim konzulom SAD-a u Zagrebu, napomenuo da će otputovati u Rim gdje će imati susret s kardinalom Franjom Šeperom. Također je izrazio svoje duboko razočaranje susretom s profesorom iz Zagreba, Aleksandrom Goldsteinom, s kojim se sastao na večeri u konzulovu stanu u nazočnosti dvojice diplomata State Departmenta iz Washingtona. Goldstein je naime tijekom večere isticao „kako Hrvati ne vole Židove, da su u toku II svjetskog rata pobili 40 hiljada Jevreja i slično".[377] Prepolec zaključuje da ovaj čovjek nije prijatelj Hrvatske i da svjesno lobira za Beograd. Nakon operativne analize, napravljene na temelju susreta, razgovora, pošiljki i kontakata koje je Prepolec imao tijekom svojega boravka u Zagrebu, donesena je ocjena da postoji bliska suradnja između osoba iz američkog konzulata, koje se nalaze pod obradom SDS-a (Willsona i Dunlopa), i osoba koje dolaze u Jugoslaviju, poput Prepoleca, „te nekih osoba čija je aktivnost

[374] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. travnja 1971. Informacija br. 124. Predmet: Tuđman Franjo (PR) i dr., nova saznanja o aktivnosti.
[375] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. svibnja 1971. Informacija br. 151. Predmet: John Prepolec, državljanin SAD, veza američke obavještajne službe, boravak i kontakti u Zagrebu (OPIN).
[376] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. svibnja 1971. Informacija br. 151, 2. U jednom razgovoru desetak godine kasnije, Tuđman to isto ponavlja za Meštrovića: „Ma on je američki čovjek, intelektualac, on je …, on bez znanja Amerike i drugih ne bi mogao to napraviti…". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. srpnja 1983. Informacija br. 871. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Stipac Drago (OO) – aktivnost, 3.
[377] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. lipnja 1971. Informacija br. 168. Predmet: John Prepolec, državljanin SAD, veza američke obavještajne službe, kontakti u Zagrebu (OPIN), 3.

u suprotnosti s društveno-političkim kretanjima u našem društvu (Tudjman Franjo – PPR, Golštajn dr. prof. Aleksandar)".[378]

4.4.1. SDS i konstrukcija optužnog okvira

Kako se približavao konačni obračun s „hrvatskim nacionalistima", tako je i SDS pripremala sve više materijala za očito već planirana suđenja.[379] Kao što su režimski mediji, ponajprije tiskovine, tjednima prije uhićenja lansirali priče o navodnom komitetu pedesetorice[380] i o svezi Matice hrvatske s ustaškom emigracijom, o čemu će kasnije biti više rečeno, tako su i njihovi vjerni podanici, doušnici SDS-a, počeli djelovati u tom kontekstu. Primjerice, svenazočni suradnik „Rade" u svojem izvješću od 15. srpnja 1971. navodi da je emigrant u Švicarskoj Juraj Petričević, sagledavajući aktualnu političku situaciju u SR Hrvatskoj, rekao da je sada potrebno da hrvatska emigracija podrži trenutačno političko vodstvo. Ali još više od toga, „Naročito želi saradnju s komunistima iz opozicije navodeći Tudjman Franju, Veselicu Marka, Pejović Danila, Vaupotić Miroslava, Djodan Šimu i Šošić Hrvoja".[381] Petričević je također rekao da se zalaže da se na predstojećem simpoziju *Hrvatski razgovori o slobodi*, koji se trebao održati 3. srpnja 1971., Tuđmanova knjiga *Velike ideje i mali narodi* i Šošićeva knjiga *Za čiste račune* dobiju nagradu *Hrvatske revije*. U tom razdoblju Tuđmanu se obratio Vice Vukov, koji ga je informirao o pismu koje je dobio iz Pariza, od svojega rođaka Nevena Šimca – za kojeg u napomeni suradnik „Rade" navodi da pripada grupi ekstremnih nacionalističkih emigranata – a za kojeg Vukov od Tuđmana traži pomoć kako bi mogao pohađati „školu rezervnih oficira". Vukov napominje da Šimac nije član Partije, ali da se namjerava učlaniti. Saslušavši Vukovu zamolbu, Tuđman mu je preporučio da se javi pukovniku JNA Đuri Srnecu.[382]

---

[378] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. lipnja 1971. Informacija br. 168, 4.
[379] Kao što smo ranije vidjeli Tuđman je par godina ranije, sluteći skori obračun, u više navrata pokušao otići na neko inozemno sveučilište jer „da je moguće očekivati politiku 'jake ruke', jer da se Tito nalazi pod utjecajem unitarista". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537, 4.
[380] Primjerice: Miletić, Vlada. 1971. „Pokret ostavki", *NIN* (Beograd), 26. 12. 1971: 14, ili Radule, Vasović, „Udružene kolone kontrarevolucije. Osvajanje vlasti kroz izbore 1973." *Borba*, L 132, 15.5.1972: 10.
[381] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. srpnja 1971. Informacija br. 214. Predmet: Tuđman Franjo (PR) i dr. – političke akcije i druge aktivnosti.
[382] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. srpnja 1971. Informacija br. 214, 8.

U kontekstu SDS-ova zlonamjernog povezivanja političkih emigranata i „nacionalističkih disidenata“ u zemlji, dogodio se iznenadni posjet Mačekova tajnika Branka Pešelja Jugoslaviji, koji je baš u to vrijeme, prvi put nakon odlaska iz Jugoslavije 1945., posjetio zemlju. SDS u svojem izvješću od 30. srpnja 1971. navodi njegov susret s generalnim konzulom SAD-a u Zagrebu Ormeom Wilsonom te posjet Tuđmanu u njegovu stanu, uz napomenu da je Pešelj u stalnom kontaktu sa State Departmentom i da je veza američke obavještajne službe. Postavlja se pitanje kako je upravo u ovom trenutku, nakon toliko godina, Pešelj dobio ulaznu vizu od diplomatskih predstavnika SFRJ u Washingtonu i u čijem je interesu to pokrenuto. Naime, 23. srpnja Pešelj je posjetio Tuđmana, koji je i sam bio veoma iznenađen njegovim dolaskom u Zagreb. Pešelj je informirao Tuđmana da mu je nedavno izašla nova knjiga u Washingtonu, „te da mu je mnogo stalo do toga da je upravo Tudjman dobije medju prvima“.[383] Dan prije Pešeljeva posjeta Tuđman se vratio s godišnjeg odmora i odmah stupio u vezu s Ivicom Gažijem, kod kojeg se interesirao za novosti i aktualna događanja glede sutrašnje sjednice Predsjedništva Gradske konferencije SKH u Zagrebu. Gaži mu je priopćio kako će sutra Veselica i Đodan biti isključeni iz SKJ jer su napokon prikupili većinu za glasanje, a da zasad neće pokretati ništa vezano uz Tuđmana.[384] Također je 23. srpnja Željko Matić s Pravnog fakulteta nazvao Vlatka Pavletića i priopćio mu da je osobno Tito inzistirao na tome da se Veselica i Đodan izbace iz Partije, te da je Savka Dabčević-Kučar kod kuće bolesna. Osvrnuvši se na predloženi Nacrt ustava Hrvatske, Matić je rekao da se propisuje kako će SR Hrvatska donositi svoje zakone sukladno važećim saveznim zakonima, koji će biti objavljivani u službenim novinama Hrvatske na hrvatskom i srpskom jeziku. Također, osobe koje dolaze iz drugih republika, a govore srpskim jezikom, moći će se njime služiti u svim službenim prigodama, te su se obojica složila da ovime stanje postaje gore nego prije. Pavletić smatra da će sada doći do revolta i da će ljudi masovno početi istupati iz Partije, a da je to očito i nakana novih zakona i produženje poniženja, pa će se nastaviti praksa da ondje gdje Srbi prevladavaju nećemo smjeti pitati „jer onda je to prebrojavanje, a gdje ih ima manje, oni će se pozivati na Ustav i tražiti prava“.[385] Nakon održane sjednice Veselica je nazvao Đodana u Dubrovniku. Đodan je bio prilično ljut i razočaran jer „će ponovo platiti hrvatske glave“, dok se u isto vrijeme Hrvatskoj uzimaju milijarde i „to su veliki uspjesi Vlade Bakarića za 25 godina. Tako

[383] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30.7.1971. Informacija br. 226. Predmet: Pešelj dr. Branko, advokat, biv. Tajnik Maček dr Vlatka, drž. SAD i SFRJ – boravak i kontakt u Zagrebu (PI), 3.
[384] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3.8.1971. Informacija br. 932. Predmet: Reagiranje na proširenu sjednicu Predsjedništva Gradske konferencije SKH Zagreb i ostale aktivnosti Veselice, Đodana, Tuđmana i drugih, 2 (u sklopu akcije SDS-a kodnog imena „Zagreb“).
[385] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3.8.1971. Informacija br. 932, 8.

je on uspio da se održi. Što možeš, ja sam mislio da će biti nešto, a sad vidim da nema ništa."[386] Đodan se posebno naljutio na Srećka Bijelića, koji je s njima prijateljevao, a sada im „svima puca u leđa" i javno čita optužnicu protiv njih, pokazavši da je uvijek bio „rankovićevac, velikosrbin i unitarist". Đodan smatra da je njihova intencija bila ta da „svakog hrvatskog intelektualca koji je nešto značio izbacili iz Partije…", odnosno sve osobe kojima je stalo i koje grade Hrvatsku, pitajući se zašto Srbi ne izbace Dobricu Ćosića i druge.[387]

Nekoliko dana kasnije, 26. srpnja, Marko Veselica nazvao je Tuđmana tražeći njegovo mišljenje o novonastaloj situaciji u kontekstu negativnog govora koji je održao Jakov Blažević[388]. Tuđman smatra da su ti njihovi postupci čisto „politikanstvo koje će im se obiti o glavu". Veselica se osvrnuo na trenutačni status njega i Đodana, raspitujući se o Tuđmanovoj procjeni hoće li biti sudski procesuirani s obzirom na prijetnje kojima su stalno izloženi. Tuđman smatra da se prije svega trebaju držati svojih statutarnih prava i to navesti u žalbi na isključenje iz Partije. U vezi s eventualnim sudskim postupcima Tuđman predmnijeva da za suđenje moraju imati nekakve dokaze, napominjući kako su bili prisiljeni živjeti u vrijeme „kad su se materijali fabricirali, ali mislim da to ipak… da toliko pameti će biti".[389] Dana 28. srpnja u razgovoru s Ivicom Gažijem, Tuđman mu je priopćio kako je razgovarao s Veselicom koji je bio prilično uznemiren nakon što je slušao Blaževićev govor[390], te je sugerirao Gažiju da se raspita vezano za Veselicu. Nakon toga Zvonimir Lisinski je informirao Tuđmana kako su spremni tekstovi za novi broj *Hrvatskog tjednika* koji su po njemu izrazito rezolutni, ali da im to ionako neće ništa pomoći.

Nekoliko mjeseci prije Karađorđeva, Veselica i Đodan izbačeni su iz SKJ na sjednici Predsjedništva Gradske konferencije SKH Zagreb, 23. srpnja 1971. Usporedo s time došlo je do zabrane jednog broja *Hrvatskog tjednika*, dok je SDS nastojao prikupiti sve komentare i reakcije vezane uz potonje događaje. U obradi ponovno sudjeluje suradnik „Rade", koji u svojem

[386] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3.8.1971. Informacija br. 932.
[387] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3.8.1971. Informacija br. 932, 9.
[388] Radi se o govoru koji je Blažević održao na proširenoj sjednici Predsjedništva Gradske konferencije SKH Zagreb u kojem je izuzetno negativno govorio o Katoličkoj crkvi i njezinom utjecaju na društvo.
[389] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3.8.1971. Informacija br. 932, 11. Očito je namjerno izostavljen dio Tuđmanove rečenice.
[390] U jednom razgovoru s Jankom Bobetkom, Tuđman je rekao da je Jakov Blažević čovjek „uskih horizonata", koji je bio svjestan hegemonističkih pritisaka, a ipak nije uvidio da se koristi njegov antireligijski habitus, ne shvaćajući da „u Beogradu smatraju da je Katolička crkva glavna zapreka zašto oni nisu uspjeli Hrvate pretvoriti u svoje roblje". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. prosinca 1983., Informacija br. 1470. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Bobetko Janko (OO), Stipac Drago (OO), Gamulin Grga (OO) i Šehović Šerif – aktivnost i komentari, 3.

izvješću navodi da Đodan i Veselica govore kako ne treba dramatizirati zbog aktualnih događaja, a Jonke je rekao da njih dvojica žele privatizirati Maticu i preko nje afirmirati svoje karijere. Jonke također smatra da se Matica ubuduće treba više posvetiti književnom i znanstvenom radu, a nikako dopustiti da njezina djelatnost poprima političke konotacije. Na koncu izvješća suradnik „Rade" ponovno apostrofira ključne „krivce", zaključivši da su osobe povezane s *Hrvatskim tjednikom* „znatno ratobornije" od Jonkea, „a posebno Tudjman i Pavletić".[391] Usprkos negativnoj klimi i najavama progona, Tuđman odlazi u Pariz na poziv Prijatelja Matice hrvatske, gdje je održao predavanje o Stjepanu Radiću. Vrativši se iz Pariza 1. studenoga 1971., izjavio je da je predavanju nazočio veliki broj iseljenika, te je spomenuo incident s jednim mladićem „za kojeg tvrdi da je unitarist".[392]

5. Montirani sudski politički proces 1972. godine

5.1. Partija rabi sudske procese u obračunu s oporbom

Sagledavajući novonastalu situaciju u Hrvatskoj nakon sloma Rankovića i neugodnih događaja oko Deklaracije, te želeći skrenuti pozornost na pojedine tendencije u aktualnim političkim zbivanjima, Tuđman se odlučio svoja razmišljanja i stavove pisanim putem uputiti tadašnjem političkom vodstvu SR Hrvatske.[393] Značenje ovoga pisma leži u tomu što je Tuđman svojim povijesnim prosudbama na neki način sublimirao tadašnju situaciju, plastično anticipirajući nadolazeće događaje kroz sintezu aktualnih političkih prilika u kojima je prepoznao stanoviti povijesni arhetip.[394] Tuđman također ističe da je od samih početaka svojega sudjelovanja u komunističkom pokretu držao kako on u Hrvatskoj mora zrcaliti interese hrvatskoga puka, još otkako se priključio partizanskom pokretu i kao dvadesetogodišnji mladić stao na stranu zaštite hrvatskih nacionalnih interesa, pišući pismo CK KPH, čime je došao u koliziju s anacionalnim i velikosrpskim snagama, što ga je pratilo

[391] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. rujna 1971. Informacija br. 259. Predmet: Veselica Marko, Tuđman Franjo, Vlatko Pavletić i dr. – tendencije djelovanja i neke aktivnosti, 12 - 13 (izori kontrola telefona i suradnik „Rade").
[392] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. studeni 1971. Informacija br. 339. Predmet: Bačić Ante (PR), Gotovac Vlado (PI), Glibota Ante (PI), i drugi; aktivnosti, razgovori, dogovori, 9.
[393] Predsjednici CK SKH Savki Dabčević-Kučar, predsjedniku Sabora SRH Jakovu Blaževiću, predsjedniku Republičke konferencije SSRNH Stjepanu Iviću, predsjedniku Saveza boraca NOR-a Hrvatske Ivanu Šiblu, predsjedniku IV. Sabora SRH Dragutinu Haramiji i sekretaru IK CK SKH Peri Pirkeru, 20. lipnja 1970. Tuđman 1995, 180.
[394] Tuđman u pismu na svom osobnom slučaju pokazuje jedan sustavni i planirani obračun koji se vodio protiv svakog pojedinca koji je ostajao „na braniku prava svoga naroda", kako u staroj, tako i u novoj Jugoslaviji. Tuđman 1995, 184.

kroz cijeli život. Napomenuvši kako je u više navrata dobio jamstvo od tadašnjih vodećih političara Tripala još 1968. i Savke Dabčević-Kučar 1969. glede rješavanja pitanja zaposlenja kako bi bila ispravljena nepravda kojom je bio maknut s Instituta i s Fakulteta političkih znanosti te umirovljen, Tuđman ističe da se ne bi ponižavao i istupao ovako javno kada bi se radilo samo o njemu. Međutim, sagledavajući trenutačne okolnosti i njihove konotacije koje se tiču sudbine hrvatskoga naroda, odlučio se na ovakav potez. Govoreći o nesretnim povijesnim silnicama u kojima su znameniti muževi, koji su ustrajno branili prava svoga naroda, bili prokazivani kao separatisti, tuđi plaćenici ili agenti, počevši „od Supila, Radića i Šufflaya, preko Krleže koga je ne samo karađorđevićevska nego i rankovićevska policija vodila kao 'austrijskog agenta'…", iznosi svoja opažanja o trenutačnoj situaciji.[395] Tuđman smatra da se povijest ponovno ponavlja, ilustrirajući to orkestriranim napadima na Šegedina, Đodana, Pavletića i Tuđmana te druge intelektualce i revolucionare, pri čemu se ide čak dotle da se cjelokupno političko vodstvo, na čelu s Tripalom i Savkom, naziva „ustašama". Tuđman napominje da je on, koji je probdio mnoge noći razmišljajući o ovim procesima, uvjeren da oni očigledno imaju pogubne tendencije ne samo za Hrvatsku nego i za Jugoslaviju. U pismu dalje ističe da on nije protiv SFRJ, ali je „protiv svake samoubilačke politike što onemogućuje normalni društveni (gospodarski i kulturni) razvitak hrvatskog naroda jer baš takva politika ugrožava ne samo biološki opstanak hrvatskog nacionalnog bića nego i same osnove SFRJ kao višenacionalne zajednice".[396] Ovo su ključne Tuđmanove teze koje su pokazale svu dramatičnost tadašnje situacije i plastično predvidjele slijed događaja dvadeset godina prije tragičnog raspada Jugoslavije, ali i najavu obračuna koji je ubrzo uslijedio slomom Hrvatskog proljeća, s poznatim epilogom masovnih uhićenja i politički montiranih sudskih procesa koji nisu mimoišli ni Tuđmana.[397]

Sami sudski procesi najbolji su indikatori stanja u društvu i znaci vremena koji pokazuju i razobličuju narav i namjere sudbene vlasti, u ovom slučaju komunističke partijske, te njezinu praksu totalitarne represije u očuvanju tadašnje Jugoslavije. U procesu protiv Franje Tuđmana i ostalih optuženih, koji su nakon sloma Hrvatskog proljeća na svojoj koži osjetili svu iracionalnu i totalitarnu narav montiranih političkih procesa, može se vidjeti netrpeljivost prema svemu što je odisalo i najmanjom naznakom hrvatske samostalnosti, suprotstavivši se nemoralnom, nasilnom i vulgarnom totalitarizmu tadašnje partijske klike. Jamačno su se

[395] Tuđman 1995, 184.
[396] Tuđman 1995, 184.
[397] Govoreći o situaciji u zemlji Tuđman je 27. kolovoza 1969. u razgovoru sa suradnikom „Radom" rekao kako u Hrvatskoj očekuje represiju i politiku „jake ruke". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. listopada 1969. Informacija br. 537. Predmet: „Lasta" i dr., 4.

držali kreda tolikih pojedinaca koji su žrtvovali svoje karijere, zdravlje, a neki i živote, ne želeći ostati po strani jer „sramota je biti svjestan, da si sin poniženog naroda i ostati pasivnim“.[398] Mnogo godina kasnije sam je Tuđman izjavio kako je, prije nego što je uhićen, dobivao prijateljske savjete i sugestije da se povuče i na taj način izbjegne suđenje, ali da je on slutio kako se bliži razrješenje jugoslavenske krize, u kojoj je i sam htio sudjelovati.[399]

Jugoslavija je imala drugačiju situaciju u odnosu na ostale komunističke zemlje Istočne Europe iz više razloga. Prvi je taj što je 1948., izašavši iz sovjetskog lagera, ušla u svojevrsnu pat-poziciju u kojoj je, s jedne strane, ekonomski ovisila o zapadnim kreditima, a s druge strane morala sačuvati komunističku formu u vidu titoizma kako bi barem prividno održala komunistički sustav, koji je bio koliki-toliki osigurač da Sovjeti neće uporabiti silu kako bi očuvali i održali komunistički poredak, kao što su to učinili u Mađarskoj i Čehoslovačkoj. Naravno, Zapad je svoje kredite uvjetovao i stanovitim demokratskim načelima u smislu zaštite ljudskih prava, pa su jugoslavenski vlastodršci morali prekinuti s javnim nasiljem i progonima te primjenjivati sofisticiranije metode i prikrivenu represiju. U svim komunističkim državama sudski procesi vođeni su prema sličnom scenariju u montiranim političkim postupcima, čija je temeljna zadaća bila očuvanje komunističkog državnog uređenja. U Jugoslaviji je, međutim, vidljivo da je tijekom procesa Tuđmanu i u mnogim drugim procesima vođenima tih godina primarni cilj bio očuvanje „neprirodne zajednice zvane Jugoslavija, suprotstavljene težnji za Hrvatskom kao samostalnom državom“[400] tako da je, uz nacionalnu podčinjenost koja je bila ključna i specifična za Jugoslaviju, očuvanje komunističke ideologije bilo tek na drugom mjestu. Inače, kao što su osnivači, tako su i nasljednici komunističke doktrine držali da su moral i etika relativne kategorije, dok je suštinski jedino bitna klasna teorija. Iz toga proizlazi komunistički pragmatizam koji je – ovisno o političkim silnicama ili stvarnoj situaciji – progone, mučenja, pa čak i masovna ubojstva nevinih ljudi mogao bez ikakvih skrupula počiniti, ukoliko je to služilo vladajućoj ideologiji da uništi svoju oporbu i ostane na vlasti. Uski krug partijskih vlastodržaca odlučivao je iz čistog oportunizma o sudbini ljudi, koristeći tajnu policiju, sudove i medije kako bi oklevetao eventualne neprijatelje, u ovom slučaju hrvatske intelektualce. Optuživši ih za kontrarevoluciju, partijski su revolucionari pod tom izlikom ponovno krenuli protiv hrvatskih studenata, književnika, profesora i novinara, znajući da kada duhovne, kulturne i

[398] Riječi su uznika i političkog emigranta Mirka Vidovića koji je i sam prošao torturu zatvora u Gradišci i Mitrovici dobivši višegodišnju zatvorsku kaznu zbog poezije u kojoj je spominjao slobodnu Hrvatsku. Vidović 1978, 93.
[399] Vuković 2004, 29.
[400] Vuković 2004, 34.

intelektualne elite jednog naroda difamiraš, zatvoriš ili na neki način ukloniš, cijeli ćeš narod, ostavši bez vodstva, lako držati u pokornosti i podložnu manipulacijama.

5.2. Tuđman kao preteča Hrvatskog proljeća - krivična prijava

Čitajući Tuđmanovu biografiju možemo u nekoliko rečenica doznati da je 1972. bio suđen za nacionalizam, da je proveo devet mjeseci u istražnom zatvoru i da je nakon toga pušten na slobodu. Naravno, površnim poznavateljima stvarne situacije ovo se može učiniti kao da su se Tuđmanovi drugovi tek malo poigrali njime zbog njegovih nestašluka, pa je nakon toga život tekao dalje. Uvidom u sudske dokumente i Tuđmanov zatvorski dnevnik, u kojem je on kao krunski svjedok posvjedočio kakva se drama krije iza ovoga naoko malog incidenta, možemo vidjeti da se zapravo radilo o obračunu s njim, i to ne samo s njim, u kojem je u pitanju bio njegov život. Krivičnom prijavom od 6. siječnja 1972., kojom se otvara proces protiv Franje Tuđmana i još deset drugih osumnjičenih osoba, započinje turbulentno razdoblje u njegovu životu. On je prošao prva uhićenja još kao srednjoškolac 1940., kada je prvi put priveden zbog sudjelovanja u ljevičarskim prosvjedima.[401]

Prateći sudski proces koji je pokrenut protiv Tuđmana i ostalih sudionika tih turobnih događaja nakon sloma Hrvatskog proljeća, pred nama se otkriva pozadina obračuna sa studentima i inteligencijom. Osobe poput Tuđmana, čija je cijela obitelj žrtvovala svoje najbolje godine, zdravlje i živote sudjelujući u antifašističkom pokretu i ratu, ljudi koji su više puta ranjavani u tom istom ratu, poput Šime Đodana[402], Drage Šćukanca, vrsni intelektualci kao Veselica, Gotovac i brojni studenti, završili su kao najgori neprijatelji i nitkovi, našavši se pod neviđenom medijskom harangom, podvrgnuti premetačinama i uhićenjima pred uplašenim članovima obitelji, istražnim zatvorima i sustavnom teroru svih vrsta. Na više mjesta u svojim dnevničkim zapisima Tuđman izražava zgražanje, nevjericu i zaprepaštenje nad brutalnošću

[401] Sadkovich 2010, 50.

[402] Nakon iscrpljujućeg istražnog postupka, maltretiranja i ponižavanja, Đodan je tijekom izricanja presude, kada su naveli da mu je olakotna okolnost sudjelovanje u NOB-u, reagirao potpuno eksplozivno. Kada mu je konačno izrečena kazna zatvora od šest godina strogog zatvora, potpuno je izgubio kontrolu. „Vikao je, nije puštao k sebi, nosili su ga, davali injekcije (…) Potpuno je izvan sebe. Slom živaca, a usto ima boleština (12 dijagnoza)…". Također, o tome imamo podatke i u izvješću SDS-a o Đodanovu incidentu. Uz već navedeno iz Tuđmanova dnevnika, navodi se da je Đodan skočio na stražara u namjeri da ga uhvati za vrat, ali su ga u tome fizički spriječili, nakon čega je „čupajući se za kosu govorio da se njega hoće ubiti, da mu se to i prije hapšenja telefonom prijetilo". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. travnja 1973., Informacija br. 76. Predmet: Klasni neprijatelj u zemlji – politička i druga aktivnost, 2-3.

dojučerašnjih drugova. On, koji je od svoje mladosti pokazivao istinsko antifašističko opredjeljenje, koji je zbog tih svojih stavova bio spreman položiti i život, koji je nositelj Spomenice 1941., sada doživljava orkestrirane napade za „ustašluk", čime se svjesno i vulgarno gazilo njegov dignitet, zlouporabljujući njegovu osobu, ugled i dostojanstvo na najgori mogući način. Modus operandi, specifičan za staljinističke čistke u Hrvatskoj, proveo je Bakarić, koji je sva ta događanja vezana uz studentski pokret i Maticu hrvatsku označio najgorom mogućom etiketom, ekstremnim šovinizmom. Hrvatski sudovi nastavili su hajku koju je pokrenuo sam Tito, a koju su generirali svi tadašnji mediji, pri čemu je ponovno odigran najgori mogući scenarij u kojem su hrvatski sudovi i političko vodstvo koje je naslijedilo Dabčević-Kučar, Tripala, Pirkera i Haramiju postali produžena ruka beogradske hegemonije, čiji su personifikacija bili Bakarić i Milka Planinc.[403] Međutim, tomu se ne treba čuditi ako se zna da je Bakarić još koncem 1969. izjavio da je bolji Brežnjevljev ili Rankovićev socijalizam, nego da dođe do pada socijalizma.[404]

Model „zavadi pa vladaj", koji je bio iskušan još tijekom rata, osobito neposredno poslije njega, kada su najgori egzekutori u poslijeratnim likvidacijama bili hrvatski i slovenski partizani koji su pobijali pripadnike vlastitog naroda, doveo je do toga da su postali vječni taoci partijskog rukovodstva i velikosrpskih krugova, koji su na taj način pokušali stvoriti koheziju nastalu sudjelovanjem velikog broja ljudi u masovnim zločinima, što ih je sve zajedno držalo u šaci. Ovaj je plan bio maliciozan i učinkovit, jer je, s jedne strane, velikosrpska dominacija time dodatno učvršćena, a s druge strane u korpusu hrvatskog puka stvoren nepremostivi jaz između krvnika vlastitog naroda i žrtava toga istog naroda, jaz koji do današnjih dana nije zacijelio. Od tada je svaki prizvuk hrvatskog protesta, kritike ili iznošenja stavova grubo etiketiran kao hrvatski šovinizam, čime su hrvatskom narodu ponovno, na dugi niz godina, bila „zatvorena usta". Sličan se scenarij, iako ne tako drastičan, dogodio i tijekom događaja vezanih uz slom Hrvatskog proljeća.[405]

Zanimljivo je, iz službenih brifinga koje je redovito imao s Titom, vidjeti kako su Tuđmanovu ulogu u godinama nakon Deklaracije i početka Hrvatskog proljeća ocjenjivali tadašnji načelnik Službe bezbjednosti JNA Ivan Mišković Brk, a od 1971. i specijalni Titov

[403] Artuković i Antić 2013, 57.
[404] Radelić 2006, 449.
[405] O tome detaljno govore svjedoci tih događaj poput Tuđman, Gotovca, Veselice i dr., u knjizi *Prekinuta šutnja: ljudi iz 1971.* (1990.), o čemu je u radu bilo govora.

savjetnik za nacionalnu sigurnost. Tako se u izvješću od 27. veljače 1968. donose informacije vezane uz Tuđmana koji je

> „imao vezu sa emigrantima, Jonke sa nemačkom ob. službom (sa nekim Averom), a on je nerazdvojan s Tudjmanom; Holjevac s Ivanom Tuškanom, emigrantom iz SAD, iz čeg se potvrdjuje da je iza njihovih akcija stajao Zapad odnosno ob. službe".[406]

U izvješću Titu od 5. rujna 1969. Mišković referira o stanju u Hrvatskoj te spominje informaciju Jove Ugrčića, koji se žali da će napustiti Udbu jer mu ne dopuštaju uhititi Tuđmana, iako on ima informacije da je Tuđman zapadni agent koji zastupa separatističke stavove o konfederaciji. O tome se također govorilo u Srbiji, u smislu da hrvatsko rukovodstvo štiti separatiste i nacionaliste „koji su vezani za Zapad".[407] Također su se sve više širile glasine da Dabčević-Kučar treba odstupiti i da će umjesto nje doći Tripalo, jer je Hrvatska bila jedina republika koja se nije aktivno suprotstavila rastućem nacionalizmu. U nastavku se donose informacije vezane uz Matu Meštrovića, agenta Središnje obavještajne agencije (eng. Central Intelligence Agency, CIA), koji slobodno dolazi u Jugoslaviju i kontaktira s velikim brojem ljudi, a kod njega je Tuđman prije dvije godine imao predavanja, pri čemu se ne navodi o čemu je bilo riječ. Dvije godine kasnije, 18. svibnja 1971., na sastanku s Titom, kojem su nazočili i general armije Nikola Ljubičić i Mišković, ovaj je izložio opsežno izvješće o sigurnosnom stanju u Hrvatskoj. Govoreći o akcijama i namjerama pojedinih nacionalista i ekstremista, koji se bave separatističkim radnjama, te objašnjavajući osnovne informacije o Đodanu, Šošiću i Veselici, Mišković spominje da svi oni drže kako je JNA ključna prepreka stvaranju neovisne Hrvatske. U nastavku navodi i izjavu Marka Veselice, koji je, govoreći o Matici hrvatskoj, u više navrata ustvrdio da im je cilj pretvoriti je u političku stranku, u kojoj imaju generala Tuđmana koji održava „veze sa sinom Ivana Meštrovića, Matom Meštrović itd., da ne ulazim u tu stranu problema koja može biti i plod odredjene obavještajne kombinatorike".[408]

---

[406] Mišković 2020, 182. Iako se u intervjuu („U rukama sam držao naredbu Ante Pavelića o nastavku borbi i nakon službenog završetka 2. svjetskog rata", Nacional, br. 1101, 28. svibnja 2019.) Nacionalu Mišković hvastao da je imao značajnu ulogu u posredovanju kod Tita (Krleži je priznao veću zaslugu) i naredbe „Tuđmanu ne pakovati" iz ovog njegovog izvješća možemo vidjeti primjer klasičnog „pakovanja" gdje se parom smicalica Tuđmana, Jonkea i Holjevca dovodi u direktnu vezu sa stranim obavještajnim službama, što je značilo višegodišnje zatvorske kazne ili još gore.

[407] Mišković 2020, 310.

[408] Mišković 2020, 462, Magnetofonski snimak sa sastanka kod druga predsjednika od 18. svibnja 1971. pokazuje da je i Mišković bio svjestan da je riječ o svojevrsnoj „kombinatorici", jer je Mate Meštrović godinama slobodno dolazio u SFRJ, obilazeći veći broj osoba iz političkog i kulturnog života. Unatoč tomu, pojedinci, poput Tuđmana ili Tomičića, bili su optuživani zato što su održavali veze s njim, za

Ako ovim novim saznanjima dodamo i vrlo značajnu analizu koju je za Tita izradio već spomenuti general pukovnik Ivan Mišković, tadašnji Titov specijalni savjetnik za koordinaciju svih jugoslavenskih obavještajnih službi, dobivamo sasvim nove spoznaje koje potvrđuju naše teze o sustavnoj i planskoj marginalizaciji Tuđmanove uloge, njegova značaja i stvarnog utjecaja. Zapravo je riječ o strogo povjerljivom izvješću tendencioznog i zlonamjernog naslova „Neki podaci, pokazatelji i ocjene o aktivnostima nacionalističko šovinističkih, grupaško frakcionaških i kontrarevolucionarnih snaga u SR Hrvatskoj".[409] Možemo vidjeti da je Tuđmanova kasnija presuda konstruirana upravo od riječi iz naslova ove analize, jer je on 1972. osuđen zbog svojeg nacionalizma, zbog udruživanja u političke grupe i zbog kontrarevolucionarne djelatnosti. Ovo je izuzetno važna informacija koja baca sasvim novo svjetlo na događaje koji su prethodili Hrvatskom proljeću i koja potvrđuje moju tezu kada sam govorio o Tuđmanovu angažmanu mnogo prije Hrvatskog proljeća. Sada se može postaviti retoričko pitanje koliko je sam Tito vjerovao ovako sročenoj sigurnosnoj analizi, u kojoj je zaključeno da se početkom šezdesetih godina pojavljuje jedan nacionalistički pokret za „nacionalnu hrvatsku emancipaciju", koji je kulminirao masovnim pokretom, čiji su idejni začetnici i vođe bili Tuđman i Holjevac te krug osoba povezanih s njima.[410] Također se, u kontekstu njih dvojice, ponovno spominje „komitet pedesetorice" kao klasičan primjer kontrarevolucionarne organizacije, te se na koncu predlaže provođenje krivične istrage koja bi trebala razjasniti navedene inkriminacije i utjecaj političke emigracije i inozemnih obavještajnih centara. Ovako sročeno izvješće, poput „paklene naprave", servirano je pred Tita, koji je završnim preporukama u obliku pokretanja „krivične istrage" bio praktički stjeran u kut glede hrvatskog pitanja. Postavlja se pitanje komu je trebalo ovako frizirano izvješće, jer ni komiteta pedesetorice nije bilo, niti je postojala koordinacija i utjecaj emigracije i stranih obavještajnih službi, budući da je SDS kapilarno premrežio hrvatsko društvo i bilo je jasno da se ovdje radilo o fabriciranju. Sada ono Titovo „nemojte pakirati" Tuđmanu i prethodna Krležina intervencija kod Tita dobivaju sasvim druge konotacije.

5.2.1. Bakarićevo tumačenje „nacionalizma"

kojega se tvrdilo da radi za američku obavještajnu službu, što ćemo kasnije moći vidjeti u Tuđmanovoj optužnici.

[409] Mihaljević 2023, 485. Opširnije u: Ivan Mišković – Andrej Bader, *Titov specijalni savjetnik: treća knjiga*, Općina Medulin, 2021., 202-289.

[410] Mihaljević 2023, 485.

Opširnu analizu događaja koji su doveli do sloma Hrvatskog proljeća i 21. sjednice Predsjedništva SKJ iznio je Bakarić 7. prosinca 1971., prigodom svojega posjeta Virovitici. Govoreći o genezi nacionalističkih pojava u partijskim krugovima u Hrvatskoj, Bakarić se prisjeća događaja od prije pet do šest godina, kada se pojavila manja nacionalistička grupa koja je u to vrijeme bila minorna i slabo organizirana.

> „Javljala se u Institutu za radnički pokret, javila se u nekim institutima koji su radili s našom emigracijom i mi smo uspjeli da ih i tamo suzbijemo, i ne samo suzbijemo nego da ih iz tih odgovornih ustanova izbacimo".[411]

Nakon što su bili uklonjeni sa svojih pozicija, ta se grupa ponovno okupila oko Matice hrvatske te je kroz matičina izdanja uspjela znatno povećati tiražu, ponajviše zbog pisanja o aktualnim temama, tumačeći ih s nacionalističkih stajališta. Bakarić napominje kako se u razgovorima nisu mogli složiti odakle dolazi stvarna ugroza. Zatim se pojavilo mišljenje da je unitarizam poguban za Jugoslaviju, o čemu je ranije govorio i Tito. „I mi smo morali reći jeste, ono što Jugoslaviju kao Jugoslaviju može upropastiti, što je najveća opasnost, to je velikosrpski nacionalizam".[412] Bakarić to tumači tako da je hrvatski nacionalizam bezopasan jer ga podržava tek nekoliko pojedinaca, ali on može izazvati srpski nacionalizam. Zato je prvenstveni zadatak hrvatskog vodstva suzbiti svaku i najmanju pojavu hrvatskog nacionalizma, čime se preventivno sprječava veća opasnost. U istom trenutku, nastavlja Bakarić, CK SKH suglasio se s provođenjem ustavnih amandmana, ali se nisu mogli usuglasiti u vezi s pitanjima hrvatskog nacionalizma. U jednom trenutku ta je skupina željela preuzeti vlast u CK i SKH. Bakarić tvrdi da nije želio poduzimati nikakve korake prije nego o tome izvijesti Tita. Međutim, Tito je, prema Bakarićevim riječima, već ranije iz drugih izvora pratio događaje u Hrvatskoj i shvatio da taj pokret ima sumnjive nakane. Zato je cjelokupni politički vrh Tito pozvao u Beograd, gdje je održao iscrpan sastanak, nakon kojeg je uslijedilo zasjedanje Predsjedništva. Budući da je u republičkim izaslanstvima poraslo negativno stajalište prema politici SKH, mnogi su republički predstavnici Bakariću priopćili da će, ako se to pitanje ne stavi na dnevni red, biti doveden u pitanje njihov ostanak u Jugoslaviji. „Tako su u nekim republikama predstavnici tih republika dobili zadatak da, bez obzira na druga Tita, tu stvar postave na dnevni red".[413] Bakarić na koncu kaže da je epilog tih događaja poznat i da su se

---

[411] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 72. Izlaganje dr. V. Bakarića u Virovitici nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, 7. prosinca 1971., 10.
[412] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 72. Izlaganje dr. V. Bakarića u Virovitici nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, 7. prosinca 1971., 10.
[413] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 72, 12.

mogle vidjeti informacije koje su izašle u javnost. Pitajući se kako je moguće da se takvo što dogodi u SKH, naveo je više razloga. Prvi je taj da se tek godinu dana ranije vratio u Izvršni odbor CK, s namjerom da pokuša ispraviti već tada vidljiva zastranjenja. Osnovni razlog tih zastranjenja vidi u trenutku kada su studenti, točnije njihovo rukovodstvo, istupili izravno protiv njih. Bakarić priznaje i vlastitu pogrešku jer nije odmah prepoznao te procese, budući da je bio zaokupljen drugim obvezama i nije stigao biti na terenu. Nakon toga pokušali su aktivirati radne ljude u Hrvatskoj, ali su oni pokazali da nisu spremni krenuti u bilo kakve bitke jer nisu razumjeli o čemu je riječ. Nisu podržali studente, ali su postavljali pitanja zašto su se njih tek sada sjetili i zašto bi ih to uopće trebalo zanimati. Stoga Bakarić navodi temeljni problem koji je doveo do svih devijacija, a koji se sastoji u tome da „radnička klasa nije vršila svoj utjecaj na SKH i to je ono gdje je učinjena pogreška".[414] Ipak, nakon Titovih javnih osuda, radnička je klasa u potpunosti stala uz njega, zbog čega Bakarić izražava zadovoljstvo, ali i upozorava da se više ne smije dopustiti da se vodstvo odvoji od radničke klase, koja svojim djelovanjem treba spriječiti ulazak neprijateljskih utjecaja u partijski vrh.[415] Na Bakarićev šezdeseti rođendan, 8. ožujka 1972, Tito mu je u Zagrebu osobno uručio Jugoslavensku veliku zvijezdu „za izvanredne zasluge u izgradnji SFRJ, za razvijanje i jačanje svijesti naših građana u borbi za slobodu i nezavisnost, kao i za izvanredno značajan doprinos njenoj politici…".[416]

5.3. Fizički, psihički i emotivni slom

Žestoke političke represije kojima je Tuđman bio izložen početkom 1970-ih godina dodatno su pojačane kombiniranim medijskim i sudskim zlostavljanjima koja su prerasla u svojevrsnu psihičku torturu. Prijašnja UDB-a, a potom SDS, bila je u pozadini svih tih događanja i njima je manipulirala na iznimno perfidan i brutalan način, ali to je široj javnosti ostalo gotovo potpuno nepoznato. Iz same naravi njezina djelovanja može se zaključiti da je Služba zapravo bila mnogo više od obične policijske organizacije. Uvidom u način njezina djelovanja može se reći da je postala partijski instrument za subverziju, manipulaciju i nasilje, s mnoštvom tajnih i mutnih operacija diljem zemlje i inozemstva. Evidentna brutalnost, manipulacije i poniženja, koje je svjesno koristio uhodani totalitarni jugoslavenski režim,

[414] HR-HDA-1002-Bakarić Vladimir, kut. 72, 15.
[415] Iako sam pročitao veliki dio njegove privatne pismohrane, nisam mogao dokučiti da li je do konca života Bakarić vjerovao u ove marksističke iluzije, ili je svjesno „prodavao maglu" kako bi se sakrio iza tih iluzija.
[416] Miletić 1972, 22.

sručila su se na Tuđmana i ostale intelektualce te već u prvim mjesecima njihova pritvora polučila željene učinke, budući da je većina bila fizički, psihički i emotivno iscrpljena i slomljena. Tako je za svojeg boravka u KPD Stara Gradiška Marko Veselica pred skupinom političkih zatvorenika, osvrćući se na izvanredno puštanje književnika Zlatka Tomičića iz pritvora, ustvrdio da je on morao biti pušten jer je bio potpuno psihički i fizički uništen. Tim potezom vlast je, prema njegovim riječima, pokušala skinuti sa sebe odgovornost za njegov život, jer je „bio doveden u takvo psihičko stanje da je sam sebi pokušao uzeti život rezanjem vena na rukama u samici".[417]

Iako svjestan svoje nemoći i mogućeg sloma, Tuđman će u svome dnevniku desetak godina kasnije, kada ponovno završi u zatvoru 1982, napisati kako ga nije izravno sputavala, ali ga je lomila neposredna odgovornost prema obitelji: „Ipak u sebi sam se uvijek, i tada i sada, više lomio zbog posljedica, mogućih posljedica za mene, na sve moje, od Ankice i djece do unučadi. A morao sam slijediti svoj sudbinski put zbog svog oca i zbog, svih svojih!".[418] Tuđmanu je zasigurno bilo iritantno slušati optužbe za nacionalizam, s obzirom na to da je cijela njegova obitelj aktivno sudjelovala u antifašističkoj borbi, pa je njega, koji je od mladosti sudjelovao u izgradnji ideala slobode i ravnopravnosti, taj isti sustav pomoću fabriciranih dokaza optužio za nacionalizam, odnosno ustaštvo. Na prvoj stranici svoga zatvorskog dnevnika, povodom iznenadnog upada policije u njegov stan u pet sati ujutro, Tuđman zapisuje da ih je već dulje vrijeme svakoga dana očekivao, „osobito nakon članka Vlade Miletića u božićnom i novogodišnjem NIN-u" [419], kao svojevrsnu najavu početka hajke u Hrvatskoj. Pišući u članku o kronologiji događaja u Hrvatskoj, navode se riječi Jakova Blaževića i drugih govornika na 23. sjednici CK SK Hrvatske, u kojima je dano alarmantno upozorenje „da su lideri Tripalo, Dabčević i oni koji su ih sledili vodili narod direktno u građanski rat što je neobično pogodovalo i svim drugim kontrarevolucionarnim snagama i što bi na kraju najverovatnije rezultiralo nekim vidom 'pomoći' iz inostranstva".[420] U nastavku se navodi da je taj pokret u Hrvatskoj imao dva žarišta. Jedno je ono na čelu s glavnim ideologom pokreta Mikom Tripalom, dok drugo ima svoj izvor u Matici hrvatskoj. Kao glavni nositelji Matičine neprijateljske aktivnosti, uz Grgu Gamulina kojega je javno prozvao Blažević,

[417] Nadovezujući se na ovu Veselićinu tvrdnju, Gotovac je izjavio kako je Stara Gradiška stavljena u funkciju uništavanja onih koje je vlast odlučila ukloniti „i to do te mjere da po povratku iz KPD-a nemaju ništa od života". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22.1.1975. Informacija br. 17. Predmet: Klasni neprijatelj u zemlji - Politička i druga aktivnost, 2.
[418] Tuđman 2011.*b*, 246.
[419] Tuđman 2003, 9.
[420] Miletić 1971, 14.

spominju se Šegedin, Tuđman, Đodan, Gotovac, braća Veselica, Marko i Vladimir, Jonke i još nekoliko drugih. „Međutim o takozvanom Komitetu pedesetorice, čije je postojanje javno potvrđeno, a prvi put je o njemu govorio na javnom skupu sada već uhapšeni i optuženi studentski šef Dražen Budiša, još uvek se ništa konkretnije i ne može znati“,[421] o čemu će kasnije biti govora. Opisujući ove događaje, jedan od ključnih srpskih ideologa dvadesetog stoljeća, Dobrica Ćosić, piše da je Tito „podržavao hrvatski 'maspok', sve dok nije čuo da Mika i Savka prete i njega da smene… Došlo je Karađorđevo, Hrvate je udarilo po prstima zato što su predaleko otišli u svom nacionalizmu“.[422]

Četvrtog dana zatvora, 14. siječnja 1972, u poslijepodnevnim satima Tuđmana je stražar pozvao u sobu kod glavnog suca Zlatka Markovića. Tamo su ga već čekali supruga Ankica i sinovi Miroslav i Stjepan. Prvo što primjećuje jest da je Miroslav vrlo blijed. U razgovoru s njima Tuđman odlučuje da će, uz Matu Tafru, uzeti i Ivu Glowatzog za odvjetnika, argumentirajući to time da Glibota, Gotovac, Pavletić i Đodan također imaju po dvojicu odvjetnika. Vrativši se u sobu, Tuđman uzima *Vjesnik* koji su mu donijeli njegovi. Na naslovnici je vijest da su mladi hrvatski teroristi u Frankfurtu bacili zapaljive bombe na jugoslavenski konzulat, pri čemu su uhićena dvojica mladih terorista, Ivan Andabak i Mirko Radoš, rodom iz Livna. „Ti mladići, zapravo djeca od 18 do 19 godina u Njemačkoj, što su možda i nečije sredstvo, sva ta beznadnost jednostavno me je trenutačno shrvala i prvi put sam u ta četiri dana zaplakao.“[423] Preneražen trenutačnom situacijom, poigravanjem s hrvatskim narodom i njime osobno, Tuđman bilježi da je obitelj užasnuta vidjevši za što ga optužuju, sin Miroslav nikako ne može doći do posla, a kći Nevenka odlazi u Beograd, gdje je i Tuđmanov brat Ivica također izložen različitim pritiscima. Sljedećeg dana, 15. siječnja, pada mu na pamet da je prije dva dana u *Vjesniku* pročitao, a jučer u Politici vidio članak u kojem napadaju Vjekoslava Kaleba zbog broja od navodno 700 000 ubijenih u Jasenovcu, koji se usudio dovesti u pitanje. Tuđman smatra da se iza njegove sadašnje optužnice za kontrarevoluciju zapravo krije kazna zbog njegova suprotstavljanja jasenovačkom mitu. Početci toga sežu u 1965, kada se usprotivio službenim i propagiranim brojevima od 600 000 do 800 000 ubijenih u Jasenovcu, uglavnom Srba.[424] Tuđman je, prema podacima do kojih je

[421] Miletić 1971, 14.
[422] Ćosić 2000, 289.
[423] Tuđman 2003, 18.
[424] U svom dnevniku iz 1964., Dobrica Ćosić zapisuje kako je situacija u Jugoslaviji prije i nakon 8. kongres SKJ klizila u otvorenu „srbofobiju“ te počinje revizija suvremene jugoslavenske povijesti i ponovno etabliranje ustaštva. Dolazi do preispitivanja nekih povijesnih činjenica, pa je „u Zagrebu počelo sve glasnije da se govori da je u Jasenovcu ubijeno 'samo četrdeset do šezdeset tisuća Srba'. A

došao uz pomoć svojega dugogodišnjeg prijatelja i suradnika, generala Nikole Kajića, koji je na Tuđmanov poticaj uporabio svoj autoritet i uložio golemi trud kako bi pribavio službeno verificirane brojke, zaključio da je u svim logorima u NDH stradalo od 58 do 60 tisuća ljudi. Te podatke Tuđman nije stigao znanstveno obraditi i publicirati, pa su ostali pohranjeni u IHRPH-u, a „kasnije ih je iskoristio u nekom članku Bruno Bušić".[425] Ova razmišljanja ponovo vraćaju Tuđmana na današnji susret s obitelji, pri čemu je izbliza vidio koliku psihičku krizu i duševnu bol svi oni proživljavaju zbog njega.

Cijelo vrijeme od ulaska u pritvor Tuđman neprestano čita roman *Derviš i smrt* Meše Selimovića, koji je još odavno želio pročitati „zato da bolje upoznam Bosnu", izražavajući pritom oduševljenje dojmom koji je na njega ostavila ta knjiga, koju smatra vrhunskim književnim djelom. Hvali i Selimovićev književni jezik, držeći da je prikladniji „nego u mnogih zagrebačkih književnika".[426] U isto vrijeme dok Tuđman s ostalim utamničenima čeka istražni postupak i suđenje, mediji bjesomučno nastavljaju hajku započetu nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu. Tako na godišnjicu Karađorđeva, 12. siječnja 1972, dan nakon uhićenja Tuđmana, Veselice, Gotovca, Đodana i preostale jedanaestorice, *Vjesnik* u srijedu piše kako je „bitka komunista Hrvatske s vrlo osnaženim nacionalističkim i šovinističkim snagama bila u prvom planu zanimanja cjelokupne jugoslavenske javnosti. Konstatirano je da su nacionalizam i šovinizam bili najizrazitije osnaženi i da su najdrskije istupali u SR Hrvatskoj".[427] Bilježeći u zatvorskom dnevniku članak u kojem Zlatko Čepo napada Tuđmana u kontekstu navodnih nacionalističkih skretanja u Školskoj knjizi, Tuđman komentira i naslovnicu VUS-a, koji je izmijenio svoj grafički i koloristički izgled te na naslovnicu stavio fotografiju Henrika VIII, a reportaža „o njegovih šest žena govori da znamo cijeniti dvorska zbivanja", očito aludirajući na Tita.[428] U samom članku zamjera se upravi Školske knjige što je, bez konzultiranja sa Sekretarijatom za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, organizirala „Savjetovanje o mjestu i položaju hrvatskog jezika i književnosti za škole drugog stupnja i za gimnazije". Na tom su savjetovanju, rekao je izlagač Ivica Račan na sastanku Rajonskog komiteta SKH „Centar", dominirali prilično nacionalistički stavovi, ali tu se ne radi samo o nacionalističkim stavovima, „nego i o antikomunističkim i antisocijalističkim

'egzaktne podatke' dao je Institut za historiju radničkog pokreta, kojim je rukovodio Franjo Tuđman, s kojim se često sretao Krleža, odlazeći mu na ručkove i večere." Ćosić 2000, 230.

[425] Tuđman 2003, *21.*

[426] Tuđman 2003, 37.

[427] Jugoslavija nakon 21. sjednice" 1972., 7.

[428] Tuđman 2003, 36.

pozicijama pojedinih diskutanata na tom savjetovanju".[429] Račan u nastavku citira književnike Tomislava Ladana i Ivu Frangeša, koji su kritizirali tadašnji školski sustav, za koji su tvrdili da odgaja „pognute ličnosti, proizvodi potisnute i frustrirane ljude…".[430] Također je tiskan istup Zlatka Čepe, člana RK SKH „Centar", koji je i direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske došavši na to mjesto rušenjem bivšeg direktora Tuđmana.[431] Nadovezujući se na Račanovo izlaganje, Čepo je također optužio sudionike navedenog Savjetovanja, čiji je prioritet bila inicijativa za što žurnije revidiranje školske nastave povijesti u svim školama. „Franjo Tuđman, čiji su stavovi još 1967. ocijenjeni kao nacionalistički, zbog čega je te godine isključen iz SK, recenzirao je dvije knjige povijesti koje je izdala 'Školska knjiga'."[432] U knjizi *Povijest hrvatskog naroda* Čepo kritizira Tuđmanovo tumačenje sporazuma Cvetković, Maček, koje odstupa od zacrtanog tumačenja Partije. Na temelju tih Čepinih ocjena o školskim udžbenicima donesen je zaključak o mogućim katastrofalnim posljedicama koje bi takvi udžbenici mogli izazvati, jer se u njima na iskrivljen način tumače i falsificiraju povijesne činjenice. Na koncu je zaključeno da je jedino pozitivno to što je zaustavljeno tiskanje takvih udžbenika, u čijoj su izradi sudjelovali „ljudi iz drugih centara političkog podzemlja i kontrarevolucije". Sve navedeno upućuje na to da se radilo o dobro smišljenom i organiziranom planu kontrarevolucionarnog djelovanja antisocijalističkih snaga. Na temelju svih nabrojanih zastranjenja i propusta do kojih je došlo u ŠK donesena je odluka o raspuštanju partijske organizacije u ŠK, ravnatelj i više zaposlenika isključeni su iz SK i smijenjeni sa svojih dužnosti. Zbog takvih „zastranjenja" na posebnim partijskim sastancima gotovo su sve važnije tvrtke i kolektivi bili podvrgnuti provjerama, s istim epilogom. Iz navedenih razloga takve su mjere provedene i u osnovnoj organizaciji Saveza komunista „Školska knjiga", kao vodećoj i respektabilnoj izdavačkoj kući sa 110 zaposlenika, od kojih je 37 bilo članova SKJ. Iscrpljujuće diskusije o ulozi toga kolektiva u događajima vezanim uz Hrvatsko proljeće trajale su dva dana, tijekom kojih su djelatnici Školske knjige, prema tadašnjim novinskim člancima, nastojali prikriti svoju povezanost s Maticom hrvatskom. Na koncu je direktor Ante Marin kažnjen opomenom, ali je na sastanku Rajonskog komiteta SKH Centar održanom 23. prosinca

[429] Josipović 1972, 24.
[430] Josipović 1972, 24.
[431] Gotov deset godina kasnije, nasljednik Tuđmana na mjestu ravnatelja Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske Zlatko Čepo detaljno je opisao „Tuđmanovo zastranjenje" i okolnosti njegove smjene sa mjesta direktora IHRPH 1967. godine. Čepo 1981, 10-34.
[432] „Jedna je 'Povijest hrvatskog naroda', koju je spomenuo i drug Bakarić u Karađorđevu (autor Trpimir Macan), a druga 'XX stoljeće' koja je udžbenik povijesti za IV razred gimnazije…". Josipović, 1972, 24.

1971. donesena ocjena da nisu zadovoljni provedenim mjerama u vezi s nacionalističkim utjecajem na Školsku knjigu.[433]

Također je rasplet događaja u Matici hrvatskoj bio krajnje poguban. Upravni odbor Matice podnio je kolektivnu ostavku, pokrenut je krivični postupak protiv vodećih osoba, više od pedeset matičinih ogranaka diljem Hrvatske prestalo je s radom, a dva ključna glasila, *Hrvatski tjednik* i *Gospodarski tjednik*, ugašena su.[434] Jedan od neposrednih sudionika Hrvatskog proljeća, koji je također pod pritiscima dao ostavku na mjesto predsjednika Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, a zatim bio izbačen iz SK, bio je Dragutin Haramija. Opisujući ključne događaje iz toga vremena, ističe kako je nakon Karađorđeva 1971. u Hrvatskoj ostala personalna pustoš. Cjelokupno hrvatsko društvo našlo se na udaru represije, „od akademika, znanstvenih radnika, književnika, privrednika, generala, narodnih heroja, nosilaca partizanske spomenice 1941. godine. Čitava jedna plejada mladih ljudi, sposobnih novinara, studenta, članova Partije. Tad se Partija gotovo prepolovila,"[435] a nakon toga su započela uhićenja koja su završila politički montiranim procesima. Na scenu se vraćaju stari isluženi i neobrazovani partijski poslušnici koji su početkom šezdesetih, tijekom gospodarskih reformi i stanovite liberalizacije, privremeno sišli sa svojih pozicija, a čiji je predstavnik bio i ostao Vladimir Bakarić.[436]

U besanim noćima, u kojima mu se misli roje, Tuđman promišlja je li postojao drugačiji put od ovoga, koliko je u svemu tome njegove osobne krivnje, a koliko neizbježne sudbine naroda kojemu pripada. „A sve zašto?! Tako im 'boga' njihova! Samo zato što sam Hrvat, što sam pokušao biti hrvatski revolucionar u mladosti i hrvatski povjesničar u zrelijim godinama. A izlaz?".[437] Tuđman se jasno prisjeća vremena kada je još kao golobradi mladić počeo sumnjati u ideale u koje je vjerovao, one za koje je mislio da će revolucionarni pokret riješiti sve nepravde na zemlji, a tada je riječ socijalizam za njega značila više od Boga. Uvidjevši da

[433] Kasnije je protiv Ante Marina podignuta optužnica zbog krivičnog djela pljačke iz člana 259 KZ i neprijateljske propagande iz člana 118. „Pritvor za još jednu grupu" 1972, 4.
[434] Uglavnom su svi članovi SK istupili iz Matice hrvatske i njezinih ogranaka te je na njihovu inicijativu do 6. siječnja 1972. prestalo s radom 54 ogranka Matice. Hrvatski tjednik koji je imao tiražu od čak 100.000 i utjecajni Gospodarski tjednik su ugašeni. Također su do 15. siječnja u 106 općina podnijete ostavke 255 vodećih funkcionera, a još njih 144 je smijenjeno. Kompletan upravni odbor središnjice Matice hrvatske podnio je također ostavku, a protiv njih 11 (Marko Veselica, Franjo Tuđman, Vlado Gotovac, Vlatko Pavletić i dr.) pokrenut je krivični postupak zbog pokušaja nasilnog rušenja socijalističkog poretka. Gruden 1972, 7.
[435] Baletić 1990, 332.
[436] „Osnovna karakteristika tih kadrova je poltronstvo, anemija, neobrazovanost, nekreativnost, nevoljkost za politički rizik i inovacije, kruhoborstvo i šutljivost kao rezultat ziheraštva i posvemašnje duhovne i političke praznine." Baletić 1990, 234. Dio intervjua Ivana Aralice iz 1989.
[437] Tuđman 2003, 18, 26.

njegovi ratni zapovjednici nisu vođeni istom zvijezdom vodiljom kao on, nego vlastitim interesima, pragmatizmom i manipulacijama, Tuđman se počinje udaljavati od ideala svoje mladosti. U dramatičnoj ispovijesti piše kako je u prosincu „1942., stavih pištolj na sljepoočnicu. Ali: bilo bi kukavički napustiti svoje, oca u zatvoru, braću u borbi, ideju…".[438] Obuzet ovim i sličnim zatvoreničkim razmišljanjima u vrijeme nedjeljnog predvečerja, Tuđman iznenada čuje kako netko otključava vrata ćelije. Ugledavši jednog od najnesimpatičnijih čuvara, „onđekovca" – tako u dnevniku naziva stražare i osoblje koji govore ekavicom – visokog preko dva metra i onoga od kojega je već više puta osjetio neskriveno neprijateljstvo, s izrazom u očima kao da bi ga progutao, osjetio je laganu nelagodu. U trenu mu kroz glavu prođe zloguka misao da je nedjeljno predvečerje „zgodno vrijeme i za specijalne zadatke".[439] Stražar ga je samo službenim tonom upitao je li on taj koji ne uzima zatvorsku hranu, nego je svaki dan dobiva izvana. Nakon Tuđmanove potvrde jednostavno je izašao. Tuđman napominje kako mu je ovo dosad bio najneugodniji susret s naoružanim stražarima koji imaju vlast nad zatvorenicima, pri čemu – kako piše s neskrivenim ogorčenjem – mogu odlučiti hoće li ih „sačuvati žive ili mrtve. Nakon nekoliko minuta stražar, kojega Tuđman ovaj put naziva „mrtvozornik", ponovno otključava i otvara vrata. Tuđman nastavlja da je sada to već djelovalo ozbiljno, navodeći kako nije osjetio strah, nego nepokolebljivu namjeru ne dopustiti mu da ga lako svlada, uz odlučnost da u slučaju potrebe stvori buku kako bi i drugi mogli čuti što se događa. Ovoga puta stražar ponovno postavlja pitanje o hrani, želeći znati je li je tijekom vikenda dobivao. Nakon Tuđmanova niječnog odgovora stražar ponovno nestaje i zaključava vrata. Kod Tuđmana ovo bezrazložno uznemiravanje izaziva lavinu emocija, jer se našao u situaciji u kojoj se njegovim životom poigravaju ne samo oni gore, nego i ove zatvorske sluge. Obuzima ga napad očaja i iracionalni osjećaj bijesa, s porivom da zaurla i udara šakama ili glavom o zid. Zatim se uspijeva nekako pribrati uz misao da upravo to vjerojatno žele ti zakulisni kreatori. Stiješnjen neizdrživim

[438] Tuđman 2003, 38. Očito je da je ovaj događaj za Tuđmana bio prekretnica u životu, jer mu se nakon sedamnaest godina ponovno vraća u intervjuu iz 1989, u kojem je opisao širu sliku tog iskustva. Radilo se o dubokom razočaranju u postupke čelnika partizanskog pokreta i o nerazumijevanju unutar samog CK Hrvatske, zbog čega je Tuđman razmišljao čak i „o krajnjim konzekvencama...". Stanoviti broj tadašnjih vodećih ljudi držao je da je popuštanje malograđanskim nacionalnim osjećajima tek privremena taktika kako bi komunisti došli na vlast, zaboravljajući da su temelji partizanskog pokreta u Hrvatskoj bili u antifašizmu i u želji da se izbori sloboda za hrvatski narod, kako je to proklamirao i sam ZAVNOH. „Borba koja je bila samo klasna, pa prema tome i samo jugoslavenska, polazila je od pogrešne teorijske pretpostavke, te je vodila do samog sukoba u partizanskim redovima", a ključ pobjede bio je u rješavanju nacionalnog, a ne klasnog pitanja. Baletić 1990, 193–194. Dio intervjua Franje Tuđmana iz 1989.

[439] Tuđman 2003, 27.

osjećajem nemoći i nepravde, Tuđman u tim trenucima piše da mu na pamet pada Andrija Hebrang: „Zabih glavu u jastuk i tiho zaridah“.[440]

Paralelno sa sudskim postupkom, koji je u tajnosti pleo mrežu oko tadašnjeg vodstva Matice hrvatske i studentskog pokreta, u medijima se uporno stvarala pogromaška atmosfera u kojoj se suptilno i sugestivno konstruirala povijesna geneza tobožnjeg ekstremnog hrvatskog nacionalizma. U nastojanju da se razotkrije fenomen aktualnog hrvatskog nacionalizma, u *Vjesniku* izlazi članak koji uspoređuje jednu okružnicu iz 1939. s glavnim tezama masovnog pokreta iz 1971, pri čemu se navode i zapanjujuće povijesne koincidencije koje su, kako se tvrdi, frapantno istovjetne. U članku se kritizira zloglasni ustaški nacional šovinizam uz poruku da se povijest ponavlja. Radilo se o tri sinkronizirane teme koje su bile komplementarne u isticanju navodne pogubnosti hrvatskog nacionalizma. Tako se spominje jedna strogo povjerljiva okružnica koja je cirkulirala nakon Sporazuma Cvetković, Maček iz 1939, a koju je u svojoj knjizi o tom sporazumu upotrijebio hrvatski povjesničar Ljubo Boban. Uz diskretnu napomenu da postoje autori koji osporavaju autentičnost te okružnice, navodno izdane od vodstva HSS-a, Boban se opširno osvrnuo na njezin sadržaj. Ključne poruke navedene okružnice sadržane su u preporukama o tome kako se treba ponašati nakon Sporazuma, u smislu tiskovina, političke propagande i sličnog, a polazile su od stava da se sve što je dotad bilo jugoslavensko treba brisati i zamjenjivati hrvatskim, jer je glavni cilj Sporazuma od 26. kolovoza 1939. „stvaranje nezavisne hrvatske države“.[441] Uz ovaj nepouzdani pamflet iz 1939, u članku se citiraju i Bakarićeve izjave s „povijesne“ 10. sjednice CK SKH iz siječnja 1970, na kojoj se hrvatsko vodstvo obračunalo s povijesno ukorijenjenim hrvatskim nacionalizmom. U tim izjavama Bakarić nacionalistička stremljenja u Hrvatskoj optužuje za traženje idejne platforme usmjerene protiv politike i tadašnjeg stanja u SFRJ, uz uobičajene optužbe o sustavnom izrabljivanju SR Hrvatske. Uz tekstove okružnice i citata sa sjednice, potkrepljenih u to vrijeme neospornim autoritetima Bobanom i Bakarićem, kroz članak se stalno provlače izjave sudionika Hrvatskog proljeća, od studenata i profesora do djelatnika Matice hrvatske i navoda iz novinskih napisa. Tako se u okružnici iz 1939. navodi da se ne treba napadati srpstvo, nego isključivo jugoslavenstvo, koje se proglašava najvećim neprijateljem. Usporedno s time, „modernizirane misli“ iz 1971. glasile su: „Neprijatelj radničke klase Hrvatske nije srpska radnička klasa, nego financijska oligarhija i savezna birokracija“.[442] U članku se nadalje ističe da je u spomenutoj okružnici stajalo kako se umjesto

[440] Tuđman 2003, 28.
[441] D. S. (jamačno Darko Stuparić) 1972, 9.
[442] D. S. 1972, 10.

naziva „banovina Hrvatska“ treba rabiti isključivo naziv Hrvatska, čime se, prema tumačenju autora, nastojalo postići da Hrvatska postupno postane subjekt međunarodnog prava mimo zajednice u kojoj tada postoji. Novinar ponovo, vrlo sugestivno, povezuje takve odredbe s Franjom Tuđmanom, stvarajući dojam da je upravo on slijedio te stare upute. Kao potvrdu navodi njegov istup na jednoj od ranijih studentskih tribina održanoj u travnju 1971, u vrijeme kada je, kad je članak objavljen, Tuđman već bio u istražnom zatvoru tjedan dana. Tada je Tuđman izjavio: „Smisao današnje borbe za ustavne promjene bio bi u tome da sve progresivne snage u redovima hrvatskog naroda žele vratiti na izvore socijalističke revolucije jer hrvatski narod nije nikada odustao od državnosti. Nema ni jedne zajednice koja ne želi svoju suverenost i svoje članstvo u Ujedinjenim nacijama.“[443] Ovu Tuđmanovu prikrivenu poruku o potrebi primanja Hrvatske u Ujedinjene narode prenio je javno i Hrvoje Šošić na studentskoj tribini, dodajući da Hrvatska treba imati vlastita diplomatska predstavništva u svijetu.[444]

Ovakvo novinsko prikazivanje Hrvatskog proljeća pokazalo se kao svojevrsna instrukcija koja je zasigurno potekla iz krugova SDS-a. Svi događaji toga razdoblja namjerno su stavljani u određene međusobne poveznice kako bi se stvorio dojam da je riječ o organiziranoj i planski vođenoj akciji koja je imala jasnu strukturu i koordinaciju, s krajnjim ciljem rušenja Tita i Jugoslavije. Model je bio jednostavan i učinkovit: povezalo se djelovanje Matice hrvatske, studentske nemire i istupe pojedinaca iz kulturnog miljea, konstruiran je takozvani komitet pedesetorice[445] i potom su započela uhićenja. U izvještaju od 11. prosinca 1971. suradnik „Putnik“ navodi da mu je u povjerljivom razgovoru poznati novinar i komentator Ivo Mihovilović rekao da mu je poznat sastav „Komiteta pedesetorice“, na čijem se čelu navodno nalazi Franjo Tuđman, dok su među ostalima spomenuti Ivan Šibl, Petar Kriste, Šime Đodan, Marko Veselica i drugi.[446] U nastavku izvještaja suradnik opisuje dolazak Brune Bušića iz Pariza, kojega je na preporuku Ante Topića Mimare u redakciju *Hrvatskog*

[443] D. S. 1972, 10.
[444] D. S. 1972, 10.
[445] Tako u općoj histeriji i medijskoj harangi *Borba* objavljuje članak „Udružene kolone kontrarevolucije. Osvajanje vlasti kroz izbore 1973.“ u članku je posebno uokviren tekst s podebljanim imenima najviđenijih osoba iz masovnog pokreta, gdje u uvodu stoji kako od dvije tisuće odgovornih pojedinaca koji „snose posljedice za svoju kontrarevolucionarnu, nacionalističku, frakcionašku ili zavjereničku djelatnost“ iz 1971., postoji očita potrebna da se objave imena pedeset nositelja, aludirajući na fantomsku 'vladu u sjeni'. Popis počinje političkim vođama počevši od Tripala, Savke, Pirkera, Bijelića, Haramije, zatim dolaze djelatnici matice, književnici, studentske vođe (Tuđman je na 25. mjestu predstavljen kao „general u mirovini, historičar“). Vasović 1972, 10.
[446] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. prosinca 1971. Informacija br. 387. Predmet: Komarica Zvonko (PR) i drugi, aktivnosti i kontakti, 2.

tjednika zaposlio Tuđman. Usput se dodaje napomena kako je Mimara „američki čovjek" koji navodno surađuje s američkom obavještajnom službom. Suradnik „Putnik" prenosi i informacije iz studentskih krugova prema kojima mnogi studenti posjeduju oružje, osobito oni iz studentskog vodstva, koje nabavljaju „preko jedne osobe iz Slovenije",[447] a uglavnom se radilo o pištoljima marke Bereta.

Pogromaška atmosfera negativno je djelovala na Tuđmana, „a 14. ožujka 1972. tijekom susreta sa članovima obitelji toliko se uzbudio da nije mogao razgovarati, i čak su mu se pojavile suze na očima, jecati je počeo, kako kaže sudac istražitelj."[448] Bio je poslan u zatvorsku bolnicu KPD-a u Svetošimunskoj ulici u Zagrebu, ali je ubrzo vraćen u Petrinjsku 18 na izričiti Tuđmanov zahtjev već nakon par dana, jer je u bolnici dobio medikamente za smirenje koje je mogao rabiti i u ćeliji.[449]

Dojam je kako se u dosadašnjoj povijesnoj ekspertizi događaja vezanih za nemile scene uhićenja, istrage i suđenja studentima i intelektualcima iz 1972. gotovo ne spominje istražni zatvor i tehnika koja se koristila u slamanju svakog otpora i dostojanstva kod uhićenih. Koristeći se prokušanim metodama golemog broja kumuliranih šokova: ranog upada u stanove dok su okrivljeni još u postelji, neugodnosti kod premetačine, poniženja pred obitelji i susjedima, stavljanja lisičina kod privođenja, klaustrofobične ćelije i iscrpljujućih ispitivanja uz latentna dodatna psihička maltretiranja, brzo su davali željene rezultate u smislu izluđenih i dezorijentiranih osoba kojima je na ovaj način bilo životno ugroženo psihosomatsko zdravlje i pomućena percepcija. Međutim, ulaskom u pritvor otvara se novi i nepoznati svijet drugačijih pravila i metoda. Jedan od pripadnika najužeg kruga ljudi oko Tita, već spominjani Milovan Đilas, u Jugoslaviji je bio osuđivan u četiri navrata. Ukupno je u zatvoru proveo devet godina, od čega gotovo dvije u samici. Govoreći o svome ocu i njegovu uzničkom iskustvu, Đilasov sin je zapisao: „Nekoliko godina, otprilike od 1959. do 1962, imao je izuzetno velike psihičke tegobe: osećanje praznine u delovima glave, treperenje po licu i slepoočnicama, opsesivne zastrašujuće misli, nesanicu, strah od ludila. Pošto slične tegobe nije imao nikada ranije u životu, a ove su odjednom i gotovo sasvim nestale, ostala je sumnja da mu je policija tajno davala psihoaktivne supstance ne bi li slomila njegovu volju za otporom. Psihijatar dr. Srboljub Stojiljković (koji će kasnije postati redovni profesor i direktor Neuropsihijatrijske klinike Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu) predlagao je Đilasu da se, kao put ka

[447] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. prosinca 1971. Informacija br. 387, 2.
[448] Vuković 2004, 32.
[449] Vuković 2004, 32.

izlečenju, odrekne svojih političkih ideja, čime je zloupotrijebio medicinu u političke svrhe."[450] Također kao ilustraciju psihoze koja je vladala tih godina možemo pratiti kroz gotovo sve žrtve tadašnjih progona. Primjerice, jedan od vođa studentskog pokreta Ivan Zvonimir Čičak, nakon izlaska iz zatvora i odsluženja vojnog roka tijekom 1975. godine, u razgovoru sa svojim zapovjednikom „izjavio je da se osjeća veoma loše u psihičkom i fizičkom pogledu," zbog čega uzima velike količine lijekova za smirenje.[451] Čičak ističe kako su studenti bili izmanipulirani 1971. od Pere Pirkera, Marka Veselice i ostalog tadašnjeg političkog vodstva. Marka Veselicu i Antu Paradžika Čičak naziva fašistima, zamjerajući bivšim liderima kako su se „sramno povukli". Ocjenjujući njegov profil, Služba bezbjednosti JNA zaključuje kako Čičak ima istaknuti poriv za samoisticanjem, te da se radi o labilnom karakteru koji nema izražen svoj stav.[452] U vojarni u Požarevcu gdje je Čičak služio vojni rok, nalazio se i Stjepan Tuđman kojega je Čičak napadno predstavljao drugim „vojnicima kao sina čuvenog generala, misleći pri tome na njegove zasluge u 'maspoku'. Takodjer navodi da je general Tuđman jedan od kreatora koncepcije općenarodne obrane, a sada se nalazi u nemilosti".[453] Jedan od najdrastičnijih primjera koliko je istražni zatvor postao mjesto neshvatljivih tortura i zločina pokazuje smrt studenta Filozofskog fakulteta u Zagrebu Branka Perice, koji je iznenada preminuo u pritvoru 25. siječnja 1979. godine. U izvješću s ukopa SDS donosi govor koji je Dražen Budiša održao opraštajući se od svoga prijatelja. Spomenuvši kako je Mirogoj trenutno najtužnije mjesto u Hrvatskoj, na koncu tražeći oproštenje od pokojnog Perice i svih drugih na kratkom govoru, „a prije svega mi oprosti na onome što nisam rekao".[454] Budiša je tu možda mislio na ono što je odvjetnica Dafinka Večerina rekla svome bratu Slobodanu razgovarajući s njim na telefonu. Ona je 28. siječnja 1979. „obavijestila svoga brata Slobodana, koji se nalazi na radu u Švicarskoj o smrti Perice Branka (OO) (…) Izrazila je mišljenje da su liječnici 'naprosto ubili' Pericu i da namjerava zatražiti obdukcijski nalaz ako to dozvoli njegova obitelj."[455]

---

[450] A. Đilas 2011.

[451] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9.4.1975. Informacija br. 116. Predmet: Čičak-Ivan Zvonimir – aktivnost na odsluženju kadrovskog roka u JNA.

[452] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9.4.1975. Informacija br. 116., 3.

[453] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15.12.1975. Informacija br. 407. Predmet: Čičak Ivan Zvonimir, Perica Branko, Mintas Ljerka – aktivnost i kontakti, 3. Zanimljivo je kako u ovom dokumentu nedostaje stranica 5 na kojoj se govori o studentu Branku Perici, koji je umro u zatvoru pod sumnjivim okolnostima, o čemu će nešto kasnije biti nešto rečeno.

[454] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 2.2.1979. Informacija br. 33. Predmet: Nacionalističke manifestacije povodom smrti Perice Branka /OO/, 2.

[455] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9.2.1979. Informacija br. 44. Predmet: Dafinka Večerina (OO) i Šale Petar (OO) i druga aktivnost, 2.

5.4. Uništavanje zatvorenika

U kontekstu ovakvih evidentnih indicija da se radilo o sustavnom i ciljanom nasilju s intencijom sustavnog zastrašivanja i trajnog onesposobljavanja označenih pojedinaca, možemo vidjeti kako je nekoliko dana prije živčanog sloma Tuđman u svome zatvorskom dnevniku zapisao kako mu je stanje malo bolje nego prijašnjih dana, „ali sam zabrinut zbog gutanja toliko tableta, što inače nikad u životu nisam običavao".[456] Idući dan, svjestan svoga stanja, Tuđman zapisuje da je došao na kraj fizičkih i psihičkih snaga. U takvom stanju prisiljen je nastaviti saslušanje, ovoga puta u nazočnosti svojih dvaju odvjetnika i novog tužitelja Berislava Studaka, kako bi identificirao dokazni materijal tužilaštva u vidu 138 dokumenta koji su zaplijenjeni tijekom pretresa Tuđmanova stana. Tuđman napominje kako je on još prije te materijala „identificirao u UDB-i" prigodom otvaranja zapečaćenih kutija, ovo saslušanje očito je bilo nastavak farse i služilo je za nešto drugo.[457]

Tužitelj Studak je počeo ispitivati Tuđmana o okolnostima i naravi poznanstva pojedinih osoba, ali su odvjetnici Mate (Matija) Tafra i Ivo Glowatzky intervenirali u smislu kako ovi dokumenti još nisu službeno postali inkriminirajući materijali, pa se o njima neće optuženi izjašnjavati. Saslušanje koje je započelo u 9.30 sati dodatno je iscrpilo Tuđmana, pa je on u 12.15 sati rekao kako više ne može izdržati jer se osjeća loše. Dodatno ga je uzrujala obavijest suca Markovića da je u planu da Tuđmana dodatno ispitaju i djelatnici UDB-e, također radi identifikacije dokaznih materijala. Na Tuđmanovu opasku kako se osjeća veoma loše, jer „da osjećam bolove, trganje, probadanje, a baš ovog momenta u predjelu lijeve plećke i srca"[458], Marković je, vidjevši ozbiljnost situacije, predložio da odmah prekinu saslušanje koje je bilo u tijeku. Tuđman napominje da je, kada se vratio u svoju ćeliju, popio „sve one vražje tablete", dvojeći koje bi od njih doista trebao uzimati, a koje ne. Znakovito je da se u ovako teškom iskušenju Tuđman prisjeća Većeslava Holjevca koji je umro 1970., a koji ga je prije svoje iznenadne smrti upozorio na svakodnevne prijetnje u kojima je ključna poruka bila da će biti likvidiran. I tek sad, kad je dospio u zatvor u kojem već više od dva mjeseca sjedi u ćeliji „samo

[456] Tuđman 2003, nedjelja, 12. ožujka 1972., šezdeset drugi dan pritvora, 219.
[457] Tuđman je od dana svojeg uhićenja 11. siječnja 1972. i prvog ročišta imao još šest ročišta prije ovoga od 13. ožujka. Na svakom od tih ročišta možemo vidjeti kako se Tuđman nalazi u situaciji da mora odgovarati na bezbrojna pitanja Javnog tužitelja u smislu da mu se objasni kako je došao do neke knjige, članka ili dokumenta. Tuđman je u više navrata pokušao pojasniti kako je tijekom pretresa njegova stana zaplijenjena golema količina materijala koji je držao javno i koji mu je služio isključivo za znanstveni rad, a ne za neku distribuciju ili propagandu. Napominje kako je u svojoj kućnoj biblioteci imao preko 4.000 knjiga i časopisa te golemu povijesnu dokumentaciju koju je sakupljao preko 20 godina. Maletić 2019, 82, Zapisnik sa sudskog ročišta na Okružnom sudu u Zagrebu 13. ožujka 1972. godine.
[458] Tuđman 2003, 222.

zbog svog znanstvenog rada u kojem ne odustajem od hrvatskih interesa. I onda kad me spopadnu fizičke i psihičke tegobe; kako sve to izdržati?“.[459] Sagledavajući sve to, Tuđman razmišlja kako ne treba biti naivan i kako se sve ovo što mu se sada događa uklapa u plan likvidacije za koji je čuo već 1965. godine.[460]

Sljedećeg dana, 14. ožujka, Tuđmana su posjetili njegovi, koji su, vidjevši pod kakvim je pritiskom, savjetovali da čuva zdravlje i živce. Sam Tuđman bilježi kako osjeća istodobno i bijes i sram jer teško može kontrolirati emocije i reakcije na provokacije. Sudac Marković je pred svima njima ponovo predložio da se Tuđmanu u sobu dodijeli neki uznik radi društva, jer nekad nije ugodno da čovjek bude sam. Tuđman je to ponovno odbio jer mu je neprijatno dijeliti prostor s nekim nepoznatim u kojem živi, spava, obavlja nuždu i pokušava raditi na rukopisima, a dodatno bi ga psihički opteretilo jer bi to bio čovjek s „njihova spiska“, misleći na instruiranog doušnika. Nakon toga sudac Marković predlaže Tuđmanu da barem na par dana ode u bolnicu, ali Tuđman i to odbija, ne želeći usporiti istražni postupak koji je, po njemu, ionako nepotrebno prolongiran. Nakon što se oprostio od svojih, pozvan je u ambulantu u kojoj su bili dr. Ivan Košuljandić i Nikola Suhobilec. Tuđman se u razgovoru s doktorom Košuljandićem, koji je radio u odjelu psihijatrije KPD bolnice Maksimir, požalio kako se u posljednjih desetak dana osjeća veoma loše, a uz prehladu se pojavilo i depresivno stanje u kojem ga „nerviraju sa sitnicama“.[461] Njih dvojica odmah su ponudila mogućnost da se Tuđmana premjesti u zatvorsku bolnicu u Dubravi, pokazujući pritom suosjećanje i razumijevanje, uz napomenu da će mu ondje biti omogućeno da bude sam u sobi. Tuđman se neko vrijeme dvoumio, no oni su ga i dalje nastojali uvjeriti da će se u bolničkim uvjetima oporaviti i ojačati za nastavak suđenja.[462]

Tuđman se tada prisjetio da mu je i njegov odvjetnik Glowatzky prije nekoliko dana savjetovao privremeni odlazak u bolnicu, pa je naposljetku pristao. Kao da su to jedva dočekali, u roku od jednog sata Tuđman je policijskom maricom prebačen u bolnicu. Ondje su ga dočekale visoke rešetke i neuobičajeno hladan prijem stražara, koji su mu u košaru ubacili sve njegove stvari uz zapovijed da se svuče do gola, ne dopuštajući mu čak ni da zadrži svoju pidžamu i papuče. U bolničkoj je sobi vladala stalna buka iz različitih smjerova, a iz susjedne prostorije neprestano se čulo zapomaganje i plač nekog pacijenta koji je nerazgovijetno vikao da želi umrijeti „na onaj način kako Bruno Bušić izgovara: majku vam… lopovsku!“ Tuđman

[459] Tuđman 2003, 223.
[460] Tuđman 2003, 223.
[461] Tuđman 2003, 224.
[462] Tuđman 2003, 225.

se u dnevniku pita: „Da me nisu namjerno doveli?!)“.[463] Sutradan, 15. ožujka, sudac Marković je posjetio Tuđmana u bolnici, potvrdivši mu njegove sumnje da je on nazvao doktora Košuljandića da Tuđmana nagovori na odlazak u bolnicu jer mu je odgovarala pauza u istrazi. Pokazalo se da se nije radilo ni o kakvoj brizi za Tuđmanovo zdravlje, nego su očevidno imali vlastite razloge. U bolničkoj sobi Tuđman uviđa da je sve ono što su mu dr. Košuljandić i Suhobilec govorili o prednostima boravka u zatvorskoj bolnici bilo potpuno netočno: sloboda kretanja svodila se isključivo na odlazak do toaleta, sobom se širila jezovita buka, navodno od instalacija, parkiralište je bilo bespredmetno jer doprema hrane izvana nije bila dopuštena, a o radu na rukopisima nije moglo biti ni govora. Očito je da je njihova navodna liječnička preporuka zapravo bila fingirana redarstvena uputa. U tako teškom stanju Tuđman zapisuje da mora zabilježiti sve medikamente koje mu dr. Košuljandić daje za smirenje, uz asical.[464]

Situacija u kojoj se našao podsjeća Tuđmana na Krležin dramski tekst: „A cijeli Aretej govori o tome kako su liječnici bili i jesu uključeni u politička umorstva.“[465] Tito je na svojim mnogobrojnim državničkim putovanjima, ovoga puta u Afriku, običavao povesti i ponekog istaknutog književnika. Tako je jednom prilikom sa sobom poveo Dobricu Ćosića, a u razgovoru s njime dotaknuo se i Krleže te njegova *Areteja*. Tito je pritom rekao: „Ljudi nisu razumeli Areteja i čoveka s rukom majmuna. To je teška istina o čoveku. Još čovek nije prevazišao životinju u sebi. Možda nikad neće moći da je prevaziđe…[466]. Pitanje je koliko je Tito razumio Aretaja, s obzirom da je sam Aretej bio

> „jezivo svjestan da bi u ovoj ludnici skinuti krinku značilo naći se u areni pred raljama bijesnih zvjerova… U neprozirnim koprenama misli i morala sve se zamutilo: i odnos ljudski, i pojmovi o dobru i zlu, a naročito pak politika, koja se pretvorila u okrutno, bezidejno, kanibalsko skidanje glava“.[467]

---

[463] Tuđman 2003, 226.
[464] Tuđman 2003, 227.
[465] Tuđman 2003, 233. *Aretej ili legenda o svetoj Ancili rajskoj ptici* drama je Miroslava Krleže objavljena 1959, koja prikazuje život antičkoga liječnika Areteja u okolnostima rimske okupacije. Kroz povijesnu alegoriju s elementima fantastike Krleža je u liku Postuma Ilirika prokazao totalitarističkog vladara – smijemo li reći Tita? – koji se služi najnemoralnijim i najgnusnijim sredstvima kako bi sačuvao vlast, želeći da ga podanici časte kao božanstvo. Tuđman, našavši se u situaciji psihičkog zlostavljanja i mimikrije službenog medicinskog osoblja koje je u potpunosti bilo u službi zatvorskog sustava, nije iz pjesničkih ni literarnih razloga posegnuo za ovom usporedbom. Naprotiv, vlastitu je situaciju dovodio u vezu s onom u kojoj se našao antički liječnik Aretej, nad kojim je i rimski imperator vršio pritisak tražeći od njega „medicinska umorstva“.
[466] Ćosić 2000, 176.
[467] Tuđman 2003, 213-214.

Jedan pacijent mu je rekao kako je prije Tuđmana u toj istoj sobi boravio jedan od uhićenika iz njihove grupe Ante Bačić, ali je umro od zatajenja srca. Tuđman grozničavo razmišlja kako će tek on sve ovo podnijeti jer je on bio barem deset godina stariji od Bačića, a ovaj nije izdržao, „a nema iza sebe rat, ni rat protiv rata i sve ono što je slijedilo".[468] Zbog svih tih razloga, a bojeći se da ovu situaciju ne iskoristi tužiteljstvo i ponovo prolongira suđenje, Tuđman je inzistirao na povratku u istražni zatvor, a buka koja je vladala u sobi (vjerojatno inscenirana) bila je neizdrživa.

Nakon povratka u Petrinjsku 18, Tuđman zaključuje da je nasjeo vrhunski izrežiranoj predstavi, ali sa sarkazmom dodaje kako je barem sada miran nakon što je u bolnici, „kamenolomu" kako je naziva, popio propisane tablete. Gotovo mjesec dana poslije, 19. travnja, liječnik Košuljandić dolazi mu u posjet prvi put otkako se vratio iz zatvorske bolnice, i to u pratnji voditelja ambulante u Petrinjskoj, Suhobileca, mimo svakog protokola, budući da je zatvorska procedura nalagala da stražari dovedu uznike u ambulantu. Ovoga puta, međutim, oni su „samoinicijativno" došli u Tuđmanovu ćeliju kako bi razgovarali o njegovu zdravlju. Pretjerano ljubazno ponudili su mu svaku moguću pomoć, a naglasili su i da se može vratiti u bolnicu ako to želi.[469]

Zanimljivo je da su, na osobni zahtjev istražnog suca Zlatka Markovića, 12. svibnja 1972. novčano nagrađeni liječnici koji su pregledavali i liječili optužene u kaznenom predmetu protiv Marka Veselice i ostalih.[470] Tuđman u svome zatvorskom dnevniku bilježi da je 15. svibnja ponovno imao saslušanje, koje je trajalo od 9 do 14 sati. Pred svima je pročitao svoj unaprijed pripremljeni odgovor. Odvjetnik Mate Tafra rekao mu je da je dugi niz godina u ovom poslu, „ali takve montaže još nije vidio".[471] Tuđman istoga dana bilježi i da je beogradska *Borba*, u svom zagrebačkom izdanju, objavila izuzetno maliciozan i znakovit članak u kojem se tvrdi da ne treba biti osobito vidovit kako bi se razumjelo što se u Hrvatskoj događalo proteklih godina, osobito tijekom 1971, kada su studentski nemiri bili samo uvod u ono što se, prema autoru, željelo ostvariti. „Pretpostavlja se da su stratezi kontrarevolucije i nacionalnog pokreta taktički vodili igru, tako da bi do svog glavnog cilja, preuzimanja gotovo kompletne vlasti u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, stigli na, kako se očekuje, narednim općim izborima u 1973."[472] U nastavku članka navodi se da je Matica hrvatska u međuvremenu

[468] Tuđman 2003, 233.
[469] Tuđman 2003, 236.
[470] Artuković i Antić 2013, 415-416.
[471] Tuđman 2003, 405.
[472] Vasović 1972, 10.

zdušno radila na ostvarenju tih ciljeva: povećala je broj svojih članova na više od četrdeset tisuća i ubrzano osnivala nove podružnice, stvarajući nove sljedbenike. No, kako se tvrdi u tekstu, nije imala političku snagu potrebnu za „kadroviranje", pa su tu ulogu, prema autoru, preuzele njihove produžene ruke u vidu frakcionaških grupa iz vodstva Saveza komunista, koje se i u ovom članku ponovno nazivaju „Vlada i komitet u sjeni". Te su skupine, kako se navodi, kreirale personalnu politiku društveno političkih organizacija i organa vlasti, popunjavajući ih „svojim ljudima".[473]

Zanimljivo da je ovaj identični termin „vlada u sjeni" Dalibor Brozović[474] uporabio još 1969. u pismu koje je uputio emigrantu Bogdanu Radici tijekom njihove prepiske u kojoj je Brozović suptilno ponukao Radicu da ga pozove u New York kako bi mogli izravno sagledati situaciji u svijetu i Jugoslaviji te započeti proces povezivanja i koordinacije iseljene i domovinske hrvatske. Pišući u nastavku o prilikama u zemlji Brozović drži da „stvoren krug oko MH postao je sila kojoj nitko ništa ne može i koji funkcionira kao 'vlada u sjeni'…"[475] Smith Pavelić, kojemu je Radica prenio Brozovićevu ocjenu uloge Matice, potaknuo ga je da se o tome očituje i upozori Radicu da je „Brozovićeva floskula, da je Matica Hrvatska shadow goverment je više nego smiješna i dokazuje da je on inteligentan lingvista, ali da ipak nije realista u političkim pitanjima. Vidjet ćemo kako će se držati sada kad se vrati kući, osobito kad je povika na MH, u eri novog stezanja, prilično jaka."[476]

Navedeni članak iz *Borbe* donosi u nastavku posebno uokvireni i podebljani prikaz s imenima ključnih osoba masovnog pokreta. U uvodnom dijelu navodi se da se, od dvije tisuće odgovornih pojedinaca koji „snose posljedice za svoju kontrarevolucionarnu, nacionalističku, frakcionašku ili zavjereničku djelatnost" iz 1971, objavljuje popis pedeset glavnih protagonista nacionalističkog pokreta, čime se izravno aludira na fantomsku „vladu u sjeni". Popis započinje imenima političkih vođa, među kojima su Mika Tripalo, Savka Dabčević-Kučar, Pere Pirkera,[477] Srećko Bijelić i Dragutin Haramija, a potom slijede djelatnici Matice, književnici i

[473] Vasović 1972, 10.
[474] U svom doktorskom radu *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, Wolffy Krašić navodi da je Brozović bio suradnik SDS-a, osobito u pitanjima koja su se ticala Matice hrvatske i hrvatskog iseljeništva: „Možda najbolji i najkonciznji uvid u namjere ove institucije iz kuta jednog SDS-ovog doušnika nudi izvješće suradnika 'Foruma' (Dalibora Brozovića), koji je sredinom 1969. godine bio u pismenim i osobnim kontaktima s članovima HAA". Krašić 2016, 209.
[475] Pismo Brozovića za Radicu, 25. veljače 1969. HR-HDA-1769-Radica Bogdan, kut. 58, bijela košuljica 624.
[476] Pismo Ante Smith Pavelića Bogdanu Radici iz Pariza od 6. studenog 1969. HR-HDA-1769-Radica Bogdan, kut. 58, bijela košuljica 625.
[477] Nakon iznenadne smrti Pere Pirkera, SDS je na obljetnicu njegove smrti i ukopa vršila obradu nad osobama koji su u tih dana posjećivale njegov grob (?!). Tako su u vremenu od 1. do 3. kolovoza 1973.,

studentski predstavnici. Tuđman je naveden na dvadeset petom mjestu, predstavljen kao „general u mirovini, historičar").[478]

Bez obzira na Tuđmanove nade i na sugestije branitelja da protiv njega zapravo nemaju ništa konkretno, Vijeće Vrhovnog suda 10. travnja 1972. ponovno produžuje pritvor za daljnji mjesec dana, do 11. svibnja, za okrivljene Vlatka Pavletića, Jozu Ivčevića Bakulića, Zvonimira Komaricu i Antu Bačića. Drugoj skupini pritvor se produžuje na dva mjeseca, do 11. lipnja, i to za sljedeće okrivljene Marka Veselicu, Franju Tuđmana, Šimu Đodana, Hrvoja Šošića, Vladu Gotovca i Antu Glibotu.[479] Pročitavši rješenje Vrhovnog suda SR Hrvatske, Tuđman zaključuje da kreatorima ove igre ne pada na pamet odustati ili uvažavati bilo kakvu zakonsku proceduru. „Riječ je o obračunu i o političkom teroru, ne samo prema meni, nego prema onima koji bi moje puštanje mogli 'krivo' shvatiti."[480] Shvaćajući da protiv njega zapravo nemaju ništa konkretno i da se cijeli postupak smišljeno prolongira, Tuđman uviđa da danomice gubi strpljenje. Nakon razgovora koji je 18. travnja 1972. imao sa suprugom Ankicom, doznaje da je bila kod Krleže, koji prati njegov slučaj: „Krleža joj u razgovoru kaže da bude mirna da će biti sve u redu, a s druge strane da se ništa ne može dok se ne vidi optužba".[481] Tjedan dana kasnije, 24. travnja, Ankica ponovno spominje razgovor s Krležom, koji joj je rekao da Tuđman ne može biti kažnjen na temelju svojih pisanih tekstova, ali da će se o tome uskoro razgovarati na najvišoj razini jer „će mu Tito predati orden".[482]

Nakon toga zamjenik okružnog javnog tužitelja Mladen Singer podnio je novi zahtjev za proširenje istrage protiv, ovoga puta, osam osumnjičenih koji su, prema njegovim navodima, „htjeli stvoriti masovnu oporbenu stranku od Matice hrvatske radi prevratničkih ciljeva. Oni su tvorili kontrarevolucionarnu grupu u krilu Matice hrvatske koja je trebala stvoriti 'masovni pokret."[483] U nastavku se navodi i drugi razlog za proširenje istrage, a to je

prema zabilješkama operativnih djelatnika SDS-a, na Pirkerov grob hodočastilo je dvadesetak osoba koje su ispoljavale „simpatije i idolopoklonstva". U nastavku dopisa detaljno se navode osobe koje su palile svijeće (čak i trgovine u kojima su kupljene svijeće s hrvatskim grbom), ostavljale cvijeće i vijence ili samo nakratko stale. Naknadnom obradom je utvrđen njihov identitet, mjesto stanovanja, registracijske oznake auta itd. Ipak, većina osoba je na licu mjesta legitimirana, a osobe koje nisu imali dokumente, bile su privedene na policiju radi utvrđivanja identiteta. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. kolovoza 1973. Informacija br. 216. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji - Politička i druga aktivnost.

[478] Vasović 1972, 11.

[479] Artuković i Antić 2013, 376, Vijeće Vrhovnog suda produžuje pritvor osumnjičenima za mjesec odnosno dva mjeseca, Zagreb, 10. travnja. 1972. godine.

[480] Tuđman 2003, 309.

[481] Tuđman 2003, 327.

[482] Tuđman 2003, 343.

[483] Artuković i Antić 2013, 406-407, zahtjev za proširenjem istrage od zamjenika Okružnog javnog tužitelja Mladena Singera od 3. svibnja 1972. godine.

povezivanje s „ustaškom emigracijom“, koja djeluje s pozicija proustaške ili HSS-ovske provenijencije, „što je antidržavni čin“. U opsežnom obrazloženju razloga koji su doveli do proširenja istrage iznose se čitavi traktati inkriminirajućih radnji koje su okrivljeni poduzimali tijekom 1969., 1970. i 1971., a čija je navodna namjera bila rušenje Ustavom utvrđenog samoupravnog socijalističkog i demokratskog političkog uređenja SR Hrvatske. Također se navode i druge optužbe, u smislu namjere svrgavanja legalne političke vlasti te izazivanja razdora i mržnje među narodima SFRJ, s ciljem izdvajanja SR Hrvatske iz jugoslavenske federacije. Rabeći Ustavom zajamčene slobode, ova je grupa koristila slobodu tiska, udruživanja, javnih nastupa i govora kako bi od Matice hrvatske napravila ekstremnu hrvatsku političku stranku koja je poticala nacionalističko separatističke tenzije putem kojih su pokušali mobilizirati širu javnost u tome smjeru. Na taj način širili su krug svojih istomišljenika, koje su planski pokušali infiltrirati u sve pore društva te su tako uspjeli ući u škole i fakultete, komitete SKJ, pa sve do studentskih organizacija, koje su, prema navodima optužbe, iskoristili za provođenje svojih neprijateljskih ciljeva putem poticanja studentskih nemira i štrajkova.[484]

Ove optužbe djeluju kao implementirani odjek ranije citiranog članka iz *Borbe*. Nadalje se navodi da je izdavačka djelatnost Matice hrvatske bila rabljena kako bi se i tim putem utjecalo na širu javnost, potičući nepovjerenje i sumnju u legalno izabranu državnu vlast, te na taj način djelovalo na hrvatski narod kako bi pokrenuo protuustavne promjene u svrhu odcjepljenja od ostalih naroda, s namjerom stvaranja „samostalne države Hrvatske“.[485] U daljnjem pokušaju koordiniranja i sinkroniziranja neprijateljskih djelatnosti usmjerenih protiv SFRJ, uspostavljena je „suradnja sa ustaškim, proustaškim i HSS-ovskim i drugim neprijateljskim političkim emigrantima u inozemstvu koji djeluju neprijateljski protiv SFRJ…“,[486] poput Hrvatska akademija u Americi, Američki i hrvatski akademski klub, krug osoba oko *Hrvatske revije* u Münchenu i drugima.[487]

Dobivši pismeno rješenje o proširenju istrage 8. svibnja 1972., Tuđman, ogorčen nakon četveromjesečnog boravka u pritvoru i suočen s ponavljanjem općenitih i neosnovanih inkriminacija, podnosi svoju izjavu istražnom sucu kao odgovor na zahtjev tužiteljstva. Tuđman navodi da sve inkriminacije kojima ga se tereti smatra besmislenima i iskonstruiranima, pa tako i one prema kojima se „1966. u SAD povezao s emigrantskom

[484] Artuković i Antić 2013, 407.
[485] Artuković i Antić 2013, 408.
[486] Artuković i Antić, 2013, 408.
[487] Artuković i Antić, 2013., 412.

organizacijom oko Američke Hrvatske akademije, 'radi sinhronizacije zajedničke akcije' protiv SFRJ“[488], pri čemu je navodno uspostavio vezu s Vujicom, Meštrovićem, Radicom i drugima. Kako bi pokazao svu apsurdnost tih optužbi, Tuđman ističe da je cjelokupni njegov boravak u SAD-u 1966. isplanirao predsjednik Hrvatske bratske zajednice Vjekoslav Mandić. Opisujući kakva je atmosfera vladala tijekom tih susreta u Pittsburghu, Clevelandu, Chicagu, San Franciscu i New Yorku, Tuđman navodi da je često bio napadan zbog svoje partizanske prošlosti te je morao odgovarati na mnogobrojna pitanja, braneći Titovu politiku i stanje u SFRJ. Tuđman naglašava da je u svim tim susretima i polemikama branio svoje osobno dostojanstvo kao hrvatski revolucionar i znanstvenik te dostojanstvo SFRJ. „Moji argumenti da je komunistički pokret zaslužan što se hrvatski narod nije našao na strani poraženog fašizma, da SRH s oslobođenom Istrom, Rijekom i Zadrom“[489] ima otvorena vrata za budući prosperitet hrvatskog naroda, izazvali su kod nekih razumijevanje, ali i proteste onih ekstremnijih.[490]

Tuđman u nastavku navodi da je od najranije mladosti prihvatio komunistički pokret, u koji je stupio kao Hrvat i internacionalist. Zalažući se prije svega za istinu, uložio je svoj život u rješavanje socijalnih i nacionalnih pitanja u hrvatskom narodu. Prisjeća se vremena kada je kao dvadesetogodišnji mladić, 1942., u ime OK KPH Krapine odgovorio CK KPH „da predstavnik Hrvatskog zagorja u ZAVNOH-u ne može biti čovjek koji je bio istaknuti pristaša šestosiječanjskog režima, te ja kao takav omrznut u hrvatskom narodu (…)“[491], jer bi to izazvalo opravdani revolt i naštetilo NOB-u. Ovaj smo podatak iz Tuđmanove osobne biografije naveli na početku poglavlja o suđenju iz 1972., jer ga je i sam Tuđman spomenuo u već citiranom pismu hrvatskom političkom vodstvu, a važno je uočiti zašto se on na njega ponovno vraća?[492] Kao što je već rečeno, riječ je o prijedlogu Okružnog komiteta za Krapinu upućenom 20. prosinca 1942., potpisanom od Tuđmana i poslanom Povjerenstvu Centralnog komiteta KPH za Zagreb kao odgovor na njihov dopis od 17. prosinca 1942., u kojem je CK KPH zatražio da mu se pošalju imena osoba koje bi bile podobne za formiranje. Dajući svoje mišljenje o pojedinim osobama i navodeći njihove profile, Tuđman iznosi mišljenje o

[488] Artuković i Antić 2013, 393.
[489] Tuđman 2003, 394.
[490] Tuđman 2003, 394.
[491] Tuđman 2003, 396.
[492] I u zatvorskom dnevniku Tuđman se vraća na to pismo u kontekstu svojih razmišljanja o tome kako svi mogući prijepori i progoni koji se trenutačno događaju njegovim stavljanjem u pritvor 1972. imaju svoju genezu trideset godina ranije, kada je 1942. napisao da NOP u Hrvatskoj može uspjeti ako bude prožet hrvatstvom i „ako ga vode hrvatski rodoljubi, a ne mogu ga predstavljati orjunaši i jugokomunisti. Tako po prilici napisah.“ Time Tuđman jasno pokazuje da je, kao dvadesetogodišnji mladić, a sada kao zreo muškarac, ostao na istoj crti hrvatskih interesa i integralnog hrvatstva.

odvjetniku Stjepanu Ivekoviću, za kojega je ustvrdio da je „bivši aktivni pristaša jugoslavenskih reakcionarnih stranaka nepopularan u ovom kraju“.[493] Iznoseći mišljenje o preostala tri kandidata, Tuđman piše o svojem ocu Stjepanu Tuđmanu, koji bi pristao otići na oslobođeni teritorij, ali se trenutačno po drugi put nalazi u ustaškom zatvoru. Za njega Tuđman navodi da je bivši pripadnik HSS-a, da je veoma utjecajan u ovim krajevima, da je od 1936. dva puta biran za općinskog načelnika Velikog Trgovišća, da je član Partije i da, prema Tuđmanovu mišljenju, ispunjava sve uvjete za vijećnika ZAVNOH-a.[494]

U nastavku pisma Tuđman govori o svojem znanstvenom radu u JNA, koji je došao na udar hegemonističko unitarističkih krugova zbog njegova suprotstavljanja tezama o krivnji hrvatskog naroda za slom monarhističke Jugoslavije i zbog rastućeg trenda da se zločini koje su počinile ustaše projiciraju na cjelokupni hrvatski narod. Slična se situacija odvila i nakon Tuđmanova napuštanja JNA i povratka u Zagreb, na mjesto ravnatelja Instituta za historiju radničkog pokreta, kada se suprotstavio kvaziznanstvenoj tezi o 800 ili najmanje 600 tisuća ubijenih Srba u Jasenovcu. Intencija je bila da se ta brojka ukleše u prostor Jasenovačkog logora na dvadeset petu obljetnicu, koju je trebao otvoriti osobno Ranković, kako bi se i na taj način pokazalo da su Hrvati počinili jedan od najvećih zločina u povijesti, „pa čak i u odnosu na nacističku Njemačku, nasuprot službenim statističkim podacima da je u cijeloj Hrvatskoj, u svim logorima, stradalo do 60.000 ljudi i to svih nacionalnosti, što razumije se nimalo ne umanjuje odgovornost ustaških ratnih zločinaca (…)“.[495]

S obzirom na pogromašku situaciju u zemlji i okolnosti u kojima se nalazio Tuđman, riječi njegova izlaganja u obrani od navedenih inkriminacija pokazuju da, umjesto pasivne obrane ili kakve mimikrije, on zapravo preuzima inicijativu i javno iznosi teme koje se u to vrijeme nisu mogle čuti ni u kuloarskim razgovorima, a kamoli u javnosti, i to pred tužiteljstvom, preuzimajući tešku i nimalo ugodnu ulogu „odvjetnika hrvatstva“ i „revizora

[493] Sirotković 1964, 27. Nije slučajno da se Tuđman u više navrata vraća na ovo pismo, koje bjelodano pokazuje da mu je od najranije mladosti interes hrvatskog naroda bio iznad svih ideologija i osobnih interesa. Zanimljivo je da je naslovnicu knjige, modernim dizajnom i bez komunističkih simbola, opremio Edo Murtić, koji je u vrijeme prije Tuđmanova pritvaranja s njime prijateljevao. U uredničkom odboru ovoga zbornika dokumenata bili su Leo Kobsa, Vera Lukatela, Hodimir Sirotković, Dragutin Šćukanec i Franjo Tuđman, koji će 1972. biti osuđeni u istom sudskom procesu.

[494] Sirotković 1964, 28. Nakon izlaska iz zatvora Stjepan Tuđman je postao vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Namjera Tuđmana jamačno je bila maknuti oca Stjepana iz okruženja u kojemu mu je život bio ugrožen nakon što je drugi put uhićen od ustaša, te eliminirati nepoželjnog kandidata koji nije zastupao interese hrvatskog naroda.

[495] Tuđman 2003, 397.

antihrvatstva".[496] Tuđman tu ne staje, nego nastavlja navoditi da je, kao „nagradu", Ranković pokrenuo inicijativu njegova uklanjanja s Instituta te sprječavanja njegova izbora za dopisnog člana JAZU-a. U danima kulminacije Rankovićeva utjecaja na sve segmente društva, uz stalne prijetnje, počinju i fizički napadi na Tuđmana[497], a situacija se drastično pogoršava nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, kada počinju još eksplicitnije „pismene i telefonske prijetnje u stilu: 'Još ste tu! Šta ćete sad, povjesničaru, dr. Franjo Tuđman, i vi i vaša Hrvatska?'…".[498]

Početkom lipnja istražni sudac Zlatko Marković ponovno šalje Vrhovnom sudu prijedlog za produljenje pritvora do 1. srpnja 1972. za sedmoricu okrivljenih kojima je pritvor istjecao sukladno prijašnjoj odluci Vrhovnog suda, koji je Veselicu, Tuđmana, Đodana, Gotovca, Šošića, Ivčević Bakulića i Komaricu zadržao u istražnom zatvoru do 11. lipnja. Za okrivljenog Tuđmana kronološki se navode datumi rješenja Okružnog suda Zagreb o produljenju pritvora, i to 6. i 18. travnja te 4. svibnja[499] uz napomenu da se taj zahtjev odnosi na njegovo djelovanje u Matici hrvatskoj. Nadalje se iznosi opažanje da „nabrojeni zahtjevi, osim onih kod kojih je naznačeno da se odnose na Maticu hrvatsku, inkriminiraju okr. dr. Franji Tuđmanu njegovu povezanost s inozemstvom i emigracijom."[500] Kao ključna osoba iz kruga političke emigracije navodi se samo jedna osoba, Stefan Vuglen, što nije iznenađenje s obzirom na daljnji slijed događaja. „Ovdje se mora napomenuti, a ujedno se kao prilog ovom našem prijedlogu dostavlja zahtjev za provođenjem istrage protiv okr. Šćukanec Dragutina, zbog kriv. djela iz čl. 105. KZ, iz kojega zahtjeva je vidljivo da se je spomenuti povezao baš sa

[496] U svojem zapaženom govoru na Svečanoj akademiji održanoj u Zagrebu 14. svibnja 1997. prigodom Tuđmanova 75. rođendana, tadašnji predsjednik Sabora Vlatko Pavletić izrekao je jamačno jedan od važnijih nagovora u kojem su sažeta ključna mjesta Tuđmanove doktrine. Pavletić 2002, 29.

[497] Dana 19. studenog 1971. Tuđman se u svome automobilu zajedno sa suprugom Ankicom vraćao s predavanja u Novoj Gradiški, u mrkloj zimskoj noći na izlaznom križanju njihov je auto bio zasut golemim kamenjem bačenim od nepoznatih osoba koje su čekale u zasjedi. Prednje staklo bilo je u potpunosti razbijeno, ali su oni sretno prošli bez težih posljedica. Slučaj su odmah prijavili policiji, ali nikad nisu dobili naknadne obavijesti o počiniteljima. *Hrvatski tjednik* od 3. prosinca donio je vijest o tom incidentu znakovita naslova „Oživjela Orjuna". Tuđman 1989, 89, fusnota 105.

[498] Tuđman 2003, 397.

[499] U ovom zahtjevu za proširenjem istrage protiv osmorice okrivljenih navodi se, između ostalog, kao razlog i to što su svojim člancima, knjigama i okupljanjem suradnika u javnosti stvarali negativna uvjerenja „da je Hrvatska u okviru SFRJ potiskivana, ugnjetavana i izložena neravnopravnosti, da se guši nacionalna svijest Hrvatske i njihov jezik, da je Hrvatska ekonomski izrabljivana od drugih republika u SFRJ i time joj ugrožena nacionalna i biološka egzistencija, da kultura Hrvatske propada, da je sadašnji društveno-politički sistem neodrživ (…) da postoje tendencije drugih republika da dijelove Hrvatske pa i čitavu Hrvatsku pretvore u svoj kolonijalni privjesak…". Maletić 2019, 604.

[500] Artuković i Antić 2013, 471, navode da je istražni sudac Zlatko Marković 6. lipnja podnio Vrhovnom sudu prijedlog da se svim osumnjičenima produlji pritvor za novih mjesec dana, do 11. srpnja 1972. godine.

tim Vuglen Stefanom, koji je navodno, a prema zahtjevu OJT, suradnik obavještajne službe jedne strane države."[501]

I sada se navodi prilično jasna sugestija da je Šćukanec, koji je uhićen 13. travnja 1972., dakle tri mjeseca nakon Tuđmana, radio na IHRPH-u zajedno s okrivljenim Tuđmanom, te da će od rezultata istrage protiv Šćukanca ovisiti hoće li se i Tuđmana optužiti za isto krivično djelo iz spomenutog čl. 105. KZ.[502] Naime, u samoj optužnici i tijekom istrage spominjalo se više osoba iz emigracije, ali se sada odjednom, bez ikakva obrazloženja, vjerojatno po nečijoj direktivi, pojavljuje Vuglen, kojega se sumnjiči za rad u jednoj inozemnoj obavještajnoj službi. Uz njega se iznenada vezuje i Šćukanec zbog krivičnog djela špijunaže iz članka 105. KZ, o kojem nije bilo spomena gotovo šest mjeseci istrage, da bi se obojicu povezalo s procesom protiv Tuđmana, koji je s Vuglenom razmijenio nekoliko pisama, a Šćukanca zaposlio u IHRPH-u i s njim surađivao do svoje ostavke 1967. Slično kao i u Tuđmanovu slučaju, partijski vrh u sprezi sa SDS-om, bez imalo skrupula iskoristio je Šćukanca kako bi ga pridružio Tuđmanovu procesu, pridodavši i Brunu Bušića, kako bi se fabricirala jedna optužnica. Izdvojivši Tuđmana iz prve skupine jedanaestorice, manevrima montiranog političkog procesa željelo se jednom presudom za špijunažu uništiti Tuđmana i Bušića, a zakulisni kreatori u svojim su analizama očito izvukli Šćukanca, koji je, preko rada u Institutu i rodbinske veze sa Stephanom Vuglenom, bio savršena kolateralna žrtva. Čuvši da je njegov sudski proces spojen s onim koji se vodio protiv Šćukanca i Bušića, Tuđman zaključuje da je „očito da su u travnju išli na Šćukanca da bi me preko njega povezali s emigracijom, kad nisu imali ništa drugo".[503] Treba također uzeti u obzir da Krležin odlazak Titu, kao čin pokušaja spašavanja Tuđmana od optužbi za špijunažu, predstavlja i svojevrsnu Krležinu empatiju prema Šćukancu. Naime, kako sam već naveo, u Krležinoj pisanoj ostavštini, među golemim

[501] Artuković i Antić 2013, 475. Inače, članak 105. Krivičnog zakonika glasio je: „Tko povjerljive vojne, ekonomske ili službene podatke ili dokumente saopći ili preda stranoj državi, stranoj organizaciji ili osobi koja im služi, ili tko ovakve podatke ili dokumente pribavlja u namjeri da ih preda stranoj državi, stranoj organizaciji ili osobi koja im služi, kaznit će strogim zatvorom najmanje tri godine ili smrtnom kaznom". Krivični zakonik s uvodnim zakonom, Zagreb, 1954., 70.

[502] „U obračunu 1972. godine trebao sam biti najviše kažnjen. Od mene i od još dvojice stvorena je grupa kojoj je trebalo biti suđeno za špijunažu, tako da sam trebao dobiti dvanaest do petnaest godina, a možda i više. No, zato nisu imali nikakve podloge, i kad je Krleža to vidio, usudio se otići do Josipa Broza, a budući da je Tito za moje sukobe znao još u Beogradu, poručio je: 'Tuđmanu ne pakovati'(...) Iako su i drugi intervenirali za mene, vjerojatno je Krležin utjecaj kod Tita bio presudan, i vjerojatno mi je to što nisam bio suđen za špijunažu-spasilo život. I samim time, to je djelovalo i na činjenicu da su i ovi drugi kažnjeni manje, iako je po UDBINIM agentima tada dovedena ona bugojanska grupa od dvadeset ustaških terorista, da bi se izvršila presija da se i nas oštrije kazni." Baletić 1990, 207-208. Intervju Franje Tuđmana, Polet, od 27. listopada i 10. studenog 1989. Razgovor vodili Mate Bašić i Ivica Buljan.

[503] Tuđman 2003, 609.

brojem materijala, sačuvan je i fascikl u kojem se nalazila preslika dokumentacije sudskog procesa vođenog protiv Dragutina Šćukanca, Franje Tuđmana i Brune Bušića iz 1972., uz preslike sudskih spisa. U njoj se nalazio i sažeti životopis Šćukanca, na nepune dvije stranice, iz kojega se vidi sva tragedija koju je tijekom rata prošao čovjek koji je za revoluciju podnio ultimativnu žrtvu, zbog čega je u više navrata bio i odlikovan.[504] To ipak nije spriječilo tadašnje vlastodršce da se nemilosrdno okome na ovoga čovjeka, premda se znalo da je imao ozbiljne psihičke i fizičke probleme prouzročene traumama iz tamnice i gubitcima članova obitelji (ili možda upravo zbog toga?). Teško je reći tko je autor spomenutoga Šćukanceva životopisa, ali je iz sadržaja jasno da ga je pisala osoba dobronamjerna i dobro upućena u njegov slučaj. Na mjestu gdje se navodi glavni Šćukancev krimen u smislu optužbe za njegovu vezu s inozemstvom i špijunažu pobliže se opisuje Stephen Vuglen. „Taj 'špijun' je medjutim bivši Jugoslaven Miljenko Vugljenović koji je sa svojom suprugom Božicom (Marinić) otišao svojedobno u US, tamo radi na nekim univerzitetima, tvrdeći da piše knjige, da drži predavanja o Jugoslaviji".[505] Također se navodi da taj navodni špijun Vuglen svako ljeto dolazi u Jugoslaviju na godišnji odmor, tijekom kojega je slobodno kontaktirao s velikim brojem osoba, primajući ih u svojoj kući u Omišlju, odakle je i njegova supruga.[506]

---

[504] Šćukanec je 1918. rođen u Zagrebu. Od studentskih dana aktivan je u lijevom pokretu, u Partiji je od 1940. godine. Zbog toga je imao problema s vlastima pa se povlači u Ogulin na mjesto učitelja u školi, gdje ženi svoju kolegicu. Tijekom 1941., očekujući prvo dijete, prošao je teška iskušenja s obzirom na ratne događaje na ovom području. Odmah nakon rođenja kćerke, skupa sa suprugom, 6. srpnja 1942. odlazi u partizane, a dijete ostavljaju kod rodbine u Zagrebu. Došavši u partizane, oboje obolijevaju od tifusa, od kojeg mu umire supruga, a on se, netom što je prebolio tifus, priključuje postrojbama u bici na Sutjesci, za što je kasnije dobio pohvalu od Maršala Tita. Tijekom bitke uhićen je pa interniran u zatvor u Sarajevu, a kasnije u Sisak, odakle je pušten. Ponovno se iz Zagreba vraća u partizane u Moslavinu u ljeto 1944. godine. Nakon rata odlikovan je Ordenom za hrabrost, Ordenom bratstva i jedinstva, Ordenom zasluga za narod III. reda. Dolaskom Franje Tuđmana na čelo IHRP-a, Arhiv za historiju radničkog pokreta, u kojem je tada radio Šćukanec, prelazi u Institut. Šćukanec je imenovan za voditelja izdavačkog odjela Instituta. Već je poslije rata njegovo zdravstveno stanje bilo prilično narušeno na fizičkom i psihičkom području kao posljedica preboljenog tifusa. Uz to je zbog čira na želucu i infekcijske žutice bio prisiljen otići u invalidsku mirovinu, u kojoj se distancirao od javnosti baveći se jedino prijevodima različitih tekstova i knjiga kulinarskih recepata. Tuđman u svome zatvorskom dnevniku *Petrinjska 18* (str. 458) također spominje ovaj marginalni podatak, što može biti indicija da je on mogao biti autor ovog Šćukanceva životopisa koji je proslijedio Krleži. Budući da je Šćukanec bio u stanju u kojem je trajno bio pod različitim liječničkim kurama, uz konzumiranje različitih medikamenata, teško je podnio nekoliko iznenadnih smrti članova svoje uže obitelji, među kojima je i smrt majke 1970. godine. Početkom 1971. policija je izvršila pretres njegova stana, prigodom kojeg su pronađena pisma Stephana Vuglena, što je uzeto kao dokaz o njegovoj suradnji s „ekstremnom emigracijom", točnije „sa 'špijunom' i 'suradnikom' jedne strane službe, kako je Tanjug javio, nakon što je 5. aprila 1972. po organima SJS izvršen ponovni pretres stana i po nalogu (prema čl. 105. KZ) odveden u pritvor." Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, R7970 Ce 285.

[505] Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, R7970 Ce 285, 2.

[506] Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, R7970 Ce 285, 2.

Na samom suđenju Šćukancev odvjetnik Šimatović dokazao je da se Vuglen u New Yorku družio s tadašnjim dopisnikom *Vjesnika* Josipom Vrhovcem, a postoji i fotografija Vuglena s Titom nastala tijekom Titova posjeta SAD-u.[507] Na koncu se ukratko donose informacije o samom postupku, tijekom kojega se Šćukanec već tri mjeseca nalazi u istražnom pritvoru, a 10. srpnja podignuta je protiv njega i optužnica u procesu kojem je pridodan i Tuđman, uz napomenu da će se glavna rasprava održati 18. rujna 1972., „kad se sudac Ivan Motika vrati s godišnjeg odmora".[508] Šćukanec je kao provookrivljeni, uz predočenje izvadaka iz pisama koje je razmjenjivao sa Stephanom Vuglenom, optužen da je „za račun strane obavještajne organizacije prikupljao podatke i stvarao obavještajnu službu, te stupio u stranu obavještajnu službu".[509] Dok je Tuđman kao drugookrivljeni optužen da je učinio kazneno djelo s ciljem rušenja legalne vlasti „razbije jedinstvo naroda Jugoslavije i da se silom i drugim protuustavnim putem promjeni federativno uređenje".[510]

Nekoliko dana kasnije, 9. lipnja 1972., stiglo je rješenje Vrhovnog suda u Zagrebu, u vijeću sastavljenom od Žarka Vimpulšeka[511] kao predsjednika vijeća te Slavka Melčića i Spasoje Rađenovića kao članova vijeća, o ponovnom produljenju pritvora za dodatni mjesec dana za svih sedam osumnjičenih, uz obrazloženje da je riječ o izuzetno opširnoj kriminalnoj djelatnosti svih okrivljenih.[512] Tuđmana to rješenje nije iznenadilo s obzirom na klimu koja je vladala proteklih mjeseci u politici i medijima. Postaje jasno da će se proces prolongirati do jeseni, pa će gotovo cijelu godinu morati provesti u istražnom pritvoru. Toga dana, prvi put od njegova uhićenja, istražni sudac Marković dopustio je Tuđmanovu odvjetniku Glowatzkom da obavi nasamo razgovor s njime. Tuđman je doznao da je Vlatko Pavletić pušten kako bi se zadovoljili književni krugovi, a Jure Juras crkveni krugovi, sve u svjetlu Titove nominacije za Nobelovu nagradu, a očito postaje jasno na kome će se demonstrirati sila. „Glowatzky mi kaže da vodim računa da je to povijesni proces, od goleme važnosti za ovaj narod."[513]

---

[507] Tuđman 2003, 698.
[508] Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, R7970 Ce 285.
[509] Maletić 2019, 715. OJT, Okružnom sudu, Optužnica protiv Dragutina Šćukanca i Franje Tuđmana 10. srpnja 1972.
[510] Maletić 2019, 719.
[511] Žarko Vimpulšek je 1946. bio predsjednik suda na politički montiranom suđenju nadbiskupu Alojzu Stepincu.
[512] Artuković i Antić 2013, 487, Rješenje Vrhovnog suda o produljenju pritvora svim osumnjičenima do 11. srpnja 1972. godine.
[513] Tuđman 2003, 455.

Odlazeći na sud, gdje je trebao imati nastavak saslušanja, Tuđman nailazi na skupinu od desetak pritvorenika, među kojima je prepoznao Šćukanca te su se u prolazu pozdravili. Iznoseći dojam tog susreta, Tuđman zapisuje: „Jadan Drago Šćukanec, koji je ionako bio sav zgažen i pregažen. Vrag bi ga znao imaju li bilo kakvog razloga kod njega."[514] Pokušavajući se sjetiti kada ga je posljednji put susreo, Tuđman zaključuje da je to bilo prije barem dvije do tri godine. Tijekom razgovora s istražnim sucem uspio je razabrati da optužnicu protiv Šćukanca „grade na tome da je on bio zarobljen u petoj ofanzivi, poslije toga u Zagrebu, pa opet u partizanima i da je prema tome pogodan objekt".[515] Tuđmanova slutnja da je Šćukanec „pogodan objekt" ubrzo se pokazala točnom. „U tom kontekstu spis dr. Tuđmana, na zapisniku od 29. lipnja 1972., ulazi spis br. K-433/72, protiv Dragutina Šćukanca. Drugooptuženi je dr. Franjo Tuđman (…)", da bi konačno bilo doneseno rješenje o jedinstvenom vođenju postupka, kojim je „spojen temeljni spis o dr. Tuđmanu i s njime osumnjičenim osobama pod brojem K-355/72, sa spisom o Dragutinu Šćukancu i Bruni Bušiću K-433/72".[516]

5.5. Završni čin

Ujutro, 18. rujna 1972., u 7.45 sati dolaze po Tuđmana i uvode ga u čekaonicu, gdje su već bili Šćukanec i Bušić. Misleći da je Tuđman prvooptuženi, stražari ga stavljaju na prvo mjesto i tako ih uvode u sudnicu. Na početku suđenja predsjednik sudskog vijeća Ante Morović pročitao je imena troje porotnika. Na upit odvjetnika Tafre što su porotnici po zanimanju, dobio je odgovor da su umirovljenici. Tuđman razmišlja da su, budući da su svi troje bili još prilično mladi ljudi, jamačno „bivši udbovci ili časnici".[517] U sudnici su bili nazočni Ankica, Miroslav i Stjepan Tuđman, Bušić nije imao nikoga svojeg, a od Šćukanca su bile dvije kćeri i supruga Zdenka. „Od ostalih nekoliko supovaca (Šijan i dr.) od novinara Zorić Vukašin od Tanjuga i Jozo Petričević od *Vjesnika*."[518] Sljedećega dana, 19. rujna, *Vjesnik* donosi članak koji je, potpisan od Zorića, bio napisan na temelju njegova boravka u sudnici, o početku suđenja Bušiću, Tuđmanu i Šćukancu, protiv kojih je iznesena optužba za špijunažu i neprijateljsku propagandu protiv SFRJ. Tuđman razmišlja komu je trebalo ovakvo lažno izvješće s početka

[514] Tuđman 2003, 458.
[515] Tuđman 2003, 458.
[516] Vuković, 2004, 37, 39.
[517] Tuđman 2003, 666.
[518] Tuđman 2003, 666.

suđenja, jer je optužnica za špijunažu bila izrečena samo za Bušića i Šćukanca. Drži da bi to mogla biti znakovita sugestija i priprema za njegovu osudu. Istu vijest prenijeli su *Večernji list*, beogradska *Politika* i *Radio Zagreb*. U grozničavom razmišljanju, pred očitim spletkama koje se vode protiv njega, on promišlja kako o svemu treba ponovno obavijestiti Krležu i Šegedina. Naposljetku zaključuje da „se vidi da neke snage nisu prestale raditi da me unište".[519]

Teško je izdvojiti najvažnije dijelove sudske rasprave koja je započela 18. rujna. Na koncu, nakon 16 ročišta, sud je 11. listopada 1972. osudio Tuđmana na kaznu zatvora od dvije godine. Na jednom od prvih ročišta odvjetnik Tafra zatražio je od Tuđmana da iznese svoje autobiografske podatke kako bi i na taj način pokazao svu apsurdnost optužbi. Kada je došao do mjesta gdje je spomenuo smrt brata i oca, Tuđmana su svladale emocije i nije mogao nastaviti izlaganje. Tijekom stanke, nakon što je sudac Morović, koji je po Tuđmanovu mišljenju korektno vodio suđenje, za razliku od suca Matike i tužitelja Sudaka koji su neprestano uskakali nizom zajedljivih i zluradih pitanja, dao dopuštenje obitelji i prijatelju, generalu Kajiću, da ga posjete, došlo je do incidenta. Na vrata čekaonice u blizini sudnice, gdje je bio Tuđman, pokušali su ući Ankica i Kajić, ali ih je zapovjednik na ulazu, Miloš Graovac, doslovce izgurao s vrata, iako su mu rekli da imaju dopuštenje predsjednika vijeća Morovića. Vidjevši to, Tuđman mu se sarkastično obratio, zahvalivši mu na „pristojnosti". To je izazvalo pravu erupciju bijesa kod Graovca, koji je počeo urlati na Tuđmana uz fizičke prijetnje. To je izbacilo iz takta i samog Tuđmana, koji mu je u afektu uzvratio da se prestane derati. Nakon petnaestak minuta situacija se smirila i na koncu su se ponovno pojavili Kajić i Ankica. Tuđman govori Kajiću da više ne može izdržati nakon devet mjeseci maltretiranja i ugnjetavanja od raznih miloš-graovaca i tolikih bolesti. Saznavši da planira štrajk glađu ako ga ne oslobode, Kajić mu sugerira da bi to bilo nerazborito i vrlo rizično za njegovo zdravlje.[520]

Dana 24. rujna beogradski *NIN* objavljuje na gotovo dvije stranice izvješće sa suđenja, u kojem se iznose dijelovi optužbe protiv Bušića, Šćukanca i Tuđmana, ali je više od polovice teksta bilo posvećeno Tuđmanu. Članak tendenciozno i izvan konteksta podastire neke faksimile i dokumente s očitom namjerom da se Tuđmana trajno likvidira i uništi njegova reputacija povjesnika. Međutim, taj montirani napad tu ne staje i Tuđman shvaća da će ga optužiti i za špijunažu, jer javnost očito „traži moju glavu".[521] U članku, nakon fabriciranih optužbi, stoji da je Tuđman prvoborac, general u mirovini i znanstveni radnik, čime se sugerira

[519] Tuđman 2003, 669.
[520] Tuđman 2003, 677.
[521] Tuđman 2003, 680.

da, ako je on ovako „zastranio“ u nacionalizam, kako su tek ostali, te drugo, da ga zbog takve njegove prošlosti treba još drastičnije kazniti za izdaju, s jasnim ciljem stvaranja pogromaške atmosfere i slanja poruke, odnosno pritiska, sudskom vijeću. Nazočeći dokaznom postupku protiv Brune Bušića, Tuđman doznaje neke pojedinosti iz njegova života za koje ranije nije znao, primjerice da je s tri godine ostao bez majke, a da mu je otac umro one godine kada je Bruno, sa svojih sedamnaest godina, izbačen iz svih srednjih škola. Spominju se i njegovi susreti s Antom Topićem Mimara, koji je izrazio želju upoznati Tuđmana, a čijih je 69 slika, mimo njegove želje, završilo u beogradskom muzeju. Tuđman zapisuje kako ga je tragična sudbina Brune Bušića pogodila više od njegove: „O jadna Hrvatska na svom križnom putu“.[522] Sagledavši stav tužitelja i sudaca u vezi s optužbama o namjeri izdvajanja Hrvatske iz Jugoslavije, restauraciji kapitalizma i dr., te uzimajući u obzir napise u tisku, osobito u *NIN*-u, odvjetnik Tafra bio je prilično pesimistično raspoložen, držeći da se može očekivati najgora moguća osuda. Tijekom samog procesa obojica odvjetnika predlagala su što veći broj znanstvenih i stručnih svjedoka, a možda i neko zvučno ime poput Krleže, Rukavine ili Kajića. Od više predloženih svjedoka, na iznenađenje obojice Tuđmanovih odvjetnika, sudsko vijeće odobrilo je da se pozovu Krleža i Rukavina, dok je Kajić odbijen jer je nazočio suđenju i imao razgovor s okrivljenim Tuđmanom. Tuđman razmišlja da je doveden u bezizlaznu situaciju i u takvim okolnostima odvjetnici smatraju da bi odziv Krleže i Rukavine mogao imati presudan utjecaj. S druge pak strane, Tuđmana brine to što je i njih same doveo u nezavidnu poziciju, koja im može izazvati stanovite poteškoće i neugodnosti.[523]

Konačno je došao i taj, kako ga Tuđman naziva, „povijesni dan“, 2. listopada, u njegovu suđenju, dvjestotinjak šezdeset šesti dan njegova utamničenja, kada su se kao svjedoci trebali pojaviti Krleža i Rukavina, jamačno dvije najmarkantnije figure tadašnjega hrvatskog korpusa. Tuđman opisuje svoje uznemirenje i latentnu nadu da će se obojica ipak odazvati i doći mu pomoći u razbijanju obruča koji se oko njega sapleo poput nekoga golemog udava koji ga postupno i neprimjetno guši i ubija. Ugledavši suprugu Ankicu tijekom sudske stanke, goruće pitanje, dolaze li njih dvojica svjedočiti, bilo je prvo što je postavio. Ankica je, vidno zadovoljna, potvrdila da su se obojica odazvala. Ona i sin Stjepan otišli su do generala Ive Rukavine, a sin Miroslav do Krleže. Rukavina je, kao i obično, uglavnom šutio, ali je poziv primio kao nešto najnormalnije. Krleža je poziv prihvatio sa stanovitom dozom zadovoljstva, šaljivo prekorivši Miroslava zato što je emocionalno okolišao prije nego što je naveo razlog

[522] Tuđman 2003, 687.
[523] Tuđman 2003, 690.

svojega dolaska. Čuvši to, Tuđman zapisuje: „Jasno da mi je bilo više nego drago. Ne samo da to znači mnogo da se takvi ljudi, osobito Krleža (i zbog inozemstva) javi na takvom procesu, a zbog revolucionarnih kadrova Ivo, čak još i više, nego mi je na svoj način i osobna satisfakcija! Važno čak za budućnost."[524] Tuđman drži da je Krležina dobrohotna odluka da se odazove bez imalo krzmanja ili dvojbe siguran znak da se bio ranije informirao o njegovu slučaju. Njegov dolazak jamačno će biti poruka i partijskom vrhu i javnosti, kojom pokazuje svoje mišljenje o ovom sudskom postupku, kao i o optužbama protiv Tuđmana, koje ga pokušavaju staviti u kontekst izdaje i špijunaže. Za ovu, pomalo iznenađujuću, Krležinu gestu prihvaćanja poziva da se kao svjedok pojavi na Tuđmanovu suđenju treba uzeti u obzir i činjenice koje je Tuđman iznio prigodom ponovnog obraćanja Krleži skupnim pismom osamnaestorici,[525] u kojem je ustvrdio da je došao na udar velikosrpskih krugova zbog svojega pripadanja intelektualnom krugu koji se okupio oko Krleže. Pismo je bilo napisano u dramatičnim trenucima kada je Tito već bio umro, Krleža bio na smrtnoj postelji, a sam Tuđman nakon izrečene presude iščekivao hoće li itko reagirati na namješteni proces protiv njega ili će nastupiti najcrnji scenarij, u kojem se činilo da Hrvatsku očekuje eskalacija velikosrpske hegemonije, s obzirom na to da su njega, Gotovca i Veselicu odlučili na tako rigidan način sudski ušutkati.[526]

Možemo pretpostaviti da je Krleža, kao čovjek koji je vrlo dobro shvaćao na koji način djeluju politički mehanizmi i kamo ciljaju zakulisne igre, anticipirao da ova hajka na Tuđmana neće stati te da implicitno predstavlja i udar na njega osobno. Upravo je o tome govorio i sam Tuđman sedamnaest godina kasnije, prisjećajući se u jednom intervjuu događaja oko svojega suđenja iz 1972. godine. Tuđman navodi da je Krleža, uvidjevši monstruoznost i tijek sudskog procesa, skupio hrabrosti i osobno otišao do Tita u Beograd. Nakon što je saslušao Krležine argumente, Tito je izrekao onu već spominjanu izjavu „Tuđmanu ne pakovati".[527] Iako je time Tito svojim autoritetom na neki način zaštitio Tuđmana, UDB-a je vršila strahovite pritiske, ponajprije na predsjednika suda Morovića, koji je nakon Tuđmanova procesa doživio infarkt.[528] Naime, tadašnji član Izvršnog komiteta, kojem Tuđman ne spominje ime jer je tada

[524] Tuđman 2003, 697.
[525] Pismo osamnaestorici iz (sadašnjeg i bivšeg) državno-političkog vodstva SFRJ i SRH i nekim prijateljima u kojem je na dramatičan način detektirao sve destruktivne i fingirane procese - koji će prema Tuđmanovim procjenama ako ih se bude zanemarivalo završiti tragično. Pismo piše kako se vidi iz naslova tadašnjem državno-političkom i partijskom rukovodstvu i pojedinim prijateljima poput Krleže, prije ponovnog odlaska u zatvor, sluteći da bi mogao tragično završiti. HR-HDA-1220- CK SKH, Pravosuđe, kut. 58. Također u: Tuđman 1995, 445-454.
[526] Tuđman 1995, 445-454.
[527] Tuđman 2003, *1995*, 759.
[528] Tuđman 2003, 801.

još bio živ, nazvao je suca Morovića „rekavši mu da ako se svjedoci pojave – svi oni u rukovodstvu mogu dati ostavke. Predsjednik suda se tad pozvao na Titovu poruku i tražio da mu 'skinu s vrata udbaše."[529] Postignut je svojevrsni kompromis, udbaši su morali odstupiti, a Krleža i Rukavina nisu pozvani kao svjedoci. Budući da se očekivani svjedoci nisu pojavili na sudu, branitelj Tafra službeno je zatražio objašnjenje zašto svjedoci Krleža i Rukavina nisu došli. U međuvremenu, Šćukanec je započeo svoju obranu, ističući da je imao indicije kako je Vuglen, koji se spominje u optužnici, informator jugoslavenskih službenih subjekata, a tijekom samoga procesa stekao je dojam da je uhićen i izveden pred sud kako bi se preko njega dokopali Tuđmana i Bušića.[530] Inače, branitelj Tafra prvi je put od početka procesa pokazao stanovitu dozu optimizma. Drži da su prijedlogom i odlukom sudskog vijeća da se pozovu Krleža i Rukavina prilično otupili oštricu napada na Tuđmana. Komentirajući tijek procesa, Tafra kaže da u svojoj četrdesetogodišnjoj praksi nije doživio da, nakon odluke sudskog vijeća o pozivu svjedoka, isto vijeće tu odluku ne izvrši. Govoreći o Krleži, o kojem osobno i nije imao dobro mišljenje, Tafra priznaje da ga je njegovo prihvaćanje poziva ugodno iznenadilo. Idućih dana, točnije 4. listopada, „Vijeće je donijelo rješenje: neće se saslušati svjedoci Krleža i Rukavina, jer ima dosta podataka iz kojih se može ocijeniti ličnost tuženog Tuđmana".[531] Potom je nastavljen proces u kojem tužitelj podnosi nove dokaze protiv Tuđmana. Radilo se o više pisama koje je Tuđman razmijenio s Meštrovićem, Lamerom, Vujicom i Radicom. Tafra protestira jer su prema važećem zakonu ti dokazi morali biti predočeni tijekom same istrage. Također se prilažu dokazi o Tuđmanovom susretu s Radicom u Firenci, o čemu je još ranije Tuđman govorio Tafri, ali mu je ovaj rekao da to ne spominje na sudu. Oba branitelja Tafra i Glowatzky posegnula su za prigovorom tražeći originalna pisma, pošto je tužiteljstvo predočilo kopije istih kao inkriminirajući materijal. Osim toga, nepovredivost poštanske korespondencije zajamčena je i Ustavom, tako da ta pisma ne mogu biti uzeta kao dokazni materijal — ali ne zbog sadržaja, kako su istaknuli branitelji, nego iz načelnih razloga. Ovi prigovori nisu uvaženi i sud je dopustio čitanje pisama, čiji je sadržaj unesen u spis. Pokušavajući razjasniti optužbe o njegovoj vezi s ekstremnom emigracijom, Tuđman obrazlaže: „Objasnio sam tko je ing. prof. Mirko Lamer, profesor zagrebačkog sveučilišta, otišao iz NDH 1942., bio profesor a zatim šef u FAO -u [Food and Agriculture Organization]

[529] Tuđman 1995, 759.
[530] Tuđman 2003, 699.
[531] Vuković 2004, 41.

u OUN-u, dolazi u zemlju, na pregovore s vladom Hrvatske i SFRJ, a po optužbi, preko njega sam održavao vezu s Radicom."[532]

Tako suđenje ulazi u završnu fazu, pa u glavnoj raspravi od 6. listopada Tuđmanovi branitelji iznose završnu riječ. Glowatzky je govorio dobro, rutinerski, ali prema Tuđmanovu mišljenju nedovoljno politički i intelektualno, s obzirom na samu narav optužbi. Drugi branitelj, Tafra, prema Tuđmanovu mišljenju, govorio je odlično, nazvavši ovo čistim političkim procesom kojim se vraćamo u 1946. godinu. Nakon toga Tuđman započinje svoju završnu riječ na glavnoj raspravi Okružnog suda u Zagrebu, a radilo se o osamdeset stranica teksta u kojem je, između ostalog, minuciozno opovrgao sve točke optužbe. Tuđman započinje svoje obraćanje sudskom vijeću, ali i javnosti, konstatacijom da je sam tijek sudske rasprave pokazao kako se ne radi ni o kakvoj kontrarevolucionarnoj uroti, nego da se njemu sudi jer je bio i ostao hrvatski revolucionar i povjesnik koji je jasno očitovao svoja nacionalna i znanstvena uvjerenja. Artikulirajući sve inkriminacije iznesene protiv njega, drži da se one mogu sažeti u nekoliko točaka: vezu s neprijateljskom emigracijom, čiju je doktrinu Tuđman pretočio u kontrarevolucionarnu, separatističku i nacionalističku grupu u Matici hrvatskoj, te navodni nacionalistički separatizam koji je, kako tvrdi optužba, posebno došao do izražaja kroz njegove radove i predavanja.

> „Suočen s takvom nakaznom klevetom u pogubnu obliku Optužbe, izjavljujem: Prvo, mene hrvatstvu nije učila ni ustaška, ni bilo kakva ina emigracija! Marksističkom pokretu pristupio sam kao Hrvat - u najranijim mladićkim danima – a kao marksist ostao sam Hrvatom, pa ova Optužba služi, jamačno, očitim dokazom da sam baš zbog toga i stavljen na optuženičku klupu. Drugo, budući da se sva moja društvena i znanstvena djelatnost svodi na borbu za ravnopravnu, slobodnu i suverenu Hrvatsku u zajednici nesvrstane SFRJ i u samoupravno-demokratskom socijalističkom društvu, iz Optuže proizlazi da se takva borba izjednačuje s nacionalističkim separatizmom. Treće, time se pod potpuno izmišljenom izlikom ne samo ugrožava moj osobni integritet revolucionara i povjesnika, nego i udara po samim osnovama socijalističke revolucije u Hrvatskoj".[533]

Tako započinje jedno povijesno-apologetsko izlaganje u kojem Tuđman preuzima ulogu branitelja hrvatskog naroda. Prateći tragove hrvatske samobitnosti, kreće od Šestosiječanjske

[532] Tuđman 2002, 702.
[533] Tuđman 1995, 227. Inače, ovdje se nalazi cijeli tekst Tuđmanove završne riječi na suđenju, 226-307.

diktature i stavova koje je tada o hrvatskom pitanju izrekao Ante Trumbić, spominjući antagonizam stoljetne hrvatske samostojnosti i ideologije Velike Srbije te njezine hegemonije koja je u kliještima držala Hrvate. Potom se osvrće na sudbinu Stjepana Radića i dolazi do situacije u kojoj je KPH svjesno težila iskoristiti opće nezadovoljstvo hrvatskog naroda izazvano monarhističkim ugnjetavanjem za stvaranje šireg nacionalno-revolucionarnog pokreta. Govoreći o povijesti hrvatsko-srpskih odnosa, Tuđman citira poznatu Krležinu dramu znakovita naslova *Deset krvavih godina*, citirajući onaj dio koji govori o zloglasnom Vidovdanskom ustavu i Supilovim ilirskim idejama o hrvatstvu koje su drugoj (srpskoj) strani strane i antipatične.[534] Nadovezujući se na tu tematiku, Tuđman se dotiče strahovitih posljedica zabluda za hrvatski narod, za koje dio odgovornosti snose oni pripadnici hrvatskog naroda koji su prihvatili tu koncepciju o tobožnjem nestanku nacija. Govoreći o poslijeratnim negativnim tendencijama u jugoslavenskoj historiografiji, Tuđman drži kako su „više nego zabrinjavajući takvi slučajevi u kojima se povijest vlastitog naroda interpretira idealizirano, a u isto vrijeme pribjegava čak i krivotvorinama da bi u što negativnijem svjetlu ispala prošlost drugih naroda".[535] Ono najbitnije, iz svih ovih promišljanja, jest Tuđmanov osvrt na optužnicu za koju kaže da nije usmjerena samo protiv njega, nego protiv samih temelja hrvatskog revolucionarnog pokreta i povijesne istine za koju se zalagao. Zato na koncu svoje završne riječi ističe: „Kao povjesničaru poznato mi je da je u povijesti bilo mnogo izmišljenih političkih procesa, od davnih vremena pa do naših dana. Ali kao povjesničaru isto tako mi je znano da je malo koji od takvih monstruoznih procesa prošao bez revizije. Prije ili kasnije stvari dođu na svoje mjesto (…) Što se mene tiče, moja je savjest čista pred narodom komu pripadam i pred znanošću. Njima sam – podjednako – u interesu istine, dobra i ljudskije budućnosti posvetio cio svoj život."[536]

Na koncu je preostalo izricanje konačne presude. Dok je iščekuje, Tuđmana prate besane noći i ambivalentni osjećaji, s jedne strane vjeruje da će biti pušten, ali dobro zna kakvo je stajalište onih koji odlučuju. Tijekom dana u ćeliju mu dolazi odvjetnik Tafra koji je prije toga razgovarao s upraviteljem zatvora Milanom Vukobratovićem. Navodno je saznao da se govori o kazni od dvije godine, uz puštanje iz zatvora. Konačno dolazi 11. listopada 1972., kada se u 13 sati trebala izreći presuda. Sudac Morović počinje čitati presude za Bušića, Šćukanca i Tuđmana. Bušić dobiva kaznu od dvije godine strogog zatvora uz napomenu da je

[534] Tuđman 1995, 242.
[535] Tuđman 1995, 261.
[536] Tuđman 1995, 307. Tuđman je na koncu svoga završnog govora citirao riječi „moja je savjest čista" koje je nadbiskup Stepinac izrekao više puta tijekom svoga procesa iz 1946. godine.

optužba za špijunažu iz čl. 105 odbijena, dok je Šćukanec dobio četiri godine. Tuđman je osuđen za kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje SFRJ, sukladno čl. 100 KZ SFRJ, te je dobio jednu godinu i šest mjeseci, „a za djelo 'protiv naroda i države učestvovanjem u neprijateljskoj djelatnosti protiv Jugoslavije' iz čl. 109 KZ SFRJ na kaznu zatvora od šest mjeseci, pa mu je izrečena jedinstvena kazna od dvije godine".[537] Kada je čuo da je osuđen temeljem čl. 100 i 109[538], Tuđman se čak i nasmijao, pokazujući i na taj način prezir prema takvoj presudi, ali su mu uz to izrekli i mjeru preventivne sigurnosti sukladno čl. 62-d u vidu dvogodišnje zabrane nastupanja u tisku, radiju i televiziji, te na javnim skupovima. U duljem obrazloženju presude potvrđene su sve stavke optužnice. Tuđman osjeća mučninu i prezir prema sudskom vijeću koje nije uvažilo ni jedan prigovor obrane, iako je obrana razotkrila njihove laži i konstrukcije. Tako ostaje doslovce prepisana inkriminacija tužiteljstva o „organiziranosti Matice za rušenje državnog i društvenog poretka, uz potporu ekstremne političke emigracije, a putem njih i stranih sila, sve u cilju rušenja postojećeg demokratskog samoupravnoga socijalizma u SRH i razbijanju SFRJ, a sve to radi stvaranja samostalne hrvatske države s kapitalističkim društvenim uređenjem…".[539]. Izričući presudu da je „pripadao kontrarevolucionarnoj nacionalističkoj grupi", sudsko vijeće obrazlaže je izvatkom iz Tuđmanova govora održanog na osnivačkoj skupštini ogranka Matice hrvatske u Krapini, u kojem govori o položaju Hrvatske čiji je kulturni i svaki drugi razvitak ugušen te joj je onemogućeno da se u vlastitoj državi konstituira kao suvereni narod. Iz tih razloga „prirodno je bilo da se Matica hrvatska kao stjecište hrvatskih umnih snaga nalazila takoreći oporbenjaštvu prema toj politici…".[540] Iako je teško podnio ovu presudu[541], koja je korespondirala s tadašnjom medijskom harangom da je Tuđman – njihovim rječnikom – doušnik, izdajica i ustaša, jedino mu je išlo u prilog to što je pritvor konačno ukinut te je ubrzo bio na slobodi. Ankica i Stjepan dočekali su ga u hodniku, dok je Miroslav odmah otišao

[537] Vuković 2004, 41.

[538] „Učestvovanje u neprijateljskoj djelatnosti protiv Federativne narodne republike Jugoslavije" pisalo je kao uvod prije članka 109. Krivičnog zakonika koji je glasio: „Građanin Federativne Narodne Republike Jugoslavije koji u namjeri obaranja državnog i društvenog uređenja ili kakve druge neprijateljske djelatnosti protiv FNRJ stupi u vezu s stranom državom, strano organizacijom ili određenom stranom ili izbjegličkom grupom osoba, ili im pomaže u vršenju neprijateljske djelatnosti, kaznit će se strogim zatvorom". Krivični zakonik 1954., 72. Ovaj pravni lijek „strogim zatvorom" daje neslućene mogućnosti manipulacije.

[539] Vuković 2004, 41.

[540] Vuković 2004, Dokumenti: Presuda Okružnog suda K-355/1972. od 11. listopada 1972., 25.

[541] Jamačno je Tuđmana posebno pogodila presuda za 2. točku optužnice da je surađivao s ekstremnom političkom emigracijom nabrajajući Kadića, Meštrovića, Radicu, Jareba, Prpića i Smith Pavelića, gdje su posebno istaknuti Stephen Vuglen više puta apostrofiran kao suradnik jedne inozemne službe i Karlo Mirth nekadašnji dužnosnik glavnog ustaškog stana, u cilju pokretanja neprijateljske djelatnosti protiv SFRJ. Vuković 2004., Dokumenti: Presuda Okružnog suda K-355/1972. od 11. listopada 1972., 28.

obavijestiti Krležu o presudi. U dvorištu ga je čekala kći Nevenka, a taj susret bio je iznimno emotivan. Ušavši u stan: „Prvi je nazvao Fredi [Kramer]: nije progovorio ni riječ već se rasplakao, što je, razumije se, i mene potreslo; nije preostalo ništa drugo nego da zatvorim telefon…“.[542]

Prvih nekoliko dana nakon izlaska iz pritvora Tuđman u dnevniku bilježi samo kratke osvrte, pišući uglavnom o posjetima prijatelja i rođaka koji su došli vidjeti ga nakon toliko vremena i pružiti mu podršku. Jedino detaljnije opisuje razgovore s odvjetnikom Tafrom, s kojim je razgovarao o nastavku suradnje i pisanju žalbe na presudu, te one s Krležom. Tako je 17. listopada Tuđman zapisao da ga je nazvao Krleža i najavio svoj dolazak navečer istoga dana. Nakon što je kratko razgovarao s ukućanima, Krleža se s Tuđmanom povukao u njegovu sobu. U razgovoru je iznio kako ga je Tito pažljivo slušao dok mu je prepričavao pojedinosti vezane uz Tuđmanov slučaj, te da je kasnije intervenirao kako bi se u sudskom postupku uzimale u obzir samo činjenice. Nakon nekoliko dana Tuđman zaprima žalbu tužitelja na svoju presudu, u kojoj se tužiteljstvo žali na visinu kazne i tvrdi da sve olakotne okolnosti – da je Tuđman revolucionar, ugledni znanstvenik i osoba narušena zdravlja – treba tretirati kao otežavajuće. Odvjetnik Tafra bio je izrazito pesimističan. Smatrao je da bi Vrhovni sud mogao povećati kaznu, što bi automatski značilo i gubitak Tuđmanove mirovine. Nakon još jedne neprespavane noći Tuđman ponovno zove Krležu, koji ga ljubazno poziva da ga posjeti popodne. Tijekom susreta razgovarali su o starim temama, „hrvatskoj gluposti i nerazumijevanju“. Nakon nekoliko sati provedenih u razgovoru Tuđman zapisuje da mu je Krleža rekao kako će učiniti sve što može, razgovarati „s ovima u Zagrebu i onima u Beogradu. Govoreći o aktualnostima, Krleža otkriva da ga duboko pogađaju kritike zbog objave njegovih dnevničkih zapisa u brojnim tiskovinama, jer za to nije dao pristanak. Posebno teško pada mu napad zbog toga što je intervenirao jedino za Tuđmana, kao i pismena zabrana zadarskog biskupa Marijana Oblaka kojom se zabranjuje podjela edicije *Zlato i srebro Zadra* na otvorenju Muzeja sakralne umjetnosti, premda je Krleža napisao predgovor i imao presudnu ulogu u nastanku te edicije. Na koncu su se dogovorili da Tuđmanovi branitelji posjete Krležu kako bi iz prve ruke stekao uvid u trenutačnu situaciju i konotacije tužbe Okružnog javnog tužiteljstva.[543]

Otišavši do Tafre, ovaj se u pomalo šaljivom tonu branio da ne bi želio „ući u historiju“, odnosno završiti u Krležinu dnevniku iz 1972. godine. Tafra kaže kako nije Krležin štovatelj,

[542] Tuđman 2003, 754.
[543] Tuđman 2003, 775.

ali će svejedno otići k njemu i predočiti mu cijeli taj iskonstruirani slučaj. Govoreći o presudi, Tafra navodi da ga je u dva navrata pitao Dragan Mitić, tadašnji zamjenik javnog tužitelja Hrvatske, što misli o Tuđmanovim nacionalističkim stavovima. Tafra veli da mu je iskreno odgovorio kako smatra da je Tuđman čovjek koji „je išao u revoluciju i za socijalizam i za Hrvatsku, i to brani".[544] Očito je da su nakon presude tek započele zakulisne igre i odmjeravanja snaga. Dana 6. prosinca 1972. Tuđman u dnevnik zapisuje da ga je nazvao Krleža te su dogovorili novi sastanak. Istoga dana odvjetnik Tafra priopćio mu je da iz tužiteljstva još nisu odgovorili na žalbu kojom se Tuđman žalio na presudu. U isto vrijeme pritisak na obitelj ne prestaje, pa je Ankica pozvana na razgovor, gdje su joj savjetovali da sama pokrene inicijativu za napuštanje svojega radnog mjesta voditeljice Službe za dokumentaciju, jer je dojavljeno da je bila na Matičinoj skupštini u Krapini, ne krijući da je to zbog događaja vezanih uz Tuđmana.[545] Istoga dana navečer Tuđman provodi nekoliko sati kod Krleže. Ovaj se začudio kad je čuo koliki je iznos Tuđman morao izdvojiti za svoje odvjetnike, ali, budući da je riječ o političkom okrivljeniku, bilo je moguće pronaći vrlo malen broj korektnih odvjetnika. Krleža napominje da je Tafra na njega ostavio pozitivan dojam. Smatra da bi najbolje bilo kada bi Vrhovni sud vratio cijeli slučaj na Okružni sud, čime bi se postupak mogao znatno prolongirati, a u međuvremenu bi možda uslijedila kakva abolicija. „Rekoh da bi mi psihički bilo podnošljivo da Vrhovni sud skine na onoliko koliko sam bio u zatvoru…".[546] Krleža se nasmijao Tuđmanovoj brizi za oduzete materijale i mikrofilmove, lakonski odgovarajući kako će toga biti „lako za to", očito sluteći da je važnije izvući se iz zatvora nego razmišljati o dokumentima. Na Tuđmanov upit treba li potražiti pomoć od nekoga u Zagrebu, Krleža je rezolutno isključio takvu mogućnost. Kada mu je Tuđman ispričao situaciju na Ankičinu poslu, Krleža je zaključio da će je umiroviti. Dodao je da neće ići u Beograd, iako mu je uručena nagrada AVNOJ-a za Leksikografski, ali je naglasio da će za nekoliko dana imati prigodu razgovarati o Tuđmanovu slučaju, jamačno misleći na Tita. Govoreći o Savki Dabčević-Kučar i Miki Tripalu, Krleža oštricu kritike usmjerava na Tripala, pitajući se što su

[544] Tuđman 2002, 777. Tuđman se nastavio viđati s Tafrom godinama nakon suđenja. Tako je prigodom Tafrina posjeta obitelji Tuđman, za Uskrs 1977. pred cijelom je obitelji, osvrćući se na događaje tijekom procesa, ponovo istaknu „da u svojoj praksi nije vidio časnijeg držanja na sudu od moga!". Tuđman 2011.a, 325.

[545] „Danas su isključili Ankicu iz SK, s prijedlogom Radničkom savjetu da je smijeni s dužnosti! Razlog: solidariziranje sa svojim mužem! 'Generalni sekretar' RTZ Borivoje Stanić napadao je i moju knjigu *Velike ideje*… da nije slučajno što je hvaljena i prodavana u inozemstvu. Borivoje Stojić, rodom iz Bosne, bivši Udbaš, navodno u NOB-u uopće nije bio." Tuđman 2011.a, 39.

[546] Tuđman 2002, 796.

mu trebala njegova istupanja u Požegi, Korčuli i Jastrebarskom.[547] „Borbu protiv centra ekonomske moći nisu inicirali Savka i Mika, već su taj program dobili… Sam je pri kraju 1970. predložio Savki da razjuri Maticu, što ona nije prihvatila… Glupani koji su se ponajviše dali manipulirati od provokatora".[548]

Tuđman ovako otvoreno ostavlja ovu skicu razgovora s Krležom. Kao što se vidi u njegovim dnevničkim zapisima, rečenice završavaju s tri točkice. Iz svega se mnogo toga može naslutiti, ali ovakav Krležin stav baca malen tračak svjetla u „crnu kutiju" jugoslavenskog središta moći. Očito je da je, prema Krležinoj interpretaciji, Tito putem hrvatskog rukovodstva inkognito pokrenuo reforme kako bi se na neki način skinuo monopol Beograda nad ostalim republikama, ponajprije Hrvatskom. Možemo nagađati tko su manipulatori i provokatori koje Krleža spominje, ali je u svakom slučaju tadašnje hrvatsko političko rukovodstvo odigralo drukčiju ulogu od one koja im je, prema svemu sudeći, bila namijenjena. Vraćajući se na provokatore, Krleža ponovno spominje „glupane" iz Matice koji su od njega tražili da napiše svojevrsnu oporuku hrvatskom narodu i potporu za inicijativu vraćanja spomenika banu Josipu Jelačiću. Krleža dodaje da je inicijator vraćanja Jelačića zapravo bio Zvonimir Kulundžić, „a njega, kao što vidimo, nitko nije pozvao na odgovornost".[549] Krleža ponovno zove Tuđmana da ga posjeti 29. prosinca. Ulazeći u Krležin dom, ovaj mu se obraća: „Sjedite, optuženi dr. Tuđman!". Razgovor se vodio o Tafrinom prijedlogu da Vrhovni sud vrati predmet na Okružni sud, no od toga su na kraju odustali. Krleža kaže da postoje pritisci sa svih strana te da bi Vrhovni sud mogao donijeti bilo kakvu presudu. Također uvjerava Tuđmana da je najbolje da Vrhovni sud odluči, a da se zatim, uz liječničko uvjerenje, odustane od daljnjeg gonjenja. U svakom slučaju Krleža izražava uvjerenje da Tuđman više neće natrag u zatvor. Na Tuđmanovo pitanje o slučaju Budiše, Gotovca i Veselice, Krleža odgovara da o tome nije obaviješten jer se za njih nije interesirao. Tuđman razmišlja: „To znači da je njegova intervencija bila samo osobne naravi, tj. samo za mene, a ne i za ostale, iako je nedvojbeno

[547] Radi se o nizu govora koje je Tripalo održao pred sam slom Hrvatskog proljeća (zadnji u Požegi 1. 12. 1971.) u kojima se zalagao za reforme i veću autonomiju Hrvatske unutar Jugoslavije. Krleža drži da je to bilo nepotrebno nalijevanje „ulja na vatru".

[548] Tuđman, 2002, 796.

[549] Tuđman 2002, 797. Zanimljivo je napomenuti da je 28. siječnja 1980. SDS izvršila tajni pretres stana Zvonimira Kulundžića „s ciljem dolaženja do rukopisa njegove knjige koja se odnosi na Miroslava Krležu". Tajnim ulaskom u stan pronađen je rukopis od 1000 stranica pod naslovom *Dva svijeta okrenuše leđa jedan drugome ili Krleža bez aureole i fanfara*. Prema informacijama Službe, Kulundžićeva je intencija bila prikazati Krležu kao bijednika koji se prodao vladajućem režimu. Pregledavši rukopis, SDS je zaključila da je Kulundžić, napadajući Krležu, zapravo napao komunistički sustav u SFRJ, uz kritike usmjerene prema srpskoj naciji i karijeristima u partiji. U: HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 10. 11. 1980. Informacija br. 703. Predmet: Kulundžić Zvonimir (OO) – rezultati tajnog pretresa i druga saznanja.

imala ili morala imati učinak i na ostale…".[550] Na koncu se razgovor ponovno poveo o hrvatskoj politici. Krleža se opet vraća na Tripala i njegove govore, a na Tuđmanovu opasku da je to morao učiniti kako bi pokušao spriječiti potporu naroda i eskalaciju koja bi mogla prerasti u tragediju, Krleža replicira da se „to tako ne radi", nego da se igraju igre, primjerice da se razjure skupine oko Matice. U kontekstu obračuna nakon Karađorđeva, Tuđman postavlja pitanje „kako se Stari dao navesti na takve korake, što znače zapravo likvidaciju titoizma, jer su baš uklonjeni ljudi od Zagreba i Ljubljane do Beograda i Skoplja mogli biti jamstvo nastavka te politike. Ovako je sve dovedeno u pitanje i to za ljubav taštine i pitaj Boga čega sve zbog jednog Bude i Popa…".[551]

Kako je Vrhovni sud prolongirao cijeli taj slučaj, Tuđman živi u nespokoju, okružen šutnjom, izoliran i iščekivanjem prepun crnih slutnji, kronične nesanice i zdravstvenih tegoba. S Krležom se ponovno sastaje 16. svibnja 1973., uz mnoštvo tema i polemika. Krleža, kao i obično, drži da Hrvatima nisu krivi drugi nego oni sami, „Ali ocjene tko su ti posve su nam različite…".[552] Krleža zamjera Tuđmanu da ga je trebao bolje iščitavati, pa bi još uvijek mogao biti ravnatelj Instituta. Tuđman mu odgovara da se sa svojim moralnim i intelektualnim stavovima nikako nije mogao uklopiti u takvu politiku. Krleža napominje da će ponovno razgovarati o njegovu slučaju, dok ga Tuđman upoznaje s novostima koje je doznao od Kajića i Rukavine – riječ je o tome da će rasprava na Vrhovnom sudu biti održana 17. ili 19. svibnja, te da su suci Vimpulšek, Marijan Hiršl i Jerko Rukavina suglasni da Tuđmanov slučaj s pravnog motrišta nema osnove za presudu, ali će se zbog političkih pritisaka jamačno ići na pravnu prekvalifikaciju sa članaka 100 i 109 KZ samo na član 118. „Međutim, takvoj prekvalifikaciji protive se iz CK [Milutin] Baltić i [Dušan] Dragosavec."[553] Krleža pokazuje razumijevanje kad Tuđman inzistira da je riječ o političkom, a ne pravnom pitanju. Na koncu ga Tuđman moli da pokuša vidjeti situaciju oko Šćukanca i ostalih, koji su dobili nevjerojatno velike kazne. Krleža spominje da je kod njega bila Šćukanceva supruga te ističe kako je jasno da se kod Šćukanca radilo o običnoj gluposti i naivnosti, a nikako o špijunaži. Stvar se ponovno prolongira, pa Tuđman ponovno susreće Krležu 25. lipnja 1973., kada mu ovaj kaže da je učinio sve što je bilo u njegovoj moći. S određenom strepnjom ispričao je da su mu „s vrha" dali do znanja kako se neuobičajeno revno zauzima za Tuđmana, a neki su mu to čak i zamjerili. Napominje kako ga je zvao Ivan Stevo Krajačić, koji je, prema Krleži, bio blagonaklon prema

[550] Tuđman 2002, 804.
[551] Tuđman 2002, 805.
[552] Tuđman 2011.a, 51.
[553] Tuđman 2011.a, 42.

Tuđmanu, ali mu je također lakonski rekao nešto o pjesmama koje dopiru iz Tuđmanove kuće (bili su susjedi u Nazorovoj ulici), čime, prema njegovu tumačenju, daje povoda i poticaja onima koji ga žele uništiti. Tuđman to prima s nevjericom jer tih dana nije bio doma (bio je u Umagu na odmoru nekoliko tjedana), ali drži da su sinovi mogli imati kakvo slavlje – premda ga svejedno ogorčuje način na koji je to interpretirano.[554]

Nakon tolikih dana ispunjenih iščekivanjem i neprovjerenim vijestima, napokon je 26. lipnja 1973. održana rasprava pred Vrhovnim sudom, kojoj su nazočili suci vijeća Vrhovnog suda, branitelji Bušića i Šćukanca (njih dvojicu nisu dovodili iz zatvora na raspravu), te također Tuđmanovi branitelji Tafra i Glowatzky. Referent Jerko Rukavina dao je, prema Tuđmanovu mišljenju, objektivan presjek procesa, korektno navodeći intervencije obrane. Nakon toga ostalo je samo pričekati da se okrivljenima dostavi odluka Vrhovnog suda, koja će biti donesena nakon što se usuglasi petorica sudaca iz vijeća. Nedugo nakon toga, 16. srpnja, Kajić informira Tuđmana da je razgovarao s Jerkom Rukavinom, koji mu je rekao da su sva petorica članova vijeća bila suglasna da nema osnove za Tuđmanovu presudu, ali su se, iz straha da se tužiteljstvo ne obrati Beogradu, odlučili na prekvalifikaciju kazne iz čl. 100 i 109 „na čl. 118 st. 1. KZ SFRJ, pa je primjenom istog zakonskog propisa izrekao jedinstvenu kaznu od jedne (1) godine strogog zatvora".[555] Dobivši rješenje Vrhovnog suda, vidjelo se da su te informacije bile točne: djelomično je uvažena njegova žalba, pa je određeno godinu dana strogog zatvora te zabrana svakog javnog istupanja u tisku, televiziji, radiju i na javnim skupovima, uz obvezu naknade sudskih troškova. Za Bušića je odbijen prijedlog da ga se kazni i za špijunažu, ali mu je potvrđena kazna Okružnog suda od dvije godine strogog zatvora i također dvije godine zabrane javnog istupa. Za Šćukanca je određena nova rasprava pred Vrhovnim sudom.[556] Tuđman sa zadovoljstvom primjećuje da mu moraju vratiti sve zaplijenjene materijale, jer su uporabljivani u znanstvene svrhe. Ujedno je primio poziv Općinskog suda o nastavku izdržavanja kazne.[557]

Želeći razmotriti novonastalu situaciju, Tuđman se sastaje s braniteljem Glowatzkym, koji mu savjetuje da zatraži ublaženje kazne i odgodu odlaska u zatvor. Na Tuđmanov upit koliko

[554] Tuđman 2011.a, 53.
[555] Vuković 2004., 42.
[556] „Presudom Okružnog suda u Zagrebu broj K-355/72. od 5.10.1972. godine proglašen je krivim Šćukannec Dragutin, zbog krivičnog djela špijunaže iz člana 105 st. 2 KZ-a, izvršenog na način da je Vuglen M. Stephenu suradniku obavještajne službe strane države prikupljao i dostavljao podatke". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 10. svibnja 1973. Informacija br. 118. Predmet: Obavještajne, političke i druge aktivnosti stranih službi i stranaca.
[557] Tuđman 2011.a, 57.

mu duguje za suđenje, Glowatzky odgovara da on ima praksu da za političke osuđenike nikada ništa ne traži, nego svakome od njih predloži da mu plate koliko i kako mogu, prema osobnoj procjeni. Ponukan ovim prijedlogom o odgodi, Tuđman odlazi u Leksikografski zavod k Krleži. Iznijevši mu svoje dileme, Krleža „Reče da što se ja junačim, da ako nema liječnika u Zagrebu, da ih treba potražiti na odmoru; da bi time i njemu dao vremena. Kaže da se i u tom slučaju ne radi samo o dvije struje nego o nekoliko njih."[558] Nakon dugo vremena u posjet Tuđmanu stižu Šime, koji je tada još boravio u zatvorskoj bolnici, i Sonja Đodan. Upoznaju ga sa situacijom vezanom uz Đodana, čiji će predmet na Vrhovnom sudu biti procesuiran u listopadu. „Naređenje kojim je primijenjena odluka Okružnog suda da se Šime kazni sa 4 god. na 6 god. donio je iz Beograda Ivan Mišković".[559] Nakon što je od liječnika dobio potvrdu o svojim bolestima, Tuđman traži da mu se odgodi odlazak u zatvor. Dana 17. rujna 1973., Tafra posjećuje Tuđmana i donosi mu rješenje Općinskog suda o odgodi nastupa kazne, koja je prolongirana do 15. listopada. Vozeći se tramvajem preko Frankopanske i Savske ulice u Zagrebu „Buljio sam u parole što su ih – očito radi masovnog psihičkog terora – ispisali pogromaši po zagrebačkim kućama, izgrdivši grad gore nego u prvim poratnim danima. 'Dolje nacionalizam', 'Radnici na sveučilištu'! koji nacionalizam? I koji radnici!?".[560]

Nakon dvije godine kako se nisu vidjeli, kod Tuđmana je svratio Zvonko Komarica. Poslije razgovora o procedurama koje slijede kada predmet dođe pred Vrhovni sud, razgovor je nastavljen o zatvorskim temama. Komarica se čudio zašto Tuđman nije želio promijeniti sobu u Petrinjskoj 18, jer je ona bila daleko najbučnija. Kako je Komarica bio pritvoren u njegovoj blizini, Tuđman se začudio kada je čuo da on noću nije čuo one užasne krike i mučanja koja su ponekad potrajala cijelu noć: „Znači da su to bile snimke samo za mene u okviru planskog psihološkog lomljenja. Zbog tog sam i bio posve izoliran, ćeliju do mene držali su uvijek praznu, i onda kad su imali problema sa smještajem…".[561]

Kao i prvi put, i ovoga puta Kajić dolazi Tuđmanu s provjerenim informacijama glede njegove parnice. Veli da je donesena odluka o smanjenju zatvorske kazne s godinu dana na devet mjeseci. Svi su suci bili jedinstveni u toj odluci, a čak je i zamjenik tužitelja rekao da se

[558] Tuđman 2011.a, 57.
[559] Tuđman 2011.a, 62. Sudsko vijeće je htjelo osloboditi Šćukanca optužbi za špijunažu, ali su dobivši upozorenje od Udbe morali popustiti. Tuđman 2011.a, 63.
[560] „Mili bože kojih sve parola nema: Smrt fašizmu-sloboda narodu; Živjela SFRJ; SKJ-Tito. Trideset godina nakon revolucije! Ta vlast što je imala sve šanse, dovela se eto do smiješno-žalosnog, do tragičnog položaja, da dopuste primitivno očitovanje najkonzervativnijih sila (iz unitarističko-hegemonističkog tabora) i to pod vidom socijalizma s kojim nikakve veze nemaju." Tuđman 2011.a, 63.
[561] Tuđman 2011.a, 77. „Da je to moje noćno slušanje najgroznovitijih mučenja bilo namješteno, to su zaključili moji već tada, a i ja sam…". Tuđman 2011.a, 77.

slaže kako za Tuđmana „nema ništa“, ali da se mora uzeti u obzir da su *od njih* tražili da se Tuđman i Đodan najstrože osude. Na to Tuđman replicira da je to logično jer je riječ o povijesnim i ekonomskim gledištima. Sudac Motika najviše je protestirao još prigodom prekvalifikacije na čl. 118., a sada je to očito činio jer je Tuđman trebao dobiti najveću kaznu.[562]

Napokon je, na Tuđmanovu molbu za izvanrednim ublažavanjem kazne iz zdravstvenih razloga, poslanu Vrhovnom sudu 6. kolovoza 1973., tek 6. studenog donesena odluka Vrhovnog suda kojom je „uvažio i umanjio kaznu od devet mjeseci zatvora“[563], a pošto je Tuđman upravo toliko mjeseci proveo u istražnom pritvoru, više nije bilo razloga za odlazak u zatvor. Sagledavajući epilog mučnog procesa koji je bio iza njega, Tuđman promišlja kako su mu sada jasne namjere koje su imali podižući optužnicu protiv njega, u smislu da su ga na početku procesa, dok je još bio u Matičinoj skupini, prozvali glavnim ideologom, „onda je očito da su pojedini ljudi ipak dosta učinili, već samim time što su stvari sveli kako-tako u zakonodavne okvire…“.[564]

5.6. Obrana odvjetnika Glowatzkog

Nakon što ga nije dobila na telefon zbog obveza, Glowatzky je u 19.25 sati nazvao Ankicu Tuđman, obrazlažući svoje odsustvo time što se zadržao u pošti šaljući žalbu u procesu njezina supruga Franje Tuđmana. Tako počinje dopis SDS-a iz dosjea Tuđmanova branitelja Glowatzkog od 16. siječnja 1972., u kojem se prvi put spominje njegov angažman u svojstvu branitelja. „Glowatzky napominje da ima kod sebe rješenje kojim se Franjo tereti da je zajedno sa još 10-tak osoba pripovijedao, organizirao, pisao, imao vezu sa inostranstvom, sa studentskim pokretom, a sve u namjeri nekakve kontra-revolucije i tako dalje, te da mu je Franjo rekao da je sve izmišljotina, te je tako naveo u žalbi“„.[565] Glowatzky još navodi da je u žalbi napisao da je Tuđman član SK od 1941., te nositelj partizanske spomenice, general, te da su optužbe o tobožnjoj kontrarevoluciji neutemeljene jer je nelogično da bi on sada rušio nešto što je od najranije mladosti gradio. Pojašnjavajući što se još Tuđmanu stavlja u krimen, Glowatzky tumači kako se u optužbi koriste samo uopćene fraze tipa „kontrarevolucija“ bez

[562] Tuđman 2011.a, 79.
[563] Vuković 2004, 42.
[564] Tuđman 2011.a, 79. Očita je aluzija na Krležu i na drakonske kazne koje su dobili ostali iz njegove skupine, primjerice Veselica, Đodan i Gotovac.
[565] HR-HDA-F-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 46, DB Centar Zagreb, 16. siječnja 1972.

daljnjih dokaza ili objašnjenja. Govoreći o troškovima obrane, Glowatzky savjetuje Ankicu da je dovoljno da angažiraju samo jednog branitelja i da se nepotrebno izlažu povećanim troškovima, te da Tuđman sam odluči hoće li angažirati njega ili će uzeti nekog drugog odvjetnika koji je član Partije. Ankica je izrazila želju da ga on brani, uz napomenu da je Tuđman izrazio želju da bude sam u ćeliji, na što je Glowatzky odgovorio da nije isto biti doma sam i sam u zatvoru, jer to djeluje negativno na psihu. Ankica je nadodala da ona dobro poznaje svoga supruga i da će on izdržati sam tjedan-dva i da će jamačno nakon toga upasti u krizu, na što je Glowatzky preporučio da je ipak bolje da ne bude sam u ćeliji.[566]

Dana 22. veljače 1972. Ankica je nazvala Glowatzkog i prenijela mu poruku od muža da ga posjeti što prije. Glowatzky odgovara da je imao u planu doći idući tjedan, ali ima problema sa sucem kojem mora objašnjavati razloge, tim više što je u tijeku i tužba za članak iz NIN-a. Inače, sudac mu je rekao da su sve žalbe odbili, što je, prema riječima Glowatzkog, on i očekivao jer se ovdje očito radi o nekim velikim politikama u koje on ne želi ulaziti. Nakon toga, u dosjeu Glowatzkog nalazi se dokument od 13. lipnja 1972. s ponovljenim transkriptom telefonskog razgovora između Ankice i Glowatzkog. Glowatzky ju je informirao da su pregledali svih 600 stranica izvješća o radu Matice, na koje su oni odgovorili da nema indikatora za optužbu pojedinca, nego se eventualno može istražiti rad Matice koja je djelovala prema Zakonu o udruživanju i udruženjima građana, a oni su to okrenuli u nekakav kontrarevolucionarni rad. Glowatzky nastavlja da su, nakon što su pregledali sve inkriminirane materijale, zatražili Tuđmanovo puštanje na slobodu do suđenja jer su odgovorili na sve optužbe i time je završena i službena istraga. Sada predstoji samo čekati hoće li sudac Marković i ovoga puta to odbiti. Prateći dosadašnju praksu, Glowatzky drži da će Sudsko vijeće podneseni zahtjev za puštanje na slobodu jamačno ponovo odbiti. Ankicu je zanimalo mogu li se žaliti Vrhovnom sudu, na što je Glowatzky odgovorio da će to biti moguće tek nakon što se završi proširenje istrage i kada sama istraga doista bude gotova. Napomenuo je kako sve to ne ovisi o sucu Markoviću, nego o Javnom tužilaštvu koje može predmet zavlačiti do jeseni. Na Ankičino zaprepaštenje Glowatzky dodaje da zakonski istraga može trajati do šest mjeseci i da se tu ništa ne može. Ankicu je zanimalo kako Tuđman sve to podnosi, na što je Glowatzky odgovorio da je stekao dojam kako se na tom zadnjem susretu Tuđman prilično smirio, te da su imali vremena dugo razgovarati o svemu, čak „i o kiselom zelju“, navodi Glowatzky u pomalo šaljivom tonu, očito svjestan Ankičine strepnje i činjenice da su neprestano prisluškivani. Ankica ponovo izražava nezadovoljstvo takvim sudskim

[566] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 46.

makinacijama i otezanjem, s obzirom da se Tuđmanovo zdravstveno stanje danomice pogoršava.[567]

U informaciji SDS-a od 10. kolovoza 1972. zabilježen je razgovor Glowatzkog koji je ponovo telefonski nazvao Ankicu Tuđman. Pošto nje nije bilo doma, javio se Miroslav, kojega je izvijestio da je konačno dobio cjelokupni sudski spis u kojem zapravo nema ničeg ozbiljnog u smislu podastrtih inkriminacija. Izrazio je optimizam glede konačnog ishoda, napominjući da se još treba pozabaviti Tuđmanovim govorom u Krapini[568] i objavljenim člancima u časopisima *Dubrovnik* i *Kritika*. „Ako ih ocenjuju po najstrožim kriterijima današnjim, a ne po ondašnjim kada je pisano, molim, onda je kriv to je jasno, ali inače, od svega onog ogromnog materijala i svega onog kaj je bilo oko Danice u spisu niti traga niti glasa."[569] Uz sve te silne optužbe i materijale, na koncu je ostalo još ponešto korespondencije s inozemstvom i tek jedan jedini svjedok, za kojeg Glowatzky misli da se zove Štimac.[570] Nakon što je došlo do šumova u telefonskoj vezi Glowatzky je to prokomentirao riječima da ih sada slušaju i oni prijeko, aludirajući da ih prisluškuju.[571]

Inače, kad je riječ o jedinom svjedoku na procesu protiv Tuđmana, Joži Štimcu, iz Tuđmanova dnevnika saznajemo da ga je Tuđman već na početku osnivanja Instituta zaposlio kod sebe, jer je nakon rata, rastave, nekakvih problema s policijom i partijskih ukora završio kao seoski učitelj i zaboravljeni zagorski prvoborac. Molio je Tuđmana da ga vrati u Zagreb, i Tuđman navodi da je imao puno problema dok ga nije ubacio u Institut, jer mu je ranije bila izrečena partijska kazna. Tijekom suočenja s Tuđmanom sudac je upozorio Štimca da imaju njegovu izjavu koju je ranije dao u SUP-u, ali da je za sud mjerodavno samo ono što će sada

[567] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 47.

[568] Tužiteljstvu je osobito zaparao uši onaj dio u kojem Tuđman ističe kako Matica hrvatska i ovaj ogranak u Krapini trebaju biti mjesto okupljanja svih intelektualnih sila hrvatskog naroda, bez obzira na neka razilaženja i neslaganja u pojedinim stvarima, kako bi bila izvršena „zadaća Matice u cjelini da doprinese toj pobjedi hrvatskog naroda, a da će toj misli, toj ideji hrvatskog nacionalnog bića da izbori svoje mjesto pod suncem, da izbori svoju suverenost, (…) jer se bitka (…) između unitarističkih i progresivnih nacionalnih snaga, između samoupravnih socijalističkih, vodi na svakom koraku u našoj domovini Hrvatskoj i prema tome cilj ostvarenja i suverenosti državnosti hrvatskog naroda još je dalek i predstoji nam još u tom smislu veliki rad na kulturnom, znanstvenom području i na svim drugim područjima." Vuković 2004., 26. Dokumenti: Presuda Okružnog suda u Zagrebu od 11. listopada 1972.

[569] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 56, 10. kolovoza 1972., Razgovor Miro Tuđman – Ivo Glowatzky. Iz transkripta je vidljivo da Glowatzky u razgovoru s obitelji Tuđman obično rabi kajkavski govor.

[570] Radi se o Joži Štimcu za kojeg Tuđman veli da su prijateljevali još za vrijeme rata, tijekom kojeg ga je u više navrata Tuđman zaštitio. On je u jednoj akciji u Zagrebu 1943. povalio u stan ustaškog generala Begića iz kojeg je uzeo posebnu strojnicu koju mu je poklonio Hitler. Tu strojnicu je imao kod sebe Tuđman sve do odlaska iz 32. divizije kad ju je ostavio kod Rade Bulata koji ju poklanja generalu Gošnjaku praveći i na taj način svoju vojnu karijeru. Tuđman 2003, 498.

[571] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 56.

reći. Nakon početnih pitanja o naravi njihova poznanstva, Štimac je počeo govoriti o sastanku u Institutu na kojem su uz Tuđmana bili Tomislav Ladan i još neki ljudi kojih se nije mogao sjetiti. Očito je bilo kako se Štimac našao u nezavidnoj situaciji da cinka svog starog prijatelja uz instrukcije koje je vjerojatno primio, te je počeo mucati i ponavljati jedinu frazu koja mu se činila moguća, „da se ne može sjetiti". Tuđman se na početku šokirao, čudeći se njihovoj drskosti da će na ovako providan način optužiti njega kao onoga koji je pripremao i redigirao tekst Deklaracije. Tužitelj ga čak pita je li su sudionici sastanka već tada potpisali Deklaraciju. Također se prešlo na drugu temu, o tome kada je pokrenuto pitanje da dio ročnih vojnika služi vojni rok u svojoj republici. Štimac se prisjetio jedne večere u gostionici Peharček moj, na kojoj su navodno bili Tuđman, Holjevac, Šegedin, Đodan i još neki drugi, tijekom koje se raspravljalo o člancima iz Hrvatskog tjednika, na što je Tuđman reagirao primijetivši da Hrvatski tjednik uopće nije izlazio za Holjevčeva života.[572] A kad je tužitelj upitao za Tuđmanove veze s inozemstvom, tu ih je Štimac potpuno izbacio iz takta. Naime, počeo je pričati o znanstvenim skupovima koji su održavani u inozemstvu i kako je Tuđman visoko podignuo znanstveni ugled Instituta vani. Tužitelj je to prekinuo i pokušao razgovor ponovo vratiti na pitanja o Deklaraciji, ali se Štimac više ničega nije mogao sjetiti, iako je prije nekoliko tjedana dao izjavu u kojoj je govorio drukčije.[573] I sam Glowatzky u navedenom razgovoru s Miroslavom Tuđmanom navodi kako je svjedok Štimac beskoristan i da je dobro što nema drugih svjedoka, iako je Tužilaštvo najavljivalo da će ih biti više. Idućih dana Ankica i Glowatzky vodili su nekoliko razgovora u kojima su komentirali Tuđmanovo pogoršano zdravstveno stanje, pri čemu branitelj Glowatzky predlaže Ankici da prikupi liječničku dokumentaciju od Tuđmanovih ranijih pregleda kako bi mogao napisati zamolbu za bolničko liječenje. Ankica je informirala Glowatzkog da se Tuđman interesirao kako stoji tužba u Beogradu koju je podignuo protiv novinara Vladete Miletića iz beogradskog NIN-a, te je tražio adresu beogradskog odvjetnika Veljka Kovačevića koji ga je zastupao u toj parnici.[574] Glowatzky je odgovorio kako je od njega primio pismo 8. kolovoza, u kojem ga je obavijestio

[572] Tuđman 2003, 500.

[573] Vrativši se u ćeliju, tu noć Tuđman provodi u nesanici i teškim lamentacijama u kojima se smjenjuju očaj i tuga. Piše kako je tu noć u „paklenoj dušelomnici" gorko proplakao, ne toliko zbog poniženja i strepnje hoće li sve to moći psihički podnijeti, „nego nad cijelim tim društvenim stanjem u kojem se našao hrvatski narod (…) Koje je to prokleto stanje i kakva je to atmosfera nastala da mi prisiljavaju jednog od najbližih prijatelja da lažno svjedoči protiv mene?". Ono što Tuđmana u dubini duše najviše boli jest činjenica da mu ni nakon pola godine pritvora u posjet ne dolazi jedini brat, potpukovnik JNA, očito toliko ustrašen ili upozoren da bi mogao biti uhićen ukoliko bi ga posjetio. Kad se tomu doda i činjenica da se nitko iz političkog i kulturno-znanstvenog života nije odvažio pružiti mu podršku ili ga kontaktirati, iako znaju da su optužbe protiv njega konstruirane, Tuđman osjeća da bi uskoro mogao doživjeti potpuni slom. Tuđman 2003, 503.

[574] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 62.

da je tužba trebala biti pred sudom još u svibnju ili lipnju, ali je sudac imao mnogo nagomilanih slučajeva pa je sve prolongirano do rujna.[575]

Ovdje je važno ukazati na jugoslavenski tisak, jer kad god su u Beogradu njegovi mediji pokretali pogromaške kampanje, u praksi je to značilo kao diktat ili „domaća zadaća" koju su Hrvati morali izvršiti. Inače, Tuđman već na samom početku svoga zatvorskog dnevnika, nakon što je uhićen 11. siječnja 1972., zapisuje kako ih je očekivao svaku noć još od božićnog i novogodišnjeg broja NIN-a u kojem ga je prozvao beogradski novinar Vlada Miletić.[576] Naime, u gusto tiskanom članku „Pokret ostavki" na gotovo četiri stranice Miletić je napisao sažetak aktualnih događanja u Hrvatskoj, anticipirajući slijed događaja te opisujući glavne krimene koji su kasnije, jamačno ne slučajno, doslovno prepisani u buduće optužnice i presude. Na početku se nabraja kako je u SR Hrvatskoj započela serija ostavki od omladinskog republičkog rukovodstva, preko urednika *VUS-a* i *Vjesnika*, do krize u Vladi SRH „izazvane ostavkom republičkog premijera Haramije, ceo dakle jedan 'pokret ostavki' samo je spoljni i svakako spektakularni vid nimalo lake političke bitke koju SK Hrvatske nastavlja u svom obračunu sa nacionalizmom".[577] Kao glavne kreatore Matičinih neprijateljskih aktivnosti, kako je već ranije bilo rečeno, navode se Šegedin, Tuđman, Đodan i drugi. I kao što je nakon likvidacije Andrije Hebranga na njegovo mjesto došao Bakarić, tako su nakon micanja Dabčević-Kučar i Tripala na njihovo mjesto došli Milka Planinc i Josip Vrhovec. Upravo ovog potonjeg Miletić citira, osvrćući se na njegov govor sa sjednice općinske konferencije SK u Splitu, gdje je istaknuo kako „treba razbiti lažne parole da je sve ovo hrvatska tragedija, bacanje hrvatskog naroda na koljena".[578]

U istom broju NIN-a tiskan je članak „Atak na armiju" u kojem se donose rezultati ankete provedene u svibnju 1971. u JNA, gdje je velika većina časnika i dočasnika izjavila da su šovinizam i nacionalizam najveća opasnost za Jugoslaviju, daleko veća nego opasnost od vanjske agresije.[579] Ali vojska također nije ostala imuna na vanjske manipulacije, nastavlja se dalje u članku, navodeći primjer kada je Savka Dabčević-Kučar pozvala generale iz JNA hrvatske nacionalnosti na sastanak s njom u Zagrebu, do kojeg ipak nije došlo. Također se navodi da je iz tih nacionalističkih krugova došao prijedlog da se general potpukovnik Janko Bobetko imenuje zapovjednikom Zagrebačke armijske oblasti, napominjući kako je upravo

[575] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 62.
[576] Tuđman 2003, 9. Očito je poznavao tadašnje mehanizme medijske pripreme, uhićenja i suđenja.
[577] Miletić 1971, 14.
[578] Miletić 1971, 15. Vrhovec je komentirao glasine kako je Hrvatsko proljeće smišljeno bacanje Hrvatske na koljena.
[579] Miletić 1971, 17.

Bobetko imao nacionalistički ispad u vidu nacionalnog prebrojavanja među radnicima u Sisku, a ostat će zapamćen kao onaj koji je sam podnio ostavku na članstvo u CK SKH i „kao prvi general JNA kojeg je Vrhovni komandant suspendovao sa svih dužnosti da bi se ispitala njegova politička aktivnost".[580]

U sljedećem novogodišnjem broju NIN-a ponovno se spominje „komitet pedesetorice" u čijem se kontekstu navodi vodstvo Matice kao „glavni štab određenih nacionalističko kontrarevolucionarnih bunkera" čiji su se članovi aktivirali obilazeći Hrvatsku u borbi za dolazak na vlast, pri čemu se spominju neki Đodani, Gotovci, Tuđmani, Frangeši i drugi, a u velikom podnaslovu „Odlikovanja Tuđmanu i Šegedinu" izravno se optužuje Tuđmana što je u Školskoj knjizi recenzirao „skandalozni" udžbenik povijesti za četvrte razrede gimnazije u kojem se za Stjepana Radića kaže da je on „najznačajniji političar u novoj povijesti Hrvatske" ubrajajući tu Zrinske i Frankopane te bana Jelačića i citirajući reakcije na tu knjigu koja „priprema mlade na klanje". U nastavku se za Tuđmana kaže da je „poznati funkcioner Matice hrvatske koji je upravo ovog ljeta za svoj plodan rad dobio nagradu jedne ustaške emigrantske organizacije".[581] U produžetku se pojašnjava kako je uredništvo emigrantskog lista Hrvatska revija dodijelilo Tuđmanovoj novoj knjizi *Velike ideje i mali narodi* i Šegedinovoj knjizi *Svi smo mi odgovorni?* posebnu nagradu od po 300 dolara i zlatnike s natpisom „Deklaracija – Marulić" koje je uručio „ustaški" emigrant Jure Petričević, iako Tuđman nikada nije primio tu nagradu[582]. Tuđmanu je jasno bilo da je taj iskonstruirani i klevetnički članak uvod u uhićenja i progone za sve spomenute aktere Hrvatskog proljeća. Zato on prvog dana svoga uhićenja, 11. siječnja, daje punomoć branitelju Glowatzkom poradi podizanja tužbe protiv Miletića i NIN-a koji ga je na jedan pogromaški način stavio u ustaški kontekst.[583]

Nastavljajući razgovor započet gore između Ankice i Glowatzkog, oni se ponovno vraćaju na temu koja se odnosi na Tuđmanovo zdravstveno stanje. Glowatzky govori o svojem jučerašnjem posjetu upravitelju zatvora u Petrinjskoj Vukobratoviću, koji mu je rekao da je Tuđman otišao na neke preglede koji će potrajati. Ankica odgovara kako je ona danas bila u

---

[580] Miletić 1971, 18.
[581] Miletić 1972, 19.
[582] Iako je jugoslavenska javnost bila upoznata s činjenicom da Tuđmanu i Šegedinu nikada nisu bile uručene te nagrade, ovdje se tvrdilo suprotno. Nagrada je bila dodijeljena Tuđmanu i Šegedinu u srpnju 1971., a nakon što je Tuđman završio u istražnom zatvoru u siječnju 1972., iz uredništva HR poslali su priopćenje da su njih dvojica nagrađeni bez njihova znanja i pristanka te da im nagrada nije bila uručena. Više u članku „Dva hrvatska simpozija u Švicarskoj i jubilarne književne nagrade Hrvatske revije" autora Vinka Grubišića: https://www.matica.hr/hr/760/dva-hrvatska-simpozija-u-svicarskoj-i-jubilarne-knjizevne-nagrade-hrvatske-revije-35140/
[583] Tuđman 2003,12.

posjetu kod Tuđmana, koji joj je rekao da je stanje sa srcem prilično ozbiljno te su mu propisali uzimanje tableta tri puta dnevno, a dobio je i nitroglicerin u slučaju da mu se ponove predsrčane tegobe od kojih mu je zadnji put pozlilo.[584]

Dana 19. rujna 1972. Glowatzkog je nazvao francuski generalni konzul u Zagrebu Marcel Martin, koji se između ostalog zanimao što se događa na suđenju studentima, kao i sa sedmoricom drugih, kad će završiti, koliko će biti osuđeni jedni i drugi…".[585] Glowatzky je odgovorio da će presuda vjerojatno biti donesena idućeg tjedna te da će svi biti osuđeni, ali on ne može ocijeniti na koliko. Koncem rujna konzul Martin ponovno je nazvao Glowatzkog, ovaj put zanimajući se za postupke protiv Tuđmana, Tomičića i skupine iz Matice hrvatske.[586]

Nakon završetka Tuđmanova suđenja, SDS je i dalje pratio Glowatzkog, a iz dokumenta od 16. svibnja 1979. vidi se da su tražili materijale za pokretanje sudskog postupka protiv njega, jer se ondje predlaže da se za obradu nad njime pokušaju infiltrirati, preko Zvonka Jurjevića, sljedeći suradnici: „Grga", s kojim je Glowatzky prijatelj, „Mirko", „Kalist", „Micek" i „Branko".[587] Glowatzky je ostao pod obradom SDS-a do konca života, 11. prosinca 1987. Tuđman je posljednji put nekoliko puta spomenuo Glowatzkog u svome dnevniku 10. prosinca 1979. u promišljanjima o pisanju knjige na desetu obljetnicu svojega uhićenja, na temu protuhrvatskih sudskih procesa, u kojoj bi autobiografski posebno obradio svoju završnu riječ na sudskom postupku, koju je Bušić uporno tražio da mu je pošalje, „a i odvjetnik dr. I. Glowatzky bio je njome posebno impresioniran (…) Ili: knjigu o muslimanskom pitanju. Osjećam 'povijesnu potrebu' tog rukopisa…".[588]

U knjizi *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*.[589] nalaze se zapisi beogradskog odvjetnika Rajka Danilovića, koji je od 1972. sudjelovao u obrani velikog broja tadašnjih političkih optuženika, od Marka Veselice i Vladimira Šeksa do Vojislava Šešelja, Azema Vllasija i Alije Izetbegovića.[590] Prateći rad Tuđmanovih odvjetnika, osobito Glowatzkog, kroz informacije koje je o njima prikupio SDS, otvara se cijeli niz makinacija opisanih u Danilovićevoj knjizi. Pojavljuju se slučajevi partijskog upliva jugoslavenskog

[584] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, akcija „Sokrat", 20. 9. 1972., 62.
[585] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, akcija „Sokrat", 20. 9. 1972., 64.
[586] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, 79, izvadak iz informacije br. 239 od 16. 12. 1972.
[587] HR-HDA-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky, akcija „Sokrat", 20. 9. 1972., 104.
[588] Tuđman 2011.b, 42.
[589] Danilović, Rajko. 2010. *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*. Beograd: Javno preduzeće Zavod za udžbenike.
[590] Jonjić 2011., 340.

kaznenog prava u montiranim sudskim procesima, uz nejasne optužbe za „kontrarevolucionarne djelatnosti“ ili negativan prikaz „društveno političkih prilika u zemlji“, što je sve tretirano kao kazneno djelo. U takvim se okolnostima našao Tuđman jer su se te negativne konotacije primijenile na njegov znanstveni rad i na njegove intervjue dane inozemnim novinarima. Sam Glowatzky pojašnjava, nakon što je pročitao Tuđmanovu optužnicu, da u njoj dominiraju uopćene fraze tipa „kontrarevolucija“, bez daljnjih dokaza ili objašnjenja. Sav odvjetnički rad, u smislu prikupljanja dokaza, citiranja zakonskih i podzakonskih akata, sastavljanja žalbe i završnog govora, te sav iscrpljujući sudski postupak, zapravo je bio imitacija suđenja iza koje je stajao unaprijed određen sudski scenarij u kojem su glavnu riječ imali režimski tužitelji i suci. Zato Danilović navodi da je kroz četrdeset pet godina jugoslavenske sudske prakse donesena samo jedna oslobađajuća odluka.[591] Na koncu je važno istaknuti da se kroz pregled dosjea koji je SDS vodio o Glowatzkom jasno vidi u kojoj je mjeri cjelokupni sudski i policijski sustav bio instrumentaliziran i podređen partijskoj diktaturi, u kojoj su precizno znali tko su stvarni neprijatelji režima, oni koji misle svojom glavom. Kada se tomu doda dominantna uloga SDS-a u kadroviranju sudaca, nadzoru odvjetnika, infiltraciji suradničke mreže, obradi i pripremi svjedoka suđenja i vođenju cjelokupne istrage protiv političkih zatvorenika, tadašnju Jugoslaviju ne možemo smatrati pravnom državom.

6. Tuđman između dviju kazni

6.1. Manipulacija švedske televizije

Nakon što je u javnost izašla reportaža švedske televizije naslovljena „Hrvati – teroristi ili borci za slobodu“, koja je trebala biti emitirana koncem 1977., a konačno je emitirana 2. veljače 1978., prema tvrdnjama SDS-a Vlado Gotovac, Franjo Tuđman i Ivan Zvonimir Čičak sudjelovali su u emisiji u vidu intervjua te su tvrdili da ih se u jugoslavenskim sredstvima masovnog informiranja, osobito u komentaru „Vjesnika“ od 4. svibnja 1978., proziva insinuacijama „da nije čudo što su se pojavili u emisiji koja veliča ustaštvo i terorizam, kada se po svojim stavovima i djelatnosti nadovezuju na fašističku ideologiju“ (Gotovac).“[592] Tuđman i Gotovac smatraju da bi tu „bestidnu gamad“, koja ih na primitivan način prikazuje u tisku, trebalo izvesti pred sud te su se suglasili da će se dogovoriti što poduzeti u vezi s tim. Sam

[591] Radilo se o oslobađajućoj presudi kosovskom odvjetniku i političaru Azemu Vllasiju i drugovima. Jonjić 2011., 343.

[592] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1978. Informacija br. 22. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost, Franjo Tuđman (OO), Ivan Zvonimir Čičak (OO), Vlado Gotovac (OO) – stavovi i aktivnosti u vezi emisije na švedskoj televiziji.

Tuđman, navodi se dalje u izvješću, izbjegava razgovore o navedenim natpisima i svojem intervjuu, smanjio je izlaske iz kuće i u razdoblju nakon tih objava nije zabilježen nijedan njegov kontakt s osobama iz „frakcionaške jezgre", što je bilo netipično za njegove ranije navike. Marko Veselica je emitiranje emisije „Hrvati – teroristi ili borci za slobodu" komentirao kao veliki iskorak u svjetsku javnost, pri čemu je SDS posebno istaknuo da je, prije nego što je „Vjesnik" objavio da su glavni akteri emisije Tuđman, Gotovac i Čičak, Veselica tvrdio da u emisiji sudjeluju i nadbiskup Franjo Kuharić i Šegedin.[593] Međutim, Miroslav Vaupotić[594] drži da su Tuđman, Gotovac i Čičak bili podlo iskorišteni od snimatelja Bengta Göranssona, kojem su pristali dati intervju, koji je potom „u Švedskoj uklopljen s ustaškim teroristima".[595]

Iz letimičnog pregleda sadržaja TV emisije emitirane na švedskoj televiziji vidljivo je da je riječ o podvali koja je bila pomno osmišljena i upakirana u tobožnju podršku ustaškim teroristima koje je švedski novinar posjetio u navodnom kampu za obuku smještenom u šumi u SR Njemačkoj. Sama činjenica da su u neformalnom razgovoru snimljeni Ivan Zvonimir Čičak kao jedan od vođa studentskog pokreta iz 1971., Franjo Tuđman, povjesničar i publicist, te književnik Vlado Gotovac kao predstavnik intelektualnog kruga oko Matice, a zatim u vješto, ali podlo režiranoj emisiji stavljeni uz bok maskiranim osobama prikazanim u kulisi terorističkog kampa s maskama na licu i u maskirnim odorama, govori o razmjerima manipulacije. Ovakve manipulacije mogu se interpretirati kao primjer koordiniranih propagandnih aktivnosti koje su imale za cilj diskreditirati određene političke i intelektualne aktere, u ovom slučaju one hrvatske, te učvrstiti legitimnost postojećeg jugoslavenskog političkog poretka. Očito je da je iza takvog obavještajnog projekta stajala čitava skupina osoba i državnih institucija koje su na višoj razini morale angažirati strane novinare, detaljno ih instruirati te osigurati sredstva za montažu i emitiranje na državnoj televiziji, pri čemu se prozirno optužuje Branko Salaj[596] i njegova supruga Šveđanka, koja je tada bila na uredničkoj poziciji švedske televizije.

---

[593] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1978. Informacija br. 22, 3.

[594] U sklopu SDS-ove akcije „Klek" iz 1967., kojom su pod obradu stavljene sve osobe koje podržavaju Deklaraciju, provedena je obrada i nad Miroslavom Vaupotićem, profesorom Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u smislu praćenja i kontrole pošte i telefona. Posebna je pozornost bila usmjerena na krug književnika okupljenih oko časopisa *Kolo*, čiji je Vaupotić bio glavni urednik. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. prosinca 1967., Informacija br. 1093., Predmet: Vaupotić Miroslav (PR), dosadašnji rezultati.

[595] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1978. Informacija br. 22. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost, Franjo Tuđman (OO), Ivan Zvonimir Čičak (OO), Vlado Gotovac (OO) – stavovi i aktivnosti u vezi emisije na švedskoj televiziji, 3.

[596] U svome dnevniku od 27. ožujka 1978. Tuđman piše kako je u emigrantskom listu *Nova Hrvatska* u broju od 12. veljače, objavljen članak na dvije stranice o TV emisiji Švedske televizije s izvodima iz

Uradak koji je proglašen nezapamćenim udarom na SFRJ, nakon pregleda sadržaja i anticipiranih optužnica koje su uslijedile za Tuđmana, Gotovca i druge u prvim sudskim procesima nakon Titove smrti, zapravo je bio izuzetno dobrodošao pamflet koji je jugoslavenskim vlastima poslužio kao još jedan vjerodostojan argument i alibi za nastavak prakticiranja državnog terorizma, u kojem su i ovoga puta, kao mnogo puta prije toga, glavni negativci i krivci ponovno bili Hrvati.[597]

U uvodniku *Vjesnikova* članka od 4. svibnja 1978. navodi se da se na traženje čitatelja objavljuje cjeloviti tekst spomenute emisije švedske televizije. Zbog navodno golemog revolta koji je ta emisija izazvala u zemlji i inozemstvu donosi se članak u kojem se daju odgovori na relevantna pitanja, među kojima su financiranje snimanja, izbor sugovornika koje je odabrao novinar Göransson i u čije su ime govorili. U podnaslovu „'Demokracija' po terorističkom obrascu" preciznije se donose informacije o navedenoj antijugoslavenskoj emisiji koja je, kako se ističe, dovela u pitanje bilateralne odnose dviju država. Izražava se čuđenje što je, u ime navodnih političkih sloboda, emitiran pamflet u kojem su skupina fašističkih terorista i četvorica lidera masovnog pokreta govorili o „gušenju demokracije i ljudskih prava u Jugoslaviji", dok se velik broj gledatelja, kako se navodi, još uvijek sjeća da su ustaše u Švedskoj ubile jugoslavenskog veleposlanika Vladimira Rolovića. Uz skupinu fašističkih terorista snimljenih u navodnom vojnom kampu, montirani su i snimci četvorice sugovornika. Svoje stavove izrekli su Ivan Zvonimir Čičak, koji je 1972. bio osuđen na tri godine zatvora zbog kaznenog djela protiv naroda i države, Franjo Tuđman, povjesničar, također osuđen iste godine na dvije godine strogog zatvora zbog kontrarevolucionarnog ataka na postojeće društveno uređenje, Vlado Gotovac, glavni urednik *Hrvatskog tjednika*, osuđen 1972. na četiri godine strogog zatvora zbog kontrarevolucionarnog rada, te Damir Petrić, također osuđen iste godine zbog kontrarevolucionarne djelatnosti. U emisiji je sudjelovao i Laurence Silberman, koji je bio američki veleposlanik u SFRJ samo osamnaest mjeseci, do studenog 1976., jer je nakon Titove javne osude da se neprimjereno miješao u unutarnje stvari SFRJ bio promptno povučen u SAD. Emitiranje te emisije navodno je izazvalo golemi bijes među građanima na

intervjua Čička, Gotovca, anonimnog, Tuđmana i Silbermana. Tuđman drži da je to uradak od Branka Salaja. Tuđman 2011.a, 390.

[597] „Stvaran broj političkih zatvorenika bio je veći od sto tisuća. Samo je u kaznionici u Staroj Gradiški robijalo trideset i pet tisuća političkih zatvorenika. Konkretna ubojstva istraživao je dr. Augustin Franić. Opisao je više od sto slučajeva ubojstava u lepoglavskoj kaznionici, počinjenih većim dijelom u vrijeme upravljanja Josipa Špiranca, zloglasnog prijašnjeg majora KNOJ-a, a sve u suglasju s republičkim šefovima tajnih službi KPJ-a (…) Dr. Franić je također opisao više od sto ubojstava političkih zatvorenika u kaznionici u Staroj Gradiški. Franić je u svoje dvije knjige objavio okolnosti i imena stradalih, jer je i sam u dva navrata bio osuđen na devet godina zatvora te je kazne izdržavao u ove dvije kaznionice. Runje 2020, 48.

privremenom radu u Švedskoj jer je njezin sadržaj ocijenjen „kao provokativni napad na suverenitet Jugoslavije, nedopustivo miješanje u njezine unutrašnje stvari, ohrabrivanje međunarodnog terorizma…“…“.[598]

U članku se napominje da se ovom objavom ne želi dati na važnosti akterima Göranssonove emisije, nacionalistima, karijeristima i ustaškim ekstremnim teroristima, nego se želi raskrinkati njihove laži te ukazati na to da su pojedinci spremni vrijeđati i ponižavati vlastitu naciju i raspirivati nacionalnu mržnju iznoseći perfidna podmetanja „kako je Zapad pogriješio što nas [Jugoslaviju] 1971. nije pritisnuo oružjem i tako spasio 'ugroženu demokraciju'.“[599] Na koncu članka donosi se zaključak da je sve što je vezano za ovu emisiju zapravo dio pomno smišljene antijugoslavenske kampanje čiji je cilj, lažima i fabriciranim optužbama, diskreditirati SFRJ i socijalistički samoupravni sustav.

Navedeni članak ističe da spomenuta emisija počinje kratkim rezovima u kojima se prikazuju prizori ubojstva jugoslavenskog veleposlanika u Švedskoj, Vladimira Rolovića, popraćeni isječcima iz različitih tiskovina u kojima se piše „o ustašama i Hrvatima“. Nakon ovog uvoda u članku se radi kratka digresija i odmak od sadržaja emisije kako bi se jasnije istaknula pozadina događaja i uloga ustaških terorista u njima. Trojica pripadnika ustaške terorističke organizacije Hrvatsko revolucionarno bratstvo, predvođena Tomislavom Rebrinom iz Kupresa, ušla su u zrakoplov kompanije SAS s devedeset putnika i članova posade te su pod prijetnjom njihove likvidacije zatražila oslobođenje Mire Barešića i Anđelka Brajkovića, koji su još prije emigriranja iz Jugoslavije bili osuđeni zbog izazivanja nereda i tučnjave, zapravo je Barešić još kao srednjoškolac u jednoj tučnjavi udario sina visokog časnika JNA, zbog čega je kao maloljetnik završio na Golom otoku, te još petorice drugih terorista, pri čemu im se odbio pridružiti terorist Stanislav Miličević koji je ostao u Stockholmu. U nastavku članka donosi se citat iz američkog tjednika *Time*, u čijem je izvješću o kasnijim događajima stajalo: „Ustaše su pretvorile Švedsku u arenu terora za Jugoslavene. Oni se služe ucjenama po ugledu na mafiju, zahtijevajući 400 dolara i više od svojih sunarodnjaka od kojih su mnogi postali švedski građani…“.[600] U članku se također tvrdi da je i ranije bilo više službenih upozorenja o nazočnosti ustaških terorista u Švedskoj, na koja je Vlada Kraljevine Švedske ostala gluha. Značajan utjecaj u obmani švedske javnosti imalo je i Hrvatsko kulturno društvo u Stockholmu, koje je provodilo neprekidnu propagandu demantirajući takve tvrdnje.

[598] Poslije fašističko-terorističke 1978, 17.
[599] Poslije fašističko-terorističke 1978, 17.
[600] Poslije fašističko-terorističke 1978, 17.

„Posebnu ulogu u tim akcijama uvijek je igrao, a i danas igra, BRANKO SALAJ, koji je, čini se, pretplaćen da štiti 'ugrožene interese hrvatskog naroda' u Švedskoj, (…) a i supruga mu je jedan od rukovodilaca na Švedskoj televiziji.“[601]

Nakon potonjeg objašnjenja, članak se ponovo vraća sadržaju sporne emisije u kojoj se nakon navedenih slika ubijenog jugoslavenskog veleposlanika Vladimira Rolovića, pojavljuje Ivan Zvonimir Čičak koji govori kako je njemu dosta plasiranih priča o Hrvatima koji su svi ustaše, teroristi i koljači pa prema tome taj narod treba biti potpuno smaknut. U nastavku se povezuje studenske nemire s ekstremnom emigracijom te se tvrdi da je predsjednik Hrvatskoga narodnoga odbora Branimir Jelić iz Njemačke pozvao na proteste u Zagrebu, na što je odgovorio Čičak u smislu da je pokrenuo studentske štrajkove držeći se linije koja je bila sukladna interesima ustaške emigracije. U više navrata prekida se intervju sa Čičkom da bi se pojavile snimke spomenutih vježbi ustaške terorističke skupine u jednom kampu u Njemačkoj. Komentirajući daljnje Čičkovo izlaganje sugerira se kao u njemu odjekuju endehazijske reminiscencije koje spadaju u najmračnije hrvatsko povijesno razdoblje. Čičkove osvrte na događaje iz 1971. i studentske nemire te masovno policijsko nasilje i uhićenja koja su uslijedila, u članku se konfrontira s riječima Tita koje je izrekao 4. srpnja 1971. prigodom susreta s političkim vodstvom Hrvatske: „Kod vas odnos između Srba i Hrvata nije dobar. U nekim selima zbog uznemirenosti Srbi drže straže i naoružavaju se. Proustaški i pročetnički elementi sada mašu raznim prijetnjama. Hoćemo li opet imati 1941. godinu? To bi bila katastrofa. A drugi to gledaju. Jeste li svjesni toga da će odmah biti prisutni ako bude nemir…“.[602] Iz potonjeg slijedi kako su nacionalisti upravo ovo priželjkivali izazivajući nerede kao bi došlo do komadanja Jugoslavije i strane intervencije. Nakon ovog se u članku donosi pojašnjenja kako su perfidne laži da je u Hrvatskoj bilo masovnih uhićenja i suđenja nakon studentskih nemira jer je prema službenim podacima u tom razdoblju osuđeno samo (?!) „469 osoba zbog krivičnog djela iz člana 100, 118 i 119 Krivičnog zakona (KZ), a od toga na vremensku kaznu duže od godinu dana samo 90 osoba“. Nakon ovog „demantiranja“ laži o masovnim uhićenjima citiraju se brojni članci iz KZ, kao bi se plastično pokazalo o kakvim se to neprijateljskim radnjama radi.

U nastavku emisije Göransson „pojašnjava“ gledateljima kako Hrvati imaju golemi teret krivnje jer su za vrijeme Drugog svjetskog rata pobili mnogo Srba i snose najveću povijesnu odgovornost zbog „nečuvene okrutnosti prema djeci, ženama i potpuno nevinim

[601] Poslije fašističko-terorističke 1978, 17.
[602] Poslije fašističko-terorističke 1978, 18.

ljudima koje su fašisti i ustaše činili nekoć u Hrvatskoj, a pri čemu je i katolička crkva igrala vrlo sumnjivu ulogu…".[603] Sada se događa svojevrsna inverzija koja baca sasvim nove svijetlo na navedenu emisiju i pozadinu njezinih stvarnih inspiratora. Naime, nakon ovog Göranssonova iskrivljenog povijesnog osvrta, u *Vjesnikovu* članku se događa apsurd: emisija na koju je bacano drvlje i kamenje i koja je bila prikazana kao podmukla propaganda protiv Jugoslavije, i njezin autor Göransson kao novinar koji se stavio u službu propagiranja terorizma, sada bivaju osuđeni i optuženi za lažne navode jer žele baciti krivnju na cijeli hrvatski narod. *Vjesnikov* komentator zato staje u mefistofelsku obranu povijesne istine pojašnjavajući kako nisu svi Hrvati ubijali Srbe i činili ostala zvjerstva (kako se u članku sugerira), nego su te zločine „činili samo neki Hrvati, oni koji si 1941. svoju zemlju izdali i velikodušno je ponudili osvajačkim apetitima Hitlera i Mussolinija…", izražavajući tobožnje čuđenje zašto Göransson ni jednom riječju nije spomenuo sudjelovanja hrvatskog naroda u NOB-u, zajedno s drugim narodima Jugoslavije, u borbi protiv nacizma i domaćih izdajnika.[604]

U nastavku emisije Göransson je otvorio novo poglavlje u kojem je pokušao ispitati zašto na Zapadu javnost ne pokazuje zanimanje za događaje u Jugoslaviji u kontekstu hrvatskog pitanja, i simpatijama koje ta ista javnost pokazuje za Titovo spretno balansiranje između Istoka i Zapada. O tome je progovorio bivši američki veleposlanik u Jugoslaviji Laurence Silberman, koji je rekao da su kružile priče kako je teror koji je proveden 1972. u Hrvatskoj bio prevencija od strane invazije. Tito je još u ljeto 1971. naložio Ministru unutarnjih poslova i svojoj tajnoj policiji Udbi da se beskrupulozno obračunaju sa svim disidentima. U nastavku članka se opisuju Silbermanovi postupci kojima je u više navrata pokušao diskreditirati Jugoslaviju tijekom svoje kratkotrajne diplomatske službe u SFRJ izražavajući svoje antikomunističke stavove, koje je ponovio i u ovom intervjuu u smislu kako bi za Jugoslaviju bilo najbolje da krene na put demokracije koji bi doveo do toga da se u Beogradu sastavi nova vlada u kojoj više ne bi bilo komunista, čime bi se i formalno dokinula komunistička diktatura u SFRJ. Kao što je već istaknuto, nakon svakog pojedinog dijela emisije, napravi se mala digresija ili komentar na njezin sadržaj kako bi se čitateljima plastično „objasnilo" o čemu se tu zapravo radi.[605]

Otišavši na bakalar kod Gotovčevih na Veliki petak, 24. ožujka 1978., Tuđman u svome dnevniku zapisuje da ga je ondje dočekalo šire društvo. Kada se razgovor poveo o *Vjesnikovu*

[603] Poslije fašističko-terorističke 1978, 18.
[604] Poslije fašističko-terorističke 1978, 18.
[605] Poslije fašističko-terorističke 1978, 18-19.

komentaru švedske emisije, Tuđman navodi da su neki to prokomentirali riječima „što nam to sve treba. To su oni što su zadovoljni svojim osobnim primanjima, autom, vikendicom…".[606]

Tjedan dana nakon članka u *Vjesniku* od 18. ožujka 1978. izašao je njegov nastavak 25. ožujka, sugestivnog naslova „Sprega ustaških terorista i nacionalističkih korifeja". U uvodnom se dijelu podsjeća čitatelje da je u prošlom nastavku objavljen integralni tekst spomenute emisije švedske televizije, uz komentar redakcije *Vjesnika*.[607] Redakcija *Vjesnika* naglašava da se osnovna poruka za švedske gledatelje svodi na prikaz stanja u SFRJ u kojem se guše demokracija i javna riječ te da je nakon studentskih nemira iz 1971., tijekom kojih su izneseni zahtjevi za „čovječniji socijalizam", došlo do uhićenja većeg broja osoba. Oni su, kako se navodi u emisiji, osuđeni jer su „zagovarali veću demokraciju, što su usmeno izrazili kritiku društvu i što su tražili veću samostalnost za Hrvatsku".[608] U članku se nastavlja transkript TV emisije u kojoj se u kadru pojavljuje maskirani terorist koji govori o torturi koju je, prema vlastitim navodima, prošao u istražnom zatvoru u Zagrebu. Tvrdi da je bio izudaran, vezan za radijatore i na različite načine maltretiran, navodeći kao primjer da je morao piti vodu iz zahodske školjke.[609]

Voditelj Göransson, nakon što je predstavio maskirane ustaše i proces koji je vođen protiv Čička, u nastavku donosi nekoliko podataka iz Tuđmanova životopisa: „Franjo Tuđman, jedan je od starih prijatelja predsjednika Tita, hrvatski partizan i bivši general u JNA, sada povjesničar i pisac, osuđen na zatvor kako se kazalo, za antijugoslavenske izjave. Društveno izoliran, sa zabranom publiciranja i bez prava na putne isprave."[610] Podsjeća se da je Okružni sud u Zagrebu 1972. osudio Tuđmana na dvije godine zatvora zato što je javno osuđivao tadašnje tendencije zatiranja nacionalne svijesti i procese rashrvaćivanja hrvatskoga naroda u SFRJ te zbog kontakata s osobama iz ekstremne političke emigracije koje su radile za inozemne obavještajne službe. Nakon tih citata iz emisije *Vjesnik* ponovno radi digresiju na iznesene izjave kako bi čitateljima servirao „punu istinu". Najprije se čitatelje informira da Tuđman ima osigurana izdašna primanja u vidu mirovine od 9.368,90 dinara, što se uspoređuje s prosječnom plaćom u SR Hrvatskoj od 4.450 dinara i prikazuje kao dokaz njegove

606 Tuđman 2011.a, 395
607 Tuđman u dnevniku piše da mu je Savka Dabčević-Kučar povjerila da je ove komentare u *Vjesniku* pisao Đorđe Ličina, a „glavni urednik" je bio Dušan Dragosavac član Centralnog komiteta SKJ. Tuđman 2011.a, 384. Samoga Ličinu Tuđman opisuje kao „najistaknutije Vjesnikovo göbelsovsko, hrvatoždersko pero (i fizički mu sliči!)…". Tuđman 2011.a, 119.
608 Sprega ustaških terorista 1978, 21. Također u: Tuđman 2011.a, 395.
609 Sprega ustaških terorista 1978, 21.
610 Sprega ustaških terorista 1978, 22.

tobožnje ugroženosti te kao razlog za revolt kod običnih ljudi. Iako u emisiji to nije objavljeno, navodi se u komentaru da je emigrantski list *Nova Hrvatska* u svom izdanju objavio cjeloviti tekst svih izjava iz sporne emisije, ne pitajući se otkuda im integralni tekst, citirajući Tuđmana koji je istaknuo svoj ponižavajući status jer mu je zabranjeno svako javno djelovanje. Tuđman dalje navodi da mu je zabranjeno objaviti i jednu rečenicu te da kao povjesničar ne može sudjelovati na znanstvenim skupovima.[611]

Ponovno slijedi digresija redakcije *Vjesnika* u kojoj se navodi da su radovi ovog „nazovi hrvatskog povjesničara" osporeni od recentne znanstvene kritike, koja je još prije njegove osude iz 1972. dokazala da su njegovi radovi plagirani. „Nekoliko poznatih autora dokazalo mu je plagijat (Fabijan Trgo, dr. Ljubo Boban, dr. Bogdan Krizman – vidi o tome 'Vojnoistorijski glasnik' broj 1/2 1961. i tjednik 'Telegram' od 13. siječnja 1967)."[612] Komentirajući ovaj članak u svome dnevniku, Tuđman smatra da je dobro što su sve to objavili, ponajprije njihove „glupe" komentare i digresije, jer će ljudi u zemlji vidjeti o čemu se zapravo radi. Ipak, nakon svega, Tuđman zaključuje: „Smisao i poruka – prijetnje!".[613] U nastavku emisije, govoreći o novom priljevu političkih emigranata iz SFRJ, Tuđman pojašnjava da je to posljedica „brutalnog obračuna s hrvatskim preporodnim pokretom iz godine 1970. i 1971.".[614] Nakon grubog obračuna sa sudionicima Hrvatskog proljeća hrvatska je mladež izgubila nadu u slobodni razvoj nacionalnih i političkih težnji u svojoj domovini, pa su iz revolta i razočaranja mnogi počeli masovno odlaziti u inozemstvo, prihvaćajući i neka ekstremna stajališta. Iz svega toga jasno je da se policijskim terorom i političkim zloporabama ne mogu riješiti brojni nagomilani problemi u SFRJ, osobito ne nacionalni, koji se politikanstvom i nasiljem samo dodatno radikaliziraju.[615]

Na koncu Göransson najavljuje hrvatskog nacionalista, književnika Vladu Gotovca, koji je bio osuđen na četiri godine strogog zatvora zbog svojih nacionalističkih i kontrarevolucionarnih stavova. Iako su mnoge ugledne europske osobe iz političkih i kulturnih krugova, poput švedskog premijera Olofa Palmea[616], njemačkog kancelara Willyja

---

[611] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[612] U tekstu *Sprega ustaških terorista* iz 1978., na stranici 22., podsjeća se da je Tuđman još nakon objave članka u *Vojnoistorijskom glasniku* 1962. pisao da je taj rad samo nominalno potpisan od Trge, jer je znao tko zapravo stoji iza njega. Tako i ovaj komentar „vjesnikove redakcije" jadno pokazuje da iste snage, petnaest godina kasnije, ponavljaju istu prljavu igru.
[613] Tuđman 2011.a, 396.
[614] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[615] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[616] Švedski političar, predsjednik Švedske socijaldemokratske stranke i premijer u dva mandata ubijen pod još uvijek nerazriješenim okolnostima u atentatu 28. veljače 1986. u Stockholmu. Tuđman u svom dnevniku zapisuje kako je informiran da je Salaj „Ozbiljan prijatelj Palmea". Tuđman 2011.a, 369.

Brandta i književnika Heinricha Bölla, bez uspjeha apelirale kod Tita da ga se pusti iz zatvora, Gotovac je odslužio sve četiri godine jer se nije želio žaliti na presudu, pokazujući i na taj način prezir prema montiranom sudskom procesu. U intervjuu je izrazio razočaranje reakcijom Zapada na stanje u Hrvatskoj, jer su znali što se ondje događalo, a umjesto podrške i razumijevanja „taj Zapad nas proglasi fašistima i teroristima". Nastavlja ističući da se o pitanjima sudbine hrvatskoga naroda, o pitanjima slobode i pravde, pokušaji da se hrvatski narod ušutka „samo zato što nam se kaže da smo fašisti, da smo ustaše" ne mogu uspjeti.[617]

Nakon toga ponovno se javlja voditelj emisije Göransson, koji komentira profil osuđenih osoba u zemlji i inozemstvu, izgovarajući tekst koji, kako se čini, kao da je napisala sama Udba. Tvrdi da „postoji jedno tajno rukovodstvo u Hrvatskoj", a govoreći o maskiranim osobama u navodnom terorističkom kampu u Njemačkoj, dodaje da među tim ustašama jamačno ima kriminalaca, avanturista i onih zavedenih tom ideologijom. Göransson navodi da je u razgovorima koje je vodio s tim osobama, u kampu i izvan njega, kod svih primijetio jednu zajedničku crtu, a to je „duboka i očajnička mržnja prema svemu i svima. Prema Srbima, za koje vjeruju da žele likvidirati sve Hrvate, prema Titovu režimu (…) i prema Zapadu, koji se ne brine o onom što se događa u Hrvatskoj".[618]

Na koncu članka dolazi završni komentar u kojem se ističe da Čičak, Tuđman i Gotovac, podlo upakirani u isti film s maskiranim ustaškim teroristima, navodno priželjkuju „revolucionarni preobražaj našeg društva", jer je, prema njihovim riječima, jugoslavenski komunizam golema zapreka demokratskom preobražaju SFRJ. U komentaru se dalje tvrdi da se iza njihovih mimikrija nalazi destruktivna intencija „povezana s raznim obavještajnim i drugim podzemnim centrima koji ustrajno rovare protiv stabilnosti i samostalnosti Jugoslavije".[619] Članak završava napomenom da su upozorenja koja su jugoslavenski predstavnici uputili švedskoj vladi ostala bez uspjeha, iako su, kako se navodi, bili upoznati s time da emisiju financira fašističko podzemlje.[620]

Tako donekle postaje jasnije komu je bio potreban ovaj navodni antijugoslavenski uradak, a u članku se dodatno ističe da „fašistička teroristička emigracija i njihov mali trabant Göransson zacijelo nisu bili jedini koji su vukli konce u ovoj provokativnoj i klevetničkoj igri."[621] Vidimo kako je jedan novinarski pamflet, ukomponiran u sadržaj navedene TV

[617] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[618] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[619] Sprega ustaških terorista 1978, 22.
[620] Sprega ustaških terorista 1978, 23.
[621] Sprega ustaških terorista 1978, 23.

emisije, uz popratne digresije i komentare uredničkog vijeća te prijeteće fotografije zamaskiranih terorista i dominantnu fotografiju vile na Tuškancu u kojoj se nalazi Tuđmanov stan, na kojoj je čak vidljiv i kućni broj kako bi svi znali gdje živi taj neprijatelj Jugoslavije, došao kao naručen za predstojeće nove optužbe i suđenja. U optužnici koja će biti podignuta nekoliko godina nakon ovih napisa protiv Tuđmana, Veselice i Gotovca moći će se vidjeti njihova frapantna sličnost, odnosno činjenicu da je riječ o uradcima istih autora.

6.2. Pozadina sporne emisije Švedske televizije

Nakon iscrpnog *Vjesnikova* „obračuna" s antijugoslavenskim uratkom švedskog novinara Göranssona, prikazanim na švedskoj televiziji u emisiji „Hrvati teroristi ili borci za slobodu", u informacijama kojima je raspolagao SDS, a koje je prikupio suradnik „Parnas", pojavljuju se novi momenti koji nisu bili spominjani u medijskoj histeriji što je uslijedila nakon njezina emitiranja. Nakon toga nastaje pogromaška atmosfera koja se automatski prenijela na brojne društvene i radničke organizacije, koje su se natjecale u osudama i kritikama usmjerenima na sudionike emisije. Mediji su potom izvijestili da će zasjedati Odbor Saveznog vijeća Skupštine SFRJ za vanjsku politiku, koji će predložiti moguće mjere koje će SFRJ poduzeti glede svojih diplomatskih odnosa sa Švedskom. Spominjući u svome izvješću reakcije na spornu emisiju, SDS-ov suradnik navodi, uz već citirane sudionike Gotovca, Tuđmana i Čička, književnika Šegedina i zagrebačkog nadbiskupa Kuharića. Ne otkrivajući izvor informacija, suradnik „Parnas" navodi da je nadbiskup Kuharić „kasnije intervenirao preko Vatikana da se njegovo ime ne spominje i da se njegov intervju javno ne prikazuje".[622] Vezano uz Šegedina, suradnik napominje da trenutačno nema informacija zašto je i njegov intervju izostavljen iz emisije, ali, budući da ga poznaje kao izuzetno tankoćutnu i plahu osobu, pretpostavlja da je Šegedin inzistirao na tome da dâ intervju, ali da se on ne emitira.. Na koncu suradnik „Parnas" donosi zaključak da je ova emisija nastavak djelovanja hrvatskih nacionalista iz vremena „maspoka", koje se, kako navodi, „temelji na poznatoj Šegedinovoj krilatici 'nek je živosti' s ciljem da se svako malo iziđe sa nekim političkim ekscesom", čija je

[622] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. veljače 1978. Informacija br. 51. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost, Petar Šegedin (OO) – aktivnosti i kontakti.

intencija skretanje pozornosti svjetske javnosti na neizdrživu situaciju u Hrvatskoj „i 'ugroženosti' Hrvata u SFRJ".[623]

Kako bi se što jasnije sagledala pozadina ovih događaja, potrebno je vidjeti što je o njima zapisao Tuđman, čiji se dnevnik i ovaj put pokazuje izuzetno preciznim i vjerodostojnim izvorom. Dana 28. siječnja 1978. Tuđman bilježi da ga je posjetio Jurjevečki (Mirko Lamer), koji mu donosi poklon od prijatelja iz Lunda, jamačno od Salaja, u vidu Đilasove knjige *War Time* i dopis u kojem ga obavještava da će emisija biti emitirana 2. veljače. Tuđman se pita hoće li ovoga puta doista biti prikazana, s obzirom na to da se već godinu dana najavljuje isto, a u međuvremenu je bilo teško naslutiti pozadinske igre i skrivene scenarije koji su se vodili iza kulise. Dan prije emitiranja emisije na švedskoj televiziji Tuđmana posjećuje Gotovac, koji mu također kaže da je čuo kako emisija ipak ide u eter, a da je Šegedin bio najizravniji kada je govorio o odnosima sa Srbima. Tuđman također doznaje da je emigrantski list *Nova Hrvatska* već objavio dijelove intervjua, među kojima i dio u kojem govori o Jasenovcu. To ga iznenađuje i pita se: „Kako je švedska TV mogla dati svoje, tj. naše, materijale prije nego što ih je sama objavila?!".[624]

Dan nakon emitiranja sporne emisije, 3. veljače 1978., na zadnjoj stranici *Vjesnik* prenosi Tanjugovu vijest da je švedska televizija omogućila nastup neprijateljima Jugoslavije emitirajući emisiju u kojoj su sudjelovale osobe već ranije osuđivane zbog svojih neprijateljskih djelatnosti, govoreći švedskoj javnosti, navodno u ime hrvatskoga naroda, i javno zagovarajući hrvatsku neovisnost. U nastavku se navodi da je emisija trebala biti emitirana još u studenome 1977., ali je bila odgođena zbog dojave o bombi i prijetnji zaposlenicima, pa je emitiranje prolongirano. Treba uočiti da su već u subotu, 4. veljače, svi jugoslavenski mediji izvijestili o skandaloznoj emisiji. Iz Stockholma se odmah u udarnom terminu javio u televizijski dnevnik izvjestitelj Zvonko Letica, a Tuđman tek tada doznaje da nisu emitirani intervjui nadbiskupa Kuharića, Šegedina i Lava Znidarčića. Vidno iznenađen, Tuđman se pita po čijem je nalogu to učinjeno, pretpostavljajući da je to režirano u Beogradu kako bi u emisiji ostali samo on, Gotovac i Čičak, dakle već osuđivani pojedinci. Odjednom se sve užarilo oko Tuđmana,

---

[623] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. veljače 1978., Informacija br. 51. Suradnik ovdje Šegedinu podmeće krilaticu koja je zapravo naziv, jamačno, jednog od najpoznatijih i najutjecajnijih eseja novije hrvatske književnosti. Taj je esej pod naslovom „Neka bude živost!" 1952. u časopisu *Krugovi* objavio književni kritičar i teoretičar Vlatko Pavletić. Taj svojevrsni književni manifest predstavlja početke obrane hrvatskoga književnog jezika, a time i hrvatskoga identiteta, kao i njegove civilizacijske, kulturne i povijesne specifičnosti, koje su velikosrpskim unitarizmom desetljećima u više navrata bile brisane, primjerice Novosadskim dogovorom iz 1954., kojim se hrvatski jezik nazivao hrvatskosrpskim.

[624] Tuđman 2011.a, 379

počinju telefonski pozivi i posjeti brojnih osoba, doušnika, prijatelja i znatiželjnika, od Lava Znidarčića i Jure Sarića do Savke Dabčević Kučar. Većina se slaže da je emisija nečija kuhinja, dok se Tuđman pita tko je svjesno, a tko nesvjesno sudjelovao u tome. U Tuđmanovoj obitelji ponovno počinju razgovori o tomu zašto se samo on izlaže, dok su se drugi povukli, Kuharić, Šegedin i Znidarčić, uz sumnje jesu li oni bili svjesni kakav će učinak to imati na ostale?[625]

Navečer kod Tuđmanovih dolaze K-ovi, jamačno Kramerovi, a F, Fredi Kramer, kaže „kako sam mogao pristati da se nađem kao Isus među razbojnicima", jer se u kuloarima pričalo da je cjelokupnu akciju organizirala i vodila Udba, a sva tehnika kojom su snimani intervjui bila je uzeta od zagrebačke televizije, što znači da je sve organizirano kako bi im bila „dana izlika za veći teror protiv nas…".[626] Kramer drži da je Tuđman jedina vjerodostojna osoba u cijeloj toj priči, dok se za Gotovca, kako navodi, zna da je okružen osobama poput odvjetnika Slavka Šimatovića i Željka Matića, koje smatra Udbinim marionetama. Tuđman također opisuje Šegedinov dolazak k njemu. Djelovao je utučeno jer je, prema vlastitim riječima, ispalo da se on izvukao kao zadnja ništarija. Pokušavajući analizirati njegovo sudjelovanje u intervjuu, Tuđman ga pita nije li se tako dogovorio s Göranssonom, na što Šegedin burno reagira, ali se na koncu primiruje nakon što mu Tuđman argumentira da je dogovor bio takav da on i nadbiskup daju širinu cjelovitom profilu intervjuiranih osoba. To je ostalima davalo legitimitet, a ovako, smatra Tuđman, njima predstoje gotovo sigurna uhićenja. Lav Znidarčić također kaže da mu nije jasno zašto su njih izostavili iz emisije, o čemu govori prigodom posjeta Tuđmanu, napominjući da ga je o tome izvijestio Šegedin. Tuđman zapisuje da ga je, kao i obično, ispitivao o svemu, što pokazuje da ga je držao sumnjivom osobom u smislu pozadine njegovih posjeta i mogućih nalogodavaca.[627]

Tuđman 10. veljače na naslovnoj stranici *Vjesnika* zatiče članak o protestnoj noti koju je podsekretar DSIP-a, Državnog sekretarijata inostranih poslova, Budimir Lončar uručio veleposlaniku Kraljevine Švedske Axelu Levenhauptu zbog antijugoslavenske kampanje. Želeći pohvatati konce pozadinskih igara, Tuđman odlazi k nadbiskupu Franji Kuhariću, kojega, kao i mnoge druge, u svome dnevniku naziva pseudoimenom „imenjak". Razgovarajući o izostanku intervjua, Kuharić kaže da nije ništa učinio kako bi spriječio svoje pojavljivanje u emisiji. Budući da mu se Jurjevečki[628] nekoliko dana nije javljao, Tuđman

[625] Tuđman 2011.a, 382.
[626] Tuđman 2011.a, 382.
[627] Tuđman 2011.a, 382, 400- 401.
[628] U dnevniku se 13. veljače 1978., u fusnoti krivo pojašnjava da se radi o Stjepanu Lameru umjesto o bratu mu Mirku. Tuđman 2011.a, 384.

osobno odlazi do njega kako bi ga pronašao. Kada ga je pronašao kod kuće, ovaj mu kaže da je bio na putu i da je tek stigao. Tuđman s Lamerom dogovara da će napisati pisma za Branka Salaja i Göranssona, koja će Lamer prenijeti preko granice i poslati u Švedsku. U pismu Salaju Tuđman navodi da od njega i Göranssona očekuje precizne odgovore. Budući da je sa Salajeve strane „dobio uvjeravanje da je gosp. Göransson ozbiljan i dobronamjeran čovjek, u čije se intelektualno poštenje može pouzdati, to sam to više iznenađen takvom režijom emisije."[629] U nastavku Tuđman podsjeća da se prethodno nije spominjalo uključivanje osoba iz emigracije, a kada je o tomu bio obaviješten, s time se nije suglasio. Ističući da uvjeti u kojima trenutačno živi odražavaju njegov položaj nakon osude iz 1972., Tuđman navodi da je pristao dati intervju samo u okviru šireg auditorija, koji bi činile vjerodostojne osobe iz javnog života koje ranije nisu bile krivično gonjene. Nije nevažan podatak, na koji se Tuđman osvrće, da mu je Göransson rekao kako će u sklopu emisije biti intervjuirane i osobe iz tadašnjeg političkog vodstva, spominjući Dušana Dragosavca, Bakarića i druge. Međutim, dogodilo se da se njih nigdje ne spominje, a izostavljeni su i intervjui zagrebačkog nadbiskupa Kuharića, književnika Šegedina i odvjetnika Lava Znidarčića, te su u emisiji ostali samo njih trojica, već ranije obilježeni kao osuđenici. Zato Tuđman traži da mu Salaj konkretno odgovori zašto su navedena trojica izostavljena, jer oni tvrde da sami nisu ništa inicirali, i na čiju intervenciju. Tuđmana također zanima jesu li oni bili uključeni u emisiju koja je trebala biti emitirana 1. studenoga 1977., ali je odgođena zbog dojave o postavljenoj bombi, te je naknadno, na nečiju inicijativu, izvedena izmjena planiranog sadržaja, jer „takav scenarij i takva režija emisije očito nisu mogli ispasti slučajno!".[630] Ovakvim makinacijama pokrenuta je i omogućena pogromaška histerija i obračun s „profašističkim snagama", o čemu je Salaj, jamačno, već bio upoznat. Na koncu pisma Tuđman poručuje Salaju da očekuje da mu dostavi svoje viđenje tih događaja i odgovore na navedena pitanja, te da Göranssonu proslijedi njegovo pismo na koje također očekuje pismeni odgovor.[631]

U pismu Göranssonu Tuđman na samom početku citira negativne naslove u jugoslavenskim medijima koji su napali Göranssona zbog navodnih antijugoslavenskih laži za koje je, kako tvrde, dobio novac. Ponovno iznosi ono što je već napisao Salaju, vezano uz nepojavljivanje Kuharića, Šegedina i Znidarčića, postavljajući i Göranssonu isto pitanje kako se to moglo dogoditi. Tuđman izražava uvjerenje da je Göranssonu jasno kako su te činjenice iskoristili jugoslavenski mediji, koji su, u tipičnoj staljinističkoj maniri, naglasili da je riječ o

[629] Tuđman 2011.a, 385.
[630] Tuđman 2011.a, 385.
[631] Tuđman 2011.a, 384-386.

osobama već osuđivanim i povezanim s profašističkim snagama, pripremajući na taj način javno mnijenje za njihove daljnje progone. Izražavajući zabrinutost da je Göransson, kao i sam Tuđman, upao u mrežu nečijih manipulacija i skrivenih prijetnji, Tuđman ponovno apelira da mu se dostave informacije kojima Göransson raspolaže.[632]

Dana 27. veljače kod Tuđmana navraća „Jurjevečki". U razgovoru sa Salajem doznao je da je urednik Švedske televizije sam procijenio da je za emisiju dovoljno pustiti samo ove tri osobe. Tuđman primjećuje kakva je to bila slučajnost pa je izabrao baš ovu trojicu. Tuđman je dobio isječak iz švedskih novina *Dagens Nyheter* od 2. studenoga 1978. godine, u kojem je komentar glavnog urednika Švedske televizije koji izjavljuje da su službeni predstavnici SFRJ intervenirali da se otkaže sporna emisija, ali je ona samo privremeno odložena radi nekih dorađivanja. U najavi emisije navode se imena sudionika s kratkim predstavljanjem svakog od njih. Tako se nabrajaju Tuđman, Gotovac, Kuharić, Znidarčić, Šegedin i Čičak, što jasno pokazuje, prema Tuđmanovu mišljenju, da je emisija nakon odgode kontaminirana. Jurjevečki navraća kod Tuđmana 16. ožujka s pismom od Salaja u kojem ne donosi ništa novo o emisiji, osim što je rekao Ankici kada je išla u Trst u kupovinu vani, što je bila izlika da bi mogla nesmetano telefonski razgovarati, da se Šegedin zauzimao da se oni iz domovine ne miješaju s onima iz emigracije, pa je to možda razlog da ga se izostavi. Salaj je rekao Ankici kako „Još uvijek nema odgovora od G. [Göranssona] Čini mi se da me još uvijek pokušava razuvjeriti da tu nije bilo političke i osobne pozadine, već jedino uredničke…".[633]

Reakcije na očito dobro pripremljenu operaciju, u koju su namjerno bile ubačene vodeće osobe iz vremena Hrvatskog proljeća, još se nisu bile stišale, a pritisci su se nastavili i na drugim područjima. Dana 13. travnja 1978. SDS ponovno je obavio informativni razgovor s Fredijem Alfredom Kramerom, poznatim novinarom *Radio Zagreba*, glede njegovih kontakata s Tuđmanom.[634] Kramer je potvrdio da se s Tuđmanom redovito sastaje, najčešće u njegovu stanu, barem jednom tjedno. Tijekom 1977. nekoliko je puta kod Tuđmana susreo Ivana Šibla, Miku Tripala, Ivana Rukavinu i Ivana Leku. Naveo je da su teme razgovora bile vezane uz sport i eventualno novosti iz svakodnevnog života, a kada se govorilo o politici, razgovaralo se ponajprije o nekompetentnosti pojedinaca iz vrha SKH. Upitan o događajima povezanim s emitiranjem emisije „Hrvati – teroristi ili borci za slobodu?" na švedskoj televiziji,

[632] Tuđman 2011.a, 385-386.
[633] Tuđman 2011.a, 385., 401. Tuđman pod „G" misli na Göranssona.
[634] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. travnja 1978. Informacija br. 117. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost, Kramer Alfred Fredi – kontakti s Franjom Tuđmanom. Akcija „Jedinstvo 78".

Kramer je rekao da je samo nekoliko puta razgovarao s Tuđmanom o toj temi. Istaknuo je da mu je Tuđman ispričao kako je do susreta sa švedskim novinarom došlo na preporuku Gotovca i Čička te da je na postavljena pitanja odgovarao po vlastitoj savjesti. Tuđman mu je također rekao da je spreman dati intervju za bilo koju domaću i stranu televiziju „jer smatra da svijetu treba prezentirati 'istinu' o Hrvatima".[635] Kramer pretpostavlja da je Tuđman očekivao da će, nakon medijskih napisa koji su se pojavili nakon prikazivanja emisije, biti uhićen, ali nakon što je pročitao njegove izjave, drži da je to bilo preuzetno, jer po njemu u Tuđmanovim izjavama nije bilo ništa sporno. Tijekom tih posjeta Kramer je u nekoliko navrata vidio da Tuđman radi na novom rukopisu vezanom uz hrvatsko nacionalno pitanje, u kojem se spominju ekonomski i politički aspekti te događaji oko 1971. i novog ustava. Kramer je priznao da je Tuđmanu pomogao u nabavi literature, navodeći nekoliko naslova, poput traktata Stipe Šuvara o nacionalnom pitanju u SFRJ i izvješća sa sjednica Gradskog komiteta o nacionalizmu za 1972. godinu. Na koncu izvješća navodi se napomena da je razgovor s Kramerom održan u sjedištu SUP-a Zagreb, u uredu za izdavanje putovnica. Budući da je bio šokiran mogućnošću da mu se putovnica može oduzeti, Kramer je iskazao spremnost da prekine sve odnose s Tuđmanom te je na kraju razgovora pristao na prijedlog operativca Svete Bilušića, koji je s njim vodio razgovor, da se ponovno susretnu.[636]

6.3. Grupna obrada „Most"

SDS je u to vrijeme pokrenuo grupnu obradu „Most", koja je obuhvaćala širi krug osoba u Zagrebu za koje je Služba procijenila da djeluju s pozicija hrvatskog nacionalizma. Tako je tijekom 1978. godine evidentirano „da se grupa osoba Veselica Marko, Tuđman Franjo, Gotovac Vlado, Šošić Hrvoje, Šegedin Petar i Čičak Ivan planski i sistematski organizaciono i akciono konstituirala u neformalnu akcionu grupu…".[637] Ističe se da im je krajnji cilj formirati antisocijalistički blok u suradnji s klerom, emigracijom, anarholiberalnim grupama iz Beograda, Đilasom i Mihajlovom, kako bi zajednički mogli organizirati neprijateljske djelatnosti. Nakon uvodnih informacija, u kojima se navode razlozi pokretanja grupne obrade „Most", u nastavku izvješća navode se konkretne tehničko operativne mjere koje su poduzete.

[635] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. travnja 1978. Informacija br. 117, 2.
[636] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. travnja 1978. Informacija br. 117, 3.
[637] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Grupna obrada „Most" – Gotovac, Veselica, Tudjman i dr., plan radnji i mjera.

Tako o aktivnostima Gotovca izvještavaju suradnik „Krka“, „Parnas“ i operativna veza „Ereb“ i „D.M“. Za Tuđmana su zaduženi „Rade“ i „Nenad“, a „Parnas“ i za Šegedina. Za Marka Veselicu aktivirano je tajno ozvučenje „Kapela“ i suradnik „Krka“, dok je za Hrvoja Šošića zadužen suradnik „Lui“, a za Čička suradnik „Djim“. Uz suradničke mjere nad navedenom skupinom primjenjuju se i druge operativne mjere, poput kontrole telefona i pošte, tajnih pretresa i pratnje osoba koje su u kontaktu s navedenim licima. Iz cjelokupne suradničke mreže, navodi se u izvješću, „Rade“, „Krka“ i „Lui“ u izravnom su kontaktu s praćenim osobama, Tuđmanom, Veselicom i Šošićem, dok ostali dobivaju informacije preko trećih osoba, pa stoga nisu dovoljno precizne ni zadovoljavajuće kvalitete. Nakon što se Tuđman distancirao od frakcionaške skupine okupljene oko Tripala i drugih, suradnik „Nenad“ više nije bio u mogućnosti pratiti njegove aktivnosti. Pojavljuju se i stanovite poteškoće s tajnom pratnjom, jer Čičak, Gotovac i Tuđman primijete praćenje, no unatoč tome pokazalo se uspješnim za njihove kontakte, posebno kada je riječ o stranim novinarima koji ih posjećuju.[638]

Pišući o planiranim operativnim i tehničkim radnjama koje se poduzimaju ili se planiraju realizirati, navode se prioriteti u vidu da se svim članovima operativne grupe „Most“ instalira tajno ozvučenje u njihove stanove, jer su to ključna mjesta na kojima se sastaju, dogovaraju i planiraju neprijateljske radnje i inicijative. Stoga će se za svaki od tih objekata organizirati poseban tim sa zadatkom operativne opservacije i prikupljanja tehničke dokumentacije „(skice stanova, namještaja u stanu, rasporeda instalacija, i sl.) za objekte – stanove Gotovca, Šošića, Šegedina i Tudjmana“.[639] Preporučuje se pričekati pogodan trenutak za instaliranje uređaja, koji je trebao biti postavljen do konca 1978. godine. U tijeku je bila i izrada plana za angažiranje novih veza i suradnika, s obzirom na to da je navedena nacionalistička skupina imala stalne kontakte s približno trideset osoba za koje je trebalo provesti raščlambu, utvrditi u kakvim su odnosima s osobama uključenima u grupnu obradu, koliko su im svjetonazorom bliske te kakav je karakter njihovih međusobnih odnosa. Iz potonjih analiza trebala bi proizići mogućnost obavljanja informativnih razgovora „u cilju stvaranja uvjeta za eventualnu suradnju…“.[640] Temeljem podataka kojima je raspolagao SDS navodi se procjena da u slučaju Tuđmana postoji šest pogodnih osoba za obradu, kod Veselice i Gotovca četiri, a kod Šegedina dvije, te je sve u fazi proučavanja i ekspertiza. Također se navode prioriteti, pa se uz sve

[638] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293, 3-4.
[639] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293, 4. Pokretanjem ove grupne obrade anticipira nove progone. Vidjeli smo kako je završila grupna obrada „Klek“ kojom su se pod obradom našao širi krug osoba koje su sudjelovale ili podržavale Deklaraciju, te je nastavljena tijekom Hrvatskog proljeća, od kojih je većina sudionika bila uhićena i suđena.
[640] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293, 5.

navedeno naglašava da će prvi korak biti stalno nadgledanje stanova Tuđmana, Veselice i Gotovca, za što treba žurno pronaći mjesta za tajna osmatranja pogodna za opservaciju i fotodokumentiranje svih osoba koje ulaze u naznačene objekte. Uz to treba proučiti navike, mjesta izlaska i smjerove kretanja svih osoba iz ove grupne obrade, primjenjujući praćenje i sačekivanje kako bi ova obrada bila što uspješnija. Na koncu se zaključuje da „prioritet u realizaciji ovog zadatka imaju objekti, odnosno Tudjman i Gotovac".[641]

Dan nakon ubojstva Brune Bušića u Parizu, 17. listopada 1978., SDS je zabilježio pozive „fašističke emigracije" koja je o tome zvala više osoba u zemlji. Navodi se da je Stipe Bilandžić iz Njemačke nazvao Tripala (javila se supruga) i priopćio „tužnu vijest". Istog dana Tuđmana je nazvao Ante Soldić iz Stuttgarta, koji je dobio Ankicu Tuđman i priopćio joj da je jučer navečer Udba ubila Bušića (Ankica nije komentirala ovo priopćenje), a potom je nazvao i Gotovca (javila se supruga Vlasta) i ponovio vijest istim riječima. Savku Dabčević Kučar obavijestila je 20. listopada 1978. Barica Orešnik, rekavši joj kako je s pet metaka u glavu ubijen Bruno Bušić, uz komentar da „tko god da je poznavao tog dečka, svako srce će proplakati".[642]

Vidjeli smo da su razlozi pokretanja grupne obrade „Most" bili potaknuti aktivnostima skupine nacionalista čiji je krajnji cilj bio „stvaranje antisocijalističkog bloka" u sprezi s ostalim neprijateljskim skupinama i pojedincima, među kojima je naveden i Milovan Đilas. U izvješću od 15. siječnja 1980. donose se Đilasove aktivnosti vezane uz kontakte s pojedinim osobama iz Zagreba. Navodi se da je Đilas 14. siječnja 1980. iz Beograda obavio telefonski razgovor s Vlastom, suprugom Gotovca, koju je zamolio da mu da Tuđmanov broj, jer Gotovac nije bio kod kuće. Nakon toga Đilas je nazvao Tuđmana i priopćio mu da je razgovarao s Mihajlom Mihajlovom, koji je pokrenuo akciju utemeljenja posebnog komiteta za pomoć disidentima s područja SFRJ, te je izrazio želju da se i Tuđman učlani u tu inicijativu. „Tuđman je rekao, da nije detaljno upoznat s time, na što je Đilas odgovorio da su u tom Komitetu Heinrich Böll i neki senatori i 'ovi Rusi glavni, Bukovski."[643] Tuđman je načelno pristao kada se uvjerio da je udruga humanog, a ne političkog karaktera. Đilas je Tuđmanu izdiktirao svoj telefonski broj kako bi ga nazvao ako bude potrebe.[644]

---

[641] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293, 6.
[642] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. studenog 1978. Informacija br. 300. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Čičak Ivan, Franjo Tudjman i dr. – stavovi i reakcije povodom vijesti o smrti Brune Bušića u Parizu, 3.
[643] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. siječnja 1980. Informacija br. 42. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO), Vlasta Gotovac – razgovor sa Milovanom Đilasom, 2. Obrada u sklopu akcija „Vir".
[644] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. siječnja 1980. Informacija br. 42, 2.

Iako je nakon emitiranja TV emisije na švedskoj televiziji i višemjesečne histerije, u kojoj je bio jedan od najčešće prozivanih, Tuđman ponovno prihvaća poziv inozemnog novinara za novi intervju. Dana 17. siječnja 1980. Tuđmana je nazvao beogradski dopisnik Havlović s njemačke ARD televizije, koji mu je rekao da su se upoznali prošle godine kada je bio kod njega u stanu s novinarom Peterom Miroschnikoffom, ponudivši mu da s njim naprave intervju, ako Tuđman na to pristaje. Tema intervjua bila bi Jugoslavija sagledana iz povijesnog aspekta. Tuđman se složio s prijedlogom i raspitivao se o mogućem datumu njihova dolaska. Nakon što mu je ponuđeno da sam odredi termin koji mu odgovara, Tuđman je predložio da intervju obave u nedjelju, 20. siječnja 1980., u 10 sati prijepodne. Havlović je prihvatio predloženi termin, napomenuvši „da će Mirošnjikov [Miroschnikoff] doputovati avionom iz Beča u subotu navečer".[645] Istog dana Tuđman je nazvao Milovana Đilasa u njegov beogradski stan. Kako njega nije bilo, javila se supruga Štefica, kojoj je Tuđman objasnio razlog svojega poziva, podsjetivši je na razgovor koji je nedavno vodio s Đilasom glede humanitarnog odbora koji se osnivao u SAD-u. Izrazivši želju da još jednom porazgovara s Đilasom, Tuđman je zamolio Šteficu da mu prenese poruku da je suglasan s Đilasovim prijedlogom u vezi njegova pristupa međunarodnom odboru.[646] Sukladno ranijem dogovoru, 20. siječnja u 10 sati, u Tuđmanov stan došli su novinari njemačke ARD televizije kako bi obavili intervju.[647] U nastavku se navode njihova imena, datumi i mjesta rođenja s brojevima putovnica te adrese stanovanja. Radilo se o Peteru Miroschnikoffu, Pierru Angereru, Alfredu Joachim Dorcholzu i Anni Christine Meier Uhl, koja je jedina državljanka SFRJ. Dok je novinarska ekipa boravila u Tuđmanovu stanu, operativci SDS-a izveli su tajni pretres u četiri hotelske sobe u kojima je ekipa bila smještena. Nakon obavljenog intervjua njemački su novinari obišli nekoliko lokacija, primjerice katedralu na Kaptolu koju su snimali, te su kupili i dvije avionske karte na ime Miroschnikoffa za let u 16.05 sati za München. Međutim, SDS je kontaktirao carinsku službu na aerodromu da prilikom pregleda prtljage zaplijeni materijale koje su snimili kod Tuđmana. Tom prilikom oduzeto je šest filmskih i tri audio traka, koje su žurno poslane u SDS radi razvijanja i obrade, te određeni broj pisanih materijala. Tijekom zapljene materijala Miroschnikoff je izjavio da se radi o snimkama intervjua koji je napravio s Tuđmanom u

[645] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. siječnja 1980. Informacija br. 62. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO) – najava dolaska novinara ARD sa televizije SR Njemačke, 2.
[646] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. siječnja 1980. Informacija br. 64. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO) – aktivnost.
[647] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO) – intervju s novinarima njemačke ARD televizije.

njegovu stanu, a o sadržaju je rekao da se govorilo o političkoj situaciji u SFRJ zbog zdravstvenog stanja predsjednika Tita. Upitan o svojoj akreditaciji i obvezi da nadležnim tijelima prijavi namjeru snimanja intervjua, Miroschnikoff je odgovorio „da on nije akreditiran za SFRJ, već da je zamolio svoga kolega iz Beograda iz studija ARD Peter Franca da to učini".[648] Dodao je da je on još prije dvije godine također imao intervju s Tuđmanom i nije imao nikakvih zapreka, napomenuvši kako „je Tudjman poznat u SRNJ kao historičar, te da je kao takav vrlo uvažena ličnost".[649] Na koncu je rekao da se zaplijenjeni materijali, nakon pregleda, dostave u sjedište ARD-a u Beogradu te je s Anne Christine Meier, koja se bila veoma preplašila prigodom ispitivanja, otputovao zrakoplovom za Frankfurt. Stigavši u Frankfurt, nazvali su kolege koji su ostali u hotelu Zagreb i priopćili im da im je oduzet materijal te da o tome obavijeste Tuđmana.[650]

Idućeg dana, 21. siječnja 1980., *Radio Deutsche Welle* u vijestima je prenio informaciju „da je na zagrebačkom aerodromu od strane UDB-e zaplijenjen filmski materijal zapadnonjemačkom novinaru, koji se odnosi na intervju sa Tudjman Franjom".[651] Na zaplijenjenim materijalima može se pročitati intervju čiji je sukus u tome da je Tuđman govorio o problemima građanskih sloboda, zapuštenoj gospodarskoj politici i nekorektnom deviznom režimu koji provodi savezna vlada iz Beograda. Naveo je primjere drastične stagnacije i neulaganja u Hrvatsku, spomenuvši brodogradnju i lučke terminale, te da „se pomorska flota na kraju dvadesetog stoljeća razvija polaganije nego li na početku dvadesetog stoljeća".[652] Ili drugi podatak, kako je prošle godine u Srbiji izgrađeno devedeset i šest kilometara autoceste, a u Hrvatskoj samo šest, što je stavio u kontekst blokade kreditnih angažmana iz Beograda. Stoga, zaključuje Tuđman, te bi se ekonomske i gospodarske antagonizme moralo riješiti kako ne bi došlo do mnogo težih sukoba.[653]

Inače, sam intervju odiše mnoštvom analiza i procjena jednoga historičara koji se ne libi izreći jasne stavove o situaciji u SFRJ, ustroju i položaju JNA, ulozi SSSR-a u događajima u Afganistanu i Europi, s posebnim osvrtom na moguće projekcije i rasplete tadašnjih hladnoratovskih konstelacija sagledanih kroz prizmu unutarjugoslavenskih nacionalnih

[648] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 3.
[649] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 4.
[650] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 4-5.
[651] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 5. U prilogu ovog izvješća donosi se preslika materijala intervjua od 15 stranica koji su zaplijenjeni na aerodromu.
[652] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 7. Reprodukcija intervjua njemačkih novinara sa Tuđman Franjom, obavljenog 20. siječnja 1980.
[653] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 8.

prijepora. Na izravno pitanje kako bi se mogle prevladati neprestane krize koje nagrizaju SFRJ, Tuđman, začuđujuće odvažno, plastično objašnjava nužnost konfederacije „koja bi riješila sva pitanja i kulturna i ekonomska, da u hrvatskom političkom životu hrvatski narod zaista može suvereno odlučivati pod kakvim uvjetima želi živjeti u zajednici s drugim narodima Jugoslavije".[654] Na novinarski upit uključuje li to i samostalnu vojsku, Tuđman odgovara da bi svaki narod trebao imati svoju vojsku, a da SFRJ time ne bi bila nimalo slabija, te podsjeća da u sadašnjim okolnostima postoji Teritorijalna obrana Hrvatska. Ovo pitanje Tuđman komparira retoričkim pitanjem „da li bi Evropa bila jača ili slabija kad bi bila nekakva jedinstvena evropska vojska ili je ona jača kad ima Njemačka, Francuska itd.".[655]

Ubrzo nakon ovog incidenta ataše za tisak u njemačkom Generalnom konzulatu, Siegfried Opitz, nazvao je publicista Karla Štajnera koji je svoje dugogodišnje zatočeništvo u sovjetskim radnim logorima opisao u knjizi *7000 dana u Sibiru*. U razgovoru je Opitz iskazao interes za Franju Tuđmana, na što mu je Štajner odgovorio da ga poznaje, ali je izbjegao o tomu govoriti putem telefona. Također je službenik veleposlanstva SR Njemačke u Beogradu Otto nazvao Karla Augusta Schomana govoreći o telefaksu koji je stigao iz Ministarstva vanjskih poslova u Bonnu, pročitavši mu dio koji oni u Zagrebu nisu mogli dešifrirati zbog kvara na uređaju: „To je prvi slučaj te vrste u Jugoslaviji i vjerojatno izraz pojačane neuroze tamošnje vlade s obzirom na nesigurni politički položaj".[656] Kako su uspjeli doznati, zaplijenjeni su video i audio materijali intervjua koji je snimio Peter Miroschnikoff s Tuđmanom, u trajanju od četrdeset i pet minuta. U nastavku se donosi nekoliko informacija vezanih uz Tuđmana, u kojima se ističe da je tijekom rata bio pripadnik Titove vojske, u kojoj su mu poginuli otac i brat. Tijekom „zagrebačkog proljeća" Tuđman dobiva status „nacionalne figure" te biva uhićen i zatvoren na devet mjeseci. Trenutno je u mirovini i prima generalsku mirovinu. U samom intervjuu Tuđman je na više mjesta izrazio stanovitu zabrinutost zbog tijeka događaja koji bi mogli uslijediti nakon odlaska Tita, držeći da Zapad neće mirno gledati na eventualne sovjetske pretenzije. Sam novinar Miroschnikoff posvjedočio je da je već bio smješten u zrakoplovu za München kada su službene osobe, pod isprikom ponovnog pregleda prtljage, zatražile da izađe iz zrakoplova. Opazio je da je za njim izišlo šest osoba koje su bile djelatnici Udbe, pomiješani među putnicima. Nakon toga je ispitan, a sav snimljeni materijal i službene

[654] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 17, audio vrpca br. 2.
[655] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. siječnja 1980. Informacija br. 77, 18.
[656] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. siječnja 1980. Informacija br. 104, 2. Obavještajne, političke i druge aktivnosti stranih službi i stranaca, Siegfried Opitz (OO) i Karl August Schoman, službenici Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu – komentirali o kontaktu zapadnonjemačkog novinara s Tuđmanom.

zabilješke bili su mu oduzeti. U prostorijama aerodroma zadržan je oko četiri sata, nakon čega mu je dopušteno da se ukrca na drugi zrakoplov za Frankfurt.[657]

Inače, SDS je provodio operativnu obradu nad Opitzem, a njegov se dosje također čuva u HDA.[658] Kao razlog pokretanja obrade navodi se osnovana sumnja da prikuplja obavještajne podatke za njemačku obavještajnu službu BND, Bundesnachrichtendienst. U kratkim crtama njegov je rad opisao suradnik konspirativnog imena „Svijetli", koji tu sumnju o njegovoj kriptodjelatnosti potkrepljuje interesom koji je Opitz pokazivao tijekom razgovora s njime. Posebno ga je zanimalo stanje u JNA, te se poimence raspitivao za svakog smijenjenog ili umirovljenog generala. Vezano uz Tita i njegovu kondiciju, kao i uz incidente između njega i njegove supruge Jovanke, to su također bile česte teme njegova interesa. „Vrlo se negativno izjašnjavao o jugoslavenskom samoupravljanju u kojem, po njegovom mišljenju, ima previše nereda i nerada…",[659] čudeći se golemu broju časnika koji nadilazi cjelokupni Atlantski savez. Posebno nije mogao razumjeti izlaganja i izjave koje je u medijima plasirao Bakarić, nazivajući njegove konferencije za tisak „cirkusom". Nadalje, tvrdio je da raspolaže podacima kako je 1977. skoro došlo do državnog udara, pokušavajući doznati okolnosti sukoba Tita i Jovanke. Za medije u SFRJ uvijek je govorio da konstantno „obmanjuju jugoslavensko stanovništvo".[660]

Naravno, SDS je i dalje pratio sve događaje vezane uz ovaj incident s njemačkim novinarima, pa tako pod nadnevkom 26. siječnja 1980. bilježe da je Tuđmana nazvao novinar Miroschnikoff iz Njemačke, obavijestivši ga da su mu na aerodromu oduzeti svi snimljeni materijali njegova intervjua. Istaknuo je da su u Njemačkoj zbog toga protestirali, a na Tuđmanov upit jesu li materijali vraćeni, odgovorio je da očekuju da će ih ubrzo dobiti od Ministarstva za informiranje u Beogradu, koje je izvijestilo veleposlanstvo da će materijali biti vraćeni za nekoliko dana. Nakon što mu se zahvalio na obavijesti, Tuđman je zamolio Miroschnikoffa da ga i dalje izvještava o novostima vezanima uz taj slučaj. Na koncu

[657] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. siječnja 1980. Informacija br. 104, 3.
[658] HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje br. 216 Siegfrieda Opitza od 149 stranica, tj. od 1977. godine do odlaska iz SFRJ na novu dužnost u San Francisku 1981. godine. Tijekom petogodišnjeg boravka u Zagrebu s njim je prisne odnose uspostavio suradnik „Svijetli" koji je o svojim susretima i saznanjima redoviti pisao izvješća.
[659] HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje br. 216 Siegfrieda Opitza. Siegfried Opitz (OO) - rezime aktivnosti i prijedlog za obustavu obrade, 398.
[660] HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje br. 216 Siegfrieda Opitza, 399. Prijedlog za obustavu postupka uputio je Miloš Ostojić, a odobrio načelnik Centra Franjo Vugrinec.

razgovora Miroschnikoff je pitao Tuđmana o eventualnim posljedicama po njega, na što je Tuđman niječno odgovorio.[661]

Dana 29. siječnja 1980. Tuđmana je iz Pariza nazvao novinar Jean Peninou, koji mu je u kratkim crtama ispričao da je bio zadržan od policije na aerodromu u Zagrebu. Policija ga je satima ispitivala o razlogu njegova posjeta Tuđmanu, ali im on nije želio ništa reći. Iako su pretraživali njegove papire, stekao je dojam da nisu ništa našli. Premda je vodio razgovore s više osoba u SFRJ, policiju je zanimao samo Tuđman, pa Peninou predmnijeva da je Tuđman „veoma cijenjen".[662] Tuđman je želio znati jesu li prigodom ispitivanja spominjali i neka druga imena osim njegova, na što mu je novinar odgovorio da su ga ispitivali o tome što je radio u Zagrebu i Beogradu, ali da su od imena spominjali samo Tuđmana. Miroschnikoff je iz Beča ponovno nazvao Tuđmana 7. veljače 1980., obavijestivši ga o poteškoćama koje imaju s vraćanjem oduzetih materijala i filmova. Jugoslavenski ministar za informiranje Ismail Bajra obavijestio je njemačkog veleposlanika u Beogradu Horsta Graberta da je materijal negdje zagubljen i da ni njemu nije jasno kako se to moglo dogoditi. Ministar je također potvrdio da u SFRJ privatne osobe nemaju nikakvih zapreka da budu ispitivane od novinara, ponovno izražavajući čuđenje zašto je uopće došlo do zapljene tih filmova. U nastavku razgovora Miroschnikoff je predložio Tuđmanu da se ponovno susretnu u Zagrebu i ponovno snime intervju, s obzirom na to da mu je to predloženo od njegovih nadređenih, a i sam jugoslavenski ministar izjavio je da za to nema nikakvih zapreka. Tuđman je načelno predložio da se sastanu za tjedan dana, osim ako u međuvremenu policija ne bi vratila snimke. Tjedan dana kasnije Tuđman u svom dnevniku zapisuje da ga je Miroschnikoff nazvao iz Beograda i rekao da navečer dolazi k njemu radi ponovnog intervjuiranja. Te večeri nije došao, ali je u vijestima na njemačkom radiju objavljeno: „Jugoslavenske vlasti protjerale su dopisnika njemačke televizije P. Miroschnikoff zbog toga što je usprkos zabrane ugovorio intervju s 'umirovljenim generalom i povjesnikom dr. Franjom Tuđmanom' i zabranile mu povratak u zemlju do kraja godine".[663] Tuđman to percipira dvojako, kao zabranu da međunarodna javnost čuje njihov glas ili kao poruku da predstoje uhićenja.[664]

---

[661] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. siječnja 1980. Informacija br. 105, 2. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) razgovarao s novinarom Miroschnikoff Peterom.

[662] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. veljače 1980. Informacija br. 114. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO) – razgovor sa Jean Peninou, novinarom iz Pariza.

[663] Tuđman 2011.b, 54.

[664] Tuđman 2011.b, 54.

Suradnik SDS-a konspirativnog imena „Knjaz“ posjetio je 4. veljače 1980. Tuđmana, kod kojega je već bio umirovljeni general Ivan Rukavina. Suradnik se prisjetio zajedničkog boravka u SSSR-u s Rukavinom, raspitujući se o sudbini brata Vladimira Ćopića, Milana Ćopića, te o sudjelovanju Jugoslavena u Španjolskom građanskom ratu. Tuđman se priključio razgovoru navodeći podatak da je u Španjolskom ratu daleko najviše sudjelovalo Hrvata, otprilike njih oko tisuću i šesto, što je potvrdio i Rukavina. U nastavku se razgovor vodio o zdravstvenim poteškoćama predsjednika Tita i generala Gošnjaka, pri čemu su svi izrazili nadu da će se obojica oporaviti. Nakon što je Rukavina otišao, Tuđman je rekao suradniku „Knjaz“ da trenutačno čita literaturu vezanu uz međusobne odnose KPJ i HSS-a, te se osvrnuo na nedavni Bakarićev intervju u kojem je „iznio jednu potpuno novu tezu o Hebrangu i smatra da je to laž, da je nacionalizam imputiran Hebrangu isto kao i njemu“.[665] Inače, taj intervju Bakarić je dao povodom obljetnice Kardeljeve smrti, za kojega je Tuđman rekao da je nakon rata favorizirao Sloveniju i manipulirao hrvatskim granicama u korist Srbije. Ti Tijekom razgovora spomenut je i Tuđmanov susret s Đilasom, za kojega je Tuđman rekao da se u mnogim stvarima razilaze, ali da njegove prijedloge o nužnosti ustroja SFRJ kao istinske konfederacije također podržava. Na koncu su se dotaknuli intervjua koji je Tuđman dao za švedsku televiziju, pri čemu je Tuđman ustvrdio da je tu bilo previše manipuliranja i montaža. Njihove izjave ukomponirane su s ustaškom emigracijom te su ga stavili u isti koš s onima protiv kojih je on išao u rat. Posebno ogorčenje kod Tuđmana izazvao je feljton u *Slobodnoj Dalmaciji*, „Operacija Raduša“, zbog kojeg je redakciji poslao svoje protestno pismo, ali drži da ga ipak neće objaviti.[666]

6.4. Tuđmanov prijedlog za rješenje krize u Jugoslaviji

Iako je u SFRJ boravio koncem siječnja, SDS je tek početkom ožujka sastavio konačno izvješće o boravku francuskog novinara Jeana Louisa Peninoua od 27. do 29. siječnja 1980. u

[665] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1980. Informacija br. 133. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tudjman (OO) – aktivnost, 2. Akcija „Vir“.
[666] Akcija Bugojanske grupe poznata kao Operacija Feniks, dok su jugoslavenske vlasti akciju nazvali Operacija Raduša 72. pokrenuta je nakon sloma Hrvatskog proljeća. Skupina „hrvatskih nacionalista“ od 19 dobro naoružanih ljudi ubacila se preko Dravograda (Slovenija) u Jugoslaviju, 20. lipnja 1972., s ciljem rušenja Jugoslavije. Nakon što su otkriveni aktivirani su policija, vojska i teritorijalna obrana koji su likvidirali većinu pripadnika grupe, dok su zarobljeni osuđeni na smrtne kazne. Najmlađi član grupe ”Feniks” Ludvig Pavlović jedini je pomilovan zbog svoje mladosti te je osuđen na kaznu zatvora od 20 godina.

Zagrebu. U tom je razdoblju intervjuirao Tuđmana, Gotovca, Jozu Ivičevića-Bakulića i Rudija Supeka. Tijekom boravka u Zagrebu Peninou je odsjeo u hotelu Esplanade, pa je u tajnom pretresu njegovih stvari, kao i prtljage na aerodromu Pleso, pronađena veća količina pisanog materijala i intervjua obavljenih u Zagrebu, kao i pisane građe od razgovora koje je obavio u Sarajevu s Đilasom, Radoslavom Gerimom i drugim pojedincima, a među njima su bile i njegove bilješke i komentari o situaciji u SFRJ, te o zdravstvenom stanju predsjednika Tita u vezi s aktualnim priopćenjem da mu je amputirana lijeva noga.[667] U zabilješkama o Gotovcu Peninou navodi da je bio urednik *Hrvatskog tjednika*, značajnog kulturnog lista prije njegova uhićenja i odlaska na četverogodišnju robiju. Opisujući svoje zatvorske dane, Gotovac je rekao da ih je proveo u Staroj Gradiški, jednoj od najgorih kaznionica u SFRJ. U prenapučenim sobama bez zraka i grijanja („Socijalizam je uništio grijanje. Ali fašisti su grijali"), bilo je smješteno od 30 do 60 osoba u jednoj prostoriji, bez ikakvih higijenskih uvjeta, uz stalni i neizdrživi smrdljivi zadah, užasnu hranu i teške fizičke radove. Najgore od svega bilo je to što su politički osuđenici poput njega bili pomiješani s okorjelim kriminalcima i ubojicama, uz veliki broj doušnika i provokatora koji su ih danomice maltretirali: „Obećaje se ovim kriminalcima premije i nagrade ako uspiju sa provokacijama".[668] Imao je zabranu čitanja, čak i zatvorske literature poput Lenjina, Marxa i Engelsa, nije smio pisati, osim jednom mjesečno jedno pismo obitelji od maksimalno 30 redaka. Gotovac bez ustručavanja govori kako će napisati jednu knjigu o tom svom mučnom iskustvu u kojoj će također objasniti kako se dogodilo da jedna takva ideja komunizma završi s koncentracijskim logorima, a Staljinov kult ličnosti i dalje traje, samo se mijenjaju osobe.[669]

U predstavljanju Tuđmana, Peninou navodi da je u medijima vodio polemike sa staljinistima, s biografijom revolucionara, komunista, Hrvata i partizana od 1941., te generala JNA. Kasnije je bio na mjestima ravnatelja Instituta i sveučilišnog profesora suvremene povijesti.[670] Na novinarski upit je li prigodom isključenja iz Partije još uvijek bio komunist, Tuđman svjedoči da mu je svakodnevna praksa već bila otvorila oči. Usporedio je to s

[667] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. ožujka 1980. Informacija br. 233. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Jean Louis Peninou, novinar lista „Libreration" iz Pariza – intervju sa Franjom Tuđmanom (OO), Vladom Gotovcem (OO) i drugima – saznanja, 2. cijelo izvješće se sastoji od 39 stranica pisanih bilježaka koje je novinar Peninou zabilježio tijekom boravka u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.

[668] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. ožujka 1980. Informacija br. 233, Gotovac Vlado, pisac, novinar, 22.

[669] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. ožujka 1980. Informacija br. 233, Gotovac Vlado, pisac, novinar, 23.

[670] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. ožujka 1980. Informacija br. 233, Tuđman Franjo, Zagreb, 29. siječnja 1980.

vlastitom borbom u partizanima za novu Hrvatsku koja bi bila slobodna i jednakopravna svim ostalim, no to su bile želje, a teorija i praksa su dvije različite stvari. Upitan o mladima koji odlaze iz zemlje i pridružuju se terorističkim organizacijama, Tuđman objašnjava da je omladina uvijek radikalna, uspoređujući to sa situacijom u Palestini, Korzici, Bretoniji, gdje se stvari događaju uvijek na isti način, u smislu da je jedna nacija ugnjetavana i neslobodna. Na novinarsku konstataciju da su nedavno objavljeni podaci o broju političkih emigranata u SR Njemačkoj, od kojih je golema većina upravo iz Hrvatske, Tuđman konstatira da i to pokazuje kakva je njihova situacija u SFRJ (Hrvatska trenutno ima gotovo najveću stopu iseljavanja na svijetu, ispred su jedino Portorikanci). Nadovezujući se na to Tuđman ističe kako većina tih mladih emigranta zastupa neki vid separatizma jer ne razumiju trenutnu međunarodnu situaciju, a da on zastupa koncepciju federalizma ili konfederalizma. Vraćajući se ponovo na pitanje u vezi Tuđmanova sukoba s Partijom, Tuđman govori kako je on već 1942. jasno uočio taj raskorak između teorije i prakse, a kasnije godine su samo potvrdile tu spoznaju kako je temeljni problem Komunističke partije bio u tome, ne da ostvaraju zacrtani program, nego kako da ostane na vlasti. Tuđman još napominje kako je nakon rata jedna trećina komunista bila Hrvati, a danas je to samo 16 % računajući veliki dio Srba koji žive u Hrvatskoj. Rješenje situacije u Jugoslaviji Tuđman vidi u srpsko-hrvatskom kompromisu aludirajući na autonomiju koju je dobila Banovina Hrvatska unutar Kraljevine Jugoslavije. U tom razdoblju Tuđmanu je stiglo iz SAD-a pismo od Mate Meštrovića u kojem ga informira da je obaviješten od profesora Stephena Fishera-Galatija, urednika *East European Quarterly*, o tiskanju Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* na engleskom jeziku. Na koncu pisma je napomena kako će poslove distribucije i prodaje knjige voditi Columbia University.[671]

Sukladno dogovoru koji su postigli Tuđman i Milovan Đilas na preporuku Mihajla Mihajlova, 4. travnja 1980. iz SAD-a je upućeno cirkularno pismo na 17 adresa u Zagrebu u kojem je bila obavijest o utemeljenju Međunarodnog komiteta za podršku demokratskim disidentima u Jugoslaviji. Izvršni tajnik Komiteta, Catherine A. Fitzpatrick, informirala je javnost o radu Komiteta, napominjući da su članovi istog ugledni intelektualci, znanstvenici, književnici, novinari i renomirani izdavači. Sjedište Komiteta bilo je u New Yorku, a dopredsjednici za SFRJ su Tuđman, Mihajlov i Đilas. Navodi se kako je nakana Komiteta „da omogući objavljivanje radova piscima, naučnicima, publicistima i uopće svim osobama u

[671] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21. ožujka 1980. Informacija br. 262. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – aktivnost.

Jugoslaviji, koji iz političko-ideoloških razloga nemaju mogućnosti da to učine u SFRJ…".[672] Na koncu obavijesti donosi se napomena da se svi zainteresirani jave na njihovu adresu ukoliko ih zanima suradnja ili žele objavljivati svoje radove, te da se ovom suradnjom ne povređuju pozitivni zakoni SFRJ. S obzirom da je Jugoslavija jedna od država koja je bila potpisnica Opće deklaracije o ljudskim pravima (citira se član 19. koji govori o pravima svake osobe na razmjenu i širenje informacija).[673]

Doušnik „Knjaz" ponovo je posjetio Tuđmana 14. travnja 1980., kod kojeg je došao ne najavivši se. U jednosatnom razgovoru „Knjaz" izvješćuje da se razgovor vodio o aktualnoj TV seriji *Slom*, snimljenoj u produkciji TV Beograd, za koju Tuđman drži da je puna krivih interpretacija. Primjerice, sam puč protiv Trojnog pakta je čisto srpska stvar, za hrvatske prilike beskoristan i beznačajan čin o kojem u Hrvatskoj uglavnom nitko nije ni znao. Također ističe kako je Maček prikazan kao fašista, što je notorna laž jer za to nema dokaza, a zna se da fašizam nikad nije podržavao.[674] U vezi serije, nastavlja doušnik, Tuđman je kritizirao i glavnog urednika Peru Pletikosu, koji je nedavno o seriji napisao komentar. Posebno je istaknuo činjenicu da se Pletikosa kao Srbin razmeće u glavnom hrvatskom listu *Vjesnik*, pitajući se: „Zašto u Hrvatskoj treba da Srbin bude na čelu takvog lista i uopće ih ima na raznim odgovornim mjestima".[675] Ova diskusija očito je kod Tuđmana izazvala ogorčenje, te je rekao kako njega optužuju da je ustaša, a njegove demantije ne žele objaviti. Ipak, nastavlja Tuđman, kako to nije ništa novo za njega jer su ga Ranković i drugi u nekoliko navrata pokušali maknuti, ali ga je spasio Krleža svojom intervencijom kod Tita, „koji je, kako Tuđman kaže, navodno rekao: 'Ne dirajte Tuđmana, on ima jedini pravilan stav po pitanju uloge hrvatskih kadrova".[676] Na koncu je bilo znakovito Tuđmanovo pitanje koje je postavio prigodom ispraćaja „Knjaza" na odlasku, u smislu kako to da se svi njegovi prijatelji i poznanici ustručavaju posjetiti ga zbog nedavne hajke na njega, a on se ne boji. Doušnik je odgovorio da je i on u prilično neizvjesnoj situaciji, pa nema što za izgubiti. Očito je i sam

[672] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. travnja 1980. Informacija br. 308. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) i drugi – saznanja.
[673] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. travnja 1980. Informacija br. 308., 2. Na koncu su navedene osobe kojima je upućeno pismo, između ostalih Tuđman, Veselica, Čičak, Ivo Glowatzky, Igor Mandić i dr. Napominje se da je pismo propušteno samo za Veselicu, a ostala su zadržana.
[674] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. travnja 1980. Informacija br. 329. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – aktivnost.
[675] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. travnja 1980. Informacija br. 329, 2. Ovo treba uzeti sa zrnom soli, s obzirom da Tuđman u dnevniku detaljno piše o članku u *Vjesniku* od Pere Pletikokose „u kojem se kritički osvrće na beogradsku TV seriju 'Slom' i na razgovor o njoj u 'Kino oko'." U: Tuđman 2011.b, 58.
[676] Tuđman 2011.b, 58.

Tuđman sumnjao u pozadinu ovog posjeta, s obzirom na provokativno pitanje, a to potvrđuju dijametralno suprotni napisi u Tuđmanovom dnevniku od gore izrečenih. Tih dana Tuđmanov dom bio je pod danonoćnom policijskom pratnjom, tako da rijetki dobronamjerni posjetitelji, poput Šćukanca i Šibla, govore kako je pred Tuđmanovom „kućom stalno straža policajaca i konfidenata (jednog da je vidio, tj. prepoznao Denac)".[677]

Usprkos eksplicitnoj prijetnji, Tuđman je ponovo dogovorio intervju, ovoga puta s francuskim novinarom Michelom Barthelemyem s radija France International iz Pariza. On je posjetio Tuđmana 21. svibnja 1980. i obavio intervju s njim. Za to vrijeme operativci SDS-a proveli su tajni pretres njegovih stvari u hotelu Intercontinental Zagreb. Naknadnom provjerom utvrđeno je da je Barthelemy najavio intervju preko Saveznog komiteta za informacije, koji je trebao obaviti s Vladimirom Bakarićem, ali to očito nije bila njegova namjera. Nakon što je snimio intervju s Tuđmanom i Gotovcem, krenuo je na aerodrom Pleso kako bi produžio dalje za Sarajevo. Operativci SDS-a zadržali su novinara Barthelemya i oduzeli mu snimljenu građu intervjua s Tuđmanom i Gotovcem u vidu devet audio traka snimljenih razgovora i nekoliko brošura od različitih autora, primjerice Đilasa. Nakon što mu je izrečena mjera zabrane ulaska u SFRJ na dvije godine, „istog dana napustio je Jugoslaviju u 19.30 sati, odletivši avionom za Pariz".[678] U razgovoru koji je obavljen na „hrvatsko-srpskom" jeziku s Barthelemyem u prostorijama aerodroma Pleso, „objašnjavajući to poznavanje jezika time što mu je žena Jugoslavenka, te da je na taj način naučio hrvatsko-srpski".[679] Objasnio je da je došao u Zagreb na preporuku veleposlanika SFRJ u Parizu, pošto je već ranije imao intervju sa Stanom Dolancem, kako bi obavio intervju s Bakarićem. Na upit operativaca zašto nije uradio intervju s Bakarićem te da predoči akreditaciju, rekao je da ju nema, ne odgovorivši ništa na upit za Bakarića. Nakon što mu je priopćeno da je izigrao povjerenje koje mu je ukazala

[677] Tuđman 2011.b, 53. Tuđman u dnevniku opisuje svoj izlazak iz kuće: „Prvo što sam vidio na izlazu iz kuće – milicijski automobil mili kraj kuće niz Nazorovu. Kad sam prošao stotinjak metara, vidjeh drugi na početku Goranove kako stoji (kao u zasjedi), na drugi sto metara vidjeh kako ide treći niz Tuškanac, a kad dođoh do Prolaza četvrti je išao iz Streljačke uz Tuškanac…". Tuđman 2011.b, utorak, 15. travnja 1980., 59.

[678] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. svibnja 1980. Informacija br. 360. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Barthelemy Michael, novinar radio-stanice 'France Internationale' iz Pariza – Intervju s Franjom Tuđman (OO) i Vladom Gotovac (OO), 2.

[679] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. svibnja 1980. Informacija br. 360. Opisujući susret s Barthelemyem, 21. svibnja, Tuđman u svom dnevniku navodi da se predstavio kao ekspert za jugoslavenska pitanja, oženjen Srpkinjom, na putu je za Beograd gdje će intervjuirati i Bakarića. Tuđman intuitivno reagira i zapisuje kako ga „je sve upućivalo da budem krajnje obziran…". Tuđman 2011.b, 65.

SFRJ, te da mu se zabranjuje ulazak u SFRJ na dvije godine, Barthelemy je otputovao za Pariz.[680]

Istu večer, došavši u Pariz, nazvao je Gotovca i Tuđmana, koji mu je rekao da mu je valjda sada jasno zašto ga je pitao u vezi akreditacije i odobrenja, znajući što će se dogoditi. Na to je Barthelemy upitao Tuđmana mogu li sada otvoreno porazgovarati s obzirom na novonastalu situaciju. Tuđman mu je rekao da mogu, te napomenuo da mu je valjda jasno da ih prisluškuju, na što je Barthelemy odgovorio da mu je jasno jer inače ne bi sada bio u Parizu. Još je pripomenuo kako njemu nije jasno zašto ne mogu jedan novinar i historičar porazgovarati o stvarima koje ih zanimaju. Tuđman je rekao kako nije on njega pozvao, već je on sam inzistirao na dolasku kod njega, ali da žali za neugodnosti koje je doživio, jer općenito stvaraju negativnu sliku koja nikomu ne treba. Potom ga je Tuđman pitao gdje mu je rečeno da ima dvogodišnju zabranu ulaska u SFRJ i da li je trebao obaviti intervju s Bakarićem. Barthelemy je rekao da su mu to priopćili u Zagrebu, a da je policiji bio rekao da ide obaviti intervju s Bakarićem.[681] Čitajući cjeloviti tekst intervjua koji se donosi u prilogu ovog izvješća, možemo vidjeti da su postavljena prilično „škakljiva" pitanja o percepciji Zapada koji hrvatski narod gledaju kao sljedbenike ustaškog pokreta, o nacionalizmu i separatizmu, o odnosu prema Srbima, o osobnim pitanjima u smislu zašto je Tuđman u mirovini i izolaciji, a bio je sudionik partizanskog pokreta, i sl. Teško se oteti dojmu da je ovo bila bačena udica od SDS-a na koju su se trebali zakačiti Gotovac i Tuđman.[682]

Par dana prije potonjeg intervjua, Tuđmana je, prema izvješću SDS-a, posjetio „izvor" 14. svibnja 1980., prigodom kojeg ga je dočekala zabrinutost i tuga obitelji Tuđman zbog Titove smrti. Tuđman je rekao da su prigodni govori na ukopu bili na visokoj razini, spominjući Bakarića i Lazara Koliševskog, jedino zamjerajući službenom protokolu što nisu pozvali Ivu Rukavinu, a Koču Popovića jesu. Tuđman je ustvrdio da bi i on sada bio na sahrani da nije bio smetnja „crnorukašima", misleći na Rankovića i njegove ljude.[683] Govoreći opširno o tome, Tuđman je pokazivao izvorne tekstove potpisane od Titove ruke koji su mu davali podršku u

[680] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. svibnja 1980. Informacija br. 360, 2.
[681] U prilogu ovog izvješća donosi se cjeloviti tekst intervju i transkript razgovora koji su vodili Tuđman i Barthelemy koji ga je nazvao iz Pariza oko 23.00 sata. Tuđman u dnevniku također donosi fragmente ovog razgovora, te napominje da mu je došlo da kaže Barthelemyu da je mogao da „vidi u kakvom se položaju nalazim: gorem nego posljednji crnac iz afričke džungle, da i njima nitko ne brani na ovaj način razgovarati… (…) Rastjeraše sve ljude oko mene, na daju mi ni najobičnije pravo razgovora ili riječi iz mog intelektualnog zanimanja." Tuđman 2011.b, 65.
[682] Tuđman je u svojem dnevniku zapisao da mu je, u vrijeme kad je zbog bolesti privremeno bio pušten iz zatvora, Špiljak poručio da se i ubuduće čuva izjava i novinara". Tuđman 2011.c, 126.
[683] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. svibnja 1980. Informacija br. 365. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari.

njegovim historijskim promišljanjima i stavovima zbog kojih je došao u situaciju da ga je Krleža morao spašavati od 14 godina robije, koliko su mu bili namijenili crnorukaši. U tom kontekstu Tuđman spominje i svoju tužbu za članke u *Slobodnoj Dalmaciji*, u kojima su njega kao prvoborca strpali u isti koš s ustašama. Čitajući ovo izvješće, odmah upada u oči jedan gotovo dobronamjerni narativ, za razliku od, primjerice, izvješća „Knjaza", koji ciljano otvara određene polemike i onda zlonamjerno tumači Tuđmanove interpretacije, izvlačeći iz konteksta pojedine izjave.[684]

Vidjeli smo kako je u razdoblju između dvaju suđenja službena politika nastavila svoju totalitarnu praksu u smislu pritiska i ocrnjivanja disidenta u javnom prostoru. Veliku pozornost posvetio sam uratku Švedske televizije i reakcijama koje je potaknula u Jugoslaviji jer nam plastično pokazuje kakvim su mehanizmima pojedinci bili izloženi. S obzirom na sadržaj sporne emisije i njezine zakulisne igre u koje su bili umiješani mnogobrojni domaći i inozemni akteri, u kojoj su na perfidan način prevareni Čičak, Gotovac i Tuđman (uz prešućeni i neobjavljeni intervju s kardinalom Kuharićem i Šegedinom), ovo je bila najava suđenja. Tuđman i Gotovac etiketirani su u *Vjesniku* i na najgori mogući način upakirani u emisiju s naoružanim teroristima. Njihove izjave navodno su izazvale revolt jer su njima uvrijedili „socijalističke osjećaje građana" i zlonamjerno tumačili „društveno-političke prilike", što je u jugoslavenskom kaznenom pravu sankcionirano kao kazneno djelo. Završni čin prije podizanja optužbi bio je pokretanje grupne obrade „Most" koja je imala zadatak vršiti obradu aktivnosti „nacionalističke skupine" i te informacije uobličiti u tekst budućih optužbi.[685]

7. Drugi sudski progon

7.1. Konačni obračun s Tuđmanom

Sustavni progon i igre koje je godinama vodila tajna policija SFRJ s „ekstremnom emigracijom" nešto je što se rijetko moglo vidjeti u suvremenoj povijesti, ali strategijska uporaba terora na unutarnje neprijatelje također je eklatantan primjer brutalnosti jugoslavenskog totalitarizma koji – uzevši u obzir intenzitet i broj osoba koje su bile njime pogođene – ima sva obilježja državnog terorizma. Njegov krajnji cilj bio je učvršćenje i ostanak

[684] Na koncu se navodi da je izvor izvješća informativni razgovor obavljen s Kramer (Fredi) Alfredom (OO).
[685] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1978. Informacija br. 293. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Grupna obrada „Most" – Gotovac, Veselica, Tudjman i dr., plan radnji i mjera.

na vlasti jednopartijskog sustava, a to je u ovom slučaju značilo da je država koristila sve moguće potencijale kako bi se sačuvala Jugoslavija, koja je bila garant svih njihovih privilegija, sinekura i najbolja zaštita za nebrojene zločine koji su pod krinkom socijalističke revolucije i borbe protiv ekstremne emigracije, nacionalista i ostalih neprijatelja bili počinjeni. Već iz dosadašnjeg praćenja Tuđmana i njegova rada očigledno je bilo da on nije ustaša, ni terorist, niti je zagovarao nasilje ili raspirivao nacionalnu ili vjersku mržnju, ali čitajući tisuće stranica koje je o njemu prikupila tajna policija, počinjemo nazirati s kolikom revnošću i intenzitetom je to rađeno.[686]

Smrću Josipa Broza Tita, 4. svibnja 1980., započinje jedno novo razdoblje u povijesti SFRJ, ali također, ma koliko god je bio Tuđman ponižen, umirovljen i marginaliziran, ipak je Tito držao određeni balans – koji su plaćali Hrvati kao najviše oklevetani, ugnjetavani i iskorištavani narod – ne dopuštajući totalnu dominaciju srpskih unitarista i nacionalista, koje su pod krinkom jugoslavenstva preuzele i držale sve ključne poluge vlasti, ne samo u saveznoj vladi u Beogradu, nego i u Zagrebu. Titovom smrću započinje prvi veliki politički proces, kako je Tuđman i bio očekivao, te postaje „jasno da je od sredine 1980. godine krenuo 'pokušaj konačnog obračuna s Franjom Tuđmanom.“[687] SDS i dalje minuciozno prati Tuđmana, a njegovi prijatelji mu inkognito govore kako je tužiteljstvo dobilo nalog da se protiv njega i Gotovca pokreće sudski proces.[688] U takvim okolnostima Tuđman odlazi s obitelji u Umag na godišnji odmor, te se nakon dva tjedna, 14. srpnja, vraća u Zagreb. Dok je obavljao vrtne poslove, dolazi na vrata od ranije poznati poštar Ivica koji mu uručuje nepoznatu pošiljku. Misleći da se radi o sudskom pozivu vezanom za njegovu tužbu protiv članka iz *Slobodne Dalmacije*, Tuđman uzima poziv, ali vidjevši da se radi o pozivu Okružnog suda u Zagrebu „na saslušanje kao okrivljenog po čl. 133, t. 1 i 2“, nisam se dvoumio: na odmoru sam ovaj mjesec pa mi poziv nije mogao biti uručen“.[689] Istog dana Tuđmana zove Gotovac koji se također interesira glede poziva koji je i on dobio, pripomenuvši kako je kazna za neprijateljsku djelatnost i veze s emigracijom, čl. 133., najmanje tri godine zatvora. Sljedećeg dana, krenuvši

[686] Tvrdnju o intenzivnom praćenju Tuđmana i njegova rada potvrđuje opsežna izvorna građa konzultirana u ovom radu koju je prikupio SDS putem brojnih izvješća suradničke mreže i snimljenih telefonskih razgovora, kao i razgovora prikupljenih tajnim snimanjem.

[687] A. Tuđman 2006, 235.

[688] „J. mi priopćuje: u četvrtak, prije odlaska na odmor svratio Pastir da poruči meni i Vl. da je tužiteljstvo dobilo nalog da pokrene postupak protiv nas!“ (J. je Jure Sarić). Tuđman 2011.b, 68.

[689] Tuđman 2011.b, 68. Inače „zloglasni“ čl. 133 Krivičnog zakona govori o inkriminaciji vršenja neprijateljske propagande protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i sigurnosti SFRJ, omogućavao je proizvoljno tumačenje suca kojemu su bile odriješene ruke pa je mogao okrivljenika osuditi na vremensku kaznu od jedne do više godina zatvora. U praksi je to značilo ako se dokaže veza s terorističkom emigracijom osobe su dobivale kazne i do 15 godina robije.

natrag za Umag, Tuđman u dnevniku zapisuje kako se stalno okretao i nervozno žurio, očekujući svaki tren „da me Udba neće zaustaviti". Međutim, iako su pažljivo pratili svaki Tuđmanov korak, ipak ga nisu zaustavili i Tuđman se bez poteškoća vratio u Umag. O tome opširno možemo čitati iz izvješća koje je sastavljeno od „društvene veze 'Toni'„, koji je dio odmora proveo s Tuđmanom: „Od 1.7. do 14.7.1980. godine izvor je boravio u Umagu, gdje je ostvario kontakt sa Tuđmanom Franjom, koji se tamo nalazio na odmoru."[690] U nastavku „Toni" opširno piše o razgovorima koje je vodio s Tuđmanom, vrteći se oko tema Jugoslavija poslije Tita, te o ekonomskoj krizi koja ugrožava budućnost. Izvor posebno ističe kako je Tuđman u više navrata spominjao Milutina Baltića u negativnom kontekstu, koji „hoda okolo po zborovima i poziva na hapšenja (…) Baltić se sa tim svojim govorima i ponašanjima bori protiv Jugoslavije, jer iritirajući nas, razbija Jugoslaviju".[691] Tuđman u nastavku govori da su oni koji su sada potjerani i bačeni na margine društva svojom žrtvom stvarali Jugoslaviju, a sada na rukovodećim položajima, bilo u diplomaciji, bilo u vojsci, nema nigdje Hrvata i to postaje rak-rana koja se mora riješiti. Tuđman misli da bi se situacija mogla riješiti po primjeru kako funkcioniraju kantoni u Švicarskoj, koji imaju „svoju poštu, svoju vojsku, svoju policiju, i onda bi u Jugoslaviji imali reda".[692]

U službenim spisima SDS-a ovako je pokriven Tuđmanov boravak u Umagu, te se ne spominje kakvu je dramu Tuđman proživio prema njegovim riječima u sumnjivoj prometnoj nezgodi, o kojoj nema ni spomena. Međutim, ponovo se Tuđmanov dnevnik – iako, kao što sam već rekao, pisan ezopovski – pokazuje prvorazrednim svjedokom i vjerodostojnim izvorom za pozadinu i ovog događaja. Naime, Tuđman zapisuje, nakon što se vratio iz Zagreba u Umag, da je 17. srpnja 1980. navratio kod njega Toni Kalebota pozvavši ga na tenis.[693] Toga dana je bio četvrtak i oni su se dogovorili da se ponovno nađu idući tjedan kad bi Tuđman trebao naići s autom po njega, a on bi ga sačekao ispred njegove kuće na cesti. Sukladno dogovoru, Tuđman je navratio po njega u utorak, 22. srpnja u 16.40 sati. Kako Tonija još nije bilo na dogovorenom mjestu ispred njegove kuće, Tuđman je parkirao auto na kolniku, ostavivši u autu sina Stjepana i unuke, i izašavši na cestu ugledao je da mu nešto govori Tonijeva punica. Kako Tuđman nije mogao čuti, osvrnuvši se na obje strane ceste, krenuo je

[690] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1980. Informacija br. 482. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari.
[691] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1980. Informacija br. 482., 2-3.
[692] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1980. Informacija br. 482, 4.
[693] Smijemo li reći da je to „društvena veza 'Toni'„ iz prethodnog izvješća, koji je prema ovim dokumentima natjeran ili iskorišten kako bi sudjelovao u prljavim obavještajnim igrama. Tuđman 2011.b, 68.

pretrčati na drugu stranu. „Odjednom osjetim udarac auta i negdje između neba i zemlje pomislim – odakle se stvorio?! Sad ću biti mrtav ili invalid".[694] Pavši na cestu, Tuđman je u polusvijesti mogao vidjeti kako se zaustavlja auto koji je dolazio iz suprotnog smjera, dok je on ostao ležati na cesti. U međuvremenu je došao Stjepan i s još nekoliko osoba prenio ozlijeđenog Tuđmana ispred Tonijeve kuće. Ubrzo su stigla kola hitne pomoći i odvezla ga u obližnju ambulantu.[695] Vrativši se u Zagreb i pošavši na više pregleda kod kirurga i neurologa, uz preporuku mirovanja i terapije za povrijeđenu nogu.[696]

Dana 1. kolovoza 1980. u posjetu Tuđmanu dolazi Gotovac koji mu je ispričao kako je bio na saslušanju gdje su ga ispitivali o sadržaju intervjua koje je dao za Švedsku TV, talijanski list *Il Tempo* i francuski radio. Veli da su mu rekli da je prikazao lažno stanje i ocrnio ugled SFRJ svojim izjavama, da nema putovnice, nigdje ne radi, također da mu je zabranjeno objavljivati tekstove i to kako je opisivao svoje užasno iskustvo u KPD Gradiška. Nakon što nije preuzeo prvi poziv na saslušanje, Tuđmanu je 6. kolovoza stigao ponovni poziv da se javi na saslušanje 8. kolovoza u 8.30 sati. Tuđman je napisao odgovor da trenutno nije u mogućnosti odazvati se na poziv jer „ležim nepokretan, pošto sam stradao u prometnoj nesreći".[697] U nastavku dnevnika Tuđman navodi kako je u prilogu odgovora priložio potvrdu od doktorice iz njegove ambulante na Tuškancu, Božene Dumančić, koju mu je izdala temeljem nalaza i uputnice liječnika iz Umaga. Doktorica Dumančić je uvečer svratila kod Tuđmanovih i priopćila im da ju je toga dana posjetio sudac Okružnog suda Cigale, koji je voditelj istrage, i pred medicinskom sestrom vikao na doktoricu Dumančić u smislu što to ona radi. Isto ovo također navodi izvješće koje je SDS sastavio 14. kolovoza, praveći detaljan osvrt na ovu situaciju. Tako se navode okolnosti zbog kojih se Tuđman odbio odazvati na poziv Okružnog suda u Zagrebu na koji se trebao odazvati 8. kolovoza. „Pismu je priložio i liječničku potvrdu, izdanu od liječnice DZ Centar-Zagreb Dumančić Božene, u kojoj se navodi da

[694] Tuđman 2011.b, 69. Ankica Tuđman u svojim sjećanjima također piše o ovom incidentu, za koji joj je Tuđman rekao: „Pokušali su me ubiti, riješiti se mene zauvijek. Taj auto čekao je spreman da me pregazi, znajući da ću biti na tom mjestu u određeno vrijeme. Dakle počelo je. Što sada slijedi, pitam se." A. Tuđman 2006, 236.

[695] Tuđman je bio potpuno svjestan s kim ima posla, pa piše kako nije nova pojava da se nepoželjni povjesničari fizički uklone. Tih godina već je bio dobronamjerno upozoren da se pazi, Tuđman se, radeći osvrt na tegobni put kojim je morao proći, prisjetio i nezgode u Umagu 1980. kada je bio došao na zakazani sastanak s jednim poznanikom. Prelazeći cestu, iako je pazio na promet, iznenada ga je udario automobil te je s težim ozljedama prevezen u bolnicu. Sumnju u ovaj možebitni nesretan slučaj baca činjenica da se kasnijim uvidom nije mogao naći nikakav zapisnik ili pismeni trag iako je na mjesto nezgode došla policija, a sam Tuđman je do bolnice prevezen vozilom hitne pomoći. Tuđman 1989, 89, fusnota 105.

[696] Tuđman 2011.b, 69.

[697] Tuđman 2011.b, 69.

Tuđman Franjo zbog povrede zadobivene u saobraćajnoj nesreći u Umagu 22. 7. 1980. godine, mora mirovati najmanje mjesec dana…".[698] U spisu se također navodi kako je istražni sudac Okružnog suda u Zagrebu 11. kolovoza osobno posjetio liječnicu Dumančić u njezinom uredu, tražeći da mu predoči dokumentaciju za Tuđmana s nalazima i anamnezom. Ona je objasnila da je potvrdu za Tuđmana napisala temeljem nalaza i uputnice koje je Tuđman dobio u Umagu nakon što je nad njim izvršen pregled zbog prometne nezgode u kojoj je stradao.[699]

Nekoliko dana kasnije, 11. kolovoza, istražni sudac Cigale angažirao je medicinskog sudskog vještaka Dušana Zečevića koji je, temeljem dostupne liječničke dokumentacije, utvrdio da se Tuđman mogao odazvati pozivu. Uslijedio je novi poziv Tuđmanu za saslušanje, koji je također odbio zbog povreda i vrtoglavice koja ga je mučila nakon prometne nesreće. Kada je stigao „novi poziv, četvrti u dva mjeseca", Tuđman je odlučio 17. listopada otići na Okružni sud sucu Vladimiru Cigaleu radi saslušanja".[700] U naredna tri tjedna, Tuđman je imao tri saslušanja, iščitavajući iz njih već pripremljenu i pomno isplaniranu političku intrigu. Nakon toga, 17. studenog 1980., Okružno javno tužilaštvo podiglo je optužnicu protiv Tuđmana koja je sadržavala optužbe da je poticao mržnju, nacionalizam i bio u kontaktima s ekstremnom emigracijom, potkrepljujući sve to izdvojenim rečenicama iz njegovih intervjua.[701]

Treba uzeti u obzir da je novoosnovani Komitet za podršku demokratskim disidentima u Jugoslaviji (Committee to Aid Democratic Dissidents in Yugoslavia), u kojem je Tuđman imao mjesto jednog od potpredsjednika, sve češće slao upite i materijale koji su bili adresirani na Tuđmana, na što je Služba bila posebno osjetljiva. Također je zabilježen dolazak predstavnika Udruge za međunarodno pravo (International Human Rights Law Group), Amy Young Anawaty i Kolba Charlesa. Ciljevi ove organizacije uključuju osiguranje pravne pomoći u domeni međunarodnog prava i studijske programe. U razgovoru s njima Tuđman je govorio o ljudskim pravima i državnom uređenju Jugoslavije, a posebno o povijesti i sadašnjem položaju Hrvatske, „uz napomenu da je želio dokazati 'da cijela Hrvatska nije bila fašistička, barem ne više od drugih krajeva Jugoslavije."[702] Tijekom razgovora o krivičnom postupku

[698] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. kolovoza 1980. Informacija br. 520. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – neodazivanje na sudski poziv.
[699] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. kolovoza 1980. Informacija br. 520, 2. Također u: Tuđman 2011.b, 69.
[700] A. Tuđman 2006, 236.
[701] A. Tuđman 2006, 237.
[702] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. kolovoza 1980. Informacija br. 535. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – posjeta predstavnika „Udruženja za međunarodno pravo, za pitanja ljudskih prava" iz Washingtona, 2.

protiv Tuđmana, koji je rekao da ga optužuju zbog izrečenih stavova o Hrvatskoj, Tuđmanovi sugovornici su spomenuli kako su bili praćeni od aerodroma do Tuđmanova stana. Također su mu dali listu osoba s kojima bi se htjeli susresti, a Tuđman im je preporučio Vladu Gotovca, kojeg su oni posjetili nakon završenog razgovora s Tuđmanom.[703]

Nakon što je poštom zaprimio optužnicu OKT-a 17. studenog 1980., Tuđman je sljedeći dan otišao kod liječnika NK Dinamo, Gordana Jankovića, koji je utvrdio da se radi o potresu mozga, te mu je izdao potvrdu o obvezi strogog mirovanja. Zbog toga je 20. kolovoza Tuđmanov odvjetnik, Vlado Marić, otišao na sud kako bi opravdao Tuđmanov nedolazak. U međuvremenu, Tuđmana je iz Švedske nazvala žena koja je predstavila sebe kao članicu Amnesty Internationala i interesirala se za trenutnu situaciju. Postavila je nekoliko pitanja, uključujući situaciju s Gotovcem i njegovim sudskim postupkom. Tuđman je objasnio da je Gotovac bio na više saslušanja, dok je on sam odgađao sudske pozive zbog bolesti. Predstavnica Amnesty Internationala dalje je ispitivala Tuđmana o optužbama protiv njih, pitajući koji zakonski akti su navodno prekršeni. Tuđman je odgovorio da ih terete zbog intervjua za Švedsku televiziju, kao i zbog intervjua za talijanske, francuske i njemačke tiskovine i radio. Na pitanje o zakonu, Tuđman je spomenuo „Član 144., točka 1 i 2". Sugovornica je pitala: „Što to znači?" Tuđman je objasnio da se o tome ne bi znao dobro izraziti na engleskom jeziku, a ona je ponudila da razgovor nastavi s „Hrvatom…".[704] Taj novi sugovornik upitao je Tuđmana o čemu se radi u vezi njegove optužnice, na što je Tuđman odgovorio da se terete zbog djelatnosti protiv jugoslavenskog društvenog uređenja, propagandne neprijateljske djelatnosti te kontakata i suradnje s inozemstvom. Na kraju je sugovornik iz AI-a pitao Tuđmana ima li još nešto za dodati, na što je Tuđman ironično odgovorio da bi ovaj razgovor mogao biti razlog za proširenje optužbe".

U to vrijeme Tuđmana je posjetio odvjetnik Željko Olujić, koji ga je trebao zastupati pred sudom. Tuđman mu je ispričao okolnosti vezane uz poziv na saslušanje i svoje zdravstveno stanje, pritom upozoravajući Olujića da se u njegovom slučaju radi o političkom procesu. Istaknuo je da će „oni nastojati pronaći i ono čega nema", te da će to raditi koristeći znance, pa čak i najbolje prijatelje".[705] Tuđman je u nastavku detaljno opisao kako je davao intervjue inozemnim televizijama, novinama i radiju. Posebno se osvrnuo na intervju koji je

[703] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. kolovoza 1980. Informacija br. 535, 2.
[704] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. kolovoza 1980. Informacija br. 536. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) i Vlado Gotovac (OO) – aktivnosti u vezi krivičnog postupka, 2.
[705] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. kolovoza 1980. Informacija br. 547. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – aktivnost i komentari.

dao Švedskoj televiziji, zbog kojeg su službene vlasti iz Beograda nekoliko puta reagirale putem Socijalističke internacionale, budući da je socijalistička vlada bila u Švedskoj. Tuđman je naveo da je u vezi s tim putovao Miloš Minić u Stockholm. Ostalim novinarima oduzeti su snimljeni materijali i protjerani su iz Jugoslavije, a nekima je izrečena zabrana ulaska u zemlju na nekoliko godina. Razgovor se potom usmjerio na Tuđmanovo zdravstveno stanje, pri čemu je izjavio da je poslušao savjet odvjetnika Vladimira Marića, koji mu je preporučio da zbog glavobolja posjeti neurologa Davida Davidovića kako bi dobio specijalističku potvrdu. Tuđman se osvrnuo i na sudski proces koji je pokrenuo protiv Živorada Mihajlovića Šilje, navodno bivšeg člana SDS-a, kojeg je Tuđman tužio zbog članka u *Slobodnoj Dalmaciji* iz 1979. godine, u kojem je Mihajlović spominjao povezanost Tuđmana s Brunom Bušićem i emigracijom".[706] Tuđman je ispričao kako su novine poput *Slobodne Dalmacije* i *Ekspres politike* zloupotrijebile tisak, posebno u članku iz 1972. godine koji je spominjao ustašku grupu ubačenu u SFRJ. Namjerno su kompromitirali njega, spominjući njegovo ime 28 puta kao osobu povezanu s ekstremnom emigracijom i Bušićem. Na kraju, odvjetnik Olujić spomenuo je suca Mihaljevića, koji je osudio studente Budišu i Čička na višegodišnje kazne, a zatim je bio promaknut na mjesto suca Vrhovnog suda Hrvatske.[707]

Dana 11. rujna 1980. Tuđmana je posjetio Većeslav Jakovac, sudac Okružnog suda u Zagrebu. Razgovarajući o trenutnoj situaciji, Ankica Tuđman je, budući da je Tuđman bio u vrtu, spomenula kako su ga iz suda željeli osuditi iznenada, a sudac Jakovac je istaknuo kako su čak pozvali liječnika Gordana Jankovića na saslušanje, vršeći pritisak na njega kako bi izdao potvrdu o nužnosti Tuđmanova mirovanja zbog prometne nesreće. Jakovac je dodao da „Dragosavac i Baltić to forsiraju pod svaku cijenu i da žele iskoristiti materijale koje imaju o Švedskoj".[708] Ankica je odgovorila kako joj je Tuđman ispričao da je Bakarić pozvao Dragosavca, iskazujući neslaganje s njegovim postupcima, na što je Jakovac dodao da Bakarića više nitko ne uzima ozbiljno. Također je upozorio Ankicu da se svi njihovi telefonski razgovori snimaju, pa se trebaju oprezno ponašati. Ankica je odgovorila da su toga svjesni te da Tuđman čini i govori samo ono što je u hrvatskom interesu. U međuvremenu je Tuđman došao iz vrta i pridružio se razgovoru. Ponovivši ono što je već rekao Ankici, sudac Jakovac je rekao da će

[706] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. kolovoza 1980. Informacija br. 547, 2.
[707] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. kolovoza 1980. Informacija br. 548. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – aktivnost i komentari, 2.
[708] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. rujna 1980. Informacija br. 612. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Ovdje se spominju materijali sa Švedske televizije u vezi sa spornom emisijom, što ukazuje da je emisija bila naručena i trebala pružiti dokaze koji će biti izravan povod za obračun s Tuđmanom i drugima. Ovo je bilo planirano već 1972. godine, kada, iz političkih razloga, nisu uspjeli poduzeti akciju koju su željeli.

Tuđmanov slučaj sada biti upućen na očitovanje u CK, te da će se oni o tome očitovati. Tuđman je dodao da se tamo nalazi Branko Puharić, koji će postupiti onako kako mu bude rečeno. Na temu TV emisije, Tuđman je istaknuo da je govorio o žrtvama logora Jasenovac, napominjući manipulacije i zloupotrebe koje se sustavno provode u vezi s tim. Spomenuo je da je ugledni profesor i marksist javno izjavio da je hrvatska dijaspora fašistička, te da su „i Hrvati koji žive u Hrvatskoj svi fašisti…".[709] Jakovac je ustvrdio kako sve to nije slučajno i pomno je planirano jer „oni pišu povijest, pišu historije, a nitko ne smije tu pisnuti".[710] Ponovo je upozorio Tuđmana da mu se stalno prisluškuje telefon tako da je najbolje da o ničemu bitno ne govori na nj. Tuđman je odgovorio da mu je to poznato, ali da oni sada koriste materijale koje su zaplijenili od novinara na kojima su njegovi intervjui. Tuđman se prisjetio da su ga isto tako htjeli, po Rankovićevu nalogu, goniti i 1965., ali su Tito i Kardelj rekli da puste Tuđmana jer jedini on daje otpor hegemonizmu. Na koncu je Tuđman rekao kako su Marijana Cvetkovića kad su ga poslali u Beograd totalno prezreli i držali kao običnog kurira. Jakovac je nadodao da mu je osobno Cvetković, ogorčen načinom kako su se odnosili prema hrvatskim predstavnicima u Beogradu, jednom prigodom rekao: „Dokle ćemo dozvoliti da nam po glavi seru".[711]

Fredi Kramer je 11. rujna 1980. ponovo bio kod Tuđmana gdje je preko prislušnih uređaja u Tuđmanovu stanu označenih kodnim imenom „Soča" zabilježen transkript njihova razgovora. Očito je kako je Kramer pod prijetnjom ili ucjenom poslat u Tuđmanov stan, s obzirom da je na početku razgovora neprestano ispitivao Tuđmana o različitim stvarima kao da radi intervju s njime, a nikako kao prijateljski razgovori. Primjerice, interesirao se o Tuđmanovu odnošaju s Đilasom i knjizi koju je napisao u kojoj napada Tita, potom o situaciji u Poljskoj vezano za val radničkih protesta, te na koncu o novostima glede Tuđmanova poziva na sud. Vezano za sud, Tuđman je rekao kako je ogorčen jer ga je beogradska crnorukaška organizacija preko Živorada Mihajlovića Šilje oklevetala i uvrijedila, na što se on odlučio tužiti ga kako bi zaštitio soj ugled, ali to je sve bilo izrežirano. Našavši se u situaciji da ne može objavljivati znanstvene članke, baviti se svojom profesijom, putovati vani na mnogobrojne

[709] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. rujna 1980. Informacija br. 612, 4. Tuđman u ovom dijelu citira intervjue koje je dao Ernest Bloch za njemački časopis *Der Spiegel* 3. veljače 1975., na koji je Tuđman odgovorio otvorenim pismom. U pismu je detaljno razjasnio povijesne istine o ulozi Hrvata u Drugom svjetskom ratu, navodeći da su partizanske snage u Hrvatskoj bile brojčano jednake onima u svim drugim jugoslavenskim republikama zajedno. Tuđman kritizira Blochove prijašnje negativne stavove prema hrvatskom narodu, smatrajući da je Bloch do tih zaključaka došao temeljem tekstova u kojima je Marx spominjao "kontrarevolucionarne narode", među kojima je bio i hrvatski narod. Tuđman 1995., Ernest Bloch i Hrvati ili (možda) marksizam i nacionalno pitanje, 10. veljače 1975., 312-317.
[710] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. rujna 1980. Informacija br. 612., 4.
[711] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. rujna 1980. Informacija br. 612., 5.

znanstvene skupove na čije pozive se nije mogao odazvati, odlučio je progovoriti stranim novinarima kako bi nekako ukazao na neizdrživi i neljudski položaj u kojem je živio posljednjih godina.[712] Govoreći o Okružnom tužitelju i sucima, Tuđman je ustvrdio da su to naši „bedaki" koji servilno rade što im zapovjedi crna ruka. Komentirajući izjave tajnika Predsjedništva CK SKJ Dušana Dragosavca, Tuđman je izjavio kako „Oni mene mogu zatvoriti, mogu me ubiti, ali on ne zna da na taj način on i Baltić radjaju novo zlo".[713] Iznoseći svoje viđenje prevladavanja stalnih kriza i antagonizama u SFRJ, Tuđman je izjavio kako je istinsko konfederativno uređenje jedini način održanja Jugoslavije. Time bi se SFRJ samo učvrstila, jer inače će se dogoditi kao sa starom Jugoslavijom koja se raspala kao kula od karata, za razliku od partizanskog pokreta koji je uspio jer je svaki narod želio braniti svoje, pa je osnovan Glavni štab Hrvatske, i rat je dobiven na tom modelu, te smo imali Glavni štab Makedonije, Glavni štab Srbije, a potom je ponovo došlo do ukidanja nacionalne vojske koje smo imali tijekom rata i vraća nas na staro koje se pokazalo fatalnim za sve. U nastavku ovoga dopisa donosi se intrigantan dodatak jer preko „objekta „Soča" utvrdjeno je da je Alfred Kramer ispričao Tuđman Franji da održava kontakte sa SDS".[714] Ujedno je otkriveno da ga je Tuđman savjetovao koje informacije će prenijeti SDS-u i na koji način će ih interpretirati. Nakon toga je obavljen informativni razgovor s Kramerom gdje je potvrdio navade iz dijela razgovora njega i Tuđmana koji se mogao dešifrirati (očito su kao što smo vidjeli iz ranijih primjera Tuđmanovi pojačavali glazbu ili odlazili u druge prostorije), te je dogovoreno da se nastave kontakti s Kramerom „u cilju postepenog pasiviziranja kontakta".[715]

---

[712] Govoreći o trenutnom stanju duhova, Vlasta, supruga od Vlade Gotovca je rekla kako im je talijanska novinarka Carla Falcone govorila tijekom intervjua s Gotovcem, da je bila u Češkoj gdje je razgovarala sa svima, a u Beogradu su je skori svi primili na razgovore. Došavši u Zagreb pokušala je dogovoriti susret sa Savkom, Tripalom, Marijanom Matkovićem, ali su je svi odbili ustvrdivši kako su „u Zagrebu svi kukavice i da je jedino naišla na jednog pjesnika i na bivšeg partizana (generala) koji su je primili", misleći na Gotovca i Tuđmana. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. studeni 1980. Informacija br. 721. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Gotovac Vlado (OO) - posjeta Aras Davora sa suprugom, 2.

[713] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. kolovoza 1980. Informacija br. 651. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Alfred Kramer (OO) – aktivnost, 2. Čitajući ovaj Tuđmanov dijalog na poticaj Kramera, dojam je da su ovo njih dvojica izrežirala i na ovaj način poslali poruku tadašnjem partijskom i političkom vodstvu SR Hrvatske, prezentiranih u osobama dvojice Srba Dragosavca i Baltića. Ovu pretpostavku potvrđuje i napomena koja je dana na koncu ovog izvješća, na koju ću se osvrnuti u nastavku.

[714] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. kolovoza 1980. Informacija br. 651, 3.

[715] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. kolovoza 1980. Informacija br. 651, 4. dokument je potpisao tadašnji načelnik Centra Zagreb Zdravko Mustač.

7.2. Medijska priprema optužnice

Inače je već od same objave feljtona „Operacija Raduša“, koji je tiskan u deset nastavaka u Nedjeljnoj Dalmaciji, Tuđman shvatio poruku i smisao istih. U svome dnevniku od 26. prosinca 1979., Tuđman zapisuje kako je 23. prosinca završen spomenuti feljton u Nedjeljnoj Dalmaciji, u kojem ga autor Mihajlović Šilja „raskrinkava kao branitelja ustaša i Mačeka, zatim da sam ja omogućio odlazak Bruni Bušiću u emigraciju s lažnom putovnicom; da sa svojim izjavama švedskoj TV i stranim novinama branim teroriste i tsl. Sve u svemu stvaranje psihoze pogroma: evo ga za slobodni odstrjel!“.[716] Zbog toga Tuđman odlučuje na promatrati pasivno započetu hajku na njega, te piše odgovor na redakciju Nedjeljne Dalmacije i autora tuži sudu. Nakon što su mu odbili objaviti odgovor na sporni članak, Tuđman je tužio i urednika Miru Jajčanina, čiji je odvjetnik na ročištu u Splitu, 29. veljače 1980. pred Vijećem Okružnog suda, te Tuđmanom i odvjetnikom Marićem, pročitao kako je Tuđmanov odgovor bio uvredljiv i preopširan u kojem je insinuirao kako je autor poistovjetio hrvatski narod s ustašama, nabrajajući zablude Bušića i Mačeka, posebno ističući kako je cjelokupni Mihajlovićev tekst na tragu ocjena 28. sjednice CK SKJ. Tuđman zapisuje kako je potonji „odgovor na tužbu napisan u analitičkom središtu onih što su i poslali Šilju Mihailovića na poprište…“.[717]

Naime, u odgovoru na navedeni feljton koji je Tuđmana posebno pogodio, i zbog povezivanja s ustašama i povijesnim insinuacijama, ali i zbog anticipiranog suđenja koje je prema Tuđmanu ovim bilo najavljeno. Ističući kako ga je podmuklo pokušao povezati s ustaškom emigracijom i nekim svjetskim špijunskim centrima, čija je neutemeljenost i zaslijepljena zlonamjernost neprispodobiv primjer „u ukupnom srpskom i hrvatskom novinarstvu sve tamo od tisućudevestoosamnaeste pa do naših dana“.[718] Tako Tuđman radeći osvrt na članak navodi kako se njegovo ime prvi put spominje u šestom nastavku u kojem je Šiljo - negativno pišući o beogradskom odvjetniku Jovanu Boroviću koji je tadašnjem režimu bio trn u oku braneći političke osuđenike i disidente - napisao da je bio odvjetnik i Tuđmanu, što Tuđman opisuje kao običnu laž. „U istom nastavku Mihajlović izmišlja da je 'razgovor Franje Tuđmana i Vlade Gotovca s njemačkom televizijom posvjedočio' da se 'Zapad za Hrvatsku treba zainteresirati, ako je potrebno i silom.“[719] Problem je u tome, nastavlja Tuđman,

[716] Tuđman 2011.b, 44.
[717] Tuđman 2011.b, 55.
[718] Tuđman 1995, 372, „Navik on živi ki zgine pošteno“, odgovor Franje Tuđmana na feljton „Operacija Raduša“ koji je bio objavljivan u Nedjeljnoj Dalmaciji od broja 446, 25. studenog 1979., do broja 450, 23. prosinca 1979., po scenariju Živorada Mihajlovića Šilje
[719] Tuđman 1995, 373.

što ove navode na potkrepljuje citirajući Tuđmana, nego se poziva na članak izvjesnog Mladena Švarca koji je tiskan u jednom emigrantskom ustaškom listu. Te laži kulminiraju u posljednjem nastavku u kojem je izrečeno pregršt laži i fabriciranih podataka kako bi se postigao željeni učinak zbog kojeg je i pisan. Optuživši bez ijednog argumenta Tuđmana da je pomogao Bušiću da s lažnom putovnicom pobjegne iz zemlje, okrivljujući implicitno Tuđmana i za njegove kasnije djelatnosti u organiziranju terorističkih akcija i otmice aviona.[720]

Ali tu ne staju monstruozne optužbe, dapače, ide se dalje s njima, te se u osvrtu na intervju koji je Tuđman dao švedskoj TV, navodi kako Tuđman brani ustaški pokret. Tuđman ponovo citira dio iz intervjua u kojem je rekao kako su zlonamjerne tvrdnje o ustaškom karakteru hrvatskog nacionalnog pokreta ili „čitavog hrvatskog naroda", argumentirajući to razvojem NOP-a u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata. Međutim, obranu hrvatskog naroda od tih kleveta, nastavlja Tuđman, Mihajlović shvaća kao obranu ustaštva. To sve Mihajlović sada povezuje s Antom Pavelićem koji je na početku ratu odmah nakon dolaska ustaša na vlast na radiju izjavio kako su mu uzori fašisti i nacisti jer su oni svi fašisti. Nakon toga Mihajlović se nadovezuje na to aluzijom kako je jamačno i Tuđman bio među onima koji su taj Pavelićev govor slušali na krugovalnoj postaji. Ovo Tuđman doživljava kao vrhunac klevete i bezobrazluka da se na ovakav primitivan način u javnost iznose takve optužbe, kojim je autor dokazao da je Tuđman „'branitelj ustaša' i 'kriminalac', tj. – ustaša, iliti terorist i fašist".[721] Držeći da još uvijek ima dobronamjernih ljudi koji drže do istine, Tuđman navodi kako je on nositelj Partizanske spomenice 1941., broj 8.553 od ukupnog broja od 27.523 prvoboraca koji su upisani u registra za područje cijele Jugoslavije, koju je zaslužio boreći se za slobodu svoga naroda kao jedan od malobrojnih organizatora NOP-a u Hrvatskom zagorju. U nastavku Tuđman donosi naslove nekih svojih pisanih radova u kojima se može vidjeti kakve stavove on zastupa, nasuprot Mihajlovićevim klevetama koje šire nacionalnu mržnju s ciljem poticanja psihoze straha i progona, te koje imaju za cilj pokazati da Tuđman zaslužuje vješala.[722]

Na koncu Tuđman citira pasus kojim je Mihajlović završio krilaticom „Kraj za izdajnike uvijek isti" a to je da mu se zatire svaki spomen i ime, ističući da se u ovome prvi put slaže sa autorom. Tuđman mu također predlaže da ode do njegova rodnog mjesta u kajkavskom Zagorju, gdje se nalazi spomenik sudionicima NOB-a na kojem će moći pročitati „i imena mog

[720] Tuđman 1995, 373.
[721] Tuđman 1995, 375.
[722] Tuđman 1995, 375.

oca Stjepana (član ZAVNOH-a i AVNOJ-a) i brata Štefeka (koji je 1943. poginuo kao sedamnaestogodišnji partizan)" uz koja stoji natpis „Navik on živi ki zgine pošteno!".[723]

Dana 23. listopada 1980. odvjetnik Vladimir Marić posjetio je Tuđmana kako bi se dogovorili glede tužbe koju je Tuđman podnio protiv Mihajlovića Šilje i krivičnom postupku koji je pokrenut protiv Tuđmana vezano za njegove intervjue stranim novinarima. Glede tužbe protiv Mihajlovića, i njezinog premještanja na sud u Beograd, Tuđman drži da to nije pokrenuo sudac u Splitu, nego je to sinkronizirana akcija s optužbom Okružnog javnog tužilaštva pokrenuta protiv njega u Zagrebu. Odvjetnik Marić primjećuje kako su oni u tužiteljstvu citirali pojedine Tuđmanove izjave, ali će oni tražiti cjelovite materijale, napominjući kako mu se rad drugog odvjetnika Željka Olujića ne sviđa, jer djeluje nezainteresirano. Tuđman je predložio Mariću, tražeći telefon, da odmah pozove Olujića da dođe, napominjući da je za njega dobio posebnu preporuku, pojačavajući ton na radiju kako bi barem malo otežao snimanje onima koji ih prisluškuju.[724]

Potom je Marić krenuo sa čitanjem optužnice, prekidan Tuđmanovim komentarima. Komentirajući citate iz intervjua koji je Tuđman dao talijanskoj novinarki Clari Falcone, ustvrdio je kako on njoj uopće nije dao intervju, nego se radi o razgovoru koji su vodili kada ga je posjetila, te je ona to interpretirala na svoj način. Glede snimljenog materijala za Švedsku televiziju, većina citata iz optužnice je citirana iz ustaškog lista, jer je od njegova integralnog intervju pušten samo mali dio. Onda je Marić pokrenuo pitanje Jasenovca i broja stradalih u SFRJ, upitavši Tuđmana kakva je realna procjena i njegov stav o tome. Tuđman je rekao da je poznat stav „službene" historiografije koja je etablirala brojke od 600 do 900 tisuća, a brojka od 700.000 bila je najčešće citirana. Pošto je on radio u povijesnom institutu i bavio se tim pitanjem došao je do službenih podataka statističkog zavoda koji govore da je u svim ustaškim logorima i zatvorima stradalo 59.000 osoba, ali to nitko nije uzeo u obzir i s vremenom su prihvaćene sasvim druge brojke. Tuđman se prisjeća da mu je jedan od osnivača Prvog zagorskog partizanskog odreda i narodni heroj Marko Belinić rekao kako „je u Jasenovcu stradalo više Hrvata nego Srba…".[725] Tuđman te brojke stavlja u kontekst ukupnog broja poginulih, što treba razlučiti od demografskih gubitaka koje je imala SFRJ tijekom rata. Tuđman iznosi podatke kako je broj poginulih od 700 do 800 tisuća na području cijele SFRJ, a

[723] Tuđman 1995, 376, Zagreb, 11. siječnja 1980.
[724] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. studenog 1980. Informacija br. 688. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – saznanja i aktivnosti u vezi pokretanja krivičnog postupka, 2.
[725] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. studenog 1980. Informacija br. 688, 4.

1,7 do 2,1 milijuna iznose demografski gubitci, u koje su uključeni protjerani Nijemci u iznosu od 200 tisuća, te isto toliko onih koji su otišli u emigraciju, iako je realna brojka oko 300 tisuća. Potom se u demografske gubitke računao pad nataliteta tijekom ratnih godina, te se statističkim izračunom došlo do brojke od 450 tisuća. Kada se ovom pridoda broj od po 100 tisuća Talijana, Mađara i Turaka koji su protjerani ili pobjegli iz Jugoslavije, dolazi se do brojke od oko 2 milijuna demografskih gubitaka. Za izračun ovih brojki korištene su tri različite metode za izračun demografskih gubitaka (koji se često krivo navode kao broj ubijenih). Prema jednom izračunu, taj broj iznosi oko 1 milijun ljudi, prema drugoj metodi 1,8 milijuna, a prema trećoj 2,1 milijun. Ti izračuni su rađeni za reparaciju i za utvrđivanje svih ratnih zločina i nisu mogli biti umanjivani, tako da je brojka od 700 tisuća ubijenih u Jasenovcu neodrživa. U međuvremenu je stigao Željko Olujić, kojeg su bili pozvali, te mu je Tuđman uručio tekst rješenja o provođenju istrage nad njim da ga pročita.[726]

Tuđman se ponovo vratio na intervju koji je dao za Švedsku televiziju, informirajući odvjetnike da se to dogodilo početkom 1977. godine, a emitiranje je odgođeno zbog intervencije jugoslavenskog ambasadora i tadašnjeg saveznog sekretara inostranih poslova (Ministar vanjskih poslova) Miloša Minića, koji je iz tih razloga otputovao u Švedsku. Njihovim uplivom iz emisije su izostavljeni intervjui Petra Šegedina i nadbiskupa Franje Kuharića, ali su emigrantski listovi tiskali i njihove izjave. Za novinara Göranssona bilo je rečeno da je uvaženi profesionalac koji je prijatelj s Olofom Palmeom, premijerom Švedske, no do Tuđmana su doprle priče da je morao izostaviti potonju dvojicu iz emisije. Tako su ostali samo ranije osuđivani Gotovac, Čičak i Tuđman, što je očito bila nakana svih onih intervencija, odgađanja i pritisaka. Marić i Olujić su nadodali kako se mora vidjeti što je od svega toga došlo u spis i čime tužiteljstvo tereti Tuđmana, kako bi mogli zatražiti utvrđivanje vjerodostojnosti teksta. Olujić je nadodao kako vjeruje da do optužnice neće doći. Tuđman je nadodao da ti tekstovi nisu od njega autorizirani i da svakako treba utvrditi njihovu vjerodostojnost. Odvjetnik Marić je kazao da je, u ovom trenutku, najvažnije skoncentrirati se na TV emisiju jer je zaplijenjeno dva ili tri sata snimljenog intervjua s Tuđmanom, što otvara široku mogućnost dosnimavanja i manipulacije, te da se na to treba osobito obratiti pozornost.[727]

Nakon toga vođeni su dugi razgovori i detaljne analize u kojima je Tuđman govorio o sadržaju i okolnostima intervjua koji je dao Vladimiru Markoviću, kojeg su odbili Savka, Šibl, Tripalo, ovi iz Matice, dok je on njega primio. Tuđman je također govorio o drugim

[726] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. studenog 1980. Informacija br. 688, 5.
[727] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. studenog 1980. Informacija br. 688, 6.

intervjuima za francuske i njemačke medije. Također su komentirane okolnosti da je suđenje za *Nedjeljnu Dalmaciju* prebačeno u Beograd, pri čemu je Tuđman cijenio da će tamo imati kudikamo pravičnije suđenje, s obzirom na torturu koja je vladala u hrvatskom pravosuđu. Tuđman također napominje kako ima informacije, a o tome su pisali i inozemni listovi poput *Frankfurter Allgemeine Zeitunga*, da iza ovih optužnica stoje Dragosavec i Baltić koji inzistiraju na njima, što znači da suđenje neće ovisiti o sucima i tužiteljstvu.[728]

7.3. Prvi veliki politički proces poslije Tita

Dana 5. siječnja 1981. Gotovac je posjetio obitelj Tuđman, gdje je s Ankicom razgovarao o svojoj knjižici *Slučaj II*, koju je tiskao u 400 primjeraka i u kojoj je opisao svoje iskustvo s robije. Zatim je iznio informaciju da je dobio poziv od Okružnog suda u Zagrebu u svojstvu svjedoka u parnici protiv Dobroslava Parage, a ranije su već svjedočili Jozo Ivičević Bakulić i Dražen Budiša. U međuvremenu je došao i Tuđman koji je smatrao da bi o tome svakako njih dvojica trebala porazgovarati, sa čime se složio i Gotovac. On je ispričao Tuđmanu kako je Paraga završio u samici, gdje je dobio tešku upalu pluća, a uz to je bio izložen neprestanom šikaniranju „i prijetili su mu da će ga ubiti", te je ubrzo sve priznao.[729] Tijekom sudskog postupka na sud su ga vodili vezanog lancima. Gotovac smatra da je pozivanje njih kao svjedoka samo jedna igra u kojoj žele organizatore i potpisnike peticije prikazati kao povezanu skupinu koja je bila u kontaktu s inozemstvom, kako bi imali barem prividan razlog za sudski postupak. Sada istražuju tko je promijenio tekst peticije i tko je potpisao koju verziju teksta, a Tuđmanu je peticiju donio Paraga. Gotovac nastavlja, rekavši da je na sudu potrebno reći da je on to razdijelio prijateljima i da joj je onda izgubio svaki trag. Također izražava čuđenje činjenicom da Čičak nije pozvan na saslušanje. Tuđman se nadovezao, ustvrdivši kako će na sudu reći upravo onako kako je bilo: Paraga mu je došao na vrata da potpiše peticiju i odnese je Krleži na potpis, što je Tuđman kategorički odbio.[730]

Potom su izrazili čuđenje zbog toga što nitko u Beogradu nije optužen za istu peticiju, unatoč tome što je tamo potpisan puno veći broj nego u Zagrebu. Spominjali su članak Jože Vlahovića objavljen u *Startu*, u kojem on komentira podvale vezane uz peticiju. Tuđman se

[728] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. studenog 1980. Informacija br. 688, 8-9.
[729] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. siječnja 1981. Informacija br. 13. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Vlado Gotovac (OO) i Franjo Tuđman (OO) – aktivnost, 2.
[730] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. siječnja 1981. Informacija br. 13, 2.

osvrnuo i na Ernesta Brajdera, koji je u svom stanu držao sve materijale vezane uz peticiju. Brajder je bio uhićen i zlostavljan od strane policije, zbog čega se u očaju „bacio kroz prozor". Na kraju razgovora, spomenuli su teme iz kulture, uključujući novu izložbu Vilima Svečnjaka, pijanista Ivu Pogorelića, te su se prisjetili Krleže u kontekstu njegove izjave da je „u duši veći Hrvat od mnogih drugih".[731]

Tuđman ovdje barata s informacijama koje su mu još ranije, 19. prosinca 1980., priopćili Veselica i Tomičić tijekom njihova posjeta. Ovaj posjet bio je zanimljiv jer je došlo do verbalnog sukoba između Tuđmana i Veselice, koji je SDS zabilježio u više od 20 stranica gusto tiskanog teksta. Tijekom tog sukoba, Tuđman je Veselici, nakon njegovog samozadovoljnog spominjanja ključne uloge u pokretanju peticije, rekao u lice da se radi o diletantizmu i neozbiljnosti koja je završila manipulacijama i zloupotrebama. Tuđman mu je zamjerio nonšalantnost s kojom je povjerio Paragi taj posao, nedovoljnu koordinaciju i činjenicu da je osobu koja mu je čuvala spise, Ernesta Brajdera, uključio u rad na prikupljanju potpisa, čime ga je izložio javnosti, zbog čega je tragično završio. Tuđman se interesirao jesu li išli po potpise kod bivšeg vodstva ili crkvenih ljudi, na što mu je Veselica odgovorio da su Savka Dabčević-Kučar i Tripalo odbili dati potpise, dok se kod crkvenih ljudi nije išlo zbog poznate situacije i odnosa između nadbiskupa Kuharića i teološke grupe oko Kršćanske sadašnjosti (TDKS).[732] Potpise su dali samo Živko Kustić i Nikola Soldo. Tomičić je spomenuo da su vodeći ljudi TDKS-a, Vjekoslav Bajsić i Josip Turčinović, bili na udbaškoj liniji, a da se od mladih osoba nitko nije politički profilirao. Nakon što je saznao da Čičak nije pozvan na sud u vezi potpisivanja peticije, Tuđman je s žaljenjem rekao da je Čičak bio i ostao neozbiljan, a Budiša se povukao u obiteljski život".[733]

7.3.1. Početak dvogodišnjeg suđenja

[731] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. siječnja 1981. Informacija br. 13, 4.
[732] Pozadinu nesuglasici između nadbiskupa Franje Kuharića s vodstvom Teološkog društva i izdavačke kuće Kršćanska sadašnjost nedavno je obradio Miroslav Akmadža u svojoj knjizi *Franjo Kuharić: Kardinal i vlast* (Zagreb, 2020.). Rabeći Kaptolske arhive, Kuharićeve dnevničke zapise i arhiv Komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Autor je pokazao, između ostalog, kako je Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (zapravo SDS) unosila napetost i raskol unutar crkvene hijerarhije preko sporadičnih sporova između nadbiskupa Kuharića i vodstva KS-a.
[733] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. siječnja 1981. Informacija br. 37., 21.

Nakon neprespavane noći[734] 17. veljače 1981., Tuđman ujutro taksijem dolazi na Okružni sud u Zagrebu gdje je započela „glavna rasprava u krivičnom postupku koji se vodi protiv Tuđman dr. Franje".[735] Tako započinje drugi Tuđmanov susret s pravosudnim mučilištem u mukotrpnom i ispolitiziranom komunističkom procesu, „koji će trajati dulje od dvije godine, a sa svim detaljima i izvanrednim pravnim sredstvima, rastegnut će se gotovo do početka 1988.".[736] Suđenju je nazočilo desetak akreditiranih novinara iz Zapadne Europe, te predstavnici Amnesty International i domaći novinari iz gotovo svih jugoslavenskih publikacija. Pošto je sudski proces bio zatvoren za širu javnost, suđenju su nazočili Ankica i Miroslav Tuđman, Lav Znidarčić, te Mirjana Radman – Livaja ispred Republičkog komiteta za informiranje.[737]

Za vrijeme održavanja glavne rasprave, na ulazu ispred zgrade suda bili su odvjetnica Dafinka Večerina i Vlado Gotovac, koji je pokušao ući na suđenje, ali je od službenih osoba bio zaustavljen. U svojoj obrani, Tuđman je odbacio sve navode tužiteljstva, ustvrdivši da nije zlonamjerno i lažno prikazao prilike u SFRJ, rezolutno odbacivši navode da je bio u sprezi s bilo kime u inozemstvu. Iznio je niz statističkih i drugih podataka koji, prema njemu, govore u prilog njegovoj obrani…".[738] „Također je istaknuo kako on nije pozvao te novinare k sebi, a o činjenici da su mu intervjui tiskani u ustaškim emigrantskim listovima, nije znao ništa. Tijekom Tuđmanova izlaganja, primijećeno je došaptavanje Miroslava i Ankice, javno odobravanje na neke Tuđmanove izjave Lava Znidarčića, te je također opažena prepiska između Ankice i novinarke Di Pressa. Na jednoj cedulji koju je Christine von Kohl uputila Ankici, uočen je sljedeći tekst: 'Da li imate za nas … upućeno Biliću".[739] Tijekom jednosatne stanke, Tuđman je s obitelji i odvjetnicima Olujićem i Marićem otišao u tavernu Splendid na Zrinjevcu. Na koncu je zaključeno da je glavna rasprava prošla bez nekih većih incidenta, nakon koje se Tuđman vratio u stan. Nakon toga, Vlasta, supruga od Gotovca, nazvala je Ankicu interesirajući se o novostima sa suđenja, pripomenuvši kako Vladi nisu dopustili ulazak u sudnicu. Ankica je rekla kako je nakon iznošenja Tuđmanove obrane, da su normalna vremena, trebalo zapljeskati, jer je u jednom argumentiranom odgovoru na optužbe, uz

[734] Tuđman je ranije čuo na radiju „Köln i BBC: prvi veliki politički proces poslije Tita. Navode da bi me mogli sudit 3, 10 do 20 godina!". Tuđman 2011.b, 97.
[735] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – prvi dan glavne rasprave i komentari suđenja.
[736] Vuković 2004, 43.
[737] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148.
[738] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148., 2.
[739] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148. Jamačno se misli na pismo koje je Tuđman uputio Juri Biliću.

mnoštvo informacija i statističkih podataka, u potpunosti opovrgnuo njihove optužbe. Osvrćući se na Gotovca kojemu nisu dali nazočiti suđenju, Ankica je nadodala da je suđenje bilo nazovi javno, ali je uz akreditirane novinare i odvjetnike, cijela dvorana bila ispunjena policijskim službenicima koji su zauzeli cijelu dvoranu, kako drugi nitko ne bi mogao ući.[740]

Istog tog dana kasno navečer, Slobodan Lazarević, dopisnik Reutersa, nazvao je iz SR Njemačke odvjetnicu Dafinku Večerinu interesirajući se za detalje sa Tuđmanova suđenja. Večerina je odgovorila da se dogodila totalna svinjarija o kojoj može govoriti i preko telefona jer se o tome već sve zna. Naime, radi se o tome da je njih deset renomiranih odvjetnika u dogovoru s Vladom Marićem prihvatilo da nominalno budu dio Tuđmanova odvjetničkog tima, na molbu Franje Tuđmana, koji su od Marića dobili punomoć, došavši ujutro pred sud ali „Željko Olujić, prvi advokat, je rekao da to ne dolazi u obzir. To je jedan Imoćanin".[741] Na kraju je spomenula kako će sutra biti nastavljeno iznošenje dokaza, no nakon svega što se dogodilo, nije namjeravala prisustvovati suđenju.[742]

Predsjednik sudskog vijeća, Josip Golub, iznenadio je Tuđmana svojom dobronamjernošću, dopuštajući da njegova obrana bude unesena u službeni zapisnik. Naime, nakon što je tužiteljstvo pročitalo tekst optužnice, Tuđman je započeo izlaganje svoje obrane, koristeći pripremljene materijale, a njegovo izlaganje trajalo je gotovo tri sata. Kao i u prethodnim nastupima, Tuđman nije tražio opravdanje za svoje postupke, već se postavio kao odvjetnik hrvatskog naroda, prebacujući fokus s optužbe na ključne problematične točke koje će na kraju dovesti do raspada Jugoslavije.[743]

7.3.2. Tuđmanov odgovor na optužbu

Prvog dana suđenja, nakon čitanja optužnice, Tuđman je započeo izlaganje svoje obrane na glavnoj raspravi održanoj 17. veljače 1981. na Okružnom sudu u Zagrebu. Tražio je da sam iznese svoju obranu, te da se ista unese u službeni zapisnik. Na početku izlaganja, Tuđman je odbacio sve navode iz optužbe, smatrajući ih apsurdnima, osobito dio koji tvrdi da je zlonamjerno i klevetnički prikazao stanje u SFRJ uz pomoć inozemne podrške, kao i položaj hrvatskog naroda u toj državi. Istaknuo je da su citati iz njegovih intervjua, koji su korišteni u

[740] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148, 3.
[741] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1981. Informacija br. 148, 4.
[742] U tom kontekstu je Tuđman zapisao u dnevniku zapažanje da su suđenju nazočili Znidarčić i jedan mladi odvjetnik: „Od obećanih desetak odvjetnika samo dvojica. Opet se pokazaše. Lav reče: pokvarena gospoda". HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. siječnja 1981. Informacija br. 13, 97.
[743] Tuđman 2011.b, 97.

optužbi, izvađeni iz konteksta, čime su izgubili izvorni smisao. Također je naglasio da ni jedan od njegovih tekstova nije bio autoriziran. Ipak, Tuđman je, uzimajući u obzir cjelokupni kontekst svojih izjava, javno izjavio: „Stojim iza smisla svojih riječi, ili bitnoga sadržaja svojih izjava u cjelini".[744] Prije nego što je prešao na meritum stvari, Tuđman je izrazio nezadovoljstvo sudskom vijeću zbog neupotrebe hrvatskog književnog jezika, kao i zbog toga što ga se predstavlja kao „penzionera", iako je on doktor povijesnih znanosti i publicist. Kao povjesničar, bio je publiciran u *Općoj enciklopediji*, *Enciklopediji Jugoslavije* i *Leksikonu Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, a 1969. godine primljen je u *Društvo književnika Hrvatske*.[745]

Govoreći o optužbi da su njegovi intervjui tiskani u ustaškim i proustaškim emigrantskim listovima, Tuđman je izrazio čuđenje zbog tako zlonamjernih optužbi, naglašavajući: „Niti me je itko za to pitao, niti sam za to dao odobrenje, niti sam ja izvršio pripremu sadržaja za tisak".[746] Slijedi detaljna i temeljita analiza objavljenih tekstova u emigrantskim listovima kao što su *Hrvatska revija*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatska borba* i *Hrvatski vjesnik*, u kojima je došlo do značajnih izobličenja značenja Tuđmanovih odgovora, s posebnim osvrtom na intervju koji je dao za švedsku televiziju 1977. godine.[747]

Ovdje ću razmotriti dio optužnice koji se odnosi na razgovor koji je Vladimir Marković vodio s Tuđmanom u njegovom stanu, jer se u njemu spominje logor Jasenovac i njegove žrtve, koji je vjerojatno bio ključni pokretač njegovog ukupnog kriminalnog djela. Tuđman tumači kako mu je mladi novinar Marković objasnio da istražuje događaje iz sedamdesetih godina (studentske proteste) te da je iz tog razloga stupio u kontakt s više sudionika tih događaja, među kojima je bio i Tuđman. Tijekom tog razgovora, naglašava Tuđman, ni jednom nije bilo spomena da se radi o intervjuu, niti je Marković zapisao ijednu riječ o tome, a nakon nekog vremena, kako je navedeno u optužbi, emigrantski časopis *Hrvatska država* objavljuje nepostojeći intervju, doslovno prepisan od riječi do riječi iz njihovog razgovora. Tuđman postavlja retoričko pitanje kako je mladi novinar iz Beograda mogao biti toliko bistar da je zapamćivao višesatni razgovor vođen s njim, ili je možda imao tehničku potporu. Osim toga, postavlja i pitanje kako je jedan mladi čovjek mogao stupiti u kontakt s „ustaškom emigracijom" i plasirati te bilješke u časopis s takvim proustaškim pedigreom, što, prema Tuđmanu, nikako ne može biti spontano niti slučajno. U tom razgovoru – prema riječima

[744] Tuđman 1995, Odgovor dr. Franje Tuđmana na optužbu, 401.
[745] Tuđman 1995, 402.
[746] Tuđman 1995, 402.
[747] Tuđman 1995, 405.

optužbe – Tuđman je iznio lažne informacije, ustvrdivši da je jugoslavenski ključni problem neriješeni odnosi između Hrvata i Srba, te također iznosio lažnu tvrdnju

> „da je po statističkim podacima u svim logorima i zatvorima NDH-e za vrijeme Drugog svjetskog rata iz Hrvatske poginulo oko 60.000 ljudi, i to Srba i Hrvata i Židova i Cigana i dr., što je – rekao sam – 'ogroman broj i užasan zločin', ali sam protiv toga da se taj broj udesetorostručuje, samo za Jasenovac na 600 tisuća, samo i jedino zato da bi se potencirala nekakva kolektivna i trajna krivica hrvatskog naroda".[748]

Optužnica tvrdi da Tuđman širi neistine o ratnim žrtvama, a prema njegovom mišljenju, to ponovno pokazuje kako je, zbog različitih okolnosti, postalo sredstvo manipulacije i zloupotrebe. Nevjerojatno zvuči da se, nakon 35 godina od rata, tim pitanjem uglavnom bave političari i mediji, dok još uvijek nije predano povjesničarima kako bi se konačno utvrdila povijesna istina. Tuđman napominje kako je prije 15 godina doživio politički progon zbog svojih stavova o Jasenovcu. Pred sudskim vijećem ponovno tumači svoj sukob s Rankovićem, koji se odigrao u predvečerje proslave 25. obljetnice početka NOB-a, kada je predloženo da se proslava održi u Jasenovcu, gdje je, prema njihovim navodima, ubijeno 700 ili 800 tisuća ljudi, a ta brojka je trebala biti uklesana na spomeniku. Reagirajući na ove fabricirane brojke, Tuđman je odgovornim osobama tadašnjeg političkog vodstva pokušao objasniti apsurdnost tih brojki, jer bi to „značilo da je svakog dana ubijeno i pokopano 500 ljudi, odnosno 600, ako se ne računaju blagdani, ili 20 do 25 ljudi svaki sat…", jer ukupni broj poginulih u cijeloj Jugoslaviji „ne premašuje taj broj".[749]

Nakon istupa pred sudskim vijećem i javnim auditorijem, nezapamćenog u dotadašnjoj jugoslavenskoj sudskoj praksi, Tuđman ide dalje, spuštajući se do geneze povijesnih okolnosti nastanka jasenovačkog mita.[750] On upozorava da se neprestanim i upornim zlonamjernim licitiranjem broja ubijenih, ciljanim pretjerivanjima i monstruoznim prikazom ustaških zločina namjerno zamagljuju povijesni uzroci nastanka ustaškog pokreta, koji imaju svoje početke u velikosrpskoj tiraniji nad hrvatskim pučanstvom u Kraljevini Jugoslaviji. To se posebno vidi u stalnom teroru i prepunim tadašnjim kazamatima, a kulminiralo je ubojstvom Stjepana Radića i hrvatskog vodstva u beogradskoj Narodnoj skupštini. Posebno se ustrajava na ignoriranju

[748] Tuđman 1995, Odgovor dr. Franje Tuđmana na optužbu, 406-407.
[749] Tuđman 1995, Odgovor dr. Franje Tuđmana na optužbu, 408.
[750] „I u takvoj komunističkoj Jugoslaviji on je sav svoj moralni, profesionalni i politički značaj svjesno izvrgnuo pogibelji, da bi, ustavši u obranu prava hrvatskog naroda na samostalnu državu, spasio njegovu nadu i vjeru u vremenu kad se one ni šaptom nisu smjele iskazati". Vuković 2004, 44.

četničkih zločina i njihovog pokreta, koji je za hrvatski narod predstavljao isto zlo kakvo su ustaše predstavljale za Srbe. Ovo ignoriranje jugoslavenskih i četničkih zločina s jedne strane, i enormno uvećavanje zločina i žrtava ustaškog terora, možda bi se moglo smatrati stanovitim pretjerivanjem od Tuđmana, da budući događaji devedesetih nisu pokazali svu tragediju takve politike. Ovaj Tuđmanov pokušaj osvješćivanja i upozorenja tadašnje vladajuće partijske klike bio je, zbog bahatosti i isključivosti velikosrpske politike, odbačen i osuđen kao „zlonamjerno i klevetničko prikazivanje stanja u SFRJ", što najbolje ilustrira „veličinu ovog montiranog političkog procesa protiv Tuđmana, jer nam najslikovitije pokazuje koliko je on, kao optuženik, bio tužitelj koji upozorava na sve tragične posljedice takve hegemonističke politike i takvog postupanja".[751] U nastavku odgovora na optužbu pred sudskim vijećem, Tuđman poentira tvrdnjom da sva ova preuveličavanja zločina koje su počinile ustaše imaju za cilj svaliti na hrvatski narod golemo breme krivnje i genocidnosti kako bi se cijeli narod svrstao u saveznike poražene nacističke ideologije. Time se negiraju relevantne činjenice da su Hrvati dali najveći doprinos u NOP-u, „te da je hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu pretrpio razmjerno najveće demografske gubitke".[752] Da je ta propaganda uzela maha i imala negativan učinak, kako u zemlji, tako i u inozemstvu, može se vidjeti iz primjera svjetski poznatog marksističkog filozofa Ernesta Blocha, za kojeg je Tuđman ustvrdio da je u više navrata, u etabliranim inozemnim publikacijama, izjavljivao da je hrvatska emigracija fašistička, a da je takva većina i u zemlji.[753]

Na način na koji je napravio raščlambu optužbe da je davao lažne podatke o Jasenovcu i žrtvama rata, Tuđman je pristupio i ostalim točkama iz optužbe, pa je isto postupio s optužbom o negativnim ekonomskim pokazateljima, navodeći iscrpne ekonomske indekse, statistike i primjere koji su djelovali porazno, s obzirom na proklamiranu jednakost i ravnopravnost između jugoslavenskih republika. Između ostalog, Tuđman pokazuje rapidni pad gospodarske i ekonomske moći Hrvatske uspoređujući je s drugim republikama. Tako donosi podatke od 1925. do 1971., pokazujući sudjelovanje Hrvatske u Jugoslavenskom društvu: smanjenje stanovništva sa 28% na 21%, dok je kod Srbije, suprotno tome, došlo do povećanja sa 22% na 26%. Također, pad industrijske proizvodnje u Hrvatskoj sa 33% na 18%, u Srbiji ponovno rast od 20% na 35%, a u bankarstvu pad sa 51% na 17%, u Srbiji i ovdje enormni rast sa 25% na 52%, te na koncu, u veletrgovini je zabilježen drastičan pad u Hrvatskoj

[751] Vuković 2004, 47.
[752] Tuđman 1995, Odgovor dr. Franje Tuđmana na optužbu, 409.
[753] Sadkovich 2010, 208. Također u: Tuđman 1995, 312.

sa 55% na 7%, dok je u Srbiji ponovno rast sa 15% na čak 86%.[754] Na ovaj način, korištenjem egzaktnih znamenki, statističkih podataka te isječaka iz novinskih članaka, Tuđman odgovara na preostale točke iz optužbe, gdje je ustvrdio da postoji zapostavljanje i stagniranje pristupanja Hrvata u JNA i KPJ, s obzirom na njihov nacionalni sastav.[755]

7.4. Optuženi Tuđman je kriv!

Drugog dana nakon suđenja, 18. veljače 1981., Tuđman je u svom stanu s suprugom Ankicom komentirao novinske članke u kojima su bila izvješća s njegova suđenja. Za razliku od članka objavljenog u *Politici*, na koji nisu imali primjedbi, čitajući isječke članka Đorđa Ličine, novinara *Vjesnika*, Tuđman je rekao da će Ličinu pozvati kao svjedoka, jer on u svom članku tvrdi da je Vladimir Marković suradnik *Hrvatske države*.[756] Naime, Tuđman je izrazio čuđenje da jedan pomagač ustaških tiskovina slobodno putuje od Beograda do Zagreba bez ikakvih sankcija i nesmetano radi intervju s njime, a njemu se sudi jer je iznio svoje mišljenje na postavljena pitanja. Ankica je prigovorila Tuđmanu da je odabrao nesposobne odvjetnike Olujića i Marića – mogao je uzeti Matu Tafru – jer se sam mogao puno bolje braniti, s obzirom na to da oni tijekom suđenja nisu pokazali ništa. Tuđman se složio s tom konstatacijom, izražavajući sumnju u namjere odvjetnika Olujića, procjenjujući da mu je on „sumnjiv jer nije iznio u obrani ono što je bitno, a Marić je ipak djelovao kao čovjek, za razliku od Olujića, koji je želio da on porekne intervju koji je, po njegovu mišljenju, u cjelini izvrstan".[757]

U nastavku razgovora Tuđman je ponovo spominjao raspravu o Jasenovcu, govoreći o trenutku kada su mu predočili podatke iz enciklopedija u kojima se navode brojke od 700 do 800 tisuća poginulih, ustvrdivši da ti brojevi vrijede do trenutka kada se ne objavi konačna istina. Govoreći o tome kako njemu nije omogućeno da dokaže pravu istinu, u sobu je ušao

[754] Tuđman 1995, Odgovor dr. Franje Tuđmana na optužbu, 414.
[755] Tuđman u svojoj završnoj riječi plastično opisuje navodeći primjere iz vojnih odsjeka diljem Hrvatske koji koriste naputke prema kojima u vojne škole ne mogu pristupiti djeca čiji su roditelji bili pripadnici ustaškog pokreta – što je donekle razumljivo, ali i pripadnici HSS-a, domobranstva i Katoličke crkve koji se smatraju neprijateljskim i proustaškim saveznicima, što je potpuno izopačeno i neistinito. Ako se uzme u obzir kako je prije Drugog svjetskog rata 95% hrvatskog puka pripadalo takvom nacionalnom opredjeljenju, a slični kriteriji se primjenjuju i prilikom ulaska u SKJ, onda je posve jasno odakle dolazi nesklad u nacionalnom sastavu JNA i SKJ. Tuđman 1995, 429. Završna riječ dr. Franje Tuđmana na kraju sudske rasprave,.
[756] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 165. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari u vezi suđenja i izrečene presude.
[757] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 165, 1-2.

Tuđmanov stariji sin Miroslav, koji se interesirao za detalje suđenja. Očito su svi bili napeti, jer su zajedno slušali vijesti na BBC-u, u kojima su javili novosti o Tuđmanovu procesu pred sudom, informirajući javnost o apelu koji je jugoslavenskim vlastima uputio Amnesty International da se na slobodu puste Tuđman, Gotovac, Paraga i nesuđeni Tuđmanov svjedok na sudu, Vlado Marković, koji se prema njihovim saznanjima trenutno nalazi u duševnoj bolnici u Beogradu. Nakon završetka vijesti, Tuđman je rekao kako nije slučajno što je Marković na neki način sklonjen na psihijatriju, jer je obavio svoj zadatak agenta provokatora, te da ga sada, slanjem u bolnicu, skrivaju i štite.[758]

Toga dana, 18. veljače, Tuđman bilježi u svom dnevniku kako mu je Lav Znidarčić tijekom suđenja dostavio otipkanu poruku vezanu uz sudski proces. Čestitajući mu na izvrsno koncipiranoj obrani, koja će, prema njegovim riječima, ući u anale političkih suđenja, napisao je i nekoliko savjeta. Posebno ga upozorava na mogući provokativniji nastup tužitelja, kako ga to ne bi izbacilo iz takta, te zauzimanje stava rezolutnog reagiranja na svako poniženje ili uvredu jer to ne spada u domenu suđenja. Osvrćući se na jučerašnja provokativna pitanja u smislu da li su četiri emigrantska časopisa u kojima su objavljeni Tuđmanovi intervjui ustaške provenijencije (Tuđman je na to pitanje dao neodređen odgovor jer, očito, nije mogao reći da jesu, jer su tu sjedili strani novinari i bio je svjestan kakav bi odjek u inozemstvu to izazvalo, s druge strane nije mogao reći da nisu ustaški jer bi time osudio sam sebe na robiju), Znidarčić iznosi savjet da na to ne odgovara na svoju štetu jer „Ono što vi niste učinili (rekli ili napisali) ne spada u ovaj postupak i niste dužni na to odgovarati!".[759] Na kraju poruke je posebno podcrtao da se pri tumačenju sadržaja svih izjava koje je novinarima dao, Tuđman pozove na slobodu znanstvenog istraživanja.[760]

Idućeg dana, 19. veljače 1981., s početkom u 9:00 sati, nastavljen je postupak na Okružnom sudu u Zagrebu, gdje je na glavnoj raspravi u krivičnom postupku protiv Tuđmana održana završna riječ tužiteljstva i obrane. Suđenju je nazočilo 25 osoba, od kojih nekoliko nije viđeno prethodnih dana, a koje će u kasnijem postupku trebati identificirati. Prije iznošenja završenih riječi, predsjednik sudskog vijeća, Josip Golub, obrazložio je odluku sudskog vijeća kojom je odbijen prijedlog obrane da se kao novi dokazi uvrste sljedeći materijali: „Zašto je malo Slovenaca u JNA" – članak iz *Vjesnika*; „SK mora dati jasne odgovore" – izlaganje Ive Perišina;

[758] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 165, 2.
[759] Tuđman 2011.b, 98.
[760] Tuđman 2011.b, 98.

„Praksa krši Ustav, ne propisi" – članak iz *NIN*-a; „Završna riječ Cvijetina Mijatovića na savjetovanju u Mostaru 1966. godine" – iz *Oslobođenja*."[761]

Kao i na raspravi dan ranije, okrivljeni Tuđman inzistirao je da se u svojstvu svjedoka na sud pozove novinar Vladimir Marković, koji je u posljednjim brojevima *Vjesnika* i *Večernjeg lista* naveden kao suradnik ustaškog emigrantskog lista, pa je Tuđman želio da ga ispitaju njegovi odvjetnici kako je moguće da je, kao suradnik ustaških novina, neometano došao do njega. Također je Tuđman iznova ustvrdio „da su to poznate metode kojima se negativno utječe na 'psihu hrvatskog naroda.[762] Nakon toga uslijedila je završna riječ Javnog tužilaštva, zastupanog od Darka Lončarevića, koji je istaknuo da oni ostaju pri ranijim navodima izrečenim u optužbi. On navodi kako je tijekom dokaznog postupka obrazložena svaka od navedenih inkriminacija koje terete okrivljenog Tuđmana, te na koncu izražava uvjerenje kako će, sukladno tome, biti kažnjen prema propisanim zakonskim normama, „te da mu se izrekne mjera sigurnosti zabrane javnog istupanja".[763] Nakon toga, riječ je uzeo Tuđmanov odvjetnik Marić, koji je ustvrdio da je sudski proces pokazao da tužiteljstvo nije iznijelo niti jedan relevantni dokaz za navedene optužbe. Upozorio je članove sudskog vijeća na međunarodne konvencije koje jamče slobodu osnovnih građanskih prava, poput neograničavanja slobode govora i iznošenja i razmjene mišljenja i informacija, a koje je SFRJ ratificirala i kojih se obvezna držati. Navodeći primjere iz različitih tiskovina iz kojih je Tuđman citirao većinu svojih navoda u intervjuima, Marić je na koncu zatražio oslobađajuću presudu, ustvrdivši kako je svatko tko je pročitao dijelove iz njegovih intervjua mogao vidjeti jedan dobronamjeran i trezven odnos prema aktualnim događajima, bez naznaka bilo kakve zlonamjerne kampanje, kako ga se tereti.[764]

Nakon toga, sudskom vijeću obratio se odvjetnik Olujić, koji je u svojoj završnoj riječi na neuobičajeno teatralan način započeo izlaganje, naglašavajući izvatke iz Tuđmanove biografije, pokušavajući raznim retoričkim eskapadama ostaviti dojam na auditorij i sudsko vijeće. Na koncu je svoju završnu riječ pred sudskim vijećem imao Tuđman, koji je na početku rekao kako tužiteljstvo nije osporilo niti jedan argument koji je podastro sudu. On je iznova valorizirao svoje stavove koje je izrekao tijekom iznošenja svog odgovora na optužbe glede broja stradalih u Jasenovcu, o ekonomskoj propasti SR Hrvatske u Jugoslaviji i negativnim

[761] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – treći dan glavne rasprave, presuda i komentari na suđenje, 1-2.
[762] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155, 2.
[763] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155, 2.
[764] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155, 2.

procesima iskrivljivanja povijesnih istina u sklopu jugoslavenske historiografije. Prema njegovom mišljenju, čitav ovaj sudski proces on doživljava kao eklatantan primjer sprječavanja iznošenja povijesnih istina do kojih je došao tijekom dugogodišnjih istraživanja, kojih se ni po koju cijenu ne želi odreći. Na koncu svog izlaganja Tuđman je „prijetećim" tonom izjavio „da, ukoliko bude osuđen, to će biti potvrda njegovih stavova i tvrdnji, te dokaz da u našem društvu nisu prevladani problemi koje on iznosi i da dalje vladaju one snage koje zastupaju unitarizam i hegemoniju".[765]

Za razliku od SDS-ovog potonjeg sažetka, Tuđman u svojim dnevničkim naglascima ističe sasvim druge momente sa završne riječi.[766] Kao dokaz Tuđmanovih opservacija na jasenovačke brojke, zastupnik javnog tužiteljstva priložio je presliku iz Vojne enciklopedije, gdje se jasno vidi kako je Tuđman daleko otišao u svom zastranjenju. Za odvjetnika Marića Tuđman piše da je vrlo dobro pravno elaborirao koliziju optužbe s domaćim i međunarodnim pravnim uzusima. Olujić je održao dobar govor, rabeći pojedine informacije iz Tuđmanove biografije, ali obojici zamjera nedostatak argumentacije za pojedine tvrdnje.[767]

Tuđman je svoju završnu riječ započeo primjedbom kako je zamjenik Oružnog javnog tužitelja Darko Lončarević samo potvrdio ranije navode optužnice, ne predočivši sudskom vijeću niti jedan novi dokaz, prema Tuđmanovoj tvrdnji, jer ih naprosto nema. Nakon toga se osvrnuo na četiri krivo argumentirane inkriminacije za koje ga terete. Prva se tiče Tuđmanovog procesa iz 1972. godine, na kojem je također bio osuđen zbog neprijateljske propagande, a prava je istina da i tada, u nedostatku vjerodostojnih argumenata, Tuđmanu nije nađena nikakva krivica, što je potvrdio Vrhovni sud SR Hrvatske preinačivši presudu na kaznu koliko je bio proveo u istražnom zatvoru. Drugi dokaz su Tuđmanove izjave u intervjuima koje je dao u razdoblju od 1977. do 1980. godine, a koje je Tuđman prvi put čuo sada, tijekom sudskog postupka. Napomenuvši da stoji iza svega onoga što je rekao, Tuđman ističe kako su te njegove izjave vidljivo iznijete na jedan delikatan i obazriv način, u kojem je on kao povjesničar izrazio svoje mišljenje o aktualnim događajima u zemlji i svijetu, bez ikakvih skrivenih namjera ili radikalizma. Kao treći dokazni argument navodi se da je Tuđman rabio znanstvenu krinku kako bi licitirao s brojkama i postotcima, čineći na taj način povijesno osuđeno „nacionalno prebrojavanje". Iako je Ustavom zajamčeno načelo nacionalne ravnopravnosti u svim strukturama društva, Tuđman je ustvrdio da je on tijekom suđenja,

[765] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155, 3.
[766] Tuđman 2011.b, 98.
[767] Tuđman 2011.b, 98.

govoreći o udjelu hrvatskog naroda, to egzaktno pokazao (misleći na podatke koje je iznio tijekom suđenja vezano za udio Hrvata u JNA i SKJ).[768]

U završnoj riječi Tuđman u tom kontekstu navodi i drugi primjer gdje su Hrvati zastupljeniji od drugih. Radi se o podacima koje je tijekom Tuđmanova suđenja javno iznio predsjednik Sabora SR Hrvatske, Jure Bilić, „da u Hrvatskoj ima 91 politički zatvorenik, a Tanjug je objavio da ih u cijeloj SFRJ ima 172".[769] Tuđman napominje da je to skoro 55% od ukupnog broja političkih zatvorenika, a kad bi se dodala brojka političkih zatvorenika iz dijela hrvatskog naroda u BiH, taj udio bi se značajnije povećao. Iznijevši potonje procente, Tuđman postavlja retoričko pitanje zašto je toliki broj političkih zatvorenika u Hrvatskoj. Pošto se on kao povjesničar ne može „zadovoljiti odgovorom da pripadam narodu koji je po svojoj etnogenezi gori ili zločinskiji od drugih, ili da je to zato što je proklet od Boga ili K. Marxa – moram tražiti uzroke tomu i zauzimati se za promjenu svega što uvjetuje takvo stanje".[770] Na koncu, Tuđman preispituje i posljednje pitanje iz optužbe, koje je, prema njegovom mišljenju, postalo nimalo slučajno stožerno pitanje njegova sudskog procesa.[771]

Naime, prema optužbi, Tuđman je lažno, zlonamjerno i neistinito tumačio povijesne događaje u smislu opovrgavanja službenih podataka o ratnim žrtvama tijekom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Tuđman napominje kako je njegov braniteljski tim u više navrata od sudskog vijeća tražio da službenim putem zatraži od Republičkog i Saveznog zavoda za statistiku „Popis žrtava rata 1941. - 1945.", kako bi na taj način Tuđman skinuo sa sebe ključni dio njegove optužbe. Poglavito je znakovito što je samo za ovaj optužni prijedlog predočen dokazni materijal u vidu preslike izvornog izvatka o žrtvama rata iz *Vojne enciklopedije*, čiji je suradnik svojevremeno bio i Tuđman, kako je to istaknuo tužitelj predočujući ovaj dokazni materijal kao krunski dokaz. Pošto je tužiteljstvo ustrajalo na ovoj optužbi vezanoj za logor Jasenovac, a sudsko vijeće nije dopustilo da se sporne brojke utvrde službenim statističkim podacima, Tuđman zaključuje da se ovdje ne sudi samo njemu osobno, nego i njegovom znanstvenom radu i znanstvenoj istini. Glede tužiteljeve opaske da je Tuđman bio suradnik *Vojne enciklopedije* u kojoj su navedene brojke o jasenovačkim žrtvama,[772] Tuđman izjavljuje

[768] Tuđman 1995, Završna riječ dr. Franje Tuđmana na kraju sudske rasprave (19. veljače 1981.), 429.
[769] Tuđman 1995, 426.
[770] Tuđman 1995, 426.
[771] Tuđman 1995, 426.
[772] Tužiteljstvo aludira na dio o brojkama: „Ubistva su vršena vatrenim oružjem, nožem, maljem, sekirom, gvozdenom polugom i spaljivanjem živih ljudi u specijalnim pećima. Preostali su većinom umirali od zverskih mučenja, gladi i bolesti. Na osnovu dokumenata, izjava preživelih logoraša i zarobljenih ustaških zločinaca, ceni se da je u Jasenovcu našlo smrt preko 600.000 ljudi, žena i dece". Vojna enciklopedija 1972, 31.

kako je bio suradnik i pomoćnik glavnog urednika, ali to ništa ne prejudicira. Naime, kao što je on sam imao podastrte podatke do 1965. godine, kada je došao do stvarnih podataka, tako i u jednoj strukovnoj znanstvenoj publikaciji, kao što je enciklopedija, vrijede spoznate istine, dok se ne dođe do novih saznanja. Tuđman također podsjeća kako je u prijašnjim izdanjima svih enciklopedija dolazilo do različitih interpretacija broja stradalih, koji se uglavnom kretao od 600 do 700 tisuća, negdje i više, a negdje i neodređeno, tipa „više stotina tisuća". Za potonju tvrdnju Tuđman navodi novu ediciju *Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture*, objavljenu kod nakladnika Školska knjiga u Zagrebu 1980. godine, gdje stoji: „Kroz taj logor prošli su deseci tisuća ljudi, od kojih je većina pogubljena u mnogim pokoljima što su ondje provođeni".[773]

Tuđman iznosi svoje zapažanje kako ga sve ovo podsjeća na „rankovićevska" vremena, kada se 1965. godine htjelo na sličan način ušutkati zbog njegova tadašnjeg suprotstavljanja jasenovačkoj crnoj legendi. Tada je u zadnji tren stopirano tiskanje Tuđmanove doktorske disertacije „Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.", a „za tim se zaista teži i ovom optužbom".[774] Iz svega toga Tuđman zaključuje da je ova njegova parnica najpouzdaniji dokaz da se ovdje sudi njemu kao povjesničaru i rezultatima njegova znanstvenog rada u smislu njegove višegodišnje borbe za povijesnu istinu o hrvatskom narodu. Na koncu završne riječi, Tuđman se obraća sudskom vijeću, anticipirajući moguću presudu, usprkos očevidnim argumentima iznesenim tijekom procesa od njega i njegovih odvjetnika. Radi se o onom dijelu izvješća SDS-a u kojem se navodi da je Tuđman na koncu svoje završne riječi prijetećim tonom upozorio sudsko vijeće u slučaju da ga osude. Navodna prijetnja sastojala se u tome da Tuđman njegovu eventualnu osudu shvaća kao nastavak onemogućavanja i zabrane artikuliranja hrvatskog pitanja na jedan trezven i razborit način. Sukladno tome, Tuđman upozorava kako je to pogrešan pristup kojim se samo gomilaju neriješena pitanja i zaoštrava cjelokupna situacija. „Toga bi morali biti svjesni – osobito u ova ozbiljna vremena – svi ozbiljni ljudi u SRH i SFRJ".[775]

Idućeg dana, 20. veljače 1981., sudsko vijeće Okružnog suda u Zagrebu, sastavljeno od predsjednika vijeća Josipa Goluba, suca Vladimira Sučevića i sudaca porotnika kao članova vijeća Vjekoslava Bayera, Đure Ozimaca i Janka Cara, zbog krivičnog djela iz čl. 133 KZJ, osudilo je Tuđmana na kaznu zatvora u trajanju od tri godine strogog zatvora, uz izricanje

[773] Tuđman 1995, 428. Nakon što je Tuđman predočio navode iz Enciklopedije, kasnije se republički SUBNOR Hrvatske suglasio sa zahtjevom gradskog SUBNORA, da navedenu Enciklopediju Školska knjiga mora povući zbog krivotvorenja o ustaškim zločinima i konclogorima. Tuđman 2011.b, 143.
[774] Tuđman 1995, 428.
[775] Tuđman 1995, 431.

sigurnosne mjere zabrane javnog istupanja u tisku, radiju, televiziji i javnim skupovima, te bilo kakve publicističke djelatnosti na vremensku kaznu u trajanju od pet godina. Također se oduzimaju snimke intervjua datog Peteru Miroschnikoffu, uz napomenu da je optuženi Tuđman obvezan platiti troškove krivičnog postupka u iznosu od 3.000 dinara.[776]

7.5. Obrazloženje sudske presude

U obrazloženju presude navodi se da je Tuđman priznao da je dao intervju s navedenim novinarima te da je sadržaj inkriminiranih tekstova koji su objavljeni vjerodostojan, uz napomenu da su neke njegove misli nevjerodostojno interpretirane i da su citati izvlačeni iz konteksta, čime su dobili sasvim drugačiji smisao. Zanimljivo je primijetiti da je od navedenih četiri intervjua većina objavljena samo u emigrantskom tisku, a novinarima Miroschnikoffu i Barthelemyu su njihovi materijali zaplijenjeni, pa prema tome nisu nigdje mogli biti objavljeni. Ispada da je krunski dokaz razgovor koji je Tuđman vodio s Markovićem, koji je objavljen u listu *Hrvatska država*. Svi prijedlozi Tuđmanove obrane da se u svojstvu svjedoka pred sud pozovu novinari švedske televizije Bergt Göransson, njemačke televizije ARD Peter Miroschnikoff i francuskog radija Michel Barthelemy, kao i beogradski novinar Vladimir Marković, su odbačeni. Također je odbijen prijedlog da se izvrši uvid u statističke podatke Republičkog i Saveznog zavoda za statistiku „Popis žrtava rata 1941.-1945.“, jer bi to samo dodatno i nepotrebno produžilo sudski postupak, s obzirom da su utvrđeni podaci te predočeni vjerodostojni dokazi (misli se na dokaze o broju ubijenih u Jasenovcu, potkrepljeni preslikom iz *Vojne enciklopedije*). Sud je utvrdio da je u svojim intervjuima Tuđman svjesno kritizirao nedostatak demokracije jugoslavenskog socijalističkog samoupravnog sistema i Komunističke partije, koja nosi sve zasluge u pokretanju ustanka i oslobođenja zemlje od okupatora i domaćih izdajnika. Na čelu te Partije bio je „čitavo vrijeme drug Tito, vizionar ovoga svijeta, a u kojoj vlada potpuna demokratičnost“.[777] To je u suprotnosti s Tuđmanovim izjavama u kojima je ponovo zlonamjerno i neistinito prikazao stanje u SFRJ, jer je, primjerice, na novinarski upit o razlozima toliko brojne hrvatske emigracije, ustvrdio kako je to posljedica brutalnog nasilja koje je provedeno tijekom Hrvatskog proljeća.

[776] Tuđman 1995, 431. Cjelokupni tekst presude Okružnog suda u Zagrebu dr. Franji Tuđmanu od 20. veljače 1981., 433-444.
[777] Tuđman 1995, 441.

Citirajući u presudi izvatke iz Tuđmanovih intervjua u kojima je navodno iznio laži, navodi se onaj dio o ratnim žrtvama gdje je Tuđman ustvrdio kako je ključni problem u SFRJ neriješeni odnosi između Srba i Hrvata koji se trebaju nanovo valorizirati. U tom smislu Tuđman iznosi podatke kako je, prema egzaktnim statističkim podacima, u svim logorima u Hrvatskoj ubijeno 60.000 osoba (Hrvata, Srba, Židova, Roma i dr.), što drži stravičnom brojkom, jer

> „da je pobijeno 6 ili 60, bilo bi ogromno i užasno, ali ja sam protiv toga da se ovaj broj udeseterostručuje, samo za Jasenovac na 600.000 ljudi, jedino zato da bi se potencirala nekakva kolektivna i trajna krivica hrvatskog naroda".[778]

Međutim, nastavlja se dalje u presudi, Tuđman također negira službenu brojku o broju stradalih tijekom rata u čitavoj Jugoslaviji, lažno tvrdeći da se ukupni broj kreće od 700 do 800 tisuća ljudi. Zato sudsko vijeće procjenjuje kako su ove Tuđmanove opservacije očito lažne i tendenciozne, jer u *Vojnoj enciklopediji* iz 1972. donose se podaci „da je u Jugoslaviji poginulo oko 1.658.000 ljudi", te da je vidljivo da je i optuženik suradnik ove enciklopedije".[779]

Uz davanje neistinitih i kompromitirajućih informacija vezanih za SFRJ, sud je utvrdio da je optuženi Tuđman ovo učinio uz pomoć inozemnih čimbenika, jer je u više navrata i sam priznao da je dao intervjue stranim novinarima, znajući da će biti objavljeni u inozemstvu. Obrazlažući izrečenu kaznu, navodi se da je sud uzeo Tuđmanu kao olakotnu okolnost činjenicu da je bio sudionik NOB-a i nositelj Partizanske spomenice 1941. i mnogih odlikovanja. S druge pak strane, kao otegotnu okolnost uzima mu se ponovno ponavljanje krivičnog djela za koje je već bio suđen 1972., te činjenica da je širio neprijateljsku i klevetničku propagandu „u toku bolesti i odmah nakon smrti druga Tita, kada je čitava Jugoslavija bila u najvećoj tuzi i bolu".[780] Naravno, i SDS je obradio Tuđmanovo obraćanje sudu, u smislu da su napravili transkript dijela njegove završne riječi na dokumentu od 13 stranica, stranica, dobivenih putem snimke njegova izlaganja iz privremeno ozvučene sudnice.[781]

---

[778] Tuđman 1995, 442.
[779] Tuđman 1995, 442.
[780] Tuđman 1995, 444, Okružni sud u Zagrebu, 20. veljače 1981., Presuda potpisana od predsjednika sudskog vijeća Josipa Goluba, uz preporuku o pravnom lijeku koji otvara mogućnost podnošenja žalbe na Vrhovni sud Hrvatske.
[781] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. ožujka 1981. Informacija br. 225. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Završna riječ Franje Tuđmana (OO) 19.2.1981., na 13 stranica. U biti se radi o pisanom tekstu koji Tuđman na suđenju nije samo pročitao nego je neke stvari pojašnjavao, dodatno obrazlagao i radio stanovite digresije, pa je ovaj tekst iako necjelovit, osjetno opširniji od pisane verzije.

Odmah nakon presude, Tuđman je Ankici rekao da je vjerovao da će mu izreći uvjetnu kaznu uz zabranu javnog istupanja, ali je njegov primjer očito trebao poslužiti da se pošalje drugima u Hrvatskoj poruka u cilju zastrašivanja. U razgovoru sa sinom Miroslavom, Tuđmana je zanimalo kako je njegova obrana zvučala kad se pratila iz publike, na što mu je ovaj odgovorio da je pred javnim auditorijem djelovala daleko dojmljivije nego kad ju je čitao. Još je informirao Tuđmana da su strani inozemni mediji prenijeli jedan dio njegove obrane kad je ustvrdio da se ovakvim simuliranim vođenjem sudskog procesa može od Krista učiniti Antikristom. Toga dana je više novinara iz inozemstva razgovaralo s Tuđmanom o suđenju, interesirajući se za detalje i kriterije suđenja. Tuđman je rekao da nema većih zamjerki, osim što mu nisu dozvolili da se kao svjedoci pojave njemački i francuski novinari, kao i onaj Marković iz Beograda, te da nisu htjeli zatražiti uvid u službene statističke podatke vezane za stradale u logoru Jasenovac. Također je novinare zanimalo tko je sve svjedočio protiv njega i kakvi su dokazi predočeni pred sudskim vijećem. Tuđman je rekao da nije bilo niti jednog svjedoka, jer nisu imali o čemu svjedočiti u smislu njegove nevinosti, te da su iznijeli samo jedan dokaz u vidu preslike iz *Enciklopedije*, kojim su željeli pobiti Tuđmanove navode od 60 tisuća ubijenih u Jasenovcu. Osvrćući se na samo suđenje, Tuđman piše kako je presudu dočekao gotovo ravnodušno, spreman i za najgoru varijantu, ali u sebi znajući da je to tragično, prvenstveno za njega osobno zbog njegovih godina (blizu 60) i što je nasilno spriječen završiti i tiskati svoje rukopise, ali i šire, jer je sam čin ove presude pokazatelj svjesnog i planiranog uništavanja hrvatskog nacionalnog bića.[782]

Vrativši se doma, počinju stizati preostali prijatelji kako bi iskazali podršku i solidarnost od kojih su među prvima bili Nikola Kajić i Šerif Šehović, potom Savka Dabčević-Kučar, Ivan Šibl, Vlado Gotovac i Jozo Ivičević[783], Darinka Holjevac udovica Većeslava Holjevca, te Jela Radauš, Janko Bobetko, Kramerovi i drugi. O suđenju su pisali svi listovi u zemlji, ali i mnogi iz inozemstva, te su uslijedili mnogobrojni telefonski pozivi stranih novinara, poglavito onih koji su nazočili suđenju. Inače, tijekom veljače 1981., prije i nakon Tuđmanova suđenja, zabilježen je veliki broj pošiljki i pisama iz inozemstva adresiranih na Tuđmanovu adresu. Primjerice, navodi se pošiljka s jednog kalifornijskog sveučilišta u kojoj

[782] Tuđman 2011.b, 98.

[783] SDS je 20. veljače zabilježila razgovor Gotovca i Ivičevića u kojem je Gotovac rekao kako on nije mogao nazočiti suđenju Tuđmanu iako je suđenje bilo „javno" jer su u sudnici bili supovci, a da je veoma značajno što je beogradska Politika objavila dio Tuđmanove završne riječi u kojoj je rekao da je u Jasenovcu stradalo 60.000 ljudi, dok Vjesnik nije prenio niti riječi. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. veljače 1981. Informacija br. 187. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Gotovac Vlado (OO), Ivičević Bakulić Jozo (OO) i Zenko Franjo (OO) – komentari u vezi suđenja Franji Tuđmanu (OO), 2.

se nalazio isječak više novinskih članaka vezanih za aktualne geostrateške konstelacije. U jednom od njih govori se o Brežnjevljevoj doktrini u smislu ograničene socijalističke suverenosti u odnosu na SSSR, čije snage će vjerojatno upasti u Poljsku. U drugom članku piše se o povećanju vojnog budžeta u SFRJ za 40% u odnosu na prijašnji proračun, koji se tumači porastom krize u Poljskoj i istočnoj Europi. U drugoj pošiljci poslanoj također iz SAD-a, nalazio se bilten Odbora za podršku demokratskim disidentima u Jugoslaviji (Committee to Aid Democratic Dissidents in Yugoslavia). Radilo se o 4. broju biltena CADDY u kojem se govorilo o predstojećem suđenju Franji Tuđmanu koje će biti održano od 17. do 20. veljače u Zagrebu, pod optužbom da je vršio „neprijateljsku propagandu" dajući intervjue inozemnim novinarima. Na koncu članka napominje se da je Tuđman još ranije bio osuđivan na dvije godine zatvora, te se potiču čitatelji da se uključe u akciju slanja protestnih pisama „predsjedniku Predsjedništva SFRJ Cvjetinu Mijatoviću i ambasadoru SFRJ u SAD Budimiru Lončaru".[784] Tragom toga, stiglo je pismo sa čikaškog sveučilišta (The University of Chicago), potpisano od profesora povijesti Johna Hope Franklina, adresirano na Cvjetina Mijatovića. Kao bivši predsjednik Američkog povijesnog udruženja (American Historical Association) i kao povjesničar koji se cijeli život zalagao za ljudska prava i slobodu znanstvene misli, apelira na predsjednika Predsjedništva SFRJ Mijatovića da svojim autoritetom pokrene postupak poništenja presude dr. Tuđmanu.[785] Posebno je aktivan u brojnim apelima vezanim za Tuđmanovu osudu bio Mihajlov. Tako *Srpska borba*, list srpske emigracije sa sjedištem u Čikagu, objavljuje članak „Mihailo Mihailov brani Tuđmana", informirajući čitatelje kako je 7. ožujka 1981. *New York Times* objavio pismo Mihajlova koje je napisao ispred Odbora za pomoć disidentima u Jugoslaviji. U njemu kritizira američke tiskovine jer nitko od njih nije objavio vijest da je u Zagrebu osuđen umirovljeni general i partizanski veteran iz Drugog svjetskog rata na tri godine zatvora zbog neprijateljske propagande, što je po njemu tipičan primjer totalitarnog gaženja ljudskih prava i sloboda. U nastavku se donose citati iz članka objavljenog u beogradskom *NIN*-u od 22. veljače, u kojem se donose detalji sa suđenja, poglavito onaj dio gdje Tuđman govori o 60 tisuća ubijenih u Jasenovcu i ukupnom broju stradalih u Hrvatskoj tijekom rata koji iznosi 185.227 stradalih, od kojih je velika većina Hrvata. Na koncu se donosi

[784] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. ožujka 1981. Informacija br. 227. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – pisma upućena iz inozemstva, 4.

[785] „Dear Sir: I was greatly dismayed to learn of the recent trial of the distinguished historian and member of the academic world community, Dr. Franjo Tudjman, who was charged for giving interviews to western historians. I was even more distressed to read that he had been sentenced to three years imprisonment, to be followed by five years' prohibition of all public appearances and publications." Pismo Johna Hope Franklina od 30. ožujka 1981. HR-HDA-1769-Radica Bogdan, kut. 36, žuti fascikl 429.

zaključak kako ovakvi stavovi generala Tuđmana nisu iznenađenje, za one kojima su poznate informacije da je „jedan drugi bivši partizanski borac Milovan Đilas putovao u Zagreb na razgovor sa Franjom Tuđmanom (…) Svaka ptica svome jatu leti".[786]

U međuvremenu, i dalje se nastavlja negativna medijska kampanja na Tuđmana, pa je tako, 8. ožujka 1981., beogradski *NIN* objavio intervju s književnikom Mirkom Božićem, koji je prenijela i *Nedjeljna Dalmacija* 15. ožujka. Tuđman izražava čuđenje koji su motivi bili potakli Božića da kao primjer nacionalista i šoviniste izabere baš Tuđmana, za kojeg veli: „Mislim da, lično dobro poznajem, eto, i Tuđmana, i neke druge".[787] Na novinarski komentar kako je Božić u javnosti poznat kao osoba koja je nacionalizam prepoznala kao najveću opasnost, postavlja mu pitanje kako on gleda na aktualne pojave nacionalizma. Spominjući se tragične prošlosti, Božić na to odgovara navodeći kao primjer ono što je Tuđman nedavno govorio na suđenju u vezi Jasenovca „i uopće to prebrojavanje, i inzistiranje na razlikama, sve je to jedna genocidna manijačka ideja".[788] Božić nastavlja kako se njemu gade ideje o nekakvim kompleksima hrvatskog naroda i na taj način se iznova potiče taj narod na gloženje i mržnju, što Božić karakterizira kao mračni duh koji ponovo poziva na „klanja" i vraćanje u mračne špilje. Božić ističe kako o tome bratoubilačkom duhu netrpeljivosti govori u svojoj novoj knjizi, „i tog duha bi se morao stidjeti netko tko sebe naziva povjesničarem".[789] Tuđman se u svome dnevniku osvrće na ovaj intervju, pišući kako se Božić „lešinarski" obrušio prozivajući poimence njega te implicite aludira na Gotovca i Supeka, zaključivši da će mu javno odgovoriti preko *NIN*-a, ali također i osobnim pismom za Božića.[790] Tjedan dana kasnije, 16. ožujka 1981., Tuđman datira pismo u kojem reagira na Božićeve izjave, čudeći se kako to on lakonski izjavljuje da dobro poznaje Tuđmana kad su se oni susreli svega nekoliko puta i to uglavnom protokolarno na nekim forumima. Zato Tuđman poziva Božića da obrazloži svoju izjavu u kojoj Tuđmana navodi kao primjer nacionalista i šovinista koji raspiruje najniže strasti zbog svoje „neostvarene ambicije", i potkrijepi te svoje navode bilo svojim osobnim saznanjima o Tuđmanu, bilo ponekim citatom iz Tuđmanovih devet objavljenih knjiga. U nastavku pisma Tuđman citira skandaloznu Božićevu izjavu da je Tuđmanov govor o Jasenovcu na suđenju „jedna genocidna manijačka ideja", postavljajući retoričko pitanje o čemu je on to govorio, s

[786] *Srpska borba*, Čikago, 1. travnja 1981. Vlasnik Dr. Slobodan Drašković. Isječak ovog članka u: HR-HDA-1769-Radica Bogdan, kut. 36, , žuti fascikl 429. Na istom mjestu sačuvano je desetak pisama žive korespondencije koju je Mihajlov vodio s više sveučilišta, instituta i američkih profesora – među inima i s Brzezinskim, što itekako treba uzeti u obzir kada se analizira Tuđmanov sudski proces.
[787] Grizelj 1981, 19. Intervju Mirka Božića.
[788] Grizelj 1981, 19.
[789] Grizelj 1981, 19.
[790] Tuđman 2011.b, 101.

obzirom na Božićeve neprimjerene objede. Tuđman iznova ponavlja svoje riječi sa suđenja kada je govorio o užasnoj brojci od 60.000 pobijenih od ustaša u svim logorima u Hrvatskoj, ali i njegovo protivljenje da se te brojke udeseterostruče te se u javnosti plasiraju brojke od 600.000 do 700.000 ubijenih. Ova morbidna manipulacija prema Tuđmanu služi stalnom „održavanju crnih legendi o fašističkom karakteru i skupnoj krivnji hrvatskog naroda".[791]

7.6. Žalbeni postupak i Tuđmanovi zdravstveni problemi

Tuđmanovi odvjetnici Marić i Olujić sastavili su dvije žalbe na presudu Okružnog suda u Zagrebu od 20. ožujka 1981. godine. U presudi se obrazlaže Tuđmanova krivnja, koja se sastojala u tome da je u razdoblju od 1977. do 1980. godine u više intervjua koje je dao stranim novinarima lažno i zlonamjerno prikazivao položaj hrvatskog naroda u SFRJ, koji je navodno neravnopravan i izložen političkom, društvenom i kulturnom ugnjetavanju te ekonomskom izrabljivanju. Takvi njegovi stavovi na sudu su kvalificirani „kao krivično djelo iz čl. 133 stav 1 i 2 Krivičnog zakona SFRJ".[792] Odvjetnik Marić u svojoj žalbi ističe jedan dio sudskog obrazloženja u kojem je istaknuto da je evidentna Tuđmanova krivnja iz priloženih tekstova njegovih intervjua, a za njegovu izjavu o žrtvama u logoru Jasenovac predočen je jedan jedini dokaz protiv njegove interpretacije broja stradalih u vidu *Vojne* i *Opće enciklopedije Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*. Marić izražava nezadovoljstvo nepravičnim postupkom tijekom suđenja, u kojem su odbijeni svi dokazi koje je Tuđmanov odvjetnički tim predočio pred sudom, osim pet članaka iz *Vjesnika*, *Oslobođenja* i *NIN*-a.[793]

Poglavito su izdvojena dva krucijalna dokaza koja sud nije želio uvažiti, a radilo se o zahtjevu obrane da se na sud pozove novinar Vladimir Marković, i ono najskandaloznije, odbijanje da se kao dokaz prihvate podaci od Republičkog i Saveznog zavoda za statistiku u vidu službenog popisa svih žrtava tijekom Drugog svjetskog rata. Odvjetnik Marić

[791] Tuđmanova reakcija na Božićev intervju u: Tuđman 1995., „Crni patuljci u nama" ili o nekim „mračnim duhovima" Mirka Božića, 16. ožujka 1981., 471. Vidljivo je da Tuđman rabi svaku prigodu kako bi u javnosti govorio o Jasenovcu, što će sve kulminirati 1989. tiskanjem njegove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti* u kojoj je problematiku jasenovačkog crnog mita detaljno obradio iznova upozoravajući kako je ta manipulacija izravan povod za raspirivanje straha i mržnje kod srpskog naroda koja će imati nesagledive posljedice za oba naroda, što je se pokazalo točnim jer je jedan od motiva podizanja na pobunu lokalnog srpskog stanovništva u Hrvatskoj početkom devedesetih bio i iracionalni strah od novog Jasenovca.
[792] Tuđman 1995, 473.
[793] Tuđman 1995, 474.

minuciozno navodi sve povrede pravilnika Zakona o krivičnom postupku koje su prekršene tijekom suđenja, između ostalog, zato što je sud presumpcijom ustvrdio da je Tuđman znao da će se njegovi intervjui tiskati u inozemstvu u tisku ustaških i proustaških terorističkih organizacija; i drugo, „što je povrijeđeno pravo obrane jer je sud odbio zatražiti podatke od statističkih zavoda SRH i SFRJ o žrtvama rata radi utvrđivanja istinitosti obrane okrivljenog".[794]

U nastavku žalbe se napominje da je sud ipso iure trebao uvažiti njihov prijedlog, čiju opravdanost dodatno potencira činjenica da je okrivljeni Tuđman doktor povijesnih znanosti, aktivni sudionik NOB-a, koji je nakon rata obnašao niz odgovornih i visokopozicioniranih dužnosti u Generalštabu JNA, bio pomoćnik glavnog urednika *Vojne enciklopedije*, aktivni član povijesne komisije CK SKH, te nakon izlaska iz JNA ravnatelj IHRPH-a, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, te na koncu i autor više pisanih djela (devet tiskanih knjiga), od kojih je jedno nagrađeno od Sekretarijata za narodnu obranu SFRJ. Ako jedna takva osoba s takvim kredibilitetom tvrdi da postoje službeni podaci o broju stradalih u Jasenovcu, sud je morao prihvatiti njegove zahtjeve i zatražiti službene podatke od navedenih institucija. Ovim protupravnim činom sud je povrijedio temeljno pravo okrivljenog Tuđmana koje mu garantira i aktualni ZKP, a to je pravo na obranu i također sudski postupak u kojem se u praksi provjeravaju navodi u najvažnijim sudskim procesima kako bi se utvrdilo činjenično stanje poznato kao „dokaz istine".[795]

Kako bi pokazao svu apsurdnost drakonske kazne kojom je Tuđman osuđen na tri godine robije, uz mjeru sigurnosti od pet godina zabrane javnog istupanja u tisku, na radiju i televiziji te javnim skupovima, kao i zabranu bilo kakve izdavačke djelatnosti (ukupno osmogodišnja zabrana), Marić poseže za manevrom poznatim u odvjetničkoj praksi. Radi se o neizravnom pristupu kojim, kroz fokus na komparaciju Tuđmanove osude s Titovom osudom iz 1928. na tzv. Bombaškom procesu, želi pokazati svu nelogičnost i pretjeranost navedene presude. Uspoređujući Titov sudski proces, u kojem je osuđen na pet godina zatvora zbog protudržavnog djelovanja, uz utvrđene dokaze o posjedovanju bombe i revolvera, javno priznanje da je član zabranjene političke stranke koja je u svom programu imala stavke o nasilnom rušenju vlasti, te uz činjenicu da je ranije više puta bio suđen za iste ili slične radnje, jasno je ocrtana Marićeva strategija i željeni učinak: neizravno se ukazuje na to da je sud u Kraljevini Jugoslaviji bio pravičniji od ovoga u SFRJ. Odvjetnik Marić zatim stavlja u fokus

[794] Tuđman 1995, 475.
[795] Tuđman 1995, 475.

Tuđmanovu „inkriminirajuću djelatnost“, koja se, prema presudi, sastojala u tome da je njegova najveća krivica „što se neki njegovi zaključci razlikuju od trenutnih političkih ocjena, pak je u svjetlu toga kazna apsurdna“.[796] Na koncu ove žalbe, u kojoj je odvjetnik Marić detaljno odgovorio na sve točke optužnice (14 stranica teksta), on predlaže da se žalba dostavi Vrhovnom sudu Hrvatske, izražavajući uvjerenje da će isti uvažiti žalbene navode i preinačiti presudu u oslobađajuću za njegova branjenika Tuđmana.[797]

U međuvremenu Tuđman doznaje da su privatno po Zagrebu počele kružiti preslike njegove obrane sa suda. Od prijatelja Nikole Kajića saznaje da je više osoba zatražilo na čitanje taj tekst, a njegov prijatelj liječnik zamolio ga je da mu posudi tekst obrane jer je „tu svaka riječ zlata vrijedna i to bi morao pročitati svaki Hrvat“.[798] Nakon toga u Europi se tiskaju dva izdanja Tuđmanove obrane. Početkom travnja Tuđman dobiva knjigu pod naslovom *Na braniku povijesne istine*, u kojoj su, uz Tuđmanov životopis, sadržani optužnica, Tuđmanov odgovor na inkriminacije, završna riječ na suđenju i reakcije stranog tiska. Istog mjeseca Tuđmanu stiže i izdanje njegove knjige na engleskom jeziku *Nationalism in Contemporary Europe*, nakon brojnih problema i zapreka.

Očito je širenje materijala s Tuđmanova suđenja, točnije njegova završna riječ, poprimilo šire razmjere jer se u sprječavanju umnožavanja angažirao i SDS. Tako se u jednom izvješću od 30. lipnja 1981. može vidjeti koliko je Služba ušla u sve pore života, te su osobe bile micane sa svojih radnih mjesta samo zbog fotokopiranja teksta kojeg je Tuđman bio javno iznio u svojoj obrani. Navodi se kako je u košu za smeće Erike Krpan, voditeljice glazbeno-informativnog centra u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski, „pronađena prva stranica fotokopiranog materijala završne riječi Tuđman Franje sa sudskog procesa održanog 19. veljače 1981. godine“.[799] Nakon toga izvršena je provjera fotokopirnog aparata u koncertnoj upravi i to knjige fotokopiranih materijala u kojima je uočeno da je Erika Krpan navedeni materijal preslikala u desetak kopija.[800] U isto vrijeme, SDS zapljenjuje dopis Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji koji je bio adresiran na Tuđmana i Marka

[796] Tuđman 1995, 478.
[797] Tuđman 1995, 486.
[798] Tuđman 2011.b, 105.
[799] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. lipnja 1981. Informacija br. 759. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Krpan Erika – umnožavanje i raspačavanje završne riječi Tuđman Franje (OO) na suđenju od 19. veljače 1981. godine.
[800] U izvješću se navodi kako Eriki Krpan koncem lipnja ističe mandat voditeljice glazbeno-informativnog centra, pa se napominje da joj se ne produžuje mandat. Također se navodi da je Erika udata za poznatog pijanistu Vladimira Krpana, HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. lipnja 1981. Informacija br. 759, 2.

Veselicu. U prilogu dopisa dostavljeno je i izvješće o materijalima koje je Služba pustila da se poštom proslijede Tuđmanu, ali je spriječena isporuka za Veselicu.[801]

U izvješću o radu Komiteta za pomoć disidentima u Jugoslaviji donose se kratke povijesne crtice od njihova osnivanja 1979. i zacrtanih ciljeva koje je elaborirao Mihajlo Mihajlov, do zadnjeg broja Biltena – njihova službenog glasila – u kojem se donose izvješća o Titovoj smrti i sudskom procesu koji se vodi protiv Tuđmana, s posebnim dodatkom u kojem je objavljena lista političkih zatvorenika u SFRJ. Svi ti materijali poslani su na preko 500 adresa diljem svijeta, a desetak dana nakon toga službeni Washington po prvi put odaslao izvješće o kršenju ljudskih prava u Jugoslaviji. To izvješće je također prenijelo i američko veleposlanstvo u Beogradu, izazvavši time brojne negativne reakcije i kritike putem partijskog tiska. „Ovaj eksces pokazuje do koje je mjere jugoslavenski režim bio zaštićen američkom službenom cenzurom", napisao je Mihajlov u izvješću Komiteta za pomoć disidentima u Jugoslaviji. [802]

Dana 29. prosinca 1981. Tuđmana posjećuje Marko (vjerojatno Koprtla), koji mu priopćuje da je Krleža umro. Izrazio je mišljenje da se Krleža, zbog straha, morao prikloniti Titu jer ga je poznavao kao Staljinova sljedbenika još davno prije rata. Na to mu je Tuđman ispričao o specifičnom odnosu između Tita i Krleže i „kako ga je Tito spasio poslije rata".[803] Tuđman razmišlja da će morati napisati posebnu knjigu o Krleži, citirajući natpis iz jednih njemačkih novina koje su za Krležu navele da je „književnik hrvatske sudbine". Kod Tuđmana iznova defiliraju poznanici i kolege koji najčešće komentiraju Krležinu smrt, izražavajući žaljenje što nije umro „na vrijeme", jer je u svojoj starosti bio okružen opskurnim osobama koje mu nisu dopuštale disati. Između ostalih, u posjet je došao i Josip Manolić, koji savjetuje Tuđmana da sačuva smirenost, upozoravajući ga da su mu, jamči, već pripremili sobu u Lepoglavi, time što je ne samo ozvučena, nego pokrivena i kamerama. U novoj godini, Tuđman s dozom sarkazma navodi kako su Krležu sahranili sa crvenom proleterskom zastavom na lijesu kao „pravog" revolucionara. Govornici koji su se redali iz političkog i kulturnog miljea iznosili su krute fraze bez istinskog pijeteta i ljudskosti. Tuđman jedino izdvaja Juru Kaštelana, čiji je govor bio najbolji.[804]

[801] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1981. Informacija br. 274. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Marko Veselica (OO) i Franjo Tuđman (OO) – primitak propagandnog materijala.
[802] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1981. Informacija br. 274. 3.
[803] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1981. Informacija br. 274. 159.
[804] Tuđman 2011.b, 159, 164.

Nakon toga, neočekivano brzo, s obzirom na zakonom propisane rokove, za blagdan Sveta Tri Kralja stigla je odbijenica Okružnog suda na Tuđmanov zahtjev za odgodom odlaska u zatvor zbog ozbiljnih zdravstvenih problema, usprkos priloženoj golemoj liječničkoj dokumentaciji specijalističkih nalaza i potrebe nastavka intenzivnog liječenja. Predsjednik Okružnog suda u Zagrebu, Milivoj Gjalski, potpisao je rješenje u kojem se pozivaju na stručno mišljenje Reufa Cerića, službenog liječničkog vještaka, na osnovu kojeg sudac zaključuje kako Tuđman ne boluje od nekih težih akutnih bolesti, dakle ne uvažava se mišljenje specijalista o obveznom mirovanju i stalnim kontrolama.[805]

Prateći Tuđmanovo suđenje, postajemo svjedoci politički montiranog sudskog procesa, pokrenutog zbog njegovih povijesnih prosudbi i „zlonamjernog" prikaza jugoslavenskih društvenih prilika u intervjuima danim za švedsku i njemačku televiziju te francuski radio. Iako je Tuđman argumentirano opovrgnuo točku po točku optužnice iznoseći objavljene statističke podatke (o broju jasenovačkih žrtava i dominaciji srpskog udjela u svim republičkim i saveznim institucijama, politici, policiji i vojsci), osuđen je na tri godine zatvora i na zabranu javnog djelovanja u razdoblju od pet godina. Njegov govor, u kojem se založio za elementarna prava hrvatskog naroda, demokraciju i pluralizam, dočekan je kao senzacija u zemlji i inozemstvu, te je ubrzo u inozemstvu tiskan tekst optužnice i Tuđmanovih govora na sudu, učvršćujući njegov disidentski status. To se vidi iz reakcija golemog broja pisama podrške Tuđmanu i intervencija od više pojedinaca i međunarodnih organizacija koje su se bavile promicanjem ljudskih prava i zaštitom disidenta.[806]

8. Kaznionica Lepoglava

8.1. Tuđman na prevaru interniran

U dijelu suvremene historiografije, Tuđmanov boravak u pritvoru u Petrinjskoj 18, kao i njegov odlazak u KPD Lepoglava, tretirani su kao marginalije u njegovom životopisu iz razloga što se provlačila teza da je on „njihov", kako je imao povlašteni status te da mu je

[805] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1981. Informacija br. 274, 4.

[806] Najglasnje je odjeknula vijest koju SDS donosi u svojim informacijama kako su na BBC-u javili novosti o Tuđmanovu procesu pred sudom, informirajući javnost o apelu koji je jugoslavenskim vlastima uputio Amnesty International da se na slobodu puste Tuđman, Gotovac i Paraga. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 165, 2. Također vidi: HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1981. Informacija br. 274, o priopćenju Odbora za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji.

Vrhovni sud na koncu kaznu iz 1972. smanjio na devet mjeseci, a ovu iz 1981. nekoliko puta preispitivao i odgađao zbog njegovih zdravstvenih poteškoća, što je ponovo lakonski tumačeno kao bjelodani dokaz njegova povlaštenog statusa. Iz osvrta na Tuđmanov boravak u Petrinjskoj 18 već smo mogli vidjeti kakva se drama odigravala – od rapidnog pogoršanja njegova zdravlja do odlaska u zatvorsku bolnicu i štrajka glađu. Sada, 1982., Tuđman odlazi u Lepoglavu bitno narušenog zdravlja i deset godina stariji, što je sve stvaralo kod njega uvjerenje da će taj odlazak biti koban po njega. Kakav je režim vladao u tadašnjim kazamatima, jamačno mu je bilo poznato iz više izvora, a u svom dnevniku je u više navrata spominjao kako su mu Gotovac i Veselica detaljno opisivali svoje tegobne dane nakon što su 1972. bili skupa s Tuđmanom osuđeni na višegodišnje robije.[807] Tuđman je znao u kojim tamnicama su za vrijeme Kraljevine Jugoslavije tamnovali u Lepoglavi jedan od vodećih jugoslavenskih ideologa Moša Pijade (koji je tijekom boravaka u zatvoru preveo Marksov *Kapital*) i Tito, ali taj režim je bio gotovo bezazlen u usporedbi s poretkom koji je uspostavio komunistički režim nakon 1945. godine, o čemu šira jugoslavenska javnost nije znala gotovo ništa. Bilo kako bilo, Tuđmana će utamničiti upravo između Titove i Mošine tamnice.[808]

U ranim jutarnjim satima, 12. siječnja 1982., nakon još jedne tegobne i nesane noći zbog srčanih poteškoća i nesanice, Tuđmanu su na ulazna vrata njegova stana pozvonila dva policajca koji su došli s nalogom za njegovo privođenje. Tek kad su ga dovezli u Petrinjsku 12, Tuđman je shvatio da se ne radi o uručivanju poziva za Lepoglavu, nego da će odmah biti interniran. Kao i 1972. godine, ponovo ga je dočekao zatvorski čuvar Knežević (Tuđman ga više puta spominje u svojim dnevnicima, ali mu ne navodi ime) koji se lažno čudio tomu da će ga u 13 sati odvesti u Lepoglavu. U ćeliji u kojoj je još nekoliko uznika čekalo transport za Lepoglavu, Tuđman je na brzinu napisao žalbu protiv nezakonita postupka, uputivši je upravitelju zatvora te predsjednicima Okružnog [809] i Općinskog suda u Zagrebu. U žalbi je Tuđman protestirao zašto mu nije uručen poziv, kako je to zakonski regulirano, te zašto nije

[807] Već spomenuti Augustin Franić, koji je u više navrata (prvi put je s nepunih 18 godina završio u Lepoglavi) boravio u jugoslavenskim tamnicama, u više članaka i knjiga opisao je svoja iskustva i brutalni zatvorski režim prema političkim zatvorenicima. Detaljno je opisao neljudske uvjete, umiranja i namjerne likvidacije velikog broja zatvorenika koji su umirali zbog uskraćivanja liječenja, premlaćivanja, sustavnog terora koji je pojedince tjerao u ludilo i u poticana samoubojstva ili one koje je sustav planirano ubio. Više u: Augustin Franić, KPD Lepoglava: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika.

[808] Tuđman 2011.b, 169.

[809] Čim su odveli Tuđmana, supruga Ankica je otišla kod predsjednika Okružnog suda Milka Gajskog, kod kojeg je protestirala zbog načina na koji su odveli Tuđmana, na što se on iznenadio rekavši da to nije pod njegovom ingerencijom, „ali barem sam doznala da Franceka u 13 sati voze u Lepoglavu". A. Tuđman 2006, 251.

mogao završiti brojne liječničke preglede i oprostiti se s obitelji. U 13 sati policija ih svrstava u red te Tuđmana „vezaše lisicama s momkom iz Zadra, ime mu je Zvonko…".[810] Potom je njih petnaestak strpano u policijsku „maricu" koja je bila izuzetno prljava i zagušljiva jer su neki pušili, te su bili prebačeni u KPD Lepoglavu.

8.2. Tuđman u KPD Lepoglava

Ujutro ustajanje, ledeno hladna voda, čučavac te silazak u menzu na užinu: „prvi susret s bazom, dnom psovke, prijetnje, veli mi Franjo (cimer iz sobe, op.a.): narkomani".[811] U zatvorskoj ambulanti Tuđman je imao razgovor s liječnikom Stankovićem. Nakon što je pročitao povijest bolesti, rekao je Tuđmanu da mu je kralježnica u izuzetno lošem stanju, a od tuda se reflektiraju sve druge smetnje – tlak je i dalje opasno povišen. Na Tuđmanovu opasku da još od jučer štrajka glađu zbog grubog kršenja njegovih prava, Stanković ga upozorava da do pet dana toleriraju štrajk glađu, a nakon toga slijedi prisilno hranjenje koje je izuzetno ponižavajuće.

Kako je vrijeme prolazilo, tako se sumorna i ponižavajuća situacija u kojoj su boravili Tuđman, Gotovac i Veselica pokazivala kao savršeno uhodan stroj za fizičko, a poglavito psihičko uništavanje zatočenika. Stalna izolacija, perfidne provokacije popraćene osjećajem nepravde zbog politički montiranih sudskih procesa u kojima su osobe temeljem neobjavljenih intervjua bile osuđivane na nekoliko godina zatvora, poput Tuđmana, ili uz lažna svjedočenja pripremljenih svjedoka na dugogodišnje zatvorske kazne, poput Marka Veselice, u kratkom vremenskom razdoblju negativno bi se odrazila na stanje političkih zatočenika. Izložen takvim suptilnim, gotovo neprimjetnim maltretiranjima, Tuđman je nakon još jedne prepirke s arogantnim čuvarom i sam u nedoumici: „Pitam se: ima li netko tko to psihološki razrađuje pa manipulira s tim majmunskim priviđanjima, ili to ispada iz prirođene nedotupavosti, pa čak i iz procjepa u koji su stavljeni…".[812]

U izvješću SDS-a od 3. prosinca 1982. donosi se sažetak informacija vezanih za utamničenja Veselice, Gotovca i Tuđmana, iz kojih se jasno sagledava ista metodologija i tortura kojima su bili izloženi hrvatski intelektualci. Dana 20. studenog 1982. Marka Veselicu posjetili su

[810] Tuđman 2011.b, 167.
[811] Tuđman 2011.b, 167.
[812] Tuđman 2011.b, 299.

supruga i kćerka. Govoreći o šikaniranjima kojima je danomice bio izložen, Veselica je zatražio da netko od obitelji provjeri je li njegova žalba stigla u ministarstvo pravosuđa. U tom trenutku Veselićina kćerka počela je raspravljati o uvjetima u kaznionici te se povišenim tonom obratila nazočnom stražaru pitajući ga zašto je tu zatvoren njezin otac. Na koncu razgovora, Veselica se ponovo požalio supruzi da mu je ovdje, u Lepoglavi, puno teže nego ranije u Staroj Gradišci, jer „se ovdje nad njim provodi 'sistematski teror i šikaniranje'."[813] Idućeg dana, 21. studenog, Veselici je u posjet došao njegov brat Vladimir i sestra Marija Bujas. Marko Veselica ih je informirao kako je od uprave KPD-a kažnjen zbog narušavanja reda te ih je upoznao sa sadržajem dramatičnog pisma koje je poslao svome odvjetniku Nikoli Muslimu, u kojem je zatražio da ga žurno posjeti jer je izvrgnut takvoj torturi da mu je ugrožen osnovni ljudski integritet i sam život. Sličan scenarij odvija se i kod utamničenog Vlade Gotovca. Njega su 7. studenog 1982. posjetile supruga Vlasta i kćerke Ana i Jadranka. Govoreći o tome kako je kažnjen od zatvorske uprave jer je ulazio u sobu drugih zatvorenika, Gotovac je izgubio takt i počeo glasno vikati kako više nije „mlad i ne mogu izdržati stalna šikaniranja kojima sam ovdje izložen".[814] Supruga Vlasta ga je pokušala primiriti, ali je Gotovac ponovo burno reagirao te su ga kćerke nekako uspjele umiriti. Nakon što se primirio, Gotovac je govorio kako mu nisu uručene sve knjige koje su mu one poslale od kuće jer je njegov zatvorski „odgajatelj" zaključio da takva literatura može negativno djelovati na Gotovčev zatvorski „preodgoj". Ova maltretiranja su s vremenom postajala sve gora i opasnija, o čemu je Gotovac obavijestio svoju suprugu. Ponukana takvom negativnom situacijom, Vlasta je 4. studenog 1983. nazvala Tuđmana, koji je u to vrijeme zbog pogoršanja zdravlja bio privremeno pušten na kućnu njegu (o čemu će opširnije biti pisano). Ispričala je Tuđmanu kako se stanje u Lepoglavi dodatno pogoršalo vezano za šikaniranje političkih zatvorenika, koje je preraslo u otvoreno nasilje. Ona je iznijela svoju zabrinutost jer joj je Gotovac javio da je dobio prijetnje od okorjelih kriminalaca s kojima dijeli zatvor, tako da se boji za vlastiti život.[815] Zbog toga je Gotovac napisao protestno pismo upravitelju zatvora Milošu Buđanovcu i voditelju zatvorske UDB-e, koji stoje iza ovih maltretiranja. Na ove riječi Tuđman je rekao da je „šef UDB-e u Lepoglavi veliki gad, ali da će

[813] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. prosinca 1982. Informacija br. 1290. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Veselica Marko (OO) i Gotovac Vlado (OO) – aktivnost u KPD Lepoglava, 3.

[814] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. prosinca 1982. Informacija br. 1290, 4.

[815] Nakon što je izdržao zatvorsku kaznu i izašao na slobodu, Gotovac se i dalje osjeća ugroženim. Pošto mu je nestala jedna završena knjiga pjesama, u razgovoru s Daliborom Brzovićem („Forum") Gotovac je iznio da se boji da će mu pobiti obitelj i sve zapaliti što je napisao. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. ožujka 1985. Informacija br. 318. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Gotovac Vlado (OO) i Brozović Dalibor (OO) – razgovor o Gotovčevom zaposlenju, o Brozovićevom putovanju u inozemstvo, 4.

on i [Josipa] Kelemena pamtiti s gađenjem dok je živ".[816] Tragom toga, Gotovac je iz Lepoglave 10. prosinca 1983. uputio opširno pismo od 12 rukom ispisanih stranica Predsjedništvu SFRJ, u kojem je svoj raniji boravak u Staroj Gradišci i trenutni u KPD Lepoglavi usporedio sa staljinističkim koncentracijskim logorima. Opisujući što sve zatvorenici prolaze, Gotovac je to sažeto opisao riječima da je ovo „staljinistička rupa za uzgoj primata".[817]

Slična situacija odvijala se i u zatvorskoj bolnici. Prigodom posjeta Tuđmanu 7. studenog 1982. supruga Ankica i sin Stjepan su kod predaje rublja i posteljine doživjeli neugodnost jer im stražar nije dopustio da se Tuđmanu uruče sve stvari uz obrazloženje da je dobio takva naređenja. To je osobito ozlojedilo Tuđmana, koji je eksplozivno reagirao i u afektu na njega viknuo kako su i Hitlerovi vojnici imali naređenja, ali to nitko normalan ne odobrava. Nakon toga, supruga Ankica je govorila Tuđmanu o više inicijativa koje su pokrenute u vezi njegova izlaska iz zatvora zbog narušenog zdravlja, spomenuvši, između ostalog, i inicijativu DKH, čija je delegacija bila kod vodećih političara, izrazivši svoje uvjerenje da bi ga uskoro mogli pustiti. U razgovor se uključio i njihov sin Stjepan, koji je Tuđmanu kazao kako su u listu *Reporteru* objavili intervju Miroslava Krleže. Posebno je istaknuo „onaj dio intervjua u kojem Krleža obrazlaže zašto se založio za Tuđmana".[818] U jednoj prepisci između Ankice Tuđman i Marie Paule Pequerian, predstavnice Amnesty International iz Francuske, Ankica ponovo spominje taj Krležin intervju, kojeg je objavio beogradski časopis *Reporter* u studenom 1982. godine, u kojem je u jednom trenutku novinar upitao Krležu da li je istina da je intervenirao da se Tuđman pusti na slobodu. Na ovo pomalo provokativno pitanje Krleža je odgovorio: „Doista, kakve to veze ima s politikom? Čovjek je bolestan, preživio je dva infarkta, da li ga se mora držati u zatvoru? (…) Gdje je taj humanizam kojim nam stalno probijaju uši? Ne znam da li je čak Gestapo držao bolesnike kao što je on u zatvoru?".[819]

Koncem mjeseca, 21. studenog 1982., Tuđmana su ponovo posjetili supruga i sin Miroslav. Ovoga puta bio je u još gorem psihosomatskom stanju: totalno blijeda lica, očito

---

[816] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21. studenog 1983. Informacija br. 1364. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Ivišević-Bakulić Jozo (OO), Berković Zvonimir (OK), Gotovac Petar i Gotovac Vlasta – aktivnost i komentari.
[817] Tuđman 2011.c, 12.
[818] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. prosinca 1982. Informacija br. 1290. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Veselica Marko (OO) i Gotovac Vlado (OO) – aktivnost u KPD Lepoglava, 2.
[819] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. prosinca 1982. Informacija br. 1405. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Prepiska između Marie-Paule Pequerian i Ankice Tuđman, 3.

nervozan, što je bilo vidljivo u njegovim gestama i rukama koje su neprirodno podrhtavale. Tuđman se odmah na početku razgovora požalio na neljudski tretman koji zatvorska uprava provodi na njemu:

> „Ovdje me se stalno šikanira, tretira me se kao najgoreg kriminalca. Bolestan sam i ovi 'odozgo' me žele uništiti čekajući da tu crknem".[820]

Kada mu stražar nije dopustio da supruzi Ankici vrati pročitanu knjigu, Tuđman je ponovo eksplozivno reagirao, držeći takav postupak svinjarijom te prozivajući ravnatelja KPD-a Buđanovca, načelnika preodgoja Ivančića i zapovjednika osiguranja Hrvoja Antunovića da se ne prave blesavi ili ipak moraju izvršavati nečije naredbe. Supruga Ankica ga je pokušavala primiriti govoreći mu da se strpi jer će ubrzo biti pušten. Na koncu posjeta, Tuđman je napomenuo Ankici da po povratku u Zagreb provjeri da li su savezni ministar unutarnjih poslova Stane Dolanc i republički Pavle Gaži dobili pisma koja im je on poslao iz kaznionice jer njih dvojicu drži odgovornima za ova zlostavljanja kroz koja prolazi.[821]

8.3. Apel saveznom i republičkom ministru

U samom pismu, Tuđman se postavlja, kao i u ranijim svojim obraćanjima, prvenstveno kao odvjetnik hrvatskom narodu i pesimistični tumač jugoslavenske zbilje, koja zbog svojih brojnih anomalija neminovno ide k samourušavanju. Na samom početku pisma, Tuđman ovu dvojicu ministara na saveznoj i republičkoj razini drži osobno odgovornima zbog nehumanih postupaka kaznioničke uprave prema njemu. Izražavajući nadu da su obojica upoznati s njegovim ranijim pismima koja je uputio pojedincima iz državnog i partijskog vrha, Tuđman im iznosi povijest svoga stradavanja. Ono što nisu uspjeli ostvariti tada, nastavlja dalje u pismu, provodi se sada svojevrsnim pravnim ubojstvom i osudom na trogodišnje sužanjstvo. Sva bezobzirnost i bešćutnost toga progona pokazala se kada su Tuđmana nasilno odveli u zatvor, naprasnim prekidom liječenja, ne uvažavajući njegovo teško zdravstveno stanje. Došavši u KPD Lepoglava, usprkos brojnim specijalističkim nalazima i mišljenju zatvorskih liječnika, upravitelj kaznione Miloš Buđanovac, uz svoje pomoćnike, to ne uvažava, izvrgavajući Tuđmana stalnim maltretiranjima i provokacijama. Ta se maltretiranja na razne

[820] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. prosinca 1982. Informacija br. 1290. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Veselica Marko (OO) i Gotovac Vlado (OO) – aktivnost u KPD Lepoglava, 2.
[821] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. prosinca 1982. Informacija br. 1290, 3.

načine danomice ponavljaju s očitim ciljem „da mi se izazove ili srčani udar, ili živčani slom, ili još teže alergično oboljenje koje su mi pred nekoliko mjeseci svojim postupcima doveli do smrtne pogibelji".[822] Iz svega potonjeg, Tuđman drži da će oni biti najodgovorniji ako se i nadalje nastavi s neljudskim maltretiranjima i zadržavanjem na robiji njega u tako teškom stanju, upozorivši ih da će u protivnom biti prisiljen i ovo pismo objelodaniti pred širom javnosti. Međutim, i nakon ovih pisama, režim u zatvoru se ne mijenja, a Tuđman primjećuje kako čak dolazi i do pooštravanja „možda baš i zbog toga" što se drznuo takvim tonom obratiti Dolencu i Gažiju.[823] Naime, zatvorski referent Krunoslav Rendić podnio je prijavu protiv Tuđmana jer ga je navodno vrijeđao i „čak djeci prijetio", a Tuđman mu je - u pokušaju apeliranja na Rendićevu savjest nakon njegova grubog postupka - rekao kako će i njegova djeca saznati kako se odnosio prema njemu. Promptno mu je izrečena kazna „pet dana samice uvjetno na tri mjeseca!".[824]

Dana 16. prosinca 1982. Tuđmanov odvjetnik Vlado Marić posjetio je Tuđmana u zatvoru, o čemu je istog dana putem telefona obavijestio Ankicu. Marić je istaknuo da je Tuđman zbog cijele te situacije prilično nervozan, te da ga uz to sve sada muči i bolna prostata. Rekao je da mu je Tuđman priopćio da će se strpjeti do 12. siječnja 1983., a ako se do tada ništa ne riješi u vezi njegova puštanja zbog narušenog zdravlja, „onda će zatražiti obnovu procesa i od tog datuma će započeti sa štrajkom glađu".[825] Na ove riječi Ankica je zanijemila, pa ju je odvjetnik Marić pokušao primiriti obećavši da će ga pokušati razuvjeriti kako bi odustao od toga. Nekoliko dana kasnije, 19. prosinca 1982., Ankica je bila u posjeti kod Tuđmana, prigodom kojeg mu je sugerirala da se prebaci u zatvorsku bolnicu u Zagrebu, gdje bi mogao obaviti barem osnovne preglede, ali je takav prijedlog Tuđman rezolutno odbacio te je ostao pri ranijoj odluci da će stupiti u štrajk glađu.[826]

Dana 27. prosinca 1982. Ankicu je nazvao pomoćni biskup zagrebački Đuro Kokša. U par mjeseci ovo je bio njihov četvrti razgovor koji je SDS uredno evidentirao, a u kojima se uglavnom govorilo o Tuđmanovom slučaju i njegovom držanju u zatvoru. Kokša se veoma iznenadio kad je od Ankice doznao da je odbijen Tuđmanov zahtjev za ublažavanjem kazne, s obzirom da je od povjerljive osobe dobio drugačije informacije. Radi se o stanovitom

[822] Tuđman 1995, 572.
[823] Tuđman 2011.b, 348.
[824] Tuđman 2011.b 349.
[825] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. siječnja 1983. Informacija br. 13. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Koprtla Marko(OO), Ankice Tuđman i dr., komentari, 3.
[826] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. siječnja 1983. Informacija br. 13,4.

„Višnjevskom“, koji se kod jugoslavenskog saveznog sekretara (ministra) za unutrašnje poslove Stane Dolenca raspitivao za Tuđmanov slučaj. „Kokša je iznio da će svoju vezu vidjeti u siječnju 1983. godine, te da će ponovo urgirati da 'dobijemo pismeno ili bilo što što su ovi napravili.“ Nakon što mu je Ankica priopćila da Tuđman kani stupiti u štrajk glađu, Kokša joj je odgovorio da ga odvrati od toga i da mu poruči da se on moli za njega kako bi izdržao ta maltretiranja.[827]

U međuvremenu se situacija u kaznionici dodatno zaoštrava. Tako se u izvješću od 1. veljače 1983. navode imena političkih zatvorenika kojima je upravitelj kaznionice izrekao teže disciplinske kazne. Radi se o Marku Dizdaru, Marku Veselici, Vladi Gotovcu i Franji Tuđmanu. Pošto su u više navrata prekršili kućni red zbog opetovanog okupljanja i zajedničkog konzumiranja hrane iz dobivenih paketa, čime su ugrozili sigurnost u KPD-u, Veselica i Dizdar su kažnjeni sa 20 dana, a Gotovac s 15 dana samice. Odmah nakon izricanja presude, Dizdar je stupio u štrajk glađu zbog toga što su mu uskraćena najelementarnija ljudska prava, te je nakon sedmodnevnog nekonzumiranja hrane „nahranjen prisilno, putem tzv. 'sonde', ali je ponovo izjavio da nema namjeru uzimati hranu, sve dok se ne ispune njegova 'elementarna prava'.“[828] Također su Veselica i Tuđman najavili svoj štrajk glađu, ali je nakon liječničke intervencije Veselica upućen na bolovanje, a Tuđman je na nagovor odvjetnika Olujića nakratko odgodio svoju odluku. Inače, tijekom tog razgovora Tuđman se u više navrata osvrtao na svoje narušeno zdravlje te se požalio na nekoliko osoba koje ga u kaznionici neprestano maltretiraju. Tuđman je također pojasnio Olujiću da on ne želi moliti za milost i jedino što dolazi u obzir je obnova sudskog postupka. U slučaju da mu odbiju taj zahtjev, Tuđman izjavljuje kako mu „ne preostaje ništa drugo, nego da stupim u štrajk glađu do smrti, jer ne bih mogao podnijeti da me ovdje šikaniraju još dvije godine“.[829] Odvjetnik Olujić pokušao je Tuđmanu predložiti više pravnih lijekova koji im stoje na raspolaganju, držeći da nema potrebe za tako radikalnim potezom. Tuđman je, međutim, i dalje inzistirao na pokretanju obnove sudskog procesa, vrativši se ponovo na razgovor o Jasenovcu jer on drži da je osuđen zbog povijesne istine, kada je još 1965. došao do podataka o broju stradalih u

[827] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. siječnja 1983. Informacija br. 66. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Kokša Djuro (OO) – nastavlja kontakte s Tuđman Ankicom, 2.
[828] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. veljače 1983. Informacija br. 98. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Dizdar Marko (OK), Veselica Marko (OO), Gotovac Vlado (OO) i Tuđman Franjo (OO) – aktivnost u KPD Lepoglava, 2.
[829] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. veljače 1983. Informacija br. 126. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Osuđenika Tuđman Franju posjetio je 7. siječnja 1983. godine odvjetnik Željko Olujić, 1-2.

Jasenovcu koji su politički verificirani „od strane tada vodećih ljudi u SRH".[830] Tuđman ističe kako originalni zapisnik s jednog sastanka, na kojem su poimence navedeni svi sudionici, uglavnom tadašnje političko rukovodstvo, između ostalih i general Šibl, na kojem je Tuđman iznio vjerodostojne podatke o jasenovačkim žrtvama, nalazi se na IHRPH-u. Tada mu je rečeno da se oni slažu s Tuđmanovim stavovima, ali da tadašnje političke prilike nisu povoljne da se u javnosti izađe s tim podacima. Zato Tuđman predlaže Olujiću da skupa s njegovom suprugom Ankicom odu do IHRPH-a i pronađu tu dokumentaciju, kako bi se imena vodećih osoba iz SRH koja su nazočila tomu sastanku javno objavila, zbog toga što sada svi šute i ne želi se nitko zauzeti za njega.[831]

Josip Manolić je, u pratnji jednog nepoznatog muškarca, 29. prosinca 1982. posjetio Ankicu Tuđman. Ankica ih je informirala o novostima vezanim za Tuđmana i njegovom možebitnom izlasku iz zatvora. Ankica je, između ostalog, spomenula kako je čula da je Predsjedništvo CK SKH raspravljalo o Tuđmanovom slučaju, ali na koncu nije bilo ništa od toga. U vezi toga, Manolić je pretpostavio da je jamačno došlo do sukoba različitih struja, misleći na srpski kadar u Predsjedništvu, sastavljenom od Milutina Baltića, Jakša Plavšića, Tode Ćuruvije, Jure Bilića i Drage Karasa, koji je očito preglasao onaj hrvatski. S obzirom na takvu konstelaciju, Manolić je izrazio čuđenje da je Marijan Cvetković bio za Tuđmanovo puštanje. Na to je Ankica odgovorila kako to njoj nije čudno jer je Cvetković nazočio onome sastanku na IHRPH-u (ranije je pokazala Manoliću zapisnik s toga sastanka) i on dobro zna da je Tuđman govorio istinu vezano za broj stradalih u Jasenovcu. Na to se uključio nepoznati muškarac i ukratko je opisao svoje loše iskustvo vezano za Cvetkovića, upozorivši Ankicu kako je iluzorno očekivati od takve osobe nešto dobro. Također je iznio mišljenje kako je trenutna situacija u Hrvatskoj takva da na vodećim pozicijama „mogu biti ili Srbi ili ljudi čije su žene Srbi…".[832] Istog dana, Ankicu su posjetili supružnici Renata i Ivan Škiljan. Ivan je u razgovoru u više navrata spomenuo kako vlastodršci neće ništa poduzimati dok ne prođe godina dana Tuđmanova boravka u zatvoru, ali nikakva spektakularna gesta poput amnestije i slično se neće dogoditi jer niti jedan pojedinac u Predsjedništvu CK nema moć da donese neku odluku. Na to se nadovezala Ankica, spomenuvši neki članak u novinama u kojem je pisalo o tome kako se švedski premijer Olaf Palme osobno zauzeo za Tuđmana. Na to je Škiljan odgovorio da vlastodršce ne interesiraju pravni zakoni, moralni i etički sudovi, da li je Tuđman

[830] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. veljače 1983. Informacija br. 126, 2.
[831] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. veljače 1983. Informacija br. 126, 2.
[832] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. veljače 1983. Informacija br. 247. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Znidarčić Lav (OO), Manolić Josip (OO), Šegedin Petar (OO), Kramer Alfred (OO) i dr. – komentari, 3.

u pravu ili nije. Oni samo gledaju svoje osobne interese, ali Tuđman im sada pravi probleme jer je njegov slučaj poznat u široj javnosti. Škiljan nastavlja kako je nedavno u Beču čitao kako se njemački kancelar Willy Brandt interesirao za aktualne slučajeve političkih zatvorenika u SFRJ. Njemu je to poznato od ranije jer je „bio predsjednik Internacionale, a sada je to Palme".[833] U nastavku razgovora, Škiljan spominje Brandtova izaslanika Višnjevskog, koji je nedavno nekoliko dana boravio u Beogradu vezano za pitanja političkih zatvorenika (Višnjevskog je, kako smo vidjeli, u više navrata spominjao biskup Kokša u svojim razgovorima s Ankicom). Škiljan drži da se slična stvar dogodila sa Stepincem, koga je Tito tek na pritisak Zapada pustio u kućni pritvor u Krašiću. Znači, tu nema demokracije, niti pravde, nego je sve predstava za javnost i oni će popustiti samo ako budu na neki način prisiljeni.[834]

Kao neumorni zastupnik političkih zatvorenika u SFRJ, ponovo se spominje Palme u jednom razgovoru koji je s Tuđmanom vodio Šerif Šehović, kada je ovaj, zbog zdravstvenih razloga, privremeno bio pušten na slobodu. Naime, govoreći s pouzdanim ljudima iz partijskog vrha, Šehović je doznao da je osnovni razlog Tuđmanova iznenadnog puštanja na slobodu – iako je cijelu godinu proveo u Lepoglavi u izuzetno lošem stanju – zalaganje inozemnih političara Olafa Palmea, Willia Brandta i Françoisa Mitterranda. Na upit o tome hoće li Tuđmana ponovo vratiti u zatvor, Šehović drži da će se Tuđmanov slučaj pozitivno riješiti samo u slučaju „ako bi opet došlo nešto od strane ovih velikih političara Palmea i drugih".[835] Da se o tome pričalo i u zatvorskim kuloarima, može se naslutiti po tome što je Tuđmana prigodom jedne redovite vizite zatvorski liječnik Kovač upitao: „Je li Olaf Palme moj prijatelj?!".[836]

8.4. Izlazak iz zatvora

Dana 21. veljače 1983. Ankicu je posjetio Šerif Šehović, koga je upoznala s novonastalom situacijom u vezi Tuđmanova utamničenja. Ankica je govorila o tome kako su Tuđmana zbog pogoršanja zdravlja poslali u bolnicu. Ona drži da je sad prigoda da mu se pomogne, usprkos prigovorima srpskih političara, ali kao po dogovoru, *Vjesnik* je o tome

[833] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. veljače 1983. Informacija br. 247, 7.
[834] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. veljače 1983. Informacija br. 247, 7.
[835] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. travnja 1983. Informacija br. 458. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Kramer Alfred (OO), Šehović Šerif i dr. – komentari, 3-4.
[836] Tuđman 2011.b, 380.

počeo negativno pisati u članku potpisanom od novinara Đorđa Ličine, koji je oklevetao Tuđmana.[837] S druge pak strane, informacije da su Tuđmana uvrstili u treće izdanje *Opće enciklopedije Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, u kojem su navedene sve dužnosti i poslovi koje je obnašao, uz popis objavljenih knjiga, ali i sudske odluke, davale su nadu da bi se stvari mogle promijeniti na bolje.[838]

Nakon što je podmukla bol u predjelu srca počela bivati sve izraženija, a tlak se opasno povisio, zatvorski liječnik Stanković je rekao da je to stanje tipično za anginu pektoris, naloživši da se Tuđmanu redovito kontrolira tlak. Tijekom uobičajenog posjeta 19. veljače 1983., kojem su nazočili Ankica i Miroslav u nazočnosti zatvorskog referenta, Tuđmanu je iznenada pozlilo. Radilo se o srčanom udaru koji se ponovio i narednog dana. „Zbog slabosti jedva sam se držao na nogama u prevrućoj sobi".[839] Idućeg dana, 21. veljače, već u rano jutro dežurni liječnik je rekao Tuđmanu da će u osam sati biti prebačen u Zagreb u zatvorsku bolnicu. Ušavši u ambulantna kola u poluomamljenom stanju, Tuđman je osjetio olakšanje motreći kroz prozor pitoreskne pejzaže Hrvatskog zagorja u snježnoj idili. Prolazeći preko Očure do Golubovca, pogledom je promatrao mjesta po kojima je, kao mladić, bezbroj puta prošao pješice s ostalim zagorskim partizanima. Odjednom, ponovo osjetivši resku bol u grudima, prevlada ga slabost te je bio prisiljen leći na ležaj. Bio je to „stenokardični napadaj: najprije zagušljivo, a onda hladno; na granici besvijesti".[840] Došavši u Zagreb, uz pomoć stražara koji su mu pomogli, Tuđmana smještaju u bolničku samicu. Odatle je upućen na EKG i rendgensko snimanje. Tijekom pregleda, neočekivan susret i kratki razgovor sa starim znancima iz 1972., doktorom Radovanom Radonjićem i Ivanom Košuljandićem, koji se neugodno iznenadio kad ga Tuđman nije prepoznao. Nakon toga, 23. veljače, Tuđmanu je uručeno rješenje Republičkog sekretarijata za pravosuđe kojim mu se prekida izdržavanje kazne u trajanju od tri mjeseca radi kućnog liječenja.[841]

Po Tuđmanovu dolasku kući, 23. veljače 1983. godine, počinje cijeli niz razgovora različitih osoba iz kruga Tuđmanovih prijatelja i poznanika, koje je SDS danomice snimala. Značajno je iznova napomenuti kako su Tuđmanovi dnevnički zapisi komplementarni stenografskim zapisima tih razgovora u smislu nadnevka, sadržaja i osoba. Ovdje će biti

[837] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. ožujka 1983. Informacija br. 297. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Koprtla Marko (OO), Šehović Šerif, Tuđman Ankica – komentari, 2.
[838] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. ožujka 1983. Informacija br. 297, 3.
[839] Tuđman 2011.b, 386.
[840] Tuđman 2011.b, 387.
[841] Tuđman 2011.b, 388.

govora o onima koje je SDS reproducirala, a dnevničke zapise rabimo samo ako neke stvari ne budu jasne ili nedorečene. Nakon što je iznenađujuće brzo napustio bolnicu, došavši u stan, Tuđman je odmah razgovarao sa sinom Miroslavom o događajima koji su prethodili njegovu izlasku i o stvarima koje su se događale protekle godine dok njega nije bilo. Tuđman je predložio da Miroslav obavijesti Marijana Matkovića o Tuđmanovom izlasku jer mu je određen prekid izdržavanja zatvorske kazne u trajanju od tri mjeseca, te neka Matkovića zamoli da ga eventualno posjeti poradi razgovora.[842] Naime, Matković je bio obećao Tuđmanu da će razgovarati s Jurom Bilićem o njegovom slučaju, ali se kasnije Matković nije više javljao. Također su se dogovorili da Miroslav nazove Lava Znidarčića i Petra Šegedina te im priopći novosti. Tuđman je najviše vremena proveo sa suprugom Ankicom, koja mu je pokazala sva pisma koja su dolazila dok njega nije bilo. Ankica je pričala o novinarki iz inozemstva koja je nedavno bila kod njih i raspitivala se za Tuđmana. Posebnu pozornost Tuđman je posvetio informacijama vezanim za Ankičin razgovor s Mikom Špiljkom, te mu je ona detaljno ispričala o tome, dajući mu bilježnicu u kojoj je zabilježila sve tko ih je posjećivao ili zvao telefonom. Ankica je o Tuđmanovom izlasku iz zatvora obavijestila Savku Dabčević-Kučar i Nikolu Kajića, te je Tuđmanu ispričala o svojim susretima s biskupom Kokšom i telefonskim razgovorima koje je vodila s Brankom Salajem. U razgovor se umiješao i sin Stjepan, koji se interesirao o tome hoće li u javnosti objaviti vijest da su Tuđmana pustili na privremenu slobodu. Tuđman je odgovorio da hoće sigurno zbog svjetske javnosti, osvrnuvši se na nedavno postavljanje nadbiskupa Kuharića za kardinala, kojeg su cijelo vrijeme napadali, a sad su promijenili retoriku: „Uglavnom pišu pozitivno, a prije mjesec dana je [Jakov] Blažević još napadao".[843]

I narednih dana nastavljene su posjete kod Tuđmana. Tako je 25. veljače 1983. Šerif Šehović posjetio Tuđmana, kod kojeg su se nalazili Ankičin brat Franjo Žumbar i kćerka Nevenka. Govoreći o svom boravku u Lepoglavi, Tuđman je ispričao o svojim problemima s alergijom, ponovivši „svoju ranije poznatu tezu da ga 'SDS želi ubiti', pa kada se pralo njegovo rublje, nešto se u njega dodavalo i zbog toga je on dobio po cijelom tijelu osip-kraste".[844] U sličnom tonu je Tuđman govorio o svom boravku u Lepoglavi i narušenom zdravlju s Ivom

[842] Komentirajući Matkovićevu izjavu u razgovoru s Tuđmanom „da me je Bakarić progonio zbog Krleže, Ankica je dodala svoj komentar: 'U Zagrebu zbog Krleže, u Beogradu zbog Gošnjaka'." Tuđman 2011.b, 397.
[843] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. ožujka 1983. Informacija br. 280. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – kontakti i komentari po izlasku iz zatvora, 2.
[844] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. ožujka 1983. Informacija br. 320. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Šerif Šehović i dr. – komentari.

Rukavinom, koji ga je posjetio 1. ožujka 1983. godine. Tijekom razgovora dotakli su se aktualnih političkih događaja vezanih za promjene u Predsjedništvu CK SKJ, pri čemu je Rukavina rekao da je čuo kako će Marijan Cvetković zamijeniti Milutina Baltića, a na Cvetkovićevo mjesto pretendiraju Josip Vrhovec ili Jure Bilić.[845]

U međuvremenu je došao i Petar Šegedin, koji im se pridružio u razgovoru. Ostavši sami, nakon što je Rukavina otišao, Tuđman se povjerio Šegedinu „kako je za vrijeme tih godinu dana u zatvoru dva puta pomislio na samoubistvo".[846] Šegedin je, nakon Tuđmanova puštanja iz zatvora, ponovo počeo redovito posjećivati Tuđmana, razgovarajući o aktualnim zbivanjima i akcijama koje bi trebalo poduzeti vezano za Tuđmanovo pomilovanje. Sljedećeg dana, 2. ožujka, predstavnik Amnesty Internationala iz Švedske nazvao je Tuđmanove doma kako bi se raspitao za situaciju vezanu za Tuđmanov izlazak iz zatvora. S njima je razgovarala Ankica Tuđman, koja je opširno ispričala o privremenom puštanju njezina supruga na slobodu, ali uz obvezu da se nakon izvjesnog vremena mora vratiti u zatvor. Takva psihoza, naglasila je Ankica, pogubno djeluje na Tuđmana i stvara dodatni psihički pritisak, što može biti kobno za njega kao srčanog bolesnika. Predstavnik Amnesty Internationala je odgovorio da će o cijelom slučaju obavijestiti javnost, ponudivši pomoć u medikamentima „obzirom da je u Jugoslaviji nestašica lijekova".[847]

Iz potonjih razgovora vidi se kako je Tuđman, i nakon privremenog izlaska iz zatvora, ostao kod svojih stajališta. U njima je i dalje isticao kako je Hrvatska u ropskom položaju i smišljenim procesima osiromašenja. „Najveći dio gubitaka otpada na naftnu industriju, koja bi morala biti najpropulzivnija grana hrvatske privrede".[848] Ali, osim što se Hrvatska ekonomski uništava, jer pozadina napada na INA-u ima to za cilj, Tuđman drži da se i najbolji ljudi u Hrvatskoj također uništavaju. Kao primjer, on navodi Sloveniju i Srbiju, u kojima i ne pomišljaju provoditi diktaturu kakva se provodi u Hrvatskoj, a kamoli da zatvore nekoga njegove reputacije, koji je „general, profesor, doktor-nauka, i to zato što sam prije 3 godine rekao da imamo svojih ekonomskih problema u Hrvatskoj i ako se to ne riješi, da će doći do

[845] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. ožujka 1983. Informacija br. 317. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – pregled kontakata i komentara od 26. 2. do 3. 3. 1983. godine, 5.
[846] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. ožujka 1983. Informacija br. 317, 5.
[847] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. ožujka 1983. Informacija br. 317, 6.
[848] Tuđman 2011.b, 409. Tuđman minuciozna iz dnevnog tiska bilježi u dnevničkim zapisima sve poraznije ekonomske pokazatelje: „Gubici privrede SRH prošle godine povećani za 177% i premašili 18 milijardi; samo u naftnoj privredi nepokriveni gubitak iznosio je lani 5,3 milijarde dinara". Tuđman 2011.b, 418.

krize i to najteže u Hrvatskoj".[849] Ovo uporno inzistiranje u promidžbi istine svrstava Tuđmana u dugi niz disidenata komunističkog lagera, koji su uglavnom bili uvjereni da je istina jedino oružje kojim raspolažu. Sama činjenica da je Tuđman, nakon privremenog izlaska iz zatvora, i dalje vjerovao u snagu te istine, pokazuje činjenica da je bio spreman ponovo izgubiti slobodu usprkos narušenom zdravlju. Zato je on u više navrata izjavio i tijekom sudskog procesa kako je intencija njegova uhićenja zapravo sprječavanje iznošenja povijesnih istina do kojih je došao dugogodišnjim znanstvenim radom, od kojih ne želi odstupiti.[850]

Dana 11. ožujka 1983. Tuđmana je posjetio Zvonimir Komarica, kojemu je Tuđman detaljno prepričavao okolnosti svoga izlaska i šikaniranja koja je doživio u Lepoglavi. Komaricu je to podsjetilo na njegovo iskustvo iz ustaškog zatvora 1942. također u Lepoglavi, „ali da su tada politički zatvorenici bili u privilegiranom položaju prema kriminalcima".[851] U dužem razgovoru Tuđman i Komarica dotakli su mnoge teme, između ostalih, Komaricu je zanimalo kako je Tuđman imenovan potpredsjednikom CADDY-a. Tuđman mu je ispričao o svom dogovoru s Đilasom i utjecaju koji ta organizacija ima na formiranje javnog mnijenja u SAD-u, ali i u SFRJ. Komarica je zaključio kako je, uz ekonomsku, ovo zapravo kriza samog marksizma, zbog čega sustav pokazuje znake velike nervoze i iracionalno pribjegava jačanju policijskih i vojnih komponenti, što stvara suprotni učinak. To on ilustrira primjerom s jučerašnje sahrane Đure Šćukanca, kojemu je na sahrani nazočio svećenik, iako on sam nije bio religiozan, ali je to bio znak stanovitog revolta. To vraćanje od marksizma ka katoličanstvu događa se, prema Tuđmanu, „Jer je taj marksizam na ovom tlu, tu u Hrvatskoj, rastrojio sve moralne pretpostavke".[852] Držeći se ove misli, Tuđman nastavlja kako je od više osoba čuo kako je na studentskim nedjeljnim misama, poglavito onoj u katedrali, nazočan veliki broj studenata i mladih, tako da se ne može ući. Komarica se nadovezao na to, ustvrdivši da je tih mladih nakon mise prepuna Gradska kavana i on ih je čuo kako se pozdravljaju pozdravom „zdravo kontrarevolucionari". Komarica to uspoređuje sa stanjem u Srbiji, gdje se sve više širi jedan zabrinjavajući „maspok" kao svojevrsni „novi preporod četiri S - samo sloga Srbina

[849] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. ožujka 1983. Informacija br. 333, 3.
[850] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. veljače 1981. Informacija br. 155. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – treći dan glavne rasprave, presuda i komentari na suđenje, 3.
[851] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1983. Informacija br. 359. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Komarica Zvonko (OO), Manolić Josip (OO) – komentari.
[852] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1983. Informacija br. 359, 4.

spašava“, sa šajkačama, i to ne samo u Beogradu, nego i u Jagodini, Novom Sadu i Nišu. To je 'maspok' iza kojeg, po mom mišljenju, stoje Koča Popović i Mijalko Todorović“.[853]

Nakon toga, pomoćni biskup zagrebački Đuro Kokša razgovarao je s Ankicom 14. ožujka o predstojećim promjenama u vladajućim redovima, spomenuvši u više navrata Josipa Vrhovca, za kojeg su se složili da ostavlja negativan dojam. Raspitujući se za Tuđmanovo zdravlje, biskup Kokša je preporučio Ankici da se javi Kuharićevoj tajnici, redovnici Alisi, koja će joj dati adresu od liječnika Ivana Beusa, koji često posjećuje nadbiskupa Kuharića, a liječio je i Miku Tripala. Kokša je rekao Ankici da poruči Tuđmanu da osnaži svoju vjeru u važnost života jer je previše Hrvata nepotrebno stradalo, a kad dođu odsudni momenti, onda nemamo pravih osoba. Kokša ističe kako Tuđman ima takvu dužnost jer postoji mnogo osoba koje mu žele dobro, a Tuđman „treba dalje ići i napraviti još nešto što do sada nije“.[854] Na koncu je Ankica obećala da će posjetiti biskupa na Kaptolu kad bude imala novosti, ali da je u strahu jer je policija stalno prati. U telefonskom razgovoru 6. svibnja 1983. pomoćni biskup Kokša obavijestio je Ankicu da je pronašao čovjeka u SR Njemačkoj koji će tiskati još jedno izdanje Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, čije je prvo izdanje izašlo u Barceloni u angažmanu Hrvatske revije i emigranta Vinka Nikolića. Nakon toga, 11. svibnja, Ankica je posjetila Kokšu u Biskupskom dvoru, pri čemu im se pridružio i nadbiskup Kuharić. Ankica je donijela spisak žrtava u Jasenovcu i nadbiskup Kuharić je odmah to uzeo i počeo čitati, raspitujući se o pojedinostima. Kokša je govorio o Tuđmanovoj knjizi koja je tiskana i koju će izvana biti dopremljene pa će im biti poslane.[855] Međutim, švedski izdavač je mjesecima prolongirao tiskanje iste, te je nakon godinu dana odugovlačenja Kokša u jednom razgovoru rekao Ankici da je očito da tu nešto nije u redu s tim njihovim Salajem i izdavačkom kućom koja toliko odugovlači, a za to je dobila novce. Kokša drži da je tu netko „super lopov, pa naplati i jedno i drugo?“.[856]

8.5. Produžetak prekida izdržavanja kazne za daljnja četiri mjeseca

[853] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1983. Informacija br. 359, 5.
[854] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. ožujka 1983. Informacija br. 416. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Kokša Đuro (OO) kontaktirao s Tuđman Ankicom, 3.
[855] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. svibnja 1983. Informacija br. 660. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Kokša Đuro (OO), Znidarčić Lav (OO) i dr. – saznanja, 3.
[856] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1984. Informacija br. 140. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Đuro Kokša (OO) – komentirao Ankicu Tuđman, 2.

Iako je od više osoba dobio informaciju da će mu se produžiti prekid izdržavanja kazne, nikakva obavijest nije stizala, a na snazi je bilo rješenje Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH, po kojem se morao vratiti u Lepoglavu upravo toga dana, 24. svibnja 1983. godine. Premda je imao potvrđene informacije da će mu produžiti ostanak na kućnom liječenju, Tuđman se našao u neugodnoj situaciji, s obzirom da se svako kašnjenje ili samovoljno odlaganje povratka u KPD Lepoglavu kažnjavalo samicom. Očito je bilo da se ponovo radilo o nekoj zakulisnoj igri koja je unaprijed bila smišljena. Tuđman je predmnijevao da je intencija ovih smicalica čista demonstracija sile u smislu da ga ponize i on ode „u Lepoglavu pa da me od tamo vrate, ili pak samo da mi ispiju živce ili eventualno izazovu infarkt?!".[857] Toga istog dana prije podne, 24. svibnja, Ankica je u poštanskom sandučiću pronašla vidno oštećenu kovertu u kojoj se nalazilo rješenje o produženju prekida za dalja četiri mjeseca, točnije do 23. rujna, kada se Tuđman morao ponovo vratiti u Lepoglavu. Iako je na Rješenju stajao datum 10. svibnja, ono je iz nekog razloga uručeno tek na dan kad se Tuđman morao vratiti u zatvor, što svakako nije moglo biti slučajno. Uzrujan ovom iritantnom igrom, Tuđman se ponovo odlučuje napisati više pisama: dvojici republičkih sekretara (pravosuđe i unutarnji poslovi), te četvorici dužnosnika iz političkog rukovodstva SFRJ i SRH. Iako je dvojio o smislu i uzaludnosti svojih pisama, Tuđman se svejedno odlučuje ipak napisati ista kako bi ostao dokument o njegovom šikaniranju od prvih dana istrage 1980., odvođenja u lisicama u Lepoglavu, pa sve do ove posljednje provokacije s uručenjem spomenutog Rješenja u namjerno otvorenoj omotnici.[858]

U zajedničkom pismu upućenom republičkom sekretaru za pravosuđe i upravu Mladenu Gajeru i republičkom sekretaru za unutrašnje poslove Pavlu Gažiju, Tuđman prosvjeduje „zbog nastavljanja proganjajućih postupaka protiv mene iz djelokruga za koji ste odgovorni po svojoj dužnosti…".[859] U nastavku pojašnjava na što je konkretno mislio i na što se odnosi ovaj njegov prosvjed. Radi se o tome da je Rješenje Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH od 10. svibnja 1983., kojim se Tuđmanu produžuje boravak na kućnom liječenju, dostavljeno na njegovu adresu tek 24. svibnja. Idućeg dana Tuđmanova supruga srela je Dušana Kragulja, redovitog poštara koji i inače dostavlja poštu u njihovoj četvrti, pitajući ga da li je on prethodnog dana stavio navedeno pismo u sandučić, na što je ovaj odgovorio da nije. Tuđman napominje da je omotnica s jedne strane bila potpuno otvorena, a s druge strane prilijepljena selotejpom. On također vjeruje da je ovo sve bilo

[857] Tuđman 2011.b, 417.
[858] Tuđman 2011.b, 417.
[859] Tuđman 1995, Pismo Mladenu Gajeru i Pavlu Gažiju od 27. svibnja 1983., 573.

režirano u cilju stanovitog psihološkog maltretiranja, što bi moglo biti pogubno za njega, s obzirom na njegovo trenutno zdravstveno stanje. Zato Tuđman postavlja niz pitanja u smislu tko stoji iza kašnjenja uručenja, otvaranja i naknadnog lijepljenja dopisnice.[860]

U nastavku pisma Tuđman je ocijenio kako se ovaj potonji slučaj nikako ne može opravdati nekakvim tehničkim poteškoćama, jer je u neposrednoj prošlosti on sam doživio više sličnih „slučajnosti". Tu Tuđman kronološki navodi događaje počevši od prometne nezgode iz srpnja 1980. o kojoj nema nikakva pisanog traga, pritiske i pozive na saslušanja Tuđmanovih liječnika, grubo ophođenje prema njemu kada je s lisicama odveden u zatvor, te na koncu svakodnevne provokacije i maltretiranja tijekom boravka u zatvoru zbog čega mu se drastično pogoršalo zdravstveno stanje.[861]

U drugom pismu upućenom tadašnjem političkom vodstvu Miki Špiljku, Juri Biliću, Josipu Vrhovcu i Milutinu Baltiću, Tuđman ponovo poziva na njihovu savjest, otvoreno pišući o pozadini svoga slučaja.[862] Ulazeći u bit stvari, Tuđman polazi od svog iskustva sudjelovanja u NOP-u i kasnijim znanstvenim spoznajama, kada se u svojim istraživanjima delikatnih povijesnih pitanja našao u procjepu između svojih znanstvenih uvjerenja koja su se trebala rješavati na toj razini, a nikako na sudskim procesima. Tuđman napominje kako je on već davno prije, na samom početku svojih povijesnih spoznaja, uvidio kako je čudovišno potenciranje jasenovačkog mita „kojim se nabacuje zločinačka sjena krivnje na cijeli hrvatski narod (te jedan Bloch izjavljuje da su svi Hrvati fašisti ili polufašisti) neizbježno dovesti i do ozračja 'Noževa', 'Golubnjača', posvećenja spomen-crkvi i sl. rastrojstvenih iskazivanja, protiv kojih su uzaludni ili nedovoljno djelotvorni svi razumni napori, ako se nastavi praksom u kojoj su mene zbog iznošenja povijesne istine o ratnim žrtvama ne samo osuđuje na zatvor, nego i posve onemogućuje u historiografskom radu višegodišnjom zabranom javne djelatnosti".[863]

Tuđman postavlja retoričko pitanje nije li njegov primjer jasna poruka svim drugim povjesničarima koji bi se trebali baviti spornim i osjetljivim povijesnim pitanjima. Ponavlja kako su aktualni trendovi o neobjektivnim optužbama o broju stradalih Srba uozbiljeni u *Noževima* i *Golubnjačama*, te o ponovnom recikliranju optužbi protiv Andrije Hebranga, čime se svjesno raspiruje mržnja i nepovjerenje prema svemu što je u Hrvatskoj. Iako je notorna

[860] Tuđman 1995, 573-574.
[861] Tuđman 1995, 575.
[862] Tuđman 1995, Pismo četvorici iz državno-političkog vodstva SFRJ i SRH, 27. svibnja 1983., Miki Špiljku, predsjedniku Predsjedništva SFRJ, Juri Biliću, članu Predsjedništva CK SKJ, Josipu Vrhovcu, predsjedniku Predsjedništva CK SKH, Milutinu Baltiću, predsjedniku Predsjedništva SKH, 576.
[863] Tuđman 1995, 577.

istina da su četnički zločini tijekom rata prema hrvatskom, muslimanskom pa i srpskom narodu koji se bio priklonio NOP-u bili ekvivalentni zločinima koje su počinile ustaše, o čemu se gotovo ništa ne govori. Komparacijom broja stradalih hrvatskog i srpskog naroda u Drugom svjetskom ratu, nikom ne daje za pravo da vjeruju u obmane crnih mitova „na kojim se ne mogu graditi ni povijesne ni političko-psihološke pretpostavke za zajednicu SFRJ-u".[864] Ovim narativom Tuđman poentira tvrdnjom da je Tito bio upoznat sa stvarnim brojem žrtava u Jasenovcu (koje mu je Tuđman poslao preko Krleže[865]), a svojim nedolaskom u Jasenovac poslao jasnu poruku da ne podržava one krugove u SFRJ koji su zloupotrebom jasenovačkih žrtava željeli ostvariti svoje hegemonističko-unitarističke ciljeve. Tek na koncu pisma, kada je odigrao ulogu „odvjetnika Hrvatske", Tuđman se vraća na svoju situaciju navodeći svoje teško zdravstveno stanje te predlažući da se donese rješenje o njegovom oslobođenju od izdržavanja preostale zatvorske kazne, u suprotnom njemu ne preostaje ništa drugo nego zatražiti obnovu sudskog procesa.[866]

U izvješću iz kolovoza 1983. godine, SDS navodi da je tijekom redovite kontrole inozemnih pošiljaka registrirano nekoliko primjeraka knjižice *Državnost nacija - ključ mira Europe*, tiskane u Švedskoj kod nakladnika Bokatron u Lidingou 1982. godine od autora Franje Tuđmana. U nastavku se donosi sažetak knjižice u čijem proslovu se navodi da je ovaj tekst trebao biti pogovor hrvatskom izdanju Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, ali kako je u međuvremenu *Hrvatska revija* već objavila piratsko izdanje te knjige bez autorova dopuštenja, pristupilo se tiskanju zasebne knjižice čiji sadržaj će biti objavljen u integralnom izdanju knjige *Nacionalno pitanje* koja će uskoro biti tiskana na njemačkom jeziku.[867] U nastavku analize Tuđmanove knjižice navodi se kako se već letimičnim pregledom prvog poglavlja *„Jugoslavija: Protuslovlja između načela i zbilje"* i čitanjem samih podnaslova vidi da je Tuđman zlonamjerno i lažno prikazao političko i gospodarsko stanje u SFRJ. Zatim se za ilustraciju citiraju podnaslovi: „'Politika čvrste ruke', 'Politički procesi protiv hrvatskih

[864] Tuđman 1995, 578.
[865] O tome Tuđman opširnije govori u transkriptu snimljenog razgovora s Šegedinom. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. svibnja 1983. Informacija br. 659. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Šegedin Petar (OO), komentari, 2.
[866] Osim u navedenoj Tuđmanovoj knjizi, sadržaj obaju pisama donosi i SDS na sedam gusto tipkani stranica. Prigodom posjeta Marka Koprtle Tuđmanovima, Ankica mu je pročitala sadržaj obaju pisama koji je snimljen. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. lipnja 1983. Informacija br. 792. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), sadržaj pisma upućenog društveno-političkom rukovodstvu SRH.
[867] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. kolovoza 1983. Informacija br. 998. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – objavljena brošura *Državnost nacija – ključ mira Europe,* 2.

intelektualaca', 'Jačanje utjecaja Katoličke crkve', 'Onemogućavanje javne rasprave', 'Opća pobuna na Kosovu'…".[868] U analizi se ovdje radi digresija u kojoj se donose datumi susreta Ankice Tuđman s biskupom Kokšom i brojevi dopisa u kojima su transkripti njihovih razgovora. Sukus istih je da su njih dvoje imali intenzivne kontakte s emigrantom Brankom Salajem u vezi tiskanja Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. U nastavku se donosi duži citat razgovora koji su vodili Tuđman i njegova supruga Ankica 16. lipnja 1983. iz kojeg se prema analizi SDS-a jasno vidi da su razgovarali o drugom izdanju knjige koju su poslali „kumu" (Salaju) te očekuju od njega potvrdu primitka iste. „Citirani razgovor, kao i ostala saznanja, čine opravdanu pretpostavku da je Tuđman materijale za navedenu brošuru poslao u inozemstvo u toku ove godine i da je brošura štampana nedavno, a ne na početku 1982. godine kako je na njoj navedeno".[869] Iako se u ovom izvješću ne navodi zbog čega je istaknuta činjenica da je brošura *Državnost nacija – ključ mira Europe* tiskana početkom 1982., jasno je da im je to bilo važno dokazati iz više razloga. Primarni razlog je zato što je Tuđman bio pravomoćno osuđen presudom Vrhovnog suda Hrvatske 13. listopada 1981. na kaznu zatvora od tri godine i na pet godina zabrane javnog djelovanja, što implicira zabranu tiskanja i publiciranja, a koju je ovom objavom svjesno prekršio.[870]

Hrvatski emigrant i umirovljeni profesor romanistike na američkom sveučilištu u Milwaukeeju Krsto Spalatin posjetio je Tuđmana 31. kolovoza 1983. u njegovom stanu u Nazorovoj. Na početku razgovora komentirali su sahranu Aleksandra Rankovića o čemu su pisale sve vodeće tiskovine. Njemačke novine i radio su izvješćivali da se okupilo preko 100.000 ljudi, a da je Ranković sahranjen u Aleji velikana sa svim državničkim počastima uz neprestane uzvike iz mase „heroj Leka" (ratni nadimak od Rankovića), poglavito kad su govornici spominjali njegovo uklanjanje iz vlasti 1966. godine. Tuđman iznosi mišljenje kako su simptomatične i uznemirujuće poruke koje su tijekom i nakon sahrane poslane, a svode se na nužnost provođenja dekardeljizacije. Tumačeći ovaj pojam, Tuđman pojašnjava kako to u sebi sadrži borbu protiv ključnih tekovina samoupravljanja, s jasnom intencijom provođenja detitoizacije. Po njemu, ovo što se sada događa samo je nastavak sukoba koji je trajno tinjao između Kardelja i Rankovića sve do njegova pada 1966. godine. Problem je po Tuđmanu u tome što se ne napada ono što je Tito loše uradio, nego se upire prstom u ono što je jedino bilo

[868] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. kolovoza 1983. Informacija br. 998, 2.
[869] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. kolovoza 1983. Informacija br. 998, 3.
[870] Na svom drugom informtivnom razgovoru sa SDS-om, Tuđmana su detaljno ispitivali upravo o tim njegovim inozemnim izdanjima tražeći razlog za novo suđenje. Vidi: HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – rezultati informativnog razgovora.

pozitivno u kardeljizmu i titoizmu „a to je ta federacija, te AVNOJ-evske postavke".[871] Ovi događaji samo potvrđuju da se u Srbiji podiže novi velikosrpski pokret koji promiče prastare teze o nužnosti centralizma, jer da su za sadašnju krizu krive republike i njihova tobožnja prevelika samostalnost. Zatim je Spalatin spomenuo Dobricu Ćosića, za kojeg je rekao da još nije pročitao ništa od njega. Tuđman je odgovorio kako je on trenutno vodeći srpski pisac koji ostavlja dojam modernog i demokratskog spisatelja kada je u pitanju srbijanski narod. Međutim, kada je riječ o hrvatskom narodu, tu ne pokazuje nikakvo razumijevanje ili uvažavanje njegovih temeljnih prava „i to je ono s čime oni pred svijetom nastupaju".[872]

Ovu temu Tuđman dodatno proširuje u razgovoru sa Šerifom Šehovićem u kontekstu Dedijerove knjige o Titu, u kojoj započinje jednu sinkroniziranu kampanju Titova blaćenja i optužbi protiv Hrvatske. Tuđman to potkrepljuje spominjući i nekoliko intervjua od Dedijera i Kopiniča, a nije slučajno da se sada ponovo u javnost vraća general Terzić, koji je jedno vrijeme nakon njihovih polemika bio gotovo zabranjen. Tuđman s ogorčenjem konstatira kako je on sada u zatvoru, a Terzić u javnosti iznosi brojke od milijun stradalih Srba u Jasenovcu. Dedijer i grupa oko njega, koja ga je uputila, promiču tekovine unitarizma, centralizma i hegemonizma, a Tuđmanove službene podatke tretiraju kao izdaju. Tuđman drži da te hegemonističke snage znaju da, kad pritisnu Hrvatsku, čitava stvar automatski bude riješena u cijeloj Jugoslaviji. Zato se taj centralizam i unitarizam okreće prvenstveno protiv Hrvatske, a potom i BiH. U tom kontekstu spominju se izjave profesora Najdana Pašića iz Beograda, koji je javno zatražio reviziju Ustava SFRJ, te otvorenje muzeja u rodnoj kući poznatog srpskog političara u Kraljevini Jugoslaviji, Nikole Pašića, poznatog po promidžbi velikosrpske politike. Ponovno se vraćajući na Rankovićevu sahranu, na kojoj je u prigodnom govoru, kad je spomenuto njegovo uklanjanje 1966., gomila zavikala da je krivac Tito koji ga je maknuo. Tuđman drži kako se tu vidi sva zaslijepljenost velikosrpske hegemonije, jer oni, poneseni negativnim emocijama, orkestrirano izlaze u javnost s podacima „da je samo u Jasenovcu stradalo milijun Srba, pa onda ne bi ostala ni četvrtina, a ostalo ih je razmjerno više nego Hrvata".[873] Šehović se složio s ovim Tuđmanovim opservacijama, poglavito da je rušenje federalizma početak samouništenja. Na njegovu primjedbu kako im sada za provedbu toga

[871] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. rujna 1983. Informacija br. 1030. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Stipac Drago (OO), Spalatin Krsto i Sarić Jure (OO) – komentari, 3.
[872] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. rujna 1983. Informacija br. 1030, 4.
[873] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. rujna 1983. Informacija br. 1052. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Sarić Jure (OO) i drugi – komentari, 2.

nauma treba jedan prihvatljivi lider, Tuđman je odgovorio da ga već imaju u vidu Ante Markovića.[874]

8.6. Tuđman na informativnom razgovoru

Nakon što je primio poziv RSUP-a da se javi na informativni razgovor, Tuđman je telefonski kontaktirao svoje odvjetnike Olujića i Marića kako bi se konzultirao s njima u vezi s tim. Istog dana, 19. listopada 1983., Olujić je posjetio Tuđmana, interesirajući se je li dobio odgovor na pisma koja je uputio državnom i političkom vodstvu. Tuđman je odgovorio da nije bilo nikakvih reakcija, no da bi ovaj poziv na informativni razgovor mogao biti povezan s tim. Olujić je spomenuo da bi to moglo biti povezano s tiskanjem Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, ili da tu možda ima još nekih drugih materijala. Tuđman je odgovorio da policija sigurno ima njegovu knjigu, koju je bez njegova dopuštenja tiskao Vinko Nikolić, te da su također izvan zemlje tiskana neka njegova pisma i sporni intervju s novinarom Vladimirom Markovićem. Ponovno se osvrnuvši na knjigu, Tuđman je spomenuo da je knjige dobio poštom iz inozemstva, pa su u policiji to već znali. Olujić je dodao da bi Tuđman zbog knjige mogao dobiti novu krivičnu prijavu. S obzirom na to da je knjiga tiskana u SAD-u na engleskom jeziku, a izašla iz tiska prije presude, te da zabrana tiskanja i objavljivanja vrijedi samo za SFRJ, a ne za inozemstvo, Olujić smatra da bi sporna mogla biti tiskana Tuđmanova obrana i pisma. Zato je Olujićev savjet, ako ga budu ispitivali o tome tijekom informativnog razgovora, da odgovori da o tome ništa ne zna. Tuđmana je zanimalo postoji li mogućnost nazočnosti njegovih odvjetnika tijekom ispitivanja, na što je Olujić odgovorio da to nije moguće.[875]

Tuđman je također bio zainteresiran za pravno gledište u smislu da ne mora odgovoriti na pitanja koja bi na sudu mogla biti iskorištena protiv njega. Olujić je istaknuo da je ključno da Tuđman tamo ne potpiše nikakvu izjavu, jer se u praksi pokazalo da oni uz taj potpis dodaju svoje stvari. U razgovoru su spomenuli situaciju u policiji i negativne natpise u beogradskoj *Politici* o govoru Josipa Vrhovca koji je održao u Benkovcu.[876] Tuđman se boji da će ga zbog

[874] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. rujna 1983. Informacija br. 1052, 3.
[875] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1983. Informacija br. 1253. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Olijić Željko i Marić Vlado – aktivnost i komentari (Akcija „Vir"), 2.
[876] Govoreći o svome progonu, Tuđman komentira kako su unitaristi sada započeli opći napad potkrepljujući to napisima iz beogradskih novina u kojima napadaju prvog čovjeka Partije Hrvatske

novonastale negativne političke klime na kraju uništiti, no to neće stati na tome. „Zato imaju Dedijera, Terzića, Kopiniča, imate 'Nož', imate 'Golubnjaču', imate generala Jakšića koji je napisao da je Tito bio šarlatan i sl.“.[877]

Ankica Tuđman se ponovno vratila na predstojeći informativni razgovor, izrazivši svoju bojazan da ga oni tamo ne bi strpali u maricu i otpratili natrag u Lepoglavu. Olujić je još jednom preporučio Tuđmanu da se svakako odazove na taj razgovor, ali da ne odgovara na sporna pitanja. Međutim, budući da se Tuđman ne odriče svoje knjige, najbolje je da kaže kako je kontaktirao s inozemnim izdavačem i poslao im poštom svoje bilješke. Na kraju razgovora, Olujić je ispričao kako se trenutno na vojnom sudu vodi proces protiv 11 albanskih mladića, od kojih neki nemaju niti 20 godina. Olujić je istaknuo da proces vodi Ivan Fumić, upitavši Tuđmana poznaje li ga, jer „To je jedan tip koji nema veze o pravu“.[878] Ovakvi procesi, smatra Olujić, eksponencijalno povećavaju broj neprijatelja prema SFRJ, zbog čega je na vojnom sudu postavljeno izuzetno jako osiguranje jer se boje da će netko baciti bombu.[879]

Došavši u Đorđićevu i popevši se na drugi kat, Tuđman se prisjetio da je tu bio onog dana 1972. kada su ga priveli. Ušavši u sobu, dočekao ga je operativac koji ga je ljubazno pozdravio, informiravši Tuđmana da ovo nije nikakav istražni postupak, nego se radi o tome da su u inozemstvu tiskane različite publikacije pod Tuđmanovim imenom, a oni sami imaju saznanja da nekima od njih Tuđman zapravo nije autor. Zahvalivši se na uljudnom prijemu, Tuđman je operativca zamolio da mu se predstavi. Ovaj je odgovorio da je on Božo Kovačević i da je bio Tuđmanov student sredinom šezdesetih, dok je ovaj predavao na Fakultetu političkih znanosti, upitavši kako da ga oslovljava – s doktore ili profesore. U izvješću SDS-a o ovom informativnom razgovoru nije zabilježen ovaj uvodni dio, nego je početni dijalog pribilježio Tuđman u svome dnevniku[880].

Zanimljivo kako je SDS imao profesionalnu analizu psihološkog profila osoba sukladno kojoj su očito pripremili i scenarij za razgovor s Tuđmanom. Prije svega postavljan je operativac koji se predstavlja kao Tuđmanov student, koji ga uvažava i laska mu s tituliranjem doktore ili profesore. „Kovačević bijaše pomirljiv, trudio se da bude krajnje pažljiv, kulturan;

Josipa Vrhovca radi nekakvog govora održanog u Benkovcu, a pišu negativno čak i o Titu. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1983. Informacija br. 1253. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Olijić Željko i Marić Vlado – aktivnost i komentari, 3-4.

[877] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1983. Informacija br. 1253, 3-4.

[878] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1983. Informacija br. 1253, 4.

[879] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. listopada 1983. Informacija br. 1253, 5.

[880] Tuđman 2011.b, 443-444.

na moju izjavu da nisam znao što će biti sa mnom, odvratio je: 'imajte povjerenja u nas mlađe'."[881] Očita je intencija SDS-a bila zadobivanje simpatije kod Tuđmana, koja bi mogla uspavati njegov uvijek oprezni analitički um, iza kojeg je bila hladna i proračunata policijska ruka. SDS-ovo izvješće započinje uvodnom napomenom da je 20. listopada 1983. održan informativni razgovor s Tuđmanom „u prostorijama Odjela za suzbijanje privrednog kriminaliteta GSUP-a Zagreb…"[882]

Na početku je Tuđmanu predočena knjižica *Državnost nacija ključ mira Europe*, za koju je on rekao da je pogovor za njegovu knjigu *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, ali da on nije imao saznanja da će je posebno tiskati švedska izdavačka kuća Bokatron AB. Upitan o tome kada je napisao taj pogovor, Tuđman je odgovorio da se ne sjeća datuma, ali da je to bilo prije stupanja na snagu pravomoćne presude kojom mu se zabranjuje svako javno djelovanje. Na upit o izdavačkoj kući Bokatron i kontaktu s njima, Tuđman je pojasnio da u svojoj pismohrani ima ugovor sa švedskom izdavačkom kućom, a materijale knjižice im je poslao preporučenom poštom i preko jednog prijatelja. Na dodatni upit na čije ime je poslao rukopise u Švedsku, Tuđman je odgovorio da je poslao na ime direktora izdavačke kuće, ali mu se nije mogao sjetiti imena. Na upit o američkom izdanju njegove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, Tuđman je rekao da je sadržaj knjige poslao američkom izdavaču 1979. godine, koji je tiskao necjelovitu knjigu bez karti, tumačenja i uz mnoštvo grešaka. Knjigu je tiskao *Columbia University Press* 1981. godine, „s napomenom da izdavačka prava ima profesor Mato Meštrović".[883] Tuđman u nastavku pojašnjava kako ga je začudila ta činjenica te je odmah uputio protestno pismo američkom izdavaču sa zahtjevom da se Meštrović ukloni. Od izdavača je dobio odgovor da su morali tako postupiti zbog formalno-pravnih razloga, ali će zbog Tuđmanova protesta učiniti potrebnu izmjenu.[884]

Na upit tko je bio prevoditelj američkog izdanja, Tuđman je odgovorio da mu je nakladnik obećao da će mu prijevod knjige uraditi prevoditelj koji je ranije prevodio Krležu na engleski, a da će korekturu i lekturu teksta učiniti jedan profesor porijeklom iz Hrvatske koji je sveučilišni profesor na američkom sveučilištu gdje predaje kolegij iz suvremene povijesti. Na ponovni upit o imenu prevoditelja i na koji način je poslao građu za knjigu američkom izdavaču, Tuđman je rekao da on zapravo ne zna tko je na koncu preveo njegovu knjigu, a

[881] Tuđman 2011.b, 444.
[882] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – rezultati informativnog razgovora i komentari.
[883] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 3.
[884] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 3.

materijale za knjigu je poslao na isti način kao onima u Švedsku. Govoreći o hrvatskom izdanju knjige *Nacionalno pitanje* i još nekih brošura koje su kolale po emigraciji, Tuđman je pojasnio da se tu radi o manipulacijama jer on stoji samo iza izdanja švedske izdavačke kuće s kojom jedino ima ugovor. „U daljnjem toku razgovora Tuđman je, odgovarajući na pitanja, skretao s osnovne teme razgovora."[885] Naime, Tuđman je, napravivši dužu digresiju, ponovno uzevši ulogu „odvjetnika Hrvatske", ustvrdio kako nije slučajno što su određeni krugovi najprije njega otjerali na robiju, kako bi time oslobodili prostor za trenutnu pojavu Dedijera, Terzića, Golubnjače, Noževa, Kopiniča i drugih, a iza svega toga je perfidni pokušaj rušenja federacije i sadašnjeg ustavnog poretka SFRJ. U tom kontekstu, Tuđman se osvrnuo na svoje pismo koje je uputio Krleži i tadašnjem republičkom i saveznom vodstvu u kojem je rekao da on ne snosi krivicu što je postao predmetom manipulacije. Zanimljivo je da ovaj dio nema u Tuđmanovom dnevniku u kojem je opširno napisao svoje izlaganje. Također, u izvješću SDS-a se ne navodi dio u kojem je Tuđman trenutne istupe centralističko-unitarističkih struja opisao kao izravne napade.

> „na sve u Hrvatskoj, osobito na Tita kao tvorca federacije; bilo je jasno da napad Mihajlovića-Šilje u Expres politici i Slobodnoj Dalmaciji znači uvod u pogrom protiv mene i drugih u Hrvatskoj, te sam zbog toga odlučio da tiskam knjigu vani, da prihvatim poziv Odbora za ljudska prava, da sklonim rukopise da se mogu tiskati bez obzira što će se dogoditi sa mnom; da smo stigli dotle da već grubo napadaju i sadanje vodstvo SRH (napadaj na Vrhovca u Politici) itd. itd. Rekoh čak da unutar ove njihove službe ima i druga služba…".[886]

Ovoga završnog dijela Tuđmanova izlaganja nema u službenom izvješću SDS-a, niti je Tuđman dao objašnjenje što je mislio pod ovom prilično drskom tvrdnjom da unutar njihove Službe „ima i druga služba". Kada mu je tijekom 1974/75. u više navrata odbijen zahtjev da mu se vrati putovnica, onemogućeno znanstveno bavljenje historijom i pokrenuta latentna medijska kampanja koja je prerasla u otvorenu harangu, kulminacija koje je bio članak Mihajlovića Šilje u kojem je Tuđman difamiran kao ustaša, Tuđman je ocijenio da će biti uhićen. U pokušaju da zaštiti svoj znanstveni dignitet i svoju osobnost, ponukan ranije

[885] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 4. Na ovom mjestu u svome dnevniku Tuđmana zapisuje: „iskoristio sam priliku, pretpostavljajući da sve snimaju, da im kažem sve što mislim: da hajka protiv mene nije bila slučajna…". Tuđman 2011.b, 444.

[886] Tuđman 2011.b, 444. Usprkos Tuđmanovom neuobičajeno drskom izlaganju i pretpostavci da se njegov govor snima, ovaj dio netko iz SDS-a nije dopustio tiskati u službenom izvješću ovoga informativnog razgovora ispod kojeg su navedeni B. Kovačević i D. Starčević, i potpis od tadašnjeg načelnika SDS Centra Zagreb Franje Vugrineca.

navedenim negativnim scenarijem, Tuđman govori da je na neki način bio prisiljen svoj rad poslati na tiskanje u inozemstvo i pristupiti Demokratskom odboru za ljudska prava koji ga je ranije kontaktirao. Tuđman drži kako je time stvorena takva klima u kojoj svatko „tko misli u interesu ne samo Hrvatske, nego i u interesu Federacije, a ako misli hrvatski, onda biva osudjen".[887] U tom kontekstu, Tuđman je spomenuo nedavni napad generala Terzića: „Ni sad nije Terzić izravno napao Tita i Gošnjaka, nego mene."[888]

Pojašnjavajući pozadinu toga, Tuđman se vratio na vrijeme dok je bio u JNA, kada je kao potpukovnik bio postavljan na generalsko mjesto na kojem je imao uvid u mnoge stvari. Iako je tada bio desna ruka generalu Gošnjaku, Tuđman ističe kako su lažni Terzićevi napadi na njega da ga je on maknuo sa službe, jer su o takvim stvarima odlučivali Gošnjak i Tito, a to je Terziću poznato. On je slovio kao pripadnik Informbiroa, a u svojim radovima iznosio je tezu o milijun ubijenih Srba u Jasenovcu. „Prema tome, ja sam već prije 30 godina bio gromobran u Beogradu za takve hegemonističke, unitarističke struje, a poslije i u Zagrebu i zato nisam bio siguran šta će biti sa mnom".[889] U nastavku, Tuđman navodi da je, poradi takvih svojih stavova, proglašen kontrarevolucionarem jer je u svojim radovima navodno umanjivao broj stradalih, a oni koji pedeset puta uvećavaju taj broj ne snose nikakve konsekvence. Na koncu, Tuđman ponovo govori o sastanku koji se održao na IHRPH-u, na kojem je bilo više članova CK SKH koji nisu imali primjedbu na njegovo izlaganje o žrtvama rata i logora Jasenovac. Na koncu, Tuđman zaključuje kako njegovim uklanjanjem ti napadi nisu prestali, nego su se prenijeli na „sve vrijednosti AVNOJ-evske Jugoslavije, uključujući i Tita…".[890]

Ovdje završava tekst razgovora koji je SDS vodio s Tuđmanom. U njegovom dnevniku možemo vidjeti da mu je na koncu razgovora predočena službena zabilješka razgovora za koju je Tuđman rekao da se u potpunosti slaže s njezinim sadržajem, „ali je ne mogu potpisati iz načelnih razloga, jer sam kao povjesničar upoznat da su one mogle kasnije biti manipulirane…".[891] Nakon povratka doma, SDS nastavlja pratiti Tuđmana kojeg dočekuje

[887] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – rezultati informativnog razgovora i komentari, 5.
[888] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 6.
[889] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 6. Ovakav neuobičajeno hrabar i iskren Tuđmanov govor još više dobiva na važnosti usporedimo li ga s desecima informativnih razgovora koje je SDS obavila s velikim brojem osoba iz Tuđmanova okruženja, a koji se nalaze u Tuđmanovom dosjeu, u kojima vidimo uplašene osobe koje se opravdavaju, ispričavaju i prebacuju krivicu na druge.
[890] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290, 6.
[891] Tuđman 2011.b, 444.

supruga Ankica, koju su zanimali detalji razgovora, interesirajući se jesu li davali primjedbe o sadržaju knjige. Izrazila je zabrinutost jer još nije stigao nikakav odgovor o Tuđmanovom produženju kućnog liječenja, ili povratku u Lepoglavu, čega se ona naročito pribojavala. Tuđman ju je umirivao da do toga neće doći s obzirom na situaciju u zemlji i svijetu, ali i odnos prema njemu na današnjem saslušanju, na kojem su djelovali izuzetno korektno te su mu napomenuli da istraga protiv njega neće biti ponovo pokrenuta.[892]

Par dana kasnije, 22. listopada 1983., Tuđmana je posjetio Marko Koprtla, kojemu je Tuđman rekao da je bio na razgovoru kod policije, držeći da ga u ovom trenutku neće zatvoriti iz više razloga. Jedan od tih razloga je taj što se tadašnji politički vrh u Hrvatskoj nalazi u situaciji kao što su bili Savka Dabčević-Kučar i ostali 1971. Tuđman ističe da je on o tome davno pisao i govorio, ali ga nisu mogli shvatiti niti su bili svjesni o kakvim procesima je govorio, a sada su prisiljeni braniti sami sebe. Zato je on tijekom tog razgovora govorio o hegemonističkoj propagandi koju provodi general Terzić, koji je izjavio da ga je Tuđman nekorektno uklonio iz vojske, a to je mogao učiniti jedino Tito. Koprtla je ispričao kako je on sve do 1962. godine bio „zagriženi ultrajugoslaven" koji je bezuvjetno vjerovao u jugoslavenske ideje. Ali kad je došao u Beograd u Saveznu skupštinu i vidio kako se postupa s novcem iz Hrvatske, „onda sam počeo sumnjati u ideje".[893] Koprtla se ponovo vratio na Tuđmanov informativni razgovor, interesirajući se za detalje istog. Tuđman mu je, između ostalog, ispričao kako mu je dana zabilješka razgovora, koju on nije želio potpisati, znajući da bi se kasnije to moglo zloupotrijebiti. Ovdje Tuđman ponovo spominje intervju koji je general Velimir Terzić dao za beogradsku *Dugu* iz srpnja 1983. godine. Na samom početku, intervju, Terzić protestira protiv naziva „versajska Jugoslavija", jer su se tim terminom koristile skupine ljudi iz „ustaško i komunističkog pokreta".[894] Čitajući ovakav početak, Tuđman izražava zaprepaštenje jer su za Terzića očito isti hrvatske ustaše i partizani. Pričajući o svojim protivnicima koji su ga maknuli s visokopozicioniranog mjesta inspektora JNA, na činovničko mjesto ravnatelja Vojno-istorijskog instituta, Terzić spominje „Tuđmana i Skočilića, eksponente kasnijeg 'masovnog

[892] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1983. Informacija br. 1290., 7. Uz ovu Tuđmanovu izjavu o nepokretanju nove istrage, napisana je opaska da nije istina da mu je rečeno da neće biti istrage protiv njega. Jamačno je Tuđman na taj način pokušao umiriti uznemirenu suprugu Ankicu.
[893] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. studenog 1983. Informacija br. 1296. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) i Koprtla Marko (OO) – aktivnost i komentari, 2.
[894] Tuđman 2011.b, 12.

pokreta' u Hrvatskoj".[895] Tuđman pojašnjava kako se nije radilo o nikakvoj nepravdi kako to Terzić tumači, nego je maknut oficir koji je bio spreman podržati staljinistički obračun s Titom.

U već spomenutoj knjizi *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945.–1991.*, Danilović navodi kako represija prema neistomišljenicima ne jenjava, spominjući brojku od preko 500 sudskih procesa godišnje, i nakon Titove smrti.[896] Tijekom Tuđmanova boravka u zatvoru, a dotaknuo sam se i drugih osuđenika poput Gotovca, Veselice i dr., vidjeli smo sve tipične metode kojima su bili podvrgnuti politički zatvorenici: zapuštene i pretrpane ćelije, nehigijenski uvjeti i smještaj s zločincima najgore vrste. Ako tome dodamo osorno ponašanje čuvara i osoblja, psihičku torturu i dodatne kazne tipa dislociranja u samice, postaje jasno kakva maltretiranja su prolazili politički zatvorenici kojima su time bila negirana najosnovnija ljudska prava. Tuđman je, uz narušeno zdravlje i privremeno puštanje na slobodu, bio izložen dodatnom balastu u vidu poziva na informativne razgovore u sjedište SDS-a, pritiska na njegove liječnike i nastavak stalnog policijskog nadzora, koji je stvarao ozračje straha i krivnje.

9. Tuđman i hrvatska emigracija

9.1. Preko Špiljka i sudskih zabrana do dijaspore

S obzirom na stalna previranja u partijskom vrhu, dana 7. veljače 1984., komentirajući najnovije vijesti da je kao kandidat za Predsjedništvo SFRJ iz SR Hrvatske predložen Josip Vrhovec, Tuđman zaključuje kako ovim potezom Špiljak preuzima Hrvatsku u svoje ruke. Prigodom Špiljkova ustoličenja na mjesto Predsjednika SKH, na mjesto njegova tajnika izabran je Srbin iz Daruvara, Stanko Stojčević, kako bi sve bilo, prema Tuđmanovim riječima, sukladno jugoslavenskom internacionalizmu.[897]

Nakon još jednog dana ispunjenog razgovorima i posjetama, potaknut novim političkim promjenama, Tuđman je sa suprugom Ankicom i sinom Miroslavom razgovarao o pismu koje je napisao za Špiljka. Ankica je provjerila jesu li svi materijali unutra, što predmnijeva da se radilo o opširnijem sastavku. Bila je uvjerena, s obzirom na svoje ranije iskustvo kad ju je na razgovor primio Špiljak, da će on to sigurno pročitati i također pozvati Tuđmana na razgovor. Čitajući imena osoba iz partijskog vrha koje su Tuđmanu potvrdile da

[895] Tuđman 2011.b, 12.
[896] Danilović 2010, 85.
[897] Tuđman 2011, zapis od 7. veljače 1984., 21.

je u pravu glede stvarnog broja jasenovačkih žrtava, komentirala je kako je na popisu više onih koji su u međuvremenu preminuli. Dvojeći na koju adresu da pošalju pismo, te tko bi mogao prije Špiljka to pročitati, aludirajući na njegovu tajnicu ili voditelja kabineta, Tuđman je odlučio da neće poslati u Beograd, nego na adresu CK SKH u Zagrebu. Ankica je izrazila zabrinutost mogućnošću da, prije nego pismo prispije do Špiljka, ne dođe u ruke UDB-e, prisjetivši se da mu je ona svoje pismo poslala na kućnu adresu, a onda je upitno kamo će dalje otići. [898]

Pismo koje je još ranije Ankica bila napisala za Špiljka i ovo potonje koje je Tuđman napisao također za Špiljka samo su mali djelić golemog broja podnesaka i pisama koje su oni uputili različitim osobama i ustanovama u razdoblju od Tuđmanove presude, privremenog puštanja i povratka u zatvor 1984. godine. U odjeljku knjige *Usudbene povjestice* pod naslovom „Podnesci i pisma dr. Franje Tuđmana i njegove supruge Ankice, upućene upravi Kazneno-popravnog doma u Lepoglavi, Republičkom sekretarijatu za pravosuđe i upravu SRH i pojedincima (1982.–1984.)" nalazi se sadržaj 21 pisma.[899] Od prosvjednog pisma Ankice Tuđman od 16. siječnja 1982. upućenog Bakariću i Blaževiću zbog skandaloznog načina na koji je Tuđman s lisicama na rukama odveden u Lepoglavu, preko dramatičnog pisma pomoćniku ravnatelja KPD bolnice Zagreb u kojem Tuđman prokazuje liječnike koji su u službi karijere spremni lažirati njegove nalaze od 8. srpnja 1984., do Tuđmanova pisma zahvale jugoslavenskom političaru Bogdanu Crnobrnji zbog zalaganja za njegovim puštanjem iz zatvora. Dovoljan je samo letimičan pregled navedene korespondencije kako bi se utvrdilo kakva se drama odvijala u Tuđmanovoj obitelji, te kakvim su sve pritiscima i utjecajima bili izloženi, što je jamačno imalo velikog utjecaja na formiranje njegova karaktera i vještine funkcioniranja pod različitim pritiscima.[900]

Dana 9. travnja 1984., Tuđman je dobio pismo iz inozemstva od Nikole Kaia. Radilo se o predsjedniku izdavačke kuće Bokatron iz Švedske s kojim je Tuđman imao sklopljen ugovor u vezi s tiskanje njegove knjige. Iznoseći novosti glede njemačkog izdanja Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, Kai navodi kako je većina poslova oko prijevoda, paginiranja teksta i korekture gotova, dok je u tijeku izrada grafičkog rješenja za karte te indeksa autora i tema. „Naš prevodilac je bio gospodin Ivan Cerovac pod lingvističkim

[898] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. ožujka 1984. Informacija br. 357. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Lav Znidarčić (OO) i drugi – komentari, 3.
[899] Tuđman 1995, 615-646.
[900] O tome je plastično govorio Vlatko Pavletić u ranije spomenutom govoru, tumačeći kako je nastala „Tuđmanova karizma". Pavletić 2002, 28-29.

nadzorom dr. Ernesta Bauera (OO), obojica građani SR Njemačke".[901] Uz napomenu kako će autorski honorar za knjigu od 7.500 DM (njemačkih maraka) Tuđmanu biti uplaćen na njegov bankovni račun, nakladnik iznosi svoju brigu za Tuđmanovo zdravstveno stanje. U prilogu pisma priložen je predgovor ovom izdanju, za kojeg nakladnik iznosi nadu da Tuđman neće imati primjedaba. Na koncu, uredništvo Bokatrona izražava zadovoljstvo što će, usprkos svim navedenim protivštinama i čestim intervencijama jugoslavenskog režima u Tuđmanov osobni život, predstaviti ovo izuzetno vrijedno djelo njemačkoj čitateljskoj publici.[902]

Nadnevka 24. svibnja 1984., Tuđmanu poštar uručuje rješenje Republičkog sekretarijata za pravosuđe u kojem se prekida daljnji produžetak prekida zatvorske kazne, te se poziva osuđeni Tuđman da se do 26. svibnja javi u zatvorsku bolnicu u Zagrebu u Šimunskoj cesti. Istog dana, u telefonskom razgovoru s Grgom Gamulinom, Tuđman govori o svom povratku u zatvor izražavajući zabrinutost jer „nije siguran za svoj život u zatvoru, pogotovo poslije toga, što mu je 'namjerno namještena alergija preko posteljine koju je koristio."[903] Pošto nije bio siguran da se živ neće vratiti s robije, Tuđman je zamolio Gamulina da o tome porazgovara sa svim svojim vezama (poimence spomenuvši Marijana Matkovića i Jožu Horvata), jer u pitanju nije samo Tuđman, nego mnogo šire.

Idućeg dana, 25. svibnja, Tuđmana je posjetio odvjetnik Marić koji je s Tuđmanom razgovarao o prispjelom rješenju i sljedećim koracima koje bi trebalo poduzeti. Kako s formalno-pravne strane na ovo nisu mogli podnijeti prigovor, Marić je izrazio mišljenje kako je ovo upućivanje u zatvorsku bolnicu blaža varijanta. Na to je Tuđman reagirao kako ni najveći kriminalci zbog bolničkog režima ne žele u bolnicu, nego radije ostaju u zatvoru, tako da to po Tuđmanu ne stoji. Zbog toga je Tuđman inzistirao da što prije Marić napiše zahtjev za otpuštanje zbog njegova zdravstvenog stanja i novih liječničkih nalaza koji su se tijekom ovog izbivanja iz zatvora evidentno pogoršali. Istog dana, Savka Dabčević-Kučar posjetila je Tuđmana te su cijelo vrijeme razgovarali o motivima ovih na vlasti za ovakav potez, s obzirom

[901] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. svibnja 1984. Informacija br. 613. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Šehović Šerif – komentari, 4-5.
[902] Iako je izgledalo da je knjiga gotova i da izdanje brzo slijedi, knjiga je tiskana tek dvije godine kasnije. S obzirom da se spominje Cerovac i ovaj nakladnik, jasno je da je netko iz sjene upravljao ovim događajima.
[903] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. lipnja 1984. Informacija br. 715. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Gamulin Grga (OO) – komentari i aktivnosti, 13.

da je ovih 15 mjeseci koliko je bio kod kuće, Tuđman nije ničim prekršio odredbe kućnog liječenja.[904]

9.2. U zatvorskoj bolnici

Nakon toga, 26. svibnja 1984., Tuđman se prijavio u bolnicu KPD u Zagrebu. Nakon što su ga smjestili u jednokrevetnu sobu, nadzornik mu je rekao da će biti zaključan u sobi, ali ne zbog Tuđmanova zatvaranja, nego zbog ovih drugih izvana. U jutarnjoj viziti ponovo je bio doktor Radonjić s kojim je Tuđman razgovarao o trenutnom zdravstvenom stanju i uručio mu preslike novih nalaza. Istog dana, Ankica šalje pismo Miki Špiljku u kojem iznosi svoju nevjericu i ogorčenje na jedan neljudski odnos prema Tuđmanu. Uz sve to, on se morao baš sada, u subotu, javiti u zatvorsku bolnicu, ali ipak ona naglašava kako ne želi povjerovati da je ovo ponovo zatvaranje teško bolesnog čovjeka rezultat pisma kojeg je Tuđman uputio Špiljku 12. ožujka. Ne želeći ulaziti u kakve informacije njemu dolaze, uvjerava Špiljka kako je Tuđman teško bolestan, a ove igre o njegovom privremenom puštanju, pa odgode na nekoliko mjeseci, bile bi traumatične za najzdraviju osobu, a koliko tek za srčanog bolesnika. „U svom ogorčenju, ne mogu a da Tebe ne smatram krivim ukoliko se njemu dogodi najgore, jer danas više nisi jedan od prvih, nego si prvi čovjek u Hrvatskoj".[905]

Inače, par dana nakon Tuđmanova povratka u zatvorsku bolnicu, počelo je okupljanje njegovih prijatelja i istomišljenika koji su se interesirali kod njegove supruge zašto je baš sada došlo do ovakve drastične mjere da bolesnog Tuđmana ponovo vrate u zatvor. Među prvima su u posjet njegovoj supruzi došli Šegedin i Šehović, koji su predlagali razne mogućnosti kako bi se Tuđmanu moglo pomoći. Šegedin je predložio da bi on razgovarao sa Zvonkom Komaricom, koji je prijatelj s Pajom Gregorićem, dugogodišnjim prijateljem Špiljka. Na ovaj način bi se moglo vidjeti kako sam Špiljak gleda na Tuđmanovu situaciju, te bi nakon toga mogli poduzeti daljnje korake. Tragom toga je i razgovor koji je imao Stjepan Tuđman „sa sinom Paje Gregorića, Pavelom Gregorićem".[906] Šegedin je obećao da će on razgovarati sa

[904] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. lipnja 1984. Informacija br. 692. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Komentari i aktivnosti vezani za nastavak izdržavanja kazne, 3.
[905] A. Tuđman 2006, pismo za Miku Špiljka, predsjedniku Predsjedništva CK SKH od 26. svibnja 1984., 260.
[906] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. lipnja 1984. Informacija br. 722. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Petar Šegedin (OO), Šerif Šehović, Ankica Tuđman – komentari i aktivnosti u vezi odlaska Franje Tuđmana (OO) na izdržavanja kazne zatvora, 2.

svojim kolegama književnicima Jožom Horvatom i Jurom Kaštelanom, mada ne gaji previše nade da će se Kaštelan ponovo izlagati jer je zbog intervencija za Gotovca imao velikih neugodnosti. Također je, u razgovoru s odvjetnikom Marićem, Ankica govorila o potrebi pokretanja zahtjeva za otpustom, uvjeravajući Marića da ni na koji način ne može supruga nagovoriti da uloži žalbu jer bi to po njemu značilo da priznaje krivicu.[907]

Dana 1. lipnja 1984., Tuđman je imao razgovor s liječnikom Radonjićem i ravnateljem bolnice Orihovcem (Tuđman ga spominje u više svojih knjiga, ali ne navodi mu ime) kako bi ih upoznao sa svojim stanjem i reskim bolovima u predjelu srca, pokušavajući i na taj način spriječiti već viđeni scenarij da ga ne bi preko noći prebacili u Lepoglavu. Ležeći u sobi, uz mučninu izazvanu stalnom glavoboljom, Tuđman se pitao kome je toliko stalo da ga ovako mrcvari bez naznake popuštanja. Tijekom redovitog posjeta, Tuđmana su supruga Ankica i sin Miroslav obavijestili da je Šegedin razgovarao s Edom Murtićem i Jurom Kaštelanom, koji mu je obećao da će učiniti sve što je u njegovoj moći, a da je Marijan Matković poručio da idući tjedan dođu do njega. Pročitavši u novinama da je na slobodu pušten Gojko Đogo, koji je neumjesno vrijeđao Tita nazvavši ga „štakorom sa Dedinja", ali je zbog pritiska srpskih intelektualaca i književnika ipak pušten na slobodu, Tuđman ponovo promišlja o hrvatskoj šutnji kao i dvostrukim mjerilima koja su redovito na štetu Hrvatske. Tuđman, obeshrabren ovim novostima, počinje nanovo razmišljati: „ne bude li nekog rješenja u skoro vrijeme, neću im se ovako pasivno prepustiti".[908] Ne napisavši do kraja na što je mislio u vezi ove odluke – jamačno misleći na štrajk glađu – Tuđman zaključuje da je samo pitanje vremena kad će ga pogoditi srčani ili moždani udar, a oni koji mu rade o glavi to znaju.[909]

Upravo se to i dogodilo nekoliko dana kasnije. Naime, 11. lipnja navečer, Tuđman je osjetio uobičajene stenokardične bolove koji su se s protokom vremena pojačavali. U deset navečer, Tuđman uzima nitroglicerin, ali ništa ne pomaže, uz rast prijetećeg šuma u glavi i reskih bolova u predjelu oko srca. Odjednom, totalna klonulost, nepodnošljiva bol pod plećkom, naizmjenični vrući i ledeni znoj, da bi na koncu započelo gušenje. Shvativši što se događa, dežurni liječnik Nikolić žurno je Tuđmanu dao tabletu protiv povišenog tlaka i dva apaurina za smirenje, da bi nakon ponoći, pokušali smiriti neprestane stenokardične i anginozne ispade ubrizgali mu injekciju analgina. Tuđman naslućuje kako je došao do „graničnog ruba života", osjećajući kako mu bolničko osoblje presvlači potpuno mokru

[907] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. lipnja 1984. Informacija br. 722, 4.
[908] Tuđman 2011.c, zabilješka od 9. lipnja 1984., 45.
[909] Tuđman 2011.c, zabilješka od 9. lipnja 1984., 46.

pidžamu. Oko dva ujutro, pa sve do četiri, Tuđman upada u stanje polusvijesti. Ujutro se budi s manjim bolovima, ali mamuran i iscrpljen. Liječnik Nikolić i medicinska sestra mu govore kako se radilo o kliničkom sindromu angine pectoris i da su se veoma bojali za njega. Uvidjevši da je malaksao i da jedva može hodati, „Tek mi pomalo postalo jasno da sam zapravo bio na rubnoj crti…".[910] Dežurni liječnik nazvao je Tuđmanovu suprugu Ankicu, koja je popodne došla u potpunom strahu i brizi, znajući da je krajnje neuobičajeno da je zovu iz zatvorskog sustava doma. Kad je napokon došao doktor Radonjić, pregledavši Tuđmana, utvrdio je zgrčenost lijeve strane glave i lica koje se bilo vidno iskrivilo. Tuđman u svojim zapisima ovo naziva još jednim susretom sa smrću. Iduću večer, Tuđmana budi neizdrživa bol u predjelu grudnog koša i glave. Došavši sebi, on je, uz napad gušenja, osjetio ukočenost lijeve ruke, prepavši se da mu se lijeva strana tijela nije totalno oduzela. Pozvavši dežurnog liječnika, ovaj mu je izmjerio oscilirajući tlak, što je procijenio kao vrlo opasno stanje. Nakon još jednog razgovora s upraviteljem bolnice Orihovcem, koji mu je rekao da se strpi glede zahtjeva za prekidom izdržavanja kazne, Tuđman ponovano razmišlja o štrajku glađu kao posljednjem pokušaju protesta protiv ovog pokušaja da ga potiho i zauvijek uguše. „Pri tom me nije strah smrti. Ta ona bi bila izbavljenje od sve ove neljudskosti i ponižavajuće zbilje".[911] Par dana kasnije, Tuđmana ponovo pred zoru bude nesnošljivi bolovi. Ponovno, ukočenost lijeve ruke i doza nitroglicerina. Ponovno, pad u bunilo iz kojeg ga budi neugodni okus u grlu jer je osjetio puna usta krvi. Tuđman opisuje kako to nije bila sukrvica od paradentoze, nego gusta crna krv. U isto vrijeme, osjećao je u glavi šumove, neugodno gušenje i neizdrživu bol u predjelu sljepoočica. Nakon dolaska dežurne liječnice, Tuđman je žurno upućen na EKG uz nove doze glicerina i pojačanu dozu apaurina. Tu ga je dočekao doktor Kašuljandić, koji se ponio krajnje osorno i provokativno. Nakon pregleda rekli su mu kako se radi o kontraktilnosti mišića te je dobio punu šaku novih lijekova. Nakon toga, u sobu mu je došao liječnik Radonjić kojemu je Tuđman u afektu priopćio kako više ne želi da vidi Kašuljandića. U međuvremenu je Ankica došla u pratnji civilnog specijalista Ljube Barića, koji ga je temeljito pregledao, nakon čega je ustvrdio da Tuđman pod hitno mora ići na adekvatno liječenje zbog njegova trenutnog alarmantnog stanja.[912]

Međutim, u izvješću koje je SDS-u dostavljeno od „subjekta" KPD Zagreb, imamo sasvim suprotnu sliku od one o kojoj govori Ankica Tuđman (koju je Služba slušala) i Tuđmanovih zapisa u zatvorskom dnevniku: „Sadašnje zdravstveno stanje Tuđmana je dobro,

[910]Tuđman 2011.c, zabilješka od 11. lipnja 1984., 46.
[911] Tuđman 2011.c, zabilješka od 9. lipnja 1984., 48.
[912] Tuđman 2011.c, zabilješka od 22. lipnja 1984., 51.

tj. uobičajeno za njegovu starosnu dob, iako se sam Tuđman vrlo često, čak pretjerano, žali na razne smetnje i iskazuje nepovjerenje prema liječnicima KPD bolnice".[913] Na Tuđmanov osobni zahtjev, polovicom lipnja, u zatvorsku bolnicu je došao kardiolog Ljubo Barić, koji je bio zaposlen u bolnici Dr. Mladen Stojanović. Nakon što ga je pregledao, napravljeni su CT mozga i reografija kojom se mjerila cirkulacija krvi. Uz to, Tuđman je tražio da ga pregleda i drugi kardiolog iz Centra za bolesti srca i krvnih žila, Milan Majačić. CT mozga je obavljen u KBC Rebro tek 29. lipnja 1984., zato što je Tuđman inzistirao da to obavi kod doktora Vedrana Nutrizia. Također je inzistirao da mu se dopusti pregled oftalmologa zbog naglog gubitka vida, ali je i ovoga puta inzistirao da to bude njegov izbor, a ne neki drugi, u ovom slučaju Miroslav Dokozić. Pošto mu je nakon ovih i drugih pregleda propisana nova terapija, Tuđman je tražio da njegova supruga s napisanim receptima podigne lijekove i uruči ih u zatvorsku bolnicu njemu osobno. Ovaj Tuđmanov zahtjev je odbijen jer to, po pravilniku, nije bilo dopušteno. Prema riječima izvora SDS-a, Tuđman je izuzetno naporan zatvorenik koji neprestano ima neke prohtjeve. Na koncu izvješća navode se imena liječnika koje je Tuđman zatražio: Nutrizia, Barića, Majačića i Dokozića, s nazivima bolnica u kojima rade i kućnim adresama za koje je zatražena provjera.[914]

U narednim tjednima, veći broj osoba kontaktirao je Ankicu Tuđman raspitujući se za Tuđmanovo zdravstveno stanje. Između ostalih, i Nada Lamer, koja je preko Ankice Tuđmanu dostavljala lijekove iz ljekarne u kojoj je radila. U razgovoru s njom, Ankica je detaljno ispričala o Tuđmanovoj situaciji, bolestima i pregledima. Dana 5. srpnja 1984., Ankica je imala poziv predstavnika Amnesty Internationala iz Švedske, koji su se raspitivali za Tuđmana,[915] a 11. lipnja, Ankicu Tuđman nazvao je Šerif Šehović, koji se interesirao za Tuđmanovo stanje nakon što je čuo da je ovaj imao srčani napad. Ona mu je ispričala kako su je iz bolnice zvali doma i da se boji da možda uz srčani udar nije imao i lagani infarkt. U nastavku je rekla kako je, u dogovoru s Tuđmanom, poslala pismo Republičkom sekretarijatu za upravu i pravosuđe, s obzirom na ovaj posljednji incident. Šehović je na to odgovorio da će oni pustiti Tuđmana jedino ako se prepadnu osude javnosti, bojeći se da će im Tuđman umrijeti u zatvoru, te bi ga pustili isključivo zbog toga, a nikako zbog humanih razloga.[916]

---

[913] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. srpnja 1984. Informacija br. 961. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – saznanja o zdravstvenom stanju i tretmanu u KPD bolnici Zagreb.
[914] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. srpnja 1984. Informacija br. 961, 3.
[915] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. kolovoza 1984. Informacija br. 991. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – pregled saznanja.
[916] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. kolovoza 1984. Informacija br. 991, 3.

U isto vrijeme, u zatvorskoj bolnici, nakon još jedne teške noći zbog nesanice i bolne oduzetosti lijeve strane tijela, Tuđman razmišlja o tome kako je izvješće o pogoršanju njegova stanja otišlo iz bolnice još 20. lipnja, što je bilo dovoljno vremena da se oni na vrhu dogovore o njegovoj sudbini. Iako je od toga prošlo već dva tjedna, nikakva reakcija se nije dogodila, te Tuđman zaključuje da su odlučili „da idu na moju likvidaciju“[917] Iznova razmatra odluku o stupanju u štrajk, razočaran time da je izostala bilo kakva reakcija intelektualaca, suboraca iz NOB-a i pojedinih političara. U takvom tjeskobnom stanju, Tuđman se iznova propituje što je drugačije mogao učiniti, s obzirom na to da je odavno bio svjestan da pripada narodu u kojem su uništili svakog pojedinca koji je pokazao politički i intelektualni integritet.[918]

Na koncu, odlučivši da se neće pustiti porazu bez otpora, Tuđman piše svojevrsnu oporuku naslovljenu poimence članovima njegove obitelji. U emotivnom obraćanju, Tuđman im upućuje tri goruće zamolbe: oproštenje, razumijevanje i potporu do konca. Također pojašnjava da je odlučio sa štrajkom glađu ići do kraja te na ovaj način traži njihovu podršku i razumijevanje da mu ne otežavaju situaciju odgovaranjem na njegovu odluku: „A pogotovu ne bilo kakvim moljakanjem milosti!“.[919] Zato Tuđman od svih članova obitelji traži da ga podrže i ostanu dostojanstveni i čvrsti u tome do kraja, bez obzira kako on završio. U takvom stanju, Tuđman dobiva pismo od supruge Ankice u kojem ga informira kako je dobila odgovor na pismo koje je poslala Tolji Crnobrnji u Beograd. U pismu, Crnobrnja navodi da je nakon što je pročitao njezino pismo i opširni prilog, promptno napisao pismo predsjedniku Predsjedništva SRH Jakši Petriću, u kojem ga je, uz zamolbu da sve ostale relevantne čimbenike upozna s ovim slučajem, posebno naglasio da se s Tuđmanom mora postupati humano i demokratski, ne samo zbog njegova pogoršanog zdravlja i životne dobi. Pročitavši pismo, Tuđman razmišlja kakve bi konotacije mogle proizaći iz toga. S obzirom da je Crnobrnja jedan od „najistaknutijih srpskih kadrova iz Hrvatske; i u revoluciji i poslije rata (šef Titova kabineta, pomoćnik ministra vanjskih poslova i trgovine, ambasador u SAD-u, predstavnik u OUN)“.[920] Tuđman drži da bi ovom intervencijom najviše mogao biti pogođen Baltić, koji je samo prije nekoliko dana prozvao Đilasa, koji je dolazio u Zagreb kako bi se s Markom Veselicom i ostalima dogovarao oko kontrarevolucionarnih aktivnosti. I sada se

[917] Tuđman 2011.c, zabilješka od 5. srpnja 1984., 60.
[918] Tuđman 2011.c, zabilješka od 5. srpnja 1984., 61.
[919] Tuđman 2011.c, 61.
[920] Tuđman 2011.c, zabilješka od 19. srpnja 1984., 69.

događa da jedan od najuglednijih Srba iz Hrvatske traži Tuđmanovo puštanje na slobodu, a koga se u javnosti proziva zbog njegova navodnog protusrpstva.[921]

Dana 26. srpnja 1984., dežurni neurolog upoznao je Tuđmana s nalazima CT mozga koje je ranije obavio na KBC Rebru. U nalazu stoji da se ne vide neke značajnije patološke promjene, ali je izražena atrofija moždane kore kao posljedica povrede od prometne nezgode. Tumačeći pojedine stavke, liječnik navodi da su bili opravdani Tuđmanovi strahovi o moždanom udaru, jer je, zbog evidentne slabe prokrvljenosti, došlo do oštećenja očnih mrežnica i uzetosti lijeve ruke. Nakon nekoliko teških noći s više stenokardijskih napadaja i povišenim tlakom uz nesnošljivu glavobolju, 11. kolovoza, prigodom posjeta njegovih, Tuđman se emotivno slomio i nije se mogao sabrati, došavši na rub živčanog sloma. Nakon opetovanih prijedloga upravitelja bolnice Orihovca, a kasnije i liječnika Radonjića u više navrata da Tuđman napravi nove pretrage i Tuđmanova upornog odbijanja, jer je smatrao da je to još jedan od načina maltretiranja, liječnik Radonjić je povjerio Tuđmanu da su zvali iz Republičkog sekretarijata za pravosuđe. Njihov je prijedlog bio da žele potvrdu već postojećih nalaza kako bi mogli donijeti rješenje glede Tuđmanova slučaja. Na koncu, Tuđman pristaje i s pratnjom iz zatvorske bolnice odlazi u Vinogradsku bolnicu, inzistirajući da specijalističko mišljenje donese profesor Barić. Nakon pretraga, uz specijalističku dijagnozu o stenokardiji i hipertenziji, Tuđman se vraća u bolnicu. Nakon toga, 24. kolovoza 1984., upravitelj daje Tuđmanu rješenje o prekidu izdržavanja kazne, ponovno u trajanju od tri mjeseca, dakle do 24. studenog 1984., nakon čega će se morati vratiti na daljnje izdržavanje kazne. Vidjevši ovo rješenje, Tuđman je planuo, kako je ovo nastavak njegova maltretiranja i kako se svjesno vrši pritisak koji može biti koban, s obzirom na njegovo stanje.[922]

9.3. Psihička tortura: Novi izlazak iz zatvora

Dan nakon izlaska, 24. kolovoza 1984., Tuđmanu je supruga Ankica govorila o događajima koji su prethodili njegovom iznenadnom izlasku iz zatvorske bolnice. Prvo je njihovom sinu Stjepanu, u jednom razgovoru, povjerio sin narodnog heroja Joakima Rakovca (1914.-1945.) da mu je Stipe Šuvar rekao da moraju paziti da se Tuđmanu ništa ne dogodi zbog svjetske javnosti koja bi to iskoristila za napad na Jugoslaviju. Zatim je Ankica ispripovijedala

[921] Tuđman 2011.c, 69.
[922] Tuđman 2011.c, zabilješka od 24. kolovoza 1984., 102.

kako je bila kod specijalista Ljube Babića, koji joj je rekao da će ovoga puta stvari biti povoljne u vezi Tuđmanova izlaska. Na opasku sina Stjepana kako je liječnik Babić imao informaciju o puštanju, Tuđman mu je odgovorio da su Babića zvali direktno „iz Predsjedništva da me hitno primi".[923] Potom je Ankica ispričala kako je Stjepan otišao na KBC Rebro kod neuropsihijatra Mire Jakovljevića, ali mu ovaj nije dao Tuđmanove nalaze jer su, navodno, takvi propisi. Ipak je na koncu zaključila kako je i sama ostala začuđena kako su se stvari odjednom riješile, držeći da je netko s najvišeg vrha to zapovjedio, s obzirom na tako brzi tijek događaja. S obzirom da su svi poznanici i prijatelji koji su se raspitivali i pokušavali nešto uraditi također ostali zatečeni Tuđmanovim izlaskom, Ankica je pretpostavila da je Bogdan Crnobrnja imao značajnu ulogu koja je dala taj početni impuls da se ta stvar pokrene. Uz njega je posebno spomenula Josipa Horvata, Juru Kaštelana, Edu Murtića i Pavla Gregorića. Nakon toga, Tuđman je upozorio članove obitelji da pripaze ubuduće, ako ga budu zvali na telefon ili u posjetama, neka svima odgovore da nije u Zagrebu, jer su već ranije znali slati agente provokatore, pa se ne bi začudio da ponovo ne pokušaju nešto slično.[924]

Tragom toga je poziv novinara sa švedskog radija, Miodraga Cvetkovića, koji se u telefonskom razgovoru s Ankicom interesirao o glasinama da je Tuđman pušten kući, jer o tome nitko do sada nije izvijestio ništa. Ankica je potvrdila da je Tuđman pušten na slobodu na tri mjeseca zbog više bolesti koje su ga pogodile, te da su Tuđmanovi odvjetnici poslali zahtjev za izvanrednim smanjenjem kazne Vrhovnom sudu Hrvatske, pa su u iščekivanju povoljnog rješenja, s obzirom na negativne liječničke nalaze koji su potvrdili ozbiljno pogoršanje njegova stanja. Novinar Cvetković se zanimao za mogućnost njegova dolaska u Zagreb jer bi želio napraviti intervju s Tuđmanom. Ovaj prijedlog Ankica je pristojno odbila jer trenutno zdravstveno stanje njezina supruga ne dopušta nikakve napore. Cvetković je na ovo predložio da sama Ankica napravi kratki intervju sa suprugom koji bi im kasnije dostavila, ali je Ankica to otklonila, ustvrdivši da su trenutno okupirani saniranjem Tuđmanovih zdravstvenih tegoba. Na koncu razgovora novinar se zahvalio Ankici, rekavši kako će se ponovo javiti jer su oni s švedskog radija „jako zainteresirani za taj slučaj".[925]

Uz svakodnevne zdravstvene tegobe, Tuđman posebnu pozornost posvećuje praćenju i komentiranju Hrvatskog nacionalnog euharistijskog kongresa, kojim je svečano proslavljano

[923] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. rujna 1984. Informacija br. 1157. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji. Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), komentari i aktivnosti nakon povratka iz KPD bolnice, 2.
[924] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. rujna 1984. Informacija br. 1157, 3.
[925] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. rujna 1984. Informacija br. 1189. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO) – komentari i aktivnosti, 2.

13. stoljeće kršćanstva u Hrvata. Uz početnu konsternaciju tadašnje jugoslavenske javnosti na golemo mnoštvo okupljenih vjernika u Mariji Bistrici, čija je brojka iznosila, ovisno o izvorima, od sto do četiristo tisuća ljudi, više od tisuću svećenika, 35 biskupa i pet kardinala, Tuđman to naziva povijesnim događajem i znakom predstojećih promjena. U svojim dnevničkim zapisima Tuđman posebno citira poruku pape Ivana Pavla II., koju je prenio bečki kardinal i papin izaslanik Franc Köning, te dijelove homilije nadbiskupa Kuharića, gdje je pri svakom spomenu imena kardinala Stepinca, bio prekidan „osobito dugim pljeskom…".[926] Tuđman također bilježi novinske natpise, navodeći članke iz *Borbe* i *NIN-a*, koji su ove događaje ocijenili pokušajem rehabilitiranja ratnog zločinca kardinala Stepinca. O dojmovima iz Marije Bistrice Tuđman je detaljno razgovarao s odvjetnikom Marka Veselice, Nikolom Muslimom, koji ga je posjetio 5. listopada 1984. godine. Pošto je nazočio kongresu, Muslim je Tuđmanu govorio kako je prvi put u životu doživio tako nešto, kada je više od 400 tisuća ljudi zajedno pjevalo *Lijepu našu*, a ono što je najviše šokiralo domaću i inozemnu javnost bio je veliki broj mladih ljudi koji su nazočili tom događaju. Na Tuđmanov upit je li istina ono što su dali na TV-u, tvrdeći da su neki mladi iz Duvna vikali različite parole u smislu veličanja Hitlera, Muslim je odgovorio da je to jamačno jedna od mnogih smišljenih provokacija.[927]

9.4. Sudske intrige

Tjedan dana prije 24. studenog 1984., kada se morao vratiti u zatvor, Tuđman doznaje da je doneseno rješenje Vrhovnog suda i otpravljeno na Okružni sud. Dana 19. studenog, Tuđman kontaktira odvjetnika Marića koji ga obavještava da je upravo bio na Okružnom sudu, gdje su mu priopćili da nikakvo rješenje za Tuđmana nije došlo od Vrhovnog suda. Na njegove riječi, Tuđman mu nalaže da ode do predsjednika suda i upita ga za rješenje, davši mu na znanje da će stupiti u štrajk glađu do smrti ako u subotu bude morao ponovo natrag u zatvor. Istog dana, oko 17.30 sati, otvorivši vrata zbog kućnog zvona, Tuđmana je iznenadio mladić koji ga je upitao je li on Tuđman. U rukama je držao nekakve papire i odavao znake nervoze. Na Tuđmanov upit o čemu se radi, mladić je rekao da je teklić Okružnog suda te mu dostavlja rješenje Vrhovnog suda. Na Tuđmanovu primjedbu kako je moguće da se službeno rješenje Vrhovnog suda dostavlja bez kuverte i dostavne knjige, primijetivši da je napisano

[926] Tuđman 2011.c, zabilješka od 15. rujna 1984., 106.
[927] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. listopada 1984. Informacija br. 1375. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Nikola Muslim (OK) – komentari i aktivnosti, 6.

toga dana, mladić je odgovorio da je to standardna praksa. Nakon što je detaljno proučio rješenje, Tuđman je ostao začuđen. „Znači, prvo rješenje o smanjenju kazne za deset mjeseci povukli su iz Okružnog suda, umjesto da ga meni pošalju, a ovo novo donijeli na Vrhovnom sudu danas, te ga istog dana dostavili Okružnom sudu, a Okružni sud istog dana (na opisan način) meni!!??“.[928]

Tuđman predmnijeva da je nakon upita njegova odvjetnika Marića i poruke koju je preko njega poslao predsjedniku Okružnog suda o stupanju u štrajk glađu, netko panično pokrenuo cijeli ovaj postupak, koji bi u normalnim okolnostima, uz redovitu korespondenciju između Vrhovnog i Okružnog suda, potrajao desetak dana, obavio za jedan dan. Nazvavši ovaj incident „vrzinim kolom paklenskih sila“, Tuđman zaključuje kako su crnorukaške snage[929] koje mu rade o glavi morale učiniti taktički uzmak jer su očito od nekog bile prisiljene. Ipak, rješenje donosi naličje stvari: Tuđmanu nije smanjena kazna za deset, nego za šest mjeseci, što znači da sa zatvorom još nije gotovo.

U razgovoru s odvjetnikom Tomislavom Jugovićem, koji mu je vodio proces reguliranja njegovih mirovinskih prava kako bi prešao na vojnu mirovinu, pregledavši pristiglo rješenje, utvrdio je da u svojoj četrdesetogodišnjoj odvjetničkoj praksi takvo nešto nije vidio. Tuđmana je to podsjetilo na njegovo ranije suđenje iz 1972. godine, kada mu je nešto slično rekao njegov tadašnji odvjetnik Tafra. Radilo se o incidentu kada je, na službeni poziv sudskog vijeća da se odazovu u svojstvu svjedoka, Krleža te generali Kajić i Rukavina, netko iz sjene to stopirao bez ikakvog obrazloženja.[930]

Pošto je situacija s povratkom u zatvor ponovo bila neizvjesna, Tuđman u noćnim bdijenjima iznova piše pisma političkom vrhu, apelirajući na njihovu savjest. Tijekom posjeta kod Tuđmana, 22. studenog 1984., Šegedin čita „Otvoreno pismo javnosti“[931], nakon kojeg iskreno nagovara Tuđmana da odustane od nakane stupanja u štrajk ako ga ponovo vrate u zatvor. Na Šegedinovu opasku da nije isto ostati živ ili skončati, obojica su se prisjetili ranijih situacija kroz koje su prošli, te su se rastali sa zagrljajem i suzama u očima. Sutradan ga

[928] Tuđman 2011.c, zabilješka od 15. rujna 1984, 124.
[929] Ove „crnorukaške“ snage Tuđman je ponovo spomenuo 1988. godine govoreći o policiji u SR Hrvatskoj kao o „razjedinjenom sistemu, u kojem ima centralističkih, unitarističkih i hrvatskih snaga, a osim toga i jedna 'crnorukaška' snaga koja vuče korijene duže vrijeme“. HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. veljače 1988. Informacija br. 220. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Stipac Drago (OO), kontakt s Franjom Tuđmanom (OO), 2.
[930] Tuđman 2011.c, zabilješka od 20. studenog 1984, 125.
[931] S obzirom da je 23. studenog Tuđman dobio rješenje o uvjetnom otpustu iz zatvora, ovo pismo nije upućeno javnosti. Cijeli tekst pisma u: Tuđman 1995, 610-614.

posjećuje Vlado Gotovac, koji je čuo o skraćenju od šest mjeseci, ali i o obvezi vraćanja u zatvor. Kako je supruga Vlasta doznala da Tuđman sprema štrajk glađu u slučaju najcrnjeg scenarija, rekla je Gotovcu da odmah ode do njih i Tuđmana pokuša „odgovoriti od samoubojstva koje zapravo njima treba".[932]

Nakon što je Gotovac otišao, Tuđmana je obišao Šerif Šehović, koji je nazočio svečanom prijemu u Saboru, na kojem je predsjednik Sabora Ivo Latin uručio plakete svim živućim članovima ZAVNOH-a. Govoreći o uzvanicima i čestitarskoj atmosferi, Šehović je ispričao kako se našao desetak minuta nasamo sa Špiljkom, kojem je rekao o novim provokacijama kojima je Tuđman izložen, spomenuvši mu i poziv za intervju švedskog novinara, te igre glede rješenja Vrhovnog i Okružnog suda. Upoznavši ga sa Tuđmanovim zdravstvenim stanjem i ponižavanjima, Šehović mu je rekao da je Tuđman odlučio ići na štrajk glađu do smrti ako ovih dana policija ponovo dođe po njega. Saslušavši ove riječi, Špiljak je rezolutno rekao da je upoznat s tim da Tuđman nije primio tog novinara „i neće ići!!", poručivši „reci Franceku da se i ubuduće čuva izjava i novinara...".[933] Špiljak je ovo mogao poručiti Tuđmanu, znajući da je Vrhovni sud prihvatio zahtjev za izvanrednim ublažavanjem kazne već ranije, 19. studenog 1984., te je kaznu zatvora u trajanju od tri godine smanjio za šest mjeseci. Pošto je sada Tuđmanova kazna iznosila dvije i pol godine zatvora, a Tuđman je do tada „proveo u zatvoru jednu godinu, četiri mjeseca i 11 dana", ispunile su se pretpostavke da može tražiti takozvani 'uvjetni otpust."[934]

9.5. Nova 1986. godina i stara pitanja

U izvješću SDS-a za prosinac 1984., istaknuto je kako je, nakon što je dobio rješenje o uvjetnom otpustu od daljnjeg izdržavanja kazne, Tuđman intenzivirao svoje veze i kontakte, čime se dala jasna sugestija da je njegovo puštanje zbog narušenog zdravlja bila samo izlika. Tako se donose detalji više razgovora koje je u tom razdoblju imao Tuđman, od Janka Bobetka do Vlade Ormuža, koji je došao u pratnji susjeda Ivana Ljubića, koji je Tuđmana znao još iz pučke škole, ali se stjecajem okolnosti nisu vidjeli 50 godina. U izvješću SDS-a se navodi da im je Tuđman dao više dokumenata i pisama na čitanje, informirajući ih o svojim knjigama. Posebno je govorio o američkom izdanju njegove knjige *Nacionalno pitanje*, koja je bez njegova

[932] Tuđman 2011.c, zabilješka od 23. studenog 1984, 126.
[933] Tuđman 2011.c, zabilješka od 23. studenog 1984., 126.
[934] Vuković 2004, 58.

znanja tiskana u emigraciji na hrvatskom jeziku. „Ljubić je nekoliko puta u toku razgovora isticao svoje poznanstvo s Mikom Špiljkom, usput pričajući neke pojedinosti o Špiljkovoj djeci, te je na kraju obećao Tuđmanu da će upriličiti razgovor Mike Špiljka i njega (Tudjmana)".[935]

U svojim dnevničkim bilješkama Tuđman također opširno piše o ovoj posjeti, ali uz više detalja. Primjerice, o Ljubiću, koji je profesor na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu i u bliskoj rodbinskoj vezi s Mikom Špiljkom, jer su njegov otac i Mikina majka brat i sestra.[936] Očito kako je Ljubić ovaj dogovor shvatio ozbiljno, pa je 23. siječnja 1985. nazvao Tuđmana, obavijestivši ga da je razgovarao sa svojim bratićem (Špiljkom), koji je bio kod njega na ručku, te su se dogovorili da bi se Tuđman i on mogli susresti kod Ljubića idućeg mjeseca.[937] Međutim, zbog niza okolnosti, taj je susret u više navrata prolongiran, pa je Tuđman bio gotovo zaboravio na to obećanje. Ipak, dana 2. siječnja 1986., Tuđmana je nazvao Ivo Ljubić, zaželjevši mu sretnu Novu godinu. Ljubić je rekao Tuđmanu kako je prije nekoliko trenutaka od njega otišao Mika Špiljak. U nastavku je opisao svoj razgovor s Špiljkom o Tuđmanovom slučaju sa zatvorom i zabrani javnog djelovanja, te mu je Špiljak rekao da Tuđmanu prenese da se glede toga javi Stipi Šuvaru, pod čiji resor spadaju takva pitanja. Špiljak je napomenuo da je on već Šuvara upoznao s tim slučajem, te da mu se Tuđman javi nakon toga.[938] Na Tuđmanov upit Ljubiću o tom Špiljkovom prijedlogu za Šuvara, ovaj mu odgovara da to svakako napravi, dodajući da je Špiljak spreman u dogledno vrijeme da se kod njega susretne s Tuđmanom. Bilježeći u svoj dnevnik ovo isto, Tuđman, nakon završenog razgovora s Ljubićem, dvoji radi li se o Špiljkovom manevru da mu pomogne ili da ga kompromitira. [939]

Ponukan ovakvim razvojem događaja, Tuđman je 10. siječnja 1986. razgovarao sa Šuvarom putem telefona, rekavši mu da se javlja po preporuci koju je dobio od Špiljka. Šuvar je, nakon što je saslušao Tuđmana, odgovorio da će porazgovarati o svemu sa Špiljkom te da će mu se nakon toga javiti. Znajući za njihove antagonizme i zakulisne političke igre, Tuđman

---

[935] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. siječnja 1985. Informacija br. 43. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Janko Bobetko (OO), prof. Ljubić i dr – kontakti i komentari o osobama koje bi mogle pomoći u Tuđmanovoj situaciji, 2.
[936] Tuđman 2011.c, zabilješka od 11. prosinca 1984., 130.
[937] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 31. siječnja 1985. Informacija br. 107. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Tuđman Franjo (OO), Koprtla Marko (OO) – dogovor oko Tuđmanovog odmora u Opatiji i komentari, 2. Na koncu ovog izvješća donose se osnovni podaci o Ivanu Ljubiću, gdje se, između ostalog, navodi da je 1943. isključen iz KPJ jer je „pokleknuo pred klasnim neprijateljem" bez daljnjeg objašnjenja što bi to trebalo značiti. Ujedno se donosi napomena da će se zbog kontakata s Tuđmanom Ljubić naći pod obradom SDS-a i zavesti u POO.
[938] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 10. siječnja 1986. Informacija br. 15. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Marko Koprtla(OO), Ivo Silobrčić i Ivo Ljubić – komentari o društveno-političkoj situaciji u zemlji, 3.
[939] Tuđman 2011.c, zabilješka od 2. siječnja 1986., 175.

odlučuje pripremiti promemoriju za Špiljka i Šuvara u vezi njegovih zahtjeva za vraćanjem građanskih prava. Između ostalog, Tuđman tu misli na ukidanje zabrane javne djelatnosti, koja podrazumijeva slobodu javnog govora i tiskanja radova (zabrana mu prestaje tek 13. siječnja 1991.), te prestanak medijske harange kojoj je neprekidno bio izložen.[940]

U razgovoru s Vladimirom Šeksom i Dobroslavom Paragom, Tuđman je opširno govorio zbog čega su u Srbiji krenuli napadi na aktualno političko vodstvo u Hrvatskoj – po istom obrascu kao 1971. – samo što ovoga puta idu direktno na Tita i njegov federalizam. Napomenuvši kako ga je 1972. Tito osobno spasio jer je imao jednu povijesno-državničku dimenziju koju današnji političari nemaju, ilustriravši to činjenicom da Tito nikad nije želio posjetiti Jasenovac. Iako je 1971. Tito smijenio cjelokupno rukovodstvo u Hrvatskoj, Tuđman primjećuje kako je to isto učinio i u Srbiji. Uzevši te činjenice u obzir, Tuđman drži da je to bio Titov manevar kako bi kasnije mogao provesti opširne ustavne promjene zbog kojih danas srpski političari javno tvrde da je stanje puno gore nego 1971. godine. U novonastalim prilikama u kojima se ponavljaju stari sukobi, Tuđman ocjenjuje kako „danas u Hrvatskoj Titovu politiku nastavlja 'struja oko Špiljka i Vrhovca'."[941] Nadovezujući se na ovu temu, Šeks je izrazio mišljenje da u Srbiji prevladava osjećaj ugroženosti, gubitka Kosova i Vojvodine te prijetnji da ne bi spali na Beogradski pašaluk, a za sve to oni okrivljuju Hrvate. Tuđman je u tom kontekstu zaključio kako ipak ima stanovitih pomaka u njihovoj percepciji hrvatskog pitanja, ilustrirajući to s Ćosićevim novim romanom *Grešnik* i nekim njegovim izjavama iz kojih se mogu iščitati fragmenti realne politike da hrvatski narod ne mogu jednostavno „progutati", nego da se na koncu „s Hrvatima moraju nagoditi".[942]

Dana 10. ožujka 1986. Tuđmana je posjetila novinarka Disa Hästad, koja je doputovala iz Švedske u Zagreb kako bi pratila suđenje nekadašnjem ministru NDH Andriji Artukoviću, izvješćujući za švedski list *Dagens Nyheter*. U razgovoru na engleskom jeziku, koji je trajao oko pola sata, novinarka je pričala Tuđmanu o novostima vezanim za ubojstvo švedskog premijera Olafa Palmea. U svome dnevniku, Tuđman donosi klevetnički članak iz *Vjesnika* od 16. ožujka 1986., u kojem novinar Đorđe Ličina manipulatorski izvješćuje kako se diljem svijeta okupljaju ustaške skupine u znak podrške Artukoviću, koji opravdavaju ustaška zlodjela. U tom kontekstu, Ličina za ubojstvo premijera Palmea bez ikakvih argumenata optužuje ustaše.[943] Za

[940] Tuđman 2011.c, zabilješka od 10. siječnja 1986., 175.
[941] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. veljače 1986. Informacija br. 151. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Dobroslav Paraga (OO), Vladimir Šeks – razgovor o peticiji o zloupotrebi psihijatrije i odnosu Hrvata i Srba, 3.
[942] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. veljače 1986. Informacija br. 151, 2.
[943] Tuđman 2011.c, zabilješka od 16. ožujka 1986., 184.

Tuđmana je čula jer je pročitala njegovu knjigu na engleskom jeziku. Nakon što ga je upitala za Artukovićevo suđenje, Tuđman je odgovorio da on ima sudsku zabranu javnog istupa, na što mu je novinarka obećala da ga neće nigdje spomenuti, ali joj je značajno njegovo mišljenje kako bi stekla uvid u širi kontekst ovoga slučaja. Novinarka je Tuđmanu predložila više tema koje su se ticale samog suđenja, ali i neke osobne naravi. [944] Odgovarajući na pitanje o broju žrtava u Jasenovcu, Tuđman je rekao da je on u svojim istraživanjima, dok je još bio ravnatelj IHRPH-a, došao do brojke od 60.000, koja se kosila s unitarističkom propagandom od 700.000 žrtava. Novinarka Disa je nadodala da je nedavno pročitala intervju Antuna Miletića, koji je radio na Institutu za vojnu povijest u Beogradu, u kojem je spomenuo Jasenovac, iskazavši sumnju o vjerodostojnosti službenih brojki. Tuđman je odgovorio da nije čitao taj intervju, ali su ta pretjerivanja izuzetno opasna za cjelokupnu trenutnu situaciju u SFRJ, izrazivši uvjerenje kako će na koncu pobijediti istina. Odgovarajući na pitanje o reakcijama na Artukovićevo izručenje, Tuđman je izrazio bojazan kako će se u inozemnoj javnosti provući teza kako su „Hrvati ustaše", što po njemu nikako ne odgovara stvarnosti jer je najmanji broj hrvatskog naroda pristupio ustaškom pokretu (otprilike 30.000), a „da ih je daleko više bilo u partizanima i da je broj žrtava Hrvata u II. svjetskom ratu veći od broja žrtava Srba iz same Srbije".[945] Govoreći o svojim sudskim procesima iz 1972. i 1981., Tuđman je rekao da ga je prvi put Tito spasio od zatvorske kazne od 12 godina, a drugi put je proveo u zatvoru od 1982. do 1984., ali da još traje zabrana njegova javnog djelovanja.[946]

9.5.1. Kršenje odredbi presude

Gotovo polovicu 1986. godine izvješća SDS-a vezana za Tuđmana uglavnom se svode na bilježenje bezbrojnih razgovora koje je Tuđman vodio u uskom krugu osoba poput Lava Znidarčića, Petra Šegedina, Vlade Gotovca, Grge Gamulina, svojih odvjetnika Marića i Olujića te drugih. Međutim, 12. svibnja 1986. SDS donosi jednu neuobičajenu informaciju naslovljenu „Franjo Tuđman (OO) – aktivnost na planu ukidanja zabrane javnog istupanja, te kršenja

[944] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1986. Informacija br. 344. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Kontakti stranih novinara sa Franjom Tuđmanom (OO) i Vladom Gotovcem (OO) i razgovor na temu Andrije Artukovića, 2. u svojim dnevničkim bilješkama Tuđman također opisuje razgovor s švedskom novinarkom, ali ne i navedena pitanja.
[945] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1986. Informacija br. 344, 3.
[946] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. ožujka 1986. Informacija br. 344, 3.

odredbi presude“[947] u kojoj se donosi sažetak Tuđmanove pravne sage iz 1981. godine. Ipak, ovakav sadržaj dopisa nije potpuno neuobičajen, ako se uzmu slični dopisi koje je SDS generirao prije Tuđmanovih procesa iz 1972. i 1981. godine, čiji sadržaj je praktički implementiran u korpus tadašnjih optužnica. Tomu u prilog ide više činjenica iznesenih u samom dopisu, kao i činjenica da na koncu ovog izvješća od sedam stranica stoji: „Na temelju podataka o kršenju odredbi presude, predlažemo da se upozna Okružno javno tužilaštvo“.[948]

Samo izvješće počinje od Tuđmanove presude Okružnog suda u Zagrebu od 20. veljače 1981.[949] U nastavku se i dalje rabi pravna argumentacija i racionalni diskurs kojim se potvrđuje pravna utemeljenost odluke od 13. listopada 1981., kojom je Vrhovni sud SRH Tuđmanovu kaznu potvrdio. Nakon uvodne pravne ekspertize Tuđmanova suđenja, u nastavku izvješća prelazi se na operativni dio informacija koje je SDS sakupila u tom vremenu. Naglasak je stavljen na vrijeme nakon Tuđmanova izlaska iz zatvorske bolnice i dolaska u Zagreb na kućnu njegu u veljači 1983. godine. Odmah na početku se ističe kako je Tuđman, odmah nakon dolaska kući „nastavio sa kontrarevolucionarnom djelatnošću koju je razvijao i prije sudjenja“.[950] To implicira da je se okružio od ranije poznatima neprijateljski nastrojenim hrvatskim nacionalistima, klerikalcima i pripadnicima ekstremne fašističke emigracije, koji zajednički sudjeluju u neprijateljskim aktivnostima. U nastavku se nabraja najuži krug osoba iz toga kruga, među kojima su Petar Šegedin, Vlado Gotovac, Lav Znidarčić, Grga Gamulin, Dobroslav Paraga, Ivan Zvonimir Čičak, Đuro Kokša, Savka Dabčević-Kučar, Branko Salaj i još neki drugi.[951]

U nastavku se donosi detaljni prikaz Tuđmanove pisane ostavštine u vidu objavljenih knjiga u zemlji i inozemstvu. Tako se navodi da je do 1976. godine objavljeno šest Tuđmanovih knjiga koje su doživjele deset reizdanja na hrvatskom i drugim jezicima. O Tuđmanovoj knjizi *Velike ideje i mali narodi*, tiskanoj 1969., donosi se informacija da je uredništvo ekstremne emigracije ispred časopisa *Hrvatska revija* tu knjigu istaknulo kao jednu od najznačajnijih izdanja tih godina, dodijelivši autoru 1971. godine posebnu novčanu nagradu. Tijekom 1978. godine Tuđman je završio svoj rukopis za novu knjigu, koja je početkom 1981. tiskana na

[947] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – aktivnost na planu ukidanja zabrane javnog istupanja, te kršenja odredbi presude.
[948] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 7.
[949] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 1.
[950] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 2.
[951] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 3. U dopisu su navodi da su to pripadnici „hrvatskog nacionalizma, klerikalizma i fašističke emigracije“.

engleskom jeziku na američkom sveučilištu Columbia, pod nazivom *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. I ova knjiga je također bila sporna (zanimljivo, niti tijekom istražnog postupka, niti na suđenju, nigdje se ne razmatra sadržaj Tuđmanovih rukopisa) jer je imprimatura za njezino englesko izdanje pridržana fašističkom emigrantu Mati Meštroviću, „što je Tuđmanu poznato, a u knjizi i napisano". I ovdje se vidi zlonamjernost ovog izvješća, jer je Tuđman u više pisama i razgovora protestirao i upozoravao Meštrovića o pogubnosti intencije da se njegovo ime navodi kao osoba koja ima autorovo dopuštenje, a o tome je detaljno govorio prigodom informativnog razgovora koji je SDS imao s Tuđmanom 20. listopada 1983. o čemu je ranije detaljno pisano. U nastavku se donosi osvrt na dva izdanja Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* na hrvatskom jeziku, tiskana 1981. i 1982. godine, koja su objavljena u Barceloni pod okriljem spomenute *Hrvatske revije*. Švedska izdavačka kuća, deklarirana pod nazivom Bokatron AB, iza koje stoji „fašistički emigrant" Branko Salaj, s kojim Tuđman ima sklopljen ugovor, o čemu SDS ima stanovitih saznanja iz informativnog razgovora s Tuđmanom od 20. listopada 1983. godine.[952]

Tijekom tog ispitivanja, Tuđmana su u više navrata postavljali pitanja vezana za njegova „fantomskog izdavača" iz Švedske, ali on nije ponudio nikakav konkretni odgovor, osim što je rekao da kod sebe doma ima ugovor koji je ranije potpisao s njima. Sada dolazimo do ključnog dijela ovoga izvješća, u kojem se navodi kako je u travnju 1982. Tuđmanov izdavač Bokatron AB objavio na hrvatskom jeziku njegovu omanju knjigu *Državnost nacija ključ mira u Europi*, koju je Tuđman napisao kao predgovor za njegovu knjigu *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Rukopis predgovora *Državnost nacija ključ mira u Europi* Tuđman je napisao 15. listopada 1981., kako je izdavač i naveo u toj knjižici, što očito nije bilo slučajno. „To znači da je Tuđman prekršio odredbe izrečene presude o objavljivanju, jer mu je presuda potvrđena na Vrhovnom sudu SRH 13.1.1981. godine".[953] U zadnjem dijelu ovoga izvješća analizirano je Tuđmanovo ponašanje za vrijeme kućnog pritvora tijekom 1983. godine. Tako se sugerira kako je Tuđman vrijeme koje je trebao uporabiti za specijalističko liječenje, uglavnom rabio za nastavak svojih istraživanja vezanih za nacionalne odnose u SFRJ, ističući informaciju kako je na taj način Tuđman završio rukopise za još četiri svoje nove knjige. Očito je iz tih razloga Tuđman i pokrenuo inicijativu da mu se poništi zabrana javnog djelovanja kako bi tiskao svoje nove knjige. Teme kojima je Tuđman zaokupljen iz domena su nacionalnih odnosa i suvremene povijesti, te je u razgovorima navodio da priprema rukopis „Titoizam i nacionalno

[952] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 4.
[953] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 4.

pitanje“ i druge slične tematike. Na koncu ovoga izvješća detaljno se analizira njemačko izdanje Tuđmanove knjige, čiju najavu tiskanja iz 1982. švedski izdavač Bokatron AB realizira 1986. u vidu integralnog i dopunjenog izdanja *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. U odnosu na ranija hrvatska izdanja, njemačkom izdanju dodan je i pogovor koji je imao četiri poglavlja.[954]

Nakon ovog izvješća, napisanog u obliku stručne pravne ekspertize, donosi se sugestija koju sam na početku već spomenuo, a radi se o prijedlogu da se evidentni dokazi o Tuđmanovom kršenju sudske odredbe o zabrani tiskanja upute na Okružno javno tužilaštvo u Zagrebu.[955]

Dana 23. svibnja 1986. Tuđmana je, nakon petnaestogodišnje stanke, posjetio suborac Štef Krkač, „zagorski partizanski prvoborac, rezervni potpukovnik JNA“.[956] U nazočnosti supruge Ankice i njezinog brata Franje Žumbera, Krkač je detaljno opisao okolnosti stradanja Tuđmanova oca Stjepana i pomajke Olge. On je o tome bio informiran, budući da je nakon rata obnašao dužnost zapovjednika bataljuna KNOJ-a u Krapini, zaduženog za područje cijelog Zagorja. Rekao je da su ih ubili Franjo Poturica i Stjepan Papa, koji su te 1946. bili na dužnosti zapovjednika i pomoćnika Kotarske UDB-e za Klanjec, a on ih je obojicu poznavao jer su iz istog mjesta, Jakovlja. Tuđman se prisjetio dana 26. travnja 1946., kada su njegovi pronađeni mrtvi uz službeno priopćenje da se radi o samoubojstvu ili da su ih likvidirali ostaci ustaških križara. Čuvši ovu Krkačevu ispovijest, za koju je ovaj rekao da do sad nikome o tome nije pričao, Tuđmana su preplavile emocije i nije mogao suspregnuti suze. Krkač je za Poturicu rekao da je do pred sam kraj rata 1944. bio u domobranima, a takvi su onda morali postati „udbini krvoloci“ ako su mislili sačuvati glavu. Poturica se s vremenom propio te je ubrzo umro, a za Papu je rekao da je još uvijek živ. Nekoliko godina kasnije Tuđman se u intervjuu osvrnuo na ovaj tragični događaj, ispričavši kako je on u to vrijeme bio u Beogradu i nije znao da su u to poratno vrijeme vršene staljinističke noćne egzekucije uglednih HSS-ovaca, držeći ih političkim protivnicima. Tuđman se prisjetio svog posljednjeg susreta s ocem u Beogradu 1945., kada je ovaj doputovao na Treće zasjedanje AVNOJ-a. Razočaran stanjem u zemlji, na rastanku je Tuđmanu s neskrivenim ogorčenjem rekao da se oni za ovo nisu borili. „Tako je moj otac, kojeg su ustaše hapsili ’41., koji je bio u partizanskom pokretu, koji je bio član ZAVNOH-a i AVNOJ-a, koji je u to vrijeme kada je bio ubijen bio predsjednik Oblasnog

[954] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 5.
[955] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. svibnja 1986. Informacija br. 736, 7.
[956] Tuđman 2011.c, zabilješka od 16. veljače 1986., 191.

odbora za zagrebačku oblast, kao zreo čovjek uvidio da Partija na svoj način vodi u propast".[957] Premda slomljen i osupnut tugom, Tuđman ipak osjeća olakšanje što je, poslije 40 godina sumnji i kolebanja, konačno doznao istinu. Vraćajući u sjećanja teški ratni put njegove obitelji, životne ugroze, patnje i pogibiju mlađeg brata Stjepana u partizanima, Tuđman s ogorčenom nemoći konstatira: „… i tako Ti platiše!!".[958] Iznova sagledavajući neke ranije događaje kroz spoznaju da je tadašnji najviši partijski vrh znao za likvidaciju njegova oca, Tuđman drži da ga u svoj krug nikad nisu prihvatili Ivan Stevo Krajačić i Vladimir Bakarić zbog nečiste savjesti: znali su o njegovom ocu ono što on sam nije znao.[959]

Govoreći o ponovo tiskanom Memorandumu pod SANU-om, Gamulin je izjavio kako je njegov sadržaj direktno usmjeren protiv Hrvata i Slovenaca u smislu eksplicitnog prokazivanja Hrvata kao njihovih neprijatelja, što dobiva prizvuk najave bratoubilačkog rata. U razgovoru s Tuđmanom 6. listopada 1986., Gamulin je ustvrdio kako mu je nedavno u razgovoru rekao jedan prijatelj Srbin „da je prava namjera građanske desnice u Beogradu 'dovesti stvar do interventnog usijanja.[960] U istom razgovoru komentirali su i knjigu Vasilija Krestića *O genezi genocida nad Srbima u NDH*. Tuđman je istaknuo paradoks iz knjige, jer autor navodi da je osnovni uzrok spora između Srba i Hrvata, koji je doveo i do navodnog genocida, u tome što Hrvati uporno inzistiraju na svome povijesnom pravu na hrvatsku državu. Nakon izvanredne skupštine SANU-a, Tuđmana je nazvao Šegedin i interesirao se za Tuđmanovo mišljenje u vezi s tim. Tuđman je odgovorio kako to nije ništa novo i traje od 1928. preko 1941. te 1966. do danas. Dok u Srbiji Akademija povlači konkretne poteze, po Tuđmanovim riječima, ovdje je mrtvilo. Tuđman drži da bi Šegedin svakako trebao pročitati Memorandum SANU, koji mu je donio Stipe Mesić još u listopadu, iz kojeg će moći iščitati kritiku jugoslavenskog sustava i to s velikosrpskih stajališta.[961]

Dana 1. prosinca 1986. Tuđmana je ponovo nazvao Špiljkov bratić Ivan Ljubić. Pošto je dao Tuđmanu Špiljkov broj telefona, rekao mu je da ovaj očekuje da mu se javi. Tuđman je to odmah i učinio dobivši Špiljka koji mu je predložio da se ponovo čuju polovicom mjeseca. Tuđman mu je rekao da je njemu dosta odlaganja i šikaniranja, a politika šutnje i zabijanja glave u pijesak dovela je dotle da je čak i Tito postao neprijatelj. Ponovno naglasivši kako on

[957] Bauer 1990, 10-11.
[958] Tuđman 2011.c, zabilješka od 16. veljače 1986., 191.
[959] Tuđman 2011.c, zabilješka od 19. rujna 1986., 198. Manolić o istom u: Tuđman 2011.c, 196.
[960] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. studenog 1986. Informacija br. 1460. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Grgom Gamulinom (OO) i Marijanom Krovinovićem, saznanja o stavovima, komentarima i mišljenjima, 2.
[961] Tuđman 2011.c, zabilješka od 28. listopada 1986., 201.

nije slučajno uklonjen, Tuđman je još rekao kako se on ne misli pomiriti s ovim stanjem, te ako mu se ne skine zabrana javnog djelovanja i tiskanja on namjerava „to učiniti drugim putem".[962] Nakon toga, Tuđman je ponovno nazvao Špiljka, ali kako ga nije bilo doma, razgovarao je s njegovom suprugom Šteficom, koja mu je poručila da ga Špiljak očekuje na razgovoru kod njih doma. Prisjećajući se svog prvog susreta sa Špiljkom za vrijeme rata 1942., te par susreta kod Tuđmana u njegovom beogradskom stanu, kada su uglavnom govorili o povijesnim temama, Tuđman se sada, nakon toliko godina, ponovo sastaje sa Špiljkom 28. prosinca 1986., s kojim provodi višesatni razgovor dotičući se mnogih tema. Ključni dio razgovora Tuđman je posvetio rješavanju svojih pitanja u smislu skidanja zabrane objavljivanja, vraćanja oduzete putovnice te odobrenja za grobnicu na Mirogoju kako bi u nju mogao prenijeti posmrtne ostatke oca, brata i majke. Špiljak mu je odgovorio kako će i to doći na red, ali je trenutno izložen prozivkama zato što je omogućio mirovinu Petru Šegedinu. Govoreći o profilima političara, Špiljak se veoma kritički osvrnuo na Bakarića, Dabčević-Kučar i Tripala, ustvrdivši da su ga progonili kao unitarista, ali ne iz nacionalnih osjećaja, nego iz čistog karijerizma. Na koncu je tražio Tuđmanove argumente zbog možebitnog podcjenjivanja jasenovačkih žrtava. Pri odlasku iz Špiljkove radne sobe, Tuđman zapisuje kako je jedan zid bio pun knjiga, a drugi fotografija i dokumenata od mnogobrojnih dužnosti koje je dotad obavljao, te otvoren album s velikom fotografijom Ronalda Reagana i Špiljka.[963]

9.6. Usudbene povjestice 1987. godine

Početkom 1987. godine Tuđman je zaokupljen idejama o novim rukopisima. Budeći se u dva sata iza ponoći, Tuđman bilježi kako ga rojevi misli ponovo potiču na pisanje. Ideja je knjiga u kojoj bi sažeo svoj životni put pod nazivom *Usudbene povjestice*. Držeći se događaja iz njegova života kako su se kronološki odvijali, Tuđman skicira teme buduće knjige. Razmišlja da bi počeo od onog trenutka kad je u izvješću CK KPH odbacio prijedlog kojim se Stjepan Iveković predlaže za predstavnika Zagorja u ZAVNOH-u, obrazloživši to činjenicom da je prije rata bio „orjunaš". Kao važniji dio knjige Tuđman spominje inicijativu na liniji „Krleža-Holjevac-Tito: prijedlog i namjera da me Tito pozove da preuzmem povijesnu obradu njegove dokumentacije", te više situacija u partizanima kada je bio blizu pogibelji.[964]

[962] Tuđman 2011.c, 205.
[963] Tuđman 2011.c, 208.
[964] Tuđman 2011.c, zabilješka od 12. siječnja 1987., 213-214.

Dana 25. veljače 1987. umro je Tuđmanov dugogodišnji suradnik, prijatelj i suborac iz partizana, general Nikola Kajić Kole. Za njega Tuđman bilježi da mu je bio najbliskiji i najodaniji prijatelj koji ga je pratio od ratnih dana, preko Instituta, pa sve do Tuđmanova suđenja, gdje je bio spreman svjedočiti na sudu bez imalo ustručavanja. Narednih dana, 4. ožujka, Tuđmana je posjetio odvjetnik Marić. Razgovor se vodio o novinskom članku iz *Vjesnika*[965] u kojem je književnik iz Beograda, Vuk Drašković, uputio cjelokupnom političkom vrhu SR Hrvatske manifest kojim zahtijeva prestanak genocida nad srpskim narodom u Hrvatskoj. Između ostalog, Drašković piše kako se on ponosi što je Srbin i „Velikosrbin", a ne „Malosrbin" kako bi odgovaralo Zagrebu, Sarajevu i Prištini. Ističući kako je Srbija tamo gdje su Srbi i srpski grobovi. Pišući o broju ubijenih Srba u NDH, Drašković ističe kako je „broj žrtava u Jasenovcu '1,5 milion i čak vjerojatno preko dva miliona'."[966] Tuđmana je naročito iritirao ovaj dio o broju ubijenih, pitajući se kako je moguće da za ovakve laži nitko ne snosi nikakve posljedice, a kamoli da netko napiše o genocidu koji su provodili četnici. I u ovom je razdoblju, prema obradi SDS-a, Tuđman nastavio živu djelatnost u svakodnevnim susretima sa svojim istomišljenicima, te je započeo i novu inicijativu u pogledu tiskanja svojih članaka u Sloveniji. Uz to, pokrenuo je postupak pred Okružnim sudom u Zagrebu sa zamolbom za poništenje zabrane javnog djelovanja, što podrazumijeva i zabranu izdavačke djelatnosti.[967]

Očekujući razrješenje svoje situacije vezano za zabranu javnog djelovanja i oduzetu putovnicu, Tuđmanu daljnji optimizam ulijeva pismo Zlatka Čaldarevića iz Toronta. Ovaj mu javlja kako je čuo da je pokrenut proces vraćanja Tuđmanove putovnice te ga srdačno poziva u Kanadu. U pismu navodi kako su hrvatski emigranti za katedru za hrvatski jezik i književnost prikupili 500.000 dolara i da im je već gostovao jezikoslovac Stjepan Babić, pa bi rado i Tuđmana ugostili. Baveći se užurbano svojim novim rukopisima za buduću knjigu *Bespuća povijesne zbiljnosti*, 17. travnja 1987. poštar donosi Tuđmanu obavijest da može podići putovnicu. „Tako poslije punih 15 godina opet postah građanin svijeta, po dopuštenju drage mi vlasti".[968] Treba napomenuti kako je Tuđman još 9. siječnja 1987. napisao zahtjev za izdavanje putovnice, adresiran na republičkog sekretara za unutrašnje poslove Vilima Mulca.

---

[965] Osim ovdje citiranih navoda iz SDS-ovih informacija, ovaj članak spominje Tuđman i u svojim dnevničkim zapisima navodeći kako je „Vuk Drašković uputio je *Vjesniku* (2.09.86) svoj velikosrpski manifest, a Saboru SRH (…) 'zahtjev' za prestanak genocida nad Srbima u Hrvatskoj". Tuđman 2011.b, 443. Uvidom u navedeni broj *Vjesnika* nisam našao traženi naslov.

[966] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. ožujka 1987. Informacija br. 512. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari sa Marić Vladimirom (POO), 2.

[967] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. ožujka 1987. Informacija br. 512, 2.

[968] Tuđman 2011.c, zabilješka od 28. listopada 1986., 220.

U zahtjevu ga Tuđman obavještava da je istovremeno s ovim pismom poslao i zahtjev da mu se redovitim putem izdaju putne isprave koje su mu 1972. godine bile oduzete. Predmnijevajući da bi Gradski sekretarijat mogao odbiti njegov zahtjev iz razloga što je u dva navrata bio osuđivan, Tuđman zamoljava Mulca za korektan odnos prema njegovom slučaju. Ne želeći se vraćati na pojedinosti svojih dvaju sudskih procesa, Tuđman ističe kako su cijeli njegov život, kao i teme njegovih radova, knjiga i rukopisa, bili usmjereni protiv onih krugova koji su bili na tragu prijetećih tendencija „protiv titovsko-avnojevskih osnova SFRJ, kao zajednice ravnopravnih naroda".[969]

Navodeći razloge zbog kojih su mu potrebni putni dokumenti, Tuđman posebno ističe one znanstvene prirode, u smislu završetka svojih rukopisa, za što su mu potrebni inozemni arhivi i znanstvene biblioteke. Također postoji nasušna potreba rješavanja ugovornih pitanja s jednom inozemnom izdavačkom kućom, kao i gostovanja na nekoliko inozemnih sveučilišta, od kojih je dobio poziv za održavanje predavanja. Na koncu, Tuđman navodi kako bi produženje daljnje zabrane da mu se izdaju putne isprave bio još jedan akt kršenja njegovih najosnovnijih prava. Ubrzo nakon toga, 30. travnja, u kasnim noćnim satima, Tuđmanu je zazvonio telefon. Poslije dvadeset godina, Tuđman je, javivši se, čuo glas prijatelja Zlatka Čaldarevića iz Kanade. Ne skrivajući oduševljenje, on obavještava Tuđmana o novostima uz napomenu da su mu poštom poslane dvije avionske karte za Kanadu. Nedugo nakon toga, 22. svibnja, Tuđman putuje u Beograd kako bi dobio vizu u kanadskom veleposlanstvu.[970]

Dana 2. lipnja 1987. Tuđman se susreo s Lavom Znidarčićem i Krstom Spalatinom. U ovom razgovoru SDS prvi put bilježi da se razgovor vodio o skorašnjem Tuđmanovom putovanju u Sjevernu Ameriku. Na upit sugovornika koji su čuli za njegov put u Kanadu, Tuđman je odgovorio da upravo dolazi iz ateljea Ede Murtića, gdje je kupovao slike za poklone prijateljima u Kanadi. Spalatin je želio znati tko je Tuđmana pozvao i kakav je sadržaj planiranog putovanja, na što mu je Tuđman kazao da su to osobe sabrane oko Sveučilišta York. Tuđman je poglavito istaknuo predsjednika Društva hrvatskih poduzetnika, Antu Kikaša, i Zagrepčanina Zlatka Čaldarevića, te Josipa Gamulina u Torontu. „Tuđman je rekao da je za njega to veoma delikatno, ali da ne može prestati biti ono što jeste".[971] Tuđman se posebno interesirao za Bogdana Radicu, za kojeg je Spalatin rekao da takvih intelektualaca više u

[969] Tuđman 1995, Zahtjev za izdavanje putovnice, 9. siječnja 1987., 672.
[970] Tuđman 2011.c, 216.
[971] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. lipnja 1987. Informacija br. 1051. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Lav Znidarčić (OO) - kontaktirao Franju Tuđmana (OO), Krstu Spalatina (Op. Glasnika SDS) i Slavka Perlana iz Zadra, 2.

emigraciji nema. Govoreći o njegovoj erudiciji i širokom spektru interesa te osobama s kojima je u kontaktima, kao i Radičinim vezama s mnogim talijanskim političarima, Spalatin je rekao kako je nerealno očekivati da on, s 83 godine, može nešto značajnije napraviti. Interesirajući se koga mu u Kanadi Spalatin može preporučiti, ovaj je, između ostalih, spomenuo Vinka Grubišića u Torontu i svećenika Franju Šprajca u Hamiltonu. Na koncu je Spalatin dao Tuđmanu više telefonskih brojeva pojedinaca u Kanadi, istaknuvši da je njegov domaćin u Kanadi Zlatko Čaldarević, izvan svih političkih krugova.[972]

Prije nego je otputovao u Kanadu, Tuđman je imao veliki broj telefonskih razgovora s više osoba iz Kanade. Uz svog domaćina Čaldarevića, koji je Tuđmanu i supruzi Ankici uplatio avionske karte, Tuđman je imao više razgovora s Đurđicom Bećirović-Ruškač, koja je bila u bliskoj vezi s emigrantom Franjom Mikulićem i s Petrom Šegedinom. Ona je prvi put nazvala Tuđmana 1. lipnja 1987. i upozorila ga da Josip Gamulin u Torontu reklamira njegov dolazak. Po njezinom mišljenju, to bi mogla biti negativna okolnost za Tuđmana te bi, nakon povratka, mogao završiti na sudu. Objasnila je da je već 10 godina u Kanadi i ispričala negativne konotacije koje su se dogodile prigodom dolaska Ivana Supeka u Kanadu. Tuđman joj je odgovorio da on u Kanadu dolazi u privatni posjet bez ikakvih političkih konotacija. Bez obzira na ove Tuđmanove riječi, Ruškač je i dalje inzistirala da će Tuđman imati velikih neugodnosti i da su mu na York University pripremili zamku. Ruškač je vjerojatno bila od nekog instruirana da zaplaši Tuđmana. U međuvremenu, Tuđman je nazvao Šegedina kako bi mu rekao da je Šegedinovo pismo koje je uputio Stipi Šuvaru izvrsno, „te da će ovo pismo zauzeti u povijesti književnosti i u hrvatskoj povijesti jedno istaknuto mjesto…".[973] Večer prije puta u Kanadu, Tuđman je završio svoju oporuku, više iz poticaja da je konačno dovrši nego zbog neodređenih slutnji.[974]

9.7. Prvo putovanje u Kanadu

Tuđman je sa suprugom 6. lipnja 1987. otputovao zrakoplovom u Kanadu. U Tuđmanovom prtljagu bilo je više vrijednih poklona u vidu umjetničkih slika Ivana Večenaja i Ede Murtića, potom *Ilustrirana povijest Hrvata*, *Pozdrav iz Zagreba* od Zvonimira Milčeca, par

[972] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. lipnja 1987. Informacija br. 1051, 7.
[973] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1987. Informacija br. 1065, 3. Radilo se o Šegedinovom pismu u kojem je kritizirao Šuvara koji je tijekom jednog govora u Vukovaru unitaristički nasrnuo na hrvatski jezik.
[974] Tuđman 2011.c, 226.

knjiga Josipa Horvata *Kultura Hrvata* i dr.[975] U Toronto su ih dočekali Zlatko i Ksenija Čaldarević. Idućeg dana, na misi u crkvi Hrvatske zajednice, župnik Josip Đuran pozdravlja Tuđmana tijekom homilije. Nakon mise Tuđmanu prilazi mnogo ljudi, među kojima i par njih koji su 1972. i 1981. više tjedana protestirali pred jugoslavenskim veleposlanstvom u Torontu i New Yorku zbog Tuđmanova suđenja. Ivica Zdunić i Marin Sopta priopćavaju Tuđmanu ponude da održi niz predavanja na hrvatskom i engleskom jeziku u Torontu i na York Sveučilištu, potom na sveučilištu u Ottawi i Sudburyju, uz to i pozivi s više lokalnih radio-postaja.[976] Domaćini Tuđmanu pričaju o pozitivnim vijestima glede njegova dolaska, a neki idu čak dotle da ga nazivaju najvažnijim događajem prigodom dolaska nekog iz domovine od završetka rata. U večernjim satima 8. lipnja 1987. Tuđman šalje pismo za Matu Meštrovića vezano „o honoraru za američko izdanje knjige i o tome kako je došlo do 'Copyrighta'."[977] Nakon pisma, Meštrović se susreće s Tuđmanom, ali ne spominje događanja oko tiskanja i prihode od prodaje Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje*. Na inicijativu Johna Prepolca, Meštrović predočuje više obračuna o prodaji knjige, po kojima ispada da je dobit bila oko 10-15 tisuća dolara. Na Prepolčevo inzistiranje, Meštrović Tuđmanu prije odlaska ostavlja 1.200 dolara. Idućeg dana, 12. lipnja 1987., Tuđman se susreće sa Antom Smith Pavelićem, koji ga informira da je na Radičin poticaj uplatio 9.000 dolara Meštroviću za tiskanje Tuđmanove knjige. Kasnije je Meštrović tražio još dodatne novce, ali ga je Pavelić odbio.[978]

Ni deset dana od Tuđmanova dolaska, hrvatski emigrantski list iz Australije *Hrvatski tjednik* na naslovnici je objavio veliku Tuđmanovu sliku. Pročitavši članak o njegovoj posjeti, u kojem je spomenuto, između ostalog, i Tuđmanova nazočnost na euharistiji, što je za njega bilo već prilično kompromitirajuće, s obzirom na one u zemlji koji to prate. Rastrgan između tolikih očekivanja da nešto kaže i spoznaje da ga budno prate i samo to čekaju, Tuđman ustaje u ranim jutarnjim satima i piše tekst predavanja za hrvatske i engleske slušatelje. Rukopis

---

[975] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1987. Informacija br. 1065, 3. Na kocu dopisa napominje se da su svi pokloni tajno fotodokumentirani (jamačno na aerodromu).

[976] U kontekstu teme ovoga rada potrebno je spomenuti sljedeće radove koji su se bavili odnosom komunističke Hrvatske i hrvatske emigracije pri čemu su prikazani i Tuđmanovi stavovi: Krašić, Wollfy, 2018. *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Zagreb: Školska knjiga. Ćosić, Mirko. „Bogdan Radica - hrvatski izvandomovinski politički i kulturni poslanik". U: Gastarbajterska iseljenička poema – od stvarnosti do romantizma. I. međunarodna znanstveno-stručna konferencija: zbornik radova. Jurić, Tado; Komušanac, Monika; Krašić, Wollfy (ur.). 2023. Zagreb: HKS. Katalinić, Kazimir. 2017. *Od poraza do pobjede: povijest hrvatske političke emigracije 1945.–1990.*, sv. 1 i 2. Zagreb: Naklada Trpimir.

[977] Tuđman 2011.c, zabilješka od 8. lipnja 1987., 226. Također opširan prikaz Tuđmanova boravka – onako kako ga je on interpretirao, u: HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1987. Informacija br. 1373. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Petar Šegedin (OO), Grga Gamulin (OO) – kontakt i komentari o Tuđmanovom boravku u Kanadi, stanju u emigraciji, carinskom pregledu i dr.

[978] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1987. Informacija br. 1373, 3.

teksta *„Samoodređenje naroda i integracija svijeta"* na 54 stranice, u kojem se zbog raznih slušača trudio držati povijesnog sadržaja, Tuđman daje svojim domaćinima da mu žurno pretipkaju radi preglednosti. Prigodom susreta sa Antom Beljom, ovaj mu prenosi pozdrave predsjednika Hrvatske bratske zajednice (HBZ) Bernarda Luketića, koji ga je pozdravio i pozvao da dođe kod njih u Pittsburgh na već ranije zakazanu proslavu. Tuđmanu je to zvučalo kao dobra ponuda jer HBZ je imala službene odnose s vladom SAD, kao i sa SFRJ. To je bilo u suprotnosti s izvješćem iz Saveznog sekretarijata za inostrane poslove, u kojem se donose informacije o Tuđmanovim predavanjima u SAD-u. Prema tim informacijama koje su dobili iz Pittsburgha, Luketić je obavješten o Tuđmanovom predavanju od 23. ili 24. srpnja u San Pedru, s napomenom da se ta informacija objavi u *Zajedničaru*. U najavi predavanja, predavača Tuđmana se predstavilo kao žrtvu komunističkog sustava u Jugoslaviji i njegova kratka „biografija od učešća u NOB-u pa do njegovog zastupništva u Saboru, sa posebnim naglaskom na period proveden u zatvoru 'zbog borbe za hrvatsku stvar."[979]

Na predavanjima u Torontu, Ottawi i Sudburyju uvijek isto ozračje: dvorana na nogama, cvijeće i suze iseljeničke hrvatske uz mnoštvo pitanja, emocija i pohvala. U Ottawi domaćin Gojko Šušak. Uz stalne posjete, restorane i piknike, Tuđman primjećuje kako Šušak, za razliku od većine, uopće ne konzumira ni kapi alkohola. Nakon što im je sređena viza za SAD, Tuđman i Ankica odlaze iz Toronta zrakoplovom u Pittsburgh. Tamo ih dočekuju članovi HBZ-a s kojima Tuđman upoznaje situaciju u iseljeništvu te na svoje iznenađenje susreće osobe koje imaju njegove knjige ili su tiskali njegov završni govor sa suđenja. Na festivalu hrvatske kulture 4. i 5. srpnja, predsjednik Luketić pred nazočnim auditorijem poimence pozdravlja Tuđmana, ne spominjući jugoslavenskog veleposlanika Niku Napicu, koji je također nazočio proslavi. Nakon dva dana u SAD-u, Tuđman se vraća u Kanadu gdje je, uz predavanje, imao susret s Radicom. U razgovoru mu je Radica rekao kako još nije otišao u Italiju jer mu supruga ima zdravstvenih problema.[980]

Nakon mjesec dana provedenih u inozemstvu, 8. srpnja, nešto prije 22 sata, Tuđman i Ankica polijeću za Zagreb. Nakon višesatnog leta, u Zagreb stižu oko jedan sat iza ponoći. Odmah po izlasku iz aviona, započeli su problemi, jer prtljage nije bilo više od jednog sata. Od stotinjak putnika koji su bili na terminalu, samo su supružnike Tuđman izdvojili carinici u posebnu prostoriju. Tamo ih dočekuje republički inspektor SUP-a Goran Ljubičić, od kojeg su

[979] Maletić 2019, Savezni sekretarijat za inostrane poslove, Služba za istraživanje i dokumentaciju, 2. lipnja 1997., 930. Dopis je upućen Službi državne bezbednosti u Beogradu.
[980] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1987. Informacija br. 1373, 5.

doživjeli „šikaniranje i vrijeđanje višesatno“.[981] Prigodom preuzimanja prtljage, Tuđman primjećuje da su s jedne putne torbe pokidali privjesak, razumijevajući o čemu se radi. U izvješću SDS-a o ovom događaju možemo vidjeti zakulisna zbivanja. Prigodom carinskog pregleda Tuđmanove prtljage uočen je veći broj knjiga, njegovih rukopisa i publikacija koji su se uglavnom bavili nacionalnim pitanjima i novijom jugoslavenskom povijesti. Većina tih naslova potjecala je od „poznatih neprijatelja“ SFRJ, koji su „pripadnici emigrantskih fašističkih organizacija, kao što su Boris Katić, Ivo Korsky, Ante Beljo i dr.“.[982] U nastavku se poimence navode naslovi i autori knjiga i članaka koji su pronađeni u Tuđmanovoj prtljazi.

Također su operativci SDS-a uspjeli, bez Tuđmanova znanja, poslikati njegov rukopis *„Povijesne pretpostavke samoodređenja naroda i integracija svijeta"*, s predavanja koje je Tuđman održao 19. lipnja na Ontario Institute for Studies in Education, više letaka s pozivnicama s hrvatskim grbom bez socijalističkih oznaka, više brojeva različitih emigrantskih časopisa te knjižicu izdanu u inozemstvu *Gotovac – Tuđman – Veselica – Pisma protiv tiranije*. Zatim se navodi kako je Tuđman prigodom carinskog pregleda eksplozivno reagirao, ponašao se bezobrazno, komentirajući pred službenicima da je to čisto maltretiranje što ga toliko zadržavaju, te je u jednom trenutku „paranoično počeo bacati ključeve po službenoj kancelariji carinske kontrole, tražeći imena i prezimena ljudi koji su obavljali svoje svakodnevne poslove“.[983] U više navrata je službenim osobama istrgnuo iz ruku njegove pisane materijale, tvrdeći da nitko od njih nema pravo čitati njegove privatne bilješke. Kad su mu carinici tražili potvrdu za fotoaparat, Tuđman je rekao da je fotoaparat prijavio prilikom izlaska iz zemlje, ali su mu carinici rekli da to nije potrebno, pa se dodatno uzrujao kada su mu naplatili carinu za isti. Tuđman je zato napao carinike da oni rade po nalogu SDS-a i da će se žaliti rukovodstvu SR Hrvatske na njihovo maltretiranje. Na koncu dopisa napominje se kako je Tuđman trenutno na privremenom prekidu izdržavanja kazne zatvora zbog liječenja, a ovim putovanjem je to doveo u pitanje. „Također krši odredbe presude po kojoj mu je na snazi zabrana javnog istupanja i objavljivanja radova“.[984]

Nakon povratka iz Kanade, Tuđmana su posjetili Gamulin i Šegedin, kojima je Tuđman detaljno ispričao pojedinosti svoga nedavnog puta, govoreći o predavanjima koja je održao, trenutnoj situaciji kod naših iseljenika, posebno se osvrnuvši na incident koji je imao prigodom

[981] Tuđman 2011.c, zabilješka od 12. srpnja 1987., 1302.
[982] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. lipnja 1987. Informacija br. 1051. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – povratak iz Kanade i unos pisanih materijala u zemlju, 2.
[983] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. lipnja 1987. Informacija br. 1051, 3.
[984] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 19. lipnja 1987. Informacija br. 1051, 4.

carinske kontrole na aerodromu, zbog čega je uputio predstavku predsjedniku Predsjedništva SRH, Anti Markoviću.[985] I nakon povratka iz Kanade, Tuđman je i dalje nastavio intenzivne kontakte s od ranije poznatim osobama, ali je SDS primijetila kako se pojavljuju i novi kontakti. U tom se razdoblju posebno ističu posjete Vladimira Šeksa kod Tuđmana i književnika Dubravka Horvatića. Tako je Šeks 29. rujna 1987. posjetio Tuđmana te ga pozvao da skupa s njime nazoči redovitom zasjedanju *International Helsinki Federation for Human Rights*, koje se trebalo održati sredinom studenog u Beču.[986] Nakon što je Tuđman rekao da će još razmisliti o svome eventualnom odlasku u Beč, razgovor se prebacio na aktualne polemike u Sloveniji u vezi prijedloga o nacrtu ustavnih amandmana u kojima su prepoznate unitarističke i centralističke intencije. Šeks je predlagao Tuđmanu da glede toga napiše članak za ljubljansku *Mladinu*, bez obzira na to što je Tuđman ukazivao na pojedine slovenske krugove koji su podržavali velikosrpsku stranu. Tuđman ističe da su ovi u Ljubljani 1971. bili na strani centralista. U tom kontekstu, Tuđman se osvrnuo na aktualnu situaciju u SR Srbiji, gdje „u velikosrpskoj ludosti nema granica… nije im dosta Kosova, nego idu i na Muslimane i na nas i onako".[987]

Nakon što se vratio iz Beča Šeks je 29. rujna 1987. kontaktirao Tuđmana i upoznao ga sa pojedinostima proteklog kongresa. U daljnjem razgovoru ponovo se povela diskusija o radikalnim nacionalističkim tendencijama koje dolaze iz Srbije. Početkom listopada 1987. Tuđmana je posjetio Dubravko Horvatić s kojim je Tuđman razgovarao o svome putovanju u Kanadu i SAD, te o mogućnostima da mu se obnovi članstvo u DKH i P.E.N klubu. U tom kontekstu Tuđmana je zanimalo Horvatićevo mišljenje o njegovoj namjeri da tiska svoju novu knjiga koja je svojevrsna filozofija povijesti u kontekstu povijesti zlosilja i jasenovačkog mita. S obzirom na tako osjetljivu temu, Horvatić je preporučio Tuđmanu da pokuša kontaktirati Tomislava Pušeka iz izdavačke kuće Globus. Jedan od glavnih razloga zbog čega ga Horvat

[985] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 18. srpnja 1987. Informacija br. 1373. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Petar Šegedin (OO), Grga Gamulin (OO) – kontakt i komentari o Tuđmanovom boravku u Kanadi, stanju u emigraciji, carinskom pregledu i dr.

[986] U knjizi *Šeks. Politička biografija* autor Miškulin navodi izvješće SDS-a prigodom otpuštanja Šeksa iz KPD Stara Gradiška u kojem se veli da je obećao da će biti odvjetnik svih političkih zatvorenika koje je upoznao tijekom boravka u zatvoru te da će se potruditi upoznati svjetsku javnost kako se u Jugoslaviji krše ljudska prava i progone nedužni ljudi. Šeks spominje International Helsinki Federation for Human Rights (IHF) koja je radila na praćenju poštivanja ljudskih prava, davanju podrške disidentima i demokratizaciji društva za države iza „željezne zavjese" uključujući i Jugoslaviju. Tragom toga Šeks poziva Tuđmana da i on nazoči spomenutom zasjedanju. Miškulin 2017, 124-125.

[987] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. listopada 1987. Informacija br. 1748. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Šeks Vladimirom, 2.

preporuča je u tome što Pušek, prema kuloarskim pričama „suradjuje sa UDB-om, i kad se s njima dogovori onda to oni puste“.[988] S obzirom da je Horvatić uključen u rad DKH u svojstvu predsjednika Suda časti, izrazio je mišljenje da ne bi trebalo biti većih poteškoća glede obnove njegova članstva, s obzirom da su još ranije obnovili članstvo Vladi Gotovcu i Zlatku Tomičiću. Tuđman mu je sugerirao da se svi moraju uključiti u takve institucije, a nikako ih napuštati, jer mu je Horvatić govorio o književnicima koji su izbacivali političke osuđenike, nabrajajući Zvonimira Goloba, Gorana Babića i Tomislava Maretića. Govoreći o trenutnom stanju, Horvatić je rekao da je situacija glede hrvatskog jezika takva da bi se trebalo ići na novu deklaraciju. Horvatić je također obećao Tuđmanu da će podržati njegov prijem u P.E.N. klub, obrazloživši to informacijama da su nedavno primljeni Josip Turčinović, Tomislav Šagi Bunić, Stjepan Šešelj i Josip Sever. O razgovoru s Horvatićem, Tuđman je ispričao Šegedinu, napominjući kako mu je ovaj dao nekoliko prijedloga gdje bi mogao tiskati svoju knjigu. „Tuđman je u ovom dijelu razgovora rekao da sada piše knjigu pod naslovom 'Na bezdanima povijesne nerazboritosti' i ponovio da je u osnovi knjige povijesno-filozofski pristup…“.[989]

Stjepan Šešelj i Dubravko Horvatić posjetili su Tuđmana 22. listopada 1987., pri čemu je Horvatić govorio o njegovim nastojanjima da realizira Tuđmanov prijedlog o njegovu vraćanju u DKH i primanje u P.E.N. klub. U tome smislu, Horvatić je rekao da je u vezi s tim razgovarao s Predragom Matvejevićem, koji je mišljenja kako nema zapreka za Tuđmanovo primanje u P.E.N. klub, a isto mu je rekla i predsjednica DKH, Marija Pejakić Mikuljan. Horvatić je u nastavku razgovora predložio Tuđmanu da se pridruži njegovoj inicijativi o odlasku u SR Njemačku, gdje bi održali više predavanja našim iseljenicima. Tuđman se složio s ovim prijedlogom, uz napomenu da bi to mogli realizirati tek na proljeće iduće godine, do kada planira završiti svoju novu knjigu.[990]

9.8. Nova inozemna turneja

[988] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. listopada 1987. Informacija br. 1787. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Dubravko Horvatić (OO) – kontakt, stavovi i komentari, 2.
[989] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. studenog 1987. Informacija br. 1960. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Petar Šegedin (OO), kontakt, namjere, stavovi i mišljenja, 3. Zanimljivo je napomenuti da je ovaj dopis potpisao načelnik Centra Zagreb Kolja Družić, umjesto prijašnjeg načelnika Franje Vugrineca.
[990] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. listopada 1987. Informacija br. 1787, 3.

Nakon više kontakata i pisama koje je Tuđman dobio iz Kanade, Tuđman je napokon odlučio odazvati se na te pozive i ponovno otputovati u Kanadu i SAD. Toj odluci prethodio je i razgovor koji je Tuđman vodio sa Zlatkom Čaldarevićem iz Kanade, koji je bio Tuđmanov domaćin i tijekom njegova prvog putovanja u ljeto 1987. godine. Čaldarević je zamolio Tuđmana da mu pošalje skicu dogovorenih predavanja za ljeto 1988. i koje su njegove obveze. S obzirom da je Čaldarević izabran za predsjednika novoosnovanog odsjeka HBZ-a, koji je već na osnivačkoj skupštini imao 200 članova, on očekuje da bude nositelj protokola vezanog za Tuđmanova predavanja i boravak u Kanadi. Dana 19. svibnja 1988. sa aerodroma Zagreb, Tuđman je u pratnji supruge Ankice otputovao zrakoplovom za Toronto, gdje će ostati mjesec dana. Na aerodromu je SDS izvršila tajni pretres njegove prtljage koja se sastojala od četiri putne torbe. Osim mnogobrojnih poklona (kristalne i keramičke vaze, knjige i slično), također je „pronađeno 237 kucanih stranica teksta pod naslovom 'Bespuća povijesne zbiljnosti i himbenosti' s podnaslovom 'Povijesno-filozofska rasprava o zlosilju', Zagreb 1987., autora Tuđman Franje".[991] Također je pronađen Tuđmanov spis na pedesetak stranica „Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti – O 60-oj obljetnici njegove smrti", te jedna studija o obnovi nadgrobnog spomenika Ante Starčevića na Šestinama u vidu lapidarnog elaborata o obnovi njegova spomenika, koji je napravio kipar Slavomir Drinković. Na koncu se navodi i nekoliko knjiga, primjerice od Branka Horvata i pilot-izdanje knjige Petra Šegedina *Krug što skamenjuje*.[992]

Detaljnim pregledom Tuđmanova teksta *„Bespuća povijesne zbiljnosti i himbenosti"*, utvrđeno je da se radilo o manjem dijelu već pripremljene za tiskanje Tuđmanove nove knjige, gdje u samom uvodu stoji kako bi se trebala sastojati od 830 stranica podijeljenih u četiri velika poglavlja. U prvom dijelu buduće knjige Tuđman govori o jasenovačkom mitu i zlogukim tezama o genocidnosti hrvatskog naroda. Tuđman tu pojašnjava kako se, kao povjesničar, počeo baviti pitanjima žrtava rata i o „bjesomučnoj hajci" koja je protiv njega zbog toga pokrenuta, poglavito kada je iznio brojku od 60.000 žrtava u svim logorima NDH. Potom Tuđman kronološki nabraja pritiske i polemike kojima je bio izložen, od unitarističkih snaga u JNA na području narodne obrane, koje su zastupale unitaristično-centralistički ustroj, do njegovih sudskih procesa iz 1972. i 1981. godine. U drugom dijelu knjige Tuđman se fokusirao na jasenovački mit koji se „počeo stvarati još 1941., putem dva memoranduma SPC, da se radi o nizu izmišljotina o zlodjelima i broju žrtava", donosi citate iz raznih pisama i dokumenata tog vremena, a u cilju dokazivanja svoje teze o 60.000 žrtava u svim logorima i zatvorima

[991] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. lipnja 1988. Informacija br. 850. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – rezultati poduzetih mjera.
[992] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. lipnja 1988. Informacija br. 850, 2.

NDH".[993] Tuđman, ilustrirajući razne članke i knjige autora koji su se bavili jasenovačkim žrtvama, poput Vladimira Dedijera, Velimira Terzića i Vuka Draškovića, zaključuje kako je s protokom vremena početna brojka postepeno rasla tijekom sedamdesetih godina, da bi sve kulminiralo iza Titove smrti i tijekom suđenja Andriji Artukoviću, kada prerasta u svojevrsnu histeriju. S druge strane, Tuđman piše i o prešućivanim bleiburškim žrtvama, koje su pojedini emigrantski krugovi također koristili kako bi preuveličali stvarni broj ubijenih i stvorili svojevrsni „bleiburški mit". Ostala dva dijela knjige nisu pronađena, ali iz uvodnog sadržaja pregledanih materijala moglo se vidjeti da su prevladavajuće teme komplementarne onima iz potonjih citiranih poglavlja.[994]

Nakon povratka iz Kanade, Tuđmana dočekuju zaključni dogovori i mnogobrojni pozivi za predavanja u Austriji i Njemačkoj. U razgovorima s Dubravkom Horvatićem i Zdenkom Babić sredinom kolovoza 1988., pristupilo se utvrđivanju točnih datuma Tuđmanova puta. Tragom toga, Tuđman je predložio, s obzirom na to da je on još ranije dogovorio put u Beč za 25. rujna 1988., da bi odatle mogao produžiti za Njemačku. Na koncu je dogovoreno predavanje u Stuttgartu za 1. listopad 1988., te sljedećeg dana u Göttingenu. Pošto je Tuđman napomenuo da mu je zbog financijskih razloga preduga pauza između predavanja, dogovoreno je da će Zdenka Babić kontaktirati Ivana Cerovca koji će ubaciti jedno Tuđmanovo predavanje u Münchenu oko 5. listopada. Tuđman je Horvatiću i Zdenki Babić napomenuo kako bi dobro bilo zaokružiti ovaj ciklus predavanja u Zürichu i Bernu, pri čemu bi mogle posredovati Hrvatske kulturne zajednice (HKZ) i Hrvatska katolička misija. Na koncu je spomenuta mogućnost održavanja predavanja i u Kölnu, gdje HKZ ima nekoliko pouzdanih članova koji bi to mogli organizirati. Tuđman je u razgovoru spomenuo i obavijest koju je dobio od svog izdavača iz Švedske, koji njegovu knjigu ne prodaje, želeći distribuciju i prodaju prebaciti na Tuđmana. Zato je Tuđman predložio da se pokuša organizirati prodaja njegove knjige tijekom predstojećih predavanja. U nastavku razgovora Zdenka Babić je upozorila da će auditorij biti sastavljen uglavnom od običnih radnika, ali će sigurno doći politički emigranti, kao i zaposlenici Konzulata SFRJ. Tuđmana je ova informacija iznenadila, pa se interesirao o tome tko je trenutno konzul u Stuttgartu. Zdenka Babić je navela kako je Gaza Stantić konzul, ali da Tuđman ne mora odlaziti u konzulat ako ne želi, ali osoblje iz konzulata redovito nazoči događanjima HKZ-a. Na koncu razgovora Tuđman je upozorio

[993] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. lipnja 1988. Informacija br. 850, 3.
[994] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. lipnja 1988. Informacija br. 850, 4.

Horvatića i Zdenku Babić da prigodom kontakata izbjegavaju spominjanje datuma, imena osoba i gradova, te da mu što kraće priopće eventualne obavijesti o aktualnim novostima.[995]

SDS evidentira da su, nakon povratka iz SAD-a i Kanade, supružnici Tuđman u krugu obitelji detaljno pričali o gradovima i ljudima koje su upoznali, od više gradova u Kaliforniji, preko istočne obale, Chicaga, pa sve do New Yorka i Washingtona. Potom su govorili o susretima s poznatim poduzetnicima, upravom HBZ-a i američkim političarima. U Kanadi su također obišli više gradova u kojima je Tuđman nazočio mnogobrojnim proslavama, radnim ručkovima i predavanjima, spominjući Ottavu, Calgary, Vancouver i druge. Također su spomenuli kako su ovoga puta, za razliku od prvog posjeta, iz SAD-a doputovali u Pariz, a kasnije je „sin Braco [Stjepan] u razgovoru s jednom prijateljicom govorio o svome putu u München po roditelje".[996] Detaljima Tuđmanova puta prvi su detaljno izvijestili u *Hrvatskom glasu*, glasilu HSS-a iz Kanade. U broju od 15. lipnja 1988. objavljen je tekst o Tuđmanovom predavanju koje je održao u Vancouveru. Uz Tuđmanovu fotografiju s premijerom pokrajine British Columbie Van der Zalmom i još jednim kanadskim političarem, donose se isječci iz predavanja u kojem je Tuđman govorio o životu i djelu Stjepana Radića. U sljedećem broju *Hrvatskog glasa* od 15. srpnja 1988. također se nalazi članak u kojem je donijet sažetak ostalih Tuđmanovih predavanja održanih u Vancouveru, Calgaryju i Victoriji, kao i na predavanju koje je imao nakon odlaska u SAD, održanom u San Franciscu.[997]

U tom razdoblju zanimanje za novu Tuđmanovu knjigu *Bespuća povijesne zbiljnosti i himbenosti* pokazao je Ivo Banac, interesirajući se gdje će biti tiskana. Govoreći o izdavaču, Tuđman je rekao da je imao ponude iz Slovenije za tiskanje knjige, ali je on odlučio tiskati je u Zagrebu. U tom kontekstu spomenuo je svoj nedavni put po SAD-u, tijekom kojeg je imao više razgovora glede tiskanja njegove knjige na engleskom jeziku, ali to je trenutno u fazi traženja izdavača. Osvrćući se na dojmove s puta, Tuđman je Bancu ispričao kako je srpski utjecaj u Sjevernoj Americi osjetno snažniji od hrvatskog. Ističući nekoliko hrvatskih osoba u iseljeništvu koji su vrhunski intelektualci i znanstvenici, te neimenovanog tajnika u američkom Senatu, Tuđman je zaključio kako su međusobno nepovezani i nekoordinirani. U tom smislu, Tuđman je izrazio mišljenje da bi se u SAD-u „trebao stvoriti 'hrvatski lobi', te raditi na tome

[995] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. kolovoza 1988. Informacija br. 1117. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – Horvatić Dubravko (OO) i Babić Zdenka – dogovor oko predavanja Franje Tuđmana u SR Njemačkoj, 3.
[996] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. rujna 1988. Informacija br. 1171. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari, 2.
[997] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. rujna 1988. Informacija br. 1171, 4.

da se financiranjem i pomoći 'utječe izvana na situaciju u našoj zemlji iznutra."[998] Apeliravši na Banca da se on, kao profesor s američkog sveučilišta, također uključi u tu kampanju, što bi trebalo rezultirati time da što više naših iseljenika ulaže svoj kapital, kako bi i na taj način zadržali vezu s domovinom i tako joj ujedno i pomogli. Tijekom kolovoza, Tuđman je imao više kontakata u smislu većeg broja poziva iz SAD-a, te također s krugom osoba iz časopisa *Forum* i Tomislavom Ladanom. Od posebnog interesa za SDS bio je njegov kontakt s direktoricom Nakladnog zavoda Matice hrvatske (NZMH) Marijom Pejakić-Mikuljan, kod koje se interesirao o novostima glede tiskanja njegove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti*. Pejakić-Mikuljan je odgovorila da se upravo sprema na put u Mađarsku, a da Upravni odbor NZMH još nije raspravljao o Tuđmanovom rukopisu. Tuđman je izrazio nezadovoljstvo ovim odgovorom, istaknuvši kako su recenzije za knjigu otprije gotove, dodajući kako se njemu žuri jer će ispasti da će prije biti tiskana u SAD-u, gdje se već prevodi, nego ovdje u Zagrebu. Kada mu je Pejakić-Mikuljan priopćila da će se Upravni odbor zbog godišnjih odmora sastati tek za mjesec dana, Tuđman je rekao da on ne želi toliko čekati i da će biti prisiljen potražiti drugog izdavača. Na to mu je direktorica zajamčila da će sigurno biti tiskan, pa je Tuđman pristao sačekati njihovu odluku do 20. rujna, ili će u protivnom uzeti svoje rukopise.[999]

Postoji više razloga zašto je Tuđman pokrenuo ove inozemne turneje. Nakon Tuđmanova prvog posjeta Sjedinjenim Američkim Državama 1966., tijekom kojeg je imao više susreta s hrvatskim iseljenicima u New Yorku i Clevelandu, poput Jere Jareba, Karla Mirtha, Mate Meštrovića i drugih, ostvario je prve izravne kontakte koji će se kasnije proširiti njegovim radom s Holjevcem u Matici hrvatskoj i Matici iseljenika, da bi sve kulminiralo njegovim turnejama po SAD-u i Kanadi koncem osamdesetih. U njegovoj inicijativi odlaska u posjet iseljenim Hrvatima jamačno je imalo iskustvo poznanstva i suradnje s Bogdanom Radicom prigodom tiskanja engleskog izdanja njegove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*.[1000] Kroz mnogobrojna pisma koja su njih dvojica razmjenjivala tijekom niza godina, Tuđman je mogao vidjeti s koliko važnih institucija i pojedinaca surađuje Radica i krugovi intelektualaca okupljenih u više organizacija na američkom kontinentu. Hrvatski iseljenici pružili su Tuđmanu nužan publicitet i ostvarenje kontakata s tadašnjim političkim establišmentom, ali

[998] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. rujna 1988. Informacija br. 1171, 2.
[999] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. rujna 1988. Informacija br. 1171, 4.
[1000] Opširnije o tome u: Ćosić, Mirko. 2020. „Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi". *Časopis za suvremenu povijest*, 52, br. 3.

je temeljna njegova preokupacija bila u tome kako „pronaći ljude kojima može vjerovati i za koje je vjerovao da će raditi za Hrvatsku“.[1001]

Postavlja se pitanje koja je pozadina vraćanja Tuđmanovih putnih isprava i nesmetanog odlaska na inozemne turneje, s obzirom na njegov raniji status u smislu političkog zatvorenika i osuđenika koji je bio lišen osnovnih građanskih prava u smislu javnog djelovanja, objavljivanja radova i oduzetih putnih isprava. O ovom pitanju postoje u suvremenoj historiografiji i publicistici dijametralno suprotna tumačenja koja polaze od promjena koje su se neminovno događale u svijetu, s obzirom na agoniju komunističkog sustava i postepeno popuštanje totalitarne stege, kada se smanjuju represije, i u tom kontekstu se gleda i vraćanje putnih isprava tadašnjim jugoslavenskim disidentima, primjerice Đilasu, Tuđmanu, Gotovcu, Marku Veselici i dr., do onih drugih koji apodiktički tvrde da je Tuđman zadobio poseban status u smislu da je postao projekt SDS-a.[1002]

Primjerice, u svojoj knjizi *Tuđman izbliza* (Zagreb, 2005.), autor Ivica Radoš Tuđmanovo dobivanje putovnice od tadašnje partijske strukture i njegov odlazak na inozemne turneje stavlja u kontekst s tadašnjim kretanjima u Istočnoj Europi, s obzirom na rušenje jednopartijskih sustava i demokratizaciju društva. Radoš to stavlja u vezu s događajima u samoj Jugoslaviji, kada u SR Srbiji pobjeđuje velikosrpski narativ u duhu političkog programa zapisanog u Memorandumu SANU, što je moglo biti otrežnjavajuće za partijski vrh u Hrvatskoj u smislu nekakvog popuštanja. Autor napominje da je Tuđmanu izdata putovnica uz napomenu da mu se odmah oduzme bude li pokazivao negativan stav prema SFRJ. Te promjene koje su se počele događati u Jugoslaviji također opisuje Ivica Miškulin u knjizi *Šeks. Politička biografija* (Zagreb, 2017.), kada je 1988. u ime 17 bivših političkih osuđenika, kojima su bila ugrožena osnovna ljudska prava u smislu zadržavanja putnih isprava, Šeks zatražio vraćanje istih u vidu peticije predane predstavnicima vlasti. Ovim pitanjem bavio se i Domagoj Knežević u knjizi *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom* (Zagreb, 2020.). Opisujući okolnosti u kojima je Tuđmanu vraćena putovnica nakon što je poslao zahtjev tadašnjem ministru unutarnjih poslova Vilimu Mulcu, što su Tuđmanovi politički protivnici iskoristili da ga optuže za protekciju i patronat Udbe, referirajući se na Manolićevu knjigu *Špijuni i Domovina* (Zagreb, 2016.) u kojoj Manolić navodi kako je još od „konspirativnih“

[1001] Sadkovich 2010., 247. Sadkovich u nastavku tvrdi, iako je Tuđman dobio značajnu potporu od dijaspore i neke od njih uvrstio u Vladu, oni nikad nisu imali presudan utjecaj nad njim i njegovom politikom.
[1002] Hudelist 2004, 581-589. U ovom poglavlju autor je uz detaljan opis kako je Tuđman tobože projekt cijelog tadašnjg sustava, predočio i shemu tadašnjih centara moći koji su to Tuđmanu omogućili.

Tuđmanovih putovanja koncem 70-ih u Švedsku i Njemačku Služba znala za to i da je to ključni dokaz da je dio SDS-a surađivao s Tuđmanom i kasnije ga doveo na vlast. Knežević drži da je to svjesno plasirana Manolićeva konstrukcija koja je imala za cilj rehabilitirati SDS. Autor James J. Sadkovich u svojoj knjizi *Tuđman – prva politička biografija* (Zagreb, 2010.) navodi kako se Tuđman već 1984. u više navrata obraćao političkom vodstvu apelirajući da mu se dopuste javni nastupi i tiskanje njegovih znanstvenih uradaka. Sadkovich posebno ističe kako je sama činjenica da je od svih disidenata upravo Tuđmanu prvom vraćena putovnica izazvala mnoštvo negativnih komentara i optužbi na Tuđmanov račun. Sam autor tu činjenicu tumači tako što je Tuđman, za razliku od drugih disidenata, primjerice grupi iz Matice hrvatske ili studentskog pokreta, osobno poznavao veliki dio tadašnje partijske nomenklature još iz vremena kada je i sam pripadao istoj. Autor ovdje ističe Tuđmanove veze s Mikom Špiljkom, mada treba istaknuti kako je Špiljak već 1986. bio umirovljen, pa je pitanje koliko je on realno mogao utjecati da se Tuđmanu izdaju dokumenti 1987. godine.[1003]

Ovome pitanju vezanom za Tuđmanovu putovnicu i inozemna putovanja naročito je dana pozornost u knjizi *Tuđman: biografija* (Zagreb, 2004.) autora Darka Hudelista. U studioznoj analizi u kojoj se do najsitnijih detalja obrazlaže taj događaj, od Tuđmanova zahtjeva Odjelu za putne isprave u GSUP-u do samog podizanja putovnice, Hudelist je, kako bi što slikovitije objasnio taj proces, na cijeloj stranici (585) nacrtao shemu „Procedura izdavanja putovnice Franji Tuđmanu za putovanje u Kanadu“, u kojoj se navode sve instance koje su morale dati odobrenje: od SUP-a Grada Zagreba, preko Centra SDS-a u Zagrebu, pa sve do Predsjedništva SRH i SFRJ, te Službe državne bezbednosti (SDB) u Beogradu. Ako zanemarimo sve teze i antiteze, dramatične dijaloge koje su vodili rukovoditelji navedenih službi koje je autor upakirao u ovu priču, možemo samo donijeti Hudelistov krajnji zaključak koji nije bio neko iznenađenje, s obzirom na metodu i narativ koji je autor rabio u ovoj analizi. Uglavnom, radi se o tome da nitko osobno od toliko nabrojanih pojedinaca nije intervenirao da se Tuđmanu vrati putovnica, nego je to odradio cjelokupni obavještajno-policijski i politički sustav tadašnje države. Dakle, autor lakonski zaključuje kako je Tuđman kroz dugi niz desetljeća bio danonoćno nadziran od Službe, a tajne službe su navodno već tada znale da se

[1003] Sadkovich 2010, 244-245. S druge pak strane Hrvoje Klasić u svojoj knjizi *Mika Špiljak: revolucionar i državnik* (2019.) navodi da je i nakon što je umirovljen 1986., Špiljak zadržao stanoviti utjecaj na partijski vrh (243). Međutim, on brani Špiljka od optužbi za“nacionalizam“ i insinuacija da je Tuđmanu sredio vraćanje putovnice. To potkrepljuje bilješkom koju je Špiljak sastavio nakon susreta s Tuđmanom koncem 1986. koja dokazuje da nije bilo nikakvih konspirativnih namjera, u kojoj je Špiljak napisao da je Tuđman po svom uvjerenju ostao „nacionalno opterećen“ (Zabilješka 29. 12. 1986., privatna arhiva obitelji Špiljak). Klasić 2019, 241.

priprema raspad Jugoslavije[1004], stoga je bilo nemoguće da Tuđman bilo što učini na svoju ruku ili bez njihova dopuštenja, uključujući vraćanje putovnice, odlazak u inozemstvo ili pobjedu na izborima. Puno eksplicitnija u svojim tezama o Tuđmanovoj putovnici, putovanjima u Kanadu i SAD te osnivanju HDZ-a bila je autorica Orhidea Gaura Hodak u svojoj knjizi *Tuđman i Perković. Istina o tajnoj vezi koja je formirala Hrvatsku* (Zagreb, 2014.). Uglavnom, stavljajući u isti narativ prljavi i konspirativni svijet jugoslavenske obavještajne službe i jednog od vodećih ljudi hrvatske tajne službe, Josipa Perkovića, s Tuđmanom, uz mnoštvo šokantnih detalja i fotografija eksplicitnog nasilja (fotografija ubijenog političkog disidenta i bivšeg direktora INA-e Stjepana Đurekovića, zbog čega je Perković 2016. osuđen na sudu u Njemačkoj), nije ostavljeno mjesta za jednu racionalnu analizu. Kroz cijelu knjigu se gradi anticipirana konstrukcija kako je Tuđman i HDZ produkt Perkovića i zakulisnih igara obavještajnog podzemlja.[1005]

Sam Tuđman u svojim dnevničkim zapisima donosi osvrt na ovaj događaj, dok Ankica Tuđman u knjizi *Moj život s Francekom* (Zagreb, 2006.) ocrtava širi prikaz samog događaja. Ono što upada u oči ovdje je da nema nikakvih konspirativnih upliva, nema dugih razgovora s operativcima, nema spomena o Perkoviću ili nekome sličnom. Osim što je redovitim putem podnio zahtjev za povratkom putnih isprava, te 9. siječnja 1987. napisao pismo tadašnjem ministru unutarnjih poslova Vilimu Mulcu u kojem ga obavještava da će predati zahtjev za izdavanje putovnice, te mu taksativno navodi razloge zbog kojih mu ista treba. Također treba napomenuti da su Dabčević-Kučar, Tripalo i Šibl svoje putovnice dobili natrag već 1978., a kada je SK Srbije odlučio da će vratiti putovnice svojim disidentima, među kojima je bio i Đilas, bilo je jasno da je započeo jedan novi proces u jugoslavenskoj politici.[1006]

10. Izlazak iz ilegale i politički angažman

10.1. Između vojnog udara i demokracije

[1004] Ovo je potpuno u suprotnosti s onim što je nakon prvog kruga izbora iz travnja 1990. u kojima je HDZ ostvario apsolutnu pobjedu, delegaciji HDZ-a predvođenoj Tuđmanom rekao veleposlanik SAD-a Warren Zimmerman koji im je prenio službenu poruku tadašnje američke administracije u smislu ultimativnog traženja opstanka cjelovite Jugoslavije. Knežević 2020, 204.
[1005] Gaura Hodak 2014.
[1006] Sadkovich predmnijeva da je izdvanje putovnice Tuđmanu stvar ravnoteže u smislu da su nešto ranije izdali putovnicu i disidentu Đilasu. Sadkovcih 2010, 245.

Zbog aktualnih prilika u zemlji, Marko Veselica i Drago Stipac posjetili su Tuđmana 1. rujna 1988., kako bi čuli njegovo promišljanje i prijedloge za pokretanje nekih konkretnih poteza i zajedničkih akcija. Na samom početku su se sve trojica složila da se u Sloveniji mijenja situacija u smislu odnosa prema Hrvatskoj, jer im postaje jasno da bi sami ostali izolirani, te zato traže podršku i suradnju s hrvatskom stranom. U gusto tipkanom izvješću na gotovo šest stranica, SDS je donio transkript Tuđmanovog viđenja trenutne situacije u SFRJ, uz nekoliko upadica i digresija Veselice i Stipca. Tuđman je na početku rekao kako se osjeća buđenje i jačanje hrvatske nacionalne svijesti kao nikad prije. To se može reći i za manji dio aktualnog hrvatskog vodstva, koji se ogleda u više sfera, navodeći kao primjer refleksije koje objavljuje tjednik *Danas*, u kojem se može vidjeti hrvatska reakcija na trenutne velikosrpske i unitarističke pritiske. Glede stanja u Srbiji, Tuđman drži kako prevladavaju dvije struje: one koje smatraju da Srbija treba biti zasebna, te one druge koje vide da bi takvo nešto moglo izazvati građanski rat. Navodeći kako se uvijek mora računati na međunarodne okolnosti, Tuđman drži da su SAD za održavanje statusa quo, s obzirom na sovjetske aspiracije, ali potenciraju uspostavu tržišnih odnosa u SFRJ, čime bi se oslabila centralistička vlast. Tuđmanovo je „mišljenje da su međunarodne okolnosti te koje će sprečavati i onemogućavati srpstvo, pa će utjecati i na takve elemente da budu realni".[1007] Veselica se složio s Tuđmanovom opservacijom vezanom za američko viđenje, ustvrdivši kako su na stolu dvije solucije. Prva je pomak SFRJ prema Zapadu i prelazak na slobodno tržište, a druga je uspostava vojnog režima koji bi održao Jugoslaviju. Tuđman je izrazio sumnju u ovu drugu soluciju vezanu za uspostavu vojne diktature, jer bi se time stvari dovele do usijanja. Na to se nadovezao Stipac postavivši pitanje hoće li oni samo mirno motriti ove događaje – s obzirom da aktualna vlast u Hrvatskoj poslovično šuti – ili treba težiti formiranju neke nove vlasti u Hrvatskoj. Veselica je rekao kako CK SKJ nema mehanizme da se suprotstavi sve otvorenijim i agresivnijim srpskim udarima, ali da bi to Slobodanu Miloševiću moglo presjesti, na što je Tuđman konstatirao da taj ekstremizam ide na rušenje Jugoslavije. S obzirom da je najavljen veliki miting Srba i Crnogoraca u Beogradu na kojem se očekuje okupljanje preko milijun ljudi, Stipac to drži direktnom provokacijom koju treba oprezno sagledati. Dok Veselica misli da će se hrvatsko rukovodstvo, kao i obično, „ponašati mutavo", Tuđman je izrazio mišljenje da bi u ovakvim okolnostima bilo razborito razgovarati i sa srpskim rukovodstvom, a ne samo sa slovenskim, i to o pitanjima vezanim za obranu konfederativnih elemenata Ustava iz 1974. i

[1007] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. rujna 1988. Informacija br. 1180. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti sa Veselicom Markom (OO) i Stipac Dragom (OO), 2.

traženje mogućnosti implementacije „suživota sa Srbima“. Na ove Tuđmanove riječi pozitivno su reagirali Veselica i Stipac, koji je uz to naglasio da se uz Beogradski sprema i drugi miting u Jajcu, pa on predlaže da bi se, uz Tuđmanovu i Veseličinu asistenciju, na papir morala staviti jedna legitimna hrvatska strategija ako događaji poprime negativne konotacije.[1008]

Dana 18. kolovoza 1988., Tuđmana je posjetio Vladimir Šeks s kojim je proveo duže vrijeme u razgovoru. Kako se Šeks bio upravo vratio iz Slovenije, najviše je bilo govora o stanju kod njih. Na Tuđmanov upit o tome kako slovenski mediji prate aktualna politička zbivanja u zemlji, Šeks je procijenio da je većina Slovenaca najzad shvatila da im glavna opasnost dolazi iz Srbije, čija politika neprekidnog razračunavanja i ponižavanja postaje veliki balast. U razgovorima sa slovenskim intelektualcima, Šeks je zapazio da kod njihove inteligencije počinje prevladavati razumijevanje kroz kakvu su torturu prošli Hrvati 1971. godine. Tuđman je rekao da i on slično rasuđuje o trenutnim strujanjima u Sloveniji, osvrnuvši se na događaje iz 1971. kada je cjelokupno slovensko rukovodstvo i njihova udružena inteligencija „'prisilila' Tita da ide protiv Hrvatske i prihvati unitarističko, srpsko stajalište“.[1009] U U tom kontekstu Šeks je pitao Tuđmana da li je vidio njegov članak u mariborskoj *Katedri* u kojem se osvrnuo na Hrvatsko proljeće i slične događaje u Sloveniji, kako bi slovenskoj javnosti napokon netko objasnio pozadinu tih događaja. U daljnjem razgovoru Tuđman se interesirao kako je prošao nedavni Šeksov boravak u SAD-u te s kim je imao susrete. Šeks je ispričao više pojedinosti iz svog boravka, primjerice o svom posjetu Kongresu i Ministarstvu za ljudska prava, te razgovoru koji je vodio s visokim dužnosnicima u State Departmentu. Dijalog se vodio o trenutnom stanju na području Istočne Europe, a poglavito o trenutnoj situaciji u Jugoslaviji koja je SAD-u važna zbog njezina geostrateškog položaja u odnosu na SSSR, pa iz tih razloga američka administracija drži da je američki strateški interes pomagati održanju cjelovitosti Jugoslavije, te iz tog razloga oni ne podržavaju „nikakve partikularne pokrete u Jugoslaviji…“.[1010] Šeks je ustvrdio da je on pokušao američkim sugovornicima objasniti da takvim neselektivnim pomaganjem Jugoslaviji, američka administracija isporučuje novac u „vreću bez dna“, sugerirajući kako bi SAD trebao pomagati demokratske snage u Jugoslaviji, prvenstveno Hrvate i Slovence, kao i druge demokratske pokrete. Tuđman je rekao kako je i on imao slična iskustva tijekom svog nedavnog boravka u SAD-u, ilustrirajući to svojim zapažanjima tijekom više razgovora koji je vodio s nekoliko američkih kongresnika koji su mu

[1008] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 14. rujna 1988. Informacija br. 1180, 4.
[1009] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. rujna 1988. Informacija br. 1193. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari sa Šeks Vladimirom, 4.
[1010] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. rujna 1988. Informacija br. 1193, 5.

potvrdili temeljnu intenciju američke vanjske politike vezane za Jugoslaviju, u smislu očuvanja trenutnog stanja. Ipak je prevladavalo mišljenje da nikakav centralizam nije dobar za Jugoslaviju jer ugrožava njezin opstanak. Tuđman je rekao da su ga u razgovorima pitali kako gleda na utjecaj tadašnjeg vođe SSSR-a Mihaila Gorbačova na Jugoslaviju, na što je Tuđman odgovorio da je on previše zauzet reformama i teškim unutrašnjim stanjem u zemlji, tako da je taj utjecaj zanemariv. Na koncu razgovora Šeks je govorio o svome gostovanju na švedskoj televiziji, ističući kako je njegova ključna poruka glasila kako „Jugoslaviji najveća opasnost prijeti iz Beograda od pravoslavnog i komunističkog".[1011] Na to je Tuđman nadodao da se stvari, usprkos svojevrsnim zaoštravanjima, ipak kreću u dobrom smjeru jer je radikalna politička retorika predvođena Slobodanom Miloševićem učinila da padnu sve maske te će se u novonastaloj situaciji svatko morati jasno opredijeliti kojoj će se strani prikloniti jer „Nema više 'bakarićevštine po kojoj bi to socijalizam sam po sebi trebao riješiti".[1012] Šeks također spominje svoj istup u Švedskoj sredinom listopada 1988., tijekom kojeg je istaknuo dramatičan položaj hrvatskog naroda kojemu su uskraćena najelementarnija ljudska prava i slobode, predlažući model samostalnosti „kao odgovor na narastajuću prijetnju koja je dolazila iz Srbije".[1013]

Prema ranijem dogovoru od 1. rujna 1988., Tuđmana su posjetili Veselica i Stipac 21. rujna kako bi se dogovorili o konačnoj redakciji jedne platforme čije su pojedine dijelove već ranije napisali Veselica, Stipac i Tuđman. SDS je pridavao veliku pozornost ovoj inicijativi, konstatirajući kako se radi o „Platformi hrvatskih nacionalista".[1014] Ključne teme koje su obrađene kreću od iznesenih stavova o događajima vezanim za Hrvatsko proljeće, pitanju Kosova, osvrtima na prijedloge o promjenama Ustava, ulozi Tita tijekom njegova života i post-Titovo vrijeme, položaju Srba u Hrvatskoj u svjetlu Amandmana na Ustav SFRJ i SRH, te načinima komuniciranja s javnošću i promocije ove inicijative. Na samom početku razgovora, Stipac je rekao da je Veselica Tuđmanov dio od četiri stranice teksta ocijenio „blagim i blijedim". Na Tuđmanov upit kakav je njemu Veseličin tekst, Stipac je rekao da mu je malo previše knjiški. Tuđman je kazao da je po njemu Veseličin tekst totalno nepovijestan „čista surutka".[1015] Stipac je govorio kako je u kreiranju platforme trebao sudjelovati i Franjo Gaži

[1011] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. rujna 1988. Informacija br. 1193, 6.
[1012] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. rujna 1988. Informacija br. 1193, 6.
[1013] Miškulin 2020, 160-161.
[1014] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. rujna 1988. Informacija br. 1209. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Marko Veselica (OO), Drago Stipac (OO) – kontakt, rad na „Platformi" hrvatskih nacionalista.
[1015] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. rujna 1988. Informacija br. 1209, 2.

(„Rade“) koji se nedavno susreo s Amerikankom Philis Auty koja obilazi Beograd i Zagreb pišući o situaciji u SFRJ. U tom razgovoru ona je rekla kako je Zapad zainteresiran za očuvanje Jugoslavije, te je u tom kontekstu spomenuta propaganda srpske emigracije koja promiče parolu „Jaka Srbija – jaka Jugoslavija“. Tuđman je u dužem govoru ispričao kako su on i Gotovac pročitali cijeli tekst Platforme, te su detektirali sporna pitanja. Najviše polemike bilo je o djelu Tuđmanova rukopisa u kojem se govorilo o ulozi Tita, što je za Veselicu bilo neprihvatljivo. Nakon dužeg objašnjenja koje je Tuđman započeo konstatacijom kako on nema nikakav razlog u bilo čemu braniti ili opravdavati Tita, Tuđman je istaknuo da se ipak moraju poštivati osnovne povijesne činjenice.[1016]

Ukratko, Tuđman je ponovio od ranije poznate teze kako je stanje nakon rata i tijekom prvih godina Jugoslavije bilo višestruko teže, možda i fatalno za hrvatski narod, s obzirom na srbijanske planove i aspiracije. U tom kontekstu Tuđman navodi presudnu Titovu ulogu u formuliranju Ustava iz 1974. koji je ispunio sve zahtjeve iz 1971., a zbog kojih je došlo do sloma maspoka. „Veselica se skoro u ničem vezano za Tita ne slaže sa Tudjmanom, ali pristaje na kompromis ako je to strateški resurs za njihovu afirmaciju, jer Tudjman tvrdi da se pred svijetom od II. svjetskog rata na ovamo ne može nastupati ni s Mačekom, ni s Pavelićem, jedino im preostaje Tito i oni sami koji iz toga svega izvlače ono što je progresivno – hrvatsko i demokratsko“.[1017] Veselica se složio da je Tuđman u pravu kad predlaže otvoreni dijalog sa svima, a sva trojica su prihvatila da su krucijalna pitanja podrška Ustavu iz 1974., težnje istinskom konfederalizmu, trajno rješavanje hrvatsko-srpskih odnosa na demokratskim osnovama, ukidanje monopola SK i dr. U raspravi o tolikim neriješenim ekonomskim pitanjima, izoliranosti Dubrovnika, prometnoj izolaciji i Jadranskoj cesti, odlučili su u ovom prvom zajedničkom istupu ne spominjati, nego će to biti obrađeno u posebnoj sintezi ekonomskih pitanja. Na koncu su se dogovorili da bi ovaj njihov zajednički dokument, koji će nakon završetka biti ponuđen širem krugu intelektualaca da ga podrže svojim potpisima, pokušali dovršiti do kraja listopada, te da će se ponovo naći nakon Tuđmanove turneje po njemačkim gradovima. Za početak su sigurni da će njihovu platformu potpisati Gotovac, Budiša, Šegedin, Znidarčić, biskup Kokša, ali je na Tuđmanovu sugestiju da se izostave Kokša i Znidarčić to prihvaćeno. Primijetivši da na popisu nema niti jednog muslimana, Tuđman je sugerirao da se nađe barem jedan, na što je Veselica predložio akademskog slikara Osmana Berberovića. Na koncu je dogovoreno da se Vladimir Šeks zaduži za prijevod teksta platforme

[1016] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. rujna 1988. Informacija br. 1209, 4-5.
[1017] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. rujna 1988. Informacija br. 1209, 4-5.

i njegovu distribuciju inozemnim novinarima i dopisnicima. Pri odlasku im je Tuđman sugerirao da bi se mogli ponovno naći oko 4. ili 5. listopada, ali da će ih on kontaktirati kad se vrati iz Njemačke.[1018]

Upravo radi detalja vezanih za Tuđmanova predavanja u Njemačkoj kontaktirala ga je Zdenka Babić te su u međusobnom razgovoru potvrdili datume istih. Planirana predavanja u Švicarskoj su odgođena jer je voditelj Hrvatske katoličke misije (HKM) u Bernu fra Šimun Šito Ćorić u to vrijeme izvan Švicarske, ali je s njime postignut dogovor da će sljedeće godine sigurno ugostiti Tuđmana. Zdenka Babić je informirala Tuđmana da su dobili poziv iz Kölna ponudivši da bi ugostili Tuđmana 7. i 8. kolovoza. Na Tuđmanov upit tko stoji iza toga poziva, odgovoreno mu je da je poziv upućen od voditelja HKM-a u Kölne patera Josipa Bebića, na što je Tuđman odgovorio da će o tome još razmisliti.[1019]

10.2. Tuđmanov drugi razgovor sa SDS-om

Kako bi se sagledao izvanredno veliki broj aktivnosti koje je Tuđman poduzeo tijekom 1987. i 1988. godine, SDS je uputio službeni poziv Tuđmanu da se 18. listopada 1988. odazove na informativni razgovor. Nakon što je upoznat sa svrhom razgovora u vezi njegovih predavanja u SAD-u i Europi i kontaktima koje je imao, Tuđman je ponovo inzistirao da mu se objasni zašto se na službenoj obavijesti uz njegovo ime i prezime ne rabi njegova akademska titula „Dr". Nakon toga Tuđman je istaknuo „da želi da se shvati da neće razgovarati 'kao doušnik', već je u interesu društva spreman iznijeti ono što smatra korisnim".[1020] Na samom početku razgovora Tuđman je rekao kako je bio svjestan da je od mnoštva poziva iz SAD-a i Europe, gomila njih bila inspirirana iz krivih ili nečasnih motiva, ali je svejedno prihvatio poziv svjestan da se izlaže opasnosti da mu se podmetne kakav incident kojim bi ga ponovo optužili, zatvorili ili čak ubili. Na upit na čije pozive se na koncu odazvao, Tuđman je rekao da je iz Kanade i SAD-a prihvatio pozive Hrvatske bratske zajednice, osim Toronta gdje su ga

[1018] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. rujna 1988. Informacija br. 1209, 6.
[1019] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. rujna 1988. Informacija br. 1211. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), kontakti, stavovi i komentari, 1-2.
[1020] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – rezultati informativnog razgovora.

ugostili članovi Društva hrvatskih poslovnih ljudi. Turneju po Europi organizirala je uprava HKZ-a i Hrvatske katoličke misije.[1021]

Nadovezujući se na ovogodišnju turneju po Europi, Tuđman je rekao da je jugoslavenski konzul u Stuttgartu, Gaza Stantić, poručio organizatorima predavanja iz HKZ-a da otkažu Tuđmanova predavanja „jer Tuđman nije politički ispravan".[1022] Organizatori nisu željeli otkazati njegova predavanja, a ulazeći u dvoranu u kojoj ga je očekivalo preko 500 iseljenika, Tuđman je svjedočio iznenadnom incidentu jer su se ispred njega potukla dvojica muškaraca, od kojih je jedan, prema Tuđmanovim riječima, bio suradnik SDS-a. Tuđman je odbacio sve insinuacije glede njegove povezanosti s ustaškom emigracijom, objasnivši njihov poziv time što su članovima HKZ-a prihvatljive njegove povijesne sinteze.[1023]

S druge strane, Tuđmanu je emigrant Ivan Cerovac također organizirao jedan dio europske turneje, ali kada je Tuđman u emigrantskom tisku vidio da ovaj koketira s ustaškom emigracijom, automatski je otkazao već dogovorena predavanja. Upitan o honoraru i prodaji svojih knjiga, Tuđman je odgovorio da je tijekom europske turneje prodavao svoju knjigu *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* na njemačkom jeziku. Radi se o tome da je švedska izdavačka kuća obavijestila Tuđmana da njegove knjige stoje na skladištima u Švedskoj i Njemačkoj jer navodno nije bilo interesa za njegovom knjigom, te su mu ponudili da plati troškove tiskanja knjige, a oni bi njemu ustupili kompletnu tiražu.[1024]

Govoreći o ovome, Tuđman je izrazio ogorčenje jer su ga godinama ovi u Švedskoj zavlačili, istaknuvši kako ni njemu nije „jasno zbog čega su Branko Salaj i švedski izdavač tako manipulirali s njegovom knjigom", ali je stavio do znanja da je u pozadini takvog ponašanja uloga SDS-a".[1025] U vezi njegove nove knjige *Bespuća*, Tuđman je rekao da je to za njega svojevrsna terapija kako bi na neki način iscijelio traumu koju je doživio brutalnim ubojstvom njegova oca i pomajke, koje se dogodilo 26. travnja 1946. godine. Službeno mu je bilo priopćeno da su mu oca kao člana ZAVNOH-a iz osvete ubili križari. Međutim, prije dvije godine posjetio ga je čovjek koji je znao pozadinu tih likvidacija te mu ispričao da ih je ubila Udba.

[1021] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 2.
[1022] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 3.
[1023] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 4.
[1024] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 5.
[1025] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 5. Ovim provokativnim zaključkom da je Služba utjecala da se godinama blokira najprije tiskanje njegove knjige na njemačkom jeziku kod nakladničke kuće Bokatron, koje je trebalo biti početkom 80-tih, te nakon tiskanja 1986. da ne iziđe u prodaju, Tuđman pokazuje jednu začuđujuću hrabrost ali i poruku da je iznad njihovih manipulacija koje je ovako javno razotkrio.

„Čovjek je bio jako potresen, plakao je i Tuđmanu je rekao čak i imena UDB-aša koji su to učinili“.[1026]

Na inzistiranje operativnog djelatnika SDS-a da Tuđman otkrije ime tog čovjeka, Tuđman je odbio, rekavši samo da se radi o čovjeku koji je sada umirovljenik i bivši djelatnik tajne policije. Upravo taj događaj, između ostalog, Tuđman je napisao u svojoj novoj knjizi, ali je stvar zapela na recenzentima. Tuđman nastavlja kako su mu Franjo Zenko i Dušan Bilandžić predali pozitivne recenzije, koje je on, zajedno s rukopisom svoje knjige, odnio na turneju po SAD-u, bojeći se da će mu već gotova knjiga biti zaplijenjena. Iako je imao više ponuda da se knjiga tiska u SAD-u, Tuđman tvrdi da to nije želio jer mu je nakana tiskati je u zemlji. Potom je Tuđman govorio o svojim razgovorima s predstavnicima NZMH i Globusa, izražavajući sumnju da će mu oni tiskati knjigu zbog protivljenja Mirka Božića, s kojim je još 1981. ušao u sukob i polemike. Završavajući svoje izlaganje vezano za tiskanje njegove knjige, Tuđman je rekao da ako u zemlji ne uspije tiskati svoju knjigu, onda će to učiniti u inozemstvu, ali će u uvodu napisati kako su ga odbili kulturni i politički predstavnici hrvatskog naroda, koji su i dalje sljedbenici pogubne hrvatske politike „čistih ruku“, kako se ne bi slučajno nekome zamjerili.[1027]

Nakon toga Tuđman je upitan o svojim kontaktima tijekom boravka u SAD-u. Potvrdio je da se susreo s predsjednikom jednog ogranka HBZ-a, kojeg vodi Mladen Zorkin, te je priznao da je razgovarao i s Mihajlom Mihajlovim. Upitan da usporedi Đilasa i Mihajlova, Tuđman je rekao da oni zastupaju dijametralno suprotna stajališta glede rješavanja jugoslavenske krize, u smislu da se Đilas zalaže za konfederaciju, dok je Mihajlov „izraziti unitarist“. Na upit o naravi njegova posjeta State Departmentu i razgovorima s kongresmenom Joeom Kolterom uz nazočnost Mihajlova i direktora jugoslavenskog odjela Glas Amerike Veljka Raševića, Tuđman nije želio otkrivati detalje, izuzev što je Raševića okarakterizirao kao ekstremnog velikosrbina i četnika. Tuđman je potvrdio da je također imao kontakte s više osoba koje su bile jugoslavenskog porijekla ili su u braku s istima. Između ostalog spomenuo je Toma Siddona, Michaela Willsona, Denisa de Conisina, Van der Zalma i druge. Od iseljenika, Tuđman je nabrojao veliki broj osoba, među kojima Ivu Banca za kojeg je rekao da je profesor jugoslavenskih stajališta, Matu Meštrovića, Josipa Vrbića za kojeg su mu rekli da je problematična osoba (ovdje se objašnjava da je Tuđman pod tim mislio da ovaj radi za SDS). Razgovor je završio temom o zaštiti ljudskih prava, na što je Tuđman rekao da

[1026] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 5.
[1027] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 6.

on podržava ta nastojanja uz stanovite rezerve. Upitan da li mu je poznat rad Vladimira Šeksa na tom području, Tuđman je odgovorio da mu je poznato da se Šeks zalaže za prava političkih zatvorenika jer on ima predznanja i širok krug kontakata putem kojih može utjecati na promjenu nekih stvari.[1028]

Dana 8. studenog 1988., Tuđman je razgovarao s Markom Veselicom i Dragom Stipcem koji su komentirali dojmove s informativnog razgovora koji su s njima obavili operativci SDS-a. Znakovito je da je „Tuđman zatajio pred Stipcom i Veselicom da je i on pozivan na razgovor, već se orijentirao na postavljanje pitanja s tim u vezi".[1029] Tuđmana je zanimalo njihovo mišljenje o tome zašto su ih pozvali na informativni razgovor, znaju li oni u SDS-u za njihove planove o pisanju zajedničke platforme i slično. Oni su govorili kako su na razgovor pozvani Hrvoje Šošić i Franjo Gaži („Rade") te da su svi imali razgovore u republičkoj Službi u Đorđićevoj ulici u Zagrebu. Veselica i Stipac su iznijeli mišljenje da su pozvani jer se ovi boje njihovih reakcija te su pokazali interes za njihove stavove glede aktualne situacije u zemlji.[1030]

Iza toga razgovor se vodio o problemima koji su se pojavili glede tiskanja nove Tuđmanove knjige, za koju Dušan Bilandžić, sukladno prvotnom dogovoru, nije poslao svoju recenziju. Zato je Tuđman napisao pismo NZMH-u u kojem je pojasnio kako kašnjenje recenzije nije razlog da se ponovo odgađa realizacija potpisivanja ugovora o tiskanju, upozorivši ih da, ako ga sada odbiju, imena svih sudionika objavi u dodatku *Bespuća*. U nastavku je Tuđman pročitao Stipcu i Veselici pismo koje mu je poslao svećenik Josip Turčinović, u kojem je Tuđmana informirao o zaključcima koje su donijeli u uredništvu TDKS-a. Kao direktor izdavačkog dijela Kršćanske sadašnjosti, Turčinović obavještava Tuđmana da su donijeli odluku da će TDKS sudjelovati u tiskanju njegove knjige u svojstvu suizdavača jer u samom sadržaju iste postoji više tema koje dotiču pitanja crkveno-teološke naravi. Vezano za drugog recenzenta, Tuđman je rekao da je drugu recenziju već napisao Trpimir Macan, „a direktorica NZMH, Peakić-Mikuljan Marija, mu je rekla da je Bilandžić poručio da se 'informirao' i u slučaju da tiska takav rukopis, 'može zatvoriti kuću."[1031] Stoga je Tuđman Bilandžića nazvao poslušnikom političkih struktura, tvrdeći da na takvim ljudima počiva jugoslavenski režim, jer se on ponaša kako mu oni odozgor kažu. Tražeći novo rješenje, Tuđman je 10. prosinca razgovarao s voditeljima Globusa Tomislavom Pušekom, Branimirom

[1028] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 3. studenog 1988. Informacija br. 1457, 10.
[1029] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. studenog 1988. Informacija br. 1566. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Veselica Markom (OO) i Stipac Dragom (OO).
[1030] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. studenog 1988. Informacija br. 1566, 2.
[1031] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 25. studenog 1988. Informacija br. 1566, 3.

Donatom iz NKMH-a i Josipom Turčinovićem iz Kršćanske sadašnjosti u vezi s tiskanje njegove knjige *Bespuća*, gdje je postignut zajednički dogovor o potpisivanju ugovora o tiskanju knjige koja bi trebala izaći krajem siječnja 1989. godine.[1032]

O tome je Tuđman govorio odvjetniku Mariću, istaknuvši probleme koje ima u tiskanju knjige te kako se stalno vrte u krugu, jer su svi za njezino objavljivanje, ali nitko ne želi podmetnuti svoja leđa. S druge strane, u Beogradu se bez problema objavljuju knjige Vladimira Dedijera i Milana Bulajića, na što je Marić rekao da sigurno oni iz Beograda priječe tiskanje njegove knjige. S tim se Tuđman nije složio, držeći da se te odluke donose u Hrvatskoj. Na kraju razgovora, Tuđman je s Marićem komentirao prepune crkve za Božić koje su prikazane na TV-u, što je po njima znak promjena. Dana 3. siječnja 1989. Tuđmana je posjetio Vlado Veselica, koji se interesirao za Tuđmanovu novu knjigu. Tuđman mu je ispričao kako je, unatoč ranijem usmenom dogovoru, Kršćanska sadašnjost odbila biti izvršni izdavač.[1033]

10.3. Bespuća povijesne zbiljnosti

Tuđman uporno pokušava naći izdavača za svoju novu knjigu, no suočava se s neodlučnom hrvatskom politikom „čistih ruku", kojom se tobože željelo političkim uzmakom ne izazivati rasplamsali velikosrpski hegemonizam. Suočavajući se s poplavom propagandnih i kvaziznanstvenih uradaka Velimira Terzića, Vasilija Krestića, Vladimira Dedijera, te slikovito opisanog programa etabliranja Velike Srbije iznesenog u Memorandumu SANU iz 1986., Tuđman je odlučio odgovoriti na te izazove svojom pisanom riječju. Nakon višegodišnje zabrane objavljivanja i javnog djelovanja, Tuđman iznova započinje svoju mukotrpnu inicijativu tiskanja svoje knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti: Rasprave o povijesti i filozofiji zlosilja*.

U takvoj klimi Tuđmana je iz Kanade nazvao Anton Kikaš koji je najavio svoj dolazak u Zagreb 24. rujna 1988.[1034] O svojoj novoj knjizi Tuđman je razgovarao i s pomoćnim biskupom zagrebačkim Đurom Kokšom, koji ga je nazvao u kasnim satima 13. rujna 1988. godine. U dugom razgovoru Kokša je Tuđmanu pričao o pozivu koji je dobio od Vladimira

[1032] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. prosinca 1988. Informacija br. 1690, 3.
[1033] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. siječnja 1988. Informacija br. 49. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti, stavovi i komentari, 2.
[1034] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 20. rujna 1988. Informacija br. 1211. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti, stavovi i komentari, 3.

Dedijera, u kojem ga pozivaju da se odazove na skup o genocidnosti ustaškog režima. U tom kontekstu spomenuo je novu knjigu akademika SANU-a Milana Bulajića *Ustaški zločin genocida* i odgovor koji je u *Glasu Koncila* dao Živko Kustić umjesto Kokše, što mu je ovaj veoma zamjerio. Nakon Kokšina tumačenja, Tuđmana je zanimalo je li pročitao rukopis njegove nove knjige, koju mu je ranije dostavila Tuđmanova supruga. Kokša je rekao da je pročitao i da nema većih zamjerki, izrazivši svoju sugestiju da se knjiga tiska u *Globus* ili *Kršćanskoj sadašnjosti*.[1035]

Tih dana Tuđman je u svim kontaktima nametao temu traženja izdavačke kuće koja bi pristala na tiskanje njegove knjige. U razgovoru s Gotovcem, 12. rujna 1988., Tuđman je rekao da još ne zna kakvu odluku će donijeti uprava NZMH, iako je dobio usmeno obećanje od direktorice Marije Peakić-Mikuljan. Pismo datirano 3. rujna 1989. za direktoricu NZMH Mariju Peakić-Mikuljan napisao je Tuđman, potaknut činjenicom da je više puta odgađano donošenje odluke o sklapanju ugovora s njime i realizaciji dogovorenog, budući da je on još u travnju predao svoj rukopis. Kako je Gotovca zanimao sadržaj pisma, Tuđman mu je pročitao pojedine ključne izvatke. Između ostalog, Tuđman je u pismu napisao kako drži da je NZMH izdavačka kuća s najznačajnijom hrvatskom tradicijom s kojom je on ranije uspješno surađivao. Činjenica da je Peakić-Mikuljan, uz to što je direktorica NZMH-a, također i predsjednica DKH-a, daje dodatnu težinu njezinom utjecaju, s obzirom na moguće pritiske. Kako je isti nakladnik, NZMH, tiskao Tuđmanovu knjigu *Velike ideje i mali narodi* 1969., te drugo izdanje sljedeće godine, s obzirom na zanimanje javnosti za istu, Tuđman predlaže da bi mogli nastaviti suradnju realizirajući i treće prošireno i dopunjeno izdanje. U produžetku pisma Tuđman podsjeća na razgovor koji je vodio s Peakić-Mikuljan i Branimirom Donatom, koji su se složili da su *Bespuća* aktualno štivo koje na historiografsko-znanstveni način pristupa raznim tezama i teorijama o „povijesnoj krivnji hrvatskog naroda za sva zla fašizma i komunizma na jugoslavenskom tlu, čak i o genocidnosti svakog hrvatstva, zasnovanih na jasenovačkom mitu i tvrdnjama da su Hrvati – uz blagoslov katoličke crkve – počinili najveće zločine ne samo u Drugom svjetskom ratu, nego u povijesti čovječanstva".[1036] Uz napomenu da recenzenti knjige Franjo Zenko i Dušan Bilandžić nisu imali značajnijih primjedbi na tekst knjige, Tuđman ističe

[1035] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1988. Informacija br. 1224, 3.

[1036] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt s Gotovac Vladom (OO), 2. Kako su u ovom dokumentu SDS-a navedeni samo fragmenti iz pisma, cijelo Tuđmanovo pismo od četiri stranice vidi u: Pismo Franje Tuđmana od 3. rujna 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan. HR-HDA-2090-Mariji Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti, 2.

da su dali preporuke za tiskanje iste. Osvrćući se na nekoliko misli koje je u svojoj recenziji napisao potpredsjednik Hrvatskog filozofskog društva Zenko, Tuđman se osvrće na zaključni dio u kojem recenzent Tuđmanovu knjigu preporučuje da se tiska kao „društveno vrijedna knjiga". Ovu preporuku Zenko interpretira time što knjiga pristupa najdelikatnijim historijskim temama – poglavito hrvatsko-srpskim odnosima – trezveno i racionalno, rabeći znanstveni i refleksivno-filozofski diskurs.[1037]

Tuđman također spominje razgovor koji je imao s drugim recenzentom, Bilandžićem, koji mu je rekao da nema primjedbi na njegov rukopis, koji je, prema njegovim riječima, argumentiran, znanstveno utemeljen i pomirben u smislu pružene ruke hrvatskog naroda prema srpskom i drugima. Međutim, nakon nedavnog razgovora s Bilandžićem, Tuđman je stekao dojam da su se pojavile stanovite zapreke, iza kojih bi ponovo mogla stajati poznata hrvatska politika „koja u otporu centralizmu i unitarizmu želi imati posve čiste ruke…".[1038] Zato Tuđman zaključuje kako hrvatska politika s takvim svojim pasivnim i servilnim stavom samo daje krila onima koji svaki hrvatski stav okarakteriziraju kao ustaštvo i separatizam (čak su prozvani Špiljak i Vrhovec, a tu neće prestati jer će i ostali doći na udar, primjerice Šuvar).[1039]

Svojstveno njegovom habitusu, Tuđman daje povijesni osvrt uzroka sadašnje krize, istaknuvši da je on osobno u svojim povijesnim spoznajama odavno shvatio istinske uzroke današnje krize koja je započela 1972. godine. Vrativši se na svoju doktorsku disertaciju iz 1965. godine „Uzroci državno-političke krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.", koja je naišla na slične zapreke ovima današnjima, jer je u njoj razotkriveno korijenje suvremenih antagonizama SFRJ. Radilo se o tome da je tadašnja politička garnitura bila protiv tiskanja disertacije jer nisu željeli otvaranje rasprave o pitanjima vezanim za neriješeno nacionalno pitanje, a svako novo artikuliranje tih tema za Tuđmana je okončano progonima 1971., 1981. i konačno 1984. godine. Iz tih razloga Tuđman želi svoju novu knjigu Bespuća tiskati u Hrvatskoj kao povjesničar i član DKH-a, i to nakon punih šesnaest godina zabrane: „Preživjevši, osim tamnovanja, i 15-godišnje intelektualno izgnanstvo, u takoreći kućnom zatočeništvu, sa zabranom i nemogućnošću bilo kakvog javnog djelovanja i tiskanja mojih radova, na početku prošle godine (9. siječnja 1987.) u zahtjevu za vraćanje putovnice,

[1037] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235, 2.
[1038] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235, 2.
[1039] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235, 2. Pokušavajući objasniti posljedice njegova uklanjanja iz znanosti i društva, Tuđman u pismu Miki Špiljku iz 1984. to pokazuje time što se sada napadaju Vrhovec, Špiljak pa čak i Šuvar. Tuđman 1995, 583.

Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SRH.“.[1040] Gledano kroz povijesnu prizmu, Tuđman drži da nije teško prosuditi kako su upravo njegovi raniji, a poglavito aktualni povijesni radovi bili trn u oku pristalicama destruktivnih tendencija koje su se okomile na temelje „titovsko-avnojevskog“ uređenja SFRJ, zamišljene kao zajednice jednakopravnih naroda. Poznajući pozadinu fabriciranih optužnica podignutih protiv Tuđmana 1972., Tuđman podsjeća kako ga je Tito spasio od pripremljene kazne zatvora u trajanju 12 - 15 godina, „rekavši: 'Tuđmanu ne pakovati', ali me zato kazniše odmah u prvom političkom, nakon njegove smrti“.[1041] U slučaju da mu se ponovo zabrani tiskanje knjige, Tuđman smatra da ima moralno pravo tiskati knjigu u inozemstvu jer se već stvorio krug ljudi koji rade prijevod na engleski jezik. Iz svega potonjeg, Tuđman je predložio da mu se najkasnije do 17. rujna 1988. dostavi odluka o tiskanju knjige, s obzirom da je prošlo pola godine od njihova načelnog dogovora, u protivnom će on to smatrati odbijenicom.[1042]

Nakon što su prokomentirali Tuđmanovo pismo, Gotovac se interesirao o porukama američkih političara i profesora koje je susreo tijekom boravka, na što mu je Tuđman detaljno razlagao stavove američke administracije o stanju u SFRJ. U tom kontekstu Tuđman se dotaknuo aktualnog pitanja nemira na Kosovu, spomenuvši knjigu Branka Horvata *Kosovo*. Kazavši da su mu pojedini američki povjesničari rekli da se SFRJ neće moći održati zbog srpske hegemonije, Tuđman je ustvrdio da će na koncu i Srbi to shvatiti i Albancima dati posebnu republiku. U nastavku započetog razgovora s Gotovcem o Tuđmanovom gostovanju po SAD-u, zajednički su čitali isječak iz emigrantskog lista *Hrvatski glas* u kojem je pisalo kako je Tuđman u SAD-u bio primljen u američki Kongres gdje je imao susret s više senatora. Komentirajući pročitani tekst, Tuđman je istaknuo da je čuo kako su ovi u SFRJ bijesni na njega zbog ovoga, ali isto tako je ustvrdio kako će u buduće morati računati s tim. Nadovezujući se na započetu temu, Gotovac je rekao da je nedavno razgovarao s Dobricom Ćosićem tijekom seminara na Bledu. Ovaj mu je anticipirao srbijansku politiku govoreći: „ove ćemo preseliti ovamo, ove ovamo…“.[1043] U slučaju pogoršanja stanja u zemlji, Gotovca je jedan prijatelj dobronamjerno upozorio kako ima informaciju da ove jeseni bude izuzetno oprezan jer, ako

[1040] Pismo Franje Tuđmana od 3. rujna 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan. HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti, 3. Presliku ovoga pisma uz kratki uvod Tuđman je poslao Dušanu Bilandžiću, ravnatelju KS-a Turčinoviću i direktoru izdavačkog poduzeća Globus Tomislavu Pušeku.
[1041] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, 4.
[1042] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, 4.
[1043] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt s Gotovac Vladom (OO), 4.

dođe do bilo kakvih nereda u zemlji, „njega, Tuđmana i Veselicu Marka (OO) sigurno će likvidirati“.[1044] Na koncu razgovora Gotovac je upoznao Tuđmana da se sprema u posjet Australiji 28. rujna, gdje će održati nekoliko predavanja za naše iseljenike.

U razgovoru s Markom Veselicom 16. rujna 1988. Tuđman je ponovo govorio o pismu koje je poslao Mariji Peakić-Mikuljan, dajući mu presliku istog. U nastavku razgovora Veselica je govorio o svom putu u Sloveniju s bratom Vladom i razgovoru koji su imali s Cirilom Zlobecom, koji ih je primio u sjedište Socijalističkog saveza u Ljubljani bez ikakva straha i zadrške, za razliku od stanja u Hrvatskoj. Zlobec im je tijekom razgovora u više navrata govorio kako se dalje sa Srbima ne može, s obzirom na njihovu radikalnu retoriku, iskazavši zabrinutost kuda bi sve to moglo otići. Opisavši svoj sukob s Miloševićevim pristalicom iz Crne Gore Momirom Bulatovićem, Zlobec je rekao kako bi Slovenci i Hrvati morali zajednički nastupiti u „obrani suvereniteta, realnog konfederalizma, otvaranju prema Europi itd.“.[1045] Tuđman je iznio mišljenje glede ovih Zlobecovih izjava, ustvrdivši da sada postaje jasnije kuda smjera ova Miloševićeva inicijativa, u smislu da „više ne napadaju toliko Slovence, nego Hrvatsku, i preko [tjednika] 'Danasa' na dalje“.[1046] Nakon toga, Veselica je govorio o člancima iz emigrantskog lista *Hrvatski glas* u kojima su pisali o Tuđmanovim predavanjima. Veselicu je zanimalo je li Tuđman doživio kakvu neugodnost ili provokaciju tijekom samih predavanja, na što mu je Tuđman odgovorio da je u par navrata bilo pokušaja provokacija, za koje on misli da su ih instruirali „UDB-ovci, ali su ih ljudi sami istjerali“. U daljnjem razgovoru Tuđman je govorio kako to nije ništa novo, spomenuvši u tom kontekstu raniji događaj o „UDB-inom montiranju br. 20-orice u Bugojnu, slučaj Rijeka…“.[1047] Na koncu razgovora, Veselica je prokomentirao predavanje koje je Dušan Bilandžić održao u Kumrovcu, u kojem je govorio kako u Jugoslaviji trenutno nema snaga koje bi mogle zaustaviti Slobodana Miloševića, koji će „nastaviti i dalje“. Komentirajući Miloševićevu ekspanzionističku politiku koja je započela ukidanjem SAP Vojvodine i Kosova, prisvajanjem Crne Gore, iza čega će krenuti na Bosnu i Hercegovinu, što već poprima obrise Velike Srbije, Tuđman je ustvrdio: „Neka samo naprave

[1044] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. rujna 1988. Informacija br. 1235, 5.
[1045] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1988. Informacija br. 1226. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), aktivnosti i kontakti, 2.
[1046] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1988. Informacija br. 1226, 2. Na ovom mjestu, kao i na drugim mjestima, možemo vidjeti kad Tuđman započne rečenicu da dolazi do prekida, tj. bez obrazloženja se završi misao stavljajući tri točke. Vjerojatno su transkripti pomno čitani pri čemu su namjerno izostavljana ključna mjesta u kojima se otkrivaju činjenice koje SDS po nečijem nalogu briše.
[1047] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1988. Informacija br. 1226, 4. Dojam je da je ovaj dio o UDB-i ubačen jer je izvan svakog konteksta i ne uklapa se u narativ ovog razgovora.

Veliku Srbiju, to će prisiliti ove naše šonje da otvore noge".[1048] Iako je kompletno rukovodstvo u Vojvodini ponudilo kolektivnu ostavku, situacija na Kosovu je puno drugačija i Srbija to neće moći riješiti, jer Tuđman drži da je dva milijuna kosovskih Albanaca prevelik zalogaj.[1049]

Nakon što mu je Peakić-Mikuljan javila da bi se glede dogovora oko tiskanja knjige trebali naći 19. rujna 1988., iako je Tuđman u svom pismu naznačio da će prekinuti s njima suradnju ako se stvari ne definiraju do 17. rujna, Tuđman se složio s prijedlogom jer je zamoljen da ne bude isključiv, uz Tuđmanov komentar kako nije pisao pismo da bi bilo neozbiljno percipirano. Dana 19. rujna, u prostorijama NZMH, Tuđman se susreo s direktoricom Peakić-Mikuljan i Branimirom Donatom. Oni su ga uvjeravali kako su im ruke vezane u pokretanju bilo kakve aktivnosti vezano za tiskanje knjige jer je predsjednik Savjeta NZMH-a, književnik Mirko Božić, na godišnjem odmoru i ne mogu s njim stupiti u vezu. Radilo se o književniku Božiću čiji je intervju objavljen početkom 1981. uveliko otežao Tuđmanovu situacija kada je čekao presudu. On se bio krajnje negativno osvrnuo na Tuđmanovo izlaganje tijekom završne riječi na sudu, kada je javno pred sudom govorio o zlouporabi broja ubijenih u Jasenovcu, što je za Božića Tuđmanova „genocidna manijačka ideja".[1050] Uz to su mu također rekli da je Bilandžić i njima rekao da je suglasan da Tuđmanov rukopis ide u tisak, ali im još nije poslao recenziju, iako je obećao. Suočen s ovim novim momentima, Tuđman odlučuje razgovarati s Josipom Turčinovićem u Kršćanskoj sadašnjosti. Istoga dana Tuđman odlazi do njega na razgovor u kojem ga ukratko upoznaje sa situacijom vezanom za njegov rukopis. Uz prijedlog da bi KS bila zajednički suizdavač, Turčinović je nagovijestio da bi se to trebalo brzo realizirati, ali da još mora porazgovarati sa svojima u KS-u.[1051]

Dana 21. rujna Tuđmana je nazvala Peakić-Mikuljan, informiravši ga da joj se Božić javio nakon što su mu uputili brzojav, izjavivši da se u Zagreb vraća tek polovicom studenog. Čuvši ove za njega nepovoljne vijesti, Tuđman se idućeg dana ponovno susreće s Turčinovićem, s kojim se uspijeva dogovoriti da oni preuzmu tiskanje knjige, ostavljajući dojam da su impresionirani njenim sadržajem. Tuđman 23. rujna 1988. kreće na turneju po Njemačkoj, tijekom koje je održao na desetke predavanja od Münchena do Stuttgarta, koja su

[1048] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, rujan/listopad 1988. Informacija br. 1363. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) - kontakti, stavovi i komentari, 1- 2.
[1049] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, rujan/listopad 1988. Informacija br. 1363, 2.
[1050] Radi se o izvatku iz već spominjanog intervju „Crni patuljci u nama", *Nedjeljna Dalmacija* Grizelj 1981, 19. Intervju Mirka Božića.
[1051] Tuđman 2011.c, zabilješka od 22. rujna 1988., 272.

bila izuzetno posjećena i na kojima je prodao veliki broj svojih knjiga na njemačkom jeziku, koje su mu na arogantan način isporučili izdavači iz Švedske, ne želeći ih nigdje distribuirati.[1052] Kao i većinu drugih, i ova predavanja bila su snimljena i budno praćena od jugoslavenskog diplomatskog osoblja i suradnika Službe. Tako se u izvješću Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (SSIP) donosi iscrpni izvještaj s ovog predavanja, koje je organizirala tajnica HKZ-a Zdenka Babić, koja je u uvodnom dijelu predstavila predavača Tuđmana. U predavanju naslovljenom „Povijest rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja" Tuđman je govorio o razvoju nacionalnog pitanja u Europi u kontekstu trenutne situacije hrvatske nacije. „Tudjman je naveo da politika KPJ prema nacionalnom pitanju, čije je polazište 'ravnopravnost svih naroda i narodnosti' nije konsekventno provedeno, što je ocenio kao osnovnu grešku našeg sistema i kao uzrok bujanja svih nacionalizama".[1053] Nakon predavanja Tuđmanu su postavljena mnoga pitanja, od kojih je nekoliko bilo provokativnog sadržaja vezanih za NDH i Pavelića. Tuđman je odgovorio da je to primjer kako se hrvatstvo ne treba ispoljavati na taj način, ustvrdivši da je NDH uzrokovala veliku štetu hrvatskom narodu. U napomeni se navodi da je suradnik Službe koji je nazočio predavanju čuo da je bio neki incident ispred dvorane, a da se tijekom predavanja izvana čuo zvuk poput pucnja iz pištolja. Kasnije je primijetio nekoliko njemačkih policajaca jer se po svoj prilici radilo o nekom emigrantskom obračunu u kojem je došlo do tučnjave i razbijanja inventara.[1054]

Nakon povratka s turneje, 5. listopada 1988. i više razgovora u NZMH i KS-u, konačno su se svi složili da zajednički tiskaju *Bespuća* kao suizdavači. Kada je Tuđman nazvao Turčinovića 25. listopada, ovaj je još uvijek otezao, pravdajući to neuvjerljivim razlozima, iako su se dogovorili da bi konačni dogovor trebao biti postignut do 15. listopada. Razočaran ovakvim stavom, Tuđman mu je dao rok do 5. studenog za potpisivanje konačnog ugovora, zaprijetivši da će inače povući rukopis i prekinuti daljnje razgovore. Kako je došlo do novog zastoja u realizaciji tiskanja *Bespuća*, Tuđman 2. studenog odlazi na ranije dogovoreni sastanak s direktorom izdavačke kuće Globus, Tomislavom Pušekom, koji je pokazao interes za *Bespuća* nakon što mu je Tuđman ispričao o zavrzlamama koje već mjesecima ima s drugim izdavačima. Dana 5. studenog Tuđmana zove Turčinović kako bi mu priopćio da je uredništvo KS-a donijelo odluku o tiskanju *Bespuća*, s tim da bi oni bili u svojstvu suizdavača. Turčinović također drži da bi za siguran uspjeh ovog projekta bilo dobro da se uz NZMH uključi i Globus kao treći suizdavač jer bi u javnosti mogli biti optuženi da se radi o nacionalno-kršćanskom

[1052] Tuđman 2011.c, zabilješka od 5. listopada 1988., 273.
[1053] Maletić 2019, 935.
[1054] Maletić 2019, 936.

projektu. Ovog puta Tuđman je stekao dojam da je došlo do neke promjene u KS-u, iako mu je ranije biskup Kokša rekao da nadbiskup Kuharić i on ne mogu utjecati na odluke liberalnih intelektualaca okupljenih u KS-u. Tragom ove nove inicijative, Tuđman se 7. studenog pojavljuje u prostorijama NZMH gdje su ga čekali direktorica Peakić-Mikuljan, Donat i Igor Zidić. Odmah na početku razgovora rečeno mu je da im je Dušan Bilandžić odbio poslati svoju recenziju za *Bespuća* jer je, prema njegovim riječima, donesena politička odluka protiv tiskanja. Bilandžić im je doslovce rekao: „Ako tiskate, možete zatvoriti poduzeće!".[1055] Ovakav rasplet je ozlojedio Peakić-Mikuljan, koja je ustvrdila da se ovdje sada ne radi samo o Tuđmanu, nego se stvara jedna nezdrava klima u cijelom društvu. Zbog toga se ona najavila na razgovor u CK SKH gdje bi je trebali primiti Celestin Sardelić i Mladen Žuvela. Vezano za Tuđmanov prijedlog o više suizdavača, ona je takav prijedlog podržala, predlažući kao suizdavača i izdavačku kuću Naprijed jer joj je na čelu jedan častan čovjek i Srbin, Jovan Mirić.[1056]

Na želeći da se stvari ponovo zakompliciraju, Tuđman ponovno odlazi do Pušeka u Globus kako bi konačno dogovorio i njihovo suizdavaštvo. Pušek mu je u razgovoru rekao da je Bilandžić član Savjeta Globus, ali svejedno nije želio napisati recenziju jer su mu u CK SKH rekli da u ovakvim okolnostima u državi ne dolazi u obzir da se Tuđmanovo ime iznosi u javnost. Pušek mu je povjerio kako je 1972., dok je još radio u izdavačkoj kući Zora, donesena odluka da se zabrani prodaja drugog izdanja Tuđmanove knjige *Rat protiv rata*, iako u Beogradu takvih zabrana nije bilo. Tuđmana je ova informacija začudila, jer je ta knjiga dobila prvu nagradu u JNA od generala Gošnjaka i Tita, pa je zaključio da je iza zabrane stajao Bakarić. Nakon razgovora s Pušekom, Tuđman je nazvao Peakić-Mikuljan, koja mu je ispričala kako ovi iz CK SKH-a još nisu pozvali iako se u više navrata bila najavila. Revoltiran time, Tuđman je rekao da ova situacija korespondira s aktualnom komemoracijom 50. obljetnice Kristalne noći kada su nacisti spalili knjige, a ovim odbijanjem tiskanja njegove knjige vrši se čin spaljivanja njegove knjige na političkim nevidljivim lomačama. Iz toga razloga Tuđman je upozorio Peakić-Mikuljan da ukoliko dođe do zabrane tiskanja *Bespuća*, da će u zemlji i inozemstvu javno objaviti imena svih osoba s kojima je dogovarao izdavanje knjige, od izdavačkih kuća do CK SKH-a. Želeći istaknuti svoje nezadovoljstvo, Tuđman postavlja pitanja tko su ti hrvatski inkvizitori koji su se obrušili na njega, dok u isto vrijeme Dedijeru plaćaju tiskanje knjige *Jasenovac i Vatikan*, te ju distribuiraju i prevode na strane jezike. „Na sve to Bilandžić i co. [company] mora imati 'čiste ruke' u otporu hegemonizmu i unitarizmu…".[1057]

[1055] Tuđman 2011.c, zabilješka od 7. studenog 1988., 277.
[1056] Tuđman 2011.c, 277.
[1057] Tuđman 2011.c, zabilješka od 10. studenog 1988., 278.

Nakon toga odgođen je zakazani savjet NZMH koji je konačno trebao donijeti odluku o *Bespućima*. U telefonskom razgovoru koji je Tuđman imao s Peakić-Mikuljan, ova mu je rekla da su ga odgodili jer su je pozvali iz Sardelićeva kabineta priopćivši joj da će je uskoro primiti na razgovor. U razgovoru je doznala da je Bilandžić Sardeliću govorio negativno o *Bespućima*, dakle sasvim suprotno od onog što je ranije njima govorio. Na koncu razgovora Tuđman joj je predložio da Sardeliću ponese njegovo pismo i poruku da će javno progovoriti o politici zabrane.[1058]

10.4. Iskorak iz dugogodišnje zabrane

Nakon niza razgovora između Kršćanske sadašnjosti, NZMH i Globusa, Tuđman je 12. prosinca 1988. u prostorijama KS-a na Marulićevu trgu konačno potpisao ugovor za *Bespuća*, koji je ispred suizdavača KS-a potpisao Josip Turčinović. Sada je preostalo da ga potpišu predstavnici Globusa i NZMH-a pa da se završi ova saga. I kada se činilo da je stvar nakon toliko mjeseci pregovora i odugovlačenja gotova, Pušek iz Globusa je odbio potpisati jer je želio da prije njih potpišu ovi iz NZMH. U međuvremenu je Peakić-Mikuljan završila u bolnici, pa je Tuđman u razgovoru s njezinim mužem doznao da je podvrgnuta operaciji koja uopće nije bezazlena. Nakon što se pojavio nesporazum između NZMH i KS-a jer se nisu mogli dogovoriti tko će biti izvršni izdavač, a to je značilo tko će biti odgovoran u slučaju ponovne hajke na knjigu, agonija oko knjige se nastavlja. Pokušavajući iznova pohvatati konce, Tuđman zapisuje kako su ga problemi oko *Bespuća* koštali više stresa i psihičkih napora nego samo pisanje. Nakon toga je Peakić-Mikuljan u Tuđmanovoj nazočnosti ponovo nazvala Sardelića u CK SKH, a ovaj joj rekao da se time bavi Žuvela, a da je on osobno (Sardelić) protiv tiskanja *Bespuća* „Iz 150 razloga".[1059] Ponukan ovakvim razvojem događaja u kojem nakladnici čekaju dopuštenje od političkog vrha, a hrvatski politički vrh i dalje je bio u svojoj šutnji i politici „čistih ruku", Tuđman 27. prosinca upućuje pismo adresirano na tri izdavačke kuće koje su trebale objaviti *Bespuća* i pismo za Celestina Sardelića kao jednog od neutjecajnih članova Predsjedništva CK SKH.[1060]

U pismu voditeljima izdavačkih kuća Peakić-Mikuljan, Turčinoviću i Pušeku, Tuđman se prisjetio kronologije pregovora koji su započeli 11. veljače 1988. između njega i direktorice

[1058] Tuđman 2011.c, zabilješka od 15. studenog 1988., 278.
[1059] Tuđman 2011.c, zabilješka od 28. prosinca 1988., 284.
[1060] Tuđman 2011.c, zabilješka od 28. prosinca 1988., 284

Peakić-Mikuljan, što nije bilo nimalo slučajno jer je on imao osobnih razloga izabrati Nakladni zavod MH za svog izdavača.[1061] U nastavku pisma Tuđman ponovo iznosi razloge koji su ga ponukali da nakon 17 godina neobjavljivanja izlazi u javnost s ovim svojim rukopisom. Nakon što je ukratko iznio probleme zbog kojih su u NZMH-u u više navrata morali prolongirati potpisivanje ugovora i novog prijedloga da se pristupi izdavanju knjige iza koje bi bila tri izdavača, Tuđman se osvrnuo i na probleme s recenzentima. Nakon što Bilandžić, sukladno ranijem dogovoru, nije dostavio svoju recenziju, Tuđman je kontaktirao uglednog pisca knjige *Povijest hrvatskog naroda* Trpimira Macana, urednika u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, koji se rado odazvao pozivu. Kronološki navevši sve susrete i tijek pregovora koji su svaki put zapeli zbog pritisaka odozgor, u smislu da su nakladnicima stizale prijeteće poruke u rezonu: „Ako budete tiskali Tuđmana, zatvorit će vam se tvrtke", ili kako „ne dolazi u obzir da se Tuđmanovo ime u ovakvim okolnostima javno promovira", Tuđman navodi da je od sva tri nakladnika dobio suglasnost. Turčinović mu je ispred KS-a poslao i pismenu potvrdu uredništva KS-a od 3. studenog 1988. godine. Dok je od Peakić-Mikuljan i Pušeka dobio usmenu potvrdu da su suglasni da njihove tvrtke budu suizdavači. I kada je Tuđman s Turčinovićem 12. prosinca 1988. potpisao ugovor koji su još trebali supotpisati i drugi, dogodila se nesuglasica oko već spomenutog pitanja o tome tko će biti izvršni izdavač, što je ponovo prolongiralo tiskanje i produžilo Tuđmanovu agoniju neizvjesnosti i odgađanja.[1062]

U završnom dijelu pisma Tuđman izražava uvjerenje da su imenovani svjesni kako je u njihovim rukama Tuđmanova intencija da konačno, na jedan argumentiran i studiozan način, u obliku *Bespuća* odgovori na tolike klevete i krivotvoritelje povijesnih činjenica, kao i kvazi znanstvene knjige „o povijesnoj krivnji i genocidnosti svakog hrvatstva: prije i poslije ustaškog pokreta, od Strossmayera do Stepinca, od Starčevića do Radića, i od Mačeka i Hebranga do Tita (…) s težištem na optužbama protiv Katoličke crkve, ali i zaključcima da su Hrvati ne samo počinili najveće zločine u povijesti čovječanstva, već i da su krivi za sva zla fašizma i komunizma na jugoslavenskom tlu".[1063] Na koncu pisma Tuđman nudi 7. siječanj 1989. kao krajnji datum do kada se predstavnici triju izdavačkih kuća trebaju izjasniti i donijeti

[1061] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti. Pismo Franje Tuđmana od 27. prosinca 1989. direktorima izdavačkih kuća NZMH, KS i Globusa. Također isto u: Tuđman 1995., Pismo direktorima izdavačkih kuća NZMH, KS i Globusa: Mariji Peakić-Mikuljan, Josipu Turčinoviću i Tomislavu Pušeku od 27. prosinca 1988., 682.
[1062] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti. Pismo Franje Tuđmana od 27. prosinca 1989, 2.
[1063] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti. Pismo Franje Tuđmana od 27. prosinca 1989, 3.

konačnu odluku glede tiskanja Tuđmanove knjige. U prilogu pisma Tuđman je priložio pismo koje je članu Predsjedništva CK SKH Celestinu Sardeliću napisano također 27. prosinca, kako bi i njega i izdavače doveo pred svršen čin.[1064]

Na samom početku pisma Tuđman bez imalo krzmanja piše kako ima naznaka da je Sardelić od nesuđenog Tuđmanova recenzenta Bilandžića dobio negativnu kritiku glede *Bespuća*, tj. da knjiga ne zaslužuje tiskanje. S obzirom da je to u suprotnosti od onog što je Bilandžić izjavio direktorici Peakić-Mikuljan, a prije toga i Tuđmanu, ona se u više navrata željela susresti sa Sardelićem, ali bez uspjeha. Iz potonjeg postoje jasne indicije da odlaganja i sprječavanja objave Tuđmanove knjige imaju svoju političku pozadinu. „Dotično Predsjedništvo CK SKH i po svom zaduženju u tom tijelu Vi osobno, molim Vas da s pažnjom pročitate priložena pisma, kao i ovo, pa da onda date svoj odgovor i direktorima navedenih izdavačkih kuća i meni osobno".[1065] U nastavku se Tuđman osvrće na teška iskušenja kroz koja je proteklih godina prolazio zbog svojih povijesnih spoznaja, ali zadržavanje starog načina obračuna s njim, ne videći kakve su korjenite društvene promjene koje se događaju u svijetu i u zemlji, krajnje je neodgovorno i kratkovidno. Prisjećajući se konflikta iz šezdesetih godina, kada se suprotstavio jasenovačkom mitu, kada je u više navrata objašnjavao tadašnjem političkom vodstvu koja je intencija manipulacije brojem jasenovačkih žrtava, tadašnji sekretar CK SKH Marijan Cvetković pred više osoba je rekao Tuđmanu kako su oni svjesni da je on u pravu glede Jasenovca, ali mu oni ne mogu dati političku potporu. Tuđman ističe da ovih dana postaje bjelodano kako je hrvatska politika „čistih ruku" još tamo do Rankovićeva doba dovela do paroksizma s crnim jasenovačkim mitom, koji je hrvatski narod doveo do paralize, a ide se čak dotle da je na metu tih snaga došlo sadašnje političko vodstvo u Hrvatskoj. Tuđman se osvrnuo na drugu stranu, tj. srpskog publicistu Dedijera, koji dobiva potporu u tiskanju knjiga u kojima se barata brojkama od preko milijun ubijenih Srba, a tijekom jedne od promocija svoje knjige na njemačkom jeziku, kada je bio upitan od novinara zbog čega su Tuđmanove i njegove brojke ubijenih u tolikoj koliziji, ovaj je odgovorio da on poštuje Tuđmana, koji je zbog svojih uvjerenja toliko pretrpio i završio u zatvoru, ali Tuđman je u javnosti iznosio brojku od 40 tisuća ubijenih, a tu „istu cifru izneo je i kardinal Kuharić… od svega 40 hiljada…".[1066]

[1064] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti. Pismo Franje Tuđmana od 27. prosinca 1989, 3.
[1065] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2. Pismo Franje Tuđmana Celestinu Sardeliću, članu Predsjedništva CK SKH, 27. prosinca 1988.
[1066] HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2. Pismo Franje Tuđmana Celestinu Sardeliću, 2.

Na koncu, Tuđman primjećuje kako je veliki broj znanstvenika i publicista odustao od bavljenja kontraverznim povijesnim temama, upravo iz razloga jer su vidjeli kako je Tuđman završio, a konzekvence istog su za njega itekako vidljive na svakom koraku. Zato Tuđman postavlja pitanje, kako je moguće da nakon svega CK SKH i dalje određuje tko će biti objavljen, a tko ne, ili još gore, da se upućuju prijetnje izdavačima da ih čeka otkaz i šikaniranje. Iz svih spomenutih činjenica Tuđman naglašava da Sardeliću stoji na raspolaganju ukoliko želi razgovarati s njim, jer on očekuje njegovo očitovanje kako bi mogao poduzeti daljnje korake, ali i upisati ga u svoju knjigu kao povijesno svjedočanstvo. Ovim činom Tuđman iznova pokazuje građansku hrabrost suprotstavivši se partijskoj diktaturi usprkos tolikim nedaćama koje je morao proći. Iako su mu zbog različitih pritisaka odustali recenzenti, Bilandžić je još ranije rekao kako je donesena politička odluka protiv tiskanja Bespuća,"[1067] sada su na red došli izdavači i prijetnje u maniri neostaljinističkih ideologa. Upravo će taj „neostaljinistički" narativ koji je dolazio iz Beograda biti najveća prijetnja i razlog raspada Jugoslavije, o čemu je govorio jedan od najbližih Tuđmanovih suradnika Vladimir Šeks, prepričavajući dio svog govora kojeg je održao u Europskom parlamentu koncem 1989. godine. [1068]

Nakon ovih pisama, stvari su se ponovo pokrenule u smislu da direktoricu Peakić-Mikuljan ponovno nisu primili u CK SKH, a Sardelić je javio da izdavaštvo spada u domenu njegovog kolege Mladena Žuvele i Predsjedništva CK SKH. Razočarana ovakvim neodgovornim ponašanjem političkog vrha, Peakić-Mikuljan je sazvala sjednicu Savjeta NZMH na kojoj se trebala donijeti odluka o Bespućima. Konačno, 31. siječnja 1989. godine, Tuđmanu poštom stiže Ugovor o izdavanju Bespuća, nakon više od godinu dana mukotrpnih pregovora i podmetanja. Uz ponovne pregovore o veličini naklade i postotku isplate za autora Tuđmana, izradu naslovnice koju je pripremio Alfred Pal, i lekture Vlatka Pavletića, činilo se da je ta priča konačno završena. Dana 16. ožujka uslijedio je još jedan dogovor u vezi knjige s Peakić-Mikuljan, Donatom i Pavletićem u kojem se komentirala recenzija od Šentije koji ju je napisao. U njoj se uglavnom pozitivno i pohvalno osvrnuo na sadržaj Bespuća uz nekoliko preporuka za mnoštvo arhaičnih riječi. Tuđman je ujedno prihvatio sugestiju da se skrati naslov knjige i ostaju Bespuća povijesne zbiljnosti, a izostavlja se prvotno „i himbenosti". Čekao se još potpis iz KS-a i Globusa, ali su oni i dalje oklijevali. Napokon, 11. travnja direktorica Peakić-Mikuljan obavještava Tuđmana da su od suizdavaštva odustali i KS i

[1067] Maletić 2019, 277.
[1068] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. prosinca 1989. Informacija br. 1724. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman, Šeks Vladimir – intervju za Australiju, 2.

Globus, ali da će NZMH samostalno tiskati knjigu.[1069] I konačno, 8. lipnja 1989. Tuđman dobiva potvrdu da će se promocija Bespuća održati 13. lipnja u DKH. Ne vjerujući još da je na koncu uspio, Tuđman u dnevniku piše da je ključno bilo to što je preko svojih pisama uspio pridobiti za potporu direktoricu Peakić-Mikuljan i politički mig od Sardelića. Cijelo ovo vrijeme Tuđmanove „bitke" na izlaženju knjige, također je trajao paralelni proces za izlazak Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) koju je Tuđman u međuvremenu osnovao, iz poluilegale, a o čemu će biti više riječi u nastavku ovoga rada. Stoga ne čudi Tuđmanova tvrdnja kako su HDZ i Bespuća sudbinski povezana u jednu te istu njegovu bitku za obranu Hrvatske u kojoj je često bio „bez ikakvih saveznika. Sam".[1070] Tuđman se prisjetio kako ga je još početkom veljače posjetio njegov odvjetnik Marić, koji mu je u ime skupine intelektualaca okupljenih oko njega, Ladana, Matkovića i drugih, predložio da prekine s pokretanjem HDZ-a dok se ne objave Bespuća. Kad je započeo sam proces tehničke izrade knjige i tiskanja, ponovno su se pojavile nepredvidive zapreke. Najprije su nastali problemi s riječkom tiskarom, potom u Vjesnikovoj, da bi na koncu posao preuzela tiskara Prosvjeta u Bjelovaru. No, opet su se pojavili problemi s predloškom korica i ovitkom knjige. Odjednom nastupa Boris Kreber, do tada nezamijećen i rezervirani zamjenik direktorice Peakić-Mikuljan, koji optužuje direktora Prosvjete zbog novonastalih problema. U pokušaju da razjasni novonastalu situaciju, Tuđman zove direktoricu Peakić-Mikuljan, koja to pravda tehničkim stvarima, navodeći da će promocija, sukladno dogovoru, biti zbog tehničkih poteškoća prolongirana sa 13. na 16. lipanj u prostorijama DKH-a. Na koncu, kad ih je Tuđman na neki način prisilio da odustanu od tobože tehničkih problema, konačno je 16. lipnja iz Bjelovara za Zagreb poslana pošiljka s tisuću prvih primjeraka Bespuća. I tek tada dolazi do neočekivanog i dramatičnog zaokreta: svi primjerci knjige morali su biti stavljeni pod ključ, te su kasnije vraćeni u skladište tiskare u Bjelovaru. U javnosti se ipak proširila vijest da je političkim nalogom zabranjen izlazak Bespuća upravo u najkritičnijem tjednu, kada su se lomila koplja vezana za osnivačku skupštinu HDZ-a (11. do 17. lipnja), u kojoj se vršio golemi pritisak na Tuđmana, izvana i iznutra, da do jeseni odgodi pokušaj osnivanja HDZ-a. Iako je Tuđman od ranije poznavao direktora tiskare Prosvjeta Miroslava Novaka, koji je bio izuzetno korektan i prijateljski nastrojen prema njemu, ni on mu nije mogao izdvojiti niti jednu knjigu, jer je čuo da će cjelokupna naklada ići na spaljivanje.[1071]

Ponovo se događa već poznati scenarij: zaplašeni pojedinci koji su Tuđmanu silno željeli pomoći lome se pred prijetnjama partijskih poslušnika zabrinutih za golu egzistenciju i

[1069] Tuđman 2011.c, zabilješka od 11. travnja 1989., 304.
[1070] Tuđman 2011.c, 309.
[1071] Tuđman 2011.c, 310.

budućnost svojih obitelji. U tako neočekivanom raspletu stvari, direktorica Peakić-Mikuljan odlazi na bolovanje, a nitko iz vodstva NZMH nije želio razgovarati s Tuđmanom. Suočen s takvim pritiscima, Tuđman pokušava pronaći pouzdane osobe koje bi pokušale provaliti u skladište i uzeti barem nekoliko knjiga, ali ni za takve stvari nije bilo kuraže. I onda, kad je situacija s HDZ-om došla do usijanja, a Tuđman već imao avionsku kartu za novu europsku turneju planiranu za 19. lipanj, prije odlaska na aerodrom, Tuđmanu javljaju Donat, koji ga uvjerava da ne zna pozadinu zabrane, ali da će sve provjeriti i osobno mu javiti. I taman prije odlaska na aerodrom, kako bi preuzeo rezerviranu kartu, Tuđmanu javljaju da je kombi s knjigama krenuo iz Bjelovara za Zagreb i da ga u 13 sati čekaju autorski primjerci. U skladištu NZMH u Miromarskoj ulici u Zagrebu Tuđmana dočekuju skladišni radnici ne krijući zadovoljstvo sretnim epilogom, očito upoznati s dramatičnim događanjima ranijih dana. Preporučili su Tuđmanu da podigne barem stotinjak knjiga jer su čuli da ipak neće dopustiti da knjiga ide u prodaju. Prva dva primjerka Bespuća Ankica Tuđman odnosi na Kaptol Kuhariću i Kokši, koji su još ranije izrazili sumnju da će se takvo nešto tiskati u Hrvatskoj. Idućeg dana, 20. lipnja, nakon što je stigao u Stockholm, Tuđmanu je Ankica javila da je knjiga ipak puštena u prodaju, ali po astronomski visokoj cijeni, što je, po Tuđmanu, smišljeni čin kako bi se spriječila masovnija prodaja i distribucija. Čim se u javnosti saznalo za tu iznenađujuću vijest da je u Zagrebu mogla biti objavljena takva knjiga, Tuđman je za iseljenike u Švicarskoj, gdje se nalazio na turneji, odmah naručio 100 knjiga, a za one u Švedskoj 150, koje je iz Zagreba avionskom poštom proslijedio Ćiri Grubišiću.[1072]

Nakon povratka s turneje po Švicarskoj i Švedskoj, te odlaska na more, vrativši se u Zagreb 4. kolovoza 1989. Tuđman odlazi u NZMH gdje zatiče zamjenika odsutne direktorice Peakić-Mikuljan, Krebera. Na Tuđmanov upit po čijem nalogu su zaplijenjene knjige i vraćene u Bjelovar nije želio odgovoriti. Nakon što je Tuđman zatražio 60 komada knjiga za koje bi sukladno ugovoru kao autor dobio 50% popust, Kreber se tomu suprotstavio tvrdeći da Tuđman nema pravo na autorski popust. Tuđman to doživljava kao ponovno iživljavanje nad njim i dobar indikator koga su doveli umjesto direktorice Peakić-Mikuljan. Na koncu nakon što je zatražio tumačenje ugovora od pravnog savjetnika u NZMH, ipak pristaju na 50% sniženje. Radnik koji je unosio knjige u Tuđmanov auto mu je usput rekao da svakodnevno dobivaju narudžbe za knjige, te on preporuča da se krene s drugim izdanjem. To potvrđuje i natpis u *Vjesniku* od 5. kolovoza gdje je Tuđmanova knjiga bila na prvom mjestu najtraženijih knjiga proteklog tjedna iz područja publicistike i znanosti, da bi već narednog tjedna Tuđman

[1072] Tuđman 2011.c, 310.

bio obavješten da knjiga više nema za kupit. Nakon višetjednih ponovnih pregovora i susreta sa članovima Poslovnog odbora NZMH, u pauzama između priprema za tiskanje *Glasnika HDZ-a* i razgovora s „raskolničkom" skupinom okupljenih oko braće Veselica, Tuđman se napokon 19. rujna susreće sa uredništvom NZMH s kojima dogovara tiskanje drugog izdanja *Bespuća.*[1073]

10.5. Udar na *Bespuća*

U pismu upućenom direktorici Nakladnog zavoda Matice hrvatske Mariji Peakić-Mikuljan od 21. studenog 1989., predsjednik Židovske općine u Zagrebu Slavko Goldstein, sa žaljenjem navodi kako prekidaju zajednički poslovni angažman, iako su bili izuzetno zadovoljni njihovom nedavnom suradnjom u vidu tiskanja knjige *Židovi u Dubrovniku*. Razlog ovako drastične odluke leži u tome što je njezina nakladnička kuća objavila knjigu Franje Tuđmana *Bespuća povijesne zbiljnosti*, o kojoj on iznosi niz skandaloznih navoda:

> „Na stranicama 316 do 320 te knjige autor sugerira da su Židovi u logoru smrti Jasenovac imali privilegirani položaj, te su 'uvelike' pomagali ustašama i u svojim rukama držali 'odabiranje, tj. izdvajanje zatočenika za likvidaciju, a dijelom čak i samu njenu provedbu'; da su Srbi stradavali ne samo od ustaša, nego i od Židova koji su 'uzimali inicijativu priprema i provociranja ne samo pojedinačnih nego i masovnih pokolja ne-židova, komunista, partizana i Srba'."[1074]

Goldstein u nastavku pojašnjava kako su potonji citati iz Tuđmanove knjige plod svjedočanstva dvojice bivših logoraša iz Jasenovca, od kojih se autor nigdje nije ogradio, dapače, Tuđman drži da je izjava koju je dao jedan od njih, V. Prnjatović, prilično uvjerljiva, pa čak i onaj dio u kojem Prnjatović govori kako „Židov ostaje Židov" bez obzira u kojim okolnostima se nalazio, u ovom slučaju u jasenovačkom logoru. Tu svjedok govori o privilegijama koje su u logoru imali Židovi, objašnjavajući to njihovom urođenom snalažljivošću i lukavstvom, a *autor Tuđman* dodaje samo sljedeću napomenu: „Ovaj Prnjatovićev sud odiše pretjeranošću, mogli bismo reći antisemitskim raspoloženjem, ali slično

[1073] Tuđman 2011.c, zabilješka od 19. rujna 1989., 326.
[1074] Pismo Slavka Goldsteina od 21. studenog 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan. HR-HDA-2090-Mariji Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti.

govore i neki drugi svjedoci."[1075] Tu Tuđman opisuje svjedočanstvo Ante Cilige, koji je također bio interniran u Jasenovcu te je u svom opisu boravka na više mjesta spomenuo privilegije koje su imali Židovi, ali po Goldsteinovim riječima, Tuđman nigdje ne napominje da je Ciliga „notorni antisemit". Goldstein doduše priznaje da je po svim logorima, pa tako i u Jasenovcu, postojao mali broj osoba koji su bili izgubljeni ili nemoralni, te su se dodvoravanjem i stavljanjem na raspolaganje upraviteljima logora pokušavali spasiti od smrti. Citirajući iskaz Tuđmanova svjedoka Pranjatovića koji „kaže da je za njegova boravka u Jasenovcu početkom 1942. bilo Židova '5-8 puta više nego Srba', pa su u toj proporciji bili i šefovi baraka i drugi pomagači logorskih vlasti". Također Pranjatović, kojega Tuđman citira, navodi kako je takvih privilegiranih za vrijeme njegova boravka bilo oko 25, a poslije njegova odlaska došla je nova skupina židovskih logoraša, pa Goldstein anticipira da ih je ponovo bilo 25, što znači ukupno 50 takvih osoba, „od ukupno oko 18.000 ubijenih Židova u Jasenovcu".[1076] Iz toga razloga Goldstein optužuje Tuđmana da ne piše o nekolicini Židova koji su u logoru sudjelovali u suradnji s ustašama, nego svjesno generalizira i pruža zaključak za sav židovski narod. Dajući jedan opći stav o Tuđmanovoj knjizi, Goldstein smatra kako pojedini dijelovi knjige prelaze važeće zakonske okvire, a uz to je knjiga prepuna „apodiktičkih tvrdnji" koje su često međusobno u koliziji. On posebno citira Tuđmanovu tezu da će ugroženi pojedinac, organizacija, narod, religija ili ideologija učiniti sve što je u njihovoj moći, ne prezajući uporabiti sva raspoloživa sredstva kako bi nadvladali protivnika, ako ga već ne mogu podrediti svome utjecaju. Komentirajući potonju misao, Goldstein u nastavku pisma navodi kako ovakva Tuđmanova formulacija kod njega izaziva jezu, jer se po takvoj logici mogu opravdati masovni zločini, što židovski narod odlučno odbacuje. Kroz cijelu knjigu Tuđman se suprotstavio negativnim optužbama i generalizacijama projiciranim na hrvatski narod, ali se bez imalo skrupula upustio u davanje subjektivnih sudova prema židovskom narodu, što je za Goldsteina neprihvatljivo. Iz tih razloga „Izvršni odbor Jevrejske općine u Zagrebu razmatrao je samo stranice 316 – 320 koje smatra dovoljnim argumentom za svoj krajnje nepovoljan odnos prema ovoj knjizi Dr Tuđmana, pa i prema izdavaču koji ju je bez ikakvih svojih ograda objavio".[1077] Poradi svega navedenog, navodi na koncu pisma Goldstein, izvršni je odbor „Jevrejske općine" u Zagrebu na sjednici od 14. studenog 1989. odlučio ovo pismo

[1075] Pismo Slavka Goldsteina od 21. studenog 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, 2.
[1076] Pismo Slavka Goldsteina od 21. studenog 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan. HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, 2..
[1077] Pismo Slavka Goldsteina od 21. studenog 1989. za Mariju Peakić-Mikuljan. HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, 3.

poslati Nakladnom zavodu Matice hrvatske, kao i široj javnosti koja o tome mora biti informirana.[1078]

Naravno, Tuđman se nakon tih i sličnih osvrta na njegovu knjigu, koji su izašli u javnosti – usprkos činjenici da je nekoliko tjedana bila najprodavanija knjiga – posebno osvrnuo na osvrte Maksa Erenrajha i Slavka Goldsteina, na koje je, prema njegovim riječima, morao odgovoriti zbog malicioznih navoda i šire javnosti, kako bi otklonio svaku nedoumicu. Tuđman se najprije osvrće na članak „Opravdanje genocida kao uvod u genocid. Jasenovac (Franjo Tuđman i Ernest Nolte)“, koji je objavljen u beogradskoj *Dugi* 28. listopada 1989. od autora Maksa Erenrajha. Ono što je Tuđmanu odmah upalo u oči jest činjenica da se iz samog članka jasno vidi da potonji autor nije pročitao Tuđmanovu knjigu, a usudio se docirati o tako ozbiljnoj temi kao što je genocid. Osim što nestručno i neznalački uspoređuje Nolteove navode s Tuđmanovim, on a priori samo u hrvatskoj povijesti vidi genocid „i to takav 'koji je u ovom stoleću po svojoj sadističkoj imaginaciji nadmašio sve masovne zločine', a nije bio samo jučer nego traje i danas“.[1079] Kako bi istaknuo svu tragiku Tuđmanova „zastranjenja“, jer se usudio revizionistički pristupiti stravičnim brojkama jasenovačkog logora, Erenrajh u članku posebno ističe kako Tuđman nije usamljen u svome revizionističkom pohodu. Naime, on ga uspoređuje s njemačkim povjesničarom Ernestom Nolteom, koji se također revizionistički očitovao o povijesti jednog genocida u svome pokušaju da se zaustavi sotonizacija Trećeg Reicha u preuveličavanju broja stradalih Židova tijekom Drugog svjetskog rata. „Prema Erenrajhu ispada [da] je Ernst Nolte – moj tobožnji uzor ili istomišljenik – jedini njemački povjesničar koji se suprotstavlja mitskoj prikazbi 'holokausta.“[1080] Ali, Erenrajh tu ne staje, nego, rabeći velikosrpske teze o genocidnosti hrvatskog naroda, svoj pamflet završava time kako se trenutno u Hrvatskoj, na svim razinama društva, nad manjinskim srpskim narodom, vodi: „Genocid sa usporenim dejstvom“. Tuđman izriče žaljenje ovakvim Erenrajhovim isključivim stavom, jer je javnosti poznat podatak da Srbi u Hrvatskoj imaju neuobičajeno velika prava i procentualno veliki utjecaj u svim sferama života u Hrvatskoj, s obzirom na njihov ukupni broj.[1081]

U nastavku pisma Tuđman se također osvrće na otvoreno pismo Slavka Goldsteina koje je objavljeno u Vjesnikovoj Panorami subotom pod naslovom „Uvredljivi sudovi o

[1078] Pismo Slavka Goldsteina od 21. studenog 1989., 4.
[1079] Tuđman 1995. Odgovor na Erenrajhov osvrt na Jasenovac i Goldsteinovo pismo o prekidu odnosa s Nakladnim zavodom Matice hrvatske zbog „Bespuća povijesne zbiljnosti“, poslan 21. prosinca 1989. zamjeniku glavnog urednika *Vjesnika* Mladenu Pleši, 688.
[1080] Tuđman 1995, 689.
[1081] Tuđman 1995, 691.

Židovima i židovstvu", s podnaslovom „U povodu nekih ocjena u Tuđmanovoj knjizi *Bespuća povijesne zbilje*".[1082] Tuđman izražava čuđenje što je u ime *Jevrejske općine Zagreb* (Tuđman rabi službeni naziv), Goldstein u otvorenom pismu javno priopćio prekid daljnje suradnje s NZMH jer su objavili Tuđmanovu knjigu *Bespuća*. Jamačno je i sam naslov Tuđmanove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti* smišljeno plasiran kako bi se i na taj način poslala poruka onima koji su se tih godina iz petnih žila trudili uvjeriti jugoslavensku javnost kako su hrvatski i srpski isti jezici, pa su kritike tadašnje hegemonistički usmjerene javnosti uz neprihvatljiv sadržaj Tuđmanove knjige često isticale i čudnovate riječi koje je rabio Tuđman.[1083]

Tako i na početku odgovora na Goldsteinovo pismo Tuđman citira više priručnika i rječnika kako bi Goldsteinu sugerirao da je u najmanju ruku nekorektno da se njihova zajednica u Hrvatskoj zove *Jevrejska*, jer po svim povijesno-lingvističkim uzusima u hrvatskom jeziku pravilno je pisati *Židovska općina*. Iz tog razloga Tuđman se pita zašto Goldstein i njegova židovska zajednica za svoj naziv rabe naziv koji je uobičajen u srpskom jeziku. „I to u doba napregnutih napora hrvatske inteligencije i cijele javnosti da obrani pravo na vlastiti jezik i na samosvojnu nacionalnu samobitnost i suverenost".[1084] Nakon toga Tuđman se želi pozabaviti mnoštvom predrasuda kojih je, po njemu, Goldsteinovo pismo prepuno, slično kao i prethodno pismo Erenrajha, a radi se o pristranim sudovima o počinjenim ratnim zločinima. Prije nego je prešao na meritum stvari, Tuđman postavlja retoričko pitanje zašto su predstavnici *Židovske općine* i Goldstein na sva zvona objavili prekid suradnje s NZMH, umjesto da stručnjaci i znanstvenici iz *Židovske općine* upute argumentiranu i poželjnu kritiku knjige, čime bi se potaknula rasprava koja je – ako je dobronamjerna i stručna – uvijek korisna za rast pojedinca i društva u cijelosti. Međutim, umjesto toga, događa se još jedan udar u kolektivnu svijest hrvatskog naroda kojem je planski smišljenim tezama o njegovoj genocidnosti i povijesnoj krivnji za sva zlodjela fašizma i komunizma, sada dodan još i antisemitizam. Zato Tuđman u svome odgovoru Goldsteinu želi jasno poručiti svima koji iz neznanja, predrasuda ili kojekakvih računica plasiraju u javnost teze o tobožnjem hrvatskom antisemitizmu, da je izgradnja suživota jedino moguća na temelju uzajamnog poštivanja povijesnih istina i suodgovornosti. Kada Goldstein obrazlaže ovakav nesvakidašnji potez javnog prekida suradnje s NZMH-om zbog tiskanja jedne knjige u kojoj je on od njezinih 505 stranica, pet izdvojio kao kontroverzne (od 316 do 320 stranice), treba vidjeti što je tu na stvari. Stoga se Tuđman pita što je s ostalih 500 stranica o kojima Goldstein ništa ne piše, svjestan

[1082] Tuđman 1995, 691. Goldstein umjesto zbiljnosti piše „zbilje" što mu Tuđman u pismu zamjera.
[1083] Tuđman 1995, 692.
[1084] Tuđman 1995, 692.

kako je na desetke stranica opisao svoje divljenje i pijetet prema tragičnoj sudbini židovskog naroda. Zato još više začuđuje njegova teza da je Tuđman, temeljem iskaza dvojice bivših logoraša, donio uvredljive zaključke za čitavi židovski narod. Kako se u knjizi Tuđman bavio židovskim pitanjima na stotinjak stranica, kroz koje je citirao stotinjak različitih osoba, pri čemu nema govora o nikakvim uvredama ili uvredljivom generaliziranju židovskog naroda. Među inim, Tuđman je naveo i dvojicu bivših logoraša, bosanskog Srbina Vojislava Prnjatovića i Antu Ciligu čije je izjave Tuđman uzeo s jasno izrečenom ogradom o njihovom sadržaju, što je Goldstein i sam inkognito spomenuo u svome pismu. Međutim, Tuđmana je začudilo Goldsteinovo omalovažavanje Cilige, jednog od prvih komunističkih aktivista i disidenata koji slovi za jednog od najuravnoteženijih marksističkih publicista. Zato Tuđmana iznenađuje Goldsteinova jednostrana tvrdnja da je Ciliga „notorni antisemit", izrečena bez imalo skrupule ili kakvog dokaza. Tuđman podsjeća Goldsteina da on u *Bespućima* na više mjesta citira Ciliginu knjigu *Sam kroz Europu* u kojoj nema nikakvog „notornog antisemitizma". „Da je htio pažljivo i nepristrano pročitati cijelu knjigu 'Bespuća', Goldstein bi morao spoznati da ja ne pravim nikakve razlike u prosudbama povijesne zbiljnosti moga hrvatskoga, ili židovskog, ili ikojeg naroda".[1085] Na koncu Tuđman uz apodiktički zaključak kako Goldstein nije imao nikakvih argumenata za izricanje onako paušalnih konstatacija o drugom narodu, pridodaje dobrohotni savjet da ovakav njegov potez prema najstarijoj kulturnoj ustanovi hrvatskog naroda, Matici hrvatskoj, nikako ne pridonosi boljem međusobnom uvažavanju i razumijevanju.[1086]

Odgovor na „prekid odnosa" Židovske općine Zagreb, potaknut objavljivanjem Tuđmanove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti*, uputila je 23. prosinca 1989. ispred NZMH direktorica Marija Peakić-Mikuljan, adresiran na *Vjesnik*.[1087] Osvrćući se na Goldsteinovo pismo „Uvredljivi sudovi o Židovima i židovstvu" objavljeno u Vjesnikovoj Panorami subotom, 25. studenog 1989., osoblje NZMH-a je u njemu prepoznalo prosvjed protiv pojedinih ideja i stavova koje je u svojoj knjizi iznio Tuđman, što je posve legitimno i uobičajeno u kulturnim i intelektualnim krugovima. Ono što uredničko vijeće NZMH-a nikako ne može prihvatiti je poistovjećivanje izdavačke kuće sa stavovima koje je jedan autor iznio u svojim rukopisima. Takva praksa iz nedavne prošlosti, koja je mogla imati krajnje negativne posljedice za autore i izdavače, po mišljenju Peakić-Mikuljan sada je iščezla, i sada

[1085] Tuđman 1995, 695.
[1086] Tuđman 1995, 695.
[1087] Pismo Marije Peakić-Mikuljan od 23. prosinca 1989. za Slavka Goldsteina. HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, kut. 2, plavi fascikl, Tuđmanova pisma, slučaj Bespuća i ostala vrijedna prepiska i dokumenti.

se svaki nesporazum, po njezinom dubokom uvjerenju, može riješiti dogovorima. Objavljena Tuđmanova knjiga ima svoje recenzente, te je prošla redovitu proceduru nakon koje je donijeta odluka Izdavačkog savjeta da Tuđmanov rukopis ima sve prerogative da bude objavljen. U nastavku je Peakić-Mikuljan ostavila kao mogućnost da neki dijelovi teksta *Bespuća* mogu djelomično biti sporni ili prilično izazovni, ali ono što se ne smije dovesti u pitanje je sloboda svakog izdavača objaviti knjige koje to zaslužuju. Zato Peakić-Mikuljan postavlja retoričko pitanje čemu služe te prozivke koje traže isprike i ograđivanje izdavača na svaku prijepornu knjigu, izražavajući svoje iznenađenje Goldsteinovom javnom prozivkom. Stoga ona očekuje argumentirana propitivanja znanstvenika i stručnjaka glede spornih dijelova knjige, držeći da je svaki drugačiji pristup nedobronamjeran i štetan. Na koncu autorica izražava žaljenje zbog donesene odluke židovske zajednice o prestanku suradnje s njihovom izdavačkom kućom, usprkos činjenici da su bili zadovoljni ranijim angažmanom, ali ipak drži krajnje neprimjerenim takav njihov postupak.[1088]

10.6. Početak demokracije u Hrvatskoj

Ustav SFRJ iz 1974. koji je dao vrlo široka prava tadašnjim socijalističkim republikama (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija) i pokrajinama (Kosovo i Vojvodina), zapravo je jugoslavensku federaciju preinačio u svojevrsnu konfederaciju. To je izazvalo frustraciju u Srbiji i stvorilo temelje za kasniji politički uspon Slobodana Miloševića. Nezadovoljni novim Ustavom, Srbi su već 1976. bezuspješno pokušali iznuditi njegovu promjenu, te su nastavili javne kampanje i dizanje tenzija. Političko nasilje Srbije, predvođene Slobodanom Miloševićem, dosegnut će svoj vrhunac početkom 1989. U svom „maršu kroz institucije“, kroz masovne skupove antibirokratske revolucije, srušili su u listopadu 1988. pokrajinsko vodstvo Vojvodine i zatim u studenom 1988. vodstvo Kosova, čime su se približili usvajanju promjene svog republičkog Ustava, odnosno prije svega ukidanju ustavnog prava veta koje su imale pokrajine. Rušenje starog i instaliranje novog vodstva 10. i 11. siječnja 1989. u Crnoj Gori ukazivalo je na šire ambicije Srbije u rekonfiguraciji zajedničke države. U tome su se poklopili i interesi Srbije i vrha komunističke JNA. Hrvatsko projugoslavensko partijsko vodstvo uglavnom je pasivno promatralo ove događaje, dok je pokušaj partijskog „hrvatskog kadra“ Stipe Šuvara da zaustavi Miloševića u SKJ propao.

[1088] Pismo Marije Peakić-Mikuljan od 23. prosinca 1989. za Slavka Goldsteina. HR-HDA-2090-Marija Peakić-Mikuljan, 2.

Nasuprot Sloveniji, koja je tijekom 1989. donijela niz odluka kojima je proširena republička samostalnost, početak procesa demokratizacije u Hrvatskoj u tom kontekstu bio je još uvijek dosta problematičan za moguće sudionike.[1089]

Nakon što su privremeno odustali od pisanja započete platforme u kojoj bi dali osvrt hrvatskih intelektualaca na aktualna zbivanja u SFRJ, Vlado i Marko Veselica su 18. siječnja 1989. kontaktirali Tuđmana u vezi zajedničkog dogovora „za izbor ljudi koji bi ušli u Inicijativni odbor za osnivanje Hrvatskog demokratskog saveza".[1090] U razgovoru su se usuglasili da u prvoj fazi pokretanja ove inicijative u Inicijativni odbor imenuju Zvonimira Šeparovića, Vladimira Marića, Vladu Gotovca i Adolfa Dragičevića. U širi krug bili bi uključeni Tomislav Ladan, Željko Olujić, Ivan Supek, Ante Matković, Ivo Padovan i Petar Šegedin, koji se zahvalio na članstvu u Inicijativnom odboru zbog lošeg zdravstvenog stanja. Dogovoreno je tko će preuzeti obvezu razgovora s navedenim osobama kako bi ih upoznao s ovom inicijativom, gdje je još spomenut i Zvonimir Komarica. Nakon što su se usuglasili oko početne inicijative, Tuđman je rekao da je on detaljno razradio sljedeću fazu u formiranju Hrvatskog demokratskog saveza uključivanjem 16 različitih grupacija koje bi popunio s oko 50 imena odabranih osoba. Uz Inicijativni odbor Tuđman je u nastavku nabrojao te grupacije, krenuvši od književnika, filozofa, ekonomista i sociologa, pravnika, povjesničara itd., te jedan zaseban akcionarski odbor koji bi se bavio isključivo ekonomskom politikom. Marko Veselica je dodao da su oni već imali sličnu ideju, te su u zajedničkom dogovoru odlučili formirati *Hrvatsko gospodarsko dioničko društvo* koje bi izradilo modul rješavanja „Hrvatske ekonomske situacije". Složivši se kako je zbog sveopćeg stanja u SFRJ nužno pokrenuti konkretne korake, dogovorili su se da se ponovo nađu 21. siječnja 1989. na „plješevičkom dobru" kod Ante Ledića. Sastanku bi trebali nazočiti braća Veselica, Hrvoje Šošić, Tomislav Ladan, braća Vladimir i Mladen Marić, Anto Matković, Juraj Kolarić, „a i Tuđman je obećao doći".[1091]

[1089] Marijan i Barić 2020, 16-18; 23-24; Mijatović 1999, 43-44.

[1090] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. siječnja 1989. Informacija br. 93. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Veselica Marko (OO), Veselica Vlado (OO) – inicijativa za osnivanje „Hrvatskog demokratskog saveza". Preko prislušnih uređaja postavljenih u Tuđmanovu stanu označenih kodnim imenom „Soča" zabilježen je transkript njihova razgovora.

[1091] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. siječnja 1989. Informacija br. 93, 3. Opsežna istraživanja o početcima višestranačja i ulozi HDZ-a objavio je Domagoj Knežević u svojoj doktorskoj disertaciji, a potom u knjizi *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom* tiskanoj 2000. godine. On citira jedan drugi dokument SDS-a u kojem se govori o rascjepu unutar navedenog inicijativnog kruga. SDS RSUP SRH, Cetar Zagreb, Strogo povjerljivo, Informacija 103, Predmet: Klasni neprijatelj – politička i druga aktivnost, Šošić Hrvoje (OO), Veselica Marko (OO), rascjep u užoj grupaciji koja je radila na formiranju Hrvatskog demokratskog saveza, 25.1. 1989. Vidi u: Knežević 2020, 33 (fusnota 46).

Plešivički sastanak bio je tajni susret skupine hrvatskih disidenata, intelektualaca i bivših političkih zatvorenika, održan 19. siječnja 1989., na kojem se razgovaralo o potrebi stvaranja jedne nacionalne političke organizacije u okviru tada još jednopartijskog sustava SFRJ. Sudionici ovog konspirativnog okupljanja bili su Franjo Tuđman, Marko Veselica, Vlado Veselica, Hrvoje Šošić, Ante Ledić, Juraj Kolarić, Ivan Gabelica, Tomislav Ladan i dr. Tu su se pokazale prve podjele koje će obilježiti tadašnju hrvatsku političku scenu: Tuđmanova „državotvorna" vizija u smislu osnivanja nacionalnog pokreta kroz koji bi bilo moguće implementirati u hrvatsku stvarnost njegovu ideju o „nacionalnom pomirenju" svih Hrvata (od bivših komunista do emigracije), kako bi se prevladale fatalne podjele nastale tijekom i nakon rata. Druga „antikomunistička" vizija, promicana od Marka Veselice, protivila se bilo kakvoj suradnji s bivšim komunistima. Tijekom sastanka bilo je otvoreno više tema, ali je ključna odluka bila da se pristupi osnivanju Inicijativnog kruga s ciljem pokretanja jednog demokratskog udruženja i kao svojevrsna najava višestranačja. Na sastanku je predloženo vodstvo Inicijativnog kruga, na čije čelo je izabran Tuđman, nakon što je to odbio Marko Veselica kako se ponovo ne bi našao na meti policije zbog ranije važeće zabrane javnih istupa, te Drago Stipac kao glavni tajnik.[1092]

Radi detalja glede formiranja Hrvatskog demokratskog saveza Stipac je 28. siječnja 1988. posjetio Tuđmana. Osvrćući se na 20. sjednicu CK SKJ Tuđman je ustvrdio kako još brže trebaju pristupiti formiranju jednog hrvatskog bloka jer se sada kao nikad prije mora čuti istinski hrvatski glas. Izrazivši nadu da JNA neće pogaziti AVNOJ-evske principe, Tuđman je rekao da se stanje u Hrvatskoj na svim poljima pokreće s mrtve točke, ilustrirajući to jučerašnjom skupštinom DKH na kojoj su se mogle čuti dotada u javnom prostoru neizgovorene stvari. Tuđman je pojasnio da se okupilo približno 150 intelektualaca od kojih je samo njih nekoliko bilo špijuni. SDS evidentira da je postignut zadivljujući konsenzus protiv „ukidanja odredbe o nazivu jezika u Ustavu SRH".[1093] Nakon toga, razgovor se poveo o raskolu koji se dogodio među pokretačima inicijative u formiranju Hrvatskog demokratskog saveza. Može se reći da je od samih početaka započeo antagonizam između Tuđmanove grupe i grupe predvođene braćom Veselica, koji su u više navrata pokušali provesti Tuđmanovu smjenu.[1094] Zato su Tuđman i Stipac odlučili samostalno nastaviti svoj rad pod Tuđmanovim

[1092] Opširnije o Plešivičkom sastanku i njegovom značenju u: Knežević 2020, 32-35.
[1093] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. siječnja 1989. (jamačno se radi o slučajnoj pogrešci ovoga datuma s obzirom da se iz informacija vidi da se radilo o veljači). Informacija br. 191. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Stipac Dragom (OO), 2.
[1094] Knežević 2020, 64-65.

vodstvom, koji je rekao kako sada moraju okupiti nove osobe i formirati inicijativni odbor. Na Stipčevo pitanje u vezi Ladana i Supeka, Tuđman je rekao da su to osobe koje neće govoriti kad treba i gdje bi trebalo, napomenuvši da mogu računati na Zvonimira Šeparovića. U vezi naziva Hrvatskog demokratskog saveza, Tuđman je rekao da bi trebalo razmisliti o nekom drugom imenu, da ne bi ispalo da imitiraju Slovence, napomenuvši da bi se mogli zvati *Hrvatski demokratski zbor*, ali o imenu i informacijama s kojima će izaći u javnost zasad treba podrobno razmisliti. Vrativši se na pitanje formiranja novog inicijativnog odbora u kojem više ne bi bila grupacija vezana za Marka Veselicu, Tuđman je zaključio kako trenutno mogu sigurno računati na Petra Šegedina, Vladimira Šeksa, Petra Selema, Dalibora Brozovića, Zvonimira Šeparovića te na koncu još na njih dvojicu. Potom su pokušali predložiti više imena iz svih slojeva društva s kojima bi trebalo stupiti u kontakt. Iz katoličkog miljea složili su se za Radovana Grgeca i Josipa Turčinovića, a na Stipčev prijedlog za Lava Znidarčića, Tuđman je rekao da on okolo hoda kao muha bez glave i nitko ga više ne uzima za ozbiljno. Tuđman je u nastavku rekao da bi iz liječničke struke pozvao Ivu Padovana i Antu Matkovića, a od odvjetnika Vladimira Marića. Usuglasili su se da iz književnih krugova pozovu Petra Skoka i Juru Kaštelana, pri čemu je Tuđman napomenuo da je već imao razgovor s Fabijanom Šovagovićem koji bi im se također mogao pridružiti. Tu su još nadodali Hrvoja Hitreca, Zvonimira Milčeca, Ranka Marinkovića i Zlatka Viteza. Tuđman se interesirao zna li Stipac nekoga tko je u kontaktu s Jakovom Sedlarom, koji radi dobre uratke i ima široku lepezu inozemnih poznanstava. Tuđman je također predložio da iz muslimanskog i srpskog korpusa također nekog imenuju, spomenuvši Šerifa Šehovića i Srećka Bijelića, napomenuvši na koncu da bi svakako trebalo porazgovarati i s Draženom Budišom, konstatiravši da Dušan Bilandžić ne dolazi u obzir. Na koncu su ponovo spomenuli Marka Veselicu za kojeg je Tuđman rekao da on i Šošić nemaju razrađene planove djelovanja, a to je preduvjet svega drugog. „Veselica ne shvaća da u svim strukturama ima ljudi koji žele 'da stvari krenu na bolje' i na te ljude treba računati“.[1095]

Dana 16. siječnja 1989. Tuđman je u razgovoru s neidentificiranim muškarcem razgovarao o pokušajima i prijetnjama nametanja velikosrpske hegemonije u cilju pretvaranja Jugoslavije u Veliku Srbiju. Na upit nepoznate osobe ako bi Srbi u Hrvatskoj započeli njezinu destabilizaciju, gdje bi se mogla pojaviti takva žarišta, spomenuvši stanje u Vukovaru, Tuđman se sa time složio, napomenuvši da i njemu već odavno „Vukovar smrdi na

[1095] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. siječnja 1989. Informacija br. 191, 5. Više o nacrtu prijedloga za pokretanje Hrvatskog demokratskog zbora u: Knežević 2020, 49. Tuđman također govori o tome u svome dnevniku: Tuđman 2011.c, 292.

štrajkove."[1096] Nakon dužeg vremena, Tuđmana je kontaktirao Danijel Ivin, koji je navratio do njega došavši iz inozemstva. Tuđman se interesirao za Ivinova brata Slavka Goldsteina, jer je čuo da sprema pokretanje časopisa. Ivin je odgovorio da je to sve u fazi priprema, zbog čega je „Goldstein u vezi toga bio kod Ćosić Dobrice u Beogradu, s kojim je i inače dobar, no za sad je od časopisa odustao".[1097] Na Tuđmanov upit što je s Mihajlom Mihajlovom, Ivin je odgovorio da je čuo da se Tuđman susreo s njime tijekom boravka u SAD-u, što je kod Tuđmana izazvalo čuđenje jer se to dogodilo u uskom krugu ljudi. Tijekom razgovora Ivina je zanimalo je li Tuđman imao prigodu pročitati Hebrangovo pismo koje je 1946. uputio Kardelju. Navodno mu je Bilandžić rekao za to pismo, ali mu je preporučio da se time ne bavi jer tako samo potkopava Tita. Ivin je rekao da se pismo nalazi u arhivu kod Bosnića (jamačno se radi o Konstantinu, iako se u dokumentu navodi „neidentificirani") koje je još uvijek dostupno. Čuvši za ovu informaciju, Tuđman je rekao da se on s Hebrangom bavi u svojoj novoj knjizi, jer mu je pozadina tog slučaja poznata, ali da za to pismo nije znao.[1098]

Kako bi iznijeli svoje mišljenje u vezi programa *Hrvatskog demokratskog zbora* kojeg je Tuđman još ranije bio napisao, Tuđmana su 8. veljače 1989. posjetili Drago Stipac, Marko Veselica, Stjepan Šešelj i Dražen Budiša. Odmah na početku razgovora Tuđman ih je informirao da su Šeparović, Marić i Ladan odbili ući u Inicijativni odbor. Nakon toga, nazočni su komentirali i iznosili svoje mišljenje vezano za Tuđmanov tekst, pri čemu su svi imali neke sugestije, sitne zamjerke i prijedloge. Stjepan Šešelj je rekao da je njemu Šeparović rekao da bi on ušao u odbor, ali mora sačekati do 23. veljače, kada se bira rektor, gdje on kotira kao glavni kandidat. Tuđman je na to odgovorio da on neće pristupiti napose ako bude izabran za rektora. Potom je Budiša govorio kako su on i Jozo Ivičević Bakulić još prije mjesec dana razgovarali o nužnosti osnivanja *Hrvatskog demokratskog saveza*, pri čemu su se složili kako u javnost trebaju izaći samo osobe koje nemaju dosje i nisu suđene, jer bi njihova nazočnost bila „crvena krpa" za medije i zainteresiranu javnost. Stoga su oni o tome razgovarali s više osoba koje su se složile s tom njihovom odlukom, tako da on predlaže da se većina takvih ne bi trebala isticati i djelovali bi iz drugog plana kao svojevrsni koordinatori. U nastavku je Budiša ispričao kako mu je Marko Veselica donio taj Tuđmanov tekst, ali kad je vidio imena osoba koje su ga potpisale, nije ga želio ni pročitati. Kasnije je saznao da ima pojedinaca koji su ranije stavili svoj potpis, ali se sada ne slažu s istim, navodeći kao primjer Franju Zenka. Zbog toga je Budiša

[1096] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. veljače 1989. Informacija br. 205. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari, 2.
[1097] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. veljače 1989. Informacija br. 245. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari, 2.
[1098] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 15. veljače 1989. Informacija br. 245, 3.

napisao svoj tekst, te je i druge osobe potaknuo da i oni napišu svoje tekstove, na što su se odazvali Neven Jurica i Franjo Zenko. Kada je Tuđman pokušao objasniti Budiši da mora uzeti u obzir i druga mišljenja, a ne držati da je samo njegovo ispravno, Budiša je odgovorio da to nije samo njegovo mišljenje, nego i njegovih istomišljenika, predavši Tuđmanu pismo od Zenka. Nakon što je pročitao pismo, Tuđman je izrazio mišljenje da je Zenko u više navrata bio kod njega i da ovi stavovi iz pisma totalno odudaraju od onoga o čemu su razgovarali. Pokušavajući naći racionalno rješenje za evidentnu zbrku i nesuglasice, Tuđman je istaknuo da moraju izaći u javnost s jednim hrvatskim gledištem koje će sadržavati sintezu i sve bitne sastavnice hrvatske politike, kako bi se mogli uključiti „od najradikalnijih do komunističkih i radićevskih."[1099] Nakon niza negativnih komentara, Tuđman je pojasnio kako komunističku baštinu nikako ne smiju odbaciti, jer je hrvatski narod preko komunističkog pokreta stao na stranu saveznika i ratnih pobjednika, a što je u današnjem svijetu izuzetno značajno. Budiša je ocijenio da je takav stav nužan ukoliko se hrvatski narod nađe u situaciji da će se morati oduprijeti velikosrpskoj ekspanziji, ali pitanje je kako će se kretati politički procesi u Jugoslaviji. Kao reakciju na ovo Budišino izlaganje, Tuđman je rekao da se Hrvatska sada upravo nalazi u takvoj situaciji, kada je od presudnog značaja da se moraju svi hrvatski misleći ljudi nužno homogenizirati kako bi mogli odgovoriti na takve izazove.[1100]

Nešto ranije, u Zagrebu je 2. veljače 1989. došlo do službenog osnivanja projugoslavenskog Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI)[1101] čime je prekinuta hrvatska politička šutnja. Međutim, paradoksalno je bilo što su osnivači isticali svoje integralno jugoslavništvo, što je izazvalo niz negativnih komentara kod Tuđmana koje je zapisao u dnevniku. Tako, u zapisima od 2. veljače, Tuđman nabraja osnivače UJDI-a, nazivajući ih „jugo-maglaši", u smislu da se slično okupljanje već ranije dogodilo u Zagrebu i Sarajevu 1919. godine s poznatim ciljevima i rezultatima. Zato je ta iluzija o jugoslavenstvu

[1099] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. veljače 1989. Informacija br. 253. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Stipac Drago (OO), Veselica Marko (OO), Budiša Dražen (OO), Šešelj Stjepan (POO) – komentari u vezi osnivanja Hrvatskog demokratskog zbora, 4.

[1100] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. veljače 1989. Informacija br. 253. Interesantno da se kao izvor informacija za ovo izvješće nakon dužeg vremena ponovo navodi suradnik „Rade". O tome također u: Knežević 2020, 49-50.

[1101] Predsjednik UJDI-a bio je Branko Horvat, a direktor Žarko Puhovski. Od članova odbora poznatiju su bili Milan Kangrga, Vesna Pešić, Koča Popović, Milorad Pupovac, Rudi Supek, Predrag Matvejević, Dubravka Ugrešić, Nenad Zakošek i Tomislav Reškovac poznat kao jedan od autora programa stranke Možemo.

potaknula Tuđmana da žurno napiše „Nacrt prijedloga za pokretanje *Hrvatskog demokratskog zbora*“.[1102]

U međuvremenu se nastavljaju inicijative Slavka Goldsteina i njegovog brata Danijela Ivina, koji su posjetili Tuđmana 15. veljače 1989. kako bi iznašli modul zajedničkog djelovanja Tuđmanove i Goldsteinove skupine, koja će kasnije pod njegovim vodstvom osnovati HSLS. Naime, Goldstein je iznio svoje viđenje daljnjih aktivnosti glede ove inicijative u vezi suradnje ili njihova spajanja i zajedničkog nastupa. Prije svega, Tuđman bi trebao pročitati njihov programski sažetak, a vezano za Inicijativni odbor, Goldstein drži da u njemu ne bi trebali biti sudionici „maspoka“, nego bi u njemu trebalo biti desetak mlađih osoba „koji bi se proglasili za Inicijativni odbor, obznanili to javnosti i sazvali konstituirajuću sjednicu sa Statutom“.[1103] Goldstein je još pripomenuo da bi u Inicijativni odbor trebalo staviti Brunu Popovića i Božu Kovačevića, zato što su Srbi, obrazloživši da Srbi ne bi dominirali, ali bi bila barem dvojica, te par „maspokovaca“, primjerice Vladu Gotovca, s kojim je Goldstein bio najprisnije povezan. Na to se nadovezao Ivin, ustvrdivši kako bi dvije različite političke struje naštetile i oslabile hrvatski interes, sa čime se Goldstein složio. Na koncu je Goldstein ponovo istaknuo da bi ulaskom većeg broja osoba koje su suđene tijekom studentskih nemira veoma naštetilo cijeloj toj inicijativi. Na Tuđmanovu opasku da mu je to jamačno Šeparović sugerirao, Goldstein je zanijekao, ustvrdivši da je to stav velike većine osoba iz njegova kruga. Zato Goldstein predlaže da se oni pridruže njegovom socijaldemokratskom pokretu jer im je Tuđman poželjan, a Šegedin još poželjniji partner. „Tuđman se na ovo jako uzrujao i naglasio: 'Ako je na toj crti, onda se više ne moramo sastajati“.[1104] Nadodavši da se na ovakav način ne može dogovarati u smislu ultimativnog traženja da se prihvate Goldsteinovi uvjeti, nakon ove Tuđmanove reakcije Goldstein se ispričao, rekavši da je malo pregrubo sročio svoju ponudu, predloživši da se ponovo nađu i nastave razgovore. Nije slučajno što je Slavko Goldstein stigao u pratnji svoga brata Daniela Ivina, koji je s Tuđmanom imao dugo poznanstvo još od zajedničkog rada u IHRPH-u. Iako je slovio za principijelnog intelektualca s pedigreom sudjelovanja u partizanskom pokretu, Goldstein ovdje očito taktizira s namjerom uvezivanja Tuđmana u jednu zajedničku shemu, uz izravnu sugestiju kako bi se svi ranije osuđivani kandidati za neke političke opcije trebali maknuti, jer time opterećuju demokratska gibanja. Tuđman na takve inicijative gleda kao na zakulisne akcije protiv HDZ-a koje su organizirane

[1102] Tuđman 2011.c, 292.
[1103] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1989. Informacija br. 327. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Goldstein Slavko (OO), Ivin Danijel (OO) – aktivnosti oko osnivanja Hrvatskog demokratskog saveza, 2.
[1104] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. veljače 1989. Informacija br. 327, 3.

preko braće Goldstein-Ivin, koje su imale za cilj stvaranje zajedničkog koordinacijskog odbora koji je trebao predstavljati sve njih iz oporbe. Tuđman navodi da se suprotstavio „tim pokušajima da nas obrlate i dakako kompromitiraju“.[1105]

Također je druga grupacija oko Marka Veselice došla kod Tuđmana 17. veljače 1989. u vezi zajedničke inicijative „osnivanja Hrvatskog demokratskog zbora (zajednice) (HDZ)…“.[1106] U pratnji Veselice bio je odvjetnik Petar Šale, te su na početku razgovora priopćili Tuđmanu da su u dogovoru s Dragom Stipcem uredili da se Inicijativni odbor sastane 22. veljače u dvorani Hrvatskog katoličkog društva Ćirila i Metoda, a 28. veljače u prostorijama DKH. Tuđman se nije složio s okupljanjem u jednoj crkvenoj prostoriji jer bi im u ovom trenutku samo naštetile takve etikete. Na to je reagirao Petar Šale, koji je Tuđmanu prigovorio zašto je u prijedlogu programa HDZ-a u više navrata spomenuo AVNOJ, Tita i SKH, što je za njih apsolutno nepotrebno i neprihvatljivo. Zato je stav njihove grupe da se sastane zajednička „predinicijativna skupina“, koja će o tom raspraviti. Na to je Tuđman pojasnio kako je, između ostalog, nužno spominjanje AVNOJ-a i ostalih socijalističkih tekovina jer se hrvatski narod po njima svrstao u slobodni svijet, što su povijesne činjenice od kojih ne treba bježati. Tuđman je također dodao da su njegov nacrt pročitale razne društvene skupine i gotovo se jednoglasno izrazile pozitivno o tekstu. Nakon što su mu Šale i Veselica ponovno prigovorili da on samoinicijativno donosi odluke i rješava stvari, Tuđman je „ironično upitao tko im brani da i oni nešto urade samoinicijativno, te je predložio Šali da se njegova grupa sastane, napiše svoje primjedbe i što prije im dostavi“.[1107] Na koncu je Veselica pitao Tuđmana ima li smisla razgovarati sa Čičkom i Gotovcem, na što je Tuđman rekao da je Čičkovo ponašanje „neuravnoteženo“, a da ni njemu nikako nije jasno što Gotovac smjera, izrazivši skepsu glede njegova pridruživanja njihovoj inicijativi jer se pridružio Goldsteinu.[1108]

Ne davši se pokolebati, Tuđman nastavlja inicijativu da se sastanak Inicijativnog odbora održi 28. veljače na tribini DKH-a. S time u vezi, Tuđman je nazvao Šimu Balena zamolivši ga da toga dana obvezno dođe, na što je Balen rekao da je prilično star i bolestan, ali da će se potruditi svakako doći, a ako osjeti potrebu, i obratiti se okupljenima.[1109]

[1105] Tuđman 2011.c, zabilješka od 31. prosinca 1989., 337.
[1106] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 347. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti u vezi osnivanja Hrvatskog zbora (zajednice). Opširnije o sukobu HDZ-a i članova Veseličine frakcije u: Knežević 2020, 148-149.
[1107] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 347.
[1108] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 347, 2.
[1109] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 347, 3.

Dana 19. veljače 1989. Tuđmana je ponovno nazvao Slavko Goldstein, koji je ispričao kako je kontaktirao s velikim brojem ljudi kojima je dao na čitanje njegov „Nacrt prijedloga za osnivanje HDZ-a", od kojih se velika većina pozitivno izrazila, uz nekoliko nedoumica i prigovora. Radilo se o tome da je, po mišljenju dijela čitatelja, s jedne strane u tekstu ostalo previše socijalizma, a s druge premalo. Također je istaknuto više zamjerki na sam naziv, „na što je Tuđman rekao da su promijenili naziv Hrvatski demokratski zbor u Hrvatska demokratska zajednica".[1110] U nastavku razgovora Goldstein je govorio o tome kako je u tom trenutku najvažnije organizirati osnivačku skupštinu na kojoj će se svi potpisati. Nakon toga zapisnik s osnivačke skupštine i Statut stranke trebaju biti poslani policiji. Goldstein je smatrao da u Inicijativnom odboru ne bi smjele biti osobe koje su bile kažnjavane, jer će neodlučno hrvatsko rukovodstvo u takvoj političkoj situaciji prolongirati registraciju stranke. I u slučaju da dobiju suglasnost za javno djelovanje, držao je da će njihova djelatnost biti znatno ograničena i da neće moći izaći na izbore. Tuđman se s tim procjenama nije složio. Upitao je Goldsteina jesu li se usuglasili glede njegova prijedloga da njihove dvije inicijative izađu s jednom zajedničkom platformom, pritom mu pokazujući dorađeni i prepravljeni Nacrt programa HDZ-a. Goldstein je uzeo materijale na čitanje, predloživši na koncu „da bi bilo dobro da se načini jedna socijaldemokratska grupa, koju socijalistički savez ne bi mogao odbiti".[1111]

Suradnik SDS-a kodnog imena „Luj" dostavio je 23. veljače svoja saznanja u vezi s razgovorom koji su on i novinar *Vjesnika* Krešimir Fijačko vodili s Tuđmanom.[1112] Suradnik „Luj" naveo je da je Tuđman govorio o osnivanju HDZ-a, pripisujući sebi glavnu ulogu u toj inicijativi. Tuđman je najviše isticao potrebu pokretanja jednoga tjednika u kojem bi se artikulirali stavovi stranke i afirmirala njezina prisutnost u javnosti. Predložio je da se tjednik zove *Obzor*, te je zamolio suradnika „Luja" da mu do 28. veljače izradi elaborat ekonomske i

[1110] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 348. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Goldstein Slavko (OO) – daljnji planovi u vezi osnivanja Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), 2. U svojim zapisima Ankica Tuđman navodi da je ona sugerirala Tuđmanu kako je naziv „zbor" previše krut i da bi ga promijenila. Kasnije je Tuđman, zajedno s drugim članovima Inicijativnog kruga, donio odluku da se umjesto „zbora" stranka nazove Hrvatska demokratska zajednica, što prema Ankičinim riječima pokazuje koliko je polagao nadu u zajedništvo hrvatskog naroda. A. Tuđman 2006, 368; Mijatović 1999, 46. Juraj Kolarić pak svjedoči da su se oko imena buduće stranke prepirali s Tuđmanom već tijekom Plešivičkog sastanka 19.1.1989. Knežević 2020, 33.

[1111] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. veljače 1989. Informacija br. 348, 3.

[1112] U svome dnevniku Tuđman također bilježi ovaj posjet navodeći detalje razgovora s novinarom Krešom Fijačkom i Krunom Šutom koji je očito suradnik „Luj". Tuđman 2011.b, 294. Treba istaknuti da je novinar Fijačko dugi niz godina također bio pod obradom SDS-a čiji dosje broj 249495 se nalazi u fondu SDS-a.

financijske konstrukcije planiranoga tjednika, s kojom će upoznati širi auditorij u Društvu književnika Hrvatske.[1113] Na koncu su se dogovorili da bi format tjednika bio sličan *Večernjem listu*, opsega oko 30 stranica, s tiražom od 100 do 150 tisuća primjeraka. U vezi s pripremama za predstojeći Inicijativni skup u DKH-u 28. veljače, Tuđmana su posjetili Stipac i Dubravko Horvatić. Nakon što su prokomentirali nove srpske provokacije i napetosti na Kosovu koje su izravna reakcija na Miloševićevu politiku, Stipac se osvrnuo na planirani skup HDZ-a. Na njegovu informaciju da je pozivnice uputio Savki Dabčević-Kučar, Miki Tripalu, Ivanu Šiblu i Janku Bobetku, Tuđman je objasnio da oni jamačno neće doći. Prokomentiravši uzvanike iz crkvenih redova, Kuharića, Kokšu, Kustića i Turčinovića, Horvatić je pročitao sudionike tribine: „Balen Šime (OK), Brozović Dalibor [suradnik „Forum"], Donat Branimir (OK), Gabelica Ivan (OO), Gamulin Grga (OO), Grgec Radovan (OK), Hitrec Hrvoje, Horvatić Dubravko, Jurica Neven (POO), Matković Anto (POO), Potočanec Josip (OK), Stipac Drago, Šeks Vladimir, Šegedin Petar (OO), Šešelj Stipan (POO), i Tuđman Franjo".[1114] Tuđman je potom govorio o potrebi angažiranja redara, potom je objasnio da neće on otvoriti skup nego moderator Stjepan Čuić, a on će zatim pročitati uvodni tekst. Potom je Tuđman govorio kako je sa svih strana bilo miniranja skupa, spomenuo je Šeparovića koji je digao viku zato što je bio na njihovu popisu i dr. Na koncu razgovora Tuđman je zaključio da će odmah nakon Inicijativnog skupa, ukoliko bude pozitivnih odjeka s ovoga skupa u DKH-u, organizirati osnivačku skupštinu u dvorani Cibone ili nekom sličnom prostoru.[1115]

U isto vrijeme politička se situacija u Jugoslaviji danomice radikalizirala. Tako su diljem Srbije 28. veljače 1989. održani masovni mitinzi na kojima je dana podrška odluci srbijanskog rukovodstva da se na Kosovu uvede izvanredno stanje. U Hrvatskoj se u Kninu također održao miting čiji je neposredni povod bila reakcija na priopćenje vodstva Slovenije i Hrvatske protiv represivnih mjera na Kosovu. „Prosvjednici su podržali srbijansku silu protiv kosovskih Albanaca, osudili napade na Miloševića…"[1116] te zatražili smjenu općinskog rukovodstva, optuživši Zagreb da radi intrige protiv srpskog naroda. Istog dana, 28. veljače, Tuđman je održao predstavljanje Prednacrta programskih osnova Hrvatske demokratske

[1113] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. ožujka 1989. Informacija br. 372, 2. Na koncu se u napomeni donosi informacija da je „Luj" dobio instrukcije da sa materijalima koje spremi za Tuđmana upozna SDS.
[1114] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. ožujka 1989. Informacija br. 422. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Stipac Drago (OO), Horvatić Dubravko (OO) – dogovor u vezi inicijativnog skupa u DKH za osnivanje Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), 2.
[1115] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 7. ožujka 1989. Informacija br. 422, 3.
[1116] Marijan 2017, 143-144.

zajednice u DKH-u, istaknuvši nužnost hrvatskoga puta k samoopredjeljenju, javno se založivši za prekid monopola Saveza komunista, uvođenje višestranačja, slobodu medija, demokraciju i poštivanje ljudskih prava. Nedugo nakon toga OJT u Zagrebu pokrenulo je prekršajni postupak protiv Tuđmana jer mu je navodno još trajala zabrana javnog djelovanja.[1117] Kako je već rečeno, tog 28. veljače 1989. na tribini u DKH-u u Zagrebu predstavljen je „Prednacrt programske osnove Hrvatske demokratske zajednice", koji je svojom hrvatskom usmjerenošću bio jasan odgovor na ponovno nuđenje jugoslavenske sinteze ili popuštanja politici Srbije. Autor Prednacrta, Franjo Tuđman, održao je uvodnu i završnu riječ, dok su kao izlagači još sudjelovali Dubravko Horvatić, Neven Jurica, Drago Stipac, Ante Korljan, Vladimir Šeks, Dalibor Brozović, Stjepan Šešelj, Ivan Gabelica i Hrvoje Hitrec. Na tribini su bili i gosti iz pokrenutih slovenskih demokratskih udruženja Branko Hofman, Tone Remc i France Tomšič. Bila je to ujedno i najava skorog osnivanja HDZ-a. U tjednima koji su prethodili tribini, Tuđman je svoj programski Prednacrt dao na uvid brojnim uglednim ljudima iz društvenog i kulturnog života, ali i brojnim disidentima sličnih sudbina. Nakon što je dobio širu potporu i dogovorio da ova inicijativa dobije ime Hrvatska demokratska zajednica, uz pomoć vodstva DKH-a krenuo je s organizacijom tribine, koja je na kraju polučila veliko zanimanje hrvatske javnosti, ali i snažne napade režima i režimskih medija.[1118]

Dana 1. ožujka 1989. Tuđmana je iz Beograda nazvao nepoznati muškarac. Naveo je da ne želi otkriti svoje ime, ali da za Tuđmana ima važnu informaciju i dobronamjerno upozorenje. Rekavši kako nije pristalica trenutačne politike „pravoslavnog nacionalizma" koju provodi Slobodan Milošević, neidentificirani muškarac upozorio je Tuđmana da je u planu da u Hrvatskoj ubrzo započnu mitinzi, po uzoru na nedavni miting u Beogradu, te da je to saznao u razgovoru s jednim od glavnih organizatora, Miroslavom Šolevićem. „Prema njegovim riječima, Šolević tvrdi da u svakom mjestu u Hrvatskoj ima odbor izučen za ove akcije i da će akcije otpočeti, te da nema nikakve mogućnosti da se to ne sprovede u djelo".[1119] Nepoznati muškarac u nastavku je rekao da se ovo može spriječiti jedino ako se održavanje mitinga u Kninu na vrijeme spriječi, držeći se zakona i Ustava. U protivnom, ako stvari eskaliraju, na taj

[1117] Marijan 2017, 155.
[1118] Knežević 2020, 50-55.
[1119] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 445. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari aktualne društveno-političke situacije, 2.

način će nastati „četvrta Jugoslavija".[1120] Na ove njegove riječi Tuđman je rekao da situacija danomice postaje sve iracionalnija, pri čemu se odnosi između dvaju naroda stalno pogoršavaju. Nepoznati muškarac situaciju u Jugoslaviji usporedio je s onom iz 1933., kada se pojavio Hitler, pri čemu je javnost ignorirala njegove postupke, a on je korak po korak osvajao sva područja društvenog života, a potom i Europu. Komentirajući atmosferu na posljednjem mitingu u Beogradu, nepoznati muškarac rekao je da je to bila „ulična masa koja je ličila na SS odrede".[1121]

Novinar Gojko Borić s radija *Deutsche Welle* iz Kölna nazvao je 1. ožujka 1989. Tuđmana, zamolivši ga da prokomentira vijest koju je objavila agencija Reuters o osnivanju HDZ-a u Zagrebu. Tuđman mu je objasnio da se radilo o pokretanju inicijalnog odbora HDZ-a te da će osnivačka skupština biti 2. travnja. Borić je pitao Tuđmana za intervju koji su dogovorili za idući dan. Nakon što je ponovno nazvao Tuđmana, 2. ožujka Borić je obavio intervju s njime, čiji je integralni dio prenio SDS u svome dopisu.[1122] Na početku Borić ističe da je jedna neovisna agencija objavila vijest da je Tuđman inicijator pokreta za osnivanje HDZ-a, te ga iz toga razloga zanima tko čini taj Inicijativni odbor i koji su njihovi planovi. Tuđman je rekao da je Inicijativni odbor sastavljen uglavnom od hrvatske inteligencije i drugih socijalnih skupina, nabrojivši, između ostalih, Šimu Balena, predratnog komunistu i aktivnog sudionika NOB-a, akademika Šegedina, profesore Brozovića i Gamulina te nekoliko mladih književnika poput Nevena Jurice, Stjepana Šešelja, Hrvoja Hitreca i drugih, te pravnika Vladimira Šeksa, liječnika Antu Matkovića i dr. Intencije i ciljevi koje su pred sebe stavili mogu se sažeti u nekoliko glavnih misli: svojim zalaganjem doprinijeti demokratskoj preobrazbi hrvatskoga društva, rješavanju sveopće krize kroz koju prolazi jugoslavensko društvo i iznalaženju demokratskih putova u preobrazbi društvene klime. Na novinarski upit o samoj naravi njihove inicijative Tuđman je odgovorio da trenutačno u Hrvatskoj postoji više različitih inicijativa, poput onih jugoslavenskog predznaka, potom socijalističke i liberalne, a namjera njihove inicijative iznesena je u samom nacrtu „gdje smo kazali da u tim sudbonosnim i

[1120] I u svome dnevniku Tuđman također spominje poziv „Beograđanina koji očekuje da mi zaustavimo fašizaciju". Tuđman 2011.c, zabilješka od 7. ožujka 1989., 298.
[1121] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 445, 3. Demonstracije pod imenom „mitinzi istine" koji su održavani tijekom 1988. i 1989. najprije u Srbiji, a onda i u drugim gradovima tadašnje SFRJ, organizirani su kao podrška politici Slobodana Miloševića u smislu ukidanja amandmana iz Ustava iz 1974. o pravu svake republike na samoodređenje i odcjepljenje i vraćanje na centralističko uređenje SFRJ. Spomenuti Miroslav Šolević bio je jedan od organizatora mitinga održanog na Kosovu Polju, 24. travnja 1987. koji se drži kao početak Miloševićeva uspona.
[1122] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 448. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – dao intervju za Radio „Deutsche Welle" (RDW), transkript razgovora na sedam stranica.

prijelomnim trenucima kad je kriza (…) u Jugoslaviji dostigla dramatične razmjere, kad se pokazalo i u svijetu da treba izlaz tražiti iz jednostranačkog monizma u demokratskom smislu i kad nam se s lijeva i s desna nameću kojekakve stare utopističke ideje…".[1123]

U takvim okolnostima HDZ želi biti izvoran i vjerodostojan promicatelj interesa hrvatskog naroda. Osvrnuvši se na Tuđmanovu izjavu „interese hrvatskog naroda", novinara Borića zanimalo je što je s interesima srpskog naroda, jer bi se njihova inicijativa, zasnovana isključivo na nacionalnoj bazi, mogla krivo tumačiti i dovesti do kolizije. Tuđman drži da sama činjenica da bi se u jugoslavenskoj zbilji jedna hrvatska opcija mogla smatrati nečim nenormalnim govori mnogo sama za sebe. Zato za njega nema ništa sporno u tome da jedna demokratska inicijativa u Hrvatskoj nosi takav naziv i zastupa interese hrvatskog naroda. „No time nismo željeli reći da želimo biti na nekakvim isključivim nacionalnim gledištima i da ne samo da naša vrata nisu zatvorena pripadnicima srpskog i ostalih naroda nego naprotiv mi smo u jednoj od točaka svoga nacrta kazali (…) o važnosti 'građanskih prava i sloboda svakog čovjeka…".[1124] U daljnjem tekstu nacrta Tuđman ističe dio u kojem se izriče protivljenje bilo kakvoj nacionalnoj isključivosti ili šovinističkoj nasrtljivosti. Dakle, Tuđman drži da je, uz sve rečeno, važno istaknuti da će njihova inicijativa čuvati tekovine hrvatske baštine počevši od preporodnog pokreta, preko političke doktrine Ante Starčevića i Stjepana Radića, pa sve do pozitivne ostavštine hrvatske ljevice i socijalističkog društva. Na koncu je Borića zanimalo koji su sljedeći potezi koje će ova inicijativa poduzeti. Tuđman je rekao da su u tijeku pripreme skupštine u kojoj će pokušati sagledati mogućnosti daljnjeg angažmana s obzirom na zadane okvire u sklopu Socijalističkog saveza kako bi mogli zadobiti potrebni legitimitet. Ako ne bude moguće višestranačje, onda će HDZ pokušati svojim djelovanjem pokrenuti nužne promjene prelaska iz monopola Saveza komunista u pluralističko višestranačje.[1125]

Sukobi vodstva Srbije s protivnicima njihove politike dodatno su se počeli usložnjavati. Započeli su carinski rat sa Slovenijom 1. ožujka, da bi zatim uspjeli pridobiti Predsjedništvo SFRJ da donese odluku o uvođenju izvanrednih mjera na Kosovu. Uhićeno je potom i kosovsko vodstvo predvođeno Azemom Vlasijem zbog podrške albanskim rudarima koji su danima prosvjedovali zbog oduzimanja kosovske autonomije.[1126]

[1123] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 448, 2.
[1124] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 448, 5.
[1125] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 13. ožujka 1989. Informacija br. 448, 7.
[1126] Knežević 2020, 25-26; Manolić 2016, 210-212.

U takvom političkom ozračju, 3. ožujka 1989., Tuđmana su posjetili Drago Stipac i Marko Veselica, koji su govorili o dojmovima i reakcijama s inicijativnog skupa HDZ-a koji se održao 28. veljače 1989. u prostorijama DKH-a. Posebno su prokomentirali negativne napise u beogradskim tiskovinama, koji su ovaj događaj uspoređivali s nacionalističkim ispadima iz 1971. godine. Dotaknuvši se aktualne situacije u Jugoslaviji, sva trojica složila su se kako su se većinska mjesta sa srpskim stanovništvom u Hrvatskoj opredijelila za Miloševića. U tom su kontekstu opisali i mitinge koji su se redom održavali u Drvaru, Gornjem Lapcu, Kninu i Bosanskom Petrovcu, opisavši ih kao „Miloševićevu eskalaciju" koja se očito neće zaustaviti, jer se najavljuju novi mitinzi čak i u Ljubljani. Zaključili su kako se Milošević neće zaustaviti, potkrijepivši to i informacijama o uhićenju lidera kosovskih Albanaca Azema Vlasija. „Što se tiče sastava ekipe za izradu Statuta HDZ, Tuđman o tome uopće nije želio razgovarati, istaknuvši da je to njegova briga, da je sa Šeks Vladimirom dogovorio da on (Šeks) napravi nacrt Statuta, te će se nakon toga više njih sastati i detaljno ga razraditi".[1127]

Tih dana Tuđmana je ponovno posjetio Danijel Ivin, prenijevši mu poruku od brata Slavka Goldsteina, koji je poručio kako su oni otvoreni za zajednički nastup njihova Hrvatskog socijal-liberalnog saveza (HSLS) i HDZ-a, ali se tome izričito protivio Vlado Gotovac. Ivin je također obavijestio Tuđmana da će oni ubrzo imati skupštinu HSLS-a, nakon koje će formirati Inicijativni odbor te će na koncu dogovoriti prijam u Socijalistički savez kako bi zadobili potrebni legitimitet. Izrazivši čuđenje zbog takvih Gotovčevih stavova, Tuđman je rekao Ivinu da poruči Goldsteinu kako on razumije njegove „menadžerske ambicije" sublimirane u njihovoj ponudi da im se Tuđman pridruži. Međutim, Tuđman drži da je od samih početaka „akcija HSLS-a u cjelini bila diverzija u odnosu na HDZ."[1128] Istoga dana Tuđmana je nazvao novinar sa švedske televizije, Tonči Percan, koji je tražio da mu odgovori na pitanja zašto je pokrenuo HDZ i neće li taj njihov potez dodatno opteretiti ionako tešku situaciju u SFRJ. Tuđman mu je odgovorio da je toga dana u 15.30 sati na *Radio Kölnu* emisija u kojoj će biti emitiran iscrpni intervju s njim, u kojem je odgovorio i na ova njegova pitanja, pa ako mu nakon toga nešto ne bude jasno, može ga ponovno nazvati.[1129]

[1127] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. ožujka 1989. Informacija br. 498. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Veselica Marko (OO), Stipac Drago (OO), Anto Kovačević – komentari inicijativnog skupa HDZ-a, 3.
[1128] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. ožujka 1989. Informacija br. 499. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – stavovi i komentari u vezi HDZ-a, 2.
[1129] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. ožujka 1989. Informacija br. 499, 2.

Nakon predstavljanja inicijative HDZ-a u DKH-u, sljedeći korak bio je uskladiti početak rada s važećom zakonskom regulativom, odnosno početak rada kroz SSRN. Dana 7. ožujka 1989. Tuđman je imao razgovor sa Šeksom vezano uz odlazak predstavnika HDZ-a na prijam u SSRN Hrvatske i o inicijalnom sastanku HSLS-a koji se održao 2. ožujka 1989. godine.[1130] Razgovarajući o važećem Statutu SSRN-a, Šeksa je zanimalo mogu li oni odbiti prijam HDZ-a u svoje redove, na što je Tuđman rekao da takva mogućnost ne postoji jer je HDZ predao zahtjev da se želi registrirati kao građansko udruženje, a ne kao politička stranka. Nakon toga Šeks je detaljno ispričao sadržaj inicijalnog sastanka HSLS-a, citirajući što su pojedini govornici izrekli i poručili, navodeći kako je Gotovac održao konfuzan govor kojeg nitko od nazočnih „nije razumio što je htio reći".[1131] Prije Šeksova odlaska Tuđman mu je ispričao kako dobiva golemi broj pisama iz svih krajeva svijeta, napomenuvši kako je dogovorio intervju s novinarkom Milom Štule za beogradski *NIN*, na što je Šeks upozorio Tuđmana da se pazi. Tuđman je rekao da bi ona ionako napisala članak o HDZ-u pa će pokušati barem malo utjecati na njihove stavove, ustvrdivši kako on dobro poznaje njezine nakane.[1132] Naime, Tuđman je odlučio pristati na taj intervju zbog neprestane harange na HDZ u nekim partijskim organizacijama, poput Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), te beogradskim tiskovinama u smislu da ga nazivaju „ustaškom organizacijom".[1133]

Istog dana poslijepodne, kod Tuđmana je došla novinarka Mila Štula s fotoreporterom Posavcem iz tjednika *Danas*. Rekla je Tuđmanu da je i ranije bila u *Danasu*, ali je zbog nekih osobnih razloga prešla u beogradski *NIN*. Sam intervju trajao je dva sata, tijekom kojih su se dotaknuli svih gorućih pitanja u zemlji. Na koncu je Tuđman izrazio nadu da će objaviti ono o čemu su govorili.[1134]

Suradnik „Luj" susreo se 13. ožujka s Tuđmanom, pri čemu je najviše govora bilo o žurnosti pokretanja časopisa i osnivanja dioničarskog društva preko kojeg bi se financirale različite stvari, među ostalim i časopis. Tuđman je „Luju" ispričao kako je u ime HDZ-a

---

[1130] Osnivači HSLS-a bili su Slavko Goldstein, Dražen Budiša i Vlado Gotovac.

[1131] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. ožujka 1989. Informacija br. 500. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Šeks Vladimirom iz Osijeka, 2.

[1132] Mila Štula početkom devedesetih prešla je na srbijansku televiziju u svojstvu voditeljica informativnog programa Radio televizije Srbije, postavši jedan od simbola Miloševićeve velikosrbijanske propagande. Bila je kćerka generala JNA Milana Štule i supruga od Špiljkova sina Vanje Špiljak od kojeg se rastala pred sam raspad Jugoslavije.

[1133] Tuđman 2011.c, zabilješka od 7. ožujka 1989., 298.

[1134] Tuđman 2011.c, zabilješka od 7. ožujka 1989., 298.

Dalibor Brozović[1135] posjetio SSRN, gdje je od Republičke konferencije SSRN-a dobio odobrenje da HDZ može legalno obavljati svoje aktivnosti, što je, prema Tuđmanovim riječima, izuzetno važan korak jer sada imaju zakonski okvir koji im omogućuje daljnje korake.[1136]

Kako se u javnosti sve više spominju mogućnosti da će se u SFRJ omogućiti višestranačje, tako se u javnom prostoru sve više razmahivala medijska haranga na HDZ. Tako su 12. ožujka 1989. Tuđmana kontaktirali Stipac i Horvatić u vezi s „Otvorenim pismom dr. Franji Tuđmanu i njegovim sljedbenicima" pod naslovom *Recidivi 'maspoka' neće proći*, objavljenim u beogradskoj *Borbi* 6. ožujka 1989. godine. S time u vezi, Tuđman im je pročitao sadržaj svojega odgovora uredniku *Borbe* i potpisniku Otvorenog pisma Milanu Rakasu, čiji cjeloviti sadržaj donosi SDS u svome izvješću.[1137] Tuđman je iznio mišljenje da mu jamačno odgovor neće objaviti, ali će ga barem pročitati oni koji stoje iza ovoga napada. Na samom početku pisma Tuđman ovaj Rakasov uradak svrstava u „Pravo biserje pogromaške publicistike". S obzirom na rabljene riječi za novu političku inicijativu koja se rađa u SR Hrvatskoj, poistovjećujući je kao povratak vampira iz maspoka, „neprijateljska i prljava ekspanzija Tuđmana i njegovih sljedbenika", „fašistoidna maštanja", „takvima kao što su tuđmanovci" koji promiču „vaše povampirene bratoubilačke nacionalističke ideje", i tako cijeli članak. Pročitavši ovaj ciljani politički napad, Tuđman u nastavku piše da je u prvi mah bio zatečen, pomislivši da nema rezona polemizirati s ovako nisko sročenim uratkom, ni manje ni više nego glavnim urednikom *Borbe*, časopisa koji je ispružena ruka SSRN-a. Na ovako niske, primitivne i klevetničke prozivke, za koje Tuđman drži da im je cilj ustrašiti njega i njegove sljedbenike, odgovara: „Ne, ja velim, Rakas mi nismo zajedno koze pasli i kad-tad, ako ne vi, a ono vaši sumišljenici, morat ćete shvatiti da pred sobom imate čovjeka koji je sa svojom obitelji narodu kojem pripada dao odveć veliki obol za jedan drugačiji poredak, a ne bespravni što mu ga želite nametnuti i koji stoga, osobito kao hrvatski povjesničar neću ustupati pred

[1135] U svojim dnevničkim zapisima Tuđman navodi da ga je „nakon sto godina" posjetio Brozović 4. srpnja 1986. Tuđman zapisuje kako „drug profesor" putuje po svim stranama svijete (za razliku od njega) te je postao redoviti član JAZU-a (a Tuđmanu je to onemogućeno), Tuđman 2011.c, 194. Kako je Brozović („Forum") bio suradnik SDS, možemo pretpostaviti kako nije slučajno što ga je Tuđman angažirao u ove pregovore s vlastima i nije slučajno što o tome Tuđman govori drugom suradniku „Luju".

[1136] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. ožujka 1989. Informacija br. 509. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – Inicijative za pokretanje časopisa HDZ, 2.

[1137] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 536. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Stipac Drago (OO), Horvat Dubravko (OO) – komentari Tuđmanovog „Otvorenog pisma M. Rakasu i njegovim istomišljenicima i dr. Tekst pisma također vidi u: Tuđman 1995., 702-711, Zagreb, 12. ožujka 1989.

vašim bezumljem".[1138] Najskandaloznije od svega za Tuđmana jest to što Rakas, s mjesta glavnog urednika *Borbe*, ne nudeći niti jedan dokaz ili argument, traži da se s Tuđmanom odlučno obračunaju politički i državni organi jer Tuđman generira povampirene bratoubilačke ideje. Iz potonjega Tuđman zaključuje kako je Rakas ostatak one garniture funkcionarskih žbirova kojima je sve bilo dopušteno, a koji ovakvim svojim stavovima pokazuje da je njihovo vrijeme prošlo. Zapravo, Rakas podastire jedan dokaz u smislu da su one snage maspoka iz 1971. dovele tadašnju situaciju na rub građanskog rata, pa iz tih pobuda Rakas sada apodiktički zahtijeva nemilosrdan obračun s Tuđmanom i njegovim sljedbenicima, ali s tom razlikom da ovoga puta taj obračun mora biti drastičniji. Tuđman drži da je ovakav njegov stav ogledni primjer kako bi Rakas i njegovi nalogodavci rješavali nagomilane društvene probleme, u smislu da se ni na koji način ne žele odreći prava odlučivanja, što bjelodano pokazuje njihovu nemogućnost uklapanja u suvremena demokratska kretanja. Za takve je očito neprihvatljivo da se u Hrvatskoj smiju pojaviti različite demokratske inicijative koje se zasnivaju na „povijesnoj baštini hrvatskog naroda i ostalih kojima je Hrvatska domovina…".[1139] Tuđman posebno zamjera Rakasu što za njega nema nikakvo značenje činjenica da je HDZ pružio ruku prema pripadnicima srpskog naroda, založivši se protiv bilo kakve nacionalne netrpeljivosti i isključivosti, sukladno duhu AVNOJ-evskih i ZAVNOH-ovskih odluka.[1140]

Suradnik „Rade", koji se ponovno počeo baviti krugom ljudi oko Tuđmana, u dva je navrata kontaktirao s Dragom Stipcem 9. i 15. ožujka. Njegova aktivnost sastojala se u prikupljanju novih informacija vezanih za HDZ i Tuđmanov odnos prema pojedinim osobama i njegovim stavovima. Uz to je „Rade" u više navrata „uvjeravao Stipca da je Tuđmanov potez sa HDZ glup i da je dao povoda srpskim nacionalistima za napade na SRH sa jednim smiješnim arhaičnim programom".[1141] „Rade" se također osvrnuo na najnoviji članak objavljen u moskovskom listu *Literaturnaja Gazeta* od 8. ožujka 1989. naslova „Teški dani u zemlji jugoslavenskoj", u kojem se govorilo o novoj nacionalističkoj stranci HDZ-u koju je osnovao

[1138] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 536, 2.
[1139] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 536, 6.
[1140] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 536, 7.
[1141] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 537. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Stipac Drago (OO) i dr. – aktivnost u vezi osnivanja HDZ: interesi i komentari pripadnika bivše stranke HSS za osnivanje HDZ-a, 2.

bivši general Tuđman, koji želi obnoviti ideje Hrvatskog proljeća 1971. u smislu rušenja socijalističkog poretka u Jugoslaviji i uspostave novog federativnog uređenja.[1142]

Dana 13. i 15. ožujka 1989. Tuđman je imao višesatne sastanke sa savjetnikom u kanadskom veleposlanstvu Philipom Hanom u hotelu Esplanade u Zagrebu. Hana je najviše zanimalo kako Srbi u Hrvatskoj gledaju na aktualne događaje, upitavši ga očekuje li njihovu pobunu ili demonstracije. Tuđman je iznio mišljenje da su Srbi u Hrvatskoj svjesni situacije u zemlji, izrazivši uvjerenje da ne očekuje njihove veće izgrede. Objasnio je kako u Hrvatskoj ima osam općina u kojima su Srbi većina i da se sa njima mora pronaći zajednički modul suživota. Iako većina podržava Slobodana Miloševića, Tuđman drži da oni neće moći ugušiti Sloveniju i Hrvatsku. Govoreći o ovim previranjima, „Han je istaknuo da cijela međunarodna zajednica želi jednu jedinu Jugoslaviju, 'čak i ako je sami Jugoslaveni ne žele."[1143] Također je rekao Tuđmanu da su naredni dani presudni da Srbi nađu rješenje za Kosovo, na što je Tuđman zaključio da oni ne mogu imati rješenje za Kosovo, s čime se Han složio, nadodavši kako je pitanje vremena kad će Kosovo za njih biti izgubljeno. Na koncu razgovora Tuđmana je zanimalo kada će kanadska vlada otvoriti svoj konzulat u Zagrebu, te je obavijestio Hana da planira putovati u SAD i Kanadu.[1144]

10.7. Sudski progon još nije završen

Događaj koji je uslijedio pokazao je kako je upravo Tuđmanova oporbena inicijativa viđena kao ozbiljan politički problem unutar SKH. Dana 15. ožujka 1989. *Radio Zagreb* u 17 sati i *Radio Sljeme* u 19 sati u svojim su vijestima javili kako je Okružno javno tužilaštvo podnijelo prekršajnu prijavu protiv Tuđmana jer je održao javni govor u DKH-u. U samoj prekršajnoj prijavi, potpisanoj od zamjenika Okružnog javnog tužioca (OJT) Ante Nobila, od 15. ožujka 1989., zahtijeva se pokretanje prekršajnoga postupka protiv Tuđmana jer je 28. veljače 1989. godine u prostorijama DKH-a pred većim auditorijem održao javni govor, iako je presudom Okružnog suda u Zagrebu osuđen na kaznu zatvora u trajanju od tri godine, uz istovremeno izricanje mjere sigurnosti zabrane javnog istupanja od pet godina. U obrazloženju se navodi kako je Tuđman pušten na uvjetni otpust 25. studenoga 1984., zbog čega „mu mjera zabrane

[1142] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. ožujka 1989. Informacija br. 537, 2.
[1143] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. ožujka 1989. Informacija br. 568. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa Han Philipom, savjetnikom Ambasade Kanade, 2.
[1144] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. ožujka 1989. Informacija br. 568, 2.

istupanja traje do 25. 11. 1989. godine".[1145] Kako je Tuđman prekršio sudsku zabranu, OJT predlaže da se protiv Tuđmana pokrene prekršajni postupak, na kojem se za svjedoka predlaže Ivan Gabelica.[1146]

Istog dana Tuđman je nazvao odvjetnika Marića, naloživši mu da pokrene tužbu protiv OJT-a u Zagrebu. „Tuđman ističe da je njemu zabrana istekla…".[1147] Marić je također bio mišljenja da je Tuđmanu kazna istekla, ali je rekao da će još jednom detaljno proučiti sudske spise. Nakon što je načinio provjeru, Marić je javio Tuđmanu da je sudska zabrana javnog istupa istekla 22. ožujka 1988. godine. Ubrzo nakon što se saznalo da je pokrenut prekršajni postupak protiv Tuđmana, sa svih su strana počeli stizati upiti. Prvi se javio novinar Petar Potočnik iz slovenskog *Dela*, kojemu je Tuđman rekao kako mu je istekla zabrana, te je slično odgovorio Brozoviću, Ivinu i drugima koji su zvali. Razgovarajući sa Šeksom o trenutačnoj situaciji, kojeg su zanimali daljnji koraci u vezi s HDZ-om, Tuđman mu je odgovorio da neće biti ništa od planirane skupštine za 2. travanj 1989., jer HDZ još nije primljen u SSRN, opisujući situaciju takvom da bi ih mogli ne samo zabraniti nego i sve uhititi.[1148]

Nakon nekoliko dana Tuđman je ponovno nazvao odvjetnika Marića, priopćivši mu da je upravo primio pozivnicu od općinskog suca za prekršaje da se javi na saslušanje 30. ožujka 1989. u 8 sati u Ilicu 25. U isto vrijeme Tuđmana je nazvao Neven Jurica, kazavši mu kako ga je iz SSRN-a nazvao Marinko Panić, koji ga je obavijestio da će predstavnika HDZ-a primiti na razgovor 24. ožujka 1989., što je kod Tuđmana izazvalo oduševljenje. Tuđman mu je rekao da će odmah nazvati Vladimira Marića i Antu Matkovića, a Jurici je predložio da on pozove Dalibora Brozovića kako bi svi predstavnici HDZ-a koji idu na razgovor bili obaviješteni. Tuđman je predmnijevao da je ovo znak kako u programskoj podlozi za osnivanje HDZ-a oni u vlasti nisu našli ništa sporno. Najavio je da će se s predstavnicima HDZ-a naći u DKH-u kako bi dobili smjernice za izuzetno važan razgovor koji bi im mogao biti ulaznica u javnost u smislu dopuštenja javnog djelovanja. U pratnji odvjetnika Marića, Tuđman se 30. ožujka 1989. odazvao ranijem pozivu na saslušanje pred općinskim sucem za prekršaje Miljenkom Mandekom. Nakon što mu je sudac pročitao zbog čega je pozvan, zatražio je od okrivljenog Tuđmana da se očituje o onome što mu se stavlja na teret. U svojoj izjavi Tuđman

[1145] Tuđman 1995, Zahtjev OJT-a Zagreb za pokretanje prekršajnog postupka protiv dr. Franje Tuđmana, 15. ožujka 1989., 711-712.
[1146] Tuđman 1995, 712.
[1147] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. ožujka 1989. Informacija br. 591. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari u vezi prekršajnog postupka protiv Tuđman i daljnje aktivnosti, 2.
[1148] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 29. ožujka 1989. Informacija br. 591, 3.

je rekao da je točno da se obratio okupljenima u DKH-u, te da je bio osuđen i proglašen krivim presudom Okružnog suda u Zagrebu od 17. studenoga 1980. godine. Protumačivši da je u tri navrata tijekom izdržavanja kazne bio puštan na kućno liječenje, a to se vrijeme uračunava u trajanje mjere zabrane javnog istupanja, njegova kazna zato je istekla 22. ožujka 1988. godine. Nakon toga sudac je postavio više pitanja okrivljenom Tuđmanu, te mu je na koncu pročitan sadržaj optužnice OJT-a. Saslušavši te optužbe, Tuđman je izjavio da je ovaj akt OJT-a „očit dokaz da se krše prava i zakonski propisi u odnosu na mene". Zanimljivo je da mu sudac niti jednom riječju nije spomenuo niz intervjua koje je Tuđman tih dana davao za medije.[1149]

Uz intervjue koje su od njega tražili Davor Butković za slovensku *Mladinu* i novinari s Omladinskog radija 101, Tuđman je dao više intervjua inozemnim novinarima. Tako je u razgovoru sa švedskom novinarkom Disom Haastad, 22. ožujka 1989., nakon što joj je Tuđman dao tekst programa HDZ-a, stupio s njom u polemiku. Radilo se o tome da mu je novinarka, komentirajući program HDZ-a, rekla da joj je Žarko Puhovski rekao kako je njihov program pretjeranog nacionalnog naboja. „Tuđman se razljutio i počeo govoriti protiv Puhovskog i njegove djelatnosti iz 1971. godine, a kad je Haastad to htjela zapisati usprotivio se".[1150] Komentirajući stanje u Jugoslaviji, Tuđman je izjavio da svima treba biti jasno da Jugoslavija ne može funkcionirati na temeljima unitarističke politike, nego isključivo na konfederativnoj osnovi. Komentirajući angažman JNA na Kosovu, Tuđman je ustvrdio da je time Slobodan Milošević „pokazao pravo lice, jer svoje unitarističke ideje želi prenijeti na cijelu Jugoslaviju".[1151] U istom razdoblju Tuđman je ponovno vodio razgovor s Milomirom Marićem, s kojim je dogovorio intervju za časopis *Duga*, rekavši mu da je njegov zadnji članak o HDZ-u najkorektniji koji je objavljen s njihove strane (srpske), zamjerivši mu što je u jednom dijelu članka napisao nešto što u HDZ-u nisu rekli, kako „Milošević mora pasti".[1152]

U razgovoru sa švicarskim novinarom Stefanom Sonnsom 11. kolovoza 1989., kojemu je nazočio i Šeks, Tuđman se dotaknuo široke lepeze pitanja vezanih za stanje u Jugoslaviji, gospodarstvu i HDZ-u. Trenutačnu situaciju Tuđman je opisao kao izrazito lošu i kompleksnu, prouzročenu u prvom redu time što Srbija promiče jednu brutalnu kampanju omalovažavanja

[1149] Tuđman 1995, Zapisnik o saslušanju okrivljenog dr. Franje Tuđmana, 30. ožujka 1989., 715-718.
[1150] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. travnja 1989. Informacija br. 633. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt sa švedskom novinarkom Disom Haastad, 2.
[1151] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. travnja 1989. Informacija br. 633, 3.
[1152] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. travnja 1989. Informacija br. 706. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Horvatić Dubravko (OO), Olujić Željko (OO) – komentari u štampi u vezi Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i dr., 2.

hrvatskog identiteta i negativnim pritiscima na predsjednika SIV-a Antu Markovića te započetim reformama, ali prvenstveno protiv avnojevske federacije. Opisujući politiku Slobodana Miloševića, Tuđman je konstatirao da on političkim nasiljem promiče velikosrpske ideje uz veliku podršku svih slojeva srpskog naroda. „S obzirom na navedeno Tuđman je izrazio skeptičnost u održanju Titove federacije, pa čak i Jugoslavije".[1153] Na koncu razgovora Tuđman je govorio o suštinskim razlikama između Hrvata i Srba, koje se ogledaju u civilizacijskim razlikama u jeziku, kulturi, povijesnoj baštini i religiji. Na Tuđmanov spomen različitih religija, Sonnsova je na koncu zanimalo Tuđmanovo mišljenje vezano uz slučaj i kontroverze u vezi s kardinalom Stepincem. Tuđman je rekao da je Stepinac osuđen samo iz jednog razloga: jer je bio hrvatski biskup koji se beskompromisno suprotstavio i poglavniku Paveliću i maršalu Titu, te je zbog toga uklonjen od komunističke vlasti i osuđen.[1154]

10.8. Hrvatska demokratska zajednica

U međuvremenu, vodstvo Srbije postiglo je jedan od glavnih političkih ciljeva. Skupština SR Srbije usvojila je 28. ožujka 1989. amandmane na Ustav kojima su pokrajinama oduzeti ustavni atributi federalnih jedinica, među kojima je jedno od najvažnijih bilo pravo veta. Sada su preko delegata pokrajina u Predsjedništvu SFRJ i Saveznoj skupštini mogli imati tri predstavnika, čime je Srbija postala „superiornija nad ostalim republikama".[1155] Partijsko vodstvo Hrvatske još uvijek se nadalo da će to zadovoljiti vodstvo Srbije i stoga je nastavilo provoditi politiku „jugoslavenske sinteze". Ipak je na čelo savezne Vlade izabran 17. ožujka 1989. „hrvatski kadar" Ante Marković, kojemu je protukandidat bio Borisav Jović, jedan od najbližih Miloševićevih suradnika. Zato je političko vodstvo Srbije neprestano optuživalo predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Markovića da „iskorištava Srbiju u korist Hrvatske".[1156]

Zato ne čudi što je u takvom društvenom ozračju odbijen HDZ-ov zahtjev za rezervaciju sale u hotelu *Palace*, ali je u međuvremenu profesor s Filozofskog fakulteta Ivan Cesar preko svojih veza našao novi prostor. Tako je u prostorijama Kluba sveučilišnih nastavnika u

[1153] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. kolovoza 1989. Informacija br. 1254. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – intervju Stefanu Sonnsu, novinaru iz Švicarke, 3.
[1154] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. kolovoza 1989. Informacija br. 1254, 3.
[1155] Marijan 2020, 18.
[1156] Marijan 2020, 14.

Zagrebu 3. travnja 1989. održan sastanak Inicijativnog kruga HDZ-a[1157] kojem je nazočilo 56 osoba. Okupljenima se obratio Tuđman, koji je pročitao radno predsjedništvo u sljedećem sastavu: Krunoslav Belenović, Stipe Šešelj, Ivan Zekić, Perica Jurić, Dubravka Korljan i Franjo Tuđman. Nakon toga predložen je dnevni red s naglaskom na odjeke Inicijativnog odbora HDZ-a i sastanka koji su imali u SSRNH-u. Okupljenima se prvi obratio Tuđman, koji je iscrpno govorio o odjecima inicijative osnivanja HDZ-a, ustvrdivši kako je u velike većine hrvatskog puka u domovini i svijetu fenomen „HDZ-a dočekan 'kao izlazak Hrvatske iz šutnje."[1158] Osvrnuvši se na negativne napise u *Borbi* i *NIN*-u, koje je ocijenio krajnje klevetničkim, Tuđman je rekao da je poslao njihovim redakcijama odgovore na te napade, ali su ih odbili objaviti, što ponovo pokazuje kako moraju računati na medijsku blokadu kojoj su izloženi. Opisujući trenutačnu situaciju u Jugoslaviji, Tuđman je rekao kako se svako hrvatsko stajalište, pa bilo ono i marksističko, beskrupulozno napada samo zato što je hrvatsko. Nakon Tuđmana riječ je uzeo Neven Jurica, koji je govorio o sastanku predstavnika HDZ-a u SSRNH-u, tijekom kojeg se raspravljalo o programu HDZ-a, upozorivši ih da u SFRJ nema mogućnosti za uspostavu višestranačkog pluralizma osim u okvirima SSRNH-a. Jurica je rekao da su se oni s time složili, izrazivši želju da djeluju u tim zadanim okvirima i u ravnopravnom sudjelovanju u donošenju odluka. Predstavnici SSRNH-a kao glavni problem istaknuli su opasnost od konfrontacija u SRH jer HDZ promiče „hrvatski ekskluzivizam", te javna očitovanja o tome kako HDZ gleda na AVNOJ-evske principe federalizma i komunističke ideje. Nakon toga za riječ su se javili Ivan Cesar i Krunoslav Šuto (suradnik „Jan"), koji je govorio o važnosti osnivanja dioničarskog društva kako bi HDZ osigurao financijsku podršku svojim inicijativama i mogao normalno funkcionirati. U nastavku su se redali brojni govornici, između ostalih Slobodan Praljak, Zoran Lukić, Josip Manolić, Vladimir Šeks i Perica Jurić. Na koncu sastanka Tuđman je predložio osnivanje sedam odbora i pojedinih članova istih, koji su potvrđeni od nazočnih sudionika. Tako su osnovani Odbor za program, u koji su ušli Manolić, Praljak, Brozović i dr., te odbori za statut, poslovnik, civilno društvo, demografsko-iseljenički

[1157] Više o povijesti HDZ-a i počecima višestranačja u knjizi Domagoja Kneževića *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom.* (2020.) Ovo je studija koja je argumentirano i cjelovito obradila ovu tematiku. Također treba istaknuti knjigu *Deset godina Hrvatske Demokratske Zajednice – Spomen knjiga* (1999.) U njoj su sabrani svi dokumenti vezani za HDZ, novinski natpisi i fotodokumentacija gotovo svih ogranaka HDZ-a u Hrvatskoj i inozemstvu. Od knjiga u kojima se potencira narativ kako je Tuđman proizvod SDS-a i partizanskih krugova, kako je tadašnja milicija odlučila tko će biti predsjednik HDZ-a, navest ćemo nekoliko knjiga. Darko Hudelist, *Tuđman: Biografija* (2004.); Orhidea Gaura Hodak *Tuđman i Perković (*2014.).

[1158] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. travnja 1989. Informacija br. 619. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Neven Jurica (PO), Perica Jurić (PO), Hološ Rene i dr. – II. sastanak Inicijativnog kruga Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), 2. Opširnije o tome u: Knežević 2020, 59-60; Tuđman 2011.c, 301-303.

odbor i odbor za kulturu. Na koncu je odlučeno da će u odbor za kontakt sa SSRNH ući Josip Manolić i Slobodan Praljak.[1159] Treba napomenuti kako je nekoliko dana prije ovog sastanka, 30. ožujka 1989., skupina užeg inicijativnog vodstva sastavljena od Drage Stipca, Marka Veselice, Nevena Jurice i Ante Matkovića posjetila Tuđmana. Razgovor se vodio o posljednjim pripremama pred spomenuti sastanak Inicijativnog kruga HDZ-a. Govoreći o protokolu ulaska na sastanak, Jurica je rekao da, pošto se radi o javnom sveučilišnom prostoru, svi profesori, novinari ili policajci mogu ući iako nisu pozvani. S time se Tuđman nije složio, objasnivši da će njihov čovjek stajati na ulazu u dvoranu i da nitko bez pozivnice ili odobrenja od njega ili Stipca neće moći ući. U vezi sa samim programom vođenja sastanka Anto Matković predložio je da bi sastanak trebao voditi i koordinirati netko „čiste prošlosti", predloživši Nevena Juricu. Tuđman se s time nije složio, rekavši da Jurica „nije dovoljno u tome da bi mogao organizirati i sam voditi sastanak'."[1160] Na to se nadovezao Stipac, predloživši da prvi govornik umjesto Tuđmana bude Jurica, iz razloga što je on bio na razgovorima u SSRNH pa najbolje poznaje tu tematiku. Tuđman se ni s ovim prijedlogom nije složio, apodiktički ustvrdivši da će on biti prvi govornik s izvješćem o medijskom odjeku i percepciji javnosti o HDZ-u.[1161]

Uz vanjske oponente, vidi se kako je Tuđman već od samih početaka imao i one unutarnje. Posebno je zanimljiv Tuđmanov odnos s Nevenom Juricom, s kojim je u više navrata došlo do ozbiljnih prepirki oko procesa osnivanja. Prvenstveno se tu radilo o drukčijem viđenju ustroja HDZ-a u smislu tempa i načina kojim je Tuđman vodio i promišljao njegovo etabliranje. Primjerice, u njihovu sukobu na sastanku Inicijativnog kruga HDZ-a iz travnja 1989. vidimo kako je Jurica u svom izlaganju podnio zahtjev da se osnivanje HDZ-a odgodi do jeseni, suprotstavivši se Tuđmanovoj inicijativi o što bržem utemeljenju.[1162] U kakvim je okolnostima nastajao HDZ svjedoči i razgovor između Tuđmana i Šeksa od 7. travnja 1989., u kojem je Šeks izrazio sumnju u ulogu Nevena Jurice u proteklim događajima, ustvrdivši da on „igra dvostruku igru, da je Jurica u službi, ali da želi izigrati svojim ponašanjem i one poslodavace".[1163] Tuđman se s tim složio, napomenuvši kako je Juričino

[1159] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. travnja 1989. Informacija br. 619, 7. kao izvor ovih informacija navodi se „ozvučenje privremenog karaktera".
[1160] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. travnja 1989. Informacija br. 656. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – dogovor za pripremu sastanka Inicijativnog kruga HDZ-a i drugo, 2. Također u: Knežević 2020, 58.
[1161] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 6. travnja 1989. Informacija br. 656, 2.
[1162] Više o tome u: Knežević 2020, 58-59. Sami događaji pokazat će da je Tuđman bio u pravu jer bi svako odlaganje osnivanja HDZ-a umnogome doprinijelo da se ne bi uspijeli pripremiti za izbore.
[1163] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. travnja 1989. Informacija br. 699. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontaktirao Šeks Vladimira iz

cijelo izlaganje sa zadnjeg sastanka Inicijativnog kruga bilo u stilu provođenja dobivene zadaće. Tuđmana je zanimalo Šeksovo mišljenje zašto je Jurica bio protiv Stipca, na što je Šeks odgovorio da Jurica drži Stipca običnom marionetom koja mu smeta. U nastavku razgovora Tuđman je Šeksu ispričao detalje svoga susreta sa Slavkom Goldsteinom, pri čemu mu je ovaj predložio da se HDZ i HSLS udruže i da HDZ prihvati njihov program. Tuđman je rekao da je on rezolutno reagirao protiv toga, te da ga je Goldsteinov brat Ivin posjetio par dana kasnije nudeći mu izmirenje i nastavak pregovora. U isto vrijeme službena vlast ne prestaje s pritiscima na Tuđmana, o čemu ga ponovno obavještava odvjetnik Marić, koji je dobio službeni poziv od suca za prekršaje za novo ročište koje bi se trebalo održati 14. travnja 1989. u vezi s nastavkom prekršajnog postupka koji je ranije pokrenut protiv Tuđmana zbog kršenja sudske zabrane javnog istupanja. U nastavku Marić upoznaje Tuđmana sa sadržajem poziva, ističući dio u kojem se od njega „traži da se priloži podnesak zamjenika Okružnog javnog tužioca Nobilo Ante u kojem se potkrala štamparska greška povodom datuma presude Okružnog suda…".[1164]

Prije toga, 15. ožujka 1989., Okružno javno tužilaštvo, za potrebe izrade zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka protiv Tuđmana, zatražilo je od SDS-a Centar Zagreb materijale Tuđmanovih inozemnih predavanja i više intervjua koje je dao tijekom boravka u inozemstvu. Ti podaci o Tuđmanu žurno su im potrebni „kako bismo mogli procijeniti da li je time počinio prekršaj iz čl. 286 Zakona o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija".[1165] Na ovaj zahtjev SDS je promptno reagirao odgovorom od 14. travnja 1989., u kojem su taksativno nabrojani svi Tuđmanovi javni istupi u inozemstvu od 1987. do 1988. godine.[1166]

Kako bi razvili zajedničku strategiju u demokratizaciji Jugoslavije, Tuđmana su 15. travnja 1989. posjetili Goldstein i Žarko Puhovski. Puhovski je na početku rekao Tuđmanu da on osobno ne podržava stavove HDZ-a, ali se zalagao na svim razinama da im se omogući rad i javno djelovanje. Obavijestivši Tuđmana i Puhovskog da će osnivačka skupština HSLS-a biti održana 20. svibnja 1989., Goldstein je predložio da se, po uzoru na Slovence, pokuša u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski sakupiti jedan protestni skup protiv uvođenja

Osijeka u vezi HDZ-a. Tuđman također u svome dnevniku zapisuje kako Jurica zauzima sve problematičnija stajališta, a nakon završetka Inicijativnog skupa navodi kako su mu ubacili trojanskog konja u stranku. Tuđman 2011.c, zabilješka od 3. travnja 1989., 302-303.

[1164] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. travnja 1989. Informacija br. 705. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakti i komentari o aktualnim zbivanjima, te dogovori za intervjue, 2.

[1165] Maletić 2019, Okružno javno tužilaštvo, Zamjenik OJT-a Anto Nobilo, 5. travnja 1989., 951.

[1166] Maletić 2019, 952-954.

izvanrednih mjera i eskalacije nasilja. Naime, Goldstein je izrazio bojazan od građanskog rata u Jugoslaviji, „koji se može spriječiti jedino hrvatsko-srpskim razumijevanjem".[1167] Iz tih razloga on predlaže osnivanje jedne hrvatsko-srpske udruge u kojoj bi se kroz dijalog otvoreno raspravljalo o svim pitanjima. Tuđman i Puhovski podržali su navedeni prijedlog, pri čemu je Puhovski izjavio da je jedini izlaz hrvatske politike da pokuša Srbe iz Hrvatske pridobiti na svoju stranu protiv utjecaja koji dolaze iz Beograda. Tragom toga Goldstein je predložio da on ode u Beograd i razgovara o tome sa svojim prijateljem Dobricom Ćosićem. Puhovski je također u tom kontekstu predložio Tuđmanu da pokrene inicijativu kako bi u HDZ pristupilo što više Srba, što bi pridonijelo izgradnji boljih odnosa sa Srbima u Hrvatskoj, a HDZ bi time jamačno bio legaliziran od SSRNH-a.[1168]

Nakon povratka s turneje po Švicarskoj i Njemačkoj od 20. travnja do 15. svibnja 1989., Tuđmana je u Zagrebu dočekala vijest da je Stipac bez Tuđmanova znanja sazvao sastanak HDZ-a, za koji je čuo s više strana da je bio konfuzan i neučinkovit. O tome je u dva navrata razgovarao s Josipom Manolićem 15. i 17. svibnja, pri čemu je na drugom susretu u njegovoj pratnji bio i Stipac. Tuđman je kritizirao Stipca glede toga jer se njih dvojica nisu bila tako dogovorila. Također se usprotivio novom sastanku koji je Stipac bio najavio za 22. svibnja, „ističući da dok ne dobiju gotov program HDZ neće biti nikakvih sastanaka".[1169]

U međuvremenu dolazi do pogoršavanja odnosa Veseličine skupine i Tuđmana, a 2. lipnja 1989. na prvom od dvaju ključnih sastanaka Inicijativnog kruga dolazi do eskalacije. Naime, pristalice Veseličine skupine, predvođeni Vladimirom Veselicom, Dragom Stipcem i Dubravkom Horvatićem, odbili su Tuđmanov prijedlog skorašnjeg osnivanja HDZ-a, zatraživši odgodu do jeseni. Kao glavne argumente za takav prijedlog naveli su trenutačnu politiku Srbije i nedostatak dokumenata. Usto, Tuđman nije dopustio da se nazočnima obrati Marko Veselica zbog mogućih negativnih implikacija s obzirom na važeću sudsku zabranu njegova javnog djelovanja.[1170]

Nakon što je Dubravko Horvatić odlučio da ne bude urednik HDZ-ove brošure, a Drago Stipac najavio Tuđmanu da će napustiti mjesto tajnika HDZ-a, Tuđman se 6. lipnja 1989.

[1167] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. svibnja 1989. Informacija br. 851. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Goldstein Slavko (OO), Puhovski Žarko – komentari inicijativa za politički pluralizam i drugo, 2.
[1168] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 17. svibnja 1989. Informacija br. 851, 2.
[1169] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. lipnja 1989. Informacija br. 919. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Stipac Drago (OO), Manolić Josip (OK) – komentari o daljnjem radu HDZ-a, 2. Knežević 2020, 601
[1170] Knežević 2020, 63-64. Tuđman 2011.c, 306-307.

sastao s Ivanom Bobetkom, Pericom Juraćem, Mariom Kapulicom i Josipom Manolićem. Objasnivši im situaciju s Horvatićem, Tuđman je mjesto glavnog urednika ponudio Ivanu Bobetku, koji je to prihvatio, predloživši da Jurić i Kapulica također uđu u uredništvo. U istom razgovoru dogovoreno je da se Inicijativni krug HDZ-a sastane u hotelu *Panorama* 11. lipnja 1989. godine. Manolić je donio zahtjev Gradskog SUP-a, u kojem traže nadopunu zamolbe HDZ-a za održavanje javnog skupa o karakteru i svrsi održavanja istog. Manolić je rekao Tuđmanu da će on napisati odgovor u kojem će poglavito naglasiti da se radi o „organizaciji u okviru Socijalističkog saveza".[1171]

Kako se približavala Osnivačka skupština HDZ-a, tako su rasle tenzije i različiti utjecaji izvan, ali i iz samog HDZ-a. U danima koji su prethodili drugom ključnom sastanku Inicijativnog kruga HDZ-a 11. lipnja 1989. dodatno je produbljen Tuđmanov sukob s dijelom članova koje su predvodili Marko Veselica, Hrvoje Šošić i Drago Stipac. Ova skupina, prema Tuđmanovoj ocjeni, činila je sve kako bi spriječila održavanje osnivanja HDZ-a. Tijekom ovog sastanka Tuđmanovi su oponenti redom napadali njegovo vodstvo i tražili ostavku. Zamjerali su mu također primanje u članstvo sve više bivših članova SK, te su tražili izbacivanje AVNOJ-a i ZAVNOH-a iz Tuđmanove programske deklaracije. U tim traženjima utjecaja su imale i njihove legitimne liderske ambicije. U cilju smirivanja sukoba, iz oponentskih redova izabrana su sedmorica članova u Odbor za osnivanje HDZ-a: Ivan Gabelica, Rene Hollós, Dragan Lalić, Ante Paradžik, Slobodan Praljak, Vladimir Veselica i Ante Vukasović.[1172] Nakon što su HDZ-u otkazali dvoranu *Lisinski* jer se nisu uklapali u njihovu programsku shemu, u međuvremenu je Okružni komitet (OK) SK Trešnjevka prozvao upravu hotela *Panorama* zato što su ustupili prostorije HDZ-u, pa su ovi promptno otkazali skup iako su već imali sklopljen ugovor s HDZ-om. U isto vrijeme Tuđman je obavijestio Šeksa da je na sastanku Inicijativnog kruga HDZ-a došao „treći ešalon u pokušaju potpunog ometanja", ali da su „sve to preživjeli". Naime, Tuđman je očekivao konstruktivne prijedloge za predstojeću Osnivačku skupštinu, ali je skupina Stipac, braća Veselica, Šošić, Gabelica i Paradžik „nametnula diskusiju o 'manipulacijama o nedemokratskom metodu rada HDZ. Sve na moj račun. Da se spriječi održavanja skupštine".[1173] Iako je na posljednja dva sastanka bilo usuglašeno da se Marko Veselica neće kandidirati za predsjednika zbog sudske zabrane javnog djelovanja, sada je Šošić

[1171] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 16. lipnja 1989. Informacija br. 996. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – dogovor oko sastanka Inicijativnog kruga i Osnivačke skupštine Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i drugo, 2.
[1172] Knežević 2020, 67.
[1173] Tuđman 2011.c, zabilješka od 11. lipnja 1989., 308. Uvečer, tog istog dana, Tuđman zapisuje: „Razmišljao sam da napustim. Noćas sam se sjetio Starčevića kad je prokleo hrvatstvo!"

naprasno izašao s prijedlogom da se Marko Veselica kandidira za čelnika HDZ-a kako bi se osujetile generalske metode, očito ne shvaćajući (ili baš zbog toga) da je time i cijela stranka u opasnosti da bude zabranjena, jer je Veselica pod zabranom. Na glasovanju za Šošićeve prijedloge bilo je samo 10 glasova od nazočnih 50. Kako bi spriječio raskol u stranci, Tuđman prihvaća prijedlog da njihovih sedam kandidata uđe u Odbor za pripremu Skupštine. Nakon toga na adresu HDZ-a stigao je brzojav u kojem Marko Veselica, kao predsjednik novoosnovanog Inicijativnog odbora Hrvatske radničko-seljačke kršćansko-muslimanske koalicije, predlaže da se na Osnivačkoj skupštini HDZ-a „raspravlja o uključivanju te njegove koalicije u HDZ…“,[1174] što Tuđman doživljava kao novi udar na HDZ.

U tom razdoblju veliki broj osoba iz zemlje i inozemstva kontaktira Tuđmana raspitujući se za optužnicu koja je protiv njega pokrenuta i za Osnivačku skupštinu HDZ-a, za koju su neprestano stizale prijave. Primjerice, samo je Zdenka Babić, koja je organizirala prvu Tuđmanovu turneju po Njemačkoj, najavila 13 osoba iz Njemačke. Potom je dogovoren Tuđmanov razgovor s Ćirom Grubišićem o preuzimanju zadaća od Drage Stipca. U vezi sa Skupštinom Tuđman također razgovara s Puhovskim, koji mu govori kako od njihova Udruženja za jugoslavensku inicijativu nitko nije tražio potvrdu od SSRNH, jer oni ne izdaju takve dokumente i sl.[1175]

U samoj završnici priprema za održavanje Osnivačke skupštine HDZ-a iznenada se umiješala politika. Dana 15. lipnja 1989. Ivan Bobetko je javio Tuđmanu da su dobili zabranu od Gradskog sekretarijata unutrašnjih poslova (GSUP-a) za održavanje Skupštine HDZ-a u hotelu *Panorama*.[1176] Saznavši za ovu novost, Tuđman je odmah nazvao Šeksa, priopćivši mu „da je Skupština zabranjena, te da su uputili pismo Socijalističkom savezu i čekaju odgovor“.[1177] Usprkos zabrani, Tuđman je predložio da ipak nađu neko mjesto za Skupštinu, makar manju dvoranu u kojoj bi je ipak održali. Također je rekao Šeksu da ljude iz inozemstva koji se spremaju za Zagreb obavijesti o zabrani kako ne bi badava krenuli na put. Slobodan Praljak nazvao je Tuđmana 16. lipnja kako bi mu predložio da pod svaku cijenu ipak održe Skupštinu, nudeći svoju kuću kao mogući prostor. Nakon toga Tuđmana je nazvao Neven

[1174] Tuđman 2011.c, zabilješka od 10. srpnja 1989., 308. Opširnije o tome u: Knežević 2020, 66-69.
[1175] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 22. lipnja 1989. Informacija br. 1044. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – dogovor za Osnivačku skupštinu HDZ-a i dr., 2.
[1176] Detalje vezane za odnos komunističkih vlasti prema HDZ-u u: Knežević 2020, 133-141.
[1177] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1989. Informacija br. 1052. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – dogovor za Osnivačku skupštinu HDZ-a. Opširnije o tome u: Knežević 2020, 70-73; Tuđman 2011.c, 308-309.

Jurica, koji je rekao da će održati kratki sastanak u prostorijama kluba DKH-a. Tuđman nije otišao na ovaj sastanak, ali je poslao Šeksa da im se obrati u njegovo ime. Tijekom sastanka „Jurica je veoma ljut nazvao Tuđmana i rekao da im Šeks ništa nije objasnio, te da će ga poslati natrag Tuđmanu da se dogovore što im on treba objasniti i dodao da se Tuđman vrlo neodgovorno i neozbiljno ponaša".[1178] Trebalo je žurno djelovati jer je uži krug oko Tuđmana bio suglasan da se Skupština održi na „nejavnom mjestu", jer je u policijskoj zabrani stajalo da se zabranjuje održavanje javne Skupštine. To „nejavno" mjesto pronašao je Ćiro Grubišić. U međuvremenu Brozović je razgovarao s Markom Veselicom, koji mu je rekao da se posvadio sa Šošićem i Josipom Kokićem jer su zlouporabili njegovo ime.[1179] Veselica je ovdje mislio na akciju Hrvoja Šošića i Josipa Kokića, osnivanje inicijativnog kruga Hrvatske seljačko-radničke kršćansko-muslimanske koalicije, pokrenutu iza njegovih leđa s nakanom da postane sastavni dio Inicijativnog kruga HDZ-a.[1180]

Konačno je Osnivačka skupština održana 17. lipnja 1989. u sportskoj dvorani NK Borca u Staglišću u nazočnosti 48 osoba. Nazočila su i trojica predstavnika slovenskih inicijativa na čelu s Tonom Tomšićem. Na skupu je Franjo Tuđman izabran za predsjednika, a Vladimir Šeks, Dalibor Brozović i Krešimir Balenović za potpredsjednike HDZ-a. Za predsjednika Središnjeg odbora izabran je Milivoj Slaviček, a Stjepan Šešelj za potpredsjednika, dok je predsjednik Izvršnog odbora postao Josip Manolić, a tajnik Ivan Bobetko. Također su Šime Balen i Petar Šegedin izabrani za počasne predsjednike HDZ-a. Tuđman drži da je ovo „povijesni čin – HDZ je osnovana".[1181] U dokumentima SDS-a nema zabilješki s Osnivačke skupštine HDZ-a od 17. lipnja. Njihove opservacije opisuju događaje nakon održane Skupštine, u trenutku kad Tuđmana zove Ivan Bobetko, koji ga informira da je obišao redakcije *Vjesnika* (Krešimira Fijačka) i *Večernjaka*, a telefonski je kontaktirao uredništvo *Starta* i *Danas*a te dopisništvo BBC-a. Podijelio im je Programsku deklaraciju HDZ-a i obavijestio ih o upravo održanoj Osnivačkoj skupštini. Govoreći o minulim događajima i sinkroniziranoj opstrukciji, Tuđman se pitao jesu li Šošić i Marko Veselica bili svjesni svojih inicijativa kojima su razbili HDZ iznutra i gotovo odgodili Skupštinu. Kad se to nije dogodilo, „onda je GSUP Zagreb zabranio javni skup".[1182] Bobetko je na to rekao da je njemu iskreno žao Marka Veselice, koji

[1178] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1989. Informacija br. 1052, 2.
[1179] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1989. Informacija br. 1052, 2
[1180] Knežević 2020, 69; Tuđman 2011.c, zabilješka od 10. srpnja 1989., 308.
[1181] Tuđman 2011.c, zabilješka od 10. srpnja 1989., 309. Opširnije o tome u: Knežević 2020, 74-84.
[1182] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 23. lipnja 1989. Informacija br. 1054. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari Osnivačke skupštine HDZ-a, 2. Opširnije o zabrani održavanja javnog osnivačkog skupa HDZ-a: Knežević 2020, 70-73.

se uvijek okruživao nekakvim doušnicima koji ga onda neprimjetno instruiraju, navodeći kao primjer Veselićine javne istupe, iako znaju da on ima zabranu javnog djelovanja. Bobetko drži da Veselicu stalno smišljeno pritišće taj krug ljudi, među kojima je najnametljiviji Šošić, koji ga guraju i zlorabe njegovo ime, a u biti rade za tajnu policiju. Dana 19. lipnja 1989. Tuđmana je Šeks obavijestio da je na radiju čuo da Gabelica, Vlado Veselica i Ante Paradžik „u ime osmorice članova Inicijativnog kruga osuđuju osnivanje HDZ, koje je provela 'jedna grupa ljudi na čelu sa Tuđmanom koji to radi nedemokratski', a ujedno se ograđuju od 'dokumenata i posljedica."[1183]

U međuvremenu dodatnu političku radikalizaciju donijela je proslava 600. obljetnice Kosovske bitke 28. lipnja 1989. na Gazimestanu, kada je Milošević pred golemim mnoštvom od oko milijun Srba izjavio „da Srbija možda nije daleko od oružanog sukoba".[1184] Ista manifestacija proslave Kosovske bitke održana je 8. i 9. srpnja 1989. u manastirima Krka i Lazarica pokraj Knina. Okupljenima se obratio Jovan Opačić, sukus čijeg govora bio je nacionalistički srpski narativ uz poznatu krilaticu o „ugroženosti Srba". Ova provala prijetnji i nacionalističke retorike na neki je način prekinula „hrvatsku šutnju" i trgnula iz letargije tadašnji partijski vrh. Tako su dan nakon kninskog skupa, 10. srpnja, na sjednici Predsjedništva CK SKH, osuđeni nacionalistički izgredi koji izravno ugrožavaju mir i sigurnost. Uslijedila je prekršajna prijava te je Opačiću na Okružnom sudu u Šibeniku dosuđena kazna u trajanju od 90 dana zatvora. Osuda je izazvala mnoštvo reakcija iz Srbije u smislu da je ta osuda izravni napad na sve Srbe u Hrvatskoj, te je na okupljanju građana pokraj Knina zatraženo Opačićevo puštanje na slobodu.[1185]

U trenucima kada je započela erozija komunističkog sustava u Jugoslaviji i eskalacija srpskog nacionalizma, u odmaralištu Kupari početkom kolovoza 1989. okupila se skupina eminentnih ljudi iz srbijanskog političkog i vojnog vrha. Naime, u svojim dnevničkim zapisima Borisav Jović, tadašnji predstavnik Srbije u Predsjedništvu SFRJ, bilježi „intimne" razgovore koji su o budućnosti Jugoslavije vođeni između njega, Slobodana Miloševića i Bogdana Trifunovića s tadašnjim sekretarom za narodnu odbranu (ministar obrane) SFRJ Veljkom Kadijevićem. Iznijevši viđenje budućnosti Jugoslavije, koju će, prema Kadijevićevim riječima, JNA braniti pod svaku cijenu, složili su se da Armija „u svemu ima iste stavove kao

[1183] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. lipnja 1989. Informacija br. 1080. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari Osnivačke skupštine HDZ-a, 2; Knežević 2020, 82-84; Tuđman 2011.c, 308-309.
[1184] Manolić 2016, 212.
[1185] Marijan 2017, 146-149.

Srbija".[1186] U Jovićevu razgovoru s Miloševićem ovaj ga upozorava da će mu Kadijević vjerojatno sugerirati da ubuduće daje malo više podrške predsjedniku Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Anti Markoviću, podsjetivši ga na 25. sjednicu CKJ na kojoj je Marković optužio Srbiju da ga ometa u provođenju reformi.[1187]

U isto vrijeme, početkom kolovoza 1989., Dalibor Brozović, kojeg je Tuđman odredio da vodi skupinu pregovarača ispred HDZ-a sa SSRNH-om, šalje iz Zadra sugestivno pismo Tuđmanu prepuno dvojbenih uvjeravanja. U razgovoru s Josipom Manolićem Tuđman mu prepričava sadržaj istog i daje mu ga na čitanje. U pismu Brozović ističe potrebu zajedničkog nastupa HDZ-a i HSLS-a te sugerira Tuđmanu da bi se trebao susresti s Goldsteinom kako bi donijeli zajedničku izjavu glede nemogućnosti njihova javnog djelovanja. U nastavku pisma Brozović donosi detalje razgovora kojeg je imao s uglednim psihijatrom iz Zagreba Anđelkom Vujatovićem. U vezi s njim Brozović ističe da je Vujatović u izuzetno prisnim odnosima „s Jovanom Raškovićem [1188] iz Šibenika i Dobricom Ćosićem iz Beograda".[1189] Prema Brozovićevim riječima, Vujatović ima priličan ugled među hrvatskim Srbima pa bi svojim utjecajem mogao uvesti u HDZ veći broj uglednih Srba iz Hrvatske. U nastavku razgovora Tuđman je Manoliću govorio o radnjama koje se poduzimaju kako bi se osnovalo dioničko društvo HDZ-a, koje bi se trebalo nazvati Hrvatsko dioničarsko društvo Domovina, na čijem bi čelu mogao biti Ivan Bobetko.[1190]

Dana 21. kolovoza 1989. u prostorijama privatne tvrtke vlasnika Josipa Zebića na Novoj Vesi u Zagrebu, koji je u dogovoru s Tuđmanom odlučio ustupiti svoje prostorije i usluge za buduće dioničarsko društvo, Tuđman je održao radni sastanak u vezi s istim. Uz Tuđmana, sastanku su nazočili Ćiro Grubišić, Krunoslav Šuto, Stjepan Tuđman, Neven Jurica i dr. Kako Tuđman nije bio zadovoljan separatom za osnivanje dioničkog društva koji je, na njegov prijedlog, bio izradio Josip Krtela, Tuđman je predložio nacrt ugovora o osnivanju Prvog

[1186] Jović 1995, 45.
[1187] Kasnije će u svojim zapisima Jović na više mjesta ukazati na pokušaje vojnog udara u SFRJ u ožujku 1991., kad su Milošević, Jović i dio generala JNA predvođeni Blagojem Adžićem i Kadijevićem namjeravali institucionalno i vojno preuzeti vlast u Jugoslaviji uz uhićenje hrvatskog i slovenskog vodstva legalno izabranog na prvim višestranačkim izborima 1990. Jović 1995, 145, 148 i dr.
[1188] Jovan Rašković neuropsihijatar i profesor na sveučilištima u Zagrebu i Ljubljani, utemeljitelj Srpske demokratske stranke 1990. i vođa krajinskih Srba u Hrvatskoj. Bio je jedan od glavnih ideologa i pokretača srpske pobune u Hrvatskoj početkom devedesetih. Nakon prvih višestranačkih izbora u SFRJ 1990., odbio je Tuđmanovu ponudu da bude potpredsjednik Vlade.
[1189] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21. kolovoza 1989. Informacija br. 1230. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Josip Manolić (PO) – komentari na temu održane sjednice CK SKJ i aktivnosti HDZ-a., 3.
[1190] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21. kolovoza 1989. Informacija br. 1230, 3.

hrvatskog dioničarskog društva „Domovina“. Tuđmanov prijedlog sastojao se od nekoliko točaka, od kojih je najvažnije da bi početni kapital trebao biti milijun američkih dolara, s tim da bi se ponudile dionice na prodaju ljudima koji žele sudjelovati u podršci HDZ-a. Prije svega trebalo je što žurnije službeno registrirati društvo kako bi što prije profunkcioniralo. Žurnost je bila nužna jer su se pojedini članovi spremali na međunarodne turneje tijekom kojih bi ponudili potpisivanje ugovora s hrvatskim iseljenicima koji su uspješni biznismeni i domoljubi, uz napomenu da krajem kolovoza Vladimir Šeks odlazi na jednomjesečnu turneju po Australiji. Za ovo početno razdoblje Tuđman je preuzeo na sebe funkciju predsjednika Prvog hrvatskog dioničarskog društva „Domovina“. Govoreći o daljnjem radu HDZ-a, Tuđman je rekao kako je nužno provesti prve dvije etape razvoja HDZ-a, od kojih je tiskanje *Biltena* koji će promicati njihove ideje trenutačno najbitnije. Kako bi stranka mogla nesmetano funkcionirati, nužna je bila i ova inicijativa osnivanja Dioničkog društva Domovina preko kojeg će osigurati neophodna financijska sredstva koja su im bila nužna za daljnji rad. Dogovoreno je da urednik Biltena bude Milovan Šibl, dok su u uredničko vijeće predloženi Ivan Bobetko, Perica Jurić, Milivoj Slaviček i Vladimir Šeks. Bilten bi se trebao tiskati u privatnoj tvrtki već spomenutog Josipa Zebića. Razgovarajući sa Šiblom, Tuđman je rekao da bi u Biltenu broj 2, između ostalog, trebalo objaviti kronologiju osnivanja HDZ-a koju nisu napisali u prvom broju. Tuđman drži da je zbog povijesnih spoznaja nužno opisati okolnosti koje su dovele do Osnivačke skupštine HDZ-a, sudionike i nositelje tih događaja, ali i prilike zabrane osnivanja HDZ-a od GSUP-a.[1191]

Potom se Tuđman osvrnuo na otkazivanje dvorane *Lisinski* i drugih javnih prostora, zbog čega su morali održati skupštinu u skučenom prostoru iza zatvorenih vrata u nazočnosti pedesetak osoba, umjesto planiranog javnog skupa sa više stotina ljudi. „Tuđman je Milovanu Šiblu sugerirao da se Bilten sastoji od 3 dijela, s time da se u prvom dijelu da izjava Osnivačke skupštine i programska deklaracija; u drugom dijelu tijela HDZ, Statut, uvodni govor, te govori Petra Šegedina (OO), Nevena Jurice (OO), dr. Krešimira Balenovića…“.[1192] U trećem dijelu Tuđman predlaže da se napravi osvrt na policijsku zabranu te dopise koje je HDZ uputio SSRNH-u i Republičkom sekretarijatu za upravu i pravosuđe u vidu zahtjeva za registraciju stranke. Tuđman je preporučio da se nekoliko brzojava podrške pristiglih iz inozemstva

[1191] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28.kolovoza 1989. Informacija br. 1250. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Josip Manolić (PO) – dogovor u vezi aktivnosti HDZ-a, štampanje biltena broj 2 i dr., 2.
[1192] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 21.kolovoza 1989. Informacija br. 1229. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari u vezi HDZ-a, 2; Knežević 2020, 104.

obvezno stave u Bilten, posebno ističući onaj od Hrvatske bratske zajednice iz SAD-a. U tom kontekstu Tuđman je rekao Šiblu kako je u zadnjem broju glasnika HBZ-a objavljeno da su od uredništva radijske postaje Glas Amerike službeno zatražili posebnu redakciju za hrvatski jezik koja bi se odvojila od sadašnje srpsko-hrvatske redakcije, u kojoj je od 13 uposlenika devet Srba i samo dva Hrvata. Predsjednik HBZ-a to je obrazložio činjenicom da je hrvatskih iseljenika daleko najviše u SAD-u, stoga je pokrenuta peticija za predsjednika Georgea H. W. Busha (1924.–2018.) i američki Kongres kako bi im se dopustilo osnivanje hrvatske redakcije na Glasu Amerike. Na koncu razgovora Tuđman i Šibl birali su prikladne fotografije s Osnivačke skupštine HDZ-a i popratne tekstove za iste. Inače je od ranije poznata Šiblova bliskost s Tuđmanom, te je, komentirajući trenutačnu situaciju u zemlji s Verom Sarić, Šibl izrazio mišljenje „da je Franjo Tuđman jedina osoba koja može biti na čelu hrvatskog pokreta".[1193]

Dana 23. kolovoza 1989. Šeks je razgovarao s Tuđmanom vezano za njegov skori put u Australiju, tijekom kojeg se uz predavanja i susrete s iseljeništvom planiralo osnovati ogranke HDZ-a i distribuirati *Bilten* HDZ-a kako bi se iseljeništvo upoznalo s aktualnim događajima. Šeks je ispričao Tuđmanu kako su iskrsnule neplanirane komplikacije vezane uz njegovu vizu, pa je nužno da on što prije ode do Beograda jer su mu u australskom veleposlanstvu rekli da su ovi u Beogradu „umiješali svoje prste", te su njegovu raniju sudsku presudu povezali s tim postupkom. Obaziruć se na negativne novinske natpise u kojima se blate Tuđman i HDZ, Šeks je predložio Tuđmanu da potraži sudsku zaštitu i da on ili netko od recenzenata njegove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti* napiše kritiku spornih dijelova *Vjesnikova* članka u kojem je novinar Željko Krušelj napisao ambivalentan osvrt na Tuđmanovu knjigu. Istog dana navečer Šeks je iz Beograda nazvao Tuđmana priopćivši mu da je uspio srediti dobivanje vize za Australiju i da će sutra, prema dogovoru, otputovati. Na Tuđmanov upit tko će ga mijenjati dok bude na turneji, „Šeks je naveo Glavaš Branimira i Vekić Ivana". Prije završetka razgovora Šeks je upozorio Tuđmana da se sprema inicijativni krug HDZ-a koji predvode Slobodan Praljak, Rene Hollós i drugi, i koji će se održati 10. rujna, jer oni ustraju u namjeri da održe osnivačku skupštinu svoga HDZ-a.[1194]

[1193] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28.kolovoza 1989. Informacija br. 1250. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO), Josip Manolić (PO) – dogovor u vezi aktivnosti HDZ-a, štampanje biltena broj 2 i dr., 2.

[1194] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. rujna 1989. Informacija br. 1272. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari u vezi osnivanja Hrvatskog dioničko društva u Zagrebu (HDD), 3; Knežević 2020, 104-105.

Dana 3. rujna 1989. Tuđman je nazvao Branimira Glavaša raspitujući se o pojedinostima ubojstva mladića Željka Bosotina, koji je ubijen u Vodicama. Kako Glavaš nije imao pouzdanih informacija, rekao je da će o tome obavijestiti Tuđmana čim sazna pojedinosti. Istog dana Glavaš je javio Tuđmanu „da je ubojica radnik 'Sigurnosti' RO za fizičku i tehničku zaštitu, da se nalazi u zatvoru u Šibeniku…".[1195] Tuđman se zahvalio Glavašu na ovim informacijama, istaknuvši da će o tome napisati članak za *Bilten* HDZ-a kako se ne bi zaboravile prve žrtve HDZ-a. S tim u vezi Perica Jurić je donio dokumente i fotografije ubojstva Bosotina koje je dobio od Glavaša. Pitajući za pojedinosti toga ubojstva, Jurić je Tuđmanu rekao da se radi o čistoj šovinističkoj mržnji potaknutoj iz velikosrpskih krugova koji su u Dalmaciji osnovali jednu četničku organizaciju pod imenom „Drama", za koju se sumnja da je umiješana u još neke likvidacije.[1196]

Vladimir Šeks javio se Tuđmanu iz Australije obavijestivši ga da je u tijeku osnivanje ogranaka HDZ-a po cijeloj Australiji, od Melbournea i Canberre do Sydneya, te kako se članstvo danomice povećava i da stvari teku više nego dobro. Uz svakodnevne dogovore vezane za novu turneju po Europi i SAD-u, kao i pregovore sa SSRNH, Tuđman je bio zaokupljen i najavljenim sastankom Inicijativnog kruga HDZ-a koji je pokrenut od Veseličine skupine. Odmah po završetku njihova Inicijativnog kruga održanog 10. rujna 1989., Tuđmana su posjetili Ćiro Grubišić i Jozo Primorac, koji su ga upoznali s pojedinostima netom održanog skupa. Ukratko su prenijeli osnovne ideje koje je iznio predsjedavajući skupa Ivan Gabelica, između ostalog i prijedlog da se osnuje pregovarački tim koji bi išao na razgovore s Tuđmanovim HDZ-om. Grubišić je u nastavku naveo imena govornika; uz navedenog Gabelicu, skupu su se obratili Vlado Veselica, Ante Paradžik, Drago Stipac, Rene Hollos, Slobodan Praljak i Dragan Lalić. Svi su se složili oko prijedloga za suradnju s Tuđmanom, osim Stipca i Lalića. Na Tuđmanov upit za Marka Veselicu i Šošića, Grubišić je rekao da Marko nije nazočio, dok je Šošić bio u jednoj od frakcija koje žele potpuno preuzeti kontrolu nad njihovim HDZ-om. Tijekom cijelog trajanja skupa provlačile su se kuloarske priče kako Tuđman ne dopušta da Marko Veselica bude lider HDZ-a. Vlado Veselica pred svima je iznio Tuđmanovu ponudu koja bi bila kompromisno rješenje, u smislu da se Veseličin krug učlani u već osnovani Tuđmanov HDZ, čime bi automatski ušli u središnji odbor i nastavili daljnji zajednički rad.

[1195] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 12. rujna 1989. Informacija br. 1288. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari u vezi Biltena HDZ-a, 3; Tuđman 2011.c, zabilješka od 3. rujna 1989., 321.

[1196] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 4. listopad 1989. Informacija br. 1376. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari o Hrvatskom dioničkom društvu (HDD), 1-2.

Na ovo su burno reagirali Praljak, Hollos, Kokić i Stipac, suprotstavivši se ovom prijedlogu „iznoseći da je Tuđman centralista i boljševik, te da se s njim ne može razgovarati".[1197] Na koncu razgovora Primorac je upitao Tuđmana hoće li razgovarati s ljudima koji su određeni da nastave razgovore s HDZ-om, na što je Tuđman odgovorio da mogu razgovarati o svemu, ali da je poznat njegov uvjet da prihvate činjenicu kako je HDZ već osnovan.[1198] Treba napomenuti kako to nije bilo prvi put da se Tuđman tako izrazio o njihovim prijedlozima, jer je tijekom ljeta 1989. održano više sastanaka radi mirenja bivših članova Inicijativnog kruga, u kojima su braća Veselica i njihove pristalice tražili novo osnivanje HDZ-a, dok im je Tuđman nudio integraciju u već osnovani HDZ. Jasno je bilo da na tim osnovama nije moglo doći do pomirenja.[1199]

Sljedećeg dana Brozović je nazvao Tuđmana kako bi mu priopćio da je imao susret s dvojicom iz Veseličina kruga koji su određeni za pregovore s HDZ-om, Davorom Arasom i Petrom Šalom. Brozović je predložio Tuđmanu da prihvati sastanak pomirenja s Veseličinim HDZ-om, koji su oni dogovorili da se održi kod njih u Zadru. Navedeni prijedlog Tuđman je „kategorički odbio, istakavši da je to 'dolaženje njima na razgovor."[1200] Tuđman drži, kada se maknu sve emocije i zakulisne igre, da je ključni nesporazum između HDZ-a i Veseličina kruga u tome „što je policija uspjela ubaciti svoje ljude".[1201] Naveo je imena osoba iz Veseličina kruga koji su, svi osim Vlade Veselice, bili osuđeni na zatvorske kazne, što implicira da su svi oni bili ucijenjeni od policije jer su im kazne bile skraćene, osim Marku Veselici koji je svoju kaznu izdržao u cijelosti. Tuđman ističe da tim ljudima ništa ne zamjera, ali da se neke stvari moraju uzeti u obzir, misleći pri tome na manipulacije i osobe koje stoje iza Marka Veselice.[1202]

Uslijedio je skup koji je jasno ukazao na to da je, unatoč svim problemima, HDZ uspio iznimno organizacijski ojačati, odnosno postati glavna snaga u nastajućoj hrvatskoj opoziciji. Dana 30. rujna 1989. održan je sastanak Središnjeg odbora HDZ-a na Zagrebačkom velesajmu, kojemu je nazočilo 62 članova Središnjeg odbora iz Osijeka, Dalmacije i Zagreba. „Sastankom je rukovodio Franjo Tuđman (OO) kao predsjednik, a Dalibor Brozović (OO), Ivan Bobetko

[1197] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1989. Informacija br. 1332. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari sastanka Inicijativnog kruga HDZ-a 10. 9. 1989. godine, 2-3; Knežević 2020, 107-108; Tuđman 2011.c, 323.
[1198] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1989. Informacija br. 1332, 3.
[1199] Knežević 2020, 106-107.
[1200] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 26. rujna 1989. Informacija br. 1332, 3; Knežević 2020, 107.
[1201] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. listopada 1989. Informacija br. 1380. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – komentari sastanka HDZ-a 10. 9. 1989. godine, 2.
[1202] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 5. listopada 1989. Informacija br. 1380, 2.

(PO), Joža Manilić (PO) i Krešimir Balenović sačinjavali su radno predsjedništvo".[1203] U uvodnom izlaganju Tuđman je, između ostalog, govorio o neuspjelim pregovorima s krugom ljudi oko braće Veselica, istaknuvši njihovu namjeru da sve ono što je u HDZ-u do tada učinjeno prikažu kao svoju zaslugu. Na inzistiranje Ante Vukasovića da se obrati Središnjem odboru ispred spomenute frakcije HDZ-a, Tuđman mu je dopustio kratki nagovor od 15 minuta. Vukasović je optužio Tuđmana za „politiku svršenog čina", misleći na „poluilegalnu" Osnivačku skupštinu HDZ-a, iz čega je iznio upozorenje da će i njihova frakcija održati istu takvu skupštinu i osnovati svoj HDZ. Zato Vukasović predlaže da se održi nova skupština, koja bi se sastojala od jedne polovice sadašnjeg sastava („tuđmanovci") i druge polovice od Veseličine frakcije. Ovaj je prijedlog Središnji odbor HDZ-a rezolutno odbio, ali im je pružena ruka pomirenja u smislu da im se otvaraju mjesta u Središnjem odboru već osnovanog HDZ-a. U nastavku je Središnji odbor raspravljao o aktualnoj situaciji u Jugoslaviji. Nakon što su Slovenci, unatoč javnim prijetnjama vrha JNA i Srbije, proglasili ustavne amandmane kojima se legalizira pravo na samoodređenje do odcjepljenja, ispred Središnjeg odbora HDZ-a upućeno je pismo podrške toj odluci Slovenske skupštine, što je nagovještavalo HDZ-ove daljnje korake. Uz više izjava vezanih za aktualna zbivanja, poglavito treba istaknuti „Apel za obnovu Matice hrvatske" te zahtjev za vraćanje spomenika banu Jelačiću na središnji zagrebački trg, nakon što je 1947. bio uklonjen od komunističkih vlasti.[1204]

U tom razdoblju Šeks je gotovo svakodnevno nazivao Tuđmana iz Australije, obavještavajući ga o novostima i ujedno se raspitujući o stanju u zemlji. Dana 9. listopada Šeks je izvijestio Tuđmana da se stvari odvijaju upravo onako kako su priželjkivali, misleći na promociju HDZ-a, navodeći kao primjer da su pristalice emigrantske Hrvatske bratske zajednice Australije kolektivno pristupile HDZ-u. Izražavajući oduševljenje ovim novostima, Tuđman je ispričao Šeksu kako je u Zagrebu provedena akcija dijeljenja letaka i prikupljanja potpisa za vraćanje spomenika bana Josipa Jelačića na glavni zagrebački trg, što je potaknulo golemi interes. Nakon toga u prostorije HDZ-a u Novoj Vesi upala je policija, koja je izvršila premetačinu prostorija i legitimirala nazočne, a oni su se pred njima i dalje učlanjivali u HDZ.[1205] Govoreći o iznosu prikupljenih donacija za zakup ili kupnju prostorija za rad HDZ-

[1203] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 9. listopada 1989. Informacija br. 1400. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Saznanja o istupima pojedinih nacionalista na sastanku Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Opširnije o prvoj sjednici Središnjeg odobora u: Knežević 2020, 113-116.

[1204] Tuđman 2011, 328; Knežević 2020, 114-115; Mijatović 1999, 67.

[1205] Gradski sekretarijat za unutrašnje poslove podnio je Zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka protiv okrivljenih: Tuđmana, Ivana Bobetka, Josipa Zebića, Krešimira i Ivana Nevistića zbog dijeljenja, ali poglavito zbog sadržaja letka u kojem se govori kako je uklanjanje spomenika banu Jelačiću u

a, Šeks je rekao da je riječ o otprilike 100 tisuća dolara, što je bilo iznad svih njihovih očekivanja. U isto vrijeme Tuđman je kontaktirao Vladu Rozijana, koji je bio direktor poduzeća Liber, s kojim je sklopljen ugovor o najmu njihovih poslovnih prostora za potrebe HDZ-a, u iznosu od 100 tisuća DEM, u trajanju od pet godina, s time da bi taj iznos ušao u svotu kojom bi HDZ nakon toga kupio njihove prostorije. Tuđmanu je njega preporučio Vladimir Rozijan iz Švedske, s kojim je Tuđman još ranije kontaktirao, te im je on preporučio da se obrate njegovu bliskom rođaku Rozijanu iz Libera.[1206]

Nakon povratka u Zagreb, 11. listopada 1989., Šeks je bio izdvojen od drugih putnika koji su izašli iz zrakoplova na carinsku kontrolu, a carinska služba u tri ga je navrata vraćala na ponovnu provjeru. U telefonskom razgovoru s Tuđmanom i Šeksom, iseljenici iz Australije Konstantin Bosnić, Radivoje Čikeš i Bernard Rončević raspitivali su se o neugodnosti koju je Šeks imao na aerodromu. Šeks im je ispričao kako su od svih putnika jedino njega zadržali te su mu oduzeli videokazete, a na koncu, kada je već bio izašao iz aerodromske zgrade, oni su mu „pokušali oduzeti pristupnice HDZ-a, koje je donio iz Australije, ali su se on i Tuđman tome suprotstavili, sjeli u auto i otišli".[1207] U daljnjem razgovoru Bosnić je rekao da su vijesti na državnim radijskim postajama u Australiji uglavnom negativne pri spominjanju HDZ-a, a tomu je pridonio i Ivan Zvonimir Čičak, koji se redovito javljao u program *Radio Sydneyja*, koji također nije naklonjen HDZ-u, spomenuvši njegovo posljednje javljanje pri kojem je rekao da su u Zagrebu članovi HSLS-a pokrenuli peticiju za vraćanje spomenika banu Jelačiću na glavni zagrebački trg, a njihovu inicijativu, navodno, podlo su iskoristile pristalice HDZ-a, koje su bez dopuštenja službenih vlasti dijelile letke i prodavale svoj *Glasnik*.[1208] Na to je reagirao Tuđman, ukratko im ispričavši kako je još ranije u HDZ-u donesena odluka o pokretanju peticije za vraćanje spomenika te je pismenim putem upućen zahtjev Skupštini grada. Na koncu je ljude iz Australije zanimalo hoće li se uspjeti riješiti pitanje najma prostorija za HDZ te kada će oni u Australiji moći čitati *Glasnik HDZ-a*. Nakon završenog poziva iz Australije, Šeks je nastavio govoriti o svojim dojmovima s australske turneje tijekom koje je osnovano sedam podružnica HDZ-a s više od 1.500 članova te kako te brojke danomice rastu. Prikazavši

socijalističkoj Hrvatskoj simbol zatiranja hrvatskog nacionalnog identiteta. Maletić 2019, GSUP Zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka, 28. studenog 1989., 968; Tuđman 2011.c, 331.

[1206] Tuđman 2011.c, 328.

[1207] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 24. listopada 1989. Informacija br. 1460. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman (OO) – kontakt s pripadnicima fašističkih emigrantskih grupa u Australiji, upoznavanje s aktivnostima HDZ-a i traženje podrške, 3. Tuđman je dočekao Šeksa na aerodromu pa se umiješao u navedeni incident. Tuđman 2011.c, 329, 332.

[1208] *Bilten HDZ*-a tiskan je u travnju 1989. te distribuiran unutar inicijativnog kruga i prvih članova i izašao je prije *Glasnika HDZ* koji je tiskan u lipnju 1989.

atmosferu na više od 20 predavanja na kojima je govorio, Šeks je opisao s kakvim emocijama i ushitom su ga dočekivali, ali su mu pritom govorili i o neprijateljskoj politici i netrpeljivosti veleposlanika i konzula SFRJ u Australiji prema hrvatskom iseljeništvu. Šeksu su također govorili kako Maticu iseljenika doživljavaju kao UDB-inu filijalu, o čemu se raspravljalo i u australskom parlamentu i tisku, jer je nekoliko parlamentaraca pokrenulo istragu zbog sumnje da je nekoliko njih bilo na UDB-inoj platnoj listi.[1209]

Koncem listopada 1989. Tuđman je, s ciljem daljnjeg učvršćivanja suradnje HDZ-a i iseljeništva, otputovao na još jednu turneju po SAD-u i Kanadi, tijekom koje je došlo do osnivanja velikog broja novih ogranaka HDZ-a. Također, održao je niz predavanja na sveučilištima te izlaganje u Kongresu. Nakon povratka u Zagreb nastavila se inicijativa suradnje i povezivanja s iseljenicima. Dana 29. studenoga 1989. Tuđmana su ponovno kontaktirali Konstantin Bosnić i Radivoj Čikeš iz Australije, raspitujući se o tome kako je prošla Tuđmanova turneja po SAD-u i Kanadi. Tuđman je odgovorio da je svojim dolaskom izazvao veliki interes za program HDZ-a te osnovao više od 20 novih ogranaka HDZ-a. Čikeš je zamolio Tuđmana da što prije dođe u Australiju i da sa sobom obvezno ponese 500–600 primjeraka njegove knjige *Bespuća*. Tuđman je odgovorio da ne može tako brzo krenuti za Australiju, ali je obećao da će to sigurno ostvariti u travnju iduće godine. Na Čikešovo pitanje hoće li doći ako u to vrijeme budu izbori u Hrvatskoj, Tuđman je odgovorio: „To ćemo onda vidjeti."[1210]

U ovome razdoblju počinju osnivanja novih ogranaka HDZ-a na lokalnoj razini: u Kardeljevu (Pločama), gdje je 18. listopada 1989. osnovan prvi lokalni odbor HDZ-a u Hrvatskoj, potom slijede Filip Jakov, Metković, Sisak, Bjelovar i drugi, kao i niz ogranaka u iseljeništvu. Dok je broj članova HDZ-a danomice rastao – samo u Osijeku i Vinkovcima taj je broj u listopadu 1989. prešao 10.000 članova – ponovno se rasplamsao srpsko-slovenski sukob zbog najave novog mitinga u Ljubljani za prosinac 1989. Nakon što je slovenski politički vrh zabranio njegovo održavanje, uslijedila je žestoka reakcija srbijanske javnosti, potpomognuta srpskim zajednicama diljem Jugoslavije, pa tako i onima iz Knina. Potaknuti novim

[1209] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 30. listopada 1989. Informacija br. 1500. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman – zakup poslovnog prostora za HDZ, boravak Šeksa Vladimira u Australiji i dr., 3.

[1210] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 11. prosinca 1989. Informacija br. 1724. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman, Šeks Vladimir – intervju za Australiju, 2. Vidljivo je da u ovom dopisu izostavljena OO nad Tuđmanom, dakle pune 22 godine od kad je 1967. započeo nadzor nad njime. Nema objašnjenja ili redovite procedure prestanka obrade što ukazuje na naknadno dorađivanje i intervencije.

radikaliziranjem i zapaljivom retorikom, HDZ je 29. studenoga 1989. uputio „Proglas građanima i Saboru SR Hrvatske i cijelom hrvatskom narodu“, jedan od najvažnijih političkih dokumenata HDZ-a, kojim se stalo u obranu suverenosti Hrvatske. Na početku proglasa ističe se da je „nastao prijelomni i odsutni čas“, pri čemu se prokazuje Srbija zbog rušenja odluka AVNOJ-a i ugrožavanja hrvatskoga suvereniteta. Također je dana podrška Sloveniji uoči najavljenog antibirokratskog mitinga u Ljubljani i njihovim nastojanjima za afirmaciju slovenskog suvereniteta.[1211] Najava održavanja već spomenutog mitinga u Ljubljani, kao nastavka antibirokratske revolucije potaknute velikosrpskim narativom, u Hrvatskoj je izazvala priličan nemir, što je između ostalog rezultiralo inicijativom javnog potpisivanja peticije za što skorije provođenje slobodnih izbora. Nakon što je Predsjedništvo CK SKH podnijelo prijedlog da se ide na izbore, konačno je 13. prosinca 1989. na XI. kongresu SKH izabrano novo vodstvo SKH i potvrđena odluka o raspisivanju demokratskih izbora. Tuđman je tu pomalo neočekivanu odluku prokomentirao riječima da ona pokazuje želju SKH-a za stjecanjem političkih poena i ostankom na vlasti jer se držalo da se opozicija neće uspjeti nametnuti do izbora, a s druge strane odluka je bila izraz i unutarnjih previranja samoga SKH.[1212]

Dana 13. prosinca 1989. Alen Gojak obavijestio je središnjicu HDZ-a u Zagrebu da je službene prostorije HDZ-a u Splitu upravo napustila policija. Naime, netko je na ulazna vrata splitskog HDZ-a napisao „NDH“, na što su oni pozvali policiju, koja je to iskoristila i fotografirala unutarnje prostore HDZ-a, iako za to nisu imali službeni nalog. Gojak je istoga dana nazvao Manolića, koji mu je trebao poslati popis osoba koje treba pozvati na Osnivačku skupštinu HDZ-a u Splitu, obavijestivši ga da od SUP-a još nisu dobili nikakvo odobrenje i da se velik broj ljudi svakodnevno učlanjuje u HDZ. U međuvremenu je australska novinarka Vesna Lušić obavila opsežan intervju s Tuđmanom za *Radio Sydney* 21. prosinca 1989., putem telefona. Na upit kada bi se mogli očekivati prvi višestranački izbori u SFRJ i kakav je Tuđmanov stav o reformama koje provodi Ante Marković, Tuđman je odgovorio da izbore očekuje u travnju, kada bi se i inače trebali održati redoviti izbori. Vezano uz rad premijera Markovića, Tuđman drži da su pozitivan pomak inicijativa prelaska na slobodno tržište i inicijativa stvaranja konvertibilnog dinara kako bi se pokušala smanjiti galopirajuća inflacija. S druge pak strane, Markovićeva provedba neke nove centralizacije krije u sebi veliku opasnost da se i ovako mali republički suverenitet još više smanji te da se i dalje zadrži

[1211] Knežević 2020, 120.
[1212] Tuđman 2011, 336; Knežević 2020, 122; Marijan 2017, 169.

postojeća ekonomska i svaka druga neravnopravnost, kao i da se iz razvijenih republika, Slovenije i Hrvatske, i dalje uzimaju sredstva i dodjeljuju nerazvijenima, protiv čega se energično očitovao HDZ. Zato Tuđmana ne čudi što iz Srbije dolaze žestoki prigovori na svaki pluralizam, jer

> „Žele sačuvati zapravo jedan lenjinističko-staljinistički jednopartijski monopol da bi sačuvali pomoću tog monopola hegemoniju u čitavoj Jugoslaviji".[1213]

Tuđman ovakav stav drži anakronim, jer se demokratski procesi više ne mogu spriječiti, a jednopartijski sustavi raspali su se u svim socijalističkim državama, pa će se taj proces neminovno dogoditi i u Jugoslaviji, inače će se dovesti u pitanje sam njezin opstanak.[1214]

Na koncu intervjua Tuđman je pročitao božićnu čestitku svim hrvatskim iseljenicima u Australiji, u kojoj je istaknuo da se u Hrvatskoj s nadom očekuju Božić i Nova 1990. godina, okruženi turbulentnim događajima protekle godine, ali svjesni da su na pragu nove „slobodonosne" 1990. godine. Iako u domovini još uvijek neće biti javnih proslava Božića, Tuđman je poželio da svi provedu božićne blagdane u obiteljskom zajedništvu, svjesni dolaska velikih i neizvjesnih događaja. Ti događaji pogodili su socijalističke sustave u istočnoj Europi, ostvarene oružanom silom Crvene armije i održavane nametnutim jednopartijskim monopolom, do njihova konačnog potpunog sloma, čemu u tom trenutku mogu svjedočiti. U tim promjenama Tuđman vidi pobjedu ideja ljudskih sloboda i građanskih prava, čime se otvara pravo svakog naroda da bira svoj vlastiti put i suverenitet. Kao sliku tih promjena i nove duhovne klime Tuđman navodi susret predsjednika SSSR-a Mihaila Gorbačova s američkim predsjednikom Georgeom Bushom i s papom Ivanom Pavlom II. u Vatikanu, čime je i službeno završeno razdoblje hladnoga rata i blokovske podjele svijeta. U tom kontekstu Tuđman promatra i sveopću krizu kroz koju prolazi SFRJ, a koja se u tom trenutku najviše reflektira kroz međunacionalne antagonizme između srpskog naroda i ostalih naroda u državi. Poglavito poguban utjecaj, sada već radikalnog velikosrpskog ekspanzionizma, Tuđman vidi u tome što su porušeni temelji AVNOJ-evske Jugoslavije. „Iako se taj ekspanzionizam okomio najprije i najsurovije na albansku narodnost na Kosovu, potom i na Sloveniju, nikakve dvojbe ne može biti da on najvećem pogibelji prijeti hrvatskom narodu".[1215]

[1213] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. prosinca 1989. Informacija br. 1794. Predmet: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost. Franjo Tuđman – intervju za Radio Sydney, 5.
[1214] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. prosinca 1989. Informacija br. 1794, 5.
[1215] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. prosinca 1989. Informacija br. 1794, 8. Opširnije o odnosu medija prema HDZ-u u tom razdoblju vidjeti u: Knežević 2020, „Odnos Hrvatske demokratske zajednice i medija u razdoblju od osnivanja do zakonske registracije", 150-159.

Tuđman to ilustrira javnim prezentacijama karte velike Srbije kojima se neprestano prijeti u javnosti. Zato on ističe kako je najbolji odgovor na te prijetnje sažet u proglasu HDZ-a, u kojem su iznijete sve povijesne težnje hrvatskog naroda, sukladno aktualnim demokratskim zbivanjima i situaciji u svijetu. S nadom u pobjedu razboritosti kod srpskog, slovenskog i svih drugih naroda u SFRJ, Tuđman je zaželio čestit Božić i sretnu Novu godinu svim članovima i pristalicama HDZ-a te svim hrvatskim ljudima u domovini i svijetu.[1216]

10.9. Od I. općeg Sabora HDZ-a do prvih demokratskih izbora

Veseličina skupina, nakon svih prepirki i nesporazuma u pokušajima da se dogovore s Tuđmanom o zajedničkoj političkoj platformi, na koncu je 4. studenoga 1989. osnovala Hrvatsku demokratsku stranku (HDS), predvođenu Markom i Vladimirom Veselicom te Ivanom Gabelicom. Usprkos tomu, nastavljeni su daljnji antagonizmi, sada između HDZ-a i HDS-a, poglavito u kontekstu predstojećih izbora. Početkom siječnja 1990., u cilju stjecanja političkih bodova, Gabelica javno napada HDZ, tvrdeći da ne zastupaju interese hrvatskog naroda glede njegove samostalnosti, nazivajući ih boljševicima te svjesno vadeći iz konteksta nekoliko točaka iz Prednacrta koji je ranije sastavio Tuđman.[1217]

Potaknuti nemogućnošću pronalaska zajedničkog jezika s tadašnjim oporbenim strankama i svakodnevnim pogoršavanjem sigurnosne situacije u Hrvatskoj, u kontekstu održavanja i najava novih velikosrpskih skupova „antibirokratske revolucije“, vodstvo HDZ-a pokrenulo je inicijativu održavanja sveopćeg sabora kako bi se stranka prezentirala kao vjerodostojna politička opcija uoči najavljenih prvih demokratskih izbora. Zato je u Zagrebu 7. veljače 1990. održana sjednica HDZ-a na kojoj je donesena odluka o održavanju I. općeg sabora HDZ-a 24. i 25. veljače u Zagrebu. Osim niza odluka tehničke naravi i pravila o tomu tko će moći sudjelovati i glasovati, posebna je pozornost stavljena na jedinstvo iseljene i domovinske Hrvatske. Na koncu je 24. veljače u dvorani Lisinski započeo I. opći sabor HDZ-a izlaganjem Tuđmana, uz golemo mnoštvo delegata, gostiju, stranih diplomata i novinara.[1218] Atmosfera je bila povijesna, jer su se prvi put nakon Drugoga svjetskog rata javno izgovarale riječi o hrvatskom suverenitetu i koncu jednopartijskog sustava, uz izjave sudionika kako

[1216] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 28. prosinca 1989. Informacija br. 1794, 9.
[1217] Knežević 2020, 148.
[1218] Prema službenim podacima objavljenim u *Glasniku HDZ-a* na Saboru je sudjelovalo 1762 delegata, 296 promatrača, 320 gostiju i 54 novinara. Knežević 2020, 174.

„silinu nacionalnih emocija i energije koja je iskazana, više ništa ne može zaustaviti".[1219] Na Saboru je, uz veliku podršku i ovacije sudionika, Franjo Tuđman potvrđen kao predsjednik HDZ-a. Izglasani su i ostali članovi vodstva, čime je stranka zaokružila personalnu infrastrukturu te pripremila organizacijsku strukturu potrebnu za izlazak na predstojeće izbore. Tuđman je iskoristio I. sabor HDZ-a kako bi afirmirao svoju viziju zbog koje je godinama bio građanin drugoga reda i istinski disident zbog svojih ideja. Radilo se o tomu da je, zajedno sa svojim sljedbenicima, javno predstavio svoju političku platformu u smislu samostalne, demokratske i višestranačke Hrvatske, čime je dodatno mobilizirao članstvo i simpatizere te uputio poruku domaćoj i svjetskoj javnosti kako je HDZ ozbiljna stranka koja je kadra preuzeti odgovornost za budućnost Hrvatske.[1220]

Reakcije javnosti na Sabor bile su ambivalentne: od žestokih kritika i prozivki koje je izreklo Predsjedništvo CK SKH, preko manje kritičnih ocjena oporbenih stranaka, do afirmativnih tekstova objavljenih u *Vjesniku*. Naravno, najveće salve osuda stigle su iz srbijanske javnosti, koja je zlonamjerno naglašavala poveznicu između NDH i HDZ-a. S takvom reputacijom i balastom HDZ ulazi u predizbornu kampanju. Nakon što je 1. ožujka 1990. formirana Koalicija narodnog sporazuma kao izraz jedne široke predizborne koalicije čiji su najistaknutiji predstavnici bili Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar, Marko i Vladimir Veselica, Dražen Budiša i drugi, oni su izrazili želju da od HDZ-a dobiju bezuvjetnu potporu. Međutim, vodstvo HDZ-a zauzelo je stav da će u prvi krug izbora izaći samostalno, a da se tek u drugom krugu može pristupiti izradi jedne zajedničke oporbene liste.[1221] Kako je u prvom krugu izbora 22. i 23. travnja 1990. HDZ dobio većinu glasova, potvrdivši to svojevrsnim trijumfom u drugom krugu 6. svibnja (oko 60 % saborskih mandata), do takve koalicije nije nikada ni došlo. Dovoljno je naglasiti kako su se navedeni izborni rezultati očitovali kao kruna završetka Tuđmanove višegodišnje izolacije i disidentske karijere. Specifičnost ovakvih izbornih rezultata pokazala se u tomu da je HDZ na svojim izbornim listama imao mahom široj javnosti nepoznate osobe, za razliku od Koalicije narodnog sporazuma i SKH–SDP-a, koji su u svoje predizborne kampanje u prvi plan stavljali već poznate osobe sa značajnim ugledom. Sam je Tuđman takav fenomen objasnio time što je „biračima očito bilo važno samo da je kandidat hadezeovac, a ne tko je on".[1222]

[1219] Knežević 2020, 164.
[1220] Mijatović (ur.) 1999, 79-80.
[1221] Knežević 2020, 188-189.
[1222] Marijan 2017, 171.

U nastavku pratimo pozadinu potonjih događaja sagledanu kroz informacije koje je SDS skupio o toj predizbornoj kampanji te možemo vidjeti na što su oni obraćali posebnu pozornost prateći rast ogranaka HDZ-a u domovini i inozemstvu. Dana 26. siječnja 1990. Tuđmana je iz Chicaga nazvao predsjednik ogranka HDZ-a Miško Primorac, koji ga je upoznao sa sadržajem novog proglasa koji se spremaju objaviti. Čitajući mu redom teme, Primorac je, između ostalog, pročitao novosti koje se odnose na Hrvatsku. Tu su izdvojili vijest da su 26. siječnja sve novoosnovane političke stranke u Hrvatskoj održale „novinarski intervju"[1223] o izbornom zakonu, zatim da je osnovana nova stranka Socijaldemokratski savez Hrvatske s predsjednikom Antunom Vujićem i drugim utemeljiteljima, među kojima su odvjetnik Željko Olujić te Miroslav Tuđman, sin predsjednika HDZ-a Franje Tuđmana. U nastavku proglasa donesen je osvrt na konvenciju američkog HDZ-a koja je održana 20. i 21. siječnja 1990. u Clevelandu, na kojoj je donesena odluka da će poslati svoju delegaciju na kongres HDZ-a u Zagrebu, zakazan za 24. veljače 1990.[1224]

Nekoliko dana kasnije, 28. siječnja 1990., Tuđmana je nazvao Davor Perinović[1225] iz Sarajeva, koji ga je izvijestio o boravku Perice Juriča kod njih u Sarajevu. Perinović je također zahvalio Tuđmanu što je na nedavno održanoj Osnivačkoj skupštini ispostave HDZ-a u Splitu spomenuo teške prilike u BiH, zbog čega dolazi do iseljavanja Hrvata iz BiH. Ta Tuđmanova izjava izazvala je zadovoljstvo u redovima hrvatskih i muslimanskih intelektualaca, jer se napokon našao netko tko se osvrnuo na njihovu situaciju. Perinović se pohvalno osvrnuo na Juričev susret s njegovim prijateljem Džemaludinom Latićem, jednim od osuđenih muslimana iz procesa vođenog 1983. godine. „Latić je razgovarao s Izetbegović Alijom, te su obojica izrazili želju da stupe u kontakt sa Tuđmanom".[1226] Perinović navodi da su Latić i Izetbegović najuglednije osobe među muslimanskim pučanstvom u BiH te da će netko od njih doći na kongres HDZ-a u Zagrebu. Negativno su se izjasnili o trenutnom političkom vodstvu CK SK BiH, istaknuvši kako Izetbegovićevu podršku ima jedino Fuad Muhić. Također su posredovali u smjeni reisul-uleme Huseina Mujića, koji je „bio teški komunista", te u odabiru novog reisul-uleme, a planiraju dovesti novog „još oštrijeg". Na koncu razgovora Tuđman je govorio o

[1223] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 102. Predmet: Proglas ogranka HDZ u SAD, komentari sastanka alternativnih političkih stranaka u Grazu i dr.,
[1224] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 101, 2.
[1225] Davor Perinović (1949.) liječnik iz Sarajeva i jedan od utemeljitelja HDZ-a u BiH.
[1226] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 102. Predmet: Neprijateljsko djelovanje s pozicija nacionalizma, šovinizma i separatizma (ovo je nova špranca jer je do tada godinama stajala: Klasni neprijatelji u zemlji – Politička i druga aktivnost). Franjo Tuđman – komentari boravka Jurić Perice u Sarajevu, novčana pomoć HDZ-u iz inozemstva i dr. 2.

povijesnoj povezanosti između Hrvatske i BiH, „te je napomenuo da će Latiću i Izetbegoviću uputiti poziv za kongres HDZ".[1227]

Ovakvi razgovori i susreti događaju se danomice kao na filmskoj traci, a SDS te situacije pomno prati i analizira. Dana 31. siječnja 1990. sjedište HDZ-a nazvao je Marko Sivić iz Stockholma, tražeći da razgovara s Tuđmanom. Kako je on bio odsutan, s njim je razgovarao Đuro Perica, koji ga je ukratko informirao o odjecima sastanka koji je HDZ održao 27. siječnja, na kojem je, između ostalog, dogovoreno da će prvi kongres HDZ-a biti održan 24. i 25. veljače te da će na njega biti pozvani delegati iz cijelog svijeta. Perica je također rekao da su dobili informaciju kako će HDZ napokon biti i službeno registriran kao politička stranka. Sivića je zanimalo kakve su šanse da na predstojećim izborima mogu sudjelovati i osobe iz hrvatske dijaspore, „na što je Perica odgovorio da se to za sada ne zna, ali da Šeks Vladimir iz Osijeka priprema u ime HDZ-a prijedlog izbornog zakona u kojem stoji da i oni koji su u inozemstvu mogu glasati".[1228] U isto vrijeme velik broj ljudi iz emigracije zvao je sjedište HDZ-a, raspitujući se za pregovore i odnose s drugim bliskim strankama, očekujući pomirenje ili suradnju. Budući da je Hrvoje Šošić 25. siječnja obavijestio Marka Veselicu da su njega i Antu Korljana izbacili iz Hrvatske kršćanske demokratske stranke (HKDS), njih su dvojica odlučila osnovati svoju stranku, koja bi se trebala zvati Hrvatska katolička stranka. Šošić je rekao da su glavni inicijatori te akcije bili Ivan Cesar i Vlado Marović, jer Cesar ima plan preuzeti vodstvo HKDS-a.[1229] Ovim činom dodatno su se usložile komplikacije u vezi s eventualnim zajedničkim nastupom i suradnjom HDZ-a i ljudi iz Veselićina kruga.

U isto to vrijeme, 25. siječnja 1990., Ivan Zvonimir Čičak održao je ispred novoosnovanoga HSS-a tiskovnu konferenciju u zgradi koja je bila u vlasništvu Nede Prpić. Nakon završetka konferencije, u razgovoru s Danijelom Ivinom, „Čičak mu je prenio da ga je predložio za gradonačelnika Zagreba, odričući se kandidature, te da je za iduće izbore za predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske predložio Savku Dabčević-Kučar (OO)…".[1230] Ni ostali lideri nisu mirovali, pa su Gotovac i Goldstein imali turneju po SAD-u i Kanadi od 27. siječnja do 7. veljače 1990., tijekom koje su posjetili New York, Pittsburgh, Washington i

[1227] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 102, 2.
[1228] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 102, 3.
[1229] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 102. Predmet: Neprijateljsko djelovanje s pozicija nacionalizma, šovinizma i separatizma. Šošić Hrvoje – komentari u vezi isključenja iz Hrvatske kršćanske demokratske stranke (HKDS), 2.
[1230] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 104. Predmet: Neprijateljsko djelovanje s pozicija nacionalizma, šovinizma i separatizma. Ivan Zvonimir Čičak – konferencija za štampu „Hrvatske seljačke stranke", angažman oko ishođenja kanadske vize i putovanja u inozemstvo i aktivnosti oko osnivanja ogranka HSS-a, 2.

Toronto. Gotovac se svakodnevno javljao supruzi Vlasti u Zagreb, izražavajući zadovoljstvo tijekom turneje po SAD-u i govoreći o susretima koje su imali u američkom Kongresu i Senatu. Međutim, odlaskom u Kanadu Gotovac nije bio zadovoljan prijemom i tijekom predavanja, jer je HDZ postigao veći uspjeh zato što „govore o onom što emigracija želi čuti".[1231]

Nakon povratka iz SAD-a, 5. veljače, Goldstein je govorio o uspješnoj turneji po SAD-u, ali je također iskazao nezadovoljstvo dijelom turneje po Kanadi, pritom povjerivši Gotovčevoj supruzi da su financijski prošli izuzetno dobro. Nekoliko dana nakon povratka iz SAD-a, Gotovca je nazvao njegov rođak Lovor Gotovac, koji mu je govorio o Šeksovu nastupu u Torontu, za koji je, prema njegovim riječima, podilazio auditoriju govoreći o raspadu Jugoslavije i otvoreno pozivajući na oružanu borbu. Lovor Gotovac također ističe da mu je Tuđman navodno rekao kako postoji golemi interes za dolazak iseljenika u Zagreb na Prvi sabor HDZ-a, pitajući se kako će dobiti vize, ali im je Tuđman „sredio da ih dobiju na Aerodromu u Zagrebu".[1232] Kako su Gotovac i Goldstein iskazali zadovoljstvo nakon što su ih u Washingtonu primili u Ministarstvu vanjskih poslova, to se jamačno odrazilo i na odluku djelatnika američkog konzulata u Zagrebu, koji su u koordinaciji s političkim savjetnikom američkog veleposlanstva u Beogradu Luisom Sellom odlučili da će tijekom posjeta SFRJ američkog zamjenika državnog tajnika Lorenza Eagleburgera, koji je tražio da se u svim republikama u Beogradu susretne s predstavnicima nekoliko novoosnovanih stranaka nekomunističkog pedigrea, iz Hrvatske izabrati Slavka Goldsteina iz HSLS-a i Žarka Puhovskog iz UJDI-a.[1233] Nakon što je Puhovski odustao od puta za Beograd, američki konzul u Zagrebu Douglas Greene pozvao je Šeksa, kojemu je priopćio poziv za susret s Eagleburgerom u Beogradu prema preporuci američkog veleposlanika Warrena Zimmermanna. Nakon što je prihvatio poziv, Šeks se zanimao kani li tko iz američkog konzulata nazočiti Prvom saboru HDZ-a, jer im je to bilo izuzetno važno. Greene je odgovorio da se nedavno bio susreo s Tuđmanom, koji ga je također pozvao, te mu rekao da će doći veliki broj vijećnika iz SAD-a na Sabor HDZ-a, i obećao da će se svakako odazvati.[1234]

[1231] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 104. Predmet: Neprijateljsko djelovanje s pozicija nacionalizma, šovinizma i separatizma. Gotovac Vlado – komentari povodom boravka u SAD i Kanadi, komentari s Goldstein Slavkom, 2.
[1232] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 8. veljače 1990. Informacija br. 104, 3.
[1233] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. ožujka 1990. Informacija br. 154. Predmet: Obavještajne, političke i druge aktivnosti stranih službi i stranaca. Generalni konzulat SAD-a (OO) – saznanja o aktivnosti u vezi posjete zamjenika državnog sekretara SAD-a L. Eagleburgera, 2.
[1234] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 1. ožujka 1990. Informacija br. 154, 2-3.

U međuvremenu je u Hrvatskoj došlo do značajnih pomaka glede višestranačja, pa je republički sekretar za pravosuđe i upravu Ivan Fumić 5. veljače 1990., nakon višemjesečnih pregovora i otezanja, uručio rješenja o upisu u registar društvenih organizacija SR Hrvatske svim strankama koje su bile predale zahtjev. Tako su registrirane i legalizirane sljedeće političke stranke: Savez komunista Hrvatske, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske, Hrvatski socijalno-liberalni savez, Socijaldemokratska stranka Hrvatske, Radikalno udruženje za sjedinjene evropske države, Hrvatska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica.[1235]

Dakle, bio je to kraj jednog procesa koji je Tuđman najavio na Tribini Društva književnika u Zagrebu 28. veljače 1989., u smislu osnivanja Hrvatske demokratske zajednice, a koji se trebao realizirati održavanjem legalne osnivačke skupštine HDZ-a 17. lipnja 1989. u hotelu „Panorama" u Zagrebu. Međutim, nakon što je skup naprasito zabranjen rješenjem GSUP-a Zagreb, na Tuđmanovo inzistiranje Inicijativni krug odlučio je zaobići tu zabranu održavanjem skupa na „nejavnom mjestu". Nakon što je 17. lipnja održana Osnivačka skupština HDZ-a, započelo je osnivanje novih ogranaka HDZ-a diljem zemlje i inozemstva. Pošto je HDZ dobio i službeni legitimitet primitkom rješenja o upisu u registar društvenih organizacija, otvoren je put za njegov izlazak na političku scenu i važan korak u pripremi za predstojeće izbore. Tako je u Zagrebu održan Prvi opći sabor Hrvatske demokratske zajednice (24. i 25. veljače), na kojem je nazočilo oko 2.000 delegata i gostiju iz zemlje i svijeta, uz veliki broj novinara i nekoliko inozemnih konzula. Sabor je otvorio predsjednik HDZ-a Tuđman, koji je održao uvodno izlaganje o „Programskim zasadama i ciljevima HDZ-a".[1236] Gotovo četvrtinu uzvanika na Prvom općem saboru činili su delegati iz inozemstva, od kojih je velik broj došao u Zagreb bez viza koje im jugoslavenska veleposlanstva nisu htjela izdati. Na zagrebačkoj zračnoj luci službenici granične policije utvrdili su da se neki od njih nalaze na jugoslavenskim „crnim listama" i nisu mogli dobiti vize. Međutim, kada su ostali putnici zaprijetili da će se solidarizirati s njima i vratiti se natrag iz Hrvatske, nakon dugih konzultacija vlasti su izdale vize svima.[1237] Prema kasnijim svjedočenjima pojedinih sudionika tih događaja, navodi se kako su se među delegatima HDZ-a na zagrebačkoj zračnoj luci našli Ante Beljo, Gojko Šušak i Zdravka Bušić, od kojih je samo Beljo imao važeću vizu. Djelatnici RSUP-a, zatečeni ovakvim razvojem događaja, zatražili su očitovanje od vrha SKH-a u situaciji kada se

[1235] Knežević 2020, 132.
[1236] Opširnije o Prvom općem saboru HDZ-a u: Knežević 2020, 161-207, Mijatović 1999, 74-94.
[1237] Krmpotić 1998, 16.

ovaj nalazio u organizacijskom kolapsu.[1238] Stjepan Mesić, koji je u to vrijeme predstavljao Hrvatsku u kolektivnom Predsjedništvu Jugoslavije, kasnije je svjedočio kako je upravo on, preko tadašnjeg republičkog ministra unutarnjih poslova Vilima Mulca, posredovao da se ti ljudi puste u Hrvatsku. Međutim, ovo Mesićevo svjedočanstvo kasnije je demantirano nakon što je u javnosti objavljeno izvješće tadašnjeg čelnika SDS-a Josipa Perkovića, u kojem se navodi kako je upravo Perković donio takvu odluku.[1239]

Nakon što je 24. veljače 1990. službeno krenula predizborna utrka, oporba je optužila HDZ kao glavnog krivca za raskol i nejedinstvo, jer su u HDZ-u odlučili da će u prvi krug izbora izaći samostalno i neće sudjelovati u sporazumu o formiranju KNS-a. U isto vrijeme nastavljali su se već spomenuti nacionalistički skupovi lokalnih Srba, na kojima su se čule kritike uperene protiv HDZ-a, a čak se ultimativno tražilo Tuđmanovo uhićenje.[1240] Stoga ne čudi što su se počeli događati sigurnosni incidenti u vidu pokušaja atentata na Tuđmana tijekom predizbornog skupa HDZ-a 18. ožujka 1990. u Benkovcu, kao ni činjenica da se vrh JNA otvoreno stavio na stranu SKH-a, pravdajući to dezinformacijama o osveti koju bi im, navodno, pripremio HDZ u slučaju izborne pobjede. Na koncu predizborne kampanje može se reći da je ona „protekla u stalnim pokušajima političke kompromitacije HDZ-a i Tuđmana, u čemu su zajedno sudjelovale komunističke vlasti, vrh JNA, režimski mediji, politički predstavnici hrvatskih Srba, ali i neki članovi opozicijskih stranaka".[1241] Unatoč tomu, na prvom krugu demokratskih izbora u Hrvatskoj, održanim 22. i 23. travnja 1990., od ukupnog broja od 131 zastupnika tadašnjeg Sabora, 104 mjesta osvojio je HDZ. Naknadnim analizama predizbornih poruka utvrđeno je da je ključna i najfrekventnija poruka tijekom kampanje bila varijacija na temu nacije, što je potvrda Tuđmanove glavne predizborne poruke o preporodu hrvatske nacije, koja je naišla na široku podršku.[1242]

Posljednje izvješće SDS-a, nakon neprekidnog i danonoćnog praćenja od 1967. godine, napisano je nakon drugog kruga izbora u Hrvatskoj u svibnju 1990., kada je već bilo jasno da Tuđman s HDZ-om preuzima vlast kao apsolutni izborni pobjednik, pod znakovitim

[1238] Knežević 2020, 163.
[1239] Knežević 2020, 163.
[1240] Knežević 2020, 190.
[1241] Knežević 2020, 200. Tuđman u dnevničkim zapisima navodi kako je ta negativna kampanja trajala još od samih početaka: „Opća mobilizacija protiv HDZ se nastavlja. Počeli su čak ispisivati po tramvajima i fakultetima: Dolje Tuđman, Nećemo Tuđmana za lidera". Tuđman 2011.c, zapis od 31. prosinca 1989., 337.
[1242] Knežević 2020, 190, Mijatović 1999, 119.

naslovom „Najava mogućeg atentata na predsjednika HDZ-a dr. Franju Tuđmana“.[1243] U izvješću se navodi da je, temeljem dopisa SUP-a Zagreb i dopisa I. odjela SDS-a RSUP-a SRH, dostavljena informacija da je budući ministar unutarnjih poslova Josip Boljkovac zaprimio pismo koje je napisao Tihomir Bjelomesni, u kojem ga obavještava da ima saznanja kako Mirko Jokić i Božo Mudrinić posjeduju informacije vezane uz Franju Tuđmana, na kojega se sprema atentat. U informativnom razgovoru koji je Služba obavila s Tihomirom Bjelomesnim, došlo se do saznanja da ovaj dugi niz godina poznaje Mirka Jokića, koji je u posljednje vrijeme počeo govoriti da, u slučaju Tuđmanove izborne pobjede, on sigurno neće živ ući u Sabor. Također je kritički govorio o nazivu za hrvatski jezik i o političkim promjenama koje se događaju. Isto tako, Bjelomesni je izjavio da je u više navrata čuo kako Božo Mudrinić javno govori da će ubiti Tuđmana, a to se dogodilo nekoliko dana prije Tuđmanova gostovanja na televiziji, kada je javno izjavio da ima dojavu o pripremi atentata. „Zbog hitnosti postupka (pismo je upućeno 28. 05. 1990. godine i proslave Dana hrvatske državnosti 30. 05. 1990. godine, za kad je najavljen mogući atentat), nismo izvršili opširno provjeravanje već smo obavili informativni razgovor s Mudrinićem i Jokićem u cilju izricanja upozorenja“. [1244] Tijekom ispitivanja Jokić i Mudrinić negirali su bilo kakvu povezanost s optužbama o atentatu, pa je Služba ponovno pozvala Tihomira Bjelomesnoga na daljnja ispitivanja. Nakon svih pretraga i provjera, SDS je ocijenio da se ne radi o organiziranim skupinama koje su planirale Tuđmanovu likvidaciju.[1245]

Zaključak

Tuđmanovo djelovanje uklapa se u općenitu definiciju disidentskog djelovanja kao javno i namjerno očitovanje političkog neslaganja koje je usmjereno na opće dobro. Njegovo je političko neslaganje bilo iskazano javno, svjesno i s ciljem općeg dobra, a ne privatnog interesa. Tuđman je javno i sustavno izražavao neslaganje s ideološkim temeljima jugoslavenskog

[1243] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. ožujka 1990. Informacija br. 207. Predmet: Neprijateljska emigracija i njezine veze u zemlji – Politička i druga aktivnost. Najava mogućeg atentata na predsjednika HDZ-a dr. Franju Tuđmana – rezultati poduzetih mjera i radnji Službe.
[1244] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. ožujka 1990. Informacija br. 207, 2.
[1245] HR-HDA-1561-RSUP SDS, Centar Zagreb, 27. ožujka 1990. Informacija br. 207, 2. Ovaj posljednji dokument iz dostupnog arhiva SDS-a o Tuđmanu, potpisao je tadašnji načelnik centra SDS-a Zagreb Kolja Družić brat Ive Družića koji je na posljednjem partijskom kongresu SKH 11. prosinca 1989. bio protukandidat Ivice Račana budućeg predsjednika SKH-SDP i premijera RH 2000. godine. Na navedenom 11. kongresu je, između ostalog, donesena odluka kojom se prihvaća odluka Predsjedništva CK SKH koje je dan prije kongresa na izvanrednoj sjednici neočekivano donijelo povijesnu odluku o održavanju višestranačkih izbora u Hrvatskoj.

komunističkog režima, osobito kroz historiografske i filozofske analize jugoslavenske državnosti, čime se njegovo djelovanje uklapa u Szuleckijev kriterij javnog i politički motiviranog neslaganja. Njegovo je djelovanje bilo unutar legalnih okvira, bez poziva na nasilne metode. Iako je svoje stavove izražavao nenasilno i kroz dopuštene oblike znanstvenog i javnog djelovanja, Tuđman je bio izložen višestrukim oblicima represije (gubitak posla, zabrana objavljivanja, sudski progoni, zatvorska kazna), što potvrđuje postojanje jedne od ključnih točaka Szuleckijevog „disidentskog trokuta". Tuđmanovo djelovanje je izazivalo negativnu reakciju režima, najčešće u obliku kaznenog progona, društvene marginalizacije ili zabrane javnog djelovanja. Uz ove uvjete Szulecki smatra da je međunarodna recepcija, odnosno transnacionalna validacija disidenta, važan element za prepoznavanje disidentskog statusa. Određeni stupanj međunarodne pozornosti (npr. Amnesty International ili Tuđmanovo imenovanje potpredsjednikom – uz Mihajlova i Đilasa – Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji, koji je imao sjedište u New Yorku) ipak legitimira Tuđmana kao disidenta u širem srednjoeuropskom kontekstu, iako je pozicija hrvatskih disidenata (i Tuđmana konkretno) bila specifična zbog kompleksnog međunarodnog hladnoratovskog konteksta koji je podržavao opstanak Jugoslavije kao višenacionalne federacije.

Dakle, može se reći da Franjo Tuđman ispunjava ključne uvjete Szuleckijevog „disidentskog trokuta" kao bivši partijski kadar u sukobu s vladajućom ideologijom, moralni autoritet koji se poziva na etičke i nacionalne principe te kao intelektualac koji se sustavno suprotstavljao režimskoj interpretaciji povijesti. Doduše, unatoč tome što je Amnesty International 1985. Tuđmana naveo kao političkog zatvorenika, njegov slučaj ostao je marginalan u međunarodnoj javnosti, za razliku od poznatijih jugoslavenskih disidenata poput Milovana Đilasa ili Mihajla Mihajlova, što upućuje na specifične političke uvjete hladnoratovske percepcije nacionalnih pitanja u Jugoslaviji. Radilo s o tome da su poznati disidenti i nacionalne vođe u tadašnjoj Istočnoj Europi, koje je Zapad podržavao, u Jugoslaviji bili tretirani s priličnom suzdržanošću. Naime, ti nacionalni pokreti u Mađarskoj ili Poljskoj, bili su protusovjetski nastrojeni – gledano iz perspektive tadašnjih hladnoratovskih antagonizama – a hrvatski nacionalni pokret nije se uklapao u te projekcije jer je težio samostalnoj Hrvatskoj i ugrozi Jugoslavije, koja je do samog konca bila miljenica Zapada.

Cjelokupni Tuđmanov časnički, znanstveni, politički, publicistički, književni, javni i svaki drugi angažman naišao je na svoj odjek u informacijama koje je o njemu prikupila jugoslavenska tajna policija, kao i kroz njegove sudske procese te kroz dosjee desetak osoba iz

Tuđmanova okruženja koje je o njima vodio SDS. Tuđman spada u red onih javnih djelatnika u kojima su se objedinili ratnik (sudionik II. svjetskog rata), general, znanstvenik, urednik, sveučilišni profesor, povjesničar i politički djelatnik. On se još od svojih mladenačkih dana u partizanskom pokretu suprotstavio fašističkoj i nacističkoj ideologiji, da bi nakon rata otvorio široki front konfrontacija s totalitarnim staljinističkim ostatcima i rastućim unitarističkim i velikosrpskim prijetnjama u tadašnjoj vojsci, publicistici i politici. Svojim radovima je pronicljivo opazio pogibeljnost i razotkrio zamamne velike ideje prikrivenih hegemonista iza kojih su vrebali kamuflirani programi pogubni za hrvatski narod. Svojom borbom za demokraciju, ljudska prava, znanstvenu i publicističku slobodu došao je na vodeće mjesto hrvatskog glasnika slobode protiv jugoslavenskog komunističkog totalitarizma. Ako uzmemo u obzir objašnjenje poljskog politologa Kacpera Szuleckog koji disidentsko djelovanje definira kao: „javno i namjerno očitovanje političkog neslaganja" koje je usmjereno na opće dobro[1246] - Tuđmana možemo svrstati u tu skupinu. Autorski dvojac Spehnjak-Cipek u već spomenutom članku „Disidenti, opozicija i otpor - Hrvatska i Jugoslavija" Tuđmana, Veselicu, Đodana i dr., svrstavaju u red disidenata otpadnika od Partije koji su došavši u sukob s neupitnim partijskim autoritetom, s demokratskih ili nacionalnih stajališta bili isključeni iz Komunističke partije. Spominjani autor Szulecki u svojoj knjizi *Disidenti u komunističkoj srednjoj Europi: ljudska prava i pojava novih transnacionalnih aktera* donosi cjelovitu analizu disidentstva u kontekstu „hladnog rata" u smislu njihove interakcije sa Zapadom koje su ovi na neki način strateški rabili u hladnoratovskim trvenjima. Jamačno je jedan od najvažnijih doprinosa knjige – koji korespondiraju s interesima ovoga rada – sadržan u tomu što je Szulecki uočio da je najvažniju ulogu u formiranju disidentskog statusa imalo njihovo priznanje od Zapada. Kad to usporedimo s činjenicama koje su u radu u nekoliko navrata elaborirane kako u jugoslavenskoj historiografiji egzistiraju samo dvojica disidenata Đilas i Mihajlov, postaje jasnije zašto hrvatskih disidenta nema u recentnoj literaturi. Njih dvojica su tu „titulu" dobili od Zapada, za razliku od hrvatskih disidenata koji su ostali na marginama zbog specifičnosti Jugoslavije u međunarodnoj hladnoratovskoj konstelaciji. Gotovo potpuno prešućen od Zapada i sustavno uklonjen i marginaliziran od jugoslavenskog partijskog režima, Tuđman je ostao gotovo nepoznat široj javnost sve do prvih višestranačkih izbora u Jugoslaviji početkom devedesetih godina 20. stoljeća.

S obzirom na činjenicu da su njegova ljudska prava i građanske slobode sustavno i grubo kršene kroz dugi niz godina, Tuđman je 1985. proglašen zatvorenikom savjesti Amnesty

[1246] Szulecki 2019, 30.

Internationala, ali ta vijest nije naišla na odjek u zapadnim demokratskim medijima, dok je većina jugoslavenske i hrvatske javnosti za njega fragmentirano čula tek nakon dvaju političkih suđenja te pobjede na prvim višestranačkim izborima održanim u Jugoslaviji. U ovom radu su pokazani razlozi i procesi koji su to omogućili u smislu Tuđmanova brisanja iz javnosti i stavljanja na margine društva u smislu kako je jadan javni djelatnik, intelektualac, publicist i profesor (i nositelj partizanske spomenice) s nepunih 45 godina života politički likvidiran i umirovljen. Dovoljno je navesti Tuđmanova dva politička suđenja i konstruirane presude koje su bile legalan način da se uklone svi politički i drugi oponenti tadašnjoj vlasti. Kroz nevjerojatnu zgusnutu lepezu događaja, inkognito ili javno asistiranje u nizu političkih, kulturnih čak i ekonomskih procesa u kojima je sudjelovao, može se bez pretjerane pretencioznosti ustvrditi kako je Tuđman u olovnim godinama staljinističko-titoističkog komunističkog terora bio jedan od predvodnika borbe za slobodno i demokratsko društvo, hrabro se oduprijevši mnogobrojnim prijetnjama, maltretiranjima, uhićenjima i dugim zatvorskim kaznama. Ono što je odlikovalo sve tadašnje disidente u komunističkom lageru bila je činjenica da su uglavnom bili uvjereni da je istina jedino oružje kojim raspolažu. Ako se upitamo je li Tuđman doista vjerovao u snagu te istine, najbolji argumenti bit će oni da je bio spreman izgubiti položaj i ugled u društvu, perspektive i komfor koji je imao kao visoki časnik, a kasnije kao sveučilišni profesor i ravnatelj Instituta. Ali nisu u pitanju bile samo značajne društvene povlastice. Tuđman je godinama bio izložen političkom i medijskom pritisku i prijetnjama, popraćenim stalnim medijskim klevetama i neizvjesnošću koja je išla s time. Dapače, on je zbog svog ustrajanja u afirmaciji i obrani znanstvenih činjenica vezanih za hrvatsku povijest završio u pritvoru i na sudu, čime je ugrozio svoj život ali i egzistenciju cijele obitelji koja je itekako snosila posljedice ovih njegovih odluka.

Kako je i navedeno u samom uvodu rada, namjera je bila sve događaje Tuđmanova disidentskog razdoblja pratiti kroz dostupne izvorne dokumente arhivske građe, recentnu znanstvenu literaturu i osobna sjećanja samoga Tuđmana i njegove supruge Ankice. Uvidom i analizom izvorne arhivske građe postajemo svjedoci načina na koji je funkcionirao cjelokupni represivni aparat Jugoslavije, metode kojima su se služili i posljedice koje su drastično utjecale na pojedince i čitavu zajednicu u ovom slučaju na hrvatski narod.

Prema dosad poznatim dokumentima, SDS je službeno počeo pratiti Tuđmana 1967. godine, iako postoje indicije da se to prakticiralo i ranije. Naime, tadašnji predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske (predsjednik Vlade) Mika Špiljak dobio je dopis od SDS-a kojim se tražila njegova suglasnost za postavljanje prislušnih uređaja u stanove Franje Tuđmana,

Većeslava Holjevca i vjerojatno Ivana Rukavine, što je on odbio učiniti. Ubrzo potom Špiljak, uz napredak u svojoj političkoj karijeri, odlazi iz Hrvatske te 16. svibnja 1967., posredovanjem prvog čovjeka Partije Vladimira Bakarića, biva imenovan predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća, to jest savezne vlade. Međutim, naum SDS-a ipak je ostvaren, i to s još većim intenzitetom. Kao što je već rečeno, SDS je započeo praćenje Tuđmana 1967., što je vidljivo iz dokumenta datiranog 12. svibnja, u kojem se kao predmet obrade navodi Franjo Tuđman pod kodnim imenom „Lasta". Kao i za većinu ključnih materijala, ni ovoga dokumenta nema u Tuđmanovu službenom dosjeu, nego je trebalo minuciozno pročešljati cjelokupnu dostupnu građu SDS-a kako bi se načinila barem djelomična rekonstrukcija. Namjera je bila, koliko je to bilo moguće, sagledati sve aspekte Tuđmanova, prvenstveno disidentskog života, ali i širi krug ljudi i događaja kroz koje se zrcali put kojim je prolazila tadašnja SR Hrvatska između jugoslavenskih integralista i (veliko)srpskih unitarista. Kroz velik broj dokumenata nastalih pod okriljem SDS-a, tijekom dugog niza godina u kojima je vršena operativna obrada nad Tuđmanom, te kroz velik broj malih i naizgled nezamjetljivih događaja prikupljenih danonoćnim nadzorom nad Tuđmanom i osobama iz njegova neposrednog okruženja, s vremenskim odmakom mogu se percipirati stvarne prilike toga doba: osobe, događaje i procese u kojima je Tuđman sudjelovao ili ih komentirao. Od njegove uloge u partizanskom ratu, preko publicistike i etabliranja koncepta „naoružanog naroda" u pokušaju razbijanja vojnoga monopola, do kreiranja školskih udžbenika povijesti i predavanja o kontroverznim povijesnim temama pred prosvjetnim radnicima. Poglavito je značajna njegova djelatnost u suprotstavljanju jasenovačkom mitu, lažnim prikazima povijesti SKH i nametanju nepoželjnih povijesnih konotacija vezanih uz hrvatsku povijest, pri čemu su Tuđmanove knjige bile odgovor na negativne i klevetničke procese. Odjeci tih događaja u većoj ili manjoj mjeri pronađeni su tijekom opsežnih pregleda raspoložive arhivske građe iz toga vremena. Od tih fragmenata nastojao sam sastaviti mozaik u kojem se zrcali disidentski trag koji je Tuđman ostavio kao jedna od ključnih figura novije hrvatske povijesti.

Naravno, ove potonje informacije nisu zanimale SDS. Primjenjujući striktni i danonoćni nadzor nad Tuđmanom, prikupili su enormnu količinu podataka u vidu snimljenih telefonskih i drugih razgovora, osobnog praćenja te pisama i izvješća koja su im dostavljali suradnici SDS-a. Sintetizirajući i analizirajući sve te informacije, sastavljalo se jedno cjelovito izvješće svakih nekoliko mjeseci. Od 1967., kada počinje službena obrada nad Tuđmanom u vidu operativne obrade – što implicira da se radilo o „državnom neprijatelju" – sve informacije u vezi s Tuđmanom vodile su se pod istim predmetom: „Klasni neprijatelj u zemlji – politička i druga aktivnost". Na primjeru grupne akcije kodnog imena „Klek", koju je SDS pokrenuo

sredinom 1967. godine, mogu se jasno vidjeti mehanizmi kojima se koristio tadašnji komunistički sustav i način organizacije njihova djelovanja. Tom su akcijom pod obradu i nadzor stavljene sve osobe koje su na bilo koji način bile involvirane u događaje vezane uz Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika. Tako se koncem 1968. donosi sažetak operativnih akcija provedenih tijekom grupne obrade „Klek“, u kojem se navodi da su došli do saznanja o planovima izvršenja diverzantsko-terorističkih operacija, nabavama oružja i eksploziva, te da se intenzivno prikupljaju podaci „o važnijim objektima u zemlji i inozemstvu, na kojima planiraju vršiti diverzantske akcije. Posebno su u tome aktivni pripadnici terorističke skupine iz takozvane 'bečke grupe'„. U nastavku se donose i detalji o pripadnicima „bečke skupine“ iz njihovih biografija, dogovora, putovanja u SAD i diljem Europe, kojima je cilj bio mobilizirati nove teroriste te nabaviti što veću količinu eksploziva, streljiva i oružja radi realizacije njihovih terorističkih planova. Nije nevažno da je uz svaku od tih osoba postojao barem jedan suradnik Službe zadužen za njih, pa je SDS na dnevnoj bazi dobivao precizne informacije o svakome od njih. Postavlja se logično pitanje kakve veze imaju ovi „ustaški teroristi“ iz emigrantskih krugova s Tuđmanom, Pavletićem, Šegedinom, Veselicom i ostalim intelektualcima, kada su ih svrstali u istu skupnu obradu „Klek“?

Međutim, nisu samo etablirani „nacionalisti“ svrstani u istu skupinu s teroristima. U skupnoj akciji „Klek“ našli su se, temeljem informacija dobivenih od sekretara partijske organizacije Filozofskog fakulteta u Zagrebu i nekoliko mladih asistenata fakulteta, i pojedini intelektualci, među kojima je bio i poznati hrvatski književnik Josip Pupačić. S druge pak strane, u Tuđmanovu službenom dosjeu koji je vodio SDS nema osvrta ni analiza o odnosima koje je Tuđman imao s više značajnih suvremenika i prijatelja poput Krleže, Rukavine, Holjevca, Gotovca, Veselice, Dabčević-Kučar, Đilasa, Kuharića i drugih, iako se u golemoj građi SDS-a izvan njegova dosjea mogu naći brojne potvrde o Tuđmanovim dubokim poveznicama i njihovoj međusobnoj isprepletenosti. Primjerice, iz materijala koji je SDS prikupio u vezi s Tuđmanovim odvjetnicima s prvog suđenja iz 1972., a koji se nalaze u dosjeima Mate Tafre i Ive Glowatskog, može se vidjeti sva apsurdnost optužbi protiv Tuđmana, ali i doticaji odvjetnika s Krležom, koji je pratio proces i na koncu pristao svjedočiti u Tuđmanovu obranu na prijedlog njegovih odvjetnika. Nakon što su godinama paralelno prikupljali podatke o vodstvu Matice hrvatske i pripadnicima ustaške skupine iz „bečkog kruga“, podignuta optužnica bila je kompilacija serviranih informacija SDS-a, koje je na suđenju trebalo samo „pravilno“ uporabiti kako bi se pronašla sveza između optuženih iz Matice i ustaške emigracije. Time je unaprijed bila onemogućena svaka mogućnost intervencije ili apela da se optuženi puste na slobodu ili da im se umanji kazna, s obzirom na negativne

konotacije tako fabriciranih optužnica. Sam Tuđman nekoliko puta u svojim dnevničkim zapisima i snimljenim razgovorima ističe presudnu ulogu koju je imao Krleža u njegovoj relativno blagoj presudi, s obzirom na prvotni plan zakulisnih igara, ali i općenito o presudnoj Krležinoj ulozi u očuvanju barem minimuma hrvatske kulture i pisane riječi.

Imajući sve to u vidu, jasno je da je namjera Službe bila namjerno umanjiti značenje koje je Tuđman realno imao i marginalizirati njegov utjecaj. S obzirom na to da je ista ta Služba imala dominantnu ulogu u vođenju istrage protiv politički osumnjičenih, smišljeno su izostavljani iz dnevnih izvješća svi dokazi koji se nisu uklapali u unaprijed složenu inkriminaciju o njegovu „nacionalističkom skretanju" i „kontrarevolucionarnoj djelatnosti". Primjerice, o njegovu uspješnom radu u Institutu i jednakom zalaganju za sve djelatnike (npr. za Daniela Ivina), iskazima zaposlenika IHRPH-a srpske nacionalnosti koji su ga branili od optužbi za nacionalizam,[1247] ili njegovim osudama ustaškog pokreta i svake vrste nasilja, gotovo da i nema spomena. Gotovo identičan scenarij odigrao se deset godina kasnije, nakon Titove i Krležine smrti, ali ovoga puta s nešto drugačijim epilogom, jer je Tuđman završio na robiji u Lepoglavi, s izuzetno narušenim zdravstvenim stanjem i bez ikakve političke zaštite.

Kako su slabjele Titove životne snage, a s njima i njegov politički utjecaj, tako su se nazirale smjernice za konačni obračun s hrvatskom inteligencijom, koji nakon sloma Hrvatskoga proljeća nije bio do kraja dovršen. U tomu kontekstu u ovom se radu u više navrata donose Tuđmanova razmišljanja o Titu, njegovoj ulozi i pogubnosti mediokritetske politike pragmatizma u smislu stalnog balansiranja i, prema Tuđmanovim riječima, uzaludnog popuštanja velikosrpskim krugovima. SDS je u to vrijeme pokrenuo i grupnu obradu „Most", koja je obuhvatila širi krug osoba u Zagrebu za koje je Služba procijenila da djeluju s pozicija hrvatskoga nacionalizma. Tako je tijekom 1978. godine vršena obrada nad skupinom osoba: Markom Veselicom, Tuđmanom, Gotovcem, Šošićem, Šegedinom i Čičkom. Kao razlog pokretanja ove skupne obrade navodi se uvjerenje da su se navedene osobe planski i sustavno, organizacijski i akcijski, povezale u neformalnu neprijateljsku skupinu. Isticalo se da je njihov krajnji cilj formirati jedan antisocijalistički blok u suradnji s klerom, emigracijom, anarholiberalnim grupama iz Beograda, Đilasom i Mihajlovom, kako bi zajednički mogli organizirati neprijateljske djelatnosti u smislu rušenja vlasti. Sagledavši potonje događaje, uočava se suptilna inicijativa sudskih pritisaka koji su se kroz dugi niz desetljeća sustavno i smišljeno provodili nad Tuđmanom.

[1247] O čemu je opsežno pisano prigodom analize Stenografskog zapisnika sa sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu.

To je najbolji pokazatelj da je Tuđman desetljećima ustrajno i hrabro, često posve sam, bio čelna osoba u obrani hrvatskih egzistencijalnih i nacionalnih interesa te slovio za jednoga od glavnih neprijatelja tadašnjeg komunističkog rukovodstva. Naravno, u javnosti je stvarana sasvim druga slika o njemu, tako da se javno napadao njegov znanstveni rad, a kasnije je kroz sudske procese i presude prokazan kao „nacionalist" i strpan u isti koš s teroristima, primjerice na švedskoj televiziji u emisiji „Hrvati teroristi ili borci za slobodu". Tuđman je zapravo bio prvi hrvatski autor koji se smjelo suprotstavio antihrvatskoj tendenciji u vladajućoj politici, publicistici i historiografiji, od fabriciranih povijesnih krivotvorina koje su imale dalekosežne političke posljedice, od kojih je krucijalna bila ona da su Hrvati bili pretežno proustaški narod koji je tek periferno sudjelovao u partizanskoj antifašističkoj borbi. Ovakvim i sličnim historiografskim smicalicama smišljeno se, pod krinkom jugoslavenstva, željelo učvrstiti nadnacionalnu vlast centralističke federacije te pritisnuti Hrvatsku bremenom krivnje, što je u stvarnosti značilo apsolutnu dominaciju unitarističke i velikosrpske ideologije. Dok je akademska zajednica u Hrvatskoj nijemo pratila poplavu literature koja je iskrivljeno i zlonamjerno prikazivala ulogu hrvatskoga naroda u ratu, a vodeći intelektualci i političari bili zaokupljeni održavanjem na životu jugoslavenske ekonomske, političke i kulturne opsjene, ponavljajući marksističku mantru kako su nacije plod kapitalističkog društva i povijesna kategorija osuđena na odumiranje i nestajanje s povijesne scene, Tuđman je javno progovorio o meritumu stvari tadašnjeg jugoslavenskog društva tijekom njegovih dvaju sudskih procesa. Ali ne samo tada. Prateći sate snimljenih razgovora koje je tijekom više od 20 godina o njemu prikupila Služba, može se vidjeti kako Tuđman bez imalo skrupula i straha otvoreno iznosi svoja razmišljanja, komentirajući aktualnu političku situaciju u Jugoslaviji. Nema tu ekstremizma, šovinizma, nacionalizma ili ksenofobije. Radilo se o Tuđmanovim spoznajama vezanim uz destruktivne procese rashrvaćenja, kulturocida, namjerno poticane demografske devastacije, ekonomskog izrabljivanja i drugih oblika ugnjetavanja. Imenujući krivce za sve lošije stanje u Jugoslaviji i Hrvatskoj, Tuđman upire prst u točno određenu skupinu – koja će prema njegovu mišljenju neminovno dovesti do razbijanja Jugoslavije – a koju on naziva „crnorukaši", pod čime je podrazumijevao Rankovića i njegove pristaše, premda još uvijek ne rabi eksplicitni naziv velikosrpski nacionalizam.

Iz ovoga rada također je vidljivo da se ne radi o nekom iznenadnom i neočekivanom Tuđmanovu obratu zbog kojega je došlo do njegova izbacivanja iz KPH-a i uklanjanja s mjesta direktora IHRPH-a i predavača na Fakultetu političkih znanosti. Postoje jasne činjenice, koje su u radu predočene, da je već 1942., nakon što se tada mladi dvadesetogodišnji Tuđman suprotstavio najvišem partijskom i političkom vodstvu zbog kadrovske politike, došlo do

prvog izravnog sukoba. Ne želeći uvažiti njihove personalne prijedloge, Tuđman je tadašnjem vodstvu CK KPH poručio da se ne slaže s njihovim prijedlogom da predstavnik Hrvatskog zagorja u ZAVNOH-u ne može biti čovjek kojega su predložili, jer je ranije bio istaknuti pristaša velikosrpskog režima, što bi, prema mišljenju mladog Tuđmana, jamačno izazvalo opravdan revolt u hrvatskom narodu i naštetilo NOB-u. Drugi pokazatelj Tuđmanove konzistentnosti u pogledu nacionalne svijesti i razumijevanja povijesnih silnica jest njegovo upozoravanje na intencije velikosrpskih krugova da se hrvatski narod sotonizira smišljenom promidžbom o crnom jasenovačkom mitu i „700 tisuća žrtava“, koji je poticao patološku mržnju u srpskom narodu i nametao nesnošljivo breme krivnje Hrvatima, optužujući ih kao genocidan narod. Radilo se o sinkroniziranom napadu na Tuđmana od strane Rankovića i njegovih poslušnika u Hrvatskoj, koji sam ukratko naveo u pozadini Tuđmanova izbacivanja iz Partije, kada je od članova Osnovne organizacije SK IHRPH-a optužen da je Bakarića i pojedince iz političkih i znanstvenih krugova prokazao kao Rankovićeve marionete. Treći pokazatelj, koji jasno pokazuje kako je Tuđman promišljao prošlost i rabio naučene lekcije, jest značajno pismo koje je uputio Bruni Bušiću u Pariz u kolovozu 1977. To je pismo važno jer se u njemu jasno zrcali i anticipira Tuđmanovo promišljanje o koracima koje treba poduzeti, a ujedno se mogu vidjeti osnovni postulati kasnije ugrađeni u budući program HDZ-a. Tome se trebaju pridodati i dva važna govora koja je Tuđman izrekao u svojim završnim riječima na suđenjima 1972. i 1981., u kojima je pred sudom i širom javnošću jasno izrazio svoje uvjerenje da je sloboda pojedinaca i naroda temeljna pretpostavka svih ostalih vrijednosti. Slijedom toga, bez imalo zadrške može se ustvrditi kako se Tuđmanovo promišljanje o ključnim temama vezanima uz hrvatsko pitanje u kontekstu jugoslavenske federacije, praćeno kroz dugi niz godina, zapravo nije bitno mijenjalo. Štoviše, moglo bi se reći da je Tuđman najbolji pokazatelj toga koliko su se mijenjale izvanjske okolnosti u pogledu sudbine hrvatskog naroda tijekom Drugoga svjetskog rata i nakon njega. Iz golemog broja snimljenih razgovora koje je Tuđman godinama vodio u krugu svojih suradnika, prijatelja i – neizbježno – instruiranih suradnika Službe, Tuđman je jasno iznosio svoje stavove i spoznaje do kojih je došao svojim znanstvenim radom. Prvenstveno se to odnosi na činjenicu da je hrvatski narod, koji je od 1942. do 1944. imao najmasovniji i najorganiziraniji antifašistički pokret u Jugoslaviji, bio optužen za masovnu podršku ustaškom režimu, da bi s vremenskim odmakom započeli destruktivni procesi u vidu poplave revizionističke literature, medijskih napisa i neizbježnih komemoracija – uglavnom inspiriranih i financiranih iz saveznog budžeta u Beogradu – kojima je hrvatskom narodu nametnut dugoročno poguban i krajnje negativan povijesni okvir.

Radi se o tomu da je, nakon završetka rata, započelo sustavno etabliranje jasenovačkog mita čiji cilj nije bio odavanje pijeteta stradalim logorašima – inače bi se javno objavio barem nekakav poimenični popis svih žrtava – nego je započeo proces sotoniziranja hrvatskoga naroda. Neutemeljene i pretjerane brojke od 700 tisuća do preko milijun ubijenih Srba nametale su logičan zaključak da iza tako golemoga zločina (tvrdilo se većega i od Auschwitza) stoje Hrvati. Tuđman je među prvima shvatio koja je bila stvarna i nakana političkih krugova moći koji su hranili taj mit svakodnevnim novinskim natpisima, feljtonima, filmovima i komemoracijama. Dugogodišnjim praćenjem fame koja se stvarala uoči svake obljetnice vezane uz Jasenovac, jasno je uviđao kako se iz godine u godinu pojačava ta histerija te kako se u javni prostor ubacuju sve grozomorniji detalji i brutalnost koju su ustaše pokazali prema logorašima i srpskoj djeci. No ta promidžba time nije stala. Nakon što su ustaše prikazani kao nezapamćeni krvoloci kakve svijet nikada nije vidio, započela je druga faza toga svojevrsnog specijalnog rata protiv Hrvata: počele su se umnažati publikacije u kojima se Hrvate proglašavalo sljedbenicima ustaša. Uvidjevši da jasenovački mit postaje ključni problem hrvatsko-srpskih odnosa, Tuđman se svojim angažmanom upušta u meritum tadašnje i buduće jugoslavenske krize. Radi se o tomu da je on u svojim radovima – ponajprije u doktorskoj disertaciji kojoj je bilo onemogućeno tiskanje (tiskana je tek 1993., dakle gotovo 30 godina kasnije) te u svojoj najpoznatijoj knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* (1989.) – jasno upozoravao da je unitarizam, inspiriran velikosrpskim aspiracijama, najopasnija sila koja će neminovno ugroziti biološki opstanak hrvatskoga naroda i prouzročiti konačno uništenje Jugoslavije. Pokušavajući utjecati na silnice političkih konstelacija u tadašnjem totalitarnom komunističkom sustavu, od prvih svojih radova nastojao je razobličiti tu unitarističku dogmu. Kako je u više navrata rečeno, Tuđman se svjesno izložio kada se suprotstavio tim stremljenjima te je, došavši do egzaktnih podataka i politički dalekosežno, razobličio esenciju protuhrvatskoga mita, izrekavši za tadašnje vlasti neprihvatljiv podatak da je u svim logorima tadašnje NDH likvidirano manje od 60.000 osoba (kako je u više navrata napisao, svejedno grozno i za svaku osudu), među kojima su bili Židovi, Srbi, Hrvati i Romi.

Na koncu ovoga rada analizirani su započeti procesi rađanja višestranačja u SFRJ, isprepleteni sa stalnim policijskim prijetnjama zabrane rada pokreta koji je utemeljio i osmislio Tuđman, usporedno s njegovim prvim odlascima na turneje po Kanadi, SAD-u i Europi. Rubno se dotiče antagonizama između Tuđmana i ključnih osoba tadašnjeg oporbenog bloka, osobito poznatih sudionika Hrvatskoga proljeća i Matice hrvatske poput Gotovca, braće Veselica, Budiše, Dabčević-Kučar, Tripala i drugih. Na koncu se osvrćem na stanje u tadašnjoj JNA i političkom vrhu SFRJ, gdje se kroz nekoliko članaka objavljenih u službenom glasilu

JNA na izrazito negativan i huškački način pisalo o Tuđmanu. Djelomičnim osvrtom na izjave sudionika tih događaja i potonje članke može se naslutiti kako je vrh tadašnje JNA imao u planu već pripremljen scenariji očuvanja Jugoslavije, stavljajući cjelokupni vrh i raspoložive jedinice pod zapovjedništvo srbijanskih kadrova, koji su planirali zlouporabiti. Ti su planovi uključivali izvršenje vojnog udara, svrgavanje novoizabranih republičkih lidera i ostvarivanje nacrta SANU-a o nasilnom prekrajanju granica na štetu drugih republika, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Usporedimo li sudbinu hrvatskih disidenata i političkih zatvorenika – Tuđmana, kao i drugih spomenutih u ovom radu poput Veselice, Gotovca, Bušića, Šegedina i drugih – s onima prvenstveno iz Srbije, poput Đilasa, Ćosića i drugih, još jasnije se pokazuju navedene anomalije. Kad tomu pridodamo Rankovića i njegove suradničke mreže, koje su ugrozile i samoga Tita, onda to iziskuje dodatno objašnjenje. Naime, Đilas je nakon sukoba s partijskim rukovodstvom osuđen, ali je kasnije pušten i slobodno je izvan zatvora reproducirao velik broj knjiga, članaka i intervjua. Dobrica Ćosić, koji je javno podržavao Rankovića, neometano je radio i objavljivao svoje knjige i članke. Ranković, kao simbol terora i strahovlade koju je provodila tajna policija, na čijem je čelu godinama bio, nakon micanja iz javnosti uživao je u mirovini bez ikakvih značajnijih sankcija, dok je Bušić bio brutalno likvidiran. S druge strane, hrvatski disidenti su nakon uhićenja izgubili svaki društveni položaj, bili su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne (neki i više puta), uz dugotrajnu zabranu svakoga javnog djelovanja. Beograd je reproducirao velik broj knjiga u kojima su se počele promicati iskrivljene povijesne interpretacije, u kojima se lažno optuživao hrvatski narod za kolektivnu suodgovornost za zločine nacističkih snaga i ustaša, osobito za one u koncentracijskom logoru Jasenovac. Oni koji su pisali te protuhrvatske uratke – spomenuti u ovom radu, poput Vasilija Krestića, Vladimira Dedijera ili Vuka Draškovića – bili su podržani i financirani od službene politike. A kada su se Tuđman i drugi suprotstavili tim negativnim trendovima, bili su proglašeni neprijateljima države i osuđeni zbog „nacionalizma“ i „kontrarevolucionarne djelatnosti.

Višegodišnja tortura kroz koju je prošao Franjo Tuđman koji je zbog svoje publicističke djelatnosti bio označen kao neprijatelj jugoslavenskog komunističkog režima na koncu je rezultirala njegovom pobjedom na prvim višestranačkim i slobodnim izborima u Jugoslaviji 1990. Prateći njegovo političko djelovanje i progone kroz koje je prolazio u sukobu s komunističkom ideologijom, koja je uporabljala sva sredstva, uključujući zastrašivanja, progone i ubojstva što ih je provodila tajna policija, pokazujući kroz dugi niz godina totalitarne

represije svoje inherentno zločinačko lice, postaje se svjestan svih aspekata partijskog monopola. Apsolutna kontrola, praćenja, pasiviziranja i brisanje pojedinaca i mislećih osoba u hrvatskom korpusu ipak nisu mogla spasiti umiruću Jugoslaviju zbog njezinih imanentnih slabosti na koje je kroz dugih niz godina uporno upozoravao Tuđman, anticipirajući njezin neminovni krah i silazak s povijesne scene.

Summary

The life and work of Franjo Tuđman, his historical research, public appearances, debates, books, and later the countless court persecutions can be summarised as a long-lasting path of a dissident that ended in the early 1990s with the introduction of multiparty democracy in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the first democratic elections held in April 1990. If we take the basic definition that a dissident is a person who expresses views contrary to the publicly accepted opinion, then Tuđman can, without hesitation, be placed in this category. As his human rights and civil liberties were systematically and severely violated over many years, Tuđman was declared a prisoner of conscience by Amnesty International in 1985. Most of the Yugoslav, Croatian and international public only heard about him after his victory in the first multiparty elections held after World War II, at the beginning of the 1990s.

Tuđman's entire military, scientific, political, journalistic, literary, public, and every other type of activity echoed in the information collected by the Yugoslav secret police about him, as well as sources from his court cases, reports of the SSS (State Security Service) collaborator network, and dossiers on about a dozen people in his inner circle. It is difficult to find, in post-war Yugoslavia or even in Europe, a public figure who embodied the roles of soldier (participant in World War II), general, scholar, editor, university professor, historian and political actor all at once. From his youth in the Partisan movement, he opposed fascist and Nazi ideology, and after World War II opened a wide front against the threats of totalitarian neo-Stalinist remnants and the growing Greater-Serbian threats in the army, journalism and politics. His work shows how he astutely perceived the dangers and exposed the alluring "great ideas" of hidden hegemonists, behind which lurked camouflaged programmes that led to catastrophes for the Croatian people. In his fight for democracy, human rights, academic and journalistic freedom, he became a leading herald of liberty against Yugoslav communist totalitarianism. If we take into account the definition given by the Polish political scientist Kacper Szulecki, who defines dissident activity as "a public and deliberate expression of political dissent" aimed at the common good, then Tuđman, by definition, was a fully-fledged dissident. The authors Spehnjak and Cipek, in their article "Dissidents, Opposition and Resistance – Croatia and Yugoslavia", place Tuđman, Veselica, Đodan and others among the dissidents who defected from the Party after clashing with its unquestionable authority on democratic or national grounds, leading to their expulsion from the Communist Party. The book *Dissidents in Communist Central Europe: Human Rights and the Emergence of New Transnational Actors* by Kacper Szulecki (2019), one of the rare works to focus on this topic, served as a theoretical analytical framework of this dissertation. The book analyses the concept and evolution of the phenomenon of "dissidents" in the communist regimes of Hungary, Czechoslovakia, East Germany and Poland during the Cold War. In the introduction, the author states that his intention was to create a theoretical foundation (due to the lack of recent work on the subject) and establish a coherent historical narrative about the rise and evolution of dissidentism. Accordingly, he proposes a triangular scheme—the "dissident triangle"—which requires open, legal and non-violent action, Western support and attention, and recognition in one's own homeland. In presenting various meanings, concepts

and interpretations of dissidence, he formulates his general definition of dissident activity as "a public and deliberate expression of political dissent" oriented toward the common good.

Considering how the Western democratic world perceived the Hungarian Revolution or the Prague Spring, in contrast to the Croatian Spring, which was treated in the West as an insignificant event or interpreted entirely differently, one may ask why this marginalisation occurred. Yugoslavia was the darling of the West, which supported Tito and a unified Yugoslavia in every possible way because of the West's strategic interests during the Cold War. These priorities outweighed any Croatian national aspirations. After Tito's conflict with Stalin and Yugoslavia's departure from the Soviet bloc, stepping out from behind the Iron Curtain, Western observers began viewing Yugoslav socialism differently from socialism in Eastern Europe. The most famous Yugoslav dissident was Milovan Đilas (1911–1995), whose series of articles prompted the Party leadership to convene the Third Extraordinary Plenum of the Central Committee in 1954, where he was politically eliminated on charges of hostile revisionism. In four separate trials, receiving his harshest sentence for his famous book *The New Class*, he spent a total of nine years in prison, several of them in solitary confinement, and was complete banned from any public activity. After his amnesty in 1966, surprisingly, he continued his dissident ways, giving countless interviews to foreign media and travelling across Europe and the USA. Đilas's "guilt" lay in his attempts to democratise the Yugoslav one-party system and gradually introduce multiparty democracy, aims that corresponded to the intentions of Western, especially American policies, which supported Yugoslavia almost unreservedly, harbouring discreet hopes of its gradual democratisation. Although Yugoslav dissidents did not gain global attention like those of the Eastern Bloc, such as Poland's Lech Wałęsa, Czechoslovakia's Václav Havel, Russia's Aleksandr Solzhenitsyn, or Poland's Czesław Miłosz, similar figures did exist in Yugoslavia, albeit with far less publicity.

Regarding the theoretical basis of dissident status, Szulecki notes that public action is only one of the requirements; another key criterion is recognition by the West. Accordingly, both Đilas and Tuđman were appointed vice-chairs of the Committee to Aid Democratic Dissidents in Yugoslavia, based in New York and chaired by another dissident, Mihajlo Mihajlov (1934–2010). Lawyer Ivo Glowatzky, who defended Mihajlov during his trial, later became one of Tuđman's defence attorneys in his 1972 trial. Mihajlov was criticised for his close relationship with the "clerical nationalist" Glowatzky and "extreme emigration", and his contacts with Tuđman were considered particularly incriminating.

Tuđman was sent to Belgrade in January 1945 as a promising Croatian officer, holding the rank of major, where he undertook numerous responsible duties. In 1960, he was promoted to major general. The following year, he left active military service for personal reasons and returned to Zagreb to head a newly established institute. Tuđman arrived in Zagreb under the derogatory label "tuđmanovština", coined by a circle of Greater-Serbian officers, who viewed him as promoting anti-Serbian views, historical revisionism and nationalism. However, from the Croatian perspective, Tuđman was seen as the first to oppose the rising trend of historical interpretations detrimental to the Croatian people. As a member of the Yugoslav National Army (JNA), he had already attracted attention in high military circles due to his articles in military journals, culminating in the publication of his first co-authored book *War Against War*

(1957). Back in those Belgrade days, elements emerged that would mark his entire life, work, and future direction. Tuđman, as a dissident, is seen as an intellectual who spoke the truth out of a sense of moral duty, even when doing so was dangerous. Although relatively young, he gained immense experience through his participation in war, interactions with the military leadership, and close relations with leading cultural and political figures such as Miroslav Krleža and Većeslav Holjevac, both disfavoured by the regime. This "oppositional circle" was permanently dismantled after the publication of the 1967 Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language: Holjevac died suddenly, and Krleža left the Party's Central Committee under pressure. Tuđman fared the worst; he was expelled from the Party after 26 years of membership and forcibly retired at age 45. Thus, he became an outcast, relegated to the margins of society, a dissident for the next 23 years until early 1990. Despite adverse circumstances, Tuđman refused to let political punishment force him into passivity.

Based on archival material from the SSS, the Central Committee of the League of Communists of Croatia (CC LCC), dossiers of people around Tuđman, private archives, contemporary newspapers and Tuđman's own writings, the paper traces his dissident path from 1960 to 1990. It becomes clear that his conflict with the Party leadership, embodied in Vladimir Bakarić, began in early 1963. Tuđman's critical remarks at the Symposium on the Review of the History of the League of Communists of Yugoslavia (LCY) held in December 1963 sparked a public dispute. His criticisms concerned inaccuracies in the Review, whose first edition (Belgrade, April 1963) was produced without consultation with anyone in Zagreb. Tuđman organised a symposium at the Institute to discuss contentious issues. The results were compiled in Remarks on the Review of the History of the LCY, which were discussed at a wider session of the History Commission of the Central Committee. The public was informed by the article titled "Bourgeois-Nationalist Deviations in Approaching the National Question". A campaign against Tuđman was launched from the highest Party ranks, conducted through a special commission headed by Marijan Cvetković. Attempts to dispute Tuđman's historical assessments escalated into his political persecution. He defended his theses in a letter titled "Memo on 'My Case' in Historiography", prepared for Krleža, explaining the genesis of his conflict with hegemonist-unitarist (Greater-Serbian) circles. Extensive correspondence followed with Bakarić, the LCY Executive Committee, and influential Party members. One of the last controversies concerned Tuđman's journalistic activity and involved a series of articles in Vjesnik in 1969 following Dr. Gojko Nikoliš's criticism of Tuđman's book *Great Ideas and Small Nations*. Tuđman was arrested, and his 1972 trial followed. During the main hearing (Zagreb County Court, 21–27 September 1972), he delivered an underappreciated response to the indictment, recounting his difficult struggle for historical truth regarding the Croatian national question, exposing the circles behind the attacks on him. Particularly noteworthy is his remarkable 1981 letter to eighteen prominent individuals, written while awaiting the Supreme Court's decision on his appeal, which was ultimately rejected, sending him back to prison. The letter was unusual both for its content and for the list of recipients, which included high-ranking political officials and several friends.

Throughout these disputes, letters and interviews to foreign correspondents in Yugoslavia, Tuđman attempted to break free from the imposed blockade and isolation. From his release in

1972 until the early 1980s, and his new trial in 1980, he had no passport and was forbidden to travel abroad, attend conferences, engage publicly or publish completed books. His historical insights posed a direct threat to the ruling communist clique. His writings displayed a prophetic dimension, anticipating Yugoslavia's tragic fate, and the urgency of resolving the Croatian question and other unresolved national, economic and political issues.

What characterised all dissidents in the communist bloc at that time was their conviction that truth was the only weapon they possessed. If we ask whether Tuđman truly believed in the power of truth, the best arguments are these: he was willing to lose his position, social prestige, comfort and security as a high-ranking officer, later as a university professor and institute director. He endured years of political pressure, media attacks, threats, slander, judicial harassment and uncertainty. Because of his insistence on defending historical truth about Croatia, he ended up in detention and court, jeopardising his own life and that of his family. His wife, Ankica, was forced into early retirement; his children faced harassment and obstacles in employment and education due to constant media, judicial and police interventions. The oppressive influence of the omnipotent police and politicised judiciary on individuals and families is difficult to understand today. The humiliation of interrogations, controlled prison visits, returned packages and letters, all led to Tuđman's repeated hunger strikes. Friends warned him that this was exactly what his enemies wanted, as he endangered his own life.

It is difficult to grasp, concisely and informatively, the great number of events that quietly took place on the margins of contemporary happenings without clear arguments or any indication of what the outcome might be. All of this would have been irretrievably forgotten if we had not been granted access to the SSS archive, which was recently opened. Tuđman's diaries, which are remarkably consistent with the SSS documentation, can now be read from a new perspective. According to available documents, the SSS officially began monitoring him in 1967, though indications suggest earlier surveillance. A memorandum to Mika Špiljak (then head of the Croatian government) requested approval to wiretap the homes of Tuđman, Holjevac and possibly Ivan Rukavina. Špiljak refused and was soon removed to Belgrade as federal prime minister—though this was presented as a promotion, it was, in effect, an exile. The SSS nonetheless carried out surveillance with even greater intensity. A document dated 12 May 1967 shows that Tuđman was assigned the code name "Lasta". Many such materials are missing from his official file.

The group action "Klek", launched by the SSS in mid-1967, illustrates the mechanisms of communist repression. All individuals involved in the 1967 Declaration were placed under surveillance. By late 1968, reports claimed the discovery of plans for sabotage and terrorist actions, acquisition of weapons and explosives, and collection of information on important targets. Particular emphasis was placed on alleged extremist émigrés from the "Vienna group". These reports contain sensationalised biographical details, travels, meetings and alleged preparations for terrorist acts. Each targeted individual had at least one SSS collaborator assigned to them. The legitimate question arises: what did these "Ustaša terrorists" from émigré circles have to do with Croatian dissidents like Tuđman, Vlatko Pavletić, Petar Šegedin, Antun Šoljan and others, that they were all placed into the same "Klek"

operation? The SSS spent years collecting parallel data on the leadership of Matica hrvatska and extremist émigré groups, producing indictments as compilations of their reports. The indictments were crafted to construct non-existent links between the Matica and the émigrés, foreclosing any possibility of appeal or leniency. Tuđman repeatedly wrote in his diary about Krleža's crucial role in mitigating his sentence. After the collective arrest of eleven Matica members, Tuđman was separated and joined with Bruno Bušić and Dragutin Šćukanec, with the intention of accusing the three of espionage and collaboration with foreign enemies, charges carrying 15–20 years. However, thanks to Krleža's intervention, that sentence was, after an appeal, reduced by the Supreme Court to the time that Tuđman had spent in pre-trial detention. A nearly identical scenario occurred a decade later, after the deaths of Tito and Krleža, but with a worse epilogue: Tuđman ended up in Lepoglava prison, his health seriously deteriorated and no political protection. His decades-long persecution shows the persistent judicial harassment under the guise of "fair trials", with politically orchestrated charges of "counter-revolutionary activity" or "misrepresenting socio-political conditions".

From this study, it also becomes evident that this was not a sudden or unexpected turn on Tuđman's part that led to his expulsion from the League of Communists of Croatia (LCC) and his removal from the positions of head of the Institute for the History of Croatian Workers' Movement and the Faculty of Political Science. The study presents clear facts, showing that as early as 1942, after the then twenty-year-old Tuđman opposed the highest political body regarding personnel policy, the first direct conflict occurred. Unwilling to accept their personnel proposals, Tuđman responded to the then leadership of the CC LCC that he disagreed with their suggestion that the representative of Hrvatsko Zagorje in the State Anti-Fascist Council for the National Liberation of Croatia could in no way be the person they proposed, because he had previously been a prominent supporter of the Greater Serbian regime, which, according to young Tuđman, would inevitably provoke justified revolt among the Croatian people and harm the NOB.

Furthermore, we have another indicator of Tuđman's consistency regarding national consciousness and understanding of historical forces, particularly the intent within Greater Serbian circles to discredit the Croatian people through fabricated propaganda about the "black Jasenovac myth" and 700,000 victims. Tuđman held that such negative propaganda would inevitably incite pathological hatred among the Serbian people and impose an unbearable burden of guilt on the Croats, who would be labeled a genocidal nation. This was part of a synchronized attack on Tuđman by the second man in the state and then Minister of the Interior, Aleksandar Ranković, and his followers in Croatia, which we briefly mentioned while discussing the background of Tuđman's expulsion from the party, where members of the Basic Organization of the Communist Party of the Institute of History of the Labor Movement accused him of exposing Bakarić and individuals from political and academic circles as Ranković's puppets.

Accordingly, we can assert without any scruples that Tuđman's thinking on key issues related to the Croatian question in the context of the Yugoslav federation, tracked over many years, actually did not change much. On the contrary, one could say that Tuđman is the best indicator and measure of how external circumstances affecting the fate of the Croatian people

during and after World War II changed. From the vast number of recorded conversations that Tuđman conducted over the years with his family, friends, and instructed collaborators of the Service, he clearly expressed his views and insights gained through his scholarly work. This primarily refers to the fact that the Croatian people, who from 1942 to 1944 had the largest and most organized anti-fascist movement in Yugoslavia, were accused of mass support for the Ustaše regime, only to have destructive processes begin after the war in the form of a flood of revisionist literature, media articles, and inevitable commemorations, mostly inspired and financed from the federal budget in Belgrade, imposing an extremely negative and long-term harmful narrative on the Croatian nation.

The issue is that after the war, the systematic establishment of the Jasenovac myth began, whose goal was not to uncover the truth or pay respect to the deceased camp inmates—otherwise a publicly available nominal list of all victims would have been published—but rather to start a process of blaming the Croatian people. The absurd numbers of 700,000 to over a million Serbian victims led to the logical conclusion that such an enormous crime (claimed to be greater than Auschwitz) was perpetrated by the Croats. Tuđman was the first to understand the real and malicious intent of the political power circles that fueled this myth daily through newspaper headlines, serial articles, films, and commemorations. Recognizing that the black Jasenovac myth was becoming a key problem in Croatian-Serbian relations, Tuđman engaged directly with the substance of the then and future Yugoslav crisis.

In his works, especially in his doctoral dissertation, which was prevented from being printed (and was only published in 1993, almost 30 years later), and in his best-known book *Bespuća povijesne zbiljnosti* (1989), he clearly warned that unscrupulous unitarism, inspired by Greater Serbian aspirations, was the most dangerous force that would inevitably threaten the demographic survival of the Croatian people and inevitably lead to the destruction of Yugoslavia.

At the end of the study, we follow the initial processes of the birth of multiparty politics in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), intertwined with constant police threats to ban the movement founded and directed by Tuđman, as well as Tuđman's first trips to Canada, the U.S., and Europe. We briefly touch on the antagonisms between Tuđman and key figures of the then-opposition block, including well-known personalities from the Croatian Spring and the Matica hrvatska, such as Gotovac, the Veselica brothers, Budiša, Savka, Tripalo, and others.

The years of torture endured by Franjo Tuđman, who was labeled an enemy of the Yugoslav communist regime due to his journalistic activities, ultimately ended with his victory in the first multiparty and free elections in Yugoslavia in 1990. By following his dissident activity in conflict with the communist ideology, we can observe all the mechanisms, including intimidation, persecution, and staged trials against Tuđman, whose dissident path through many years of totalitarian repression revealed the inhumane mechanisms he endured.

Izvori

Arhivski izvori

I. Hrvatski državni arhiv:

1. Osobni fond 1002 - Vladimir Bakarić
2. Osobni fond 1769 - Bogdan Radica
3. Osobni fond 2090 Marija Peakić-Mikuljan
4. Fond 1220 CK SKH Komisija za historiju 1959.-1988.
5. Zapisnici sjednica IK CK SKH 1965.-1968.
6. Fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske:

- HR-HDA- F-1561-RSUP SDS SRH, mikrofiš (mikrofilmirana dokumentacija) 303 448 – Vlado Mutak
- HR-HDA- F-1561-RSUP SDS, mikrofiš 302 314 – Matija Tafra
- HR-HDA- F-1561-RSUP SDS SRH, mikrofiš 311 353 – Šehović Šerif
- HR-HDA- F-1561-RSUP SDS SRH, mikrofiš 302 314 – Petar Šegedin
- HR-HDA- F-1561-RSUP SDS, mikrofiš 306 514 – Ivo Glowatzky
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 319291 Bogdana Radice
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 309688 Franjo Gaži
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 209348 Ivo Frangeš
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 248354 Đuro Srnec
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 227562 Franjo Tuđman
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 229556 Ante Smith Pavelić
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 248583 Sonia Bićanić
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 249495 Krešimir Fijačko
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 216 Siegfried Opitz
- HR-HDA-1561- SDS RSUP SRH, Dosje 7885 Seaton Watson George Hugh

II. Stenografski zapisnik sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (Stenografski zapsinik OO SK). Preslika stenografskog zapisnika maratonske sjednice na 327 stranica u autorovom osobnom posjedu.

III. Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Literatura

Akmadža, Miroslav. 2010. *Krunoslav Draganović – iskazi komunističkim istražiteljima*. Zagreb-Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Akmadža, Miroslav. 2018. *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis; Hrvatski institut za povijest.

Akmadža, Miroslav. 2020. *Franjo Kuharić: Kardinal i vlast.* Zagreb: Profil knjiga.

Akrap, Gordan. 2012. *Specijalni rat. Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cillju oblikovanj javnog mišljenja*. Knjiga 2. Zagreb: Večernji list.

Alatsidis, Georgios. 2023. „Kacper Szulecki, Dissidents in Communist Central Europe. Human Rights and the Emergence of New Transnational Actors". Studia Politica. Romanian Political Science Review. Vol. 23, No. 1: 191-195.

Alborghetti, Igor. 2019. *Mračni dosjei iz sefa UDBE: Od Torcide i BBB-a do ekipe iz vrha HDZ-a*. Zagreb: 24 sata.

Artuković, Mato, i Antić, Ljubomir. 2013. *Sudski progoni dr. Marka Veselice: dokumenti*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Atlagić, David, ur. 1979. *Dokumenti. Josip Broz Tito, Govor na osmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije; Vladimir Bakarić, Aktualna pitanja unutrašnje i međunarodne situacije.* Beograd: Izdvački centar „Komunist".

Baletić, Milovan, ur. 1990. *Prekinuta šutnja: ljudi iz 1971*. Zagreb: Vjesnik.

Banac, Ivo. 1990. *Sa Staljinom protiv Tita: Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus.

Bauer, Dean. 1990. „Udba mi je ubila oca i pomajku", *Hrvatski Rubikon* (Zagreb), br. 2, travanj: 10-11.

Begonja, Zlatko; Knez, Luka. 2024., „Sjene i tajne: Jugoslavenske tajne službe i kontrola zapadnog tiska". Bušić, Julienne (ur.). 2024. *Krik hrvatskih disidenta i disonanca Zapada / Croatian Dissidents and the Dissonance of the West.* Zagreb: Školska knjiga.

Bekavac, Ivan. 2007. *Izmišljeni Tuđman: o lažima, krivotvorinama i namjerama Hudolistove „biografije" prvoga hrvatskog predsjednika*. Zagreb: Naklada Pavičić.

Bilas, Boris. 2019. „U rukama sam držao naredbu Ante Pavelića o nastavku borbi i nakon službenog završetka 2. svjetskog rata", *Nacional* (Zagreb), br. 1101, 28. svibnja: 30-34.

Bogdanov, Vaso. 1940. *Politička i moralna strana lijeve hajke na Krležu – Prilog historiji desetogodišnjeg književno-političkog sukoba na ljevici.* Zagreb: vlastito izdanje.

Bukvić, Nenad. 2021. *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963. – 1977.).* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Bukvić, Nenad. 2024. *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1977. – 1990.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Bušić, Julienne (ur.). 2024. *Krik hrvatskih disidenta i disonanca Zapada / Croatian Dissidents and the Dissonance of the West.* Zagreb: Školska knjiga.

Cvetković, Srđan. 2010. „(Ne)Tolerisani disidenti/specifičnost jugoslavenskog socijalizma 1953-1985.". U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*. Kisić Kolanović, Nada; Radelić, Zdenko, Spehnjak, Katarina (ur.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 105-127.

Čepo, Zlatko, 1981. „Dva decenija Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske" *Časopis za suvremenu povijest* 14, br. 1: 7-58.

Ćosić, Dobrica. 2000. *Piščevi zapisi (1951.-1967.).* Beograd: Filip Višnjić.

Ćosić, Mirko. 2022. „Bogdan Radica – hrvatski izvandomovinski politički i kulturni poslanik". *Zbornik radova s prve međunarodne znanstveno-stručne konferencije Gastarbajterska iseljenička poema – Od stvarnosti do romantizma,* uredništvo, Jurić, Komušanec i Krašić, 491-508. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija; Hrvatsko katoličko sveučilište.

Ćosić, Mirko. 2020. „Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi". *Časopis za suvremenu povijest*, 52, br. 3: 759-789.

Danilović, Rajko. 2010. *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*. Beograd: Javno preduzeće Zavod za udžbenike.

„Dr Vladimir Bakarić: Uklonili smo glavnu zapreku daljnjem razvijanju samoupravljanja". 1972. *Vjesnik* (Zagreb), 30. 8. 1972: 3.

„Dr Vladimir Bakarić: Samoupravljanje ojačalo materijalni razvoj Jugoslavije". 1972. *Vjesnik* (Zagreb), 25. 8. 1972: članak počinje na naslovnici i nastavlja se na 3. stranici.

D. S. (Darko Stuparić). 1972. „Nepromijenjena srž nacionalizma". *VUS* (Zagreb), 19. 1. 1972: 8-9.

Đilas, Aleksa. 2011. „Hronologija života i rada milovana Đilasa". Pristup ostvaren 12. 10. 2022. http://www.djilas.info/HRONOLOGIJA/hronologija.html

Đilas, Milovan. 1973. *Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Franić, Augustin. 2010. *KPD Lepoglava: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*. Dubrovnik: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika.

Grizelj, Jug. 1981. „Crni patuljci u nama", *Nedjeljna Dalmacija* (Split), 15. 3. 1981: 18-19.

Grubišić, Vinko. 2023. „Dva hrvatska simpozija u Švicarskoj i jubilarne književne nagrade Hrvatske revije". Pristup ostvaren 20. 9. 2025. https://www.matica.hr/hr/760/dva-hrvatska-simpozija-u-svicarskoj-i-jubilarne-knjizevne-nagrade-hrvatske-revije-35140/

Gruden, Živko. 1972. „Od obračuna do revolucionarnog programa akcije", *VUS* (Zagreb), 26. 1. 1972: 7.

Gruić, Marinko. 1964. „Buržoasko-nacionalistička skretanja u pristupu 'nacionalnom pitanju'„. *Komunist* (Zagreb), XXII., 26.3.1964., br. 360: 4.

Herman Kaurić, Violeta (ur.). 2011. Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 10. i 11. prosinca 2009.

Ignja, Petar. 1989. „Od Starčevića do Tuđmana – Vampiri maspoka", *NIN* (Beograd), 12.3. 1989: 12.

Jonjić, Tomislav. 2011. „Rajko Danilović: Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945.-1991." Javno poduzeće Zavod za udžbenike, Beograd, 2010. *Časopis za suvremenu povijest*, 43, br. 1: 337-344.

Josipović, Slavko. 1972. „Igre oko hrvatskog pravopisa", *Vjesnik* (Zagreb), 19. 1. 1972: 24.

Jović, Borisav. 1995. *Posljednji dani SFRJ: izvodi iz dnevnika*. Beograd: Politika.

„Jugoslavija nakon 21. sjednice". 1972. *VUS* (Zagreb), 12. 1. 1972: 7.

„Kad se hoću odmoriti uzmem u ruke neko Marxovo djelo – ali to je neobično reći…“ *Vjesnik* (Zagreb), 31. 12. 1971: 7.

Kisić Kolanović, Nada. 1998. *Ministar urotnik: Mladen Lorković*. Zagreb: Golden marketing.

Kisić Kolanović, Nada; Radelić, Zdenko i Spehnjak, Katarina, ur. 2010. *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Klasić, Hrvoje. 2019. *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Knežević, Domagoj. 2015. „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“. Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu.

Knežević, Domagoj i Mihaljević, Josip. 2018. „Political trials against Franjo Tuđman in Socijalist Federal Republic of Yugoslavia“. Review of Croatian history, 1; 353-381.

„Ko je Franjo Tuđman“. 1990. Nepotpisan članak, *Narodna armija* (Beograd), 1.3.1990: 18.

Krašić, Wollfy. 2016. „Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.

Krivični zakonik s uvodnim zakonom, Zagreb, 1954. Službeni list od 29. srpnja 1959. br. 30.

Krleža, Miroslav. 1977. *Dnevnik 1958-69.* Sarajevo: Oslobođenje.

Krmpotić, Miroslav, ur. 1998. *Kronologija rata: Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH): 1989.-1998*. Zagreb: HIC.

Krmpotić, Marinko. 2020. „Mnogi dokumenti UDBE provučeni su kroz veš mašinu povijesti“, *Novi list* (Rijeka), 4.1.2020: 36-37.

Kulić, Nora. 2020. „Franjo Tuđman kao povjesničar“. Diplomski rad, Sveučilište u Splitu.

Kuliš, Danijela, i Tkalčević, Mladena. „Lamer, Mirko”. U: *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 13. 5. 2022. https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11056

Leljak, Roman. 2014. *UDBA*. Radenci: Društvo za istraživanje nedavne povijesti.

Leljak, Roman ur. 2016. *Predpisi o metodah in sredstvih dela UDBE in KOSA. Propisi o metodama i sredstvima rada UDBE i KOSA: 1944.-1990.* Radenci: Društvo za istraživanje nedavne povijesti.

Lydall, Harold. 1984. Yugoslav Socialism. Theory and Practice. Oxford: Claredon Press.

Ljubičić, Mate ur., Tuđman, Miroslav ur. 2011. Pamćenje i suverenost: rasprave o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Hrvatske. Zagreb: UHIP.

MacKenzie, David. 2015. Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat. Zagreb: Profil.

Maletić, Franjo prir. 2019. *Dr. Franjo Tuđman. Dosje br. 229562*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; HVIDR-a RH.

Mamula, Branko. 2000. *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID.

Manolić, Josip. 2016. *Špijuni i domovina. Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Marijan, Davor. 2017. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Marijan, Davor. 2019. „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom". Časopis za suvremenu povijest 15, br. 2: 385-420.

Marijan, Davor; Barić, Nikica. 2020. *Raspad Jugoslavije i stvaranje Hrvatske države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM.

Marković, Dragoljub. 1987, *Život i politika: 1967-1978*. knj. 1. Beograd: Rad.

Marković, Ivan. 1990. „Budite dobri inače odosmo". *Narodna armija* (Beograd), 11.10.1990: 16.

Matan, Branko prir. 2014. *Josip Horvat: Pisma Slavku Batušiću (1952-1968*), Zagreb: HDA

Matković, Hrvoje. 1998. *Povijest Jugoslavije.* Zagreb: Naklada Pavičić.

Mihaljević, Josip. 2022. *Kako je operirala Udba? Operacija „Paromlin" i sudbina Vinka Markovića*. Zagreb: HIP; Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima.

Mihaljević, Josip. 2023. „Slom Hrvatskog proljeća iz perspektive Službe državne sigurnosti i 'komponiranje' hrvatske 'šutnje'." U: Hrvatsko proljeće. Zbornik radova. Oraić Tolić, Dubravka; Holjevac, Željko; Lukić, Zorislav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, str. 475-496.

Mihaljević, Josip; Shek Brnardić, Teodora. 2020. „The Communist Legacy and Public Discourse in Croatia: The Examples of the Archival Collections in the Courage Registry". *Arhivski vjesnik* 63, br. 1: 33-56.

Mihaljević, Josip. 2017. „Povjesničarsko razbijanje dogmi u partijskoj državi – slučaj Ljube Bobana 1964". U: Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti: Zbornik radova sa

znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 27. studenog 2015. godine. Agičić, Damir; Karakaš Obradov, Marica (ur.). Zagreb: FF Press.

Mihaljević, Josip. 2022. „Europa u filozofiji povijesti disidenta Franje Tuđmana". *Luč* (Velika Gorica), 10, 153-166.

Mijatović, Anđelko. 1992. „Bibliografija radova dr. Franje Tuđmana". *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 1: 1-18.

Mijatović, Anđelko ur. 1999. *Deset godina Hrvatske Demokratske Zajednice (1989.-1999.) – Spomen knjiga*. Zagreb: A.K.D. Hrvatski tiskarski zavod

Miletić, Vlada. 1971. „Pokret ostavki", *NIN* (Beograd), 26. 12. 1971: 14.

Miletić, Vlada. 1971. „Atak na armiju", *NIN* (Beograd), 26. 12. 1971: 17.

Miletić, Vlada. 1972. „Akcija umesto ostavki", *NIN* (Beograd), 2. 1. 1972: 19.

Miletić, Vlada. 1972. „Na šta je mislio Bakarić". *NIN* (Beograd), 7.5.1972: 22.

Mišković, Ivan, i Bader, Andrej. 2019. *General iz Premanture*. Medulin: Općina Medulin.

Mišković, Ivan, i Bader, Andrej. 2020. *Iz tajnog arhiva*. Medulin: Općina Medulin,

Mišković, Ivan, i Bader, Andrej. 2021. *Titov specijalni savjetnik*. Medulin: Općina Medulin.

Miškulin, Ivica. 2017. *Šeks. Politička biografija*. Zagreb: Alfa.

Mujadžević, Dino. 2011. Bakarić: politička biografija. Slavonski Brod: HIP, Podružnica Slavonski Brod.

Oraić Tolić, Dubravka; Holjevac, Željko i Lukić, Zorislav, ur. 2023. *Zbornik radova „Hrvatsko proljeće"*. Zagreb: Matica hrvatska.

Orlić, Mila. 2011. „Od postkomunizma do postjugoslavenstva. Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu". *Politička misao* 48, br. 4: 98-112.

Pavletić, Vlatko. 2002. „Tuđmanova doktrina". U: Sirotković, Hodimir, ur. *Franjo Tuđman 1922. - 1999. Spomenica preminulim akademicima*, sv. 106. Zagreb: HAZU, 23-40.

Perinović, Ivo. 2002. „Ocjena knjige Franje Tuđmana: Velike ideje i mali narodi". U: Sirotković, Hodimir, ur. *Franjo Tuđman 1922. - 1999. Spomenica preminulim akademicima*, sv. 106. Zagreb: HAZU, 59-68.

Petranović, Branko; Zečević Momčilo. 1987. *Jugoslavenski federalizam: Ideje i stvarnost,* tom II. Beograd: Prosveta.

Ponoš, Tihomir. 2007. *Na rubu revolucije: studenti '71*. Zagreb: Profil International.

Popović, Radovan. 2012. *Krleža i Srbi*. Beograd: Službeni glasnik.

„Poslije fašističko-terorističke provokacije - Laž i bijeda jednog tv pamfleta". 1978. *Vjesnik* (Zagreb), 18. 3. 1978: 17-19.

„Pritvor za još jednu grupu". 1972. Vjesnik (Zagreb), 13. 4. 1972: 4.

Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga.

Radelić Zdenko, i Jasna, Turkalj ur. 2011. *Pola stoljeća prošlosti. Hrvatski institut za povijest (1961.-2011.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Radelić, Zdenko. 2017. „Ozna/Udba: popis neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)". *Časopis za suvremenu povijest* 49, br. 1: 59-99.

Radica, Bogdan. 1946. „Yugoslavia's Tragic Lesson to the World". *The Reader's Digest* (294), 138-150.

Radica, Bogdan. 1982. – 1984. *Živjeti nedoživjeti, sv. 1-2*. München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.

Raguž, Jakša. 2011. „Dr. Franjo Tuđman u srpskoj historiografiji" u: *Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije*, ur. Herman Kaurić, Violeta. 2011. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Runje, Maja. 2020. „Otpor jugoslavenskom totalitarizmu". Hrvatska revija XX br.1: 41-49.

Sadkovich, J. James. 2010. *Tuđman: prva politička biografija*. Zagreb: Večernji posebni proizvodi.

Sirotković, Hodimir ur. 1964. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.

Sirotković, Hodimir ur. 2002. *Franjo Tuđman: 1922.-1999.,* Zagreb: HAZU.

Spehnjak, Katarina. 1999. „'Brionski plenum' – odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti". *Časopis za suvremenu povijest* 31, br. 3: 463-488.

Spehnjak, Katarina, i; Cipek, Tihomir. 2007. „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990." *Časopis za suvremenu povijest* 39, br. 2: 255-297.

Spehnjak, Katarina. 2010. „Disidentstvo kao istraživačka tema – pojam i pristupi". U: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa.* Kisić Kolanović, Nada; Radelić, Zdenko, Spehnjak, Katarina (ur.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

„Sprega ustaških terorista i nacionalističkih korifeja". 1978. *Vjesnik* (Zagreb), 25. 3. 1978: 21-22.

Szulecki, Kacper. 2019. *Dissidents in Communist Central Europe: Human Rights and the Emergence of New Transnational Actors*. London-New York: Palgrave MacMillan.

Šarić, Tatjana, i Jukić, Mirjana prir. 2018. *Zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH 1959. – 1963.* Zagreb: HDA

Šarić, Tatjana, i Jukić, Mirjana prir. 2019. *Zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH 1964. – 1965.* Zagreb: HDA.

Šentija, Josip. 2011. *S Krležom, poslije '71. - Zapisi iz leksikografskog rokovnika.* Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Šćukanec, Dragutin. 1964. „Neke primjedbe na prikaz socijalističke revolucije u Hrvatskoj u 'Pregledu istorije SKJ'„. *Putevi revolucije,* br. 3-4: 291-298.

Šibl, Ivan. 1986. *Sjećanja 3. Poslijeratni dnevnik*. Zagreb: Globus; Naprijed

Tijanić, Aleksandar. 1989. „Tuđman i Šolović kao politički blizanci". *Nedjeljna Dalmacija* (Split), 9. 4. 1989: 3.

Tripalo, Miko. 1990. *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.

Tuđman, Ankica. 2006. Moj život s Francekom. Zagreb: Večernji list.

Tuđman, Franjo. 1957. *Rat protiv rata: Partizanski rat u prošlosti i budućnosti.* Zagreb: Zora.

Tuđman, Franjo. 1960. *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Naprijed.

Tuđman, Franjo. 1963. *Okupacija i revolucija: Dvije rasprave.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.

Tuđman, Franjo. 1964. „O svrsi Simpozija i o problemima naučnog rada oko historije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje". *Putevi revolucije,* br. 3-4: 9-17.

Tuđman, Franjo. 1965. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941.* sv. I.-II. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Tuđman, Franjo. 1966. „Društveni aspekt narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji„. *Putevi revolucije,* br. 7-8: 7-29.

Tuđman, Franjo. 1969. *Velike ideje i mali narodi: Rasprave i ogledi.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Tuđman, Franjo. 1981. *Na suđenju dr. Tuđmanu sudilo se Hrvatskoj.* London: United Publishers.

Tuđman, Franjo. 1981. *Nationalism in contemporary Europe.* New York: Columbia University Press.

Tuđman, Franjo. 1982. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi: Dodatak: Pisac knjige pred sudom: II. izdanje ispravljeno i dopunjeno.* München-Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.

Tuđman, Franjo. 1982. *Državnost nacija ključ mira Europe: Pogovor knjizi Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Lidingo: Bokatron AB.

Tuđman, Franjo. 1988. *Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti: (O 60-oj obljetnici smrti).* Sudbury: Hrvatsko-kanadski povijesni institut.

Tuđman, Franjo. 1989. *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Tuđman, Franjo. 1990. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Tuđman, Franjo. 1995. *Usudbene povjestice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Tuđman, Franjo. 1996. *Povijesna sudba naroda: izabrani tekstovi*. Zagreb: Školska knjiga.

Tuđman, Franjo. 2003. *Petrinjska 18. Zatvorski dnevnik iz 1972.* Zagreb: Naklada Pavičić.

Tuđman, Franjo. 2011. *Osobni dnevnik: 1973. – 1989.*, knj. I-III. Prir. Ankica Tuđman. Zagreb: Večernji list.

Vasović, Radule. 1972. „Udružene kolone kontrarevolucije. Osvajanje vlasti kroz izbore 1973.“ Borba, L 132, 15.5. 1972: 10.

Vidović, Mirko. 1978. *Sakrivena strana mjeseca. Zapisi o Titovim tamnicama*. München-Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.

Vojna enciklopedija, sv. 5. 1973. Beograd: Izdanje redakcije vojne enciklopedije.

Vuković, Milan. 2004. *Dr. Franjo Tuđman u sudskim dosjeima (11. siječnja 1972. – 10. lipnja 1990.)*. Koprivnica: Alineja.

Žanko, Miloš. 1969. „U toj (nacionalističkoj) ludosti - ima sistema“, *Borba* (Zagreb), 17. 12. 1969: 13.

Žižić, Jakov. 2019. „Karizmatska obilježja Franje Tuđmana – analiza dnevničkih zapisa (1982.-1984.)“. *Nova prisutnost* 17, br. 1: 47-58.